Dr. İsmet PARLAK

KEMALİST İDEOLOJİ'DE EĞİTİM

Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme

Ankara, 2005

TURHAN KİTABEVİ YAYINLARI
Araştırma/İnceleme Serisi: 4

Turhan Kitabevi
Yüksel Cad No 8/32
06650 Kızılay - ANKARA
Tel: 418 82 59 - Faks: 418 75 91
e-mail: turhankitevi@ttnet.net.tr

Aralık, 2005

ISBN: 975-6194-46-4

Baskı: Turhan Kitabevi
Ofset Matbaacılık Tesisleri
Tel: 341 18 13

Bu yapıtın telif hakkı Turhan Kitabevi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre yazarından ve yayınevinden yazılı izin alınmadan bu yapıtın, herhangi bir bölümü veya tamamı iktibas edilemez, fotokopi ile çoğaltılamaz ve basılamaz.

1974 doğumlu olan yazar, 1996 yılında Hacettepe Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 1997 yılında, mezun olduğu bölümde Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1999 yılında "Gençlik ve Siyaset: Beytepe Örneği" adlı çalışmasıyla yüksek lisansını, 2005 yılında ise "Türkiye'de İdeoloji Eğitim İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı.

Diğer Yayınları:

- *Her İl'e Bir Üniversite: Türkiye'de Yüksek Öğretim Sisteminin Çöküşü*, Ankara: Paragraf Yayınevi, 2005 (Dr. Mete K. KAYNAR ile birlikte)

- *Öncesi ve Sonrasıyla Keban Barajı: 30 Yıl Sonra Ağın ve Keban Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu*, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2005 (Prof. Dr. Birsen GÖKÇE ile birlikte)

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ VII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

A. SİYASET TEORİSİNDE İDEOLOJİ KAVRAMI 21
1. 'Yanılsama/Yanlış Bilinç' Temelli Eleştirel İdeoloji 24
2. 'Egemen İdeoloji–Hegemonya' İlişkisi Bağlamında Gramscigil İdeoloji Anlayışı 34
a) Gramsci'de "Tarihsel Blok" 36
b) Gramsci'de "Sivil ve Politik Toplum" Ayırımı 40
c) Gramsci'de "Hegemonya" Kavramı 44
3. 'Devletin Yeniden Üretimi ve Öznenin Yaratılması' Olarak İdeoloji 53
4. Genel Bir İdeoloji Tanımına Doğru 63
B. İDEOLOJİNİN YENİDEN ÜRETİMİ 68
C. İDEOLOJİ - EĞİTİM İLİŞKİSİ 91

İKİNCİ BÖLÜM
MODERNLEŞMECİ BİR PROJE OLARAK KEMALİZM

A. KEMALİZM: İDEOLOJİ Mİ, DÜNYA GÖRÜŞÜ MÜ? 106
B. ULUS-DEVLET VE ULUSAL KİMLİK YARATMA PROJESİ 120
C. MODERNLEŞMECİ PROJENİN POZİTİVİST TEMELLERİ 132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN BULGULARI: Tarih ve Yurt Bilgisi Kitaplarında İdeolojik Kurgu

A. ARAŞTIRMANIN TEKNİĞİ 149
1. İçerik Analizi Tekniğinin Tanımı ve Gelişimi 149
2. Çalışmanın Problemi ve Hipotezleri 154
3. Analiz Materyali, Kayıt Birimleri, Bağlam Birimleri ve Kategoriler 156
4. Analizlerde Kullanılan Kategoriler ve Tanımları 160
B. DERS KİTAPLARININ BİÇİMSEL ANALİZLERİ 166
1. Tarih Ders Kitaplarında Kullanılan Resimler 166
2. Tarih Ders Kitaplarında İşlenilen Konular 173
3. Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Resimler 176
4. Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında İşlenilen Konular 177
C. DERS KİTAPLARININ İÇERİK ANALİZLERİ 180
1. Erken Cumhuriyet Döneminde İdeolojinin Kurgulanmasında ve Yeniden Üretiminde Tarih ve Yurt Bilgisi Kitapları 180
2. Kemalist İlkelerin Eğitim Müfredatındaki Yeri 188
3. Ulus-Devlet Yaratma Sürecinde Milliyetçilik Söylemi ... 207
a) Medeniyet, Şark ve Türkler 212
b) Köken ve Irk Temelli Türkçülük Kurgusu 217
c) 'Asker ve Güçlü Millet' Olarak Türkler 230
d) Özcülük Temelli Türkçülük İfadeleri ve 'Milli His-Duygu' Üzerinden Ulusal Benliğin Kuruluşu 239
4. Devlet, Millet ve Vatan Kavramsallaştırması 254
a) 'Güç' ve 'Birlik' Temelinde Devlet Kavramı 255
b) Kültürel Ögeler / Irk Temelinde Millet Kurgusu 263
c) Kutsallaştırılan Vatan Kurgusu 271

5. Demokrasi Algılaması ve Bireysel / Milli Menfaatler Ayrımında Yurttaş Tasavvuru 278
a) Cumhuriyetçi Yurttaş Profili ve Vazifeleri 296
b) Rejimin Yeniden Üretiminde 'Çalışma' ve 'Sağlık' ... 301
c) Vazife Karşılığı Olarak Haklar 308
6. Kemalist Devrimlerin Anlatımı ve Anlamlandırılması 317
a) Bir Medeniyet Projesi Olarak Kemalist Devrimler 322
b) Medenileşme İdeali ve Köy/Köylüler 345
c) Devrimlerin Meşrulaştırılması 363
i) Meşrulaştırılma Sürecinde Lider Kültü 363
ii) Diğer Meşrulaştırma Araçları 371
7. Yeni Rejimin Yarattığı Öteki'ler 377
a) Osmanlı Geçmişi 396
i) Padişah-Halifelik-Saltanat Üzerinden Osmanlının Olumsuzlanması 396
ii) Kurumlar Üzerinden Osmanlının Olumsuzlanması: Mutlakıyet Karşısında Milli Hakimiyet ya da Cumhuriyet İdaresi 404
b) İç Düşman Kurgusu 423
c) Dış Düşman Olarak Batı İmgesinin Kuruluşu 441

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

1. Genel Değerlendirme 467
2. Sonuç 492

KAYNAKÇA 511

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Tarih Ders Kitaplarında Kullanılan Resimlerin Konularına Göre Dağılımı 168
Tablo 2 : Tarih Ders Kitaplarında İşlenilen Konuların Dağılımı .. 174
Tablo 3 : Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Resimlerin Konularına Göre Dağılımı 176
Tablo 4 : Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında İşlenilen Konuların Dağılımı 178
Tablo 5 : Kemalist İlkelerin Dönem ve Kitaplara Göre Ayrıntılı Dağılımı 189
Tablo 6 : Kemalist İlkelerin Yoğunluk Puanlarına Göre Sıralı Dağılımı 190
Tablo 7 : Homojen Toplum Algılamasına Yönelik Temaların Yoğunluk Puanları 193
Tablo 8 : Atatürk Döneminde Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik İlkelerinin Yoğunluk Puanları 209
Tablo 9 : Türkçülük İfadelerinin Dönemlere Göre Kullanım Yoğunluğu 209
Tablo 10 : Ders Kitaplarında Milliyetçi Temalar 210
Tablo 11 : Türk Milletinin Özcü Karakteristiklerinden Kahramanlık ve Fedakarlık Temaları 242
Tablo 12 : Düşmanın Savaşlardaki Sayısal Üstünlüğü..... 243
Tablo 13 : Devlet-Millet ve Vatan Kavramlarının Yoğunluk Puanı Sıralaması 254
Tablo 14 : Demokrasi Konusunun Dönemler İtibariyle İşlenme Yoğunluğu 278
Tablo 15 : Devletin ve Yurttaşların Vazifeleri ile Hak ve Vazife Algılaması 281
Tablo 16 : Bireysel Varlıklar – Total Varlıklar İlişkisinin Dönemsel Dağılımı 282
Tablo 17 : Çalışmanın Vazife Olarak Zorunlu Kılınması 302
Tablo 18 : Kemalist Devrimlerin Dönemlere Göre Anlatım Yoğunluğu 317

Tablo 11 : Kemalist Devrimlerin Dönemler İtibariyle Yoğunluk Puanlarına Göre Dağılımı 319
Tablo 20 : Konularına Göre Kemalist Devrimlerin Yoğunluk Puanları 324
Tablo 21 : Halkçılık İlkesi ve Temasının Dönemlere Göre Yoğunluk Puanları Dağılımı 345
Tablo 22 : Rejimin Meşrulaştırılmasında Lider İsimlerinin Kullanım Yoğunluğu 364
Tablo 23 : Rejimin Meşrulaştırılmasında Kullanılan Araçlar 372
Tablo 24 : İnkılâpçılık İlkesinin Dönemlere Göre Kullanım Yoğunluğu 377
Tablo 25 : Düşman Algılaması ve Toplumun Teyakkuzda Tutulmasına Yönelik Temalar 378
Tablo 26 : Öteki Olarak Osmanlı'nın Anlatımına İlişkin Yoğunluk Puanları 380
Tablo 27 : Öteki'nin Kimlerden Oluştuğuna ve Osmanlı'nın Öteki Olarak Olumsuzlandığı Temaların Yoğunluk Puanlarına Göre Dağılımı 381
Tablo 28 : Diğer Öteki'lerin Yoğunluk Puanlarına Göre Sıralı Dağılımı 382
Tablo 29 : Cumhuriyet Karşıtı İdarelerin Olumsuzlanması 411
Tablo 30 : Karşı İdeolojilerin Dönemler İtibariyle Kullanım Yoğunlukları 437
Tablo 31 : Karşı İdeolojilerin Yoğunluk Puanlarına Göre Sıralı Dağılımı 437

GİRİŞ

Genel olarak her toplum, varolan siyasal ve toplumsal düzenini, ideolojik söylemler aracılığıyla yeni kuşaklara aktarmak ve meşrulaştırmak amacındadır. Bu amaca ulaşmanın en etkili yollarından biri ise eğitimdir. Bireyi toplumsallaştırma araçlarından biri olan eğitim, bu işleviyle, siyasal ve toplumsal düzenin yeniden üretiminde ideolojik söylemi meşrulaştırıcı bir kurumdur. Eğitim kurumunun bu işlevi, temelde modernleşme sürecinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu nedenle, ilkel toplulukların hepsinde eğitim olgusu söz konusu olmakla birlikte, kurumsal anlamda eğitimin ortaya çıkışı çok daha sonraki tarihlere rastlamaktadır. Marx ve Engels'in (1999:75) maddi üretime hakim olan toplumsal sınıfların, zihinsel üretimi de denetim altında tutacağına ilişkin ifadesinde olduğu gibi, eğitim aracılığıyla yeni nesile, varolan siyasal-toplumsal düzenin temel değerlerini, anlam dünyasını, inançlarını öğretebilen toplumlar da düzenin geleceğini garanti ve kontrol altına alabilmektedirler. Bu anlamda kurumsal bazda okullar, toplumlardaki egemen sınıfların ideolojisini etkili biçimde çocuklara/gençlere aktarma ve benimsetme işlevini yerine getirmede önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Özellikle de rejim değişikliğinin ve karşı-ideolojilerin güçlü olduğu dönemlerde eğitim kurumlarının, ideoloji üretme ve aktarma işlevlerinin daha da önem kazandığı (Alkan 1979:86) söylenebilir.

Bu anlamda eğitim ve ideolojinin, aslında birbirinden ayrılmayan ikili bir kavram olduğunu söylemek olanaklıdır. Eğitim sürecinde özellikle ders kitapları, söz konusu düzeni meşrulaştırmak ve sürekliliğini sağlamak amacıyla gerekli bilgi ve söylemlerin aktarıldığı ve yeniden üretildiği en önemli araçlardan biridir. Eğitim sisteminin bu rolü ve işlevi özellikle modern ya da ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte biçimlenmiştir.[1] Nitekim ulus-devletlerin ve milliyetçiliğin ortaya

[1] Modern ulus-devletlerinin doğuşuyla birlikte devlet, artık eğitim alanında Fransız devlet adamı La Chalotais'in 1764'te söylediği "devlet, çocukları

çıkışıyla birlikte, ulus-devletin ideolojik söylemini kurgulama ve aktarma işlevi, diğer bir deyişle 'ulusal bir birlik ve bütünlük' oluşturma işlevi, geleneksel eğitim-öğretim işlevine ek olarak, okulların sorumluluğuna yüklenir olmuştur (Bumin 1998:59). Diğer taraftan Gutek'in (2001:165,167) belirttiği üzere, endüstrileşmenin bir sonucu olarak sosyal sınıf bilincinin ortaya çıkması da ulus-devletler ve onların idari ve eğitimsel sistemlerini kontrol eden sosyo-ekonomik ve siyasal gruplar arasında bir rekabete neden olmuştur. Bu ise kurumsallaşmış eğitim ve öğretimin büyük ölçüde ideolojik görüş ve programlar tarafından biçimlendirilmesine; salt bilimsel bilginin aktarılmasının yanı sıra, varolan ulusal/sınıfsal ideolojinin ders kitapları ve okulun diğer yaşamsal pratikleri aracılığıyla yeni nesillere aktarılmasına olanak sağlamıştır. Böylece, bireylerin durağan bir toplum düşüncesi doğrultusunda yetiştirildiği klasik ya da dinsel eğitim anlayışı son bulmuş; ulus-devleti oluşturan tüm bireyleri 'yurttaş' olarak eğitmek ve yönlendirmek yeni bir hedef olarak ortaya konulmuş; bu hedef doğrultusunda ise okullar çocuğun/gencin, içinde yaşadığı toplumsal ve siyasal düzenin yeniden üretimini sağlayan ideolojik söylemlerle donatılmasında etkili bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede bireyin, içinde doğduğu ve yaşadığı toplumun değerlerini, inançlarını, normlarını, tutum ve davranışlarını edindikleri, bir kültürel ve toplumsal aktarım süreci olan toplumsallaşmanın en önemli araçlarından olan okullar, ideolojik söylemlerin kurgulandıkları ve yeniden üretildikleri birer ideolojik aygıtlar olarak ele alınabilir. Zira sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlara ilişkin olarak zihinleri belli bir yönde bilinçlendirmeye çalışan ideolojik süreçte okul hayatı, bireylerin 'toplumsal ve siyasal düzen içerisinde kendisinin ve toplumun rolünün ne olduğu', 'ekonomik ya da siyasal sistemde nasıl bir işlev yüklenmesi gerektiği' gibi sorularla kendini bulmasını hedeflemektedir (Gutek 2001:179). Eğitimdeki gizli ve resmi müfredatın unsurlarını içeren ideolojik söylem, bireylerin rollerini ve bu rollerin işlevlerini okul hayatı boyunca biçimlendirdiğinden, modern ulus dev-

---

devletin üyelerinden başkasına teslim edemeyecektir" sözünü pratiğe geçirmeye başlayacaktır (Bumin 1998:60).

letler de bu doğrultuda ders kitapları aracılığıyla[2] sürekli bir resmi tarih, toplum ve ekonomi politikası görüşünü yansıtır olmuşlardır (İnal 1996:19).

Ancak eğitim, bireyi yalnızca toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli olan bilgilerle donatmak suretiyle etkileyen bir süreç değildir. Toplumda bireyin nasıl davranması gerektiği konusunda kısaca *terbiye* olarak adlandırılan kural ve normlar eğitim süreciyle aktarılmakta (Kalaycıoğlu 1984:166), çocuğun siyasal terbiyesi de genel terbiye işlevlerinin bir parçasını oluşturabilmektedir. Nitekim çocuk, ailesinden sonra ikinci kez okulda otorite ile tanışmış olmaktadır. Böylece çocuk, otoriteyi içeren konumlarda ne kadar söz söyleyebileceği, sınıf faaliyetlerine ne ölçüde katılabileceği, kurallara uymadığı zaman ne tür bir yaptırımla karşılaşabileceği (Kalaycıoğlu 1984:167), devlet gerçeğini nasıl anlaması ve anlamlandırması gerektiği, yurttaş olarak sahip olduğu hak ve vazifeler, ulusal duygular vb. konular hakkındaki ilk veri ve izlenimlere okulda sahip olmaya başlamaktadır.

Anlaşılacağı üzere, ulusal eğitim, modern ulus-devletlerin temel bir mekanizmasıdır. Ulusal eğitim, devletin politik bir kurum olarak varlığını ulusal kültürle eşitleyerek, ulus devletlerin üzerine kurulduğu ilkeleri meşrulaştırmaktadır (Avdela 2000:239). Ulus-devletin eğitim kurumları olarak okullar aynı zamanda, ulusal özellikleri ya da üstünlükleri ve ayrıca farklılıkları belirleyen karakteristikleri geliştiren ve bunları yeniden üreten mekanlar olarak da görülebilir. Çünkü eğitim sürecinde genellikle belirli bir dil, lehçe, mezhep öne çıkarılmakta, ulusal kimliğin ülkesel boyutu vurgulanmakta ve kökenin ortak mitleri

---

[2] Okulda grup halinde gerçekleştirilen zorunlu ve sosyal etkinlikler, fiziksel mekanın organizasyonu vb. en az müfredat programları kadar önemlidir. Örneğin, bayrak törenleri, and içme törenleri, resmi bayramlarda kahramanlık temalı şiirler okunması ve konuşmalar yapılması, okullardaki ulusal kahramanların resim, söylev veya özlü sözleri, vb.pratikler, çocukta bir ortak bilinç yaratma veya ulus olarak diğer uluslardan daha üstün, yüce ve saygıdeğer olan bir bütünün parçası olduğu hissini uyandırma yönünde önemli etkiler yapabilmektedir. Ancak burada önemli olan, bilişsel yönden ziyade duygusal yöndür. Özellikle milliyetçi duyguların geliştirilmesi için kodlanan etkinlikler ve aktarılan bilgiler bu bakımdan önemlidir (Alkan 1979:99-100; Kalaycıoğlu 1984:172).

ile tarihsel anıların ulusal üstünlüğü ve benzersizliği desteklenmektedir (Dragonas ve Baron 2000:337). Böylece, bir toplumda var olan egemen siyasal-ekonomik-toplumsal ilişkiler düzeninin yeniden üretilerek meşrulaştırılmasını sağlayan düşünce, söylem ve pratikler bütünü olarak ideoloji, eğitim süreci boyunca meşrulaştırılarak ahlaki bir temelde bireylere benimsettirilmekte, dolayısıyla çocukluk çağından itibaren yurttaşların *zor* değil *rıza* temelinde, var olan düzene itaat etmeleri ve sadakat göstermeleri sağlanabilmektedir.

Bu işlevleriyle okulların, tam da Louis Althusser'in, onları, modern devletin kapitalist toplumlardaki hakim ideolojik aygıtları olarak değerlendirmesindeki mantığıyla örtüştüğü söylenebilir. Çünkü okullar, kapitalist olsun ya da olmasın bir sistemdeki varolan ilişkiler pratiğinin yeniden üretilmesine, arzu edilmeyen diğer ilişkilerin ise meşru ilişkiler pratiğinin dışına atılarak bir anlamda ötekileştirilmesine ve sadece egemen sınıfların ideolojisinin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Bu anlamda devletin en önemli hedeflerinden biri, kendi ideolojik söylemi doğrultusunda eğitim sürecini içeriksel, hukuksal ve biçimsel yönleriyle planlayarak, bireyleri istediği yurttaş formuna sokmaktır. En genel düzeyde amaçlanan şey ise, Gramsci'nin (1971:242) ifadesiyle söylemek gerekirse, çoğunlukla yüksek düzeyde medeniyet yaratmak ve geniş kitlelere medeniyet ve ahlaki duygular aşılamak, ekonomik üretim aygıtlarının sürekliliğini sağlamak, böylece -hatta fiziksel olarak bile- yeni ve türdeş bir insan tipi yaratmaktır. Diğer bir deyişle okul, ideoloji-eğitim ilişkisine bağlı olarak, ideolojinin meşrulaştırılmasını ve yeniden üretimini gerçekleştiren bir kurum olarak, çocuklara ulusal değerleri, ulusal kimliği, "iyi" bir yurttaşın sahip olması "gereken" değer ve inançları siyasal ve ekonomik anlamda temellendirerek aktarmakta ve varolan toplumsal-siyasal düzenin sürekli kılınmasını sağlamaktadır.

Bu noktada çalışma boyunca ideoloji kavramının hangi bağlamda ele alındığına ya da ideolojiden ne anlaşıldığına kısaca değinilmesi yararlı olacaktır. Nitekim ideoloji kavramının siyaset teorisinde yüzyıllardır birbirinden farklı anlam ve amaçlarla tanımlanmış olması, bu çalışmada ideolojinin hangi anlamda ele alındığını saptamayı gerekli kılmaktadır. İdeoloji bu çalışmada, toplumsal ve siyasal düzenin yeniden üretimi doğrultusunda, yönetici seçkinlerin egemen söylemini dile

getiren, onu meşrulaştırarak devamlılığını sağlayan fikirler bütünü olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda ideoloji, Marx'ta olduğu gibi bir yanlış bilinç olarak ele alınmamakta fakat, toplumsal ve siyasal gerçekliklerin egemen söylemin kurgusal gerçeklikleri doğrultusunda yanıltıcı bir ifadesi olarak; bireysel ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına örtük bir biçimde işlenmiş en üst düzeyde dünya görüşü olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla ideoloji, yönetici seçkinlerin toplumu idare edebilmeleri ve egemenliklerini sürekli kılabilmeleri için, hegemonik söylemin toplumsal ve siyasal yaşamın tüm alanlarına yayılmış ve adeta bütün bireylerin sağduyusu imişçesine temellendirilmiş bir niteliğe sahip olduğu belirtilebilir. İdeolojinin 'yeniden ve yeniden' üretilerek meşruluğunun sürekli kılınması gerçeği ise, onu doğrudan doğruya yeniden üretim mekanizması ile ilişkili kılmaktadır. Çünkü ideolojik söylemin yaptığı şey, düzenin temeli olan söylemsel alanı ve söz konusu düzenin bir bütün olarak yeniden üretimini olanaklı kılan bir sentezi, tüm topluma mal edebilmek üzere genelleştirmek; Laclau ve Mouffe'un (1992:171) ifadesiyle bu doğrultuda bazı *düğüm noktaları inşa ederek* bunları *sabitlemek*tir.

İdeoloji bu anlamda ele alındığında, söz konusu toplumsal ve siyasal düzenin söylemsel varlığının sürekli kılınabilmesi için, Althusserci bir mantıkla, o düzen içindeki bireylerin de özneler olarak inşası kaçınılmaz olmaktadır. Bu bakış açısıyla ideolojik söylem, kendi söylemsel varlık alanı doğrultusunda bireyleri özneler olarak kuran ve oluşturandır. O halde ideoloji, özneleştirilmiş bireylerin gerçek varoluş koşullarını yeniden anlamlandırarak kurgulayan bir ilişkisel boyuta da gönderme yapabilmektedir. Bu durum ideolojiyi, egemen söylemin, bireyleri itaat altına alma süreci olarak da yorumlanabilir.

İşte varolan ya da yeni kurulan bir düzenin meşruluğu ve devamlılığı, bu devamlılık için bireylerin özneleştirilmesi ve de her iki sürecin başarılabilmesi için gerçek varoluş koşullarının egemen söylemsel alanın gerçeklikleri doğrultusunda yeniden kurgulanarak yeni gerçeklikler yaratılması ya da gerçekliğe ima yoluyla ulaşılması bağlamında ideolojinin, bir tür *rasyonalize etme*, *doğallaştırma*, *evrenselleştirerek ölümsüzleştirme* ve *meşrulaştırma* süreci olarak ele alınması olanaklı gözükmektedir. Böylesi birbirini izleyen bir dizi süreç sonucunda bireyler, içinde yaşadıkları ve somut bir gerçeklik olduğunu sandıkları,

ancak düzenlenmiş ve nesnelleştirilmiş gündelik yaşamları içinde, öznelere dönüştürülebilecektir. Böylece bir fikir ya da görüşü ideolojik kılan noktanın, toplumsal ve siyasal gerçekliklerin gerçek doğasını gizlemeleri ve ondan yeni bir gerçeklik üretebilmeleri olduğu söylenebilir. Çünkü ancak bu yolla toplumsal ve siyasal düzen bütünüyle ideolojinin içerisinde akmaya ve fakat sanki onun dışında akıyormuşçasına algılanmaya başlanabilecektir. Ayrıca bu sürecin başarılabilmesi için ideolojinin, kendisini yeniden ve yeniden kurgulayarak üreten bir takım araçlara da ihtiyaçları vardır ki; işte bu çalışma kapsamında ele alınan 'eğitim kurumu' bu araçların en önemlilerinden biridir. Çünkü eğitim, özellikle dil ve ders dışı etkinliklerle, varolan toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkilere bağlı fikir, inanç ve değerlerin, kısacası nesnelleştirilmiş gerçekliğin, sürekli kılınması ve meşrulaştırılmasından sorumlu olarak, ideolojik söylemi yeniden üretebilmektedir.

Bu çalışmada araştırma materyali olarak kullanılan ders kitapları, yukarıda anlatılanlar çerçevesinde, belirli bir ulus-devletin ürünü olarak ele alınmak durumundadır. Dönemler itibariyle yaşanan toplumsal ve siyasal değişim ya da dönüşümlere bağlı olarak, ders kitaplarının söylemsel içeriklerinin değiştiği yapılan incelemeler sonucu ortaya konulmaktadır. Çünkü onlar, o ulus-devletin kültürüne, siyasal ve toplumsal değerlerine ilişkin temel bilgileri yansıtmak üzere kaleme alınmaktadırlar. Ders kitaplarındaki bu temel bilgiler her ne kadar toplumsal değer ve inançlardan ahlaki norm ve davranış kalıplarına; kültürel değerlerden yurttaş kimliğine kadar geniş bir alanı kapsıyor ise de, bu çalışmanın konusu bağlamında düşünüldüğünde önemli olan nokta, ders kitaplarının bireyleri ne tür bir ulusal kimlik ve yurttaş kimliği ile donattıklarını ortaya koyabilmektir.

Özellikle, modernite ve aydınlanma düşüncesinin gelişmesi ile birlikte ulus-devletlerin ve buna bağlı olarak da milliyetçiliğin gelişiminin, devlet-ulus-yurttaş ilişkisine yeni bir boyut kazandırması, okulların ideolojik endoktrinasyon işlevlerinin daha da önem kazanmasını sağladığı söylenebilir. Modernitenin yaşama geçmesi, ulus-devletlerin ortaya çıkışı, toplumların geleneksel bağlarının çözülüp yerine soyut ulusal bağlılıkların oluşturulması ve ulusal kimliklerin yaratılması, özellikle tarih derslerini önemli bir yeniden üretim aracı haline getirmiş

(Tekeli 1998:95) ve tarih kitapları, ulusal tarih ve önderleri mistifiye eder tarzda kaleme alınmaya başlanmıştır.

Böylece, ulus-devletin üyeleri olarak bireylerin, artık basitçe birey olmanın ötesine geçerek, o devlet içinde hak ve özgürlüklere sahip birer yurttaş olabilmeleri, bunun için de ulus-devletin adeta "resmi ideolojisi olarak" (Bora 2003:65) kurumsallaşan milliyetçilik söylemini genel hatlarıyla benimsemeleri kaçınılmaz olmuştur. Bunu başarmak üzere ulus-devletin, özellikle aydınlanma felsefesinin evrenselci paradigması doğrultusunda şekillenen *türdeş* yurttaş ve toplum tasarımı ile bu tasarımın beraberinde getirdiği *kimlik kurguları* (Esen 2003:13), milliyetçi ideolojik söylemin eğitim aracılığıyla öğretilen bilgi ve değerlerinden olduğu söylenebilir. Bu anlamda ders kitapları sadece bilgi aktarmakla kalmamakta, o toplumun siyasal ve toplumsal normlarını da belleklere kazıyarak (Pingel 2003:1) bir ortak bellek yaratmaya çalışmaktadır. Böylece bu ortak bellek, bireylerin toplumsal kimliklerini ve geleceğe ilişkin beklentilerini belirleyen bir araçsallık niteliği kazanmaktadır. Söz konusu araçsallıkta en önemli noktalardan biri ise *süreklilik* ve *geçmişten geleceğe uzanma* iddiası (Tekeli 1998:106) olarak değerlendirilebilinir.

Buna bağlı olarak "modernitenin ulus devletinin ve onun dayandığı hayal edilmiş topluluğun bir tarihe gereksinimi" (Tekeli 1998:117) olduğu açık olarak görülebilir. Çünkü temel amacı, milli devleti ve onun ulusunu inşa etmek olan milliyetçi ideolojiler, bunun dışında kalan bütün ideolojileri, değerleri, inançları, hedefleri kendi amacı doğrultusunda araçsallaştırmaya ve hatta gerektiğinde bastırmaya eğilimli olacak biçimde şekillenmektedir (Bora 2003:66). Bu sürece bağlı olarak genelde eğitimin özelde ise ders kitaplarının, kendi 'hayal edilmiş topluluklarını' ya da 'uluslarını' *yüceltme*, diğer ulus ya da azınlıkları *küçültme* eğilimiyle kaleme alındıkları; özellikle de tarih ders kitaplarının bir takım tarihsel olguları aktarmanın ötesinde ideolojik söylemleri kurgulamaya, yaymaya, politik yönelimler doğrultusunda hareket etmeye ve bunları tarihsel meşruluğa dayandırarak haklı göstermeye yaradığı (Pingel 2003:2) ortaya konulmuştur. Dolayısıyla ulus-devletle birlikte ders kitaplarında yer alan bilgi ve değerler bütünü, belirli bir dönemdeki toplumsal yapıyı oluşturan karmaşık kültürel, ekonomik ve siyasal süreçler içinde oluşturulmaya; böylece *ulusun*,

ulusal kimliğin (biz'in), *yurttaş* olabilmenin gereklerinin anlamlandırıldığı resmi ideolojik söylemin doğruluğunu, üstünlüğünü ve benzersizliğini meşrulaştırmaya başlamışlardır. Bu anlamda ders kitaplarının içeriğinin tarafsız olmadığı, toplumda egemen olan bilgi, değer, inanç ve tutumların bireylere kazandırılmasının hedeflendiği söylenebilir. Böylesi bir yaklaşım ise meşru ve geçerli bilginin, toplumsal ve politik tanımına vurgu yapılması gerekliliğine, dolayısıyla resmi ideoloji ve bu ideolojiyi yeniden üreten toplumsal denetim düzeneklerinin araştırılmasında ders kitaplarındaki *yansımalarının* gözden kaçırılmaması gerektiğine dair önemli bir ipucu sağlayabilmektedir. Bu anlamda ders kitapları, içerdikleri bilgiler aracılığıyla toplumsal gerçekliğin belli bir açıdan yeniden ve yeniden kurulmasını, Esen'in (2003:11-12) sözleriyle söylemek gerekirse, kurulan toplumsal gerçeklik imgesinin doğruluğu ve geçerliğini, üstelik de mutlaklaştırarak anlatmaya çalışmaktadır.

İdeoloji-eğitim ilişkisi ve bu ilişkinin ders kitapları üzerinden gerçekleştiğine kısaca değindikten sonra, çalışmanın ampirik bulgularına da dayanarak, erken cumhuriyet döneminde eğitim sürecinin ya da mekansal olarak okulların, Kemalist yeniden yapılanma projesinin inşa alanı olarak biçimlendiğini söylemek olanaklıdır. Yeni bir ulus-devletin, bu devletin ulusunun ve o ulusun bireylerinden de yurttaş kurgusunun gerçekleştiği erken cumhuriyet döneminde, 'muasır medeniyet seviyesini yakalamak' biçiminde formüle edilen temel amaca ulaşmak için, toplumun bütünüyle yeniden yapılanmasının ve bu yeniden yapılanmaya uygun bir yurttaş ve milliyetçilik söylemini hakim kılmanın hedeflendiği söylenebilir. Başka bir deyişle, genel olarak eğitimin ve özelde ise ders kitaplarının yöneldiği temel amaç, Kemalist projenin özünde yer alan modernleşme, aydınlanma düşüncesi ve ulus-devlet oluşturma bağlamında ulus-yurttaş-devlet ilişkilerinin, yeniden kurgulanan biçimiyle bireylere aktarılmasını başarmak olduğu belirtilmelidir. Eğitimin, bu dönemde, kuşkusuz devletin elindeki en önemli ideolojik aygıtlardan birisi olduğu söylenebilir. Şöyle ki, erken cumhuriyet dönemi ilk hükümet programında, bilimsel ve çağdaş ilkelere dayanılarak okulun yeniden düzenleneceği ve ulusal ruha, tarihsel, coğrafi ve toplumsal karaktere uyan ders kitapları yazılacağı (Wilson ve Başgöz 1968:38); ayrıca birinci Türk Tarih Kongresi'nde (1932:12-13) tarih eğitiminden beklenilen faydanın ifade edilmesinde, milli

kültürün temeli olan milli terbiyenin esasının "milliyetçilik, devletçilik ve halkçılık" olduğu ve üstelik de bu ilkelerin aslında milli ve tarihi *seciyelerimizden doğduğu* açıkça ifade edilmiştir. Bu nedenledir ki eğitimin, Kemalist yeniden yapılanma sürecinin aydınlanmacı modernleşme projesi doğrultusunda inşa edilmeye çalışılan *ulus*, ulusal kimlik oluşturma yönünde *milliyetçilik*, devrim ilkelerini ve dolayısıyla devletin sürekliliğini sağlayacak sadık ve itaatkar, ölümü bile göze alabilen vazifedar cumhuriyetçi *yurttaşlar* yaratma hedefi doğrultusunda temel ideolojik söylemlerin aktarılacağı bir araç olarak ele alındığı söylenebilir. Her ne kadar erken cumhuriyet döneminde sadece örgün eğitim kurumları olarak okullar değil, parti, halkevleri, halk odaları, düzenlenen konferanslar, tiyatro-sinema gösterileri, gazeteler, izcilik teşkilatları vb. pek çok araç, yeni kurulan ulus-devletin ideolojik söylemini meşrulaştıracak biçimde devletin ideolojik aygıtları olarak değerlendirilebilirse de, bunlar arasında en planlı, programlı ve uzun soluklu olanı şüphesiz resmi örgün eğitim kurumları olarak okullar olmuştur.

Diğer taraftan, erken cumhuriyet döneminde benimsenen milliyetçilik anlayışının ağırlıklı olarak "vatandaşlık hukuku ve anayasal değerlere bağlılık temelinde yurtseverliğe dayanan, evrenselci-hümanist açılımlara görece açık ve elverişli olduğu kabul edilen" Fransızvari milliyetçilikten (Bora 2003:67) çok; "etnik-tarihsel-kültürel-dilsel bir milli öze dayandırılan, o *milli özün biricikliğini* ve örtük ya da açıkça *üstünlüğünü* vurgulayan, evrenselci-hümanist açılımlara kuşkuyla bakan, hatta yerine göre bunları reddeden" Alman milliyetçiliğine (Bora 2003:67) daha yakın olduğuna dair argümanlara; yapılan bu çalışmanın saptamalarının da bir ışık tutacağı söylenebilir. Nitekim *devlet otoritesinin yüceltilerek kutsallaştırılmasının*, o kutsal devlet otoritesine *itaatin*, otorite etrafında *birlik* ve *beraberliğin*, bireysel varlık ve menfaatlerden çok *milli menfaat* ve *kolektif varlıkların* üstünlüğünün, bu doğrultuda içeriği kolektif varlıklar (millet, devlet, vatan vb) uğruna *ölümle* doldurulan *yurtseverliğin* kriterleri doğrultusunda etno-kültürel temelli bir yurttaş ve milliyetçilik anlayışının erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının temel vurgusu haline getirildiği, çalışmanın ampirik bulgularına dayanarak belirtilmelidir. Kısacası, evrensel temelde ulus devletlerin ideolojik söylemlerini eğitim programlarına yerleştirmesi genel eğilimine paralel olarak Türkiye'de de Ke-

malist yeniden yapılanma sürecinde ders kitaplarının, Kemalist projenin 'medenileşmiş, aydınlanmış, bilimin üstünlüğüne ve pozitivist ilerleme mantığına inanan, itaatkar-vazifedar bir yurttaş' inşası için kaleme alındığını söylemek olanaklıdır.

Nasıl ki askeri talim ve terbiye askerin bedeninin, egemeninkiyle doğrudan birleşmesini sağlıyorsa (Bröckling 2001:97); eğitim süreci ya da okuldaki talim ve terbiyenin de çocuğun/gencin zihin dünyasını egemeninkiyle birleşmesini sağlama yönünde işlediği söylenebilir. Şöyle ki, bir askerin savaşmak için programlanması gerekliliği gibi, erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarıyla ve genel olarak eğitim süreciyle hedeflenen şey de, ders kitapları aracılığıyla kendilerine aktarılan söylem doğrultusunda, ulusal kimlik olarak Türklüğü, onun ideolojik söylemi olarak milliyetçiliği ve yeni kurulmuş bir devletin ihtiyaç duyduğu çok çalışan, bunun için gereken sağlıklı bir bedene sahip olan, vatanı için ölüme gözünü kırpmadan atılabilen, bu amaçla milli menfaatlerini her türlü bireysel menfaatlerden üstün tutan, 'ben'in değil 'biz'in önemli olduğu ve vazifelerine haklarından daha çok özen gösteren, itaatkar, birlik ve beraberliğin önemini kavramış iyi yurttaş olma davranışlarını her koşulda mekanik bir biçimde yerine getirebilen bireyler yaratmak olduğu, yapılan içerik analizi sonuçlarından anlaşılmaktadır.

Öte yandan Timur'un (1984:21; 1997:265) da belirttiği üzere ulusal bilinç ve kimlik sorunu, "mazlum ulus" bilinci temelinde ele alındığından mazlum ulus bilinci temelinde kurgulanan milliyetçi söylem hem etnik olarak Türklük temelinde tanımlanan ulusun *üniter* bir yapıda, hem de '*birlik-düzen, itaat, milli menfaatler, kutsallık'* bağlamında çoğulculuktan ziyade *çoğunlukçu* bir yapıda değerlendirilerek tanımlanmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla tüm toplumsal-siyasal-ekonomik-kültürel düzenlemelerin ve hatta yurttaşlığın da böylesi bir ulus ve toplum algılamasının yansıması olarak kurgulanmaya çalışıldığını söylemek olanaklıdır. Bu süreçte oluşturulmak istenilen medeni ve Batılı değerlere sahip yurttaş, aynı zamanda türdeş-sınıfsız-homojen bir toplumun bireyi olarak, hak ve özgürlüklerinden ziyade vazifeleriyle tanımlanır olmuştur. Böylesi bir durumda ulusun farklılıklar değil, birlik-beraberlik ve aynılıklar üzerinden ve fakat ötekilerden olan üstünlük ve ayrıcalıklarıyla; ayrıca devletle özdeşleştirilecek biçimde ele

alındığı söylenebilir. Bu anlamda Kemalizmin milliyetçilik anlayışının, "halkçılık gibi sınıf çelişkileri yerine toplumun ahenkli bütünlüğünü ortaya koyan ve savunan bir ideoloji" (Timur 1997:151) olarak biçimlendiği de söylenebilir.

Ders kitaplarının ideolojik söylemi kurgulama ve aktarma yönündeki etkinliğinin bilincinde olan devrimci kadro, bu gücü gerektiği gibi kullanmayı da bilmiştir. Bu amaçla halen uygulana gelmekte olan bir sistem oturtulmuş, ders kitaplarının içeriğinin Türk Milli Eğitim sisteminde Talim ve Terbiye Kurulu gibi resmi (ve hatta siyasi) bir organ tarafından belirlenmesi ve denetlenmesi yoluna gidilmiştir. Özellikle erken cumhuriyet dönemine bakıldığında, resmi makamların ders kitaplarının içeriğini kontrol etmenin ötesinde, doğrudan bu kitapları yazdırdığı ve bu resmi makamlar arasında Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, Kültür Bakanlığı ve Maarif Vekaleti'nin ilk sırada yer aldığı, çalışmanın analiz materyali olan ders kitapları üzerine incelemelerden anlaşılmaktadır. Hatta bunun da ötesinde, Afet İnan ve Recep Peker'in yazdıkları *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler I ve II* adlı kitaplar, bizzat Atatürk tarafından okunarak gözden geçirilmiş ve kimi yerlerde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra yayınlanmıştır. İşte ideolojinin ders kitapları aracılığı ile bireylere aktarılarak meşruluk kazandırılması ve bireyler nezdinde var olan düzene ilişkin *rıza üretilebilmesi* için, ders kitaplarının incelenmesi bu noktada anlamlı hale gelmektedir. Çünkü hiçbir siyasi iktidarın veya resmi makamın, devletin resmi ideolojisinin dışında kalacak fikirlere, görüşlere, düşüncelere, kısacası farklı ideolojik söylemlere, ders kitaplarında yer vermelerinin beklenemeyeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca yurttaşın devletle olan ilişkilerinin nasıl kurgulandığı ve devlet-yurttaş ilişkilerinin şekillenmesinde devlet anlayışı ve geleneğinin nasıl sonuçlandığını tarihsel bir süreç içerisinde izleyebilmenin yolunun da yine erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının analizlerinin yapılmasıyla olanaklı olacağı söylenebilir.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle, eğitim bir toplumda sisteminin analizinin o toplumda egemen olan devlet anlayışından bir toplumda ya da siyasal ve toplumsal düzenden bağımsız olarak yapılamayacağı söylenebilir. Bu noktada Çayır'ın (2003a:96) da belirttiği üzere, ders kitaplarındaki bilgilerin egemen değerler ya da ideolojik söylem hakkında ipucu vermesi beklenebilir. Bu nedenledir ki, çalışmada erken

cumhuriyet dönemi tarih ve yurt bilgisi ders kitaplarının incelenmesiyle bir anlamda, o dönemin hakim ideolojik söyleminin ne tür bir ulus ve milliyetçilik inşasına giriştiğinin, ayrıca ulus-devlet-yurttaş ilişkisinin nasıl kurgulandığının da analiz edilebileceği düşüncesinden hareket edilmiştir. Diğer bir deyişle, ulus-devlet inşası sürecinde ulusun milli kültürünün, değerlerinin, heyecanlarının aktarılma aracı olarak erken cumhuriyet dönemi tarih ve yurt bilgisi ders kitaplarının analizleriyle; bugünkü milliyetçilik söylemi, demokrasi algılaması, devlet anlayışı ve yurttaş kimliğinin temellerinin erken cumhuriyet döneminde nasıl atıldığı, bu doğrultuda milli kültürün etnik, dilsel, dinsel, tarihsel ve kültürel bağlamda türdeş-homojen-sınıfsız bir yapıda mı; yoksa çoğulcu-heterojen-sınıflı bir yapıda olmasının mı hedeflendiğinin tarihsel kökenden hareketle izlerinin sürülebileceği düşünülmüştür.

Modern ulus-devlet ile birlikte, erken cumhuriyet döneminde, modern bir toplum yaratabilmek için öncelikle yurttaş yaratmanın en önemli hedef olarak algılandığı yapılan bu çalışma sonuçlarından da anlaşılmaktadır. Bu anlamda, ulus-devletlerin yükselişinin milliyetçiliğin yanı sıra yurttaşlığın da önemini ortaya koyduğuna ve ulus-devletin topraklarıyla özdeşleşmesini gerektiren yurttaşlığın, ulus-devletin kurgulanan tekbiçimli kurallar ve kimliğin ifadesi olarak ele alınmaya (Üstel 1999:54) başladığı olgusu, erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının incelenmesiyle doğrulanabilmiştir. Ancak bir taraftan devlete siyasal anlamda aidiyetin bir yansıması olan, öte yandan da 'devlet-sivil toplum-kamusal alan' ekseninde oluşan gerilim hattının muhatabı (Üstel 1999:80) olan yurttaşın, bir dizi *hak* ve *vazifelerle* yüklenmesi gerekliliğinin erken cumhuriyet döneminde tersine çevrildiği, yine çalışmanın analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır. Şöyle ki, yurttaşın, ağırlıklı olarak vazifeleriyle tanımlandığı, hakların ise söz konusu yurttaşlık vazifelerinin yerine getirebilmesi için gerekli şartlar olarak algılandığı söylenebilir. Ayrıca 'ne kadar hak sahibi olunursa o ölçüde vazife sahibi olunacağı' temelinde kurgulanan yurttaş mantığının, özellikle 1982 Anayasası'nın giriş metni ile hak ve ödevlere ilişkin maddelerindeki yurttaşın algılanma mantığıyla da büyük ölçüde benzerlik taşıdığı belirtilmelidir.

Devletin ideolojik bir aygıtı olarak eğitim kurumu aracılığıyla, egemen ideolojik söylemin kurgulanma ve aktarılma sürecinin nasıl ve

ne amaçla gerçekleştirildiğine, erken cumhuriyet döneminde bu sürecin ne tür bir ideolojik söylem kurgulamak üzere işlediğine dair bu açıklamaların ardından, çalışmanın **konusu**, **amacı**, **kapsam** ve **sınırlılıkları** ile bu alanda yapılmış olan diğer çalışmalara ilişkin **literatür incelemesine** değinilmesi, konunun daha iyi anlaşılması ve sınırlarının çizilebilmesi açısından yararlı olacaktır.

Çalışma, isminden de anlaşılacağı üzere, ideoloji-eğitim ilişkisinden hareketle, erken cumhuriyet dönemindeki ideolojik söylemi ortaya koyabilmek üzere, söz konusu dönemde okutulan ders kitaplarını içerik analizi tekniğiyle incelemeyi **konu** edinmiştir.

Bu konuya bağlı olarak **çalışmanın amacı**nı şu şekilde ifade etmek olanaklıdır. İdeoloji–eğitim ilişkisinden hareketle 1928-1946 yıllarını kapsayan erken cumhuriyet döneminde, devletin ideolojik temellerinin nasıl kurgulandığını, kurgulanan ideolojik düşünce yapısının eğitim sürecinde çocuğa/gence ders kitaplarındaki metinler aracılığıyla nasıl aktarıldığını; diğer bir deyişle meşrulaştırılmaya çalışılan ideolojik söylemin *tarih* ve *yurt bilgisi ders kitapları*na yansıma biçimi ile bu ideolojik söylemin ne tür bir siyasal-toplumsal kurguyu hedeflediğini araştırmak, çalışmanın temel amacıdır. Bu amaç doğrultusunda, ne tür bir Atatürk kimliği/miti sunulduğu, bu sunumun ne için gerekli görüldüğü; demokrasi düşüncesinden ne anlaşıldığı; 'katılımcı, çoğulcu, hoşgörü ve birey temelli bir demokratik düşünce'nin mi yoksa 'pasif, sorgulamayan, hoşgörü düzeyi düşük, dışlayıcı, bağımlı kişilik' geliştirme temelinde bir demokrasi düşüncesinin mi endoktrine edilmeye çalışıldığı; "biz/öteki" ayrımı temelinde kimlerin "biz" ve kimlerin "öteki" kavramı içerisinde ele alındığı; öğrenciye ne tür bir 'tarih bilinci' sunulduğu vb. soruların cevapları aranmıştır. Kısacası, erken cumhuriyet döneminde okutulan tarih ve yurttaşlık bilgisi ders kitaplarının analiziyle, cumhuriyetle birlikte yeniden üretilen bilgi ve söylemin anlam değişimlerini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ideolojinin, toplumsal bütünlüğü yeniden üretme işlevinin ve Althusser'in (1989:53) *özne haline getirilme, 'itaat altına alınma' demektir* sözünün erken cumhuriyet döneminde nasıl gerçekleştirildiği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda açıklanan çalışmanın konusu ve amacından hareketle, **çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları** da şu şekilde belirtilebilir. Bir

kere eğitim kurumu bu çalışmada, devletin egemen ideolojisinin yeniden üretilerek, toplumsallaşma sürecinde bunun genç kuşaklara aktarılması işlevinin yerine getirilmesinden sorumlu bir üst yapı kurumu olarak ele alınmaktadır. Çünkü eğitim sisteminin, egemen ideolojiyi yurttaşlara aktarma ve meşrulaştırma temelinde gizli bir işlevle sorumlu kılındığı söylenebilir. Dolayısıyla zor kullanılmaksızın rızayı nasıl ürettiği çerçevesinde, eğitim kurumuyla ilgilenilmiştir. Eğitim sürecinde, tasavvur edilen toplum ideali doğrultusunda, ideolojik söylemin ders kitaplarında nasıl formüle edildiği ve aktarıldığı, özellikle sonuç ve değerlendirme bölümünde ise bunun ne tür bir devlet anlayışı yarattığı, bu devlet anlayışının şekli ve yönünün, eğitim sürecinde aktarılan ideolojik söylemi ve ideolojinin yeniden üretimini nasıl ve ne şekilde etkilediği vb. noktalar sergilenmeye çalışılmıştır.

Bu noktada eğitimin, toplumsallaşma süreci yerine bu sürecin de içinde yer alan ideolojinin yeniden üretimi doğrultusunda ele alındığının belirtilmesi yararlı olacaktır. Toplumsallaşma süreci yerine, ideolojinin yeniden üretiminden hareket edilmesi ise şu biçimde açıklanabilir. "Yalan söylemeyin, büyüklerinize saygılı olun, hırsızlık yapmayın" biçimindeki toplumsal ve ahlaki değerlerin bireylere aktarılması, bunların yeni kuşaklarca benimsenmesi, toplumun ahlaki değerlerinin süreklilik kazanması açısından gereklidir. Ancak "tarihte ilk medeniyeti Türklerin yarattığının" ya da Lenin'in "Ruslaşmış bir Türk ailesinden" geldiğinin veya Budha ve Konfüçyüs'ün Türk kökenli boylardan olduğunun ifade edilmesi, bir önceki ahlaki değer içerikli önermelerden farklılık göstermektedir. Çünkü buradaki önermeler, artık tarihsel bir gerçeklikten bahsetmenin ötesine geçmiştir. Diğer bir deyişle, tarihsel verilerden yola çıkılarak oluşturulmuş bir kurgunun, ***gerçek yerine ikamesi*** söz konusudur. Bu nedenle bu tür önermeleri ***ideolojik söylem*** temelinde ele almak gerekmektedir. Zira bu tip ideolojik önermeler, tarihsel geçmişten çeşitli veriler ve örnekler derlemekte, fakat bu verileri değiştirmek, mistifiye etmek, maskelemek, tersine çevirmek suretiyle ulaşılan önermenin kendisi, 'tarihsel bir gerçeklik' değil, o tarihsel gerçekliklerden yola çıkılarak bir ideolojik postula haline dönüştürülmektedir ki, bu tür önermeleri ideolojik kılan da, bunların ***gerçeğin kendisi imişçesine aktarımı***dır.

İçerik analizinin araştırma tekniği olarak kullanıldığı çalışmanın ampirik bölümünde ise, Türkiye'deki eğitim sürecinin ilköğretim ve

lise düzeyi çalışmaya dahil edilmiştir. Bu bağlamda çalışma dönemsel olarak Latin harflerinin kabul edildiği 1928 yılından çok partili siyasal yaşama geçildiği 1946 yılına kadar olan erken cumhuriyet dönemini kapsamaktadır. Bu dönem ise kendi içinde iki alt dönemde ele alınmıştır. Birinci alt dönem, devrimlerin yapıldığı ve rejiminin temellerinin atıldığı 1938 yılına kadar olan ve Atatürk'ün liderliğinde geçen dönemdir. İkinci alt dönem ise devrimlerin ve rejimin meşrulaştırılmaya ve yerleştirilmeye çalışıldığı, İnönü'nün liderliğinde geçen, 1946'ya kadar olan dönemi içermektedir. Erken cumhuriyet döneminin bu biçimde iki ayrı süreçte ele alınmasının, eğitim ile ideoloji arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde eğitim kurumunun toplumsal yapının içinden geçtiği siyasal, ekonomik, kültürel vb. değişim ve dönüşümleri ne derece yansıtabildiğini ortaya koyması bakımından daha anlamlı olacağı düşünülmüştür. Her ne kadar ideolojik söylem, okutulan diğer ders kitaplarından da saptanabilirse de, bu çalışmada incelenecek ders kitapları, tarih ve yurt bilgisi ders kitaplarıyla sınırlandırılmıştır. Tarih kitapları, tarih bilincinin öğrenciye aktarıldığı ve bu doğrultuda ulusal kimliğin ve milliyetçi dilin inşasında etkili olduğu için; yurt bilgisi kitapları da 'iyi bir yurttaş' inşasında, yurttaşın sahip olması gereken toplumsal, siyasal ve medeni kimlikler ile devlet-yurttaş ilişkilerinin belirlenmesinde en etkili ders kitabı grubu olduğu için, araştırma kapsamına alınmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı'ndan, incelenen dönemde okutulan ders kitapları listesine ulaşılamadığı için, çalışmada evren tespiti yapılamamış ve örneklem tekniği uygulanamamıştır. Bu nedenle, dönemi ve ideolojik söylemi ortaya koyabilmesi amacıyla erişilebilen tüm ders kitapları çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Ancak bazen 1930'larda basılan bir kitabın hiçbir değişiklik yapılmaksızın 1940'lara kadar birçok kez basılarak okutulduğu, hatta bir kurumun bastığı bir kitabın farklı tarihlerde farklı kurum ve yazarlarca bir değişiklik yapılmadan tekrar basıldığı yapılan taramalar sonucu anlaşılmıştır. Böylesi durumlarda öncelikle söz konusu kitaplar incelenerek, herhangi bir farklılık olup olmadığı araştırılmış; farklılığın olmadığı kitapların genelde ilk basımları, farklılık olanlarda ise ulaşılabilen son basım tarihlileri inceleme kapsamına alınmıştır. Böylece *otuz tarih ders kitabı* ve *yirmi yurt bilgisi*

ders kitabı olmak üzere toplamda *elli ders kitabı* çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

En önemli ideolojik aktarım aracı olan eğitim üzerine, kuşkusuz yerli ve yabancı literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak ideoloji-eğitim ilişkisini inceleyen çalışmaların daha sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çalışma konusunun, Türkiye'de erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarından hareketle ideoloji-eğitim ilişkisi üzerine odaklanması nedeniyle, konu ile ilgili dünya literatüründen değil, Türkiye'den bazı örneklerin verilmesi, yapılan bu çalışmanın hangi boşluğu doldurmaya çalıştığının ortaya konulması açısından yararlı olacaktır. Çalışma konusuyla ilgili literatür incelendiğinde, Türkiye'de ideoloji-eğitim konusunda yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak 1990'ların ikinci yarısından itibaren ortaya çıktığı görülmektedir. En erken çalışmalar ise Alkan'ın 1979 tarihli *Siyasal Toplumsallaşma* adlı eseri ile Türk Dil Kurumu'nun 1976 tarihli *Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor* adlı çalışmasıdır. Bu alanda yapılan diğer eserler ise Güven'in *Türkiye'de Eğitim ve İdeoloji* (2000), Kaplan'ın *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi* (1999), Ozil ve Tapan'ın *Türkiye'nin Ders Kitapları: Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım* (1991), Copeaux'un *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine* (1998), Özbaran'ın *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* (1998), Çotuksöken-Erzan-Silier'in editörlüğünde 2003 yılında yayınlanan *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*, Bağlı ve Esen'in editörlüğünde yine 2003 yılında yayınlanan *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin¸* İnal'ın 2004 tarihli *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Eğilimler* ile Ersanlı'nın, 2003 tarihli *İktidar ve Tarih:Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* ilk elde dikkat çeken eserlerdir.

Alkan'ın çalışması, siyasal toplumsallaşma kavramından hareketle okulun, çocuğa siyasal toplumsallaşma sürecinde ne tür siyasal bilinç ve bilgi aktardığı üzerinedir. Siyasal toplumsallaşma üzerine yazılan teorik çerçeve sonrasında tek partili ve çok partili yıllara ait yurttaşlık bilgisi ders kitapları üzerine yapılan içerik çözümlemesi ile sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, Atatürk'ün kendi içinde bağımsız meşrulaştırma aracı olarak ya da her dönemin

gerekleri doğrultusunda bir araç olarak kullanıldığı; itaatkar ve sorumlu bir yurttaş yaratılmasının hedeflendiği, ancak buna karşın devletin sosyal ödevlerinin düşük düzeyde kaldığı; bölge ve sınıflar arasındaki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin ele alınmadığı; fazlasıyla idealize edilmiş siyasal sistem resmi çizildiği ortaya konulmuştur. **Copeaux** ise, 1931'den 1993'e kadar olan süreçte Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine nasıl ulaşıldığını, gerek tarih ders kitapları gerekse diğer materyallerden (milli eğitim mevzuatı, ders planları, kararlar vb) hareketle bir içerik ve söylem analizi yoluyla incelemiştir. **Güven** de çalışmasında dönemsel olarak eğitimdeki ideolojik dönüşümü incelemiş olup, 1950'lere kadar Batıcı ve Kemalist ögeler hakim iken, sonrasında muhafazakar-milliyetçi ve muhafazakar-liberal eğitim politikalarının ve dinsel temaların dışarıdan/yukarıdan baskılarla eğitim sistemine yansıtıldığını anlatmaktadır. **Kaplan**, eğitim felsefeleri (despotik, liberal ve eşitlikçi) üzerine yazdığı teorik yapının üzerinde, Türkiye'de ideolojinin oluşumu, yerleşmesi, yeniden üretimi ve süreklilik kazanmasını erken cumhuriyet döneminden 1980 sonrasına kadar incelemiştir. **İnal** 27 Mayıs ve 12 Eylül döneminde okutulan ders kitaplarında demokratik ve milliyetçi eğilimleri saptamak üzere yaptığı ve yine içerik analizi tekniğini kullandığı çalışmasında, ders kitaplarıyla aktarılan ideolojik söylemin ağırlıklı olarak milliyetçi ve 1980 sonrasında buna ilave olarak dinsel temaların da dahil olduğu bir sonuca ulaşmaktadır. Tarih Vakfı'nın desteğiyle gerçekleşen ve **Çotuksöken-Erzan-Silier**'in editörlüğünde 2003 yılında yayınlanan eser ise, 2000'li yıllara ait ilk ve ortaöğretimde okutulan sosyal bilimler alanındaki 190 farklı ders kitabı üzerine yapılan tarama sonuçlarını anlatmaktadır. Çalışmada genel olarak insan hakları ve özelde ise devlet-milliyetçilik-yurttaş kimliği-toplum algılaması konusunda pek çok ilginç noktanın tespit edildiği, bu anlamda en geniş kapsamlı ve üzerinde düşünülmesi gereken ciddi sonuçlara ulaşmışılmıştır.

Görüldüğü üzere Türkiye'de eğitim kurumu aracılığıyla aktarılan ideolojik söylemin araştırılması yönünde yapılan bu çalışmaların ampirik olanlarının hiç birinin doğrudan erken cumhuriyet dönemi üzerine odaklanmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmaların, daha ziyade tek partili ve çok partili dönemlerin bir karşılaştırmasını yapmak üzere ortaya konulduğu veya *İnsan Hakları Tarama Sonuçları* adlı çalışmada olduğu

gibi 2000'li yıllara ait ders kitaplarının özellikle AB ile uyum sürecinde insan haklarına aykırı olabilecek noktaların saptanması amacıyla kaleme alındıkları söylenebilir. Yine son çalışma dikkate alınmadığı taktirde, genelde tek bir ders kitabı grubunun incelendiği anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu literatürden farklı olarak bu çalışma, bir taraftan ele alınan dönem itibariyle doğrudan doğruya erken cumhuriyet dönemi (1928-1946) ile sınırlandırılmış ve Kemalist yeniden yapılanma sürecinde kurgulanan ideolojik söylemin meşrulaştırılması hedefinin ders kitapları üzerinden nasıl başarılmaya çalışıldığının saptanmasını hedeflenmiştir. Diğer taraftan incelenen ders kitapları 'ulus ve ulusal bilincin inşasını' görebilmek amacıyla tarih ders kitapları ile 'yurttaş-devlet ilişkileri'nin nasıl kurgulandığını görebilmek amacıyla da yurt bilgisi ders kitaplarıyla sınırlandırılmıştır. Ayrıca çalışmada elde edilen sonuçların, bu alanda yapılmış olan ve yukarıda zikredilen çalışmaların elde ettikleri sonuçlar ile karşılaştırılması yoluyla, ideolojik söylemde erken cumhuriyet döneminden bugüne kadar, bu söylemi sürekli kılan ya da söz konusu ideolojik söylemin yeniden üretilmesiyle hedeflenen toplum tasarımının sonuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, alanda yapılmış olan diğer çalışmaların, hem bu çalışmanın probleminin oluşumu, hem analiz yönteminin belirlenmesi, hem kategorilerin saptanması hem de hipotezlerin tespit edilmesi aşamasında çok önemli bir veri bankası oluşturduğu söylenebilir.

Çalışma dört bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesi ortaya konulmuş, ideoloji kavramı K.Marx, A.Gramsci, L.Althusser, E.Laclau ve C.Mouffe bağlamında tartışılarak, siyasal düşünceler tarihi içerisinde kavrama yüklenilen farklı anlamların tarihsel süreç içerisindeki gelişimi izlenerek özetlenmeye çalışılmıştır. Yine aynı bölümde, tezin temel konularından birisi olan ideolojinin yeniden üretiminden çalışma boyunca ne anlaşıldığı ve yeniden üretim sürecinin toplumsal ve siyasal yapıda nasıl işlediği ele alınmış, son olarak da eğitim–ideoloji ilişkisi irdelenmiştir. İdeoloji kavramı bu çalışmada, daha önce de değinildiği gibi, toplumsal ve siyasal düzenin yeniden üretimi temelinde, yönetici seçkinlerin egemen söylemini dile getiren ve onu bir anlamda rasyonalize eden, doğallaştıran, evrenselleştirerek ölümsüzleştiren ve meşrulaştıran bir süreç ve

fikirler bütünü olarak ele alındığından, çalışmanın teorik bölümü ağırlıklı olarak, Marxist ve Post-Marxist düşünürlerle sınırlı tutulmuştur.

İkinci bölümde ise, ders kitaplarının analizleriyle ortaya çıkarılması hedeflenen ideolojik söylemin temeli olarak değerlendirilen Kemalizmin, öncelikle, bir ideoloji olarak mı yoksa dünya görüşü olarak mı ele alınması gerektiği tartışılmıştır. Ayrıca 'ulus-devlet ve ulusal kimlik yaratma projesi' ile 'modernleşmeci projenin pozitivist temelleri' başlıkları altında Kemalizm, ders kitaplarına yansıyan temel noktalar itibariyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. İdeoloji kavramının bu çalışmada ele alınma amacına uygun olarak Kemalizm, cumhuriyetle birlikte yaratılan yeni toplumsal ve siyasal düzeni meşrulaştıran ve o düzenin yeniden üretimine olanak hazırlayan bir ideolojik söylem olarak ele alınmıştır. Bu anlamda Kemalizm aynı zamanda kendi söylemsel varlık alanı doğrultusunda bireyleri Türk ve yurttaş adı altında özneler olarak kuran ve oluşturan bir söylemsel bütün olarak da nitelendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye'de 1928-1946 yıllarını kapsayan erken cumhuriyet döneminde ilk ve orta öğretimde okutulan otuz tarih ve yirmi yurt bilgisi ders kitabı olmak üzere, toplam elli ders kitabı üzerinden ulaşılan içerik analizi sonuçları ve yorumlar tartışılmıştır. Aynı zamanda bu bölümün başında, bir analiz tekniği olarak içerik analizinin ne olduğu kısaca anlatılarak, bu tekniğin çalışma kapsamında nasıl ele alındığı ve çalışmaya uygulandığı, çalışmanın hipotez ve kategorileriyle birlikte açıklanmıştır.

Son bölümde ise analizlerden elde edilen bulgulara bağlı olarak, Türkiye'de erken cumhuriyet dönemindeki ideolojik söylemin ders kitaplarında nasıl kurgulandığı ve bu kurgulamanın devlet-ulus-yurttaş bağlamında ne tür bir yeniden üretimi hedeflediği; kısacası bireylerin, okul aracılığıyla ne tür bir milliyetçilik ideolojisi ve yurttaşlık bilinciyle donatıldığı, günümüz ders kitapları üzerine yapılan araştırma sonuçlarıyla da yeri geldikçe desteklenerek karşılaştırılmış ve tartışılmıştır.

Son olarak bu çalışma, "Türkiye'de İdeoloji Eğitim İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olduğundan, kuşkusuz burada tek tek isimlerini sayamayacağım bir çok kişinin destek ve emeği ile ortaya çıkmıştır. Her şeyden evvel yaklaşık sekiz

yıl asistanlığını yaptığım, emekli oluncaya dek tez danışmanlığımı yürüten ve desteğini esirgemeyen hocam sayın Prof. Dr. Birsen GÖKÇE'ye bu çalışma aracılığı ile çok teşekkür ediyorum. Bununla birlikte sayın Prof. Dr. GÖKÇE'nin emekli oluşunun ardından tez danışmanlığımı devralan ve çalışma bu aşamaya gelinceye kadar emeğini esirgemeyen, eleştirileriyle beni yönlendiren ve büyük katkılarını gördüğüm hocam sayın Doç. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN'a; doktora tezimin gerek tez izleme komitelerinde gerekse tez savunma jürisinde yer alan, 1979 yılında yayınlanan Siyasal *Toplumsallaşma* adlı çalışmasından büyük ölçüde yararlandığım, hiçbir görüşme talebimi geri çevirmeyerek bana vakit ayıran ve emeğini esirgemeyen hocam sayın Prof. Dr. Türker ALKAN'a; tez savunma jürimde yer alan ve çalışmayı bu süreçte baştan sona okuyarak gerek dilbilgisi yönünden, gerekse akademik olarak yaptığı düzeltme, eleştiri ve katkılarından dolayı hocam sayın Prof. Dr. Mustafa ERDOĞAN'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca ders kitaplarının temini konusunda gönüllü desteğini esirgemeyen H.Ü. Kamu Yönetimi Bölümü son sınıf öğrencilerinden Emin YILMAZ'a; içerik analizi tekniğini çalışmada nasıl kullanmam gerektiği hakkında beni bilgilendirip-yönlendiren, çalışmanın kategorilerinin geliştirilmesi ve hipotezlerin formüle edilmesi konusunda bana zaman ayırarak katkıda bulunan sayın Doç. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN'a; kuramsal bölümü okuyarak eleştiri ve katkılarıyla destekte bulunan sayın Dr. Hilal ONUR İNCE'ye, Ali Osman İNCE'ye ve Dr. Mete KAYNAR'a, ders kitaplarının analizlerinde yardımlarını esirgemeyen Dr. Nihal ZENGİN'e ayrı ayrı teşekkürüm ederim.

Son bir teşekkür ise, çalışmanın kimi zaman ortaya çıkardığı zorluk ve stres karşısında her koşulda hoşgörüsüyle, sevgisiyle ve güler yüzüyle yanımda olan, desteğini hiç esirgemeyen, düşüncelerimi kısa cümlelerle ifade edebilmem ve üsluptaki katılıklardan kurtulabilmem için, çalışmayı baştan sona okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan sevgili eşim Dr. Zuhal GÜLER PARLAK'a teşekkürüm ayrıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

A. SİYASET TEORİSİNDE İDEOLOJİ KAVRAMI

Siyaset bilimi alanında üzerinde ortak bir tanıma ulaşılamayan pek çok kavramdan biri olan 'ideoloji', özellikle Fransız Devrimi sonrasında kullanılmaya başlanmıştır. Geuss'un (2002:13) da belirttiği üzere, ideoloji teorilerinin farklı düşünürler tarafından farklı soru(nsal)lara cevap aramak için kullanılmaları, ideoloji kavramının birbirinden çok farklı anlamlarla tanımlanmasına ve kullanılmasına neden olmuştur. Bir taraftan yaşanan iki dünya savaşı, diğer taraftan Avrupa'daki sosyalist devrim denemelerine rağmen kapitalist sistemin Marksist tezlerde öngörüldüğünün aksine yıkılmak bir yana daha da güçlenerek yola devam etmesiyle birlikte, kavram siyaset bilimi alanında yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Nitekim Marksist tezler, kapitalizmin, kendi iç dinamiği ve işleyiş mantığıyla birlikte zaman içerisinde yıkılacağı öngörüsünde bulunmaktaydı. Bu öngörülerin gerçekleşmemesinin – kapitalizm yıkılmıyorsa, bu yıkılmayışın- bir nedeni olmalıydı ve bu neden basitçe ekonomik temelli olmasa gerekti. Bu bağlamda politik, kültürel ve ideolojik süreçlerin kapitalizmin kendini yeniden üretmesine katkıda bulunduğu düşüncesi, kavramın kuramsal temelde yeniden ele alınışının en önemli gerekçesi olmuştur.

İdeoloji kavramı ilk başlarda, düşüncelere ilişkin bilimsel araştırma temelinde ele alınmıştır. Eagleton'un (1996:100) da belirttiği üzere zamanla kavramın araştırma nesnesi ve öznesi değişmiş, kavram, 'düşünce sistemlerini' ifade eder olmuştur. Kavramı ilk kullanan Antoine Destutt de Tracy ideolojiyi, *idelerin* bilimi olarak ele almaktadır. Doğuştan gelen bilgi kavramını reddeden Tracy, bütün düşüncelerin fizik duygulara dayandığını düşünüyordu. İdeolojiye olumlu bir bakış açısıyla yaklaşan Tracy, ideolojiyi, "insanın tinsel yeteneklerini araştırmak" için gerekli bir bilim olarak ortaya koymuştur. İdeoloji bu işlevini, tıpkı bir doğa bilimi gibi, özellikle dinsel görüşleri dikkate almadan

yapmak durumundadır ki, bu yönüyle ideoloji, her türlü metafizik yönelimlerden uzak bir kavram olarak düşünülmüştür. Bireysel düşüncelerin ussal temelde araştırılması ise insanların evrensel insan ihtiyaçları ve özlemlerindeki ortak kökenini ortaya koyacaktı. Bu anlayışla, idelerin köklerini ve kurucu öğelerini araştıran ideoloji (idelerin bilimi), bütün bilimlerin temelini oluşturmaktaydı (McLellan 1999:17; Özbek 2000:33-34). Gramsci'nin (1997:77) ifadesiyle, 18. yüzyıldaki Fransız materyalizminin bir cephesi olarak ideoloji anlayışında idelerin ögeleri "duyumlardan" ibaretti.

Tracy'nin bu olumlu bakış açısına rağmen dönemin lideri Napoléon, ideoloji kavramını bilinçli biçimde olumsuz bir içerikle kullanmış, ideoloji savunucularını ise ihbarcı anlamında 'ideolog' olarak adlandırmıştır. Çünkü Napoléon ideoloji savunucularını ya da ideologları, kendi iktidarı ve gelecek planları önünde tek engel olarak görmekteydi. Bu amaçla ideologları, 'gerçeklikten uzak, fildişi kulelerde yaşayan insanlar' olarak değerlendirmiş, 'antikçağdan beri oluşturulmuş, kitlelerin belleğine kazınmış, uzaklara bakarken gözleri önündeki çukuru göremeyen insanlar' olarak onları alaya almıştır (Özbek 2000:44-45). Böylece düşüncelerin maddi temellerini araştırma amacındaki filozoflar, düşünceleri araştıran kişiler olarak değil, düşünce beyan eden kişiler olarak anlaşılır olmuştur. Aslında Napolyon'un ideologlara yönelttiği eleştirinin özü, aşırı rasyonalizmde irrasyonel bir şeyler bulunduğuna olan inancından kaynaklanır. "İdeologlar, aklın yasalarını araştırmak için çıktıkları yolculukta hızla, kendi kapalı sistemleri içinde, ıssız bir adaya düşmüş gibi yalnız kaldıkları ve pratik gerçeklikten psikozlu bir kimse kadar uzak düştükleri bir noktaya sürüklenmektedirler". İdeoloji de böylece soyut, bağlantısız düşüncelerden oluşan bir yapıyı anlamlandırır hale gelmiştir (Eagleton 1996:100-108).

Napoléon döneminde kavrama yüklenen "din ve devlet düşmanlığı" ya da devlet politikalarının ortaya çıkardığı her yanlış sonucun ideologlara yüklenmesi şeklindeki ideoloji anlayışı, sadece o yüzyılda kalmamış, kavrama olumsuz bir içerik atfedilmesi siyaset teorisinde soğuk savaş döneminde ortaya atılan 'ideolojinin sonu' tezlerine kadar uzanmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı'da ve ABD'de ideoloji kavramı, entelektüel olarak rasyonel olmayan siyasal olarak da

totaliteryanizmle bir tutulmaya başlanmıştır. Bu görüşler açısından ideoloji çağı geçmişte kalmıştı; ideolojiler ise geleneksel toplumların çökmesiyle rakip gruplar arasında güçlü bir entelektüel tartışmaya yol açan sanayileşmenin özel bir dönemine aitti. Bu yönüyle ideoloji, "nadiren bizim, ama çoğunlukla öteki"nin düşüncesine atıf yapar olmuştur. Belli bir birey ya da grubun düşüncesinin "ideolojik olabileceği iddiası" söz konusu birey ya da grubun davranışlarının temelini kaygan bir zemine oturtma tehlikesi taşıdığından, "düşüncelerinin ideolojik olabileceği" ifadesi, neredeyse içgüdüsel olarak karşı çıkılan bir önerme olarak değerlendirilmiştir (McLellan 1999:11,20). Gramsci'ye (1997:78) göre, ideoloji kavramının gözden düşmesinin en önemli nedeni, "belli bir yapı için zorunlu olan üstyapı ya da belirli kişilerin kafalarında keyfi olarak yaratıp ortaya attıkları anlamsız teorilere ideoloji denilmesinden" kaynaklanmaktadır. Kelimenin yerinde olmayan anlamları yaygınlaştığında, kavramın teorik analizleri de bozulmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren bir taraftan Endüstri Devrimi ve emeğin bölünmesi, diğer taraftan yeni sosyal ve ekonomik sınıfların doğuşu ideoloji kavramının, siyaset kuramları aracılığıyla ekonomik anlamda sınıf kavramlarına uygulanmasına yol açmıştır (Güven 2000:8).

İdeoloji, en genel anlamda, 'toplumsal yaşamla ilgili düşünce, anlamlar ve sembolik temsiller alanına işaret eden bir kavram' olarak ele alınabilir. Ancak burada sözü edilen 'anlam ve sembolik temsiller alanı', çatışan anlam ve değerler alanına işaret etmektedir. Böylece ideoloji, "toplumsal iktidar ilişkileri bağlamında oluşan ve kendisi de iktidar ilişkilerinin oluşum dolayımı olan toplumsal düşünce ve anlamlar alanı olarak tanımlanabilir. Bu anlamda ideoloji, insanların yaşamlarını sürdürebilmek için yarattıkları maddi toplumsal pratiklerle ilgilidir" (Üşür 1997:8). Diğer taraftan, göstergeler, anlamlar, değerler, sembolik temsiller vb. alanına işaret eden ideolojinin, aynı zamanda egemen bir toplumsal iktidarın yeniden üretilmesine katkıda bulunması da söz konusudur. Nitekim, ideoloji üzerine çalışan pek çok yazarın, kavramın "yeniden üretimi sağlama" işlevi üzerinden hareket ettiği görülmektedir.

İdeoloji kavramının birbirinden farklı tanımları olmakla birlikte, ideoloji konusunda genel kabul gören ve tartışmaların üzerinde odaklandığı "olumsuz/eleştirel" ve "olumlu/betimleyici" (Barrett 1991:18-

19) olmak üzere iki temel gelenek vardır. Hegel, Marx, Engels, Lukacs ve bazı geç dönem Marksist düşünürlere kadar uzanan ilk grup gelenekte ideoloji kavramı, daha çok doğru ya da yanlış bilme düşüncesiyle, yanılsama/yanlış bilinç veya çarpıtma/mistifike etme bağlamında ele alınmıştır. İkinci grup gelenekte yer alan düşünürler ise kavramı daha sosyolojik temelli olmak üzere, düşüncelerin gerçekliği ya da gerçek dışılığından çok toplumsal yaşamdaki işlevleriyle ilgilenmişlerdir (Eagleton 1996:19). Geuss (2002) ise ideolojiyi 'betimsel, yerici ve pozitif anlamda ideoloji' olmak üzere üç başlık altında incelemektedir. *Betimsel* anlamda ideoloji, ideolojinin sınırlarını fazlasıyla genişletmekte, toplum/grup üyelerinin inançları, kullandıkları kavramlar, tutum ve eğilimler, güdüler, arzular, değerler, tercihler, dinsel ayinleri, davranış kalıpları gibi pek çok öğeyi içermektedir (2002:15). Böylesine geniş kapsamlı bir ideoloji tanımıyla değerlendirme yapılması oldukça güç gözükmektedir. *Yerici* anlamda ideoloji tanımı ise tikel bir toplumdaki bireylerin inanç, tutum ve isteklerinin eleştirisini içermektedir ki, bu da bireylerin kendileri, konumları, toplumları ya da çıkarları hakkında yanlış bilinç içinde oldukları gözlemine dayanır. Bu ideoloji anlayışında amaç, bireylere bu konularda yanlış bilinç içinde olduklarını göstermektir (2002:25). *Pozitif/övücü* anlamda ideoloji ise bir grup üyelerinin istek, ihtiyaç, çıkar ve arzularını karşılamak ve çıkarlarını daha öteye götürmelerini sağlamak amacıyla oluşturulan ideolojidir (Geuss 2002:40).

Bu çalışmada ideoloji kavramı, dört başlık altında ele alınmıştır:

1-'Yanılsama/yanlış bilinç' temelli eleştirel ideoloji

2-'Egemen ideoloji-hegemonya' ilişkisi bağlamında Gramscigil ideoloji anlayışı,

3-'Devletin yeniden üretim süreci ve öznenin yaratılması' olarak ideoloji

4-Genel bir ideoloji tanımına doğru

1. 'Yanılsama/Yanlış Bilinç' Temelli Eleştirel İdeoloji

Marksist teoride ideoloji kavramı, en genel anlamıyla 'kapitalizmin yarattığı çelişkilerin üstünü örten ve bu çelişkileri görünmez kılarak insanların bilincinde maddi olarak egemen güçlerin çıkarlarıyla

uyumlu bir yaşam bilgisi yaratan bilinç türü' olarak değerlendirilmektedir (Üşür 1997:26). İdeoloji kavramı Marx'ta, erken ve geç dönem yazılarında farklı bakış açıları ve yaklaşımlardan hareketle, farklı anlamlar yüklenerek ele alınmıştır.

Genel olarak Marx ile birlikte ideoloji kavramı 'yanlış bilinç'[3] yaklaşımı çerçevesinde tanımlanmıştır. Buna göre ideolojiler yanlış bilincin biçimleridir, yani popüler ancak yanıltıcı inançların statükoyu meşrulaştırmak ve işçilerin gerçek sosyo-ekonomik durumlarını gizlemek için egemen sınıf tarafından aşılanmasıdır (Dijk 2003:16). İdeoloji gerçeğin bozulmuş, tersine çevrilmiş yansıması olduğundandır ki, bireyleri yabancılaştırıcı ve aldatıcıdır. Marx'ta ideoloji kavramı, olumsuz bir anlam yüklü olup, kavrama bu olumsuzluğu veren iki önemli neden vardır. Birincisi, ideoloji felsefi açıdan materyalizmle büyük bir zıtlık içeren idealizmle ilişkilidir. Oysa doğru dünya görüşü, temelde materyalist olmak zorundadır. İkincisi ise ideoloji, toplumda kaynakların ve gücün eşit ve adaletli olmayan dağılımıyla ilgilidir. Eğer bu eşitsizlik ve adaletsizlikten toplumsal ve ekonomik düzenlemeler sorumluysa, bu düzenlemelerin bir parçası olarak ideoloji de bu konuda sorumludur (McLellan 1999:23). Çünkü egemen sınıfa bağlı olarak ideologlar[4] tarafından üretilen ideolojiler, kendilerinin de içinde bulundukları ve bir sınıfın üstünlüğüne dayalı varolan toplumsal-siyasal düzeninin koşullarının idealleştirilmesinin ürünüdür. Dolayısıyla varolan düzenin meşrulaştırılması ve sürekli kılınması işlevini üstlenen ideoloji, toplumu tarihsel süreçteki bütünlüğüyle kavramaya değil, egemen sınıfın egemenliğini sürdürmeye yöneldiğinden, sadece belli bir sınıfın yani egemen sınıfın, çıkarlarını toplumun genel çıkarları olarak sunmaya çalışmakta ve bu nedenle de ideoloji Marx tarafından 'yanlış bilinç' (Bumin 1998:69) olarak değerlendirilmektedir. Dolayı-

---

[3] Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği* adlı eserinde *yanılgı* (irrtum), *vehim* (Wahnidee) ve *yanılsama*'yı (illusion) birbirinden ayırmıştır. Bir yanılgı, normal, günlük yanlış bir olgusal inançtan ibarettir. Vehim, yanlış bir inançtır ama failin bu inancı taşımasının nedeni, inancı taşımanın failin sahip olduğu bir dileği tatmin etmesidir. Yanılsama ise yanlış da doğru da olabilen, ancak bir fail tarafından bir dileği tatmin ettiği için taşınan bir inanç olarak ele alınmaktadır, bkz. Geuss, 2002:62.

[4] Gramsci'de bunun yerine "geleneksel aydın" ifadesi tercih edilmektedir.

sıyla Marx, sanat, hukuk, din, vb. öğelerin yani ideolojinin, ekonomik kriterler ya da altyapıyla birlikte ele alınması gerektiğini söyler. Diğer bir deyişle, "idelerin kaynağı önceki yüzyıllarda ifade edildiği gibi yine ideler değil, insanların somut üretim ilişkileridir" (Özbek 2000:50). *Alman İdeolojisi*'nde bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

> *Fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi, öncelikle doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine, gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri ve karşılıklı zihinsel ilişkileri, bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar (Marx ve Engels 1999:44-45).*

Kendi fikir ve bilinçlerini üretenler, belli bir gelişme düzeyiyle koşullandırılmış (üretici güçler ve üretim ilişkileri bağlamında) insanlardır. Daha da önemlisi, yaşamı belirleyen şeyin bilinç değil, bilinci belirleyenin yaşam olduğu ifade edilmektedir.[5] Nitekim yine *Alman İdeolojisi*'nde, "ideolojinin tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine bilinci belirleyen yaşamdır" denilmektedir (Marx ve Engels 1999:46). Barrett'in (1991:6) de belirttiği gibi bu alıntıda geçen kelimelerin biçimi uzlaşmaz olup, belirlenme tek yönlü bir süreç olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca Marx ve Engels, 'gerçek' ve 'ideolojik' olan arasına 'belirleyici olan' anlamında da bir karşıtlık koymuştur. Burada din, ahlak ve metafiziğe gönderme yapmakla düşünürler, ideolojinin zorunlu olarak çarpık ya da yetersiz bir dünya görüşü olduğu düşüncesinin temel öğesini sergilemiş olmaktadır.

---

[5] Lukacs Marx'tan farklı olarak ideolojinin, bilincin bir üretim tarzının diğer özelliklerinden analitik bakımdan ayrılmaz bir bütünlük arz ettiğini söyler. Böylelikle, sınıf ideolojisi ve bilincin Marx'ta olduğu gibi 'alt ve üst yapı metaforları bağlamında ekonomik ilişkiler tarafından belirlendiği' görüşüne de karşı çıkar. Bilinç biçimlerinin tarihsel gerçeklik bakımından çözümlenebileceği ve "sahteliğin" bilince değil, bu bilincin bir parçasını oluşturduğu topluma atfedilebileceğine inanır (Barrett 1991:24).

Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı üzere ideoloji, maddi pratiklerden hareketle açıklanabilecek bir kavramdır. Çünkü bir tarafta işbölümüyle birlikte ortaya çıkan kafa ve kol emeğinin birbirinden ayrılması, yabancılaşma, emek ve ürünlerin eşitsiz dağıtımı temelli çatışma; diğer tarafta ise özel mülkiyet ile birlikte toplum ve bireyin çıkarlarının birbiriyle çatışır hale gelmesiyle şekillenen toplumsal ve ekonomik çatışmalar düşünceleri, ideoloji haline getirmektedir. Nitekim egemen sınıf, egemenliğini devam ettirebilmek için, söz konusu toplumsal ve ekonomik çatışmaların üzerini örtmek, toplumsal yapının bütünlüğü mesajını vermek durumundadır. Toplumsal yapıdaki bu eşitsizlik ve çatışmaların insanlar tarafından algılanmasını engelleyen şey ise, egemen sınıfın meşrulaştırılmış düşünceleridir, yani ideolojidir. McLellan'ın (1999:27) ifadesiyle söylemek gerekirse, fikirleri ideolojik kılan şey, bunların toplumsal ve ekonomik ilişkilerin gerçek doğasını gizlemeleri ve bu yolla toplumda ekonomik ve toplumsal kaynakların eşitsiz dağılımını haklılaştırmaya yardımcı olmalarıdır. Bu anlamda bütün fikirler değil, yalnızca toplumsal çelişkilerin gizlenmesine yardımcı olanlar ideolojiktir.

Marx ve Engels (1999:45), yaşamın ya da ekonomik yapının belirlemiş olduğu bilinci 'zorunlu yanlış bilinç' olarak ele almaktadır. "Kendi tasarımlarının, kendi düşüncelerinin üreticisi insanlardır, ama gerçek, faal, kendi üretici güçlerinin ve bunlara tekabül eden ilişkilerin, alabilecekleri en geniş biçimleri de dahil olmak üzere, belirli bir gelişmesiyle koşullandırılan insanlardır" diye yazar. Dolayısıyla, insanın toplumsal bilincinin, hem onun üretken güçleri ve buna denk düşen üretim ilişkilerinin koşullandırdığı oluşumdan, hem de bu bilincin doğrudan insanın kendisi tarafından üretilmesinden bahsedilmektedir (Üşür 1997:12). Nitekim yine *Alman İdeolojisi*'nde "…eğer bütün ideolojilerde insanlar ve koşulları, bir camera obscura'daki gibi baş aşağı görünüyorsa, bu olgu tıpkı nesnelerin gözün ağ tabakası üzerindeki ters duruşunun onların doğrudan fiziksel yaşam sürecinden kaynaklanması gibi, insanların tarihsel yaşam süreçlerinden kaynaklanır*"* denilmektedir (Marx ve Engels 1999:45). Kısacası ideoloji, maddi gerçekliğin tersine dönmüş bir ifadesidir. Tersine dönme ilişkisi olarak örneklendirilen camera obscura burada Marx tarafından 'yanlış bilinç' olarak yorumlanmaktadır. Yani ideoloji, maddi koşulların doğrudan bir

yansıması değil, maddi koşulların yanlış bilgisidir (Üşür 1997:12). Ancak McLellan, McCarney, Barrett gibi kimi düşünürler, yanlış/sahte bilinç kavramının Marx'ın eserlerinde geçmediğini, bu kavramın Marx'tan sonra gelen düşünürlerin yorumlarına dayalı olarak ortaya konulduğunu söylerler (Barrett 1991:5-6). Bilinci yanlışlıktan kurtarmak için, muğlak fikirleri, sadece yitirmiş oldukları toplumsal kökenleriyle yeniden birleştirmek yeterli değildir, yanlış bilince neden olan toplumsal çelişkileri ortadan kaldırmak gerekmektedir (Eagleton 1996:120).

Raymond Geuss (2002:13-69) yanlış bilinç konusunda farklı bir açıklama getirir:

> *Yanlış bilinç, bir düşünceler bütününün fiili olarak doğru olmadığı anlamına değil, yalnızca bu düşüncelerin baskıcı bir iktidarın sürekliliğini sağlama işlevini gördüğü ve bu düşünceleri savunanların da bu olgunun farkında olmadıkları anlamına gelebilir. Nitekim bir inanç, kendi içinde yanlış olmayabilir, ama kendisine sahip olanın farkında olmadığı, bir takım şüpheli gizil güdülerden doğmuş olabilir. Örneğin, baskı altında yaşayıp da her şeyi talih ve kadere bırakan insanlar, bu tutumlarının, içinde bulundukları sefaletin bilinçdışı rasyonalizasyonu olduğunun farkında olmayabilirler. Ancak bu kadercilikleri kendi çıkarlarına hizmet etmezken kendilerini yönetenlerin çıkarına hizmet edebilir. Bu durumda da bir toplumsal sınıfın "genetik" yanlış bilinci diğer toplumsal sınıfın çıkarları için işlevsel hale gelebilir.*

Dolayısıyla bilincin yanlışlığı, yönetilen grup ya da sınıflar için söz konusu olup, bu grup/sınıflar bunun farkında (bilincinde) değilken; egemen ya da yönetici sınıflar bilinçteki bu yanlışlığın farkında ve bir anlamda bu yanlışlığı dolaylı/dolaysız yollarla yaratan sınıftır. Ayrıca bir inanç açıkça yanlış, rasyonel faillerin inancın açıkça yanlış olduğunu görmeleri için de yeterince kanıt olduğu halde, güçlü çıkarların bu faillere standart koşulları sağlamak üzere faaliyet göstermesinden dolayı, failler bu yanlışlığı göremeyebilmektedirler (Geuss 2002:65). Böylece bir bilinç biçimini ideoloji yapan şey, yanlış meşrulaştırma, yani faillerin eğer mükemmelen özgür ve tümüyle bilgilendirilmiş olsalardı (örneğin Habermas'ın ideal konuşma durumunda oluşturul-

muş bilinç biçimi gibi) kabul etmeyecekleri şeyi meşru olarak kabul etmelerine neden olmasıdır. (Geuss 2002:106).

Nitekim gündelik yaşamda insanların birçoğu kendi hak ve çıkarları hakkında son derece hassastırlar ve varolan bir haksızlık karşısında rahatsızlık duyarlar. Bu durumda insanlar, ya bu haksızlıkların ıslah edilmekte olduğuna, ya daha büyük yararlarla dengelendiğine ya kaçınılmaz olduklarına veya aslında ortada haksızlık diye bir şey olmadığına inanıyor olmalıdırlar. İşte egemen ideolojinin işlevi bu tür inançlar aşılamaktır. Bunu ise ya toplumsal gerçekliği yalanlayarak, onun hoş karşılanmayan bazı özelliklerini örtbas ederek veya dışlayarak, ya da bu tür özelliklerin kaçınılmaz olduğunu söyleyerek yapabilir. İdeolojik önermeler o an kurulu olan toplum için doğru olabilir (savaş durumunda vergilerin artırılması kaçınılmazdır), ancak var olan durumun dönüştürülmesi olasılığını engellemeye hizmet ettiği sürece yanlıştırlar (Eagleton 1996:54).

Başka bir bağlamda ise Marx ideolojiyi, 'gerçeklik hakkında bir yanılsama değil, onun bilinç düzeyindeki bir izi, bir görünümü olarak' ele alır. İdeolojinin, insanın gerçek yaşam pratiği karşısında bir refleks olarak tanımlanması bir yanılsamadan çok, yansıma anlamını taşımaktadır. Bu anlamda ise ideoloji, maddi koşulların yansıması ile oluşmaktadır (Üşür 1997:13).

Marx'ın bu noktada ele aldığı bir diğer konu ise, 'egemen ideoloji'lerdir. "Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin düşünsel ifadesinden başka bir şey değildir; egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan maddi, egemen ilişkilerdir..." (Marx ve Engels 1999:75). Dolayısıyla burada, egemen düşüncelerin öncelikle maddi ilişkilerle temellendirildiği anlaşılmaktadır. "Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir...toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel/entelektüel güçtür. Maddi üretim araçlarını ellerinde bulunduran sınıf aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da kontrolünde bulundurur" ifadeleri ise egemen ideolojinin egemen olan sınıfın ideolojisi olduğuna işaret etmektedir. Çünkü egemen sınıf okuldan iletişim araçları ve medyaya, dine kadar pek çok çeşitli üretim araçlarının denetimini ellerinde bulundurmakta ve bu araçları kendi sınıf çıkarları için kullanmaktadır. O halde zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların düşünceleri de egemen sınıfa tabidir.

Egemen düşünceler, hakim maddi ilişkilerin ideal ifadesinden başka bir şey değildir (Barrett 1991:9). Marx burada, hem egemen sınıfın nesnel çıkarları ile egemen fikirler/ideoloji arasında hem de ideoloji ile maddi yaşam arasında, yanılsama modelinin izin verdiğinden daha içsel olan bir ilişki kurmaktadır. Diğer bir deyişle, toplumsal yapıda bir takım fikirler, ya siyasi açıdan baskı oluşturması ya toplumsal yaşamdaki köklerini inkar etmeleri nedeniyle veya maddi çıkarların doğrudan ifadeleri olmaları nedeniyle ideolojiktir (Eagleton 1996:120).

Egemen sınıf ve egemen ideoloji arasındaki ilişkinin kaynağı, egemen sınıfın üretim araçlarını kontrol etmesidir. Ancak Üşür (1997:14) ve Barrett'in (1991:11-12) de belirttiği gibi sadece üretim araçlarının kontrolüne sahip olmak yeterli olmamakta, aynı zamanda egemen sınıf, kendi nesnel çıkarlarını bilen ve bunları kolaylıkla ideolojik olarak tanımlayabilecek bir kapasiteye sahip olmak durumundadır. Ancak öylesi düşünsel yapılar vardır ki, bunlar çeşitli sınıf ideolojileriyle paralellik arz ettiği halde, zorunlu olarak belli bir sınıf aidiyeti taşımayan niteliğe sahip olabilmektedir. Milliyetçilik, vatanseverlik vb. duygular buna en güzel örnektir.

Ancak bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir. Elbette hegemonik bir süreçte egemen ideolojiler topluma yön vermektedir. Çünkü Eagleton'un (1996:71-72) belirttiği üzere, her egemen ideoloji/iktidar, egemenliğini devam ettirebilmek için yönettiği sınıflara yeterince 'anlam' sunmak durumundadır. Bu noktada Poulantzas, yönetilenlerin siyasal yaşam koşullarının egemen siyasal söylemin çeşitli biçimleriyle yönlendirilmesini ideolojilerin egemenliğinin göstergesi olduğunu söyler. Bu durum doğaldır ki, hem yönetilenlerin kendi farklılıklarını bile egemen ideolojinin meşruluk anlayışı çerçevesinde gerçekleştirdikleri anlamına gelmekte hem de yönetilenlerin kendi ideolojilerinin de genellikle egemen siyasal söylemin meşruluk anlayışını örnek aldığı anlamına gelmektedir (Bridges 1985:376). Ancak herhangi bir toplumdaki insanlar bütünüyle egemen ideoloji için ölümü göze alacak kadar saf olmayabilirler. Bu durum özellikle, insanların itaat etmelerini sağlamada maddi etkenlerin ideolojik etkenlerden daha önemli bir rol oynadığı iddiasına dayandırılabilir. Nitekim hegemonik bir süreçte insanlar, egemen ideolojinin itaatkar örnekleri olmanın uzağında kalıp, egemen değer ve inançlarla ters düşebilirler. Bu ters düşme eğilimi

daha da arttığında, diğer bir deyişle, güdümlü siyaset, hazır kültür, bürokrasi ve tüketicilik mantığı toplumsal anlam kaynaklarını giderek tükettiğinde, egemen ideoloji/hegemonik iktidar bir meşruluk kriziyle karşı karşıya kalacaktır. Poulantzas'ın bu konuyla ilgili yorumu ise "ideolojinin tutkuları gösterebildiği ölçüde kabul ya da reddedileceği" yönündedir. Kadın hakları hareketini ise buna bir örnek olarak verir. "Eğer diz çöküp dua etmek inancın mutlak garantisi olsaydı, yaşamlarındaki eksiklikleri protesto eden anne ve eşler bulmak mümkün olmazdı" der. Çünkü "protesto ancak kendilerini ve yaşamlarını yöneten kavramların bireysel ve toplu deneyimleri çerçevesinde yeniden değerlendirilmesiyle ortaya çıkabilir" (Bridges 1985:378). Bir başka örnek de öğrenci hareketlerinden verilebilir. Eğer çocuk ve gençler, okul hayatı boyunca kendilerine aktarılan ideolojiyi bütünüyle benimsemiş olsalardı, 1968'li yıllarda yaşanan öğrenci hareketleri nasıl ortaya çıkacaktı? Ya da her yıl pek çok öğrenci, YÖK'ün kuruluşunu protesto etme gereğini nasıl duyacaklardı? Dolayısıyla egemen ideolojinin, Poulantzas'ın da belirttiği gibi, 'bireyin eleştirme' ya da 'düşünme' işlevinden bağımsız olarak ele alınmaması gerekmektedir.

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın önsözünde ise ideoloji kavramı, *Alman İdeolojisi*'ndeki anlamdan biraz daha uzaklaşmıştır. Nitekim ideoloji kavramı bu eserle birlikte üç önemli tez etrafında şekillenmiştir: Alt-yapı ve üst-yapı metaforu, ideolojik mücadele düşüncesi ve ideoloji–bilgi/bilim ayrımı (Barrett 1991:12-13). Marx burada ideolojiyi, üretimin ekonomik koşullarının maddi dönüşümüne paralel olarak açıklanabilen, insanların yaşadıkları çelişkilerin bilincine vardıkları ve bu bilincin yarattığı bir 'mücadele' olarak tanımlamaktadır. Böylece daha önce de belirtildiği üzere, "...insanların varlığını belirleyen bilinçleri değil tam tersine bilinçlerini belirleyen onların toplumsal varlığıdır" (Marx ve Engels 1999:44-45) denilmektedir. İdeoloji ise bireylerin kişisel kanaatleri değil, maddi yaşamın çelişkilerinin oluşturduğu toplumsal bir bilinç olarak ele alınmış olmaktadır. İdeolojinin, bireylerin maddi yaşam koşulları içinde yaşadıkları çelişkilere ilişkin oluşturdukları toplumsal bilinç ve bu bilince ait bir mücade-

le alanı olarak tanımlanması, toplumsal çatışmaların öznel bilinçlerle ilişkisi sorununu gündeme getirmektedir (Üşür 1997:15-16). [6]

Böylece, Eagleton'un (1996:126) da belirttiği üzere, olgunluk dönemine, en azından *Kapital*'e kadar olan düşünceleri itibariyle Marx, ideolojiyi üç farklı anlamda ele almış olmaktadır. Birincisi, ideoloji, kendilerini tarihin temeli olarak gören ve insanların ilgisini fiili toplumsal koşullardan başka yöne çekerek baskıcı bir siyasi iktidarın devamına hizmet eden, yanıltıcı veya toplumsal bağları kopartılmış inançlardır. İkinci olarak ideoloji, egemen toplumsal sınıfın maddi çıkarlarını doğrudan dile getiren ve onun yönetimini desteklemeye yarayan fikirlerdir. Üçüncü olarak da ideoloji, içinde bir bütün olarak sınıf mücadelesinin verildiği ve büyük ölçüde siyasi açıdan devrimci güçlerin doğru bilincini de içeren kavramsal formların tamamını kapsayan bir anlama sahiptir.

Marx *Kapital*'de ideolojiyi, 'praxis' kavramı bağlamında ele almaktadır. Burada ideolojik formların, maddi pratiğin yansıması ya da yanılsamalı bilgisi olarak değil, nesnel gerçekliğin kendisindeki bir çarpıklığın bilinçlerde yarattığı kaçınılmaz bir yanılsama ya da tersine dönme olarak kavranmasına olanak sağlaması söz konusudur. "Dünyanın tersine dönmüş bir bilinci olan dini, bu devlet ve toplum yaratır;

---

[6] Lukacs ideolojiyi, bütünüyle hata ya da yanılsama anlamında yanlış bilinç olarak ele almamaktadır (Eagleton 1996:145). Çünkü Lukacs'a göre ideoloji "şeylerin gerçek oluş biçimlerine sadık olmayan söylem değil, şeylerin derinlerinde yatan yönelimler ve bağlantılardan habersiz kalıp bu biçimlere yalnızca sınırlı, yüzeysel tarzda sadık olan söylemlerdir". Öte yandan Lukacs, meta dolaşımının bireyler arasındaki toplumsal ilişkiyi şeyler arasındaki nesnel ilişkiye dönüştürdüğünü de belirtir (Özbek 2000:98). Çünkü şeyler dünyası, insanlardan bağımsız görünen yasalar yoluyla insanlara hakim olur. Böylece de insanlar nesnelere, yaşamlarını onların yerine biçimlendiren bir sürecin pasif izleyicilerine dönüşür (McLellan 1999:43). İnsanların birbirleriyle ve -gereksinmelerini gidermek için- gerçek nesnelerle kurduğu, ama meta ilişkisi içinde gizli kalan ilişkileri, yine meta ilişkileri altında tanınamaz ve algılanamaz hale gelir ve dolayısıyla 'şeyleşmiş bilinç' için bu ilişkiler artık toplumsal yaşamı temsil eder duruma dönüşür (Özbek 2000:99). İdeolojideki yanlış bilinç olgusu da buradan kaynaklanmaktadır ki, bu durumu Lukacs, "şeyleşme, yanlış ideolojik bilincin asıl kaynağıdır" diyerek açıklamaktadır (Özbek 2000:100).

çünkü onlar tersine dönmüş dünyanın kendisidir" ifadesinde belirtildiği üzere, burada tersine dönmüş gibi görünen gerçeklik, aslında gerçek yaşamın kendisinde meydana gelen bir tersine dönme ilişkisine tekabül etmektedir. (Üşür 1997:17). Diğer bir deyişle ideoloji, zihinde tersine çevrilen gerçeklikle ilgili bir mesele olmaktan çok, gerçek bir tersine çevirmeyi yansıtan zihinle ilgili bir meseledir. Böylece ideoloji kavramı üstyapıdan altyapıya transfer edilmekte ve ideoloji bir söylemler, inançlar ve üstyapısal kurumlar meselesinin ötesinde kapitalist ekonominin kendine ilişkin yanlış algılar üreten bir işlevine dönüşmektedir (Eagleton 1996:128). Gerçek ilişkilerin bilgisinin bir yanılsaması olarak ortaya çıkan bilinç, bir yanlış ya da eksik bilme sorunu değil, tersine toplumsal pratiğin kendisindeki tersine dönmenin bilinçte oluşturduğu zorunlu karşılıktır. Nesnel bir güç olarak ortaya çıkıp insana hükmetmeye başlayan, ama aslında insanoğlunun kendi emeğinin ürünü olan bu ilişkiler maddi yaşam pratiklerinin çatışmalı ve çelişkili niteliğini oluşturur (Üşür 1997:17-18). Bu anlamda mistifikasyon, sistemin gerçek karakterine nüfuz etmiş olan adeta nesnel bir olgudur. İdeoloji de böylece burjuvaziyle ilgili bir mesele olmanın ötesinde burjuva toplumuyla ilgili bir meseledir (Eagleton 1996:129). Çünkü bilinci yanılsamalı kılan şey toplumsal pratiğin kendisinin eksik veya çarpık gelişimidir. Anlaşılacağı üzere, Marx *Alman İdeolojisi*'nden farklı olarak *Kapital*'de ideolojinin, kapitalist toplumun gündelik işleyişi bağlamında birbiriyle ilişkili insanlar tarafından yaratılması noktasına ağırlık vermektedir. Yanılsama üzerindeki vurgu azalmakta olup, ideoloji, kısmen de olsa gerçek bir şeyi yansıtan ve kendisi de gerçek olan bir şey olarak görülmektedir (McLellan 1999:29).

Anlaşılmaktadır ki Marx, her türlü toplumsal düşünceyi ideoloji olarak tanımlamamaktadır. Bir düşüncenin ideolojik olabilmesi için, toplumsal pratik içinde varolan insanların sınırlı maddi pratik biçimleri ve toplumsal ilişkilerinden kaynaklanan ve esasen bu pratiğin içindeki çelişkileri görmelerini engelleyen bir niteliğe sahip olmalıdır. Diğer bir deyişle, nesnel çelişkilerin üstünü örterek onları, öznelerin bilinçlerinden saklayan düşünceler ideolojiktir (Üşür 1997:20).

Kapital ile birlikte Marx'ın düşüncesinde ideoloji kavramı, ikili bir eksene oturtulabilir. *Alman İdeolojisi*'nde ideoloji idealist bir spekülasyon olarak 'şeylerin gerçekte oldukları gibi görülememesi meselesi'

iken; *Kapital*'de ideoloji, gerçekliğin kendisinin ikiyüzlü ve aldatıcı olması meselesidir ki, böylece kavram burjuva toplumunun maddi pratikleri içinde sağlam bir temel kazanmış olmaktadır. Artık ideoloji tamamiyle yanlış bilince indirgenebilecek bir kavram da değildir, yanlışlık fikri aldatıcı görüşler bağlamında varlığını sürdürse de bunlar, zihnin kurmacaları olmaktan çok, kapitalizmin yapısal sonuçlarıdır (Eagleton 1996:130). Diğer bir deyişle ideoloji, mantıksal ya da görgül bir yanlışlık sorunu olmanın ötesinde, içinde gerçeğin ortaya konmasının yanıltıcı ya da yüzeysel olduğu bir yapı arz eder (McLellan 1999:33). Diğer yandan Marx, farklı dönemlerde birbirinden çok farklı ideoloji tanımları ortaya koymuş olmakla birlikte, hepsinde de ortak olan bir nokta vardır ki, yanılsama/yanlış bilinç ve mistifikasyondan, meta fetişizmi ve kapitalizmdeki şeyleşme teorisine kadar bütün ideoloji kullanımları ve açıklamalarında "eleştirel" bir bakış açısı ve ideolojiyi, düşüncenin çarpıtılması bağlamında "olumsuz" bir kullanımla ele aldığıdır (Barrett 1991:19).[7]

2. 'Egemen İdeoloji–Hegemonya' İlişkisi Bağlamında Gramscigil İdeoloji Anlayışı

İdeoloji kavramı, Gramsci ile birlikte Marx'taki 'yanlış bilinç' düşüncesinin ötesine geçip, toplumsal sistemin çatışmalı yapısını bir

---

[7] Bu noktada Marx'tan farklı olarak Lenin ile birlikte ideoloji kavramının, belli ölçüde olumsuz anlam yüklemelerinden arınmış olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü Lenin'in düşüncelerine teoriden ziyade pratik hakimdir. Özellikle Rus işçi hareketinin devrimci mücadelesinin önemli dönüm noktaları, kavramın yeni anlamlar kazanmasında etkili olmuştur (Özbek 2000:77). Bu anlamda Lenin ideolojiyi, iktidar olanların iktidarlarını nasıl sürdürdüklerini ve bu iktidarın nasıl yıkılabileceği, yeni bir iktidarın nasıl oluşturulacağı bağlamında, ideolojinin pratikteki işleyişiyle ilgili olarak ele almaktadır. Bu nedenle Lenin ideolojiyi, entelektüellerin ve profesyonel ideologların ürettiği bilgi olarak görmekte ve bu bilgiyi de tikel bir çağın ya da sınıfın dünya görüşü olarak değil, belli bir sınıfa uygun olacak şekilde sistemleştirilmiş ve ayrıntılandırılmış bir düşünce gövdesi olarak yorumlamaktadır (Barrett 1991:22). Düşünceler ideolojik olduğu için değil, hizmet ettikleri sınıf çıkarları açısından geçerli ya da geçersiz olabilirler (McLellan 1999:41).

arada tutan ve temelde toplumsal sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayan 'egemen ideoloji' olarak ele alınmaya ve 'toplumsal yeniden üretim sürecinin bütünüyle kontrol edilebilmesini sağlayacak bir kavram' (Mouffe 1979:5) olarak hegemonya (toplumsal iktidar) kavramı ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır.

Gramsci'nin ideoloji yaklaşımı, hegemonya teorisi, kültür sorunlarına gösterdiği ilgi, toplumsal yapılanmanın üstyapısını çözümlemeye çalışması ve kapitalist devletin zora dayalı olmanın ötesinde, bu zoru görünmez hatta gereksiz kılacak iktidar biçimlerine dikkat çekmesi, taktik ve iknanın önemini vurgulaması bakımından ideoloji teorilerinde önemli ve ayrı bir yeri vardır. Özellikle kapitalist devletin klasik Marksizm'deki gibi 'basitçe burjuvazinin baskı ve şiddete dayalı yönetim aygıtı' olarak ele alınıp tanımlanmasının eksik olduğu; devletin tekelinde bulunan fiziki güç/zor kullanma olanağı dışında bir de çoğunluğun rızasını sağlamaya yardımcı olan eğitim, basın, din, hukuk, kültür vb. ideolojik üstyapı kurumlarınca desteklenen bir ikinci yönünün bulunduğu, dolayısıyla kapitalizmin kendini yeniden üretmek için kültürel ve ideolojik boyuta daha çok ağırlık verdiği düşüncesi de bu yeni tezlerin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Bu düşüncelerin temelinde ise Gramsci'nin sosyalist devrimin, kapitalizmin kendi iç çelişkilerine bağlı olarak kendiliğinden gerçekleşeceği tezlerine karşı, 'bilinçli ve amaçlı bir ideolojik mücadele' yapılması gerektiğine dair inanç ve düşünceleri yatmaktadır. Böylece, sosyalizmin kurulmasına yönelik devrimci mücadelenin başarılı olabilmesi için Gramsci, devrimcilerin de bir karşı-toplumsal iktidar ideolojisi ya da yeni bir bütüncül, kültürel yapı geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Saybaşılı 1985:54-55). Bu anlamda ideoloji, insanların kendi pozisyon ve mücadelelerinden elde ettikleri bilinçle hareket etmelerine bağlı olarak, süregelen bir mücadele ya da savaş alanı olarak ele alınmaktadır (Mouffe 1979:185). Kısacası, Gramsci'nin, açık bir şiddet ve baskı uygulamadan kapitalizmin nasıl varolmaya devam ettiği ve kitleleri yönettiği sorusuna aradığı cevap, egemen ideoloji ve hegemonya kavramları bağlamında ideoloji kavramının yeniden ele alınmasını gündeme getirmiştir (Üşür 1997:25).

Gramsci'de ideoloji, bir mücadele sorunu olarak ele alınmaktadır. Bir üstyapı teorisyeni olan Gramsci'de üstyapılar, kültür ve sivil top-

lumu, sermayenin ihtiyaçlarına giderek daha uygun kıldıkları için yaşamsaldır. Aile, hukuk, eğitim, kültürel kurumlar, kilise ve siyasal partiler gibi pek çok sivil toplum öğeleriyle birlikte yeni birey ve medeniyet tipleri yaratarak kapitalizmin hakimiyet alanını genişletirler. Ancak Gramsci, bunun basit bir ekonomik çıkar meselesi olmadığını belirterek, hegemonya kavramının siyasal, kültürel ve toplumsal otorite olarak kavramsallaştırılmasını önerir.

a) Gramsci'de "Tarihsel Blok"

Sosyo-ekonomik alanı oluşturan 'altyapı' ile politik ve ideolojik öğelerin oluşturduğu 'üstyapı' organik bir bütünlük içerisinde tarihsel bloğu yaratır. Dolayısıyla üst yapıların karmaşık, çelişik, uyuşmaz bütünü, toplumsal üretim ilişkilerinin bütününü yansıtır. Dolayısıyla sadece bütünleyici bir ideoloji sistemi, yapıdaki çelişkiyi akılcı bir biçimde yansıtır ve praxisin yıkılması için bir araya gelmiş olan nesnel koşulların varlığını gösterir (Gramsci 1997:67). Ancak tarihsel bloğu oluşturan öğeler arasındaki ilişki, Marx'ta olduğu gibi eşitsiz ve sosyo-ekonomik yapının ideolojik-siyasal üstyapıya egemen olduğu tarzda bir ilişki değildir. Tarihsel bloğun iki uğrağı arasındaki ilişki, 'eşit derecede belirleyici olan' iki uğrak arasındaki 'diyalektik' ve 'organik' bir ilişkidir (Portelli 1982:60). Bu organik bağ ise zorunlu bir ilişkiyi belirtmek amacıyla kullanılmaktadır.

Ayrıca Gramsci, ideolojiler ve kurumlar arasındaki ilişkide, ideolojilerin birincil, kurumların ise ikincil durumda olduğunu, kurum-ideoloji ilişkisine de güç ve rızanın karşılık geldiğini söyler ve bu noktada Marx'tan ayrılır. Nitekim Marx, ideolojilerin her zaman kurumlardan sonra geldiğini, çünkü ideolojileri sınıf egemenliğinin yeniden kuruluş sonrası ve gizlenmiş yasallaştırmaları olarak ele almaktadır. Dolayısıyla Gramsci, Marx ve Engels'ten farklı olarak hem üstyapının yapı üzerindeki egemenliğini, hem de üst yapının kendi içinde ideolojik olanın kurumsal olan üzerindeki egemenliğini vurgulayarak, Marx ve Engels'in düşüncelerini tersine çevirmiş olmaktadır (Bobbio ve Texier 1982:28-29,58,70). Laclau ve Mouffe (1992:171) ise Gramsci'nin analizinde tarihsel bloğun ögeleri arasındaki bağı oluşturan organik ilişkiyi 'söylemsel formasyon' olarak; tarihsel bloğu ise içinde oluştuğu antagonizmalar açısından değerlendirdiklerinden bunu,

'hegemonik formasyon' olarak adlandırmaktadırlar ki, Laclau ve Mouffe'un Gramsci'den farklı olarak ortaya koydukları düşüncelere daha sonra değinilecektir.

Portelli'nin (1982:4-5) de belirttiği üzere, bu bloğu oluşturan altyapı ve üstyapıdan birinin diğerine önceliği yoktur. Bu iki öğe arasında organik bir bağ olup, bu organik bağı, ekonomik düzeyde değil, üstyapısal düzeyde etkinlik gösteren toplumsal gruplar yani organik aydınlar sağlar. Dolayısıyla, bütünleşmiş bir tarihsel blok[8], egemen sınıfın kendi aydınları aracılığıyla hegemonik bir düzen kurmalarıyla gerçekleşmiş olur (Özbek 2000:118-119). Diğer bir deyişle siyasal ve toplumsal düzen, ancak işlerin çekilip çevrilmesini aydınlara bırakan bir temel sınıfın yönetimi altında hegemonik bir sistem kurulduğu zaman bütünleşmiş demektir (Portelli 1982:6). Ancak Gramsci, söz konusu egemen değer ve inançların, egemen sınıftan yönetilen sınıflara doğru düz bir hatta ilerlemediğini; yönetilenlerin bilincinin, yöneticilerden süzülen değerler ile doğrudan kendi pratik deneyimlerinden doğan inançlarından oluşan çelişik bir karışım olduğunu belirtir (Eagleton 1996:64).

Bu bağlamda Gramsci, ideolojileri 'organik ve geleneksel ideolojiler' olmak üzere ikiye ayırır. Toplumsal yapıda bütünlüğü sağlayan bilinç formları olarak organik ideolojiler, bir anlamda tarihsel bloktaki bütünlüğü de sağlar. Organik ideolojiler, kapitalist toplumdaki egemen sınıfın iktidarını sağlayan ve bu iktidar etrafında toplumsal bütünleşmeyi olanaklı kılan ideolojik yapılanmalar (Gramsci 1997:79; Üşür 1997:32) ya da özneleri oluşturmaya yönelik pratiklerdir. Verili bir tarihsel yapı için zorunlu gözüken organik ideolojiler, Gramsci'ye göre, insan kitlelerini örgütler, insanların içinde hareket edeceği, konumlarının bilincini kazanacağı, mücadele edeceği bir alanı hazırlar (McLellan 1999:46). Ancak Gramsci için önemli olan organik ideolojiler, katıksız sınıfçı ve kapalı bir dünya görüşünü temsil etmez, herhangi bir sınıf aidiyeti olmayan ögelerin eklemlenmesi yoluyla oluşur. Çünkü organik ideolojilerin temelinde yer alan ve ahlaki-entelektüel önderlik tarafından oluşturulan kolektif irade, dağınık ve parçalı tarihsel güçlerin politik-ideolojik eklemlenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır

---

[8] Tarihsel blok, alt ve üst yapıların diyalektik birliği olarak anlaşılmalıdır (Bkz. J.Texier 1979:49-51).

(Laclau ve Mouffe 1992:86). Tarihsel blok, kapitalist sistemin çatışmalı ve çelişik güçlerini bir arada tutan bir mekanizma olduğundan, bu mekanizma da sistemin öğeleri arasında 'organik bir bağ' yaratarak sistemin yeniden üretimini sağlamaktadır. Kapitalist sistem de bu sayede bir egemen ideoloji yaratabilmekte ve krizden kurtulabilmektedir. Bu egemen ideolojinin oluşumu ise, yönetilenlerin onayına dayalı, egemen sınıf çıkarlarının yeniden üretimini sağlayacak ve kapitalist devletin açık şiddete başvurmasına gerek bırakmayacak tarzda bir hegemonya oluşumunu ortaya koymaktadır (Üşür 1997:27). Geleneksel ideolojiler ise, kişisel spekülasyonlar olarak tanımlanabilecek tasarımlardır. Gramsci'nin ifadesiyle, 'kişisel polemik ve hareketlerden kaynaklanmaktadır'. Gramsci'ye göre bunlar tarih sahnesinden ergeç silinip gideceklerdir. Çünkü ideolojiler, halk tarafından benimsenmek üzere, akla uygunlukları ve tarihsellikleri bağlamında bir yarışma içerisindedirler (Gramsci 1997:39,79).

İdeolojiler, aynı zamanda psikolojik olarak *geçerli* ve insanların üzerinde hareket ettikleri, mücadele verdikleri, kendi toplumsal koşullarının bilincine vardıkları zemini oluşturan, *etkin bir biçimde örgütleyici güçler* olarak görülür. Gramsci bu bağlamda, herhangi bir tarihsel blokta maddi güçlerin *içerik*, ideolojilerin ise *biçim* olduğu düşüncesindedir (Üşür 1997:28-35; Eagleton 1996:168-169; Özbek 2000:125). Bu nedenle ideoloji, özellikle, iktidar mücadelelerinin anlamlandırma düzeyinde yaşanış biçimine karşılık gelir ve bütün hegemonik süreçler bu türden anlamlandırmalar içermekle birlikte, her durumda yönetimin ayakta tutulmasını sağlayan başat düzey değildir. Örneğin milli marşın okunması Gramsci'ye göre *en katıksız* ideolojik etkinliktir. Ya da 'din' sivil toplumun çeşitli kurumları arasında belki de en ideolojik olanıdır (Eagleton 1996:164).

Tarihsel bloğu oluşturan ya da alt ve üst yapı arasında organik bağı sağlayanlar Gramsci'ye göre *organik aydınlar*dır. Organik aydınlar, hegemonik hakimiyete karşı mücadelede ilerici sınıf güçleri adına konuşan/üreten aydınlardır. Geleneksel aydınlar ise, kendilerini yanlış olarak toplumsal sınıflardan özerk sayan, toplumsal siyasal değişimin üstünde ve ötesinde tarihsel bir sürekliliğin cisimlenişi gibi gören aydınlardır (McLellan 1999:47). Organik aydınların rolü, söz konusu sınıfa kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarda homojen bir özbilinç

kazandırmaktır. Geleneksel aydınlar ise, ortadan kalkmak üzere olan sınıflarla bağlantılı olup, buna rağmen gerçeklikteki çöküşlerini kamufle etmek için, genelde idealist bir eğilim taşıyan ideolojinin üretiminde rol oynarlar (McLellan 1999:47). Organik aydınlar eskiden olduğu gibi felsefi düşüncelere dalan kimseler olmaktan çok, toplumsal yaşama etkin biçimde katılan ve olumlu siyasal akımların kuramsal ifade kazanmasına yardım eden, örgütleyen, inşa eden, ikna eden kimselerdir. Diğer bir deyişle, organik aydınlar, heterojenlik gösteren bireysel iradelerin ortak bir dünya anlayışı temelinde bir araya gelip, birleşeceği bir kültürel-toplumsal birlik yaratırlar (Barrett 1991:27-28; Eagleton 1996:171). Her toplumsal grup, kendisiyle birlikte organik olarak yalnızca ekonomik alanda değil, toplumsal ve siyasal alanda da ona kendi temel işlevinin türdeşlik ve bilincini veren birtakım aydınlar katmanı yaratır. Dolayısıyla bu aydınlar, temsil ettikleri ve kendisiyle çok sıkı toplumsal ve ekonomik ilişki içinde bulundukları sınıfın ast işlevlerini yerine getirmek üzere 'üst-yapı memurlarıdır' (Bobbio ve Texier 1982:57; Portelli 1982:50-51). Tarihsel bloğun, sivil toplumun kahramanları olan aydınları yanına çekemeyişi ise onun çözülmeye (hegemonya krizi) başladığının bir belirtisidir.

Anlaşılacağı üzere Gramsci'nin ideoloji tartışmasının, bir toplumun egemenlik altında tutuluyor olması gerçeğiyle birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında politik ideoloji, yönetilenler açısından salt yanılsama, kandırmaca iken; yönetenler açısından istekle ve bilinçle yapılan aldatmadır. Bu nedenle yönetici sınıfın ideolojisinin, toplumun bütününe yayılması, toplumun her bir hücresine kadar işlemesi gerekmektedir (Özbek 2000:127-128). Tarihsel blok kavramı, Gramsci'nin çözümlemesinde aynı zamanda egemen sınıf hegemonyasının nasıl çöktüğü ve yeni bir hegemonik düzenin ve tarihsel bloğun nasıl kurulduğunu analiz etmede de önemli bir kavramsal araç sunmuş olmaktadır (Portelli 1982:6). Tarihsel blok analiziyle Gramsci, iki üstyapısal düzey belirlemektedir. Bunlar, sivil toplum ('özel' diye adlandırılan organizmalar bütünü) ve politik toplum ya da devlettir. Gramsci'ye göre bu iki düzey hem yönetici grubun toplumsal yapının tümü üzerinde uyguladığı "hegemonya" işlevine, hem de devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan "doğrudan egemenlik" ya da komuta işlevine tekabül etmektedir (Bobbio ve Texier 1982:18-19).

b) Gramsci'de "Sivil ve Politik Toplum" Ayırımı

Gramsci'ye göre egemen sınıfın, toplumu hegemonik olarak yönlendirebilmesi sivil toplum alanı içerisinde cereyan eder. Politik toplum[9] alanı ise sivil toplum alanındaki rıza üretme sürecinin (hegemonyanın) tersine zor'un kullanıldığı bir alan olarak karşımıza çıkar. Burada 'zor/baskı' ya da 'rıza', gücün iki farklı türü olarak somutlaşmaktadır. Güç kavramı ise Merrington'un (1985:275) da belirttiği üzere, devletin etik içeriği olarak, bir toplumsal grubun tüm toplum üzerinde siyasal ve kültürel iktidarını gerçekleştiren, toplumdaki güç ilişkilerinin aracı olan tüm kurumların bir bileşkesini de kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanılmaktadır.

Gramsci, kimi zaman politik toplumu devletle aynı anlamda kullanmakta, bir anlamda iki kavramı özdeşleştirmektedir. Bu özdeşleşme, devletin yalnızca politik topluma indirgenmiş olduğu anlamına gelmez; tersine üstyapısal etkinliklerin ekonomik, politik ve sınıfsal niteliğini ve onları kesin olarak birbirinin karşısına koyma ya da birbirinden ayırma olanaksızlığı anlamına gelmektedir (Bobbio ve Texier 1982:74). Bu alanda gerçekleştirilen zor, toplumun, varolan üretim modeline uygun davranması içindir. Bu anlayış, politik toplumun işlevsel yönünü ortaya koymuş olmaktadır. Bu zor, sadece militer anlamda değil, yasal anlamda bir zorunluluğu da içerir[10]. Bu anlamda devlet, politik toplum ve sivil toplumun toplamı olup, 'zorlayıcı güce

---

[9] Gramsci'deki politik toplumun üç farklı anlamı vardır: 1-Politik toplum, kendini devlet biçiminde somutlaştıran 'doğrudan egemenlik' ya da emretme gücüdür. 2-Politik toplum, toplumu belli bir üretim tipine veya ekonomisine uydurmak için zorlama/diktatorya aracıdır. 3-Politik toplum, ne aktif ne de pasif olarak uzlaşmayı kabul etmeyen grupların yasal disiplinini sağlayan devletin zorlama aygıtıdır (Porteli 1982:25-26).

[10] Bu noktada Gramsci'nin zoru ikiye ayırdığı görülmektedir: Politik toplumun, sivil toplumla bağlarının sarsılmadığı, güçlüyken uyguladığı zor 'politik-militer zor' iken; politik toplumun, sivil toplumla bağlarının zayıfladığı, özerkleştiği zaman uyguladığı zor ise 'teknik-militer zor'dur (Özbek 2000:120). İkinci tür zor, devlet aygıtının bunalıma girip bu bunalımı önlemekte yetersiz kaldığı durumlarda, sivil toplum içerisinde, görevleri tamamlandıktan sonra devletle bütünleşecek paramiliter örgütler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Bobbio ve Texier 1982:28).

bürünmüş hegemonya'dır (Gramsci 1997:323). Diğer bir deyişle devlet, hem sivil hem politik toplum alanlarını kapsamış olmakta ve bir anlamda, "zorlayıcı gücün zırhıyla korunan toplumsal iktidar anlamında, sivil toplum çerçevesinde ele alınması gereken daha geniş ve organik bir anlam" (Merrington 1985:275) kazanmış olmaktadır.

Gramsci'nin düzenlenmiş toplum olarak adlandırdığı devletsiz toplum, sivil toplumun ve hegemonyanın genişlemesinden doğmaktadır (Bobbio 1979:41). Dolayısıyla politik toplum tarafından işgal edilen tüm alanlar, hegemonya sürecinin yok edişi ve genişlemesiyle doğmaktadır. O ana kadar olan devlet ise sivil toplum ile politik toplumun, hegemonya ile egemenliğin diyalektik bütünlüğüdür (Bobbio ve Texier 1982:38). Ancak parlamenter demokrasi söz konusu olduğunda, yasama-yürütme-yargı organları aracılığıyla devlet iktidarı onaya dayalı olma anlamında politik hegemonyaya dönüşebilmektedir. Bu durumda ise devlet politik hegemonyanın, sivil toplum ise sivil hegemonyanın işleyiş alanına dönüşmüş olmaktadır. Buradaki politik hegemonya zor/baskı ve onayın bir sentezi haline dönüşür. Diğer bir deyişle devlet, burjuvazinin sömürülen sınıflara karşı baskı/tahakküm uygulama alanı olmakta; sivil toplum ise kültürel yönlendirme ve gönüllü hegemonya alanı olmaktadır. Dolayısıyla hegemonya kavramı, burjuvazinin karşıt sınıfları gönüllü yönetmesini olanaklı kılan ideolojik tabiiyet olarak değerlendirilmektedir (Üşür 1997:36).

Görüldüğü üzere Gramsci'de sivil toplum, Marx'ta olduğu gibi altyapısal değil 'ideolojik üstyapı bütünlüğü' olarak ele almıştır[11] (Bobbio 1979:30-33). Dolayısıyla sivil toplum, 'karşılıklı maddi ilişkilerin tümünü' değil ideolojik-kültürel ilişkilerin tümünü; ticari ve sınai yaşamın tümünü değil tinsel ve düşünsel yaşamın tümünü içermektedir (Bobbio 197930-31; Bobbio ve Texier 1982:19). Diğer bir deyişle sivil toplum, devletin ideolojik sürecin işleyişinden de yararlanıp topluma nüfuz ederek çoğunluğun desteğini kazanacak siyasal, toplumsal ve kültürel ortamı yaratması durumunu kapsamaktadır (Saybaşılı 1985:56). Hükümetin zorlama aygıtını oluşturan politik toplum ile

[11] Bu anlamda Bobbio (1979:31) Gramsci'nin, sivil toplum kavramını Marx'tan değil, üstyapısal bir temelde değerlendirmek üzere Hegel'den ödünç aldığını belirtmektedir.

hegemonya aygıtı olan sivil toplum da birlikte, geniş anlamda devleti meydana getirmektedir ki, bu durum, iktidarı elinde bulunduran sınıfın, tüm toplumu kendi ortak kararıyla yönettiği devlet teorisinin bir yönüdür (Bobbio ve Texier 1982:73). Bu anlamıyla sivil toplum, özel kurumlar bütünlüğü ve egemen sınıfın bütün toplumda uyguladığı rıza mücadelesi olarak hegemonyaya karşılık gelir. Kısacası bir ideoloji alanı olarak sivil toplum, alt ve üst yapı arasındaki aracı uğrak yeridir (Portelli 1982:57).

Görüldüğü üzere devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi irdelemesi Gramsci'yi, ideolojinin toplumsal bakımdan birleştirici/yapıştırıcı işlevleri ile şiddet dışı bir düzeyde rıza sağlama biçimleri üzerinde çalışmaya sevketmiştir (Barrett 1991:55-56). Öte yandan, sivil toplum politik toplumdan, dar anlamda devletten ayrılmaz. Çünkü Gramsci'ye göre tam anlamıyla devlet, 'diktatorya' artı 'hegemonya'dır. Devlet deyince sadece hükümet aygıtı değil aynı zamanda 'özel hegemonya' aygıtı veya sivil toplum da anlaşılmalıdır (Texier 1979:49; Bobbio ve Texier 1982:49). Marx'taki sivil toplum-devlet şeklindeki sade ve basit ikili yapı göz önüne alındığında ise Gramsci'nin tezinin daha karmaşık olduğu söylenebilir. Burada kısmen çakışan ikili bir yapının kullanımı söz konusudur. Biri, yapı ile üst yapı arasındaki ikiliye tekabül eden zorunluluk ile özgürlük arasındadır; diğeri ise ideolojiler (sivil toplum) ile kurumlar (devlet) arasındaki ikili yapıya tekabül eden güç ve rıza arasındadır. Sivil toplum ise hem ilk ikili yapının etkili (pasife karşı) anı hem de ikinci ikili yapının olumlu (olumsuza karşı) anını karşılar.[12]

Bütün bu açıklamalardan sonra belirtilmelidir ki, Gramsci'de ideoloji en geniş boyutuyla "hukukta, sanatta, ekonomik etkinlikte, bireysel ve toplumsal yaşamın bütün görünümlerinde örtükçe bulunan en yüksek dünya görüşü" olarak tanımlanmaktadır (Portelli 1982:15). Çünkü felsefi, edebi, sanatsal, kültürel vb. toplumsal pratiklerin alanı olarak sivil toplum, temelde entelektüel ve moral düzeyde ideolojinin işleme

[12] Bu ikili yapının ilki, ekonomizme karşı polemiklerinin zeminini oluştururken, ikinci ikili yapının kullanımı iktidarın ezilen sınıflarca düzenli şekilde ele geçirilişi için öncelikle sivil toplumda oluşması gereken dönüşümün işlevine vurgu yapmayı amaçlar. Her ikili yapıdaki mücadele yine sivil toplum içerisinde gerçekleşmektedir. Bkz. Bobbio-Texier, 1982:31.

alanıdır ve buna bağlı olarak ideolojik mücadele pratikleri bağlamında hegemonya alanını oluşturur (Üşür 1997:29). Ancak daha özele inildiğinde ideoloji tartışmasının Gramsci'de sürekli olarak 'bir toplumun egemenlik altında tutulması' bağlamında ele alındığı görülmektedir.

Gramsci'nin ideoloji açıklamalarında, dünyayı kavrama düzeylerine göre ideolojinin belli bir hiyerarşik sıralaması söz konusudur. Buna göre dünya görüşü ve felsefe en üstte yer alır. Bunu ortak duyu ve folklor izler. Felsefe, dünya görüşünün en iyi işlenmiş aşamasıdır. Dünya görüşü ise, ideoloji özelliklerine, yani egemen sınıfın kültürel dışavurumu olma niteliklerine en açık biçimde bu düzeyde sahiptir (Portelli 1982:17). Her tarihsel felsefe, kendini ortak duyu ile sürdürmek durumundadır. Egemen sınıfın dünya görüşü, bu sınıfın aydınları tarafından öylesine etkili bir biçimde yayılır ki, sonuçta toplumun tümünün 'sağduyusu' haline gelir (McLellan 1999:48). Diğer bir deyişle, ortakduyu, çeşitli geleneksel ideolojilerle yönetici sınıf ideolojisinin bir karışımı olarak, yani 'sağduyu' olarak görünür. Onun temel öğelerini ise, geleneksel ideolojiler ve özellikle dinler oluşturur (Portelli 1982:19).

İdeolojik düzeyin en altında yer alan folklor ise, Gramsci'ye göre, aydınlar ve din adamları hiyerarşisinden çok farklı bir halk dini, bir pratik davranış kuralları ve gelenekler bütünlüğünden oluşmuş halk ahlakıdır (Portelli 1982:21). Daha da önemlisi Gramsci, sadece siyasal alanda değil toplumun tümü üzerinde etkili olan egemen bloğun, popüler bilgi ve kültürün, nasıl egemen bloğun projesine kitlelerin katılımını güvenceye alacak şekilde geliştiğiyle de ilgilenmiştir (Barrett 1991:54). Bütün bu açıklamalara rağmen, Gramsci'de sivil toplumun doğrudan bir alt yapı sorunu olmadığı belirtilmelidir. Diğer bir deyişle bu, sivil toplumun içeriğinin ekonomik olmadığı anlamına gelmemektedir. Devlet ise, sivil toplumu ekonomik yapıya uyarlamanın bir aracıdır. Bunun için de devletin bunu yapmayı istemesi ve devleti yönetenlerin ekonomik yapıda ortaya çıkan değişikliklerin temsilcileri olmaları gerekmektedir (Bobbio ve Texier 1982:81-83).

c) Gramsci'de "Hegemonya" Kavramı

Sivil toplum ve politik toplum kavramlarının ardından, Gramsci'nin ideoloji tartışmalarında önemli bir yer tutan *hegemonya*

kavramına da daha yakından bakmak gerekmektedir. Gramsci, hegemonya çözümlemesi ile ideolojiyi, sistematik olarak tanımlanan bir düşünce olmaktan kurtarmış, onu toplumsal mücadele ve uyum pratikleri içindeki kolektif öznelerin kendilerini sürekli yeniden temsil etmeye çalıştıkları dinamik alanın çözümlenmesi ile ilişkilendirmiştir (Üşür 1997:37-38). En erken çalışmalarda hegemonya[13], Rusya'da yeterince gelişmemiş bir burjuva uygarlığının sınırlılıkları içinde işçi sınıfını kendi sınırları dışına çıkmaya ve işçi sınıfının kendisine verilmeyen görevlerini üstlenmeye zorlayan bir kavram olarak anlaşılmıştır (Laclau ve Mouffe 1992:64). Leninizm'le birlikte kavram, emperyalizm çağında sınıf mücadelesinin içinde cereyan ettiği olumsal 'somut durumlar'ın gerektirdiği yeni politik muhasebe biçimi içinde çok önemli bir yer edinmiştir. Devrimin olabilirliği de "hegemonya olmadan devrim olamaz!" ifadesinde olduğu gibi hegemonyaya bağlanmıştır (Laclau ve Mouffe 1992:14, 78).

Hegemonya kavramı Lenin tarafından sınıflar arası bir siyasal ittifak stratejisi olarak kavramlaştırılırken Gramsci, bu kavramı 'egemen sınıfın egemen olma pratiği' olarak ele almıştır (Gramsci 1997:28). Lenin'den farklı olarak Gramsci (1997:28) 'hegemonya kazanmayı', iktidarın devrimci ele geçirilişinin bir önkoşulu olarak gerçekleşmesi gereken aşama olarak görür. Diğer bir deyişle güç, hegemonyayı belirleyen bir enstrüman olmakla birlikte; hegemonyanın keşfinin iktidarın keşfinden önce geldiğini belirtmektedir (Bobbio 1979:40). Ayrıca, hegemonya kavramının hükmedenle yöneten arasında da bir ayrımı ortaya koyduğunu, "iktidarın ele geçirilmesinin hükmetmeyi" sağladığını, bundan sonra "yönetimin ele geçirilmesi gerektiği" de belirtilmektedir (Gramsci 1997:28). Gramsci'nin erken dönem yazılarında hegemonya kavramı dar anlamda siyasal liderliği (ortak iradenin oluşması) ifade ederken, *Hapishane Defterleri*'nde kavram geniş anlamda siyasal, entelektüel ve moral liderliği de içerecek şekilde kültürel lider-

[13] Plehanov ve Akselrod'un çalışmalarında hegemonya, Rus burjuvazisinin politik özgürlük için 'normal' olarak verdiği mücadeleyi başarıya ulaştırmaktaki güçsüzlüğünün, işçi sınıfını bu özgürlüğü elde etmek üzere kararlılıkla müdahale etmeye zorladığı süreci betimlemek için kullanılıyordu, bkz. (Laclau-Mouffe, 1992:64).

liği (ahlaki ve düşünsel reformun oluşması) ifade etmek üzere kullanılmıştır (Bobbio ve Texier 1982:34; Mouffe 1979:183-184).

Gramsci için ideolojinin siyasal mücadele içerisindeki önemi, toplumsal iktidar olarak da ifade edilebilen hegemonya kavramından kaynaklanmaktadır (Saybaşılı 1985:54). Gramsci'ye göre, bir sınıf ya tahakküm kurarak ya da yöneterek egemenlik sağlayabilir; müttefiklerini yönetirken, muhalif sınıflar üzerinde tahakküm kurar (Mouffe 1979:9-10). Dolayısıyla ideoloji, tarihsel ve toplumsal çelişkilerin üstünü örten bir yanılsama olmak yerine, temel toplumsal sınıfların çıkarlarını ifade ettikleri ve bu çıkarlar bağlamında siyasal alanda kendilerini tanımladıkları bir temsiller düzeyine dönüşmektedir. Bu düzey de esas olarak, hegemonyanın kurulma alanı ve bunun siyasal mücadelesi tarafından çevrelenen bir alandır. Çünkü egemen sınıflarla, yönetilen sınıflar arasındaki bu çıkarların birleşik ifadesi 'genel-evrensel' değerler olarak kendini sunar ve temel toplumsal sınıfın yönetilen sınıflar üzerindeki hegemonyasını yaratır (Üşür 1997:31). Dolayısıyla Gramsci hegemonya kavramını, egemen sınıfın ideolojik söylemini sürekli kılabilmek için zor kullanmak durumunda kalmayışının 'nedeni' olarak ve kapitalizmin Batı demokrasilerinde yaşamayı 'nasıl' başarabildiğinin bir yanıtı olarak tasarlamıştır.

Hegemonya kavramı, Gramsci'nin siyaset ve ideoloji ile ilgili düşüncelerinin örgütleyici temeli olduğu (Barrett 1991:54) için, Gramsci'deki ideoloji kavramının hegemonya bağlamında düşünülmesi gerekmektedir. Gramsci hegemonyayı, bir yönetici gücün kendi hakimiyeti için hükmettiği insanların rızasını alma biçimi anlamında kullanmaktadır. Diğer bir deyişle, hegemonya oluşturmak, toplumsal yaşamda, bir kimse/grubun kendi dünya görüşünü bütünüyle toplum bünyesine baştan sona yayarak ve kendi çıkarları ile toplum çıkarlarını büyük ölçüde eşitleyerek, ahlaki, siyasi ve entelektüel bir liderlik kurması demektir (Eagleton 1996:162,167). O halde Gramsci'nin hegemonya teorisini, sadece ve basitçe parti, devlet ve partinin siyasal eğitimi için ortaya koymadığı; hegemonyanın bütün bu formları üstyapısal bir öncelik temelinde, sivil toplum kavramının yeni ve daha geniş bir kavram olarak anlaşılmasına (Bobbio 1979:40) bağlanmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu haliyle Gramsci'deki hegemonya kavramı, klasik sınıf ittifaklarının ötesine geçen, politik düzlemden entelektüel ve ahlaki

düzleme doğru bir ilerlemeyi içeren anlama sahiptir. Dolayısıyla ahlaki ve entelektüel önderlik, ideolojinin yardımıyla tarihsel bloğu birleştirip kolektif bir irade oluşturmaktadır (Laclau ve Mouffe 1992:86). O halde hegemonya daha basitçe, "rızanın örgütlenmesi olarak" ya da "bağımlı bilinç biçimlerinin şiddet ya da zora başvurulmadan inşa edildiği süreçler" olarak ifade edilebilir (Barrett 1991:54).

Dolayısıyla Gramsci'deki eklemlenmeli hegemonya teorisi, Laclau ve Mouffe'un (1992:93) katkılarıyla demokratik çoğulculuk düşüncesini gündeme getirmektedir. Gramsci, devlet ile ekonomi arasındaki bütün aracı kurumlar anlamında 'sivil toplum' alanını hegemonya ile ilişkilendirdiğinden, okullardan, gazete ve radyo-televizyon kanallarına, aileden orduya kadar pek çok kurum ve yapı, bireyleri, egemen iktidara baskıdan çok rıza üreterek bağlamaktadır (Eagleton 1996:164). Bu açıdan bakıldığında devletin rıza üretmek yerine zora başvurma yolunu tercih etmesi, 'devletin güçsüzlüğünün' de bir belirtisidir (Merrington 1985:279). Güçsüz olduğu ve zor kullandığı dönemlerde devlet, 'zor uygulamakta olduğu halde', zorun kullanılmadığı ve hatta iktidarın, çoğunluğun rızasına dayandığı 'izlenimini vermek üzere', kamu oyunu temsil ettiği iddia edilen ve ideolojinin yapay bir biçimde oluşturulduğu ve yeniden üretilerek aktarıldığı gazeteler, dernekler, radyo, televizyon kanalları ile eğitim kurumları vb. araçları da egemen ideolojinin kendisini meşrulaştırmak amacıyla seferber etmektedir. Daha öncede belirtildiği üzere, aydının rolü de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Aydın bu hegemonik süreçte, egemen grubun memurları olarak toplumsal hegemonya ve siyasal iktidarın alt kademedeki görevlerini yerine getirirler (Gramsci 1997:29).

Alman İdeolojisi'nde "egemen olmak isteyen her sınıf, kendi egemenliği bütün eski toplum biçiminin ve bizzat egemenliğin ortadan kalkması anlamına gelecek olsa bile, kendi çıkarını herkesin çıkarıymış (evrenselmiş) gibi gösterebilmek için siyasal iktidarı ele geçirmesi gerekir" (Marx ve Engels 1999:59) denilmektedir. Çıkarları ya da egemen olan düşünceyi tüm topluma evrenselleştirerek maletmek, diğer bir deyişle, düşünsel hegemonya yaratmak, sadece iktidardaki sınıfın değişmesiyle olmamakta, üretilip aktarılan ideolojinin, iktidarda olan sınıf tarafından yeniden ve yeniden olmak üzere sürekli üretilerek, zayıflayan meşruluk probleminin onarılması gerektiğini de gözden

kaçırmamak gerekir. Toplumsal kurumlar sürekli bir denetim altında tutulduğundan, örneğin okullar, öğrencileri eğitmekten çok onları tüm toplumlar içinde 'en iyi' olanında yaşadıklarına inandırmak için işlemektedir (Gutek 2001:170). Dolayısıyla hegemonya, sadece yeni bir devlet aygıtı yaratmak ve toplumu dönüştürmek için ortak iradenin oluşmasını amaçlamaz, aynı zamanda yeni dünya düşüncesinin genişletilmesi ve yaygınlaştırılmasını da amaçlar.

Kısacası hegemonya kavramıyla anlatılmak istenilen şey, temel egemen sınıfın kültürel ve moral liderliğinin onaya dayalı olarak kurulmasıdır. Bu durum ise hegemonyanın yapısal ve ideolojik sınırlarını ortaya koyar. Bir toplumsal sınıfın hegemonik bir egemenlik geliştirebilmesi, kapitalizmin yapısal bir özelliği olmaktan çok, kapitalist yapıların ekonomik olarak egemen sınıflara sunduğu bir ideolojik iktidar olanağıdır. Diğer bir deyişle, hegemonik bir iktidar, kapitalist üretim biçiminin temel sınıflara yapısal bir zorunluluk olarak getirdiği bir nesnellik değil, sınıf mücadelesi içinde toplumsal sınıfların politik ve ideolojik düzeydeki becerisine bağlı olarak gelişen bir durumdur. Yani, hegemonya kurulabilir de kurulmayabilir de (Üşür 1997:31-32). Ancak Gramsci, hegemonyasını kurmak isteyen her sınıfın, tüm toplumu temsil etme ve düzenli bir toplum kurma düşüncesini ileri sürdüğünü kabul eder (Portelli 1982:41). Ayrıca Gramsci'nin geniş ve dar anlamıyla ortaya koyduğu devlet tanımlarından hareket edildiğinde, hegemonya kavramının, çağdaş toplumlarda iktidarın niteliğini daha bütüncül bir çerçevede tanımlama amacına hizmet ettiği bir gerçektir (Merrington 1985:275).

Şunu belirtmek gerekir ki, kapitalist üretim pratiği bir eğilim olarak hegemonik ideolojik formasyonu empoze etmekle birlikte, böyle bir hegemonik formasyonun kurulabilmesi, ideolojik pratikteki toplumsal grupların karşılıklı çatışma ve uzlaşma pratiklerine bağlıdır (Üşür 1997:33). Öte yandan hegemonya, doğrudan bir egemen sınıfın çıkarını diğer yönetilen sınıflara empoze ettiği tek yönlü bir endoktrinasyon süreci de değildir. Hegemonya, kapitalist bir ekonomik sistemde egemen bir sınıfın diğer müttefik sınıfları da yanına alarak, karşıt ve yönetilen sınıf(lar)la arasındaki mücadele pratiği içinde ulaşılan ve nihai olarak da sistemin bir bütün olarak yeniden üretimini olanaklı kılan bir ideolojik sentezdir. Örneğin devlet, halkın pek tutmadığı

bir işe başladığı zaman, önleyici bir tedbir olarak uygun bir kamuoyu yaratır, yani sivil toplumun kimi öğelerini örgütler ve bir merkeze bağlar. Bu noktada medya-devlet ilişkisi önemlidir. Medya aracılığı ile sanal düşman imgesi yaratıp, toplumda bir korku düşüncesi oluşturmak ve bu sayede toplumu 'merkez'den çıkan düşünceler çerçevesinde merkezileştirmek söz konusudur. Aynı süreç, okullarda okutulan ders kitapları ve özellikle de tarih ders kitapları aracılığıyla da gerçekleştirilmektedir ki, ulus-devletleşmenin getirdiği biz-öteki ayrımına bağlı olarak, erken cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında yoğun bir biçimde iç ve dış düşman imgesi yaratıldığı, bunun yolaçtığı korku ya da müteyakkız olma haliyle birlikte yurttaşların birlik-beraberlik içinde yaşamaları gerektiğine ilişkin bir söylemin kurgulandığı, bu çalışmanın analiz sonuçlarından anlaşılmaktadır.

Gramsci egemen sınıfın ideolojik yapıyı organize edebilmek için birtakım teorik ve ideolojik araçlara sahip olduğunu, basın, kütüphane, okullar, dernekler ve kulüplerin hatta mimarinin (cadde ve sokak isimleri belirlemesi gibi) bile örtük ya da açık belli bir program doğrultusunda bu amaca hizmet ettiğini vurgulamaktadır (Portelli 1982:21-23; Özbek 2000:130). Bu tür üstyapılar, kültür ve sivil toplumu giderek sermayenin gereksinmelerine daha fazla uygun hale getirdiği için yaşamsaldır. Çeşitli sivil toplum kurumlarıyla etkili olan üst yapılar, birey ve uygarlık tipleri yaratarak kapitalizmin egemenlik alanını genişletirler. Ancak bu süreç doğrudan ekonomik bir çıkar meselesi temelinde işlemez, çünkü Gramsci hegemonyayı, siyasal, kültürel ve toplumsal bir otorite olarak kavramsallaştırmaktadır (Barrett 1991:56). O halde Gramsci'nin, ideolojilerin doğrudan doğruya altyapıdan kaynaklandığı yönündeki klasik ekonomik indirgemeci yorumları reddettiği söylenebilir. Buradan hareketle ideoloji ise, maddi bir pratik içindeki kollektif öznelerin (sınıfların), bu pratik içindeki konumlarını tanımlamaları ve bunun mücadelesi bağlamında oluşturdukları bilinç olarak somutlaşır (Üşür 1997:32).

Hegemonyanın yaratılması aslında, ortak iradeyi oluşturacak bir dünya görüşü yaratmak için ideolojik alanın dönüştürülmesidir. Bu anlamda ideoloji, özneleri oluşturmaya yönelik bir pratiktir. Öznelerin kurulma pratiği olarak hegemonya, farklı sınıfların dünya görüşlerinin eklemlenmesi ve yöneten sınıfla yönetilenler arasında bir tür ideolojik

homojenliğin kuruluşudur. Hegemonik ideoloji ise, bir ideolojik içerme ve özümseme olarak bu temel sınıfsal ilke etrafında, farklı sınıfların dünya görüşlerine ait öğelerin bir eklemlenmesidir. Türkiye'de de şapka giyen, resmi nikah kıyan, oy kullanan, Latin harfleri kullanan, ümmet fikrinin ötesinde Türk milliyetçiliği fikri ile donatılmış, laik, çalışkan, azimli, disiplinli bir özne yaratmak için devlet-parti özdeşliği yaratılması bu pratik amaca yöneliktir. Cumhuriyetin 'yeni nesle emanet edilmesi', köylünün 'milletin efendisi olduğunun' ifade edilmesi, ne sosyalist ne kapitalist olmayan devletçilik politikaları vb. ortak, tek, sınıfsız ve bir anlamda ideolojik homojenliğin ve dünya görüşünün yaratılmasına yöneliktir.

Gramsci, muhalif aydınları devşirme, tarafsızlaştırma, muhalif politik gündemi kendi gündemine aktarma gibi yollardan kurulan hegemonya (pasif konsensüs) ile toplumun tümüne entelektüel ve moral liderlik yapma aracılığıyla kurulan hegemonyayı (ulusal-popüler irade) birbirinden ayırır. İlkinde karşı grupların etkin öğelerini kendi içine çekme, etkinsizleştirme ya da ideolojik olarak içeriğini dejenere etme söz konusu iken; ikincisinde toplumun aktif olarak katılımını sağlamak söz konusudur (Üşür 1997:37). Nevruz kutlamalarının devletin desteğinde, hatta bakan ve milletvekili katılımıyla kutlanmaya başlanması suretiyle Nevruz'un 'öteki alanı'ndan çıkarılarak, 'öteki' için anlamsızlaştırılması; Özal'ın dört eğilimi ANAP çatısı altında birleştirme politikaları pasif konsensüse örnek olarak gösterilebilir.

Hegemonya, sivil toplum alanında işlediğinden ve modern kapitalist toplumlarda sivil toplum çok önemli bir güç haline geldiğinden, hegemonya da çok geniş bir alanda ve çok ayrıntılı bir şekilde görülebilir. Egemen iktidarın, kapsamlı bir şekilde gündelik etkinliklerin en küçük parçasına kadar yayıldığı, kültürün bile ayrılmaz biçimde iç içe geçtiği, okul törenlerinden cenaze törenlerine kadar bireylerin yaşantısının her dokusuna damgasını vurduğu bir toplumsal oluşum içerisinde, bireylerin bu hegemonik sürecin dışında kalmaları oldukça zordur. Bu nedenle yürütülecek herhangi bir karşı-hegemonyanın, dilsel ifade ve söylemleri, değer ve alışkanlıkları, ritüele dayalı pratikleri vb. özellikleri siyasi mücadele pratiğine taşıması gerekmektedir (Eagleton 1996:164-165). Özellikle siyasi İslamın yürüttüğü çalışmalar bir karşı-hegemonya olarak ele alındığında, siyasal İslam tarafından bu son

noktanın keşfedilmiş olduğu ortaya çıkacaktır. Bu durum aynı zamanda, ilköğretimin 8 yıla çıkartılması ve İmam Hatip Okulları'nın orta kısımlarının da 8 yıllık eğitim içerisine alınmasıyla birlikte, bazı çevrelerin İmam-Hatip Okulları'nın orta kısımlarının kapatılmasına neden bu kadar büyük bir tepki gösterdiklerini de anlaşılır kılmaktadır.

Öte yandan egemen olan, artakalan ve oluşmakta olan bilinç biçimlerinin karmaşık bir bireşimi olduğundan, hiçbir hegemonyanın mutlak olması düşünülemez (Eagleton 1996:78). Aynı zamanda hegemonya hiçbir zaman bir kerede ulaşılan bir şey de değildir, sürekli yinelenmesi, yeniden yaratılması, savunulması ve değişikliğe uğratılması gerekir. Türk eğitim sisteminde Türk-İslamcı tezlerin Türk-tarih tezinin yerine geçişi böylesi bir süreçte gerçekleşmiştir. Özellikle ders kitaplarında işlenen 'vatan, kahramanlık, kutsallık, Türklük, asker millet olma, büyük ve eski bir geçmişe sahip olma, pek çok icadın asıl yaratıcısı olma, yüce devlet' vb. anlayış ve düşüncelerin 80 yıllık süreçte yeni anlamlar yüklenerek, vurgusu artırılıp azaltılarak ve daima yinelenerek aktarılması da bu amacı desteklemiştir. Bu anlamda hegemonya kavramı, ideoloji nosyonunu genişletip zenginleştirmekte ve soyutluğu daha belirgin olan ideolojiye maddi bir yapı ve siyasi keskinlik kazandırmaktadır. Bu anlamda Gramsci ile birlikte, düşünce sistemleri olarak ideolojiden, yaşanan alışılmış toplumsal pratik olarak ideolojiye geçişin gerçekleştiği (Eagleton 1996:166) söylenebilir.

Laclau ve Mouffe ise hegemonya kavramının, yeni bir ilişki tipini özgül kimliği içinde tanımlamak için değil, tarihsel zorunluluk zincirinde meydana gelmiş bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkmış olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle hegemonya, "varolmayan bir bütünlük ve orijinal yokluğun üstesinden gelerek mücadelelere bir anlam ve tarihsel güçlere tam pozitiflik vermek için yapılan çeşitli yeniden düzenleme ve yeniden eklemleme girişimlerini gündeme getirmektedir" (Laclau ve Mouffe 1992:13). Cumhuriyetin ilanı ve devrimler süreci, bu analize uygun gözükmektedir. Toplumsalın tamamlanmamış ve açık karakterini gerektirdiği için hegemonya, ancak eklemleyici pratiklerin egemen olduğu bir alanda yer bulabilir. Hegemonik bir eklemlenmeden söz edebilmek için de hem antagonist güçlerin varlığı hem de bunları ayıran sınırların kararsızlığı gerekir. Eşdeğerlik ve sınır olmadan, hegemonyadan tam olarak söz etmek

olanaksızdır (Laclau ve Mouffe 1992:168-170). Eklemleyici bir pratik olarak hegemonyanın amacı, somut bir toplumsal düzenin temelini oluşturacak biçimde anlamın yoğunlaştığı bazı düğüm noktaları inşa etmek ve bunları sabitlemektir (Laclau ve Mouffe 1992:170-171).

Laclau ve Mouffe, hegemonyanın aslında toplumsal faillerin kimliklerinin inşa edilmesini gerektirdiğini söylemektedirler. Diğer bir deyişle hegemonya süreci, varolan toplumsal faillere bütünüyle kendine has, tamamen farklı bir kimlik kazandırmaktadır. Çünkü, hegemonyanın oluştuğu alan eklemleyici pratikler alanı olduğundan anlamların kesin olarak sabit olduğu kapalı bir ilişkisel kimlikler sisteminde hegemonik pratik gerçekleşemez (Laclau ve Mouffe 1992:168).

Görüldüğü üzere Laclau ve Mouffe'un hegemonya kavramını ele alışları ve ideolojiyi tanımlama gayretleri, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji'*deki temel iddiaları, bu yazarların Gramsci okumalarına dayanır ve "her şey, ideolojinin nasıl kavrandığına bağlıdır" sonucuna ulaşırlar. Aynı zamanda hegemonya, "varolmayan bir bütünlüğü ve bu orijinal yokluğun üstesinden gelerek mücadelelere bir anlam ve tarihsel güçlere tam pozitiflik vermek için yapılan çeşitli yeniden düzenleme ve yeniden eklemleme girişimleri" olarak ele alınmaktadır (Laclau ve Mouffe 1992:13). Her iki yazar da Gramsci'nin "bir hegemonik sınıfın eklemlediği ideolojik öğelerin zorunlu bir sınıf aidiyeti bulunmadığı" yolundaki sözünün ısrarla takipçisidirler (Barrett 1991:63).

Laclau, Althusser'in adlandırma (interpellation) kavramından hareketle, bunun siyasal ideolojinin çözümlenmesine de uygulanabileceğini ileri sürer ve 'sınıf adlandırmaları' ve 'popüler/demokratik adlandırmalar' arasında bir ayrım yapar (Üşür 1997:52; Barrett 1991:59). Sınıf adlandırmaları, bireyi bir sınıfa ait olarak tanımladıklarından dolayı belli bir üretim biçiminin çatışmalarından doğmaktadır. Popüler/demokratik adlandırmalar ise, Laclau'nun halk/iktidar bloğu olarak tanımladığı ve esasen ideolojik ve politik düzeydeki egemenlik ilişkileri çatışmalarını tanımlamaktadır. Popüler/demokratik adlandırmalar ideolojik mücadelenin alanıdır. İdeolojik mücadelede antagonist sınıflar, popüler ideolojik öğeleri eklemleyerek kendilerini ideolojik ve politik düzeyde temsil etmeye çalışırlar. Bu eklemleme çabası ise yöneten sınıf açısından sınıfsal antagonizmaları yumuşatmak, nötrleştirmek ve bir anlamda gizlemek için kullanılır (Üşür 1997:53). Nasıl ki

Gramsci'de onaya dayalı güç anlamında hegemonya kavramı bağlamında ideoloji tanımlaması yapılmaktaysa ve Althusser'de ise ideoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkilerin bir tasarımı olarak ele alınmışsa (Ilgın 2003:295); Laclau ve Mouffe'da ise ideoloji, ideolojik pratikler tarafından sürekli olarak yeniden kurulan toplumsal bütünlüğün bir düzeyi olarak ele alınmıştır. O halde toplumsal özneler homojen bir özne olarak ekonomik çıkarlarının farkına vararak ideolojik alanda bunu temsil eden değil, ideolojik söylem tarafından söylem içerisinde kurulan ve oluşturulandır (Üşür 1997:55). Söylem ise, belirli bir gerçeklik kavrayışının ve toplum anlayışının kurulmasını sağlayan çok boyutlu pratikler, anlamlar ve alışkanlıklar düzlemidir (Çelik 1999:33).

Görüldüğü üzere yazarların, ideoloji ile öznenin kuruluşu ilişkisine dair bu görüşleri aslında Gramsci'nin hegemonya çözümlemesi ile büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır. Ancak toplumun geçerli bir söylem nesnesi olamayacağını söylerler: "Hiçbir bütün tamamlanmış olmadığından toplum, dikişli (suture) ve kendinden tanımlı bir bütünlüktür" (Laclau ve Mouffe 1992:138). Dolayısıyla toplumun, 'bütünlük'lerden çok 'toplamlar' olarak düşünülmesi; ayrıca bu toplamların çeşitli öğeleri arasındaki ilişkilerin, nedensellik mantığından ve determinizmden çok olumsallık doğrultusunda düşünülmesi gerekmektedir (Barrett 1991:64). Nitekim, "kimlikleri değişecek şekilde öğeler arasında bir ilişki kuran herhangi bir pratiği" yazarlar *eklemlenme* (articulation) olarak tanımlamaktadırlar. *Söylem*, eklemleyici pratikten kaynaklanan yapılandırılmış bütünlük; *anlar*, bir söylem içinde eklemlenmiş göründükleri ölçüde farksal konumlarıdır. *Öğe* ise söylemsel olarak eklemlenmeyen herhangi bir farklılıktır (Laclau ve Mouffe 1992:30). "Anlamın mutlak sabitliği yoktur" ifadesinin ne anlama geldiğini anlayabilmek için, iki farklı kavrama daha bakmak gerekmektedir: Dikiş ve farklılık. "Yeninin eskiyi dışlamaya en çok çalıştığı yerde bile, eskinin izleri yok edilemez, tortular-çökeltiler olarak kalır". Dolayısıyla da Laclau ve Mouffe'a göre, operasyon alanları toplumsalın açıklığı tarafından, her gösterenin nihai sabit olmayan niteliği tarafından belirlendiği ölçüde hegemonik pratikler, dikicidirler. Hegemonik pratiklerin gidermeye çalıştığı şey ise bu orijinal yokluktur. O halde dikişli bir toplum düşüncesiyle anlatmaya çalıştıkları şey,

kapalılığın olanaksızlığı (Barrett 1991:66); söylemsel pratiklerin toplumsal anlamları tek bir anlam merkezi etrafında eklemleyemedikleri ve toplumun bütünlükten ziyade birleştirilmişlikler (aggregates) olduğudur (Üşür 1997:56).

Dolayısıyla dikiş, sadece bir eksiklik yapısını değil, öznenin bir mevcudiyetini, belli bir kapanmayı da adlandırır. Bu doğrultuda yazarlar "içinde işledikleri alanlar toplumsalın açıklığıyla, bütün gösterenlerin nihai sabitsizliğiyle belirlendiği ölçüde, hegemonik pratikler dikişleyicidir" şeklinde bir sonuca ulaşmaktadırlar. O halde dikişlenmiş toplum, "bu yerini-doldurmanın nihai sonuçlarına vardığı ve dolayısıyla kendisini kapalı bir simgesel düzenin saydamlığıyla özdeşleştirmeyi başarmış bir toplum" anlamına gelmektedir ki, Laclau ve Mouffe (1992:61-62) toplumsalın böylesine bir kapanışını olanaksız görmektedirler. *Farklılık* ise, anlamın nihai sabitliğinin reddi anlamına gelmektedir. Eşdeğerlik mantığının tersine farklılık, politik alanın genişlemesi ve karmaşıklaşmasının temeli olarak değerlendirilmektedir (Laclau ve Mouffe 1992:164). Buradan hareketle söylem, söylemsellik alanına hakim olma, farklılıklar akışını durdurma, bir merkez oluşturma girişimi olarak oluşturulur. Bir nesnenin söylemsel niteliği, hiçbir şekilde o nesnenin varoluşunu tartışma konusunu yapmayı ima etmez. Fiziksel nesnelerin anlamlarının, toplumsal olarak inşa edilmiş bir kurallar sistemi içindeki yerlerinin kavranarak anlaşılması gerektiğinde ısrar ederler (Barrett 1991:67-68,76). Dolayısıyla "toplumsal, ne tam bir içselliğin ne de tam bir dışsallığın olanaklı olduğu zeminde oluşur" (Laclau ve Mouffe 1992:139).

3. 'Devletin Yeniden Üretimi ve Öznenin Yaratılması' Olarak İdeoloji

Althusser ideoloji konusundaki yazılarıyla bir taraftan Marx ile tartışma içerisine girerken diğer taraftan da Lukacs ve Gramsci'ye yönelik eleştirilerini ortaya koymuştur. Althusser'in ideoloji açıklaması, Gramsci'nin terminolojisini kullanmasa bile, Gramscigil bir ideoloji anlayışının pek çok etkilerini taşır. Althusser'in temel amacı Marxist felsefenin ne olduğunu analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda Althusser'in ideoloji konusundaki görüşlerinin en önemli özelliği, alt ve üst yapı arasındaki ilişkiye yeni bir yorum getirmiş olmasıdır.

Althusser'e göre alt yapı üst yapıyı belirlemekle birlikte, bu belirleme hem tek yanlı değildir hem de bu, sadece son çözümleme açısından geçerlidir. Nitekim ekonomik yapıdan görece bağımsız olan devlet ve ideoloji gibi üst yapı kurumları, hem birbirlerini hem de alt yapıyı karmaşık bir çelişkiler düzeni içerisinde etkilemektedir. Bu nedenle de toplumu, yapıların oluşturduğu karmaşık bir bütün olarak düşünmek gerekmektedir (Saybaşılı 1985:58). Bu çerçevede üretim ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlayan sistem ise "devlet aygıtları sistemidir: Baskı aygıtları ve ideolojik aygıtlar" (Althusser 2005:12).

Althusser'in ideoloji konusundaki görüşleri dört başlık altında toplanabilir: 1-Kapitalizm ve öncesi toplumsal yapılanmalarda egemen sınıf, kendi iktidarını yalnız doğrudan baskıyla değil, ideolojik aygıtların ideolojiye dayalı baskısıyla birlikte sürdürmüştür. 2-Devlet aygıtı olarak ideoloji ve ideolojik praxis, yine devletin kurumları olarak maddi form kazanır. 3-İdeolojinin tarihi yoktur. 4-İdeoloji, bireyleri 'özneler' olarak çağırır/adlandırır (Özbek 2000:143). Althusser'e (1989:8) göre ideoloji, toplumsal yapıyı meydana getiren üç ana düzeyden biridir. Diğer ikisi ise, ekonomik ve siyasal düzeylerdir. Her bir toplumsal düzey bir pratiğe bağlı olup, ekonomik düzeyde doğa, toplumsal ilişkiler içinde dönüştürülürken; siyasal düzeyde toplumsal ilişkilerin kendisi dönüştürülmekte; ideolojik düzeyde ise insanın kendi hayatıyla yaşanan ilişkisi demek olan ideolojik tasarımlar dönüştürülmektedir. Dolayısıyla ideoloji, kuramsal bilme yetisinden çok, 'yaşanan ilişkiler' alanına dahil edilmiş olmaktadır.

Gramsci'de olduğu gibi Althusser'de de ideolojinin 'yanlış bilinç' olarak kavranmasına bir karşı duruş vardır. Althusser, ideoloji içinde yanlış kavranılan şeyin, esasen dünya olmadığını; çünkü ideolojinin gerçekliği tanıma veya tanıyamama meselesinden farklı bir şey" olduğunu belirtmektedir. Yanlış kavrama, temelde insani varoluşun 'imgesel' boyutunun bir sonucu olan 'kendini-yanlış kavramadır'. İdeoloji ancak insani öznede ve insani özne sayesinde var olur (Eagleton 1996:195-207). Bunu şu şekilde formüle etmek de olanaklıdır: İdeoloji öncelikli olarak, bireylerin gerçek varoluşlarıyla aralarındaki imgesel ilişkiyi dile getirir; ikinci olarak da ideolojinin varoluşu maddidir. Böylece ideoloji, bireylerin varolan üretim ilişkileriyle değil; ancak üretim ilişkilerinden kaynaklanan ilişkilerle olan imgesel ilişkisini

göstermektedir. Nitekim Althusser, ideolojik ilişkilerin imgesele sarılı ve bir iradeyi ifade eden ilişkiler olduğunu belirtir. Böylece ideoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla imgesel ilişkilerini temsil etmiş olmaktadır ki, bu varoluş koşulları da üretim ilişkilerine bağlanmaktadır (Barrett 1991:88; Özbek 2000:149-150).

Althusser'e göre devlet, iktidarı elinde tutan sınıfın, iktidarını sürdürebilmek için diğer toplumsal sınıflar üzerinde uyguladığı bir baskı aracıdır. Bu noktada Althusser, 'devlet iktidarı' ve 'devlet aygıtını' birbirinden ayırır. Althusser ideolojinin, devletin ideolojik aygıtları içinde üretildiğini belirtir. Din, aile, okul, hukuksal yapı[14], sendikalar, kitle iletişim araçları, edebi yapıtlar devletin ideolojik aygıtları kapsamında ele alınmaktadır. Bunlar, devletin baskı araçları olan ordu, polis, mahkemeler, hapishanelerden farklıdır. Çünkü bir çoğu özel alanda bulunan devletin ideolojik aygıtları; zor kullanarak değil, ideoloji kullanarak ya da rıza/onay üreterek işlemektedir (Althusser 1989:28-29). Diğer bir deyişle, baskı aygıtları eylem temelli işlerken, ideolojik aygıtlar söylemsel alanda, söylemsel pratikler bağlamında işlerler. Devlet iktidarı, devletin yok edilebilmesi için ele geçirilmesi gereken bir araçtır. Devletin ideolojik araçları ise devletin baskı aygıtlarıyla aynı şey olmadığı gibi, aynı zamanda, bir siyasal ve toplumsal düzenin kendini nasıl yeniden ürettiği sorusunun da cevabını aramayı gerektirmektedir. Devletin ideolojik aygıtlarının hizmet ettiği şey, toplumun ekonomik altyapısıdır, temel rolleri ise özneleri maddi üretim içindeki işlevlerini veya görevlerini üstlenmeleri için zorunlu olan bilinç biçimleri ile donatmak ya da insani özneleri üretmektir. Dolayısıyla ideoloji, öncelikle fikirlerle ilgili bir mesele değildir; kendisini, mutlaka bilince işlenmek zorunda olmaksızın, bireylere zorla kabul ettiren bir yapıdır. Anlaşılacağı üzere ideoloji, insanların zihinlerinin bir ürünü olarak değil, insanların ne düşüneceğini kurgulayan ve toplumda okullar, sendikalar, basın ya da Batılı toplumlarda kilise gibi devletin ideolojik aygıtlarıyla cisimleşen gerçek dışı bir maddi varlığa sahip olarak görülmektedir (McLellan 1999:50). Örneğin bayrağı selamlamak, istiklal marşı okunurken hazırol'da beklemek gibi pek çok eylem aslında bi-

[14] Althusser hukukun varlığı ve işleyişi için iki temel gerçeklik olduğunu söyler: Devlet ve ideoloji. Ayrıntılar için bkz. Althusser 2005:77-96.

linçli düşünmekten çok alışkanlıklara bağlı olarak gerçekleştirilen davranış kalıplarıdır. Bu anlamda ideoloji, yapıyı, gerçeğin görüntüsünün nesnel bir biçimi olarak belirleyen, insanların çoğunun anlayamadıkları bir mekanizma tarafından zorla yüklenen, toplumsal oluşumun nesnel bir yapısıdır (Geras 1985:330).

Dolayısıyla Gramsci'deki 'politik toplumun' Althusser'deki 'devletin baskı aygıtlarına'; yine Gramsci'deki 'sivil toplumun' da Althusser'deki 'devletin ideolojik araçlarına' karşılık geldiği söylenebilir. Öte yandan Gramsci'deki "sivil toplum alanı denetim altına alınmadan iktidar olunamaz" ya da "hegemonya olmadan devrim olmaz" tezi, Althusser'de "devletin ideolojik araçları üzerinde egemenlik kurmadan devlet iktidarı sürekli olarak elde tutulamaz" tezine dönüşmüştür. Kısacası, aygıtlar arasındaki ayrımı belirleyen şey, bir aygıtın baskıya mı yoksa onaya mı dayalı olarak varolduğudur. Ancak bu ayrımın işlevsel bir ayrım olduğu ve devletin ideolojik aygıtlarının bile çoğu zaman sembolik olarak şiddet ve baskıya yer verdiğini belirtmek gerekir (Özbek 2000:144-145; Barrett 1991:96-97; Üşür 1997:44).

Althusser, toplumsal bütünlüğü klasik Marksist teoride olduğu gibi basitçe altyapı ve üstyapı metaforlarıyla tanımlamanın ötesine geçer. Bu bütünlük ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerin birbiri karşısındaki görece özerkliği ve ideolojik düzeyin bir bütün olarak toplumsal sistemi yeniden üretme işlevi çerçevesinde kuramlaştırılmaktadır. İdeolojik düzeyin sahip olduğu mekanizmalar kapitalist toplumsal formasyonda sadece üretim araçlarının değil, aynı zamanda üretim güçlerinin de sistemle uyumlu hale getirilmesini olanaklı kılmaktadır. Buradan hareketle Althusser'de ideoloji, üretim ilişkilerinin ya da varolan toplumsal ilişkilerin devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla yeniden üretimi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, devletin bir ideolojik aygıtı olarak okul, bireyleri devletin resmi ideolojisine uyumlu kılar ya da medya, egemen ideolojiyi tüm yurttaşlara yayar. Dolayısıyla var olan bir sistemin yeniden üretilmesinin temeli de siyasal ve ekonomik iktidarın, ideolojik bir ikna sürecine dayanarak varolabilmesinde yatmaktadır (Üşür 1997:41-42). Burada yazarın, ideolojiyi kapitalizmdeki üretim ilişkilerinin "yeniden üretiminin" bir yanı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Böylece üretim, basitçe işyerinde yapılan üretim olmanın ötesine geçerek aile, okul, basın, din vb aracılığıyla gerçekleştirilen

yeniden üretime doğru genişlemekte ve ayrıca kamusal alan/olan yanında özel alan/olan da Marksist teoride araştırma alanı içerisine girmiş olmaktadır. Bütün bu açıklamalarına rağmen, "ideoloji her zaman maddi aygıtlarda varolur ve pratikleri, dolayısıyla da varoluşu maddidir" önermesi Althusser'in klasik Marksist tezlerden çok fazla kopamadığını ve tezlerinin kendi içindeki çelişkisini göstermesi bakımından anlamlıdır.

İdeolojinin somut özneler için varolduğunu belirten Althusser, ideolojinin gerçekleşmesinin ancak özne aracılığıyla mümkün olabileceğini belirtir. İdeoloji, insani varlıkları birer toplumsal özne olarak kuran ve bu özneleri bir toplumdaki egemen üretim ilişkilerine bağlayan, yaşanan ilişkileri yeniden üreten anlamlandırma pratiklerini düzenlemenin belirli bir yoludur. Dolayısıyla toplum içindeki bireyler toplumsal öznelere dönüştürülür. Özne kategorisi ise düşünüre göre, ideolojinin kurucu kategorisi olup her ideolojinin işlevi, somut bireyleri özne haline getirmekte yatar. Her ideolojinin işleyişi de bir çifte 'oluşturma' (çağırma ve adlandırma) hareketi içinde varolur (somut özneler haline dönüşür), çünkü ideolojinin kendisi bu işlevin maddi varoluş biçimleri içinde işlev görmekten başka bir şey değildir (Althusser 1989:50-51). Kısacası ideoloji, özne-merkezli ya da insan biçimlidir. İdeolojik alanda insani özne, kendisinin gerçek bölünmüşlük veya dağılmışlık durumunu aşarak, egemen ideolojik söylemin 'aynasında' geri yansıyan, avundurucu bir biçimde tutarlı imgesini yakalar. Bu yolla Althusser'e (1989:53) göre, "özne haline getirilme, 'itaat altına alınma' demektir ki, tam da kendimizi itaatkar bir şekilde *özne'ye* ya da *yasa'ya* teslim ederek, 'özgür', 'özerk', insani özneler olabiliriz" der.

O halde ideolojinin temel özelliği, insanları özgür ve özerk olduklarına inandırmasıdır. Diğer bir deyişle ideoloji, özneyi hem inşa etme hem de tanıma süreci olarak değerlendirilebilir. Böylece 'özne' hem bağımsız kişi anlamında, hem de 'daha yüksek bir otoriteye boyun eğen, boyun eğmeyi de özgürce kabullenme dışında tüm özgürlüklerinden soyutlanan bağımlı bir varlık olarak' iki farklı anlamda ele alınabilir (McLellan 1999:51). Bunun da ötesinde ideolojinin, bireyleri özne olarak çağırmasının yeni bir şey olmadığını belirten Althusser, "her zaman zaten özne olduklarına göre bireyler, öznelere ilişkin olarak soyutturlar" önermesini ortaya koyar. Böylece, ideolojinin dışında

kaldığı sanılan şeyler aslında onun içinde yer almakta, ancak özne haline gelmiş olan kişiler kendilerini ideolojinin dışında sanmaktadırlar (Althusser 1989:54-55).

Lefebvre (1998:146) ise bunu farklı bir şekilde ifade eder: "İçerisi gibi görünen şeyin, kuşatılmış ve biçimi değiştirilmiş, içselleştirilmiş ve meşrulaştırılmış dışarıdan başka bir şey olmadığı" ve "dışarıdan yönlendirilen (other-directed) bilinç ile kendi kendisini yönlendiren (inner-directed) bilinç arasındaki farkın kaybolacağını" belirterek; böylesi bir durumun ortaya çıkması halinde ya da ideolojik söylemin sınırları içerisinde özneleşmiş bireylerin yaratılmasıyla birlikte, resmi ideolojik söyleme karşı itirazların ya tamamiyle susturulacağını ya da susturulamadığı durumlarda bunun sapma/sapkınlık olarak yaftalanıp uzaklaştırılacağını, etkisizleştirileceğini ya da asimile edileceğini belirtmektedir. Böylece ideoloji, öznelerin, bir şekilde dünyanın doğal olarak kendilerine yöneltilmiş ve özne için kendiliğinden verilmiş gibi görmesine neden olur. Özne de bu durumda kendisini bu gerçekliğini bir parçası ve onun tarafından istenilen ve gerekli bulunan bir şey gibi hisseder. Tıpkı bir çocuğun kendisi kaybolduğunda kendisiyle birlikte tüm dünyanın da yok olacağına inanması gibi, ideoloji de kendisinin bizsiz devam edemeyeceği yanılsamasını besler (Eagleton 1996:202). Çünkü özne, daha doğmadan o şekilde konumlandırılmakta, en azından hiçbir kesin başlangıç noktası bulunmayan sürekli bir oluşma ve yeniden oluşma söz konusudur (Barrett 1991:101). Örneğin her Müslüman Türk ailesinin nazarında, doğan her çocuğun Müslüman kodlu olarak doğması gibi. Özne de bu durumda kendisini bu gerçekliğin bir parçası ve onun tarafından istenilen ve gerekli bulunan bir şey gibi hisseder. Diğer bir deyişle, ideolojik söylemin gösterge ve kodları bağlamında bilinçleri oluştuğu halde, özneler olarak bireyler gündelik yaşamda kendi bakış açılarına, değer yargılarına, kendi geliştirdikleri inanç biçimlerine sahip olduklarını, hiçbir hegemonik söylemin etki alanına girmediklerini sanırlar. Çünkü bütün bu düşünce, algılama ve eylem biçimlerinin varolan hegemonik ideolojik söylem aracılığıyla kodlanmış ve anlamlandırılmış olduğunun farkında değildirler. Çoban'ın (2003:254) da belirttiği gibi, bu sınırların dışına çıkmak isteseler de, dilin insan bilincinde yarattığı bağlayıcı olumsuz etki nedeniyle, özgürce düşünüp, orijinal bakış açıları geliştiremezler.

Althusser, ideolojinin kaynağına ilişkin olarak ideolojilerin tarihi olmadığını belirtir. Ona göre ideolojiler, toplumsal yapılanmalar içinde düzenlenmiş olan üretim tarzları ve bu üretim tarzları çerçevesinde gelişmiş olan sınıf mücadeleleri tarihinden kaynaklanır. Yani, ideolojinin tarihi kendi dışındadır, onun tarihi varolan tek tarihin, somut bireylerin tarihinin içindedir. İdeolojinin tarihi olmadığı tezi, ilerde değinileceği üzere, ideolojinin, 'meşrulaştırma', 'evrenselleştirme', 'rasyonalize etme' vb. yollarla öznelere kabul ettirilmesinde olduğu gibi, bir 'doğallaştırma' (Eagleton 1996:95) sürecine vurgu yapar. Burada doğallaştırma, düşünce ve inançların belli bir zaman, mekan ve toplumsal gruplara özgü olmadıklarının zımni kabulünde olduğu gibi, ideolojinin tarihsizleştirici yönünü de ortaya koymaktadır. Bu noktada rasyonalize etme ve meşrulaştırma süreçlerinin amaç itibariyle birbiriyle yakından ilişkili olduğu bir noktaya gelinmiş olmaktadır. Ancak bir düşünceyi rasyonel kılma sürecinde 'olumsuzluk içeren bir düşünceyi olumlu görünür hale getirme ve gerekçelendirme ile benimsetme' söz konusu iken, meşrulaştırmada savunulan düşüncenin mutlaka olumsuz bir içeriğe sahip olması gerekmez. Gerek meşrulaştırma gerekse rasyonel kılmada kullanılan en önemli araç ise düşünceyi evrenselleştirme ya da ölümsüzleştirmedir. Örneğin Türk-Tarih tezi veya Güneş-Dil Teorisi, Türk milletinin çok eski bir ulus olduğunu ve kendine has bir dil ve kültür yaratmış büyük bir medeniyeti olduğunu halka hatırlatmış, böylece yıllarca ümmet anlayışı ile kendini Osmanlı hissettirilmeye çalışılmış bir ulusun özüne dönmesi ve Türklüğü ile gurur duyması hedeflenmiştir. Ancak bu tezlerde sorun, yalnızca yeni bir ulus yaratma ve birey fikri geliştirme amacıyla devrimci kadronun düşüncelerinin tüm halka benimsettirilmesi değil, aynı zamanda bu tezlerin akla uygun bir çerçeveye oturtulması sorunudur. Eagleton'un (1996:92) ifadesiyle, sorun kendini diğerlerine nasıl pazarlayacağı sorunu değil, kendini nasıl betimlediği sorunudur. Buradan hareketle Althusser, daha önce değinildiği üzere, ideolojinin bireylerin gerçek varoluşlarıyla aralarındaki imgesel ilişkiyi dile getirdiğini, diğer bir deyişle, ideolojilerin gerçekliğe denk gelmediğini, gerçekliğe ima yoluyla değindiğini belirtir. Eğer ki ideolojiler, dünyayı imgesel bir biçimde tasarlıyorsa, dünyanın asıl gerçekliğine ulaşmak için de ideolojilerin yorumlanması gerekecektir (Özbek 2000:147-150).

İdeolojiler, aynı zamanda yapının özne üzerindeki bir etkisidir; öznenin dışındadır. Çoğu zaman bilinç dışı olarak yaşanır ve öznelere egemen değerleri benimseterek onları sistemle uyumlu hale getirir (Üşür 1997:43). İdeolojinin özneye dışsal olduğu ifadesi, ideolojinin hem zamanı hem de mekanı kuşatması anlamına gelir. Bir ideoloji herhangi bir zamanda doğmuş olduğuna inanmaz, çünkü böylesi bir inanç onun ölümsüzlük fikrine ve dolayısıyla evrenselliğine bir darbe olacaktır. Böylece her şey ideolojinin içinde cereyan eder. Fakat dışardan bakıldığında bütün olup bitenler, ideolojinin dışında gerçekleşiyormuş gibi algılanır. Bu durumda bireyler de ideoloji içinde yaşadıklarının farkında olamayacaklar, onlar kendilerini ideolojinin dışında yaşıyormuş gibi hissedeceklerdir. Örneğin sınıflı bir toplumda ideoloji, sömürü ilişkilerini hem sömüren hem de sömürülenlerden gizleyerek meşrulaştırır. Böylece sömüren sömürme eyleminin vereceği rahatsızlığı ve yanlışlığı algılayamaz hale gelip, sömürme eylemini savunurken; sömürülen ise sömürüldüğüne ilişkin bilinç düzeyine kendi zihinsel ve düşünsel yetileriyle kolayca varamayacaktır. Çünkü her iki kesim de bu sömürü ilişkisinin ideoloji tarafından yaşamın doğal bir parçası haline getirildiğinin farkında olamayacaktır.[15]

Althusser de bu noktada her toplumda bu meşrulaştırma ve doğallaştırma işlevinin ideoloji tarafından yerine getirilmesi gerektiğine işaret eder. Çünkü insanların, varlık koşullarının isteklerine cevap verecek bir biçimde oluşturulmaları, dönüştürülmeleri ve donatılmaları gerekmektedir. Bu ise insanların kendi dünyalarını ve deneyimlerini yaşamalarını sağlayan bir düşünceler, inançlar ve değerler sistemi olan ideolojiyi gerekli kılmaktadır (Geras 1985:330). Örmeğin Sokakta yürüyen birisine "hey sen!" diye seslenildiğinde, o kişi geriye dönüp seslenen kişiye baktığında seslenmeye olumlu yanıt vermiş olacak ve seslenilenin/çağrılanın gerçekten o olduğunun onaylandığı anda da özne hem ideolojide konumlandırılmış hem de kendi kendisini tanıma-

[15] Poulantzas da okul, din vb. toplumsal yapı/kurumların gerçeği çarpıtıp bilmeceleştirerek sunduğu ve böylece sınıf egemenliğinin sürdürülmesine katkıda bulunduğu fikrine katılmaktadır. Böylece "ideoloji, insanların sadece inandıkları bir şey olmayıp aynı zamanda 'uyguladıkları' bir şeydir". Çünkü Poulantzas'a göre, ideoloji kuramının temel ögesi, 'ideolojinin yaşandığı' düşüncesidir (Bridges 1985:377).

sı onaylanmış olacaktır. İdeolojik öznenin oluşum süreci sonunda bireyler örneğin 'Türk, Müslüman, öğrenci, asker, kadın, anne, yurttaş vb.' özneler olarak çağırılır. Bu adlandırmalar sonucu bireyler, oy verme, ibadet etme, vatanı savunma gibi eylemler yoluyla özne konumlarının farkına varırlar. Nitekim ideolojinin işlevi de, ideolojik aygıtlar içindeki özneleri bu aygıtların pratikleri içindeki maddi eylemleriyle belirleyerek tanımlamaktır (Üşür 1997:44). Örneğin "Ey Türk! Titre ve kendine gel", ya da "dünyanın bütün işçileri! Birleşin...", veya "Ey Türk Gençliği!..." seslenmeleri Althusser'in sözünü ettiği türden somut bireyleri somut özneler haline dönüştüren ve seslenme bildiren çağırmalardır.

Bu bağlamda Althusser, 'ideolojinin bireysel öznelerce üretilmiş bilinç biçimi' tanımına itiraz etmektedir. İdeoloji, toplumsal bütünlüğün çeşitli düzeyleri arasındaki işleyişin bireysel bilinçler üzerinde oluşturduğu bir şekillenmedir. Yani ideoloji, bireylere dışsal ve nesneldir; özne tarafından üretilmeyen, fakat özneyi üretendir. Bu durum, Althusser'in 'ideolojiyi toplumsal bütünlüğü bir arada tutan harç konumundan çıkartıp, kendisi yapı tarafından belirlenen bir kurgu' olduğu yönündeki düşüncesine kadar uzanır. Böylece ideolojik düşünce, özneleri farklı toplumsal pratikler içinde tanımlayıp adlandırır; kendisi de öznelerin öznellikleri ile yeniden ve yeniden biçimlenir. İdeolojik toplumsal pratik içinde öznelerin tanımlanıp konumlandırılması, özneler arasındaki farkların ya da hiyerarşilerin belirlenmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, toplumsal formasyonun bir yansıması olarak ideoloji, bireyleri yakalayıp, onları egemen ideolojinin birer taşıyıcısı olması anlamına gelir (Üşür 1997:43).

Lacan'dan aldığı "ayna imgesi"nden hareketle Althusser, yukarıda da belirtildiği üzere ideolojinin yapısının yansıtıcı olduğunu söyler. Özneler, *öteki'ye*, *özne'ye* bir tabiiyet ilişkisi içinde oluşturulur ve bu ilişki ayna gibi yansıtıcı bir ilişkidir. Öznelerin birbirlerini ve kendilerini özne olarak tanımaları için bu ayna imgesi zorunludur (Barrett 1991:101-102). Bu ifadeler bir anlamda, ideoloji ile toplumsal iktidar arasındaki ilişkileri de ortaya koymuş olmaktadır. Çünkü ideoloji, gündelik yaşamın somutluğu içinde her gün yeniden oluşan, özneleri belli konumlara çağıran bir söylemsel akış olarak yaşanmaktadır. Bunu şu şekilde de ifade etmek olanaklıdır: Özne aracılığıyla ve özneler için

oluşan ideolojinin temeli maddi pratikler ise, ideolojiler de iktidar olanaklarını biriktiren ve barındıran aygıtlar/yapılar içinde oluşmakta, nesnel ve objektif olanın açılımı olarak ortaya çıkmaktadır. Politik-ideolojik ve ekonomik düzeyler arasındaki ilişkilerin temel mantığı, kapitalizmi bir toplumsal sistem olarak yeniden üretmektir. O halde ideoloji, sistemin yeniden üretiminin gerektirdiği bilgilerin ritüeller aracılığıyla öznelerin zihinsel formasyonları olarak biçimlendirilmesi ve ideolojik süreç de eylemsiz öznelerin söylemle yüz yüze gelmesidir. Bu anlamda öznelerin, ideolojilerin belli taşıyıcıları, köleleri olduğu; karşı çıkmayan, farklı bir dünya tahayyülü bile geliştiremeyecek olan kurbanları (Üşür 1997:46) olduğu da ifade edilebilir.

Althusser ideolojinin, gerçekliği betimlemekten çok bir istek, umut ya da bir nostaljiyi ifade ettiğini söyler. Böylece ideoloji, temelinde (özellikle ders kitapları aracılığıyla çeşitli konularda çocuk üzerinde yaratılmaya çalışılan) bir korku duyma ve suçlama, yüceltme ve aşağılama meselesidir. Bütün bu duygular da kimi zaman şeylerin mevcut durumunu betimliyormuş gibi görünen bir söylem içerisinde kodlanırlar. Dolayısıyla Althusser, bilişsel bir ideoloji kuramından duygulanımsal bir ideoloji kuramına yönelmiş olmaktadır. Ancak bu durum, ideolojinin bir takım bilişsel öğeler içerdiğini reddetmek ya da onu öznel olana indirgemek anlamına gelmez. Bu nedenle ideolojik önermeler öznel olmakla birlikte, kişiye özel değildir. Diğer bir deyişle ideoloji, soyut öğretiler kümesi olmadığı gibi bizi biz yapan, gerçek kimliğimizi oluşturan temel maddedir de. Öte yandan ideoloji, kendini, 'herkesin bildiği bir şey', bir tür anonim evrensel hakikat gibi de sunar (Eagleton 1996:43).

Kısacası ideoloji bir temsiller sistemidir, bireylerin gerçek dünya ile kurdukları ilişkiyi, yaşama biçimlerini belirleyen bir temsiller bütünüdür. Bu anlamda ise toplumsal yaşamın organik bir parçasıdırlar, sürekli bir akış ve oluşum içindeki pratiklerdir. Gerçekliğin kendi kendine bir yansıması değil, bireylerin bu ilişkiyi tahayyül tarzıdır. İdeoloji, sadece bilinç düzeyindeki tasarımlar değil, aynı zamanda mitlerin, imgelerin, fikirlerin, kavramların, bilinç dışı tasarımların, öznenin algılayışına bağlı olarak kurulmasıdır. Öte yandan ideoloji, öznelerin çağrılması mekanizmasıdır. Nitekim ideolojinin temel işlevi, özneleri

oluşturmak ve öznelerin ideolojik süreçler içinde yaşadıkları öznellikleri yansıtacak biçimde kurulmasını sağlamaktır. (Üşür 1997:47-49).

4. Genel Bir İdeoloji Tanımına Doğru

Buraya kadar Marx, Gramsci, Althusser, Laclau ve Mouffe'un görüşleri doğrultusunda ele alınan ideolojinin, daha eleştirel denilebilecek bir bakış açısıyla açıklanmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak ideoloji kavramına, farklı bazı düşünürler eleştirel bakış açısının ötesine geçerek epistemolojik denilebilecek bir açıdan yeni bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Örneğin Thompson, ideoloji konusunda özellikle dil üzerinde yoğunlaşır. İdeolojiyi incelemek, Thompson'a göre, anlamın hakimiyet ilişkilerini sürdürmeye nasıl hizmet ettiğini incelemektir. Buradan hareketle yazar, ideolojinin etkili olmasında altı temel süreç saptar:[16] Egemen iktidar kendini, kendine yakın inanç ve değerlerin *tutunmasını sağlayarak*, bu tür düşünceleri *doğallaştırarak*, *evrenselleştirerek*, karşı fikirleri ise *kötüleyerek* ya da *dışlayarak* veya toplumsal gerçekliği kendine uygun şekilde *çapraşıklaştırarak* meşrulaştırabilir. Burada görüldüğü üzere ideoloji kavramı, egemen toplumsal grup ya da sınıfın iktidarını meşrulaştırmakla ilişkili olarak ele alınmaktadır (Aktaran Eagleton 1996:23). Ancak belirtilmelidir ki, ideolojik olduğu söylenilen her türlü inanç, değer ve düşünce yapısı, doğrudan belli bir egemen siyasi iktidarla ilişkili olmayabilir. İşte tam da bu noktada Seliger ideolojiyi, "insanların, örgütlü toplumsal ve de siyasi eylemin; araç ve amaçlarını bu tür bir eylemin, verili bir toplumsal düzeni koruma, değiştirme, yıkma ya da yeniden inşa etme amacı taşıyıp taşımadığına bakmaksızın, belirleme, açıklama ve doğrulamada kullandıkları fikirler kümesi" olarak tanımlayarak, ideolojinin egemen siyasi düşünme biçimleriyle sınırlı olmaması, ideolojinin daha geniş inanç sistemleri ile siyasi iktidarlar arasındaki her tür kesişme noktası olarak tanımlanması gerektiğini ifade eder (Aktaran Eagleton 1996:25). Böylesi bir bakış açısı doğal olarak, bilinç dışı psikodinamik süreçlerin önemini vurgulamayı ve bilincin büyük ölçüde simgesel dil kodlarıyla işlev gördüğünü kabul etmeyi gerektirir. Buna göre ideoloji kavrayışı,

---

[16] Barrett (1991:29-30) ise bunu üç temel süreçte ele alır: Meşrulaştırma, başka türlü gösterme ve şeyleştirme.

"verili bir toplumun söylemleri ve kurumlaşmış düşünce sistemleri ile toplumsal aktörlerin 'bilincini', günlük nosyon ve 'deneyimlerini', ayrıca ayrıntılı entelektüel öğretileri içerir. Diğer bir deyişle, bir metni ya da bir sözü ideoloji olarak kavramak, insan öznelliğinin oluşumunda ve dönüşümünde bunun nasıl etkili olduğu üzerinde yoğunlaşmak demektir (Barrett 1991:30).

Voloshinov'a göre ise göstergeler olmaksızın ideoloji olamaz. Göstergelerin nüfuz sahası ve ideoloji alanı aynı yer ve zamanı kapsayan şeylerdir. Bilincin ortaya çıkışı, ancak göstergelerin maddi varoluşlarıyla olanaklıdır. Göstergeler de kendi içlerinde maddi olduğundan gerçekliğin sadece yansımaları değil, onun ayrılmaz parçalarıdır. İdeoloji göstergelerden kopartılamayacağı gibi gösterge de somut, toplumsal ilişki biçimlerinden ayrı tutulamaz. Voloshinov, toplumsal iktidarın dilin kendi içindeki rolünü dikkate alarak, günümüzde söylem analizi denilen analiz türünün de bir anlamda öncülüğünü yapmıştır. Ona göre göstergelerin nüfuz sahası ve ideolojik alan aynı yer ve zamanı kaplayan şeylerdir. İdeoloji göstergelerden kopartılamadığı gibi gösterge de somut, toplumsal ilişki biçimlerinden tecrit edilemez (Aktaran Eagleton 1996:270). İdeoloji o halde göstergeler sistemi içinde işleyen bir yapılanma olduğuna göre, göstergeler dünyası dil aracılığıyla tüm dünyayı anlamlandırma sürecinde insanoğlunun kullandığı temel bir alan olmaktadır (Çoban 2003:252).

Barrett (1991:167-168) de ideolojiyi genel olarak gizemleştirme süreci bağlamında düşünmekte ve ideolojinin, çeşitli biçimlerde tıkayabilen, meşrulaştırabilen, doğallaştırabilen, hatta evrenselleştirebilen, fakat hepsine de gizemleştirmek denilebilen söylemsel ve göstergesel mekanizmalar olarak tanımlanabileceğini ileri sürer. Böylesi bir ideoloji tanımı, kavramın epistemolojik profilini düşürürken pratik uygulanabilirliğini de genişletmektedir.

Eagleton (1996:280) da, benzer yönde bir açıklama getirmektedir. İdeoloji "belirli tür çıkarların siyasi iktidarın belirli biçimleri adına maskelenmesini, rasyonalize edilmesini, doğallaştırılmasını, evrenselleştirilmesini ve meşrulaştırılmasını sağlayan süreçlere karşılık gelmektedir. Bu stratejilerin fark gözetilmeyen, şekilsiz bir çıkarlar kategorisi içinde eritilmesiyle, bir çok şey, siyasi açıdan etkisiz hale getirilmiş olur". Dolayısıyla ideoloji, çeşitli maddi koşullar için bir dizi

gerekçe sunmakta ya da gerçek somut durumları dönüştürücü bir işleve sahip olmaktadır.

Bu noktada bir bilinç biçiminin ideoloji(k) olup olmadığı konusunda Geuss üçlü bir analizle değerlendirme yapılabileceğini belirtir. Bu çalışmanın içerik analizi kısmında, Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde eğitim kurumu aracılığıyla aktarılan ideolojik söylemin belirlenmesi ve resmi ideolojinin ortaya konulmasında tarih ve yurt bilgisi ders kitapları üzerine analizler yapılırken Geuss'un geliştirdiği değerlendirme süreci zihin açıcı olmuştur. Örneğin Kemalizmin yasa koyucu ve eğitim kurumunu düzenleyen bürokrasi tarafından nasıl kurgulandığı ve o kurgulanışın Kemalizmi ideoloji haline getirip getirmediği (ya da Kemalizmi nasıl ideolojileştirdiği) ve bu kurgulanışın (başka bir şekilde değil de) neden o şekilde yapıldığının değerlendirilebilmesi için elde bir takım kriterlerin bulunması gerekmektedir. Bu amaçla Geuss'un bu değerlendirmesi biraz uzun da olsa aşağıya alıntılandırılmıştır. Geuss, *epistemik*, *işlevsel* ve *genetik* özelliklerine bakılarak, o bilinç biçiminin ideoloji(k) olup olmadığının değerlendirilebileceğini söyler. Buna göre;

Bir bilinç biçiminin ***epistemik*** özellikleri dolayısıyla ideolojik olabilmesi ya da ideoloji olarak değerlendirilebilmesi için,

> *1. Bir bilinç biçimi, görünürde kendisini oluşturan bazı inançların epistemik konumunun yanlış anlaşılmasına bağımlıysa o bir ideolojidir,*
>
> *2. Özsel olarak bir 'nesneleştirme' yanlışı içeriyorsa yani bir toplumsal fenomenin bir doğal fenomen olduğu yolunda bir yanlış inanç içeriyorsa ideolojiktir. Diğer bir deyişle, özneler olarak bireyler kendi etkinliklerini yanlış olarak 'nesneleştiriyorlar' yani bir etkinliği kendilerine yabancı olarak görecek şekilde yanıltılmışlarsa ideolojik olarak yanlış bilinç içindedirler demektir,*
>
> *3. Bilinç biçimi, eğer bir alt grubun özel çıkarlarının, bütünüyle grubun genel çıkarları olduğu yolunda bir yanlış inanç taşıyorsa ideolojik olarak yanlıştır,*
>
> *4. Eğer kendi kendini geçerli kılan ya da kendi kendini gerçekleştiren inançları, kendi kendini geçerli kılmayan ya da ger-*

çekleştirmeyen inançlar olarak görüyorsa bu bilinç biçimi ideolojiktir (Geuss 2002:26-28).

Bir bilinç biçiminin ***işlevsel*** özellikleri dolayısıyla ideolojik olabilmesi için ise,

1. Söz konusu bilinç biçimi, belli toplumsal kurum ve pratikleri desteklemek, sürekli kılmak ya da meşrulaştırmak yönünde işliyorsa ideolojiktir. Diğer bir deyişle bir bilinç biçimi, onaylanmaması gereken toplumsal kurumları, adil olmayan toplumsal pratikleri, sömürü, hegemonya ya da tahakküm ilişkilerini desteklediği ya da gerekçelendirdiği ve sürekli kıldığı ya da meşrulaştırdığı için ideolojiktir.

2. Maddi üretim güçlerinin maksimal gelişimini engelleyen ya da tıkayan her bilinç biçimi ideolojidir.

3. Toplumsal çelişkileri maskelemeye hizmet eden bilinç biçimleri ideolojidir. Burada toplumsal çelişkileri maskelemek, dikkati onlardan uzaklaştırmak şeklinde bir eylem içerebileceğinden, bir bilinç biçimi hiç bir yanlış inanç içermeden de toplumsal çelişkileri başarıyla maskeleyebilir (Geuss 2002:29-34).

Bir bilinç biçiminin ***genetik*** özellikleri yani kökeni, ortaya çıkışı ya da tarihiyle ilgili olarak, nasıl ortaya çıktığı ya da failler tarafından nasıl edinildiği, nasıl taşındığıyla ilgili bir takım olgular nedeniyle ya da bireylerin bu bilinç biçimini benimsemek ya da ona göre hareket etmek için sahip oldukları güdüler dolayısıyla da o, ideoloji olarak değerlendirilebilir. Kısacası bilinç biçiminin ideolojik yanlışlığının, o bilinç biçiminin kökeni ya da ortaya çıkışıyla ilgili olması gerekir.

Bu noktada Mannheim, bilinç biçimlerinin, onları taşıyanların sınıfsal konumlarının ifadesi olduklarından dolayı yani kökenleri toplum içinde kendine özgü algı, çıkar ve değerler taşıyan tikel bir sınıfın tikel deneyimlerine kadar geri götürülebileceğinden dolayı bütün bilinç biçimlerinin ideolojik olduğunu söyler. Nitekim Mannheim, ideolojiyi total ve tikel olmak üzere iki farklı boyutta ele almaktadır. İdeolojinin tikel boyutundan kasıt, ideolojiyi ileri sürenlerin bir takım belirlemeleri, düşünce ve görüşleri karşısında diğerlerinin şüpheli yaklaşmalarıdır. Bu anlamda bir maskelemeden söz edilebilinir. Total anlamda ideoloji

ise belli bir dönem ya da tarihe, o kesit içerisinde ise bir sosyal-tarihsel gruba ya da sınıflara karşılık düşer. Bu yönüyle gerek total gerekse tikel olsun, kastedilen ile gerçek anlamlar arasında farklılıklar vardır. Ayrıca total olarak ele alındığında, bir sosyal gruba ait olan dünya görüşünün yeniden ve yeniden ortaya konması ve tanımlanması da kaçınılmaz olacaktır (Mannheim 1954:51-52). Ayrıca tikel anlamda ideoloji, tıpkı yanlış bilincin kaynağı olacak biçimde, çarpıtılmış ve hatalı olarak kurgulanmış kavramsal alanlara işaret eder. Bunlar ise içinde bulunulan toplumun geleneklerine veya yaşantılarına mal edilmektedirler. En genel halinde ise tikel ideolojinin total ideolojiye doğru bir gidiş olduğunu söyler Mannheim (1954:55-59).

İdeoloji kavramının siyaset teorisinde yüzyıllardır birbirinden böylesine farklı anlamlarda ve farklı amaçlarla kullanılmış olması, bu çalışmada ideolojinin hangi anlamda ele alındığını saptamayı gerekli kılmaktadır. İdeoloji bu çalışmada, toplumsal ve siyasal düzenin yeniden üretimi doğrultusunda, yönetici seçkinlerin egemen söylemini dile getiren, onu meşrulaştırarak devamlılığını sağlayan fikirler bütünü olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla ideoloji, yönetici seçkinlerin toplumu idare edebilmeleri ve egemenliklerini sürekli kılabilmeleri için, hegemonik söylemin toplumsal ve siyasal yaşamın tüm alanlarına yayılmış ve adeta bütün bireylerin sağduyusu imişçesine temellendirilmiş bir yöne sahiptir. İdeolojinin yeniden ve yeniden üretilerek meşruluğun sürekli kılınması gerçeği ise, onu doğrudan yeniden üretim mekanizması ile ilişkili kılmaktadır. Çünkü ister yeni isterse varolan bir dünya görüşü ya da toplumsal ve siyasal düzen olsun, ideolojik söylemin yaptığı şey, bu düzenin temeli olan söylemsel alanı ve söz konusu düzenin bir bütün olarak yeniden üretimini olanaklı kılan bir sentezi tüm topluma mal edebilmek üzere genelleştirmek; Laclau ve Mouffe'un (1992:171) ifadesiyle bu doğrultuda bazı *düğüm noktaları inşa ederek* bunları *sabitlemek*tir.

İdeoloji bu anlamda ele alındığında, söz konusu toplumsal ve siyasal düzenin söylemsel varlığının sürekli kılınabilmesi için, o düzenin içinde varolan bireylerin de özneler olarak inşası kaçınılmaz olmaktadır. Bu anlamda ideolojik söylem, kendi söylemsel varlık alanı doğrultusunda bireyleri özneler olarak kuran ve oluşturandır. O halde ideoloji, özneleştirilmiş bireylerin gerçek varoluş koşullarını yeniden anlam-

landırarak kurgulayan bir ilişkisel boyuta da gönderme yapar. Bu durum ideolojiyi, egemen söylemin, bireyleri özgürleştirdiğine ikna etmek suretiyle itaat altına alma sürecidir de.

İşte gerek varolan ya da yeni kurulan bir düzenin meşruluğu ve devamlılığı, gerek bu devamlılık için bireylerin özneleştirilmesi ve gerekse her iki sürecin de devamlılığı için gerçek varoluş koşullarını egemen söylemsel alanın gerçeklikleri doğrultusunda yeniden kurgulayarak yeni gerçeklikler yaratılması ya da gerçekliğe ima yoluyla ulaşılması bağlamında ideoloji, bir tür *rasyonalize etme*, *doğallaştırma*, *evrenselleştirerek ölümsüzleştirme* ve *meşrulaştırma* süreci olarak ele alınmaktadır. Böylesi birbirini izleyen bir dizi süreç sonucunda bireyler, içinde yaşadıkları ve somut bir gerçeklik olduğunu sandıkları, ancak düzenlenmiş ve nesnelleştirilmiş gündelik yaşamları içinde öznelere dönüşecektir. Böylece bir fikir ya da görüşü ideolojik kılan nokta, toplumsal ve siyasal gerçekliklerin gerçek doğasını gizlemeleri ve yeni bir gerçeklik üretmeleridir. Çünkü toplumsal ve siyasal düzen bütünüyle ideolojinin içerisinde akmaya ve fakat ideolojik söylem doğrultusunda sanki dışında akıyormuş gibi algılanmaya başlanacaktır. Ayrıca bu sürecin başarılabilmesi için ideolojinin, kendisini yeniden ve yeniden kurgulayarak üreten bir takım araçlara da ihtiyacı vardır ki, işte bu çalışma kapsamında ele alınan 'eğitim kurumu' bu araçların en önemlilerindendir. Çünkü eğitim kurumu, özellikle dil ve ders dışı etkinliklerle, varolan toplumsal kurum ve pratiklerin, toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler içerisinde fikir, inanç ve değerlerin, kısacası nesnelleştirilmiş gerçekliğin sürekli kılınabilmesi ve meşrulaştırılabilmesinden sorumlu olarak, ideolojik söylemi yeniden ve yeniden üretebilmektedir. Bu doğrultuda aşağıda, önce ideolojinin yeniden üretimi ve arkasından da ideoloji – eğitim ilişkisi ele alınarak incelenmiştir.

B. İDEOLOJİNİN YENİDEN ÜRETİMİ

İdeoloji bu çalışmada bir yeniden üretim mekanizması olarak ele alındığından, 'ideolojinin yeniden üretim' mekanizması ve bu sürecin nasıl işlediği üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. İdeolojinin yeniden üretimi, ideolojinin -daha önce de zikredildiği üzere- meşrulaştırıcı, mistifike edici işlevleriyle yakından ilgilidir. Yeniden üretim ise en genel haliyle "siyasal iktidarların ya da toplumsal sınıfların ken-

di çıkarlarını sürdürmek için ekonomik ve kültürel kaynakları kullanmalarını ifade eder" (İnal 2004:51). Geuss'un (2002:29) da belirttiği gibi, ideolojinin yeniden üretimi sürecinde, aslında, var olan ya da üretilmiş olan bir takım toplumsal kurumların, toplumsal pratiklerin, kültürel, siyasal ve ekonomik ilişkilerin ya da en genel anlamıyla toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerlerin sürekli kılınması ve meşrulaştırılması söz konusudur. Bu nedenledir ki, yeniden üretim mekanizmasının işleyişi farklı süreç, araç ve aracılarla işleyebilse de temel mantığı aynıdır. Amaç, yönetenlerin yönetilenleri kontrol altında tutabilmesidir. Bu anlamda Gramsci'nin ifade ettiği politik alanda, Althusser'in sözünü ettiği devletin baskı aygıtları olarak işleyen polis, asker, mahkemeler vb. kurumlar kadar; ideolojik aygıtlar ve özel olarak eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılan siyasal toplumsallaşma süreci çok önemlidir. Bu süreçte yasalara-polise uymanın, siyasal ve toplumsal düzenin meşru olduğu inancının, yurttaş olarak görev ve sorumlulukların bilincine varmanın bireylere benimsettirilmesi gerekmektedir. Bu süreç bir kez başarıyla tamamlandıktan sonra, siyasal ve toplumsal düzende kontrol ve meşruiyetin sürekli olarak yeniden üretilmesi çok daha kolaylaşacaktır (Alkan 1979:XIV).

Dil, kültür üretimi ve iktidar arasındaki ilişkiler, devlet geleneği, hukuk sistemi, kitle-iletişim araçları, eğitim sistemi yeniden üretimi gerçekleştiren en önemli araçlardandır.

Dil-kültür-iktidar ilişkisi, çalışmanın ampirik kısmında ders kitapları üzerinde gerçekleştirilen içerik analizleri bakımından da önemli bir araçtır. Nitekim bireylerin ideolojik söylemleri öğrenmeleri, kullanmaları ve değiştirmeleri genelde kavram, düşünce ve değerlerin taşıyıcısı olan dilin kullanımı ve söylem aracılığıyla gerçekleştirilir. Gündelik yaşamda özellikle belli bir grubun üyesi olarak konuşan bireyler, aslında sahip oldukları ideolojik temelli görüşlerini ifade ederler ve bunlar da aileden başlamak üzere, arkadaş grupları, okul, iş arkadaşları, askerlik süreci, gazete-roman okumaktan televizyon izlemeye kadar olan kitle iletişim araçlarıyla ilişkileri içerisinde gelişir. Bu anlamda dil, bir taraftan yeni kurulan bir siyasal-toplumsal düzenin meşrulaştırma aracı olarak; diğer taraftan da varolan bir siyasal-toplumsal düzenin sürekli kılınabilmesi ya da yeniden üretilebilmesi için kullanılmaktadır (Alkan 1979:145).

Nitekim Benveniste ideolojinin, dil ve söylemle ilgili bir kavram olduğunu hatırlatır. Buna göre ideoloji, belli insan özneleri arasında, dilin belirli etkiler yaratmak amacıyla fiilen nasıl kullanıldığıyla ilgili bir şey olduğundan, bir önermenin ideolojik olup olmadığına, söz konusu önermenin söylemsel bağlamından kopartılmış hali incelenerek karar verilemez. Bu nedenle ideoloji, bir ifadenin içerdiği dilsel özelliklerden çok kimin kime hangi amaçlarla ne söylediği ile ilgili bir meseledir (Aktaran Eagleton 1996:28). Bu açıklama çalışmanın ders kitapları üzerinden içerik analizi yapılırken göz önünde bulundurulan önemli bir nokta olmuştur. Örneğin Türkiye'de okutulan ders kitaplarında yoğun bir şekilde kullanılan 'fedakarlık, vatan, devlet, millet, ölüm, kahramanlık, vazife' vb. bir çok kavram ile anlatılmak/aktarılmak istenilen mesajın ideolojik yönünü ortaya koyan nokta, bunların hizmet ettikleri resmi söylem ve yarattıkları siyasal etkidir. Diğer bir deyişle, çalışmada bu tür kavram ya da ifadelerin, kullanıldıkları toplumsal bağlamla olan ilişkilerinin bir işlevi olarak ideolojik olup olmadıkları ve hangi amaca yönelik kullanıldıkları analiz edilmiştir. Böylece, kullanılan dilin egemen ideoloji açısından oldukça işlevsel olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin soyut isim kullanımlarının sıklığı, etken cümleler yerine edilgen cümlelerin tercih edilmesi, yaşanan gerçek bir somut toplumsal olayın somut failini, egemen ideolojik çıkarlara uygun bir tarzda gözden saklamaya hizmet edebilmektedir (Aktaran Eagleton 1996:272).

Dil ve iktidar arasında kurulabilecek bağlantılar ve bunların analizi aslında Habermas'ın (2004:106) da ifade ettiği gibi, bilgiyi yönlendiren ilgiler ile yakından ilişkilidir. Toplumsallaşan birey, içinde doğduğu toplumun bir üyesi olma sürecinde toplumsal değer, fikir ve inançları içselleştirip benimserken, aslında gündelik dil ve iktidara bağlı olarak bir ilgi düzeyi geliştirir. Toplumsal bilgiyi yönlendiren bu ilgiler de toplumsallaşmanın gerektirdiği öğrenme süreçlerinde, toplumsal yaşam evreninin iletişim bağlamına uyum sağlamaya çalışan bireyin, bireysel istekleri ile toplumsal normların gereklilikleri çerçevesinde ortaya çıkan çatışmalar bağlamında geliştirdiği kimliğinin işlevleriyle sıkı bir birliktelik sergiler. Bunlar ise toplumun kendi üretmiş olduğu kültürel geleneklere, toplumsal ve siyasal kabuller ile meşrulaştırmaları, maddi üretici güçlere katılımı gerektirir. Habermas'ın "bilgiyi yönlendiren

ilgiler çalışma, dil ve iktidar dolayımıyla oluşurlar" tezi de bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Lefebvre (1998:154) ise sadece dil değil, bunun ötesinde yazının da oldukça önemli olduğunu ifade eder. Yazara göre, şiddete dayalı olmayan ve fakat zorlayıcı olan yazı ya da yazılı materyal, hegemonik düzenin/söylemin temelidir. Çünkü yazarın 'ilk kurumsallaşma' olarak ele aldığı yazılı materyal, yapıt ve etkinliği örgütleyerek sabitlemekte, böylece toplumsal pratik ya da gündelik hayat içerisine yerleştirebilmektedir. Yazılı olan şey, bir başka şeyi, geleneği, pratiği, olayı referans alır ve sonrasında ise kendisi bir gönderme haline gelir. Sonuçta ise yazılı olan şey (materyal), üstdil olarak işlemeye, bağlamı ve göndergeyi (iletiyi/mesajı) reddetmeye, gönderge olarak kurumsallaşmaya yönelir. Bu nedenledir ki yazılı geleneği yorumlayan ideoloji de ikna gücünün yanına yıldırmayı eklemektedir.

Toplumsallaşma sürecinde dil'in semantik görünüşleri zaman içerisinde değişse de biçimsel değişikliklerin ötesinde temelde belli bir söylemsel süreklilik olduğu belirtilebilinir. Örneklendirmek gerekirse, Kemalist devrim süreciyle birlikte 1928 yılında Latin harflerinin kabulü ve yeni bir dil'e geçiş, aslında Osmanlı geçmişinin ve söyleminin devrim süreciyle birlikte kırılmasının ve yeni ideolojik söylemin üretilmesi ve meşrulaştırılmasının dil bağlamında temellendirilmesidir. Vâlâ Nurettin (1932:43) yeni alfabenin kabulünü milli kurtuluş hareketinin en modern silahı olarak değerlendirmekte ve "inkılâbı, halkın ruhuna sindirmek için en mükemmel vasıtanın yeni harfler" ve "halkın, bilgi ve kültür seviyesini yükseltmek için yeni harflerin en kuvvetli bir manivela" olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bir siyasal-toplumsal düzen için dil birliğinin sağlanması, herkesin aynı dili konuşup yazması ve bu dilin tüm ulusça anlaşılır olması (Kili 2003:222), devrimci kadro için ulusal kimlik ve bilinç oluşturmada en önemli etkenlerden birisi olarak algılanmıştır.

Toplumsal inanç, değer ve fikirlerin, *Alman İdeolojisi*'nde belirtildiği üzere, 'insan eylemlerinin nedenleri' olarak ortaya konması da aslında toplumsallaşmayı ve buna bağlı olarak halkın iktidara itaat etmesini ya da meşrulaştırmayı sağlayabilmesi ve toplumsal düzenin gündelik yaşamda yeniden üretiminden sorumlu oluşu da bu söylemsel sürekliliğe bağlıdır (Bauman 1996:130). Buradaki gündelik yaşam,

toplum üyelerinin düşünce ve eylemlerinde odaklanan bir dünya olup, üretilen toplumsal gerçekliğin yeniden üretilerek devam ettirilebildiği bir alandır (Berger ve Luckmann 1967:20). Gündelik yaşamdaki gerçeklik ise 'düzenlenmiş' gerçeklik ya da 'nesnelleştirilmiş' gerçeklik olarak ele alınmaktadır. Gerçekliğin düzenlenmesi ve nesnelleştirilmesi ise gündelik yaşamda kullanılan dil aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla toplumsal düzen bireylere dil aracılığıyla *'gerçek miş gibi'* tanıtılmakta ve gündelik hayat birey için anlamlı bir yaşam alanı haline getirilmiş olmaktadır (Berger ve Luckmann 1967:22). Diğer bir deyişle, gerçeklik aslında dilin dışında olmakla birlikte, dil aracılığıyla kurgulanarak anlaşılabilir hale getirilmektedir. Böylece bilinen ve söylenilen her şey dilsel söylem alanında, söylem tarafından üretilmiş olmaktadır. O halde söylemsel bilgi, 'gerçek'in dilde şeffaf bir temsili değil; gerçek ilişkiler ve durumlarla ilgili dilin ifadesinin bir ürünüdür (Çoban 2003:251). Dilin bu yönde yaratmış olduğu etkilerde, 17. yüzyıldan itibaren Aydınlanma dönemindeki zihinsel söylemin (mental discourse) yerini, dil felsefesi üzerine yapılan çalışmalarla günümüzde kamusal söyleme bırakmasının etkisinin olduğunu da belirtmek gerekir. Tekeli'nin (1998:63) de belirttiği gibi, Aydınlanma döneminde bilen *Ben* ya da *özne* ile dış dünya arasındaki ilişkilerin *idealar* aracılığıyla kurulduğu, idealar arası ilişkilerin bir zihinsel söylem ürettiği, gerçeği temsil ettiği düşünülen bu söylemin de *Ben'in* deneyleri ve onun üzerinde düşünülmesi doğrultusunda oluştuğu varsayılmaktaydı. Böyle bir ön kabulde ise dil, şüphesiz nesnel ya da şeffaf bir nakledici olarak ele alınmaktadır. Oysa bugün gündelik hayat kavramından hareketle söylemek gerekirse, kamusal söylem ile birlikte bilen öznenin yerini toplumsal bir grubun (veya sınıf ya da topluluğun), ideaların yerini de cümlelerin aldığı görülmektedir. Anlamın olanaklı kılabildiği kamusal söylemin öğeleri de cümleler olmuştur. Dolayısıyla gündelik hayatta üretilen ve yaşayan kamusal söylemi bilen özneler tekil değil çoğul olmakta ve gerçeklik de bu nedenle toplumsal ve söylemsel olarak kurulmuş olmaktadır.

O halde toplumsal bilgi stokunun nesnelliğinin ya da gerçekliğinin ne anlama geldiği ya da mantığının ne olduğu burada yatmaktadır. Diğer bir deyişle, giderek bilen öznesi olmayan bir epistemoloji söz konusu olmakta ve nesnel bilgi, metinlerden, kitaplardan, kütüphane-

lerden, bilgisayar hafızalarından meydana gelen üçüncü bir dünyada yer almaktadır (Tekeli 1998:64). Daha da önemlisi Tekeli'nin sözünü ettiği 'gerçekliği oluşturanın belli olmayışı' aslında toplumsal düzenin, bireylerden sadece bu gerçekliği kabul etmelerini beklediğini göstermektedir. Lefebvre (1998:144) de bu durumu her grup, kast, sınıf ya da toplum "var kalma koşullarını ya da ideolojik yorumlar üzerinden algılanan koşulları her zaman hakikatler, 'değerler' olarak kurmaktadır" biçiminde ifade etmektedir. Nitekim, gündelik yaşamda bireylerin kullanmış oldukları bir kelime ya da cümle sadece sesli bir tepki değil, aynı zamanda yerleşik dilin parçası olarak mesaj üreten ve ileten araçlardır. Bu bağlamda dil, yaşayan ve kendi tarihi olan gerçek bir kurum gibidir (Şerif 1985:59). Sadece dil değil, dilin bir parçası olarak gündelik hayattaki 'gerçekliklerin' simgeleştirilmesi de, varolan söylemsel yapının yeniden üretilmesi anlamında çok önemlidir. Çünkü kelimeler, cümleler ve bir anlamı kodlayarak 'gerçekliği yeniden üreten' anlamlar, bireylerin bilinçleri dışında o toplumdaki hegemonik ideolojinin bağlamına dayanmak ve onu yeniden üretmek durumundadırlar (Hall 1994:72, 83-85).

Yeniden üretim sürecinde toplumsal düzenin devamlılığı için, düzenin temel değerleri, inançları, zihinsel temelleri kısacası bilgi stoku dış dünyayı doğrudan değil simgeler yoluyla dolayımlayarak anlamlandırır. Bu durum, aslında dış dünyanın doğal ve gerçek halinden kopartılarak, '*gerçek miş gibi*' kılınmasıdır. Böylece gündelik hayat yeni bir paradigma içerisinde, içinde yaşadığı dünyanın belirlediği koşullarda, simgeler-semboller aracılığıyla anlamlandırma pratiğinde kurulur ve bireylere aktarılmaya çalışılır (Çoban 2003:249). Dünyanın anlamlı kılınması sürecinde gündelik yaşamın göstergeler ve semboller dünyasında yaşayan bireyler ise, toplumsal kurumların kendilerine meşrulaştırmak suretiyle ilettiği toplumsal alandaki değer, fikir ve inançları benimseyip sonraki kuşaklara da aktarmak suretiyle düzenin yeniden üretilmesine katkıda bulunmuş olmaktadırlar. Sembol, slogan ve değerler bir kez belli bir anlam dünyasına bağlı olarak konumlandırıldıktan ve toplumsal gruplar için ölçütlendirildikten sonra, gerçek anlamda *değer* ve birer *önyargılar* olarak (Şerif 1985:69) gündelik yaşamın birer parçası haline gelirler. Diğer bir deyişle, baskı ve şiddetin değil iknanın hakim olduğu, diğerlerinin ise gizli kaldığı bir

toplumda[17] varolan düzenin, her bir bireyi kavrayacağı ve bireyi bütüne ya da stratejiye, gizli bir amaçlılığa, sadece karar vericilerin bildiği ancak hiç kimsenin gerçek anlamda sorgulamadığı hedeflere tabi kılacağı açıktır (Lefebvre 1998:147). Örneğin, "dünyayı demokrasi adına kurtarmak", "vatan için seve seve canını vermek", "devletin kutsallığı", "vazife mukabili olmayan hak yoktur" vb. söylemler üretildikten sonra artık yapılması gereken şey, bu ifadelere dayalı söylemin mantıksal bir açıklamasının geliştirilmesi ve bunun bireyler tarafından neden benimsenmesi gerektiği, bu söylemin ne kadar haklı olduğunun, eleştirilmemesi gerektiğinin kanıtlanması ya da bireylerin zihinsel olarak özümsenmesinin, birer toplumsal ve siyasal tutum olarak yerleşmesinin sağlanmasıdır. Bu sürecin kesintisiz bir şekilde işlemesinde ise kurumların, bireyler üzerindeki otoritesi ve yaptırım gücü rol oynamaktadır. Çünkü bireysel istek ve arzular kurumsal belirlemelerden farklılaştığında, kurumsal tanımlamalar ve meşrulaştırma pratiklerinin önceliği ve baskınlığı söz konusu olmaktadır. Bu sayede bireysel davranışlar, kurallar çerçevesinde kurumsallaştırılmakta, yurttaş olarak bireylerin davranışları öngörülebilir-kontrol edilebilir hale gelmektedir. Zira toplumsallaşma sürecinde kurumsal olarak düzenlenmiş kanallar içerisinde bireysel davranışlar, kuşaktan kuşağa aktarılan spontane bir biçim almakta ve davranışlar giderek belirlenmiş anlam düzeyine uygun olarak, *kontrol edilmiş davranışlara* dönüşmektedir (Berger ve Luckmann 1967:62).

Bu arada toplumsal ve siyasal düzenin, kendini devam ettirme gerekliliği ile uyumlu olmayan bireysel talepleri de kapsadığını belirtmek gerekir. Böylece toplumsallaşmayla doğrudan bağlantılı olan bilgi süreçleri gündelik yaşamın yeniden üretilme aracı olarak işlerken, aynı zamanda, bizzat gündelik yaşamın temel ilkelerini ve kurallarını da belirlemiş olmaktadır (Habermas 2004:105). Böylece toplumsallaşma

[17] Lefebvre böylesi bir toplumu 'terörist toplum' olarak adlandırmaktadır. Burada terörist toplum ile anlatmaya çalıştığı şey, toplumsal emek fazlasına sahip olan, onu yöneten, sömüren, örgütleyen sınıfın egemenliğini barındıran, ikna etme ve zorlama araçlarıyla korunan; üst-baskıcı yani özgürlüğü, bastırmayı engellemeyecek bir tarzda tasarlayan; zorlamalar ve özgürlük yanılsamasının birbirine yaklaştığı toplumu kastetmektedir, Bkz. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, 1998, s.143-151

sürecinde bireye aktarılan değerlerle toplumsal ve siyasal düzenin, bir taraftan var olan tabakalaşma ve toplumsal işbölümü sisteminin, diğer taraftan da kültürel ve siyasal sistemin yeniden üretilmesi sağlanabilmektedir. Eğitim sistemi ya da okullar da toplumsal ve siyasal sistemin meşru, gerekli ve zorunlu olarak gördüğü ideolojik ve düşünsel yapıları, insan gücünü, inanç sistemlerini, siyasal oluşumları yeniden üreten (İnal 2004:48) en önemli kurumdur. Bu arada bir takım slogan, değer, önyargılar vb. kültürel ürünlerin bireyler tarafından benimsenmesi sürecinin Şerif'in (1985:75, 95) belirttiği üzere psikolojik bir boyutu olduğunu da ifade etmek gerekir. Çünkü bir kez egemen olan grubun, devletin, partinin vb. değerleri bireylerce içselleştirilip özümsendikten sonra, bu doğrultuda yapılan değerlendirmeler kişisel bağlılık gösteren duygusal özellikler taşımaya başlayacak, bireyin duyarlığını, hoşlandığı veya hoşlanmadığı şeyleri düzenleyen, her zaman hazırda bulunan psikolojik gerçeklikler olarak şekillenecektir. Bu sayede bireyde kalıcı bir takım tutum ve davranışlar oluşturulmuş olmaktadır ki, temel amaç da hangi koşulda olunursa olunsun toplumsal ve siyasal düzene sürekli yenilenen bir bağlılık ve sadakat teminidir.

Birey yaşadığı evden, arabasından, yemek zevkinden bir süre sonra bıkıp, bunları değiştirmeye yönelebilir. Ancak çalışmanın ampirik kısımda analiz bulgularının anlatımında da görüleceği üzere, bireyin ders kitapları aracılığıyla aktarılan ideolojik söylemleri kendi benliğinde özümsediği toplumsal değerlere bağlı olarak vatanın kutsallığı fikrini, devlete bağlılığı, ölümün yüceliğini, birlik ve beraberliğin önemini, yurttaş olarak vazifelerinin haklarından önce geldiğini, milli menfaatlerin bireysel menfaatlerden önce geldiği fikrini zihninden kolayca çıkarıp atması beklenemez. Çünkü bu değerler bir toplum ve devletin üyesi olarak bireyde kalıcı toplumsal tutumlara dönüşmüştür. Sadece bireyin zihninde ve algı dünyasında değil, toplumsal, siyasal, kültürel tüm yapılarda bu kurallar bağlamında bir toplumsal ilişkiler ağı örgütlenmiştir artık. Bu anlamda da söz konusu değerler, gündelik yaşamın sıradanlaştırılmış, rutinleştirilmiş, nesnelleştirilmiş, rasyonalize edilmiş gerçeklikleridir. Horkheimer ve Adorno (1996:16-17) da "doğada gülünç hale getirilmiş rutinin paradoksunu kültür sanayinin her ifadesinde duymanın ve birçoğuna elle dokunmanın mümkün olduğunu" ifade ederken aslında anlatmaya çalıştıkları şey, gündelik hayatta dilsel

anlamda işleyen hegemonik söylemin egemenliğine işaret etmektir. Nitekim genel olarak kültürel, özel olarak da dilsel bağlamda yasaklanan ve hoşgörülenlerin ya da içerilen veyahut dışlananın açık veya gizli bir biçimde tespiti, serbest bırakılan alanların bu kriterler tarafından sadece sınırlanmasına değil, baştan aşağı hükmedilmesine dek uzanmaktadır.

İktidarın talepleri doğrultusunda işleyen kültür sanayi de, yasaklar aracılığıyla kendi dilini olumlayıcı cümle ve kelime kalıplarıyla bir meşrulaştırma yaratabilmekte, bireylere 'iyi yaşam/cennet' olarak 'gündelik hayatı' sunaktadır. İşte bu meşrulaştırma sürecinde ideolojik söylem, bireysel davranışları dil aracılığıyla sıradanlaştırarak gündelik yaşamın ya da meşrulaştırılmış düzenin pratikleri haline getirdiğinden bireyler, siyasal anlamda da düzenin bir parçası olarak ya da Althusser'in ifadesiyle siyasal, kültürel, toplumsal *özneler* olarak yaşantılarına devam etmektedirler. Böylece kurumsal düzene atfedilerek rasyonalize edilmiş olan mantık, dil aracılığıyla toplumsal ve siyasal anlamda uygulanabilir bir bilgi stoku yaratmış olmaktadır (Berger ve Luckmann 1967:64). Bu bilgi stoku, bireylerin toplumda üstlenmeleri gereken rolleri, sorumlulukları, ödevleri, tanımları kurmakta ve bu sayede sonraki kuşakların da davranışları kontrol edilmiş ve öngörülebilinir kılınmış olunmaktadır. Çünkü bu bilgi stoku, gerçeklik hakkındaki geçerli doğrular bütünü olarak devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla nesnelleştirilmiş ve toplumsallaşma sürecinde bireyin öğrenme dinamikleri olarak işler kılınmıştır. Bu nedenledir ki, toplumsal yapıdaki gerçeklik ve anlam evreni, doğal olarak verili değildir. Anlamlar, yukarıda değinildiği gibi, toplumsal değerler, gelenekler, önyargılar, inançlar ve daha da önemlisi bunlarında üzerinde yer alan ideolojik söylem doğrultusunda yine insanoğlu tarafından üretilmektedir. Üretilen anlam ya da söylemlerin üretilebilirliğinin sürekli olabilmesi için de üretimin çıktılarına bireyler tarafından güven duyulması, sorgusuz sualsiz kabullenilmesi, kısacası, meşruluğu gereklidir (Hall 1994:93-95). Bu nedenledir ki, iktidarlar hegemonik söylemlerini devam ettirebilmek için, bu anlam üretme tekelini ellerinde bulundurmak ve alternatif anlam üretme yollarını marjinalleştirmek, etkisiz kılmak isterler. Bütün üretilen anlamlar iktidarın dilsel alanına kapatıldığından, bilinçdışı dilsel alan üzerinden iktidar, kendisini, kapatmış olduğu dilsel

öğelerle daha kolay biçimde konumlandırabilmektedir (Çoban 2003:250).

Ekonomik anlamda en güçlülerin toplum üzerinde otorite kurabilmesinin aracı olarak görülen teknik rasyonelliği[18] ya da tekniğin iktidarını, kültür sanayinin tekdüze bir kültür üretmesinin nedeni olarak değerlendiren Horkheimer ve Adorno'nun (1996:8-10) benzer bir şekilde "yürütme gücünü elinde tutanların, kendi listelerine, kendi tüketici kavramlarına ve özellikle de kendilerine uymayan şeyleri üretmemek ve geçirmemek için ortak hareket ettiklerini" söylemeleri ve "bütün dünyanın kültür sanayinin süzgecinden geçirilerek yönetildiğini" (1996:14) vurgulamaları da de yukarıda ifade edilen 'anlam üretme tekeline' işaret etmektedirler. Üstelik kültür sanayi bir taraftan dışarıda 'gerçeklik' diye yok ettiğini, içerde "yalan" olarak istediği gibi yeniden üretebilmektedir (1996:24). Marcuse (1990:171) de, dil üzerinden tek boyutlu bir insanın nasıl yaratıldığını anlatırken benzer bir noktaya dikkat çekmektedir. Şöyle ki, radyo, gazete, televizyon, dergi gibi iletişim araçları aslında yerleşik söylem evrenini baştan sona toplumun bütün üyelerinin boyun eğdikleri belirli egemenlik kipleriyle insanlara aktarmaktadır. Böylece, konuşulan ya da dile getirilen ifadeler aslında onu konuşan bireyin, onu o yönde konuşturanların ve bunları karşılıklı olarak ilişkilendiren tüm gerilim ve çelişkilerin bir anlatımı olmaktadır. O halde aslında kendi öz dilleriyle konuşmuş olsalar da gerçekte insanlar, siyasal-toplumsal-ekonomik yapıya egemen olanların dillerini konuşmuş olmaktadırlar.

Berger ve Luckmann'ın gündelik hayat olarak kavramsallaştırdıkları bu alanda kültürel ürünler olarak toplumsal gelenekler, değerler, inanç ve fikir sistemleri, kurallar, toplumsal örgütlenmeler, dil, mimari

---

[18] Bu kavramla anlatılmaya çalışılan şey, bilimsel yöntemin, insanoğlunun doğaya egemenliğini sağlamasının ötesinde, aynı zamanda insanların insanlar üzerinde otorite kurabilmelerinin yolunu da açtığı, iktidarın günümüzde sadece teknoloji aracılığıyla değil, aksine teknoloji olarak ölümsüzleştiği ve genişlediği, sonuç olarak da tüm kültürel yapıyı kapsayan siyasal gücü ve meşrulaştırmayı sağladığıdır. Diğer bir deyişle, teknolojik rasyonellik, iktidarın haklılığını ortaya koymak suretiyle onu koruma altına almış olmakta, aklın araçsalcı söylemi rasyonel bir totaliter topluma yol açabilmektedir (Habermas 2004:36).

vb. bir bütün olarak, bireyin toplum içindeki yerini belirlemektedir. Gündelik hayatın bu süreçte en büyük destekçisi ise yazılı materyallerle işleyen bürokrasi ve bürokratik örgütlenmelerdir (Lefebvre 1998:155). Bu tür kültürel ürünleri birey doğuştan kendisiyle birlikte getiremez, bunlar bireyin içine doğduğu toplumda üretilen mekanizmalardır (Şerif 1985:20). Çocuk kelimeleri, jestleri, sesleri öğrendiği gibi, küçük yaştan itibaren anne-babasından, öğretmeninden, yakınlarından neleri yapması ya da yapmaması gerektiğini de öğrenir. Aileden öğrendiği kültürel, ahlaki, toplumsal kurallar, değer ve inançlarla kendisini hangi tür tutum ve davranışların 'kötü çocuk' yapacağını öğrendiği gibi (Şerif 1985:58); resmi kurumlar olarak okullarda da hangi tutum ve davranışların 'iyi' hangilerinin de 'kötü yurttaş' yapacağını öğretir.

Tıpkı matematik dersinde kaç farklı çizginin hangi uzunluklarda ve farklı açılarda bir araya gelerek kare, dikdörtgen, üçgen vb. şekiller yarattığını öğrenmesi gibi, 'yurttaş' olmanın gerekli unsurlarını, devlete ve topluma karşı hangi siyasal ve toplumsal görevleri yerine getirmesi gerektiğini, ne gibi hakları olduğunu da öğrenir. Çizgiler birbirinden ayrıldığında nasıl ki geometrik şekiller bozulursa; birey de benzer biçimde yurttaş olmanın gerektirdiği *hangi* tutum, davranış, duygu, düşünce ve fikirleri 'genel (toplumun) doğrular(ın)dan' 'farklılaştırdığında' veya kuralların 'dışına çıktığında' ya da 'nesnelleştirilmiş toplumsal gerçekliğe' uymadığında, yurttaş olmanın sınırlarını aşacağını ve yaptırımlarla karşılaşacağını öğrenir. Dolayısıyla, küçük bir çocuk için toplumsal kurallar, ilk başta dışsal olarak biraz da taklit edilerek özümsenmeye ya da içselleştirilmeye çalışılırken, bir süre sonra bu kurallar gündelik yaşamın birer pratikleri olarak bireyin tüm deneyimlerini, davranışlarını, düşüncelerini, tepkilerini, algılarını kısacası önyargılarını belirleyen bir sürece dönüşürler (Şerif 1985:63). Böylece öğrenilen bir süreç olarak ailede başlayan önyargının çocukta oluşumu, sistemli bir şekilde eğitim hayatında şekillendirilmekte, sonrasında ise gündelik yaşamda arkadaş gruplarıyla, kitle iletişim araçlarıyla olan ilişkiyle bu önyargılar içselleşerek birer tutum ve tavır alma şekline dönüşmektedir. Horkheimer ve Adorno (1996:19) bu anlamda sanatın da bizzat egemen ideolojiyi üretmekte önemli bir rol oynadığını belirtir. Sürecin başarılı bir biçimde tamamlanmasından sonra da birey kendisini zorlasa da, örneğin öteki'nin ötekiliğine ilişkin bilinç altında-

ki yargılardan, kurtulamamaktadır (Tekeli 1998:89). Dil aracılığıyla gündelik hayatın örgütlenmesiyle ulaşılan bu noktada, gündelik hayata aykırı tüm davranışlar, tutumlar, düşünceler yasaklanır; saçmalık ya da sapkınlık olarak mahkum edilir; çünkü gündelik hayat artık kural haline gelmiştir (Lefebvre 1998:147).

İdeolojik söylemin yeniden üretiminin dil ve kültürden başka, eğitim sistemi ile olan ilişkisine, bir diğer deyişle, eğitim kurumlarının ideolojik söylemin yeniden üretimini nasıl gerçekleştirdiğine bakıldığında ise, genel olarak okulların özel olarak da ders kitaplarının bu süreçte egemen ideolojinin, onun bilgi biçimlerinin ve toplumsal işbölümünün sürdürülebilmesi ya da yeniden üretilmesi için gereken insan gücünün üretilmesinde temel hareket noktası olarak kabul edildiği görülmektedir. Toplumların, yeni yetişen kuşaklara o siyasal ve toplumsal düzenin kurucu mitlerini genelde eğitim kurumları aracılığıyla aktardığı söylenebilir. Toplumsal düzenin temel kültürel öğeleri, temel ilkeler, idealler, o ulusu diğerlerinden ayıran önemli olay ve kişilikler de öğrenim sürecine bu amaçla dahil edilirler (İnal 2004:40). Bu anlamda ideoloji, kodlar ya da göstergeler halinde yapılandırılmış iletilerin aktarılmasından ziyade, gerçekliği kodlayarak oluşturan ve yeniden üreten bir sistem olarak anlaşılmalıdır (Çoban 2003:254).

Çatışmacı paradigmadan hareketle okulların üç farklı anlamda yeniden üretime katkıda bulunduğunu belirten Aronowitz ve Giroux, bir kere okulların toplumsal sınıf, cinsiyet, ırk vb. göre tabakalaştırılmış insan gücünün yetiştirilmesi için gerekli bilgi ve becerileri aktarmak suretiyle bu ilişkilerin yeniden üretimini sağladıklarını; ikinci olarak, egemen kültürün bilgi biçimlerini, değerlerini ve dilini aktarmak ve meşrulaştırmak suretiyle toplumsal düzenin yeniden üretimini gerçekleştirdikleri ve son olarak da devletin siyasal iktidarının yani hegemonyasının temelini oluşturan ideolojik ve ekonomik anlamda hegemonik ilişkileri üreten ve meşrulaştıran devlet aygıtının bir parçası olarak işlediklerini belirtmektedirler (İnal 2004:78). Eğitim sistemi ya da okulların yeniden üretime katkılarına ilişkin bu açıklamalarda aslında ortak bir nokta vardır. Buna göre okulların, yeniden üretim sürecinde temel işlevi, varolan egemen ya da yönetici sınıfların üretmiş olduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeni ya da 'nesnelleştirilmiş gerçekliği' meşrulaştırarak devamlılığını sağlamak ve bunu da meşrulaştırıl-

mış düzene karşı bireylerde bağımlılık ve itaat etme duyguları geliştirerek gerçekleştirmektir. Eğitim-ideoloji ilişkisi başlığı altında değinileceği üzere, eğitim sistemi bu işlevini özellikle ders kitapları, öğretmenler, okulun yaşamsal gündelik pratikleri çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

Bu noktada okullar, Althusser'in ifade ettiği gibi, devletin birer ideolojik aygıtları olarak "bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla imgesel ilişkilerini temsil eden" ideolojik söylemin (Barrett 1991:88; Özbek 2000:149-150) çocuklara/gençlere aktarıldığı ve meşrulaştırıldığı bir araçtır. Bu araçların işleyişi ise zor kullanmak değil rıza üretmek suretiyle gerçekleşmektedir. İdeolojinin kavramsal düzeyde tartışıldığı önceki sayfalarda değinildiği üzere rıza, söylemsel alanın etkin biçimde ideolojik olarak biçimlendirilmesini ve yeniden-üretim için etkin kullanımını gerektirir. Devletin bir ideolojik aygıtı olarak okulların yeniden üretim sürecinde hizmet ettiği şey ise, yine Althusser'in analizlerine bağlı kalarak söylemek gerekirse, toplumun ekonomik altyapısıdır; temel rolleri ise özneleri maddi üretim sürecindeki işlevlerini veya görevlerini üstlenmeleri için zorunlu olan bilinç biçimleri ile donatmak, bir diğer deyişle, insani özneleri üretmek olmaktadır. Devletin, ideolojik aygıtlar üzerinde denetim kurmaya çalışmasının nedeni de o halde, devlet iktidarının yeniden üretilerek, sürekli olarak elde tutulmasını sağlamak, diğer bir deyişle, ideolojik aygıtların ürettiği ideolojik söylemin genel toplumsal söylemin yerini almasını sağlamaktır. Dolayısıyla okullar, kapitalist düzende sömürü ilişkilerinin yeniden üretilmesinde, bir takım becerilerin öğretilmesi ve gelişmesi kılıfı altında egemen sınıfların ideolojisini aşılama rolünü yerine getirirler (Althusser 1989:34).

Bu nedenledir ki Althusser ideolojiyi, "üretim ilişkilerinin ya da varolan toplumsal ilişkilerin devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla yeniden üretimi" olarak tanımlanmaktadır. Rızanın üretilmesi ya da itaat eden özneler yaratılması sürecinde devlet tarafından etkin biçimde kullanılan ideolojik aygıtlar, iktidarın ideolojik söylemini kullanarak bireyleri özneler olarak şekillendirmektedir. Sonrasında ise yaratılan öznelerin ideolojik aygıtlarca örgütlenmesinin, bilinçlerinin biçimlendirilmesinin devam etmesi gerekmektedir (Çoban 2003:251). Örneğin, devletin bir ideolojik aygıtı olarak okul, bireyleri devletin resmi ideolo-

jisine uyumlu kılacak/itaat edecek öznelere dönüştürür; fakat aynı şeyi kitle iletişim araçları, hukuk sistemi vb. kurumlar da egemen ideolojiyi tüm yurttaşlara yaymak suretiyle, gündelik hayatta gerçekleştirmeye çalışırlar. Nitekim gerek bu çalışmanın ampirik bulgularında ve gerekse Alkan'ın (1989:103-104) yaptığı çalışmada, ders kitaplarında sıkça zikredilen konuların başında "siyasal kurallara ve otoriteye uymak" gelmektedir. 1980 sonrasında ilk ve orta okullarda okutulan ders kitaplarında ise özellikle dil'in, ideolojik söylemleri meşrulaştırıcı ve yeniden üretici rolünün çok iyi kullanıldığı ve bu bağlamda Türk-İslamcı söylem doğrultusunda muhafazakar milliyetçi temaların ve dinsel değerlerin ders kitaplarında birer norm olarak işlenmeye başlandığı; bu doğrultuda katı bir milliyetçilik anlayışının, savaşçı kahramanlık tipolojisinin, otoriter devlet anlayışının, kutsallık-bayrak-milli marş-askerlik-ordu, millet gibi kavramların ve dinin hizmetinde bir laiklik anlayışının yoğun olarak işlendiği görülmektedir (İnal 1996:23). Özellikle tarih ders kitapları dil'in gücünü kullanarak ulusal bütünlüğün, türdeşliğin, milli kimliğin, ulusal değer yargılarının, milli kimliğe bağlılık duygusunun vb. ideolojik söylemin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynarlar. TDK'nın, milli eğitim sisteminde okutulan ders kitapları üzerine yaptığı 1976 tarihli eleştirel bir çalışma olan *Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor* adlı yayınında geçen aşağıdaki satırlar, dilin düzeni meşrulaştırıcı ve yeniden üretici rolünün, farklı ideolojik söylemler elinde nasıl kullanıldığını ortaya koyması bakımından oldukça anlamlıdır:

> *Bilindiği gibi, dil, düşüncenin, duygunun ve tüm ekinsel değerlerin oluşturucusudur. Bir iletişim aracı olmaktan öte, insanın kişiliğini, düşüncesini ve duyarlığını biçimlendiren ana etkenlerden biridir. Böyle olunca, dil devrimi, Cumhuriyetin ana değerleri olan "devrimciliği", "ulusçuluğu", "laikliği" de içerir. Bu değerlerin yerleşmesinde ve kökleşmesinde araçlık görevini yapar.*
>
> *Hazırlanan ders kitaplarında, dil devriminin söz dağarcığından söküp attığı yabancı sözcükler diriltilmek isteniyor. Eğitimimizin "millileştirilme" düşüncesinin ardında gizlenerek dil devrimi yaralanıyor. Dil devrimi ile birlikte "devrimcilik" ilkesi de vuruluyor...yetkin, açık seçik bir dilden yoksun bir top-*

lum, hemen hiçbir alanda yaratıcı olamaz. İşte, ders kitaplarında ölü sözcükleri ve terimleri hortlatmak isteyenlerin asıl amaçları da burada beliriyor: Öğrencilerin anadillerinde düşünmelerini engellemek, yaratıcı güçlerini köreltmek, devrimci birer kafaya erişmelerini durdurmak (TDK 1976:10).

Daha önce de zikredildiği üzere, bilginin toplumsal ve söylemsel olarak kurulduğu, bunun da gerçek'e göre görece özerk olduğu kabul edildiğinde, tarihin anlamı da değişmektedir. Böylece tarihi yazan 'bireyler', bir gerçekliği temsil etmekten çok, varolan söylem alanına müdahalede bulunarak, bu alana ilişkin anlamları değiştirebilen 'öznelere' dönüşebilmektedirler (Tekeli 1998:66).

Söz konusu özneleştirme sürecinde, nesnelleştirilmiş ve meşrulaştırılmış bilgi stokunun bireylere aktarılmasında okulların bir anlamda, egemen sınıfların çıkar ve değerlerini meşrulaştırdığı söylenebilir. Feministler, işçi sınıfı, azınlık grupları, muhalif sınıf ve bunlara ilişkin ideolojik söylemler genelde geri plana itilerek aktarılır (İnal 2004:81). Ancak sadece muhalif sesleri ya da tepkileri baskılamak değil, bu tepkileri ideolojik aygıtlar bağlamında önceden belirleyerek bunları sistemin emniyet supapları gibi yönlendirmek çok daha önemli bir noktadır. Bu anlamda televizyon, sinema, radyo vb. ideolojik aygıtların yansıttığı filmler, oyunlar, eğlence programları, çizgi filmler aslında bireysel direnişleri aşındırmanın, kırmanın (Horkheimer ve Adorno 1996:29) ve bireyleri gündelik yaşamın nesnelleştirilmiş sıradanlıklarına uyum sağlamaya zorlamanın aracılarıdır.[19] Bu noktada öznelerin yaratılmasının yanı sıra ötekileştirme ya da dışlama mekanizmasının da devreye girdiğini belirtmek gerekir. Ötekileştirme ya da dışlama mekanizması ise ideolojinin bir anlamda kendini (ve dolayısıyla ötekini) sunmanın bir biçimi olmasından, diğer bir deyişle, grubun kimliğini ve üyelerinin o gruba ait olmanın öznel duygularını da tanımlayan toplumsal bilişin temel biçimlerinden olmasından kaynaklanmaktadır (Dijk 2003:28).

---

[19] 'Şirinler' adlı çizgi filmin, özellikle Vatikan'ın yorumları doğrultusunda, Komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle ABD'de yasaklanmasının istenmesi, kültürel ürünlerin ilettiği ideolojik söylemin önemini göstermesi anlamında güzel bir örnektir.

Adorno'ya göre ideoloji, bu anlamda özdeşlik düşüncesinin bir biçimidir. Yani, şeylerin çoğulluğunu ve biricikliğini doğrudan kendi suretine dönüştüren ya da dışlama edimiyle onları kendi sınırlarının ötesine süren, paranoid ancak paranoidliği gizli bir rasyonalite tarzıdır (Aktaran Eagleton 1996:179). Diğer bir deyişle, ideolojinin yeniden üretimi sürecinde aslında hedeflenen, farklılıkları ortadan kaldırıp yapay bir eşitlik yaratmak suretiyle, tüm toplumsal formasyonu homojenleştirmeye çalışmaktır.[20] Bu homojenleştirme etnik yapıdaki farklılıklardan dinsel ve mezhepsel farklılıklara, kültürel farklılıklardan sınıfsal ve ideolojik farklılıklara kadar pek çok alanda işleyebilir. Bu haliyle yapay olarak farklılıkları yok edip özdeşlik yaratma aslında bütün ideolojilerin asli özelliklerindendir denilebilir. Bu durum demokrasi teorilerinin günümüzde tartışılan müzakereci, çoğulcu versiyonlarıyla da çatışma arz eden bir yapı sergilemektedir. Çünkü uzlaşma ya da çoğulculuk, özdeş olmayanı ya da farklılıkları kendi içinde özgür kılmakta, kendilerini ifade edebilme, temsil edebilme ve yaşatabilme hakkını gerektirmektedir. Marcuse'nin "tek boyutlu insan" ifadesini de, ideolojinin özdeşlik yaratma ve farklılıkları yok etme işlevini eleştirmek amacıyla kullandığını hatırlamak gerekir. Tek boyutlu insan ile Marcuse'nin eleştirdiği şey, toplumsal yapıdaki bütün toplumsal çelişkilerin belli bir süreçten geçirilerek yok edilmesine neden olan baskıcı yönetimlerdir. Kültür sanayi ile ilgili olarak yine Horkheimer ve Adorno (1996:22) da bu konuda sistemin "bedeni serbest bıraktığını, doğrudan doğruya ruhu hedef aldığını" söylemektedir. Egemen, böylesi bir durumda doğrudan "benim gibi düşünmelisin ya da ölmelisin" demek yerine "benim gibi düşünmemekte özgürsün, yaşamın, malın mülkün sana aittir, ancak artık sen aramızda bir yabancısın" söylemiyle, ötekileştirme konusuna farklı bir bakış açısı getirmektedir.

İdeolojinin yeniden üretim sürecinde özneler yaratılırken, belli bir toplumsal grubun zamansal ve mekansal geçmişini ortaya koyarak, tarihsel bir yorum yapmak ve o gruba üyeliği anlamlı hale getirmek suretiyle, bir kimlik ve grubun kendi içinde bir dayanışma duygusu da

---

[20] Bu anlamda toplumsal düzen, en basit ve değersiz gibi görünen şeyleri ve bunlara ilişkin talepleri kurallara bağlamak suretiyle topyekün bir uyum/homejenlik yaratmaya çalışır. Bkz. Horkheimer-Adorno, 1996:23

yaratır (Gutek 2001:172). Türkiye'de tek parti döneminde, geliştirilen Güneş-Dil Teorisi yada Türk-tarih tezi de geçmişi yeniden yorumlayarak, İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte yeni bir ulus yaratmak ve yüzyıllardır ihmal edilmiş olan 'Türk kimliğini' yeniden canlandırmak üzere oluşturulmuştur. Bu anlamda geçmişin belli hedefler doğrultusunda yeniden yorumlanması sürecinde tarihsel olaylar doğru bir şekilde yorumlanabildiği gibi, ideolojik hedefler doğrultusunda tarihsel mirasta bir takım bilinçli çarpıtmaların da yaratılabildiği belirtilmelidir. Nitekim mitoslar, masallar, kahraman ve kahramanlık hikayeleri ile gerçek tarihsel olaylar birbirine karışabilmektedir (Gutek 2001:174). Özellikle tarihi, anlatı (narrative) olarak ele alan yaklaşımlardan hareketle yazan tarihçilerin yazdıkları, bu bağlamda birer varsayıma dönüşmektedir. Fakat çocuğun (genel olarak da okuyucunun) bunun farkına varması çok fazla olanaklı olmamaktadır. Çünkü yine devreye kullanılan dil girmekte ve dil, anlatının varsayımsal olduğunu gizleyebilmektedir. Dolayısıyla okuyucuya kendi varsayımlarını geliştirebilme ya da okuduğu metinleri sorgulayabilme olanağı bırakmayan bir otorite yaratılmış olmakta (Tekeli 1998:68) ve varolan söylemin sürekliliği temin edilebilmektedir. Böylece, geçmişin ve bugünün ne olduğu, geleceğin ise ne olması gerektiği kurgulanırken, modern okullar, çocuğun zihninde bir grup kimliği bilinci yaratmaya çalışan kurumlar haline gelmektedir. Türk-Tarih tezinden Türk-İslam sentezine doğru yaşanılan süreç, bu anlamda seksen yılda yaratılmaya çalışılan grup kimliği ve biz'in içeriğinin nasıl değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir. 'Biz' yaratılırken amaç, aynı düşünen, benzer değerlere sahip olan, ortak tutum ve davranışlar geliştiren insanlar yaratmaktır. Söz konusu aynı/ortak/benzer tutum, değer, düşünce ya da davranışları sergilemenin önemi ise egemen söylemin belirlediği yaşam alanında varolabilmek içindir. Çünkü ancak 'biz' kapsamına girmeyi kabul edenler, sınırları çizilen o yaşam alanında kalabilirler. Aksi halde 'öteki'nin yaşam alanında kalınacak ve (siyasal haklardan dinsel haklara kadar) pek çok haklardan mahrum kalmayı göze almak gerekecektir.

'Biz' düşüncesi yaratarak, biz'i oluşturan unsurların yeni nesle benimsettirilmesinin en iyi işlediği kurum şüphesiz eğitim kurumu ve okullardır. 'Biz'in kim olduğu; düşünce, tutum, değer ve anlam dünyasıyla bir bütün olarak sınırların nerede başlayıp nerede bittiğine dair

ideolojik yönlendirme, eğitim sürecinin ilk yıllarında daha çok simge ve semboller ya da basit özdeşlik/benzerlik kurma etkinlikleriyle gerçekleştirilirken; ileri eğitim kademelerinde başta tarih dersleri olmak üzere edebiyattan yurttaşlık bilgisi derslerine kadar nitelikli bir boyut kazanmaktadır. Gutek'in (2001:178) ifadesiyle söylemek gerekirse, "belli bir ideoloji tarafından temel alınan toplum ve dünyaya ilişkin kabuller, ortak ifade aracıdırlar ve grup üyeleri arasındaki birlikteliği, dayanışmayı ve görüş birliğini geliştirirler".

Ders kitaplarının genellikle dünyaya, etnik azınlıklara ve 'öteki'leştirilmiş olan diğer halklara ilişkin milliyetçi, etnosantrik hatta ırkçı görüşleri yeniden ürettiğini belirten Van Dijk (1994:311), yine ders kitaplarında "azınlık grupları ve bunların tarih ve kültürü, genelde bilmezden gelinir ve birkaç klişeleşmiş kültürel farklılık vurgulanır ve sıklıkla 'kendi' grubu, ulusu ya da kültürünün özellikleriyle olumsuz bir şekilde kıyaslanır" demektedir. Aslında bu yöntemin, ulusun kuruluşunun tamamlanmasının ardından, ulusal birlik ve türdeşliğin sağlanabilmesi ve sürekli kılınabilmesi için genelde ülkelerin eğitim kurumları aracılığıyla uygulandığını belirtmek gerekir. Nitekim ders kitapları aracılığıyla gizli ya da örtük olarak üretilen ulusal uzlaşma zemininin 'ötekiler' üzerinden egemenlik kurularak oluşturulduğu (İnal 2004:99), uluslaşmanın başarılmasının ardından ulusal bütünlük ve türdeşliği koruyabilmek için her ulus-devletin söylemlerindeki tarihsel süreklilik ve geçmişten geleceğe uzanma iddiası (Tekeli 1998:106) göz önüne alındığında; öteki'ne ilişkin değer, inanç, düşünce ve tutumların ya yok sayıldığı, görmezden gelindiği ya da bu unsurların egemen ideolojik söylemin içerisinde eritilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Gollnick ve Chinn (1986:258-259) ise ders kitaplarında, genel anlamda öteki'ne (etnik köken, ırk, sınıf, dil, din, cinsiyet vb. bakımından farklı olanlar anlamında) ilişkin olarak aktarılan bilgilerde altı farklı türden önyargılı davranıldığını tespit etmişlerdir. Bunlar; ötekinin ya tamamen görmezden gelinmesi ya da çok yüzeysel bir şekilde değinilerek geçiştirilmesi; öteki'nin bir takım önyargılar doğrultusunda ya da geleneksel değerlendirmeler çerçevesinde ele alınması (kadın ve erkeğe ilişkin görev ve rol tanımlarında olduğu gibi); öteki'ne ilişkin bazı konuların egemen söylem açısından incelenmesinin sonucu olarak seçmecilik ve dengesizlik; özellikle tarih ders kitaplarında tarihsel

olayların anlatımında görüldüğü üzere gerçekçi olmayan anlatımlar, bazı konuların kitabın biçimsel içeriğine bağlı olarak temel başlıklar altında alınmama, son sayfalarda yer verilme suretiyle parçalanması ve son olarak da dil oyunları ya da bir takım ırk ve renkten isimlere yer vermeme ya da erkek egemen (masculine) bir dil kullanılması şeklinde özetlenebilir. Gerçekliğin bu gibi farklı biçimlerde çarpıtılması ve "biz" ile onun karşısında "öteki"nin yaratılması aslında toplumsal bir süreçtir. Yöneticiler, egemenler, denetleyenler gibi toplumsal düzeni belirleyici gruplar, öteki'ni yaratmakla sadece kendi söylemlerine meşruiyet kazandırmış olmamaktadırlar. "Öteki'nin yaratılması aynı zamanda toplumsal denetimi kurmak ve sürdürmek için "böl ve yönet" formülünde olduğu gibi araçsal amaçlar doğrultusunda da işleyebilmektedir (Tekeli 1998:87). Bu nedenledir ki, öteki'nin olmadığı bir toplumun varlığını düşünmek oldukça zor gözükmektedir.

Burada aslında önemli olan bir diğer nokta da, ders kitaplarında ne anlatıldığı kadar bu anlatıların nasıl aktarıldığı ve öğrencinin zihninde ve algı dünyasında nasıl yer ettiğidir. İşte bu durum tıpkı Lefebvre'in (1998:134) "yapıt ve üslupların tüketimi gibi görünen kültürel tüketimin, sonuçta göstergelerin tüketiminden başka bir şey değildir" ifadesinde olduğu gibi, çocuklar da aslında ders kitaplarında aktarılan bilgileri ya da gerçek doğruları değil; nesnelleştirilmiş, üretilmiş ya da kurgulanmış söylemdeki düşünce mantığını, sembolleri, sloganları yutmakta, diğer bir deyişle itaat eden, sadık yurttaş olabilmeleri için gerekli pratikleri almaktadırlar. Aslında ders kitaplarındaki biz ve öteki'nin kurgulanması, genel anlamda ideolojik söylemlerin Dijk'in belirttiği üzere "bizim hakkımızda olumlu şeyler; onlar hakkında olumsuz şeyler söyle" stratejisine dayanmaktadır. Bu ifade tersten okunduğunda ise "bizim hakkımızda olumsuz şeyleri; onlar hakkında olumlu şeyleri söyleme"ye dönüşebilir. Dolayısıyla bu tip kendini olumlayarak, ötekini ise olumsuzlayarak sunma, hem grup çatışması ve karşıt gruplarla etkileşim şeklinin çok genel bir özelliği, hem de kendimiz ve başkaları hakkındaki konuşma şeklini tanımlamaktadır (Dijk 2003:57). Henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce, 1921 yılında eğitim kongresinin açılışında Atatürk'ün yaptığı konuşmadan alıntılanan şu sözler, Dijk'in bu ifadelerine güzel bir örnek teşkil etmektedir: *Hiçbir okul kitabında Türklerin aleyhinde bir kelime ve ifade bulunmayacak,*

Türklerin dününü ve bugününü kötüleyen cümlelere rastlanmayacaktır. Hiçbir okul kitabında Türk tarihine ve coğrafyasına dair en ufak bir yanlış görülmeyecektir... (Wilson ve Başgöz 1968:84). Nitekim incelenen ders kitaplarından elde edilen bulgular göstermektedir ki, okutulan ders kitaplarında Türklerin geçmişte sayısız devlet kurduklarından, diğer milletleri yönetme kabiliyetinden, büyük bir medeniyet yarattığından, hatta Batılı medeniyetlere bile -Anadolu'da yaşamış olan Hititlerden Lidyalılara, Urartulardan Eski Yunan'a kadar pek çok medeniyeti sırf yaşadıkları coğrafyadan hareketle Türklerin en eski ataları olarak görüp sahiplenme sonucu- Türklerin ilham kaynağı olduğundan, Türk'ün çalışkan-zeki bir millet olduğundan, demokrasiyi ilk tatbik eden millet olduğundan vb. bahseden söylemler; ya da Ermeni ve Araplar'dan sadece isyan ve savaş dönemlerinde bahseden eğitimdeki ideolojik söylem, Dijk'ın yukarıda zikredilen "ideolojik söylemin ikili stratejisinin" bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Üretilen ideolojik söylemin eğitim sürecinde aktarılmasına bir örnek de Ermeni sorunundan verilebilir. Türk okullarında okutulan ders kitaplarında Ermenilere ilişkin bazı istisnalar dışında hiç yer verilmezken Ermenilerin uluslararası arenada sesini duyurmaya başladığı 1980'lerin ortalarından itibaren okul kitaplarına Ermeni sorunu başlıklı metinler ve konular girmeye, üstelik bu bölümler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sorunlar kısmında işlenmeye başlamıştır. Daha da önemlisi metinler doğrudan resmi söylemi yansıtır tarzda ve Ermenilerin Osmanlı dönemindeki rahat yaşantıları, zenginlikleri, onlara gösterilen hoşgörünün vb. ön plana çıkartıldığı bir içeriğe sahip olmuştur (Copeaux 1998:299-300). 2004 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı bir genelge ile bütün ilk ve ortaöğretim okullarında Ermenilerin Türklere yaptığı soykırımı anlatan şiir, resim, kompozisyon vb. yarışmaların yapılması talimatı ise, özellikle bu genelgenin dağıtılacağı okullar arasında Ermenilerin azınlık okullarının da olduğu düşünüldüğünde, ideolojik söylemin eğitim üzerinden işleyişinin taşıdığı önemi göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu durum da yine Dijk'ın sözünü ettiği, ideolojik söylemlerin dilsel üretim stratejilerini yansıtması bakımından önemlidir.

Ders kitapları aracılığıyla gerçekleştirilen yeniden üretimin ilgili olduğu, daha doğru bir ifadeyle, aslında genel olarak eğitim sisteminin

işleyişini düzenleyen ve özel olarak da ders kitaplarının içeriğini belirleyen ve yukarıda zikredilen biz-öteki ayrımının dayandığı bir diğer nokta da hukuk-siyaset ilişkisidir. Hem bir devletin hukuk-siyaset anlayışı hem de biz-öteki ayrımını desteklemesi bakımından Schmitt'in "dost-düşman" ayrımına bakmak gerekir. Schmitt'in dost-düşman dikotomisi aslında, yazarın "olağanüstü" ya da "istisnai durum" kavramına; diğer bir deyişle, siyasal'ı (political) tanımlama amacına dayanmaktadır. Devletin, bireysel özgürlükler karşısında önceliği ve üstünlüğü olduğunu belirten Schmitt'e göre, kendi varlığını koruyabilmek için devletin, sözü edilen olağanüstü durumlarda hukukun dışına çıkması, bir diğer deyişle, hukukun kendisine ayak bağı olmasının önüne geçmesi gerekmektedir.[21] Buradaki olağanüstü durum ise yazara göre, dost-düşman ayrımına dayanan siyasal sistemin işleyişinin krize girdiği, düşman tehlikesinin siyasal varlık olarak devleti tehdit ettiği durum olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, ülke yönetiminin ve siyasetin 'normalden' farklı kurallara ve şartlara tabi olacağı bir tehdit ve tehlike algısına işaret eder (Sancar 2004:95). Daha da önemlisi ise, olağanüstü duruma karar veren güç de yine egemen olanın kendisi, yani devlettir (Arslan 2000:71). Bu demektir ki, dost ve düşmanı belirleyen de yine bizzat devlet yada siyasal toplumu ellerinde bulunduran gruplardır. Ancak sözü edilen dost ve düşman kavramları bir takım bireysel duygu ve eğilimlerin psikolojik ifadeleri değildir veya özel bireysel duyguların içerisinde aranmamalıdır (Schmitt 1976:28). Dost-düşman dikotomisinin özellikle düşman tarafı siyasal düşman'ı tanımlamada önemli bir referans kaynağı olup, Schmitt (1976:46-47) bu kavramın siyasal düzen içerisindeki rolünü şu şekilde anlatmaktadır:

> *Devlet, siyasal bir birliği kurmanın ertesinde, bu birliğin içerisindeki barışın sağlanabilmesi için bir iç düşmana karar kılması için önemli bir karar vermesi zorunludur...Her devlet, iç düşmanını ilan etmek için bir takım formüller geliştirir. Bunlar, ister keskin ister yumuşak, ister açık isterse örtük ol-*

[21] Devletin, hukuk devleti kaynaklı meşruiyet çerçevesinin dışında kalan her türlü uygulama ve yöntemlerin meşruiyet referansı olarak kullandığı aracı, Sancar (2004:57), "devlet aklı" ifadesiyle anlatmaktadır.

sun ya da özel yasalar içerisinde sağlanan bir yasadışı ilan etmeyi, dışlamayı ya da yasaklamayı içersin veya açık ve genel tanımlamalarla sağlanmış olsun; amaç aynıdır ve düşmanın ilan edilmesi olarak isimlendirilir.

Buradaki dost-düşman ayrımı, biz-öteki ayrımıyla bir arada düşünüldüğünde, nasıl ki ulus-devlet, *biz* kimliğini güçlendirmek üzere hem dışarıda 'düşman uluslar' bazında hem de içeride azınlıklar ya da 'aydınlanmamışlar' bazında *öteki'ler* yaratıyorsa (Tekeli 1998:119); benzer şekilde Schmitt (1976:37) de devletin, olağanüstü durumlarda kendine uygun iç düşman(lar) yarattığını söyler. Bu anlamda siyasal birliktelik biz'den olanlarla olmayanların, dost-düşman ekseninde birbirinden ayrıldığı bir gerçekliktir. Düşman, en basit haliyle öteki ya da yabancı olan, diğer bir deyişle içeriden olmayandır. Bu anlamıyla sadece kabile, topluluk, ulus-devletler değil; teritoryal olarak bir siyasal birliğin içinde olup da, aslında öteki olmaları nedeniyle bu birliğin dışında olanlar da düşman yani öteki kapsamındadır. Çünkü bunlar ulusal birliği ve bağımsızlığı tehdit edici siyasal faaliyetlerde bulunma olasılığı bağlamında değerlendirilmektedir (Deveci 2002:62; Poggi 1991:21). Tıpkı öteki'lerin, toplumsal ve siyasal düzenin sürekliliği için 'görmezden gelinmesi, dışlanması, yasaklanması' gibi, iç düşmanlarla mücadele edebilmesi için de devletin, bir takım yasaklar ya da dışlamalar geliştirmesi söz konusudur.

Dost–düşman ya da biz–öteki ayrımlaştırmaları, toplumsal düzenin ya da devletin türdeşliğini ve homojenliğini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla ulus-devletlerin, ulusal birlik ve türdeşliği yaratmak üzere, eğitim sisteminde özellikle tarih ders kitaplarıyla, önceki sayfalarda da zikredildiği üzere, türdeş bir ulusal kimlik ve değer yargıları aktarma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Öznenin siyasal yönelimi, olası düşmanlara karşı birlik olma ve bir bütün oluşturma (dostlar) sayesinde ortaya çıkar ki (Deveci 2002:43), bir sonraki bölümde Kemalizm konusu değerlendirilirken daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı üzere, Kemalist devrim süreciyle birlikte yeni ulus-devletin yaratılmasında ulus-devlet oluşturmanın doğasına uygun olarak ya da kaçınılmaz olarak, Schmitt'in ortaya koyduğu bu dost-düşman yaratma ve öteki üzerinden biz'i tanımlama, bu bağlamda da yeni ulusun imtiyazsız, sınıfsız ve türdeş bir toplum olarak kurgulanması söz konusudur. Diğer

bir deyişle, öteki/dışarıdaki'nin, Schmitt'in ifadesi ile bir siyasal düşman yaratılması aracılığıyla, içeridekiler arasında bir *biz* duygusunun oluşturulması ve bu duygunun yönlendirilmesi, maniple edilmesi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla dost-düşman ayrımı, bir birliğin ya da bölünmenin en katı aşamadaki yoğunluğunu yansıtmaktadır (Schmitt 1976:27).

Öte yandan yine Schmitt'in belirttiği üzere, farklı olanlar da aynılaştırılmak durumundadır; aksi halde demokrasinin bu düşünce mantığı içerisinde başarılı olması olanaksız hale gelmektedir. Schmitt'in de, olağanüstü durumlarda devletin heterojen unsurları yok etmekten kaçınmayacağını söylemesi bundandır (Aktaran Arslan 2000:74). Böylesi bir durumda düşünce çeşitliliği ve farklılıklarının, doğrudan "siyasal bunalım ve toplumsal huzursuzluğun" nedeni (Sancar 2004:165) olarak algılanacağı kuvvetle muhtemeldir. Dost–düşman ayrımı üzerine kurulu böylesi bir siyaset ve demokrasi anlayışının, devletin ideolojik aygıtlarınca, Gramsci'nin sözünü ettiği sivil toplum alanında oluşturulup yeniden üretilmesinde eğitim, kitle iletişim araçları, aile, kültürel öğeler kadar hukuk da önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle anayasalar, dost-düşman ayrımını belirleyen siyasal metinler olarak önemli bir rol oynarlar (Deveci 2002:47). Çünkü yasalar, devletin yurttaşlarına seslendiği dildir (Poggi 1991:100).

Dost-düşman ya da biz-öteki ayrımının tarih boyunca genelde her topluluk ve toplumlarda gerçekleştiği, ancak zaman içerisinde bunun yol ve yöntemlerinin, buna bağlı olarak da biz ve öteki'ni oluşturanların değiştiğini belirtmek gerekir. Bütün bu düşman ilan etme mantığının nihai hedefi ise, şüphesiz içerdekileri ve daha genel anlamıyla var olan siyasal birliği/bütünlüğü/türdeşliği korumaktır. Çünkü siyasal birlik ancak biz-öteki ya da dost-düşman farklılaştırmasıyla olanaklı olabilmektedir (Schmitt 1976:45-48). Diğer bir deyişle, toplumun kendi içindeki yaşamı özgün bir düzene sokulmalıdır ki, dost-düşman ayrımı ve dolayısıyla biz'i neyin/nelerin biz yaptığı kavranabilsin (Poggi 1991:26). Özellikle ulus-devletlerin kuruluş aşamalarında bu ikiliğin sıklıkla bir manivela olarak kullanıldığı, Kemalist devrim sürecinde de Osmanlı geçmişi ve mirasının eleştirilerek, o geçmişten farklılıkların vurgulanması bağlamında yeni ulus-devletin ve onu oluşturan yurttaşların kimliklerinin tanımlandığı bir gerçektir. Devrimi gerçek-

leştiren kadro, aydın ve bürokrasinin de işbirliği ile coğrafya, dil, etnik yapı ve kültürel açılar itibariyle yeni ulus-devletin diğerlerinden farklı olduğu noktaları tespit etmiş ve bu farklılıklar üzerine inşa edilen yeni toplumsal-siyasal düzeni, siyasal ve yasal olarak güvence altına almıştır.

C. İDEOLOJİ - EĞİTİM İLİŞKİSİ

Genelde toplumlar, varolan toplumsal ve siyasal düzenlerini, kurguladıkları ideolojik söylemleri aracılığıyla yeni kuşaklara aktararak, meşrulaştırmak ve benimsettirmek amacıyla eğitim kurumunu bir araç olarak kullanmaktadırlar. Eğitim aracılığıyla yeni nesle varolan toplumsal ve siyasal düzenin temel değerlerini, anlam dünyasını, inançlarını öğretebilen toplumlar da bu sayede düzenin geleceğini garanti ve kontrol altına alabilmiş olacaklardır. Özellikle kurumsal bazda okullar, toplumlardaki egemen sınıfların ideolojisini en etkili biçimde çocuklara aktarma ve benimsetme işlevini yerine getirmesi bağlamında önemli bir işlev üstlenmişlerdir. Eğitim ve ideoloji bu anlamda birbirinden ayrılmayan ikili bir kavramdır. Eğitim kurumları temelinde düşünüldüğünde ise özellikle ders kitapları, söz konusu toplumsal düzeni meşrulaştırmak ve sürekliliğini sağlamak amacıyla, gerekli bilgi ve söylemlerin aktarıldığı ve yeniden üretildiği en önemli araçlardır. Bu doğrultuda toplumların kendi ideolojik söylemlerini ders kitaplarına yansıttığı (İnal 2004:11-12) söylenebilir. Eğitimin bu rolü ve işlevi özellikle modern ya da ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte biçimlenmiştir.[22] Nitekim ulus-devletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla birlikte, ulusal devletin ideolojik söylemini kurgulama ve aktarma işlevi yani 'ulusal bir birlik ve bütünlük' oluşturma işlevi, geleneksel eğitim-öğretim işlevine ilave olarak okulların sorumluluğuna yüklenir olmuştur (Bumin 1998:59).

Diğer taraftan Gutek'in (2001:165,167) de belirttiği üzere, endüstrileşmenin bir sonucu olarak sosyal sınıf bilincinin ortaya çıkması da

---

[22] Modern ulus-devletlerinin doğuşuyla birlikte devlet, artık eğitim alanında Fransız devlet adamı La Chalotais'in 1764'te söylediği "devlet, çocukları devletin üyelerinden başkasına teslim edemeyecektir" sözünü pratiğe geçirmeye başlayacaktır (Bumin 1998:60).

ulusal devletler ve onların idari ve eğitimsel sistemlerini kontrol eden sosyo-ekonomik ve siyasal gruplar arasında bir rekabete neden olduğundan, kurumsallaşmış eğitim ve öğretimin büyük ölçüde ideolojik görüş ve programlar tarafından biçimlendirilmesine; salt bilimsel bilginin aktarılmasının yanı sıra, varolan ulusal/sınıfsal ideolojinin ders kitapları ve okulun diğer yaşamsal pratikleri aracılığıyla genç nesillere aktarılmaya başlandığı görülmektedir. Böylece, bireylerin durağan bir toplum düşüncesi doğrultusunda yetiştirildiği klasik ya da dinsel eğitim anlayışı son bulmuş; o ulus-devleti oluşturan bireyleri 'yurttaş' olarak eğitmek ve yönlendirmek yeni bir hedef olarak ortaya konulmuştur. Böylece, okullar, çocuğun hem siyasal ve kültürel anlamda sosyalleşmesi hem de içinde yaşadığı toplumsal ve siyasal düzenin yeniden üretim mekanizması olan ideolojiyi kurgulayan söylemle donatılması sağlanmaktadır. Eğitim sürecinde ideolojinin uygulamaya geçirilmesinde ise kurumsallaşmış eğitsel etkinlikler bir araç olarak kullanılmakta ve eğitim bu bağlamda belli bir ideolojik doğrultu izlemektedir. Bu süreçte ise şüphesiz en önemli kurum okullardır (Güven 2000:33).

Dolayısıyla egemen ya da resmi ideoloji, eğitim-öğretimi şu boyutlarda etkilemektedir:

1. İdeoloji, eğitim politikalarını, hedefleri, amaç ve sonuçları belirler,

2. Okul çevresindeki davranış ve değerleri belirleyip, kuvvetlendirir,

3. Okulun resmi müfredatını oluşturan bilgi ve yetenekler üzerinde etkili olur (Gutek 2001:181).

Anlaşılacağı üzere sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlara ilişkin olarak, bireylerin düşüncelerini oluşturmaya, zihinleri belli bir yönde bilinçlendirmeye çalışan ideolojik süreçte, okul hayatı boyunca 'sosyal düzen içerisinde kendisinin ve toplumun rolünün ne olduğu', 'ekonomik ya da siyasal sistemde nasıl bir işlev yüklenmesi gerektiği' vb. sorularla çocuğun kendini bulması (Gutek 2001:179) hedeflenmektedir. Diğer bir deyişle, eğitimdeki gizli ve resmi müfredatın unsurlarını içeren ideoloji, okulda ve gelecekteki toplumsal hayatta gencin yüklenmesi gereken sosyal, siyasal, ekonomik rollerini ve bu rollerin işlevlerini düzenler. Modern ulus devletler de bu doğrultuda ders kitapları

aracılığıyla daima bir resmi tarih, toplum ve ekonomi politikası görüşünü yansıtır olmuşlardır[23] (İnal 1996:19).

Neo-Marksistler, okulların amaçlarının, egemen grubun isteklerini karşılamak üzere işlediğini savunurlar. ABD gibi kapitalist toplumlarda, ekonomik olarak zengin ya da daha alt grupların yaşadığı bölgelerde okullar, içinde bulundukları bölgenin durumuna göre, davranış kalıpları ve değerler öğretmekte, öğrencilere bulundukları statüye ilişkin statükoyu empoze etmektedirler (Gutek 2001:264). Hatta ABD'de ders kitaplarının toplumsal sınıf ve ırk farklılıklarını gerçekçi olarak yansıtmadığı, ülkenin diğer ülkelerle olan ilişkilerinin yanlış ya da çarpıtılmış olarak aktarıldığı; kültürel, siyasal ve etnik anlamda ABD'ye yakın olan ulusların olumlu biçimde sunulduğu, gelişmekte olan ülkeler hakkında ise daha olumsuz bir tutumun söz konusu olduğu; zenciler açısından ise sadece 'itaat etme eğiliminin' geliştirilmeye çalışılması gibi gerçek dışı ya da idealize edilmiş bir toplumsal ve siyasal düzenin ders kitaplarındaki söylem aracılığıyla aktarıldığı 1970'li yıllarda ders kitapları üzerine yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Goldstein'den Aktaran Alkan 1979:106-108). Bu anlamda eğitim-öğretimin, egemen sınıfın değer ve görüşlerini yansıtarak, gençlere sürekli olarak bu egemen sınıfın değerlerini aktarmakta olduğu belirtilmektedir. Fakat egemen sınıf bu değer ve görüşleri, evrenselleştirerek ya da Gutek'in (2001:264) ifade ettiği üzere kamu yararı çerçevesinde kurgulayarak oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, bir tür *mistifikasyon* ya da *gerçeği çarpıtma* söz konusudur. Amaç ise, düzenin yeniden üretimini sağlamaktır. Dolayısıyla egemen sınıf, okul çağından itibaren çocuğa/gence, kendi değer ve düşünceleri doğrultusunda kurgulanan ideolojik aktarım ve kontrol ile toplumlar içerisinde en iyi toplumun kendi toplumları olduğu düşüncesini benimsettirmektedir. Bu bir anlamda öğrenci olarak çocuğun/gencin, söz konusu ideolojik söylem bağlamında Althusser'in belirttiği, *özneleştirilmesi* anla-

[23] Ders kitapları, her ne kadar belli bir tarih, siyaset ve ekonomi politikasını bireylere aktarmak-benimsetmek işlevini yerine getirse de, bu etkinin farklı toplumsal kökenlerden gelen bütün öğrenciler üzerinde aynı düzeyde olmayacağını belirtmek gerekir. Üstelik ilköğretimden üniversiteye kadarki süreçte farklı eğitim kademelerinde de söz konusu etki, çocukların yaşının ilerlemesine bağlı olarak farklılaşacağı da açıktır (Alkan 1979:98).

mına da gelmektedir. Nitekim eğitim süreci temelinde düşünüldüğünde bireyin kendisi, bir kişidir ancak toplumun bir bireyidir. Kendisinin bilincinde olmakla birlikte onu tanımlayan toplumdur; yaşamı kendisinindir, ancak onu toplum içerisinde devam ettirir (Ilgın 2003:291). Bu süreç aynı zamanda Gramsci'nin de belirttiği, öğrenme ya da eğitimin temelde bir uyum süreci olduğuna da gönderme yapmaktadır. O halde okullar, sınıfsal yeniden üretim sürecinin bir parçası olarak da görülebilir. Böylece bir anlamda varolan düzenin meşruiyeti de sağlanmış olmaktadır. Yönetim sistemi, ideolojisi ve otoritenin adı tarihsel süreç içerisinde değişse de yeniden üretimin bir parçası olarak okulların, kontrol ve meşruiyeti temin edebilmek üzere temel hedefi "çocuklardan daima bir otoriteye (kiliseye, monarka, cumhuriyete, krala, öğretmene, vatana, ulusa vb.) biat ve itaat etmelerinin istenmesi" (Bumin 1998:61) olmaktadır.

Totaliter sistemlerde ise eğitim süreci ya da okul, liderin yüceltilmesine daha çok önem verir. Stalin dönemi bir eğitim dergisinde öğretmenlere ilişkin, "herkes karşı konulamaz biçimde şu düşünceleri paylaşır: Stalin mantıklı düşünür, kristal berraklığında bir zihne sahiptir, partisine bağlıdır, halkına inanır ve halkını sever, onun demir gibi bir iradesi vardır" (Gutek 2001:270) ifadeleri aslında lider temelinde bir ideolojik yönlendirmede bulunmaktadır. Bu sözleri ideolojik kılan ise Stalin'in gerçekten sayılan bu niteliklere sahip olup olmamasından çok, Stalin'in yüceltilerek öğretmenlerin ona itaat etmesini, bağlılıklarını ve güven duymalarını, bu doğrultuda öğrencilerde de bu sadakat ve bağlılık duygularını geliştirmelerini sağlamaktır. Buna bir de (herhangi bir) liderin gerçek hayatta anlatılan birtakım özelliklere sahip olmayışı eklendiğinde, olmayan bir şeye insanları inandırmak, lideri kutsallaştırmak ve lidere tam teslimiyeti sağlamak; dokunulmazlık atfedilen lider özelinde ise ideolojik söylemin tartışılmaz ya da mutlak doğruluğunu ortaya koymak, açıkça bir ideolojik endoktrinasyonu gündeme getirmektedir. Böylesi rasyonel olmayan anlatılara inanmak için bireylerin yapması gereken şey ise bunları sorgulamak değil, içgüdüsel ve duygusal olarak inanmaktır. Özellikle totaliter bir toplumda ikna edici ve tek bir ideoloji olduğu, bütün kurumsal yapılardan bireylere yönelik tek bir ideolojik manipülasyonun, tek bir 'doğru düşünme yolunun' işlediği hesaba katıldığında, insanların tek yapabileceği şey, inançlı

birer *yurtsever özneler* olarak, bu söylemlere inanmaktır. Nitekim 1934 sonrası Almanya'da ders kitaplarının yoğun biçimde askeri başarıları, kahramanlığı, ulusçuluğu yücelten temalarla militarist bir nitelikte ve Nazi iktidarının hedefleri doğrultusunda kaleme alındığı;[24] 2 Ağustos 1945'teki Postdam Anlaşmasının üçüncü bölüm/yedinci paragrafındaki "Almanya'da öğretim, militarist doktrinleri ve ulusal sosyalizmi tümüyle ortadan kaldıracak ve yerine demokratik düşüncelerin geçmesini sağlayacak bir biçimde denetlenecektir" ifadesi ise Nazi Almanyası döneminde yaratılan ideolojik söylemin kırılması, savaşın galibi devletlerce karşı bir ideolojik söylem ve düzen kurulması için eğitim sisteminin nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır (Alkan 1979:89-90).

İdeoloji–eğitim ilişkisinde bir süreklilik söz konusudur. Bu sürekliliği örneğin ABD'nin eğitim politikası için saptanan hedeflerde görmek olanaklıdır. 1980'lerde hazırlanan 'Başarı İçin Eğitim' ve 'Tehlike Altındaki Ulus' raporlarında ABD'deki mevcut eğitim sistemi için ortaya konulan sonuçlardan özellikle, "eğitim sisteminde ABD'nin teknolojik, ekonomik ve askeri güç bakımından liderlik rolü üstlenmesine öncelikli olarak önem verildiği ve özellikle Japonya ve F. Alman Cumhuriyeti gibi diğer ulusların ABD'yi teknolojik ve ekonomik güç olarak geçebileceği düşüncesiyle bir korku yaratıldığı" (Gutek 2001:177) düşünceleri oldukça önemlidir. Çünkü burada verilmek istenilen iki temel mesaj bulunmaktadır. Bir kere, ABD'nin teknolojik, ekonomik ve askeri güç bakımından dünya lideri olması gerektiği (ya da olduğu); diğer taraftan bu liderliğin diğer uluslar tarafından ele geçirilebileceği tehlikesi ya da yapay bir korku bilincinin genç beyinlere adeta işlenmesi söz konusudur. Böylesi bir ideolojiyle yetişen genç Amerikalıların ise kendi uluslarını üstün görme, kendileri tarafından 'dünya düzenini' bozacak uluslara meydan bırakılmaması ve farklı dinsel, ırksal, kültürel geçmişlere sahip olunmakla birlikte (örneğin

[24] Nazi Almanyasında, aydınlanmacı hedefler anlamında eğitim, ortadan kaldırılması gereken önemli bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle sadece bilgiye değer verilmesinin, her şeyi bilen kişiler yarattığı ve bunun da bireyleri eylem düşmanlarına dönüştürdüğü, o yüzden Nazi Almanyası için gerekli olanın eğitim aracılığıyla bireylerde güçlü içgüdü ve irade geliştirmek olduğu ifade edilmektedir (Kaplan 1999:101).

Alman ya da Japon asıllı olunsa bile) Amerikan vatandaşı olarak, Amerikan çıkarlarının bunların önünde tutulması fikri öğretilmeye çalışılmaktadır. Nitekim Dahl'ın *Who Governs?* adlı kitabında geçen ve bir okul müfettişinin "devlet okulu, en büyük ve en etkili Amerikanlaştırma kurumudur" sözü milliyetçi değerlerin eğitim aracılığıyla aktarılmasının federal bir bünyeye sahip ABD'de olduğu gibi, genel olarak tüm toplumlar için de geçerli olduğunu göstermektedir (Aktaran Kaplan 1999:125). Diğer taraftan ABD'de kırktan fazla eyalette ABD anayasasının öğretilmesi, otuzdan fazla eyalette eyalet anayasası ile birlikte ABD tarihi ve bayrak ile ilgili konuların öğretilmesi zorunlu olup, bu tür konuların anlatımı için özel bir yurttaşlık bilgisi dersi bulunduğu (Kaplan 1999:124) da belirtilmelidir.

Türk milli eğitiminde okutulan ders kitaplarının analizlerinde de ortaya konulduğu üzere, özellikle tarih ders kitaplarında Türk milletinin üstünlüğü, medeniyeti yaratanın Türk milleti olduğu, böylesine büyük bir geçmişe sahip olmaktan dolayı tarih boyunca düşmanlarının çok olduğu, bu nedenle uyanık olunması gerektiği vb. ideolojik yönlendirmeler ve biz–öteki bilincinin -içerikleri dönemsel olarak değişmekle birlikte- sürekli olarak aktarıldığı bir gerçektir. Daha da önemlisi bu sürecin sadece ABD ya da Türkiye'ye özgü olmadığı açıktır.[25] Çünkü daha önce de belirtildiği üzere, ulusal kimliğin ve sadakatin

[25] Şili'de büyük kentlerin gecekondu bölgelerinden gelen öğrencilerin orta öğretim sürecinde burjuva ideolojisine kazandırıldığı, toplumsal kökenleri ile özdeşleşmelerinin kırıldığı (Goldrich 1970:176-202); Türkiye'de 1960 sonrasında üniversitelerde sosyalizm konusundaki eğilimlerin güçlendiği, Kemalist eğilimlerin zayıfladığı (Kışlalı 1974); Japonya'da ise 1800'lerde geliştirilen eğitim düzeninde ulusçuluğun, geleneksel değerlerin ve imparatorun benimsettirilmesine yönelik programlar hazırlandığı, öğrencilerin bayrak-resim-törenler-anıtlar vb. görsel simge ve sembollerle yoğun olarak ideolojik söylemin etki alanına alınmaya çalışıldığı (Alkan 1976:87-93), eğitimde temel hedef olan Japon ulusçuluğunun yüceltildiği görülmektedir. Böylece Japon olmanın şerefini duyan, devlete ve ulusa karşı sorumluluklarının, ödevlerinin bilincinde ve anne-babasına karşı saygılı olan yurttaşlar yaratmak, bu sayede yeni nesilleri yabancı ideolojilerin zararlı etkilerinden korumak (Güvenç 1990:46) eğitim-ideoloji ilişkisine verilebilecek örnekler arasındadır.

sürekli kılınabilmesi için, bütün ulus-devletlerde bu yöndeki değer, ön yargı ya da kimlik oluşumu sistemli ve programlı bir biçimde eğitim hayatında şekillendirilmekte, böylece ulus-devletin söylemlerindeki tarihsel süreklilik ve geçmişten geleceğe uzanma iddiası bu tür aktarımlar ile bireyde, tutum ve davranışlara dönüşmektedir (Tekeli 1998:106). Nitekim, modern devletle birlikte eğitim sürecinin merkezileştirilmesi ve birleştirmesi, geleneksel sadakat biçimlerinin yerine yenilerinin konmasını ve ulus inşasını beraberinde getirmiştir. Böylece ulus-devletler, milliyetçiliği devletin hizmetine sokarak, etnik farklılaşma üzerinde bir ulusal birlik oluşturmaya ve ulusal çıkarlar böylelikle temel referans noktası olarak algılanmaya başlamıştır (İnal 2004:16).

Okullarda, okul çevresi (kurallar, düzenlemeler, öğrenci-öğretmen ilişkileri, vb), müfredat programları, öğretmenlerin tutumları, programlardaki özellikle tarih, dil bilgisi, vatandaşlık (yurttaşlık) bilgisi gibi dersler ile gençlerde *biz duygusu* veya grup kimliği oluşturulurken, aslında bütün olarak okul sistemleri, gençte sadakat duygusu, ulusal kimlik bilinci, toplumun temel değerlerine bağlılık ve toplumsal anlaşmayı sağlamayı hedefler (Gutek 2001:178). Okul ders kitapları ise hem temel bir meşrulaştırıcı hem de toplumsal ilişkileri yeniden üretici bir özelliğe sahiptir. Siyasi iktidarlar bu nedenledir ki, genel olarak toplumsal ve siyasal düzeni ya da düzenin sürekliliğini sağlayacak olan ideolojik söylemleri benimseyen taşıyıcı-bireyler yetiştirmek için ders kitaplarının içeriğinden, işlenecek/anlatılacak konulara, anlamsal ve görsel malzemeye kadar pek çok şeyi denetim altında tutmaya çalışırlar (İnal 1996:13).

Türkiye'de uzun yıllar ders kitaplarının sadece devlet tarafından bastırılmış olması, kitapların okutulabilme izninin ise Talim ve Terbiye Kurulu'nun yetkisinde olması bu anlamda değerlendirilmelidir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, okul ya da eğitim sistemi, söz konusu bağlılık ya da yeniden üretimi gerçekleştiren tek toplumsal kurum değildir. Örneğin kitle iletişim araçları, din, aile yapısı, gelenekler, arkadaş grupları vb. diğer toplumsal kurumlar da toplum-devlet ilişkisinin yeniden üretiminde önemli bir role sahiptir. Eğitim sistemi ya da okulların bu anlamda diğer bütün toplumsal kurumlardan farkı, sistematik bir şekilde, müfredatı, içeriği, programı, aktörleri önceden resmi olarak belirlenmiş olmasından ve belli bir hedef doğrultusunda programatik

bir şekilde işlemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin çocuk, gözlerini dünyaya bir aile içerisinde açar ve ilk öğrendiği bilgi ve değerler, annebabanın aktardığı bilgi ve değerler doğrultusunda şekillenir. Sonrasında devreye arkadaş grupları, meslektaşları, askerlik süreci, kitle iletişim araçlarıyla ilişki vb. etkileşim süreçleri girer. Ancak bu etkileşim süreçlerinin hiçbirinde, okullarda olduğu gibi, kıyafetinden, düzenli olarak gerçekleştirilen bir takım okul içi ritüellere, işlenilecek konulardan, aktarılacak bilgi ve söylemlere kadar her şeyin önceden belirlendiği, resmi bir kalıpta gerçekleşmesi söz konusu değildir. Okulun sosyalleşme sürecindeki önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda okullar, Althusser'in de belirttiği üzere, çocukları küçük yaşlardan itibaren egemen ideoloji çerçevesinde yönlendirme ve özneleştirmeye çalışmaktadır. Üstelik diğer kurumlarla etkileşim sürecinden bireyin kaçabilme olasılığı olduğu halde, Türkiye'de olduğu gibi en azından ilköğretim düzeyinde kız-erkek bütün çocukların bu sürece dahil olmaları yasal bir zorunluluktur.

İdeolojinin yeniden üretimi sürecinde okullar aynı zamanda Barrett ve Thompson'un sözünü ettiği tutunma, doğallaştırma, evrenselleştirme, kötüleme, dışlama, gizemleştirme veya çapraşıklaştırma yoluyla; ya da 'anlamsal kurallar sistemi olarak iletiler biçiminde üretilen ideolojik söylemlerin' aktarıldığı; bu sayede zor/baskı yoluyla değil, ikna yoluyla rızanın üretilerek örgütlendirildiği ve yeni öznelerin yaratıldığı bir kurumdur. Çünkü rıza, söylemsel alanın etkin bir biçimde ideolojik biçimlendirme ve yeniden-biçimlendirme için etkin kullanımını gerektirir. Bunun içindir ki, devletin bir ideolojik aygıtı olarak okullarda aktarılan söylem, toplumsal söylemin yerini alır ve onun söylemini örter. Bu anlamda okul, Çoban'ın (2003:275) çözümlemelerinden hareketle söylemek gerekirse, ders kitaplarında aktarılan *söylem* ile okuldaki gündelik eylemleri düzenleyen kurallar, ritüeller (her sabah öğrenci andının 'içilmesi', resmi bayram geçitleri, askeri komutların öğretildiği beden eğitimi dersleri, vb.), öğrenci-öğretmen ilişkileri vb. işleyişler bağlamındaki *eylemin*, ideolojik aygıt dolayımıyla bütünleştiği, devlet aygıtının hegemonyasının kendi sınıfsal söylem ve eyleminin birleşimini kurumsal bir örgütlülük olarak birleştiren bir kurum olarak değerlendirilebilir. Özellikle eylem boyutuyla bakıldığında, okullar aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenen şey, egemen ya da resmi söylemin çocuğa benimsettirilmesi olduğuna göre, sadece ders kitapları ya da

öğretmenin söz konusu ideolojiyi aktaran aktör olarak rolünü değil, aynı zamanda ritüeller, rutinler ve sosyal pratiklerde maddesel bir varlığa bürünen ideolojinin, çocuğu genel anlamda toplumsal yapıdaki gündelik hayata hazırlanması bağlamında okulun gündelik işleyişini yapısallaştırdığını da gözden kaçırmamak gerekir. Bu durumu Alkan (1979:99) okulun ders dışı ortamı kapsamında değerlendirmektedir. Buna göre törenler, resimler, bayraklar, antlar okulun yarattığı ve siyasal toplumsallaşmanın dolayısıyla ideolojik söylemin aktarıldığı ders dışı ortamın bir boyutu iken; öğrenciler arası gruplaşmalar ve etkileşimler sonucu ortaya çıkan ortam da ders dışı ortamın ikinci bir boyutu olmaktadır. Nitekim okul binalarının mimarisi, sınıfların ayrıştırılması, öğrenci-öğretmen ve yöneticilere ait alanların biçimsel olarak farklılaştırılması gibi olgular da genel olarak okulun gündelik pratiklerini yapısallaştıran örnekler arasında yer alır (Güven 2000:40).

Özellikle Türkiye'deki okullara bakıldığında bu tip uygulamaların yoğun olarak işlediği; okullardaki müdür/müdür yardımcıları ya da öğretmenler odasının ayrı bir koridorda bulunması, öğrencilerin idareyle işleri olmadığı sürece bu mekansal kısımlara gir(e)memeleri, yine her okulda bir Atatürk köşesinin itinayla düzenlenmiş olması, sınıflara ikişerli ya da üçerli sıralar halinde, boy sırasına göre ve kız öğrencilerin grubun en önünde olacak şekilde girmesi, öğrenci andı ve istiklal marşı törenleri, saç ve tırnak kontrolleri vb. pratiklerin idari ya da yasal düzenlemelerle belirlenmiş olması bu bağlamda oldukça anlamlıdır. Benzer bir örnek de ABD'den verilebilir. Nitekim Amerikan okullarında da Amerikan tarihi kahramanlarının çocukların kahramanı kılındığı, çocukları Amerikan tarihine bağlayan, onlara sınıfta sürekli olarak gözlerinin önünde bulunan Amerikan bayrağına her gün selam vermeyi öğreten, ant içiren, marş söyleten, ulusal gün ve kahramanları andıran (Dawson'dan Aktaran Kaplan 1999:125) gündelik pratikler, eğitim kurumlarında uygulanan yöntem ve tekniklerin her ülkede bir takım farklılıklar içermekle birlikte mantık olarak aynı olduğunu göstermektedir.

Tam da bu konuda bir noktanın atlanmaması gerekmektedir. Alkan'ın (1979:100) belirttiği üzere, bu tip ritüellerin içeriklerine bağlı olarak (sözlerin, simge ve sembollerin vb. anlamı veya neyi hedeflediğine bağlı olarak) çocukları hangi boyutta ve hangi yönde etkilediği

tartışmalıdır. Çünkü çocukları asıl etkileyen, bu tip ritüellerin seramonik boyutudur, büyüklerinin (öğretmenler, mülki amirler, ebeveynler vb.) bu törenlere gösterdikleri önem ve saygıdır. Ayrıca daha önemli olan bir diğer nokta da, bu tip gündelik okul pratikleriyle asıl hedeflenen şeyin, çocuğun bu ritüellerdeki ideolojik söylemi/anlamı algılaması, analiz etmesi ve özümsemesinden çok, söz konusu ideolojik söylemdeki klişeleşmiş ifadeleri, kelimeleri, sloganları, simgeleri, sembolleri olduğu gibi alması (bir anlamda taklit etmesi), siyasal toplumsallaşmanın ilk aşamasında bunları içgüdüsel bir tavır geliştirircesine ezberlemesidir. Bu durum tam da "henüz eleştiri ve karşılaştırma yeteneklerinin gelişmediği bir dönemde çocukta siyasallaşmanın duygusal yönünün, bilişsel yönünden daha önce gelişmesine" (Aklan 1979:100) dayanmaktadır ki, böylesi bir süreçte özellikle milliyetçilik bilincinin geliştirilmesi genel olarak tüm ulus-devletlerin eğitim kurumu aracılığıyla başarmaya çalıştıkları hedefi göstermektedir. Dolayısıyla burada ifade edilmeye çalışılan şey, sosyalleşmeyi sağlayan diğer kurumların önemi yok sayılmak/görmezden gelinmek yerine, okulun sözü edilen farklılıkları nedeniyle özel olarak üzerinde konuşmak gerektiği yönündedir.

Yukarıdaki anlatılanlara dayanarak denilebilir ki, eğitim kurumları ulusal düzeyde bir medenileşmenin gerçekleştiği alanlardır. Örneğin Hayrettin'in (1933b:35) "Türk devriminin ilkeleri bütün bir ideoloji haline getirilmeli ve devrim partisi, vatandaşları bu ideolojiye göre eğitmek için her dereceden okulları, halkevlerini, radyoyu ve basını kendi kontrolü altına almalıydı. Eğitim, bireyi yalnız toplumsallaştırmakla kalmamalı, devrimleştirmeliydi de" sözleri, erken cumhuriyet döneminde eğitimin, Kemalist devrimlerin ve devrim ideolojisinin halka benimsettirilmesinin ve çağdaş muasır medeniyetleri yakalamanın en önemli aracı olarak algılandığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu doğrultuda eğitim kurumları, sosyalleşme sürecinde, içinde bulunduğu toplumun temel kültürel, sosyal ve siyasal değerlerini çocuk/gençlere aktarmak suretiyle toplumsal ve siyasal düzenin korunmasını, sürekliliğini sağladığı; bir anlamda, içinde işlediği siyasal sistemi, diğer bir deyişle, siyasal güç ve üretim ilişkilerinin organizasyonunu meşrulaştırdığı (Güven 2000:33) ve sistemle barışık bireyler yarattığı evrensel bir gerçektir.

Erken cumhuriyet döneminde eğitim-ideoloji ilişkisini göstermesi bakımından, CHP'nin 1927 tarihli kongresinde "Eğitim Siyaseti" başlığı altında "eğitimde amacımız, ulusal toplumun uygar ve toplumsal değerini yükseltecek, ekonomik kudretini artıracak vatandaşlar yetiştirmektedir" ifadesi ile 1931 tarihli parti programında eğitimin amacının "kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaş yetiştirmek" olarak ifade edilmiş olması, tek parti iktidarının ideolojisini benimsemiş gençler yaratma odaklı bir yurttaş eğitime hedefini (Parla 1995:78) açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Türk Devrim Tarihi derslerinin zorunlu hale getirilmesi de hem ulus oluşumunu sağlamak hem de devrimlerin meşrutiyetini gerçekleştirmek üzere atılmış önemli bir adımdır. (Kili 2003:222).

Öte yandan, 1924'te toplanan 43 kişilik bir program heyeti, kitapların ders programlarını değiştirmiş, özellikle önceki dönemin ideolojisine bağlı görüşler kitaplardan ayıklanarak yerine yeni ulus-devletin devrim politikalarına uygun söylemler dahil edilmiş, bu değişikler 1931 ve 1935'te ideolojinin biçimlenmesine paralel olarak devam etmiştir (Wilson-Başgöz 1968:106-108).

CHP'nin 1935 tarihli parti programının "Ulusal Eğitim" başlığı altındaki 50.m. "bu ana eğitimin tam sonuç vermesi için Türk gençliğinin bir yandan düşünme, karar verme ve girişim alma gibi yüksek başarım kuvvetleri geliştirilecek, öte yandan gençlik onu her zorlu işin başarılmasında ***tek unsur olan sıkı disiplin etkisi altında çalıştırılacaktır***" ifadesi ise, hedeflenenin otoriter-disiplinli-güdümlü eğitim anlayışı (Parla 1995:82) yaratmak ve itaatkar bireyler yetiştirmek olduğunu ortaya koymaktadır. Otoriter bir eğitim düzeneği ve yöntemleri altında yetiştirilen bireylerin ise demokrasinin temel gereklerinden ve özellikle hoşgörüden uzak kalacağı açıktır (Alkan 1979:94).

Devlet, dili kullanma ve dile içerilen anlamlar doğrultusunda *düşünmekten*, resmi ideolojiyi algılama biçimi ve içeriğine, ekonomik politikalardan dine bakış açısına kadar pek çok şeyi, ders kitapları aracılığıyla yeniden üretebilmekte ve öğrenci de bu doğrultuda güdülenmekte ve gerçekliği bu *anlatılar bağlamında* algılamaktadır. Daha da önemlisi, ulus-devletler söz konusu olduğunda, ders kitapları aracılığıyla üretilen kimliğin üniter bir nitelikte olması ve bu kimliğin resmi

ideolojinin tercihleriyle örtüşmesi (İnal 1996:16) gerekmektedir. Ancak çocuk ya da gençlere aktarılan ideolojik söylem ya da meşrulaştırılmaya çalışılan değerler, toplumdan topluma değişebilmektedir. Bu noktada, ders kitapları aracılığıyla aktarılan ideolojinin çocuklar tarafından olduğu biçimiyle benimsendiği ya da içselleştirildiğinden söz edilemeyeceğini de belirtmek gerekir. Çünkü okula yeni başlayan bir çocuk, okula gelinceye kadar ailesinden ya da içinde bulunduğu sınıftan belli ölçülerde dinsel, toplumsal, kültürel ya da siyasal tutum ve değerler edinmiş olmaktadır. Bu nedenledir ki, ders kitaplarının öğrencileri birebir, çelişkisiz ve müfredatta belirlendiği biçimiyle sosyalleştirmesi olanaklı değildir (İnal 1996:16). Diğer bir deyişle, okulların, Althusser'in ifade ettiği üzere, yeni özneler yarattığı kesin olmakla birlikte, yaratılan bu öznelerin kimlikleri toplumdan topluma değişebilmekte; üstelik bu yeni özneler, Gramsci'nin belirttiği gibi zor ve cebir yolu ile değil, 'devletin bir ideolojik aygıtı' olan okullarda eğitim müfredatı ile aktarılan bilgiler aracılığıyla, yani rızanın üretilmesi ya da ikna edilmeleri suretiyle ve sivil toplum içerisinde yaratılmakta; ancak söz konusu hegemonik süreç kendi içinde bir karşı-hegemonya da doğurabilmektedir.

Kısacası, devletin toplumu tanımlaması, kendi hegemonik söylemi dışında kalan her türlü davranış ve düşünce yapısını dışarıda bırakması, kendi meşruiyet zemini bağlamında itaat eden bireylerden kurulu bir toplum yaratabilmesi (Kaynar 2001:77) eğitimin resmi işleyişi ya da okullar aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Nitekim eğitim sisteminde yeni kuşakları şekillendirmeyi ve ideolojik söylemini bu kuşaklar üzerinde hakim kılmayı başarmış olan sistem, geleceğini de bir anlamda garanti altına alabilmiş olacaktır. Okul ya da eğitim sistemi sayesinde, itaat eden ve eylemlerini/söylemlerini/düşüncelerini, 'sınırları çizilmiş' bir siyasal ve toplumsal alana uygun olarak gerçekleştiren bireyler yaratmada en önemli araç şüphesiz, söz konusu eğitim sistemini düzenleyen yasal mevzuatlar ile ders program ve müfredatı, okulun mimarisinden bir takım ritüellerine kadar işleyen yaşam pratikleridir. Kısacası resmi söylem, okul çağından itibaren çocuğa/gence, kendi değer ve düşünceleri doğrultusunda kurgulanan ideolojik aktarım ve kontrol/itaat hedefi ile toplumlar içerisinde 'en iyi toplumun kendi toplumları' olduğu düşüncesini benimsettirmekte, böylece varolan düzenin

meşruiyeti sağlanabilmiş olmaktadır. Çünkü rasyonel olsun ya da olmasın, bir duruma/anlatıya inanmak için bireylerin yapması gereken şey bunları sorgulamak değil, içgüdüsel ve duygusal olarak kendisine anlatılanlara/aktarılanlara inanmaktır. Nitekim çocuk ya da gençlerin ders kitaplarını okuma ve öğrenme süreçlerine kuşku duygusu eşlik etmez, tersine yazılan ya da aktarılanların doğruluğu *a priori* olarak kabul edilir (Copeaux 1998:3).

İKİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞMECİ BİR PROJE OLARAK KEMALİZM

İdeoloji–eğitim ilişkisinden hareketle erken cumhuriyet döneminde kurgulanan ideolojik söylemin, ders kitaplarına nasıl yansıdığı ve bu ideolojik söylemin içeriğini oluşturan temel temaların nasıl oluşturulduğu üzerine odaklanan bu çalışmada, ideoloji ve ideolojinin yeniden üretimi ile yeniden üretim sürecinde ideolojinin eğitim kurumu ile olan ilişkisi birinci bölümde ele alınmıştır. Modernleşmeci bir proje olarak Kemalizmin incelendiği bu bölümde ise, bir taraftan Kemalizmin bir ideoloji olup olmadığı, diğer taraftan da Kemalizmin içeriğinin nasıl ele alınabileceği tartışılmıştır. Bu amaçla Kemalizm, yeni bir ulus-devlet kurma, yeni bir ulusal kimlik ve yeni bir yurttaş yaratma, ayrıca bu yeni kurgulamalarla birlikte ülkeyi çağdaş muasır medeniyetler seviyesine ulaştırma hedefi doğrultusunda, modernleşmeci bir proje olarak ele alınmıştır. Bu anlamda Kemalist devrimlerin yapmaya çalıştığı şeyin, aslında 'ulus, devlet ve yurttaşın', Mardin'in (2000:206) ifadesiyle *tasavvur edilmesi* ya da *tasarımlanması*dır.[1]

Bu çerçevede düşünüldüğünde Kemalizm ile ilgili bu bölümün yazılmasında göz önünde bulundurulan önemli bir noktayı vurgulamak gerekir. Kemalizm, bu bölümde başlı başına bir konu olarak değil çalışmanın konusu ve problemine uygun olarak, erken cumhuriyet döneminde eğitim materyallerinin içeriğini belirleyen, genç nesle aktarılan eğitim müfredatına temel oluşturan, bu doğrultuda ders kitapları aracılığıyla devletin yeniden üretimini ya da devamlılığını sağlayan bir ideolojik söylem ya da yeniden üretilen bir üst-dil olarak ele alınmıştır.

---

[1] Mardin (2000:206-207) Kemalist projenin incelenmesinde metodolojik zorlukları aşmak üzere, dört sosyal veriden hareket eder: 1-Kişi otoritesi üzerine kurulu onur anlayışından kural ve yasalar üzerine kurulu onur anlayışına geçiş, 2-evren düzenini anlamada dinden pozitif bilim anlayışına geçiş, 3-avam/havas ayrılıkları üzerine kurulu topluluktan halkçı bir topluluğa geçiş ve 4-ümmet topluluğundan ulusal devlete geçiş.

Bu anlamda erken cumhuriyet döneminde okutulan tarih ve yurt bilgisi ders kitaplarında anlatılan konular ve işlenilen metinlerin temel vurgu noktaları, bu bölümde tartışılan Kemalizmin tematik olarak sınırlarını çizmiş; ders kitaplarındaki söylemsel kurgunun bir temeli olarak Kemalizmin nasıl anlaşılması gerektiği tartışılmıştır. Dolayısıyla Kemalizm, ontolojik değil epistemolojik düzeyde analiz edilmeye çalışılmış ve bu doğrultuda Kemalizm'in temel ilkelerinin neler olduğundan ve bu ilkelerin hangi gerekçeler çerçevesinde kurgulandığından çok, Türkiye Cumhuriyeti'nde egemen olan ideolojinin Kemalizm suretiyle nasıl görünür kılındığı, ona nasıl bir literatür/dil kazandırıldığı, onu nasıl meşrulaştırdığı ve ideolojileştirdiği konuları üzerinde odaklanılmıştır. Sonuç olarak, ideolojik bir söylem olarak Kemalizm, ders kitapları üzerinde yapılan analizlere temel oluşturacak ana temalar ve kategorilerin saptanmasını kolaylaştıracak bir çerçevede ele alınmıştır. Böylece Kemalizmin erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının içeriği bağlamında tartışılmasının, söz konusu dönemde yeniden üretim ve meşrulaştırma sürecinin ana hatlarını da ortaya çıkarabileceği düşünülmüştür.

Türkiye'de Kemalizm, sağ ideolojilerden sol ideolojilere kadar geniş bir siyasal yelpaze içerisinde, farklı anlam ve düşünce temelleri üzerinde seksen yıldır varlığını sürdürmektedir. Örneğin pek çok siyasi partinin programında ve hemen bütün hükümet programlarında, *Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılık,* dile getirilen en önemli söylemlerdendir. İdeoloji-eğitim ilişkisinden hareketle erken cumhuriyet dönemindeki ideolojik söylemi, ders kitaplarının analizi ile ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada, eğitimin içeriğini belirleyen bir ideolojik söylem olarak ele alınan Kemalizm, kimi yazarlar tarafından bir *ideoloji*, kimi yazarlar tarafından da süreç içerisinde ideolojileştirilen bir dünya görüşü olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle aşağıda öncelikle bu farklı görüşlere kısaca değinilmiş ve çalışmada Kemalizmin hangi bağlamda eğitimin içeriğini belirleyen bir ideoloji olarak ele alındığı açıklanmaya çalışılmıştır.

A. KEMALİZM: İDEOLOJİ Mİ, DÜNYA GÖRÜŞÜ MÜ?

Tekin Alp (1998:39), 9 Mayıs 1935'teki CHP'nin 4. genel kongresinde ortaya konulan "yalnız birkaç yıl için değil *geleceği de kapsayan*

düşüncelerimizin ana çizgileri burada toplu bir biçimde yazılmıştır. Partiyi kapsayan bütün bu ilkeler Kemalizm yoludur" ifadesine bağlı olarak, Kemalizm'in geniş kapsamlı bir dönüşüm projesi ve bir ideoloji olduğunu söylemektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken asıl nokta, *geleceği kapsayan düşüncelerin* süreç içerisinde, kimler tarafından, nasıl ve ne şekilde belirlendiğidir. Parla'ya (1995:22) göre Kemalizm, tam da bu noktada, "geleceği kapsayan tasavvurların anahatları" olma iddiasıyla, ideolojik yönünü ortaya koymaktadır. Nitekim Tekin Alp (1998:39) de Kemalizmin bu sayede, "devletin ve Türk ulusunun yazgısına egemen olan bir ideoloji" haline geldiğini belirtmektedir. Erdoğan (2000:330) ise bir ideoloji olarak Kemalizmi, 19. yüzyıl pozitivizminden etkilenmiş olan, karmaşık bir fenomen olarak ele almaktadır. Buna göre Kemalizm, pozitivist aydınlanma anlayışı ile, geleneksel İslami toplumun yerine geçmek üzere esas itibariyle laikçi esaslara dayanan yeni bir ulus yaratma projesinin gereklerini birleştiren bir ideolojidir.

Giritli ise Kemalizmin bir ideoloji olduğunu ısrarla vurgulayan yazarların başında gelmektedir. Giritli'ye (1987:284) göre Kemalizm "bir yandan akıl ve bilime dayandığı, yani pragmatik bir nitelik taşıdığı, öte yandan ise ulusal egemenlik ilkesinden yola çıktığı ve özgürlükçü plüralist toplumun yaratılmasını öngördüğü için, pragmatik ve demokratik ideolojiler arasında" yer almaktadır. Ayrıca Kemalizmin bir ideoloji olarak ele alınmasının pratik yararını ise Giritli (1987:284) "arayış içinde bulunan toplumun ve gençlerin ulusal bir ideoloji etrafında birleştirilerek Türkiye ve Kemalizm'e düşman çevrelerin ideolojik tuzaklarına düşmekten kurtarılması" biçiminde açıklamaktadır. Timur (1997:292) ise Kemalizmin, 1920'lerin Türkiye'sinin yarattığı bir siyasal doktrin ya da devrim ideolojisi olduğunu, ancak bilimsel bir statü iddiasında olmadığını ifade etmektedir. Onun ideoloji haline gelişinin ise savaşın ve devrimci atılımların bitmesinin ardından yapılan kongrelerde, meclislerde ve diplomatik konferanslarda gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak Kemalist ilkelerin toplumsal olayları açıklayan yöntem ve kuramlar bütünü olarak değil, yeni Türk devletinin siyasal dayanaklarını saptayan prensipler olarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Ancak toplumsal ve siyasal yapının evrimine bağlı olarak söz konusu siyasal doktrin bazı anlam değişiklikleri yaşamış ve

birden fazla Kemalizm'den söz edilir olmuştur (Timur 1997:242). Buna göre Kemalizm, 1940'larda "görece sakıncasız bir muhalefeti dillendirebilme yolu olarak Atatürkçülük" adı altında formülleştirilirken; 1960'larda "sol versiyonu" geliştirilmiş, buna karşılık milliyetçi-muhafazakar kesimlerce yine aynı dönemlerde *Atatürkçülük* ifadeleri tercih edilmiştir. 1980 sonrasında ise artık Atatürkçülük yerine *Atatürk İlke ve İnkılapları* ifadesinin kullanılmaya başlandığı (Köker 2002:97) görülmektedir[2].

Erken cumhuriyet döneminde yeni bir ulus, yeni bir devlet ve yeni bir kimlik yaratma projesi ya da modernleşmeci bir proje olarak ortaya çıkan Kemalizm'i oluşturan düşüncelerin, Atatürk'ün ölümünden beri sivil-asker bürokratlar tarafından belirleniyor oluşunu gözden kaçırmamak gerekir. Buna bağlı olarak, Kemalizmin, süreç içerisinde egemen zihniyetin ve özellikle bürokrasinin üst-dili ya da ideolojik söylemi olarak veya bir meşrulaştırma aracı olarak *ideolojileştirildiği de* belirtilmektedir. Böylelikle her ne kadar Kemalizm'in sağ ve sol versiyonları kendi içinde bir takım farklılıklar barındırıyorsa da, toplumsal ve siyasal ilişkileri yeniden üreten bir üst-dil olarak Kemalizm'in sürekliliğini sağlayan bir takım ortak düşünsel temeller olduğunu saptayabilmek olanaklıdır.

İşte Metin Heper, Eric Zürcher, Şerif Mardin gibi yazarlar Kemalizmin en başından itibaren bir ideolojik söylemsel bütünlüğe sahip olmadığını, zaman içerisinde özellikle de bürokratik elitler tarafından ideolojileştirildiğini ifade etmektedirler. Örneğin Heper (1985:61) Kemalizmin, Atatürk'ün şahsi bir projesi olmadığını; temel ilkelerin toplumu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak ve milliyetçilik ideolojisi bağlamında bir toplumsal ve siyasal yapı üretmek üzere kodlandığını; dolayısıyla eğer Kemalizmin bir ideoloji olduğundan söz etmek gerekirse onun ancak bir *yumuşak ideoloji* olduğunu, bir düşünce içeriği ya da tipi olarak değil doğrunun/gerçekliğin keşfi doğrultu-

---

[2] 12 Eylül'den sonra bir yandan Atatürkçülüğün diğer yandan Türk-İslam sentezinin, sola karşı bir ideoloji olarak dayatıldığı düşüncesinden hareketle sol Kemalist aydınlar (İlhan Selçuk, Uğur Mumcu, Mümtaz Soysal, Sina Akşin gibi) kendilerini yeniden tanımlamaya girişmişler; bu bağlamda 12 Eylül sonrasında sunulan ideolojiyi de "dondurulmuş Atatürkçülük" olarak ifade etmişler ve yeniden yorumlamaya girişmişlerdir (Alpkaya 2002:479).

sunda bir *teknik* (1985:64) ya da bir *dünya görüşü* (Weltanschauung) olduğunu (1985:65) ifade etmektedir. Mardin de (2000:181) benzer şekilde Atatürkçülüğün, Osmanlı'dan kalma bir takım temel yapısal unsurları değiştirip, yerine çağdaş medeniyetten esinlenmiş bir toplu-luk kurma amacı doğrultusunda oluşturulan bir *dünya görüşü* olduğunu belirtmektedir. Zürcher (1995:264) ise Kemalizmin "tutarlı ve her şeyi kapsayan bir ideoloji halini alamadığı"nı, onun bir "tutum ve kanılar bütünlüğü" olduğunu, üstelik de bu tutum ve kanıların ayrıntılı bir tanımının yapılamadığını vurgulamaktadır. Bunun ise Kemalizmi, tıpkı Heper'in yumuşak ideoloji tanımlamasında olduğu gibi, *esnek bir kavram* haline getirdiğini ve bu sayede "dünya görüşleri çok farklı olan insanların kendilerine Kemalist diyebildiklerini" hatırlatmaktadır. Akural (1999:193) da aynı doğrultuda Kemalizmin, "çok iyi biçimde üzerinde düşünülmüş metafizik ve epistemolojik açıklamaları olan resmi bir ideoloji olmadığı"nı, daha ziyade toplumsal gelişmede laiklik ve milliyetçiliğin rolünü vurgulayan bir *gelişim modeli* olduğunu söy-lemektedir.

Ancak adı ister 'dünya görüşü-yumuşak ideoloji' isterse 'teknik, tutum ve kanılar bütünlüğü' olarak nitelendirilsin Kemalizmin, Atatürk devrimlerinin konsolidasyonu tartışması ortamında gelişen Türk bürok-ratik elitinin elinde, Atatürk'ün ortaya koyduğu fikirlerden çok kendi amaçları doğrultusunda özellikle de parlamenter demokraside etkili bir rol oynayabilmek için çarpıtıldığı, bir takım rutinleştirme ve ilavelerle birlikte ideolojileştirildiği ya da siyasi bir manifestoya dönüştürüldüğü (Heper 1985:67-68) düşüncesi adı geçen yazarlarca paylaşılan ortak bir kanı niteliğindedir. Diğer bir deyişle, Kemalist ilkelerin *doğruyu (truth) bulma* teknikleri olarak ele alındığı söylenebilir. Bu doğrultuda Kemalizmin devrimci yönünün de, toplumsal ve siyasal yapının doku-su içinde biçimlenen kurumsal dönüşümleri koruyucu ve muhafaza edici bir içeriğe sahip olmaya başladığı (Heper 1985:71) ifade edilmek-tedir. Bunda, bürokratik davranışın genelde düzenleme ve düzene yö-nelik olmasının, bunun karşısına çıkan gerçekleri ise kuraldışı saymasının (Mardin 2000:206) da etkisi olduğu belirtilebilir. Diğer bir deyiş-le, bürokratik yönetim geleneği, bürokratların, Kemalist ilkeler çerçe-vesinde bir kamu çıkarı kavramı geliştirerek (Heper 1973:59), onanmış bir ideoloji olarak Kemalizmi kendi özlerinde temsil ettikleri, bunun

sadık aracıları olarak görev yapmaya başladıkları ve bürokrat elitler için rehber ideoloji temelinde Kemalizmin durağan bir biçime dönüştürüldüğü (Heper 1999:133) ifade edilebilir. Bu tavrın temel amacının ise, elden geldiğince süregelen toplumsal ve siyasal yapıyı, değiştirmeden devam ettirebilmek (Mardin 2000:207) olduğu görülebilir. Kemalizmin bu şekilde ideolojileştirilmesinin ise özellikle İnönü liderliğinde geçen erken cumhuriyet döneminde yaşanmaya başladığı (Heper 1973:79), hatta İnönü'nün bütün devlet mekanizmasını bürokratlaştırdığı (Heper 1977:98) ve ideolojik tercihin kısaca devletçi-bürokratik Kemalizm olarak ifade edildiği (Erdoğan 2000:74) söylenebilir. Kısacası bürokrasinin, siyaseti kendi tekeline alabilmesi için Kemalizm, resmi ideoloji olarak meşrulaştırıcı bir işlev görmeye başlamış ve toplumun kaderinde etkin olanlar ise siyasi seçkinlerden çok devletçi seçkinler[3] (Erdoğan 2000:127) olarak ortaya çıkmış; buna karşın devletçi-seçkin bu bürokratlar, klasik bürokrattan çok siyaset adamı olarak, bürokratik verimlilikten çok siyasal etkinlik[4] ile ilgilenmişlerdir (Heper 1973:117, 124).

Bu durumun, Atatürk'ün zihninde realist esaslar üzerine kurulu devrimlerin, bürokratik elitlerin elinde irreel bir peri masalı haline dönüştüğü (Mardin bunu "*miş gibi* havası yaratılması" olarak da ele almaktadır) ve Atatürk'ten çok daha fazla Atatürkçü olanların sayısının artışına yol açtığı (Mardin 2000:244) biçiminde yorumlanması olanaklıdır. Böylece siyasal sistemde sağ'dan sol'a pek çok siyasal partinin Kemalist olduğunu ifade etmesinde, Kemalist özne konumu etrafındaki eklemlenmelerin çoğalmasının ve böylece Kemalist bir kimlikle diğer kimlikler arasındaki sınırın belirsizleşmesinin önemli bir payı olsa gerektir. Şöyle ki, bu süreçte ideolojik bir söylem niteliği kazanan Kemalizm, kendi etrafında birleşen eşdeğerliklerin içini boşaltarak,

---

[3] Erdoğan (2000:331) Kemalist elitin ideolojisini "dine karşı şüpheci, hatta düşmanca bir tutum, ilerleme aracı olarak pozitif bilime güçlü bir inanç, milliyetçililik ve siyasetin laikleştirilmesine katı bir bağlılık" olarak ifade etmektedir.

[4] Heper (1977:90), bürokrasinin idari olmaktan çok siyasi yönünün güçlü olması nedeniyle, onların hukuksal ya da rasyonel niteliklerinin ağır basmadığını, bunun ise bir anlamda Osmanlı devlet geleneğinden gelen güçlü patrimonyal özelliklere sahip olmalarına dayandığını belirtmektedir.

onların gerçek içerikleriyle bağlarını zayıflatmış ve boş bir gösterene dönüştürmüştür. Kendi yokluğunun göstergesi olmaya başladığında ise Kemalizm'in konumu belirsiz ve kararsız bir hale gelmiştir (Çelik 2002:90).

Kemalizm'in bugünkü toplumsal-siyasal düzen içerisinde politik bir meşruiyet çerçevesi oluşturduğuna ilişkin benzer bir yorum Bora ve Taşkın (2002:529) tarafından yapılmaktadır. Onlara göre Kemalizm, bütünlükçü bir doktrin olmaktan ziyade, ulus-devletin kuruluşu sürecinde resmi bir ideoloji işlevi görmesiyle, diğer bir deyişle, 'söylemsel ve politik bir meşruiyet çevresi oluşturmasıyla', ideolojik hegemonya mücadelesinde hem sağ hem de sol yorumlara ve eklemlenmelere açık olabilmiştir. Bu anlamda Kemalizm, "içi giderek boşalan amorf yapısı ve sistematik bir doktrin niteliği taşımaması nedeniyle, her siyasi harekete 'Kemalizme selam yola devam' gibi bir manevra alanı tanımıştır" (Yıldız 2002:233). Belirsiz ve kararsız bir hegemonik ideolojik söylemin her siyasi parti/toplumsal grup tarafından ya sistem içinde kalabilmek ya da iktidara ortak/sahip olabilmek için; asker ve sivil bürokrasi için düşünüldüğünde ise 'devletin/rejimin/cumhuriyetin yaşatılabilmesinin temeli olarak düşünülmesini ve bu sayede varolan siyasal ilişkilerin yeniden üretimini' kolaylaştırılmış olmaktadır. Bütün bu anlayışlar ise Kemalizm'in erken cumhuriyet döneminde olduğu gibi bugün de "tek yeterli ideoloji, tek değerler sistemi ve tek kimlik modeli" (Parla 2002:313) olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır ki; bu algılamayı hegemonik bir projeye ya da ideolojiye dönüştüren ve tüm topluma mal eden en önemli aktörler de başta, *aydınlar* ve *askerler* olmak üzere, *bürokratik elitlerdir*. Bütün bunlar ise Kemalizm'in seksen yıllık 'yeniden üretim serüveninde' bazı ortak noktalar saptanmasına olanak yaratmaktadır. Örneğin Karaömerlioğlu, (2002b:296) bu çalışmanın ampirik bulgularını destekler nitelikte, Kemalist zihniyetin ana unsurlarını şu şekilde sıralamaktadır:

> *1.Milli birlik ve beraberliğe aşırı vurgu, 2.Sürekli iç ve dış düşmanlarca kuşatılmışlık atmosferi içinde yaşamak, 3.Devletin kutsanması ve devlet çıkarlarının gerektiğinde toplumun ve bireyin çıkarlarının önünde tutulması, 4.Her düzeyde farklılığın ve toplumsal farklılaşmanın hoş görülmemesi, anormal karşılanması ve 5. Seçkincilik.*

Kemalizmin, devrimler süreciyle birlikte yeni bir ulus-devlet kurma, buna bağlı olarak devletin ulusunu tanımlama, bu yeni ulusun kimliğini kurgulama amacına yönelirken, bu temel amaçlarını *modernleşmeci* ve *pozitivist* paradigmalar bağlamında gerçekleştirmeye çalıştığını da gözden kaçırmamak gerekir. İşte Kemalist projenin, modernleşmeci ve bir o kadar da pozitivist temellere sahip oluşunun, bir bakıma onun, ideolojik bir söylem olarak ele alınmasını da kolaylaştırdığı söylenebilir.

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda 'devlet' ve özellikle Tanzimat hareketleriyle birlikte 'bürokrasinin' toplumsal rolü, oldukça ağırlık kazanmıştır. Mardin'in (2000:176) ifadesiyle Tanzimat, "devlet idaresini elinde tutan yeni bir memur zümresinin devletin imkanlarından faydalanarak bir nevi üst tabaka meydana getirdikleri bir zamandır". Bu nedenle imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde de devletin ve bürokrasinin ağırlıklı yeri tamamiyle ortadan kalkmamış, belli noktalarda yeni kurulan devlete miras olarak kalmıştır.[5] Bu mirası Alpkaya (2002:490) "devletin koruyucusu olarak bürokrasi" biçiminde ifade etmektedir. Özellikle yeni ulus-devletin kurulmasıyla birlikte sistemli bir Türkçülük ve Türkleştirme projesini gerçekleştirenlerin devrimci kadroya destek veren aydınlar ve bürokratlar olduğunun (Aydın 1998:110) hatırlanması bu noktada yararlı olabilecektir.

---

[5] Buna rağmen Heper (1999:130-133), 1920'li yılların başında Atatürk'ün, yetkin bir devlet bürokrasisinin farkında olsa da, görevli memurların araçsal rasyonellikten fazlasını gerektiren görevleri yerine getirebileceğine inanmadığını; bu doğrultuda Atatürk'ün 'sivil toplumu ürkütmeden genel menfaatleri koruyan devlet' anlamında Hegelci bir devlette karar kıldığını, fakat böylesi bir devletin ayrılmaz bir parçası ve önemli bir ögesi olan mutlak yetkili sınıfı reddettiğini de eklemektedir. Bu çerçevede devlet memurları olarak bürokrasinin, cumhuriyetin hedeflerine bağlı kalması, fakat mutlak ve evrensel yönetici sınıfı olmaması gerekmekteydi. Bu ise onlar için Kemalist ilkelere dayalı cumhuriyetçilik, milliyetçilik, popülizm, laiklik, devletçilik ve reformculuk doğrultusunda ayrı bir rasyonellik tanımı yapılmasını gerektirmiştir.

Söz konusu dönemde devrimci ya da radikal değişimci bir eylem tarzı sergileyen bürokrasinin, aslında Kadro hareketinden[6] itibaren sol Kemalistlerin, 1960 sonrasında Yön hareketinin, sonrasında ise hem sol hem de sağ kanatta yer alan asker ve sivil kanadıyla bürokrasinin temel kaygısı 'devletin kutsanarak, onun çıkarlarının her türlü çıkarın üzerinde tutulması' olmuştur. Bu çerçevede 'devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü şeklinde formüle edilen, milli birlik ve beraberlik ekseninde hareket eden' bürokrasinin, bir bakıma Kemalizm'i ideolojileştirmenin de ötesinde onu, ideolojik bir söylem olarak üst-dile ve devletin resmi zihniyetinin meşrulaştırıcı aracı haline getirmeyi başardığı söylenebilir. Süreç içerisinde ise "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" söylemi, demokratik mekanizmalara ve daha genel ifadeyle, toplumsal ve siyasal yapıya dahil olabilmenin olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir. Böylesi bir söylemin bürokrasi açısından ortaya çıkardığı demokrasi algılayışı ise, "sonuçları önceden belirlenmiş ve garantiye alınmış, değişmez ulusal çıkarların gerçekleşmesini sağlayan işlemlere indirgenebilmektedir" (Erdoğan 2002:589). İşte Kemalizmin bürokratikleştirilmesi ile anlatılmaya çalışılan da, aslında ideolojik bir söylem olarak Kemalizm'in ideolojik anlamda bürokrasi aracılığıyla 'içe kapanması ve tepki duyma özellikleri geliştirilmesi'dir.

Yukarıda sözü edilen ideolojik kapanmanın başarılabilmesi için de, üretilen ideolojik öznelerin karşıt ideolojilere tepki duyan bir yaklaşımı benimsemeleri ve bunu gündelik yaşamlarındaki davranışlarına yansıtabilmiş olmaları gerekmektedir. Kapanma ve tepki duymanın, ideolojinin devamı ya da sürekliliği için kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Kapanma olmaksızın ideolojik söylemin, kendi ürettiği özneleri kontrol altında tutması ya da yeni özneler yaratarak düzeni sürekli kılması olanaksızlaşabilmektedir. Bu anlamda her toplumsal-siyasal düzende bir takım hakim ideolojik söylemler olsa da, hakim olan ideolojik söyleme pek çok muhalif söylemin de aynı düzen içerisinde yaşam bulmasının olanaklı olabileceği söylenebilir. Farklı söylemsel uyaranlara, göstergelere veya anlamlara maruz kalan öznelerin, rakip ya da muha-

---

[6] Kadro Dergisi hakkında Bkz. (Türkeş 1999), (Tekeli-İlkin 2003); (Harris 2002), (Bostancı 1990), (Aydemir 1986), (Yanardağ 1988).

lif ideolojik söylemlerin etki alanına girmemeleri için de, hakim ideolojik söylemin kendi içinde bir kapanmaya doğru gitmesi gerekmektedir (Çoban 2003:258).

Yukarıdaki ifadeleri daha anlaşılır kılması adına Atatürk'ün ölümünden sonra bile Kemalizm'in siyasi, kamusal ve kültürel alanlarda merkezi yerini korumasında bürokrasinin,

> *1.İnönü-Bayar gibi kadroların onun mirasını korumaya yönelmesi, 2.TSK'nin devrim ve onun ideallerine bağlı kalması, aynı zamanda müdahalelerden kaçınmaması, 3.Cumhuriyeti sürdürmek için bürokrasinin Atatürk karizmasının yıpratılmaması, beslenmesi ve sürdürülmesi gerektiğine inanmaları ve 4.Eğitim aracılığıyla genç kuşakların zihinlerinde Atatürk imgesinin sürekli olarak üretilmiş olması (Ünder 2002:152)*

çerçevesinde büyük rol oynadığı ifade edilebilir. Şöyle ki, "Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun" çıkartılması, İnönü karizmasını ortadan kaldırmak için de olsa paralara yeniden Atatürk resimlerinin basılması, devlet dairelerine Atatürk fotoğraflarının asılması ve Anıtkabirin tamamlanması DP iktidarı döneminde gerçekleştirilmiştir. Atatürk'ün "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış toplum" tasavvuruna en çok sahip çıkanlardan birisi de Bayar'dır. Bayar, sınıf çelişkilerini cumhuriyet için en büyük milli tehdit unsuru sayan, sınıfsız-kaynaşmış bir toplumu en büyük Kemalist ülkü (Bora ve Taşkın 2002:532) olarak değerlendiren bir isim olmuştur. Görüldüğü üzere sadece İnönü döneminde değil, DP döneminde de Atatürk'ün kişiliğinde, Kemalizm ideolojileştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca DP ve CHP'den günümüze kadar, Kemalizm'in kopuş değil bir süreklilik taşıdığını göstermesi açısından, Kemalizm'in sağ ve sol yorumlarının her iki versiyonunun da Kemalizm'i "bitmemiş bir medeniyet projesi" (Bora ve Taşkın 2002:544) olarak gördükleri belirtilmelidir.

Her ne kadar "bitmemiş bir medeniyet ya da devrim projesinin" içeriği ve hedefleri sağ ve sol yorumlarda farklı olsa da, temel program ve politikaların "Kemalizm'in tamamlanmadığı düşüncesini" referans almaları bağlamında, ideolojik söylemin sürekliliğini gösterdiği söylenebilir. Diğer taraftan TSK ise Türk siyasal ve toplumsal yaşamında, toplumun/halkın Atatürkçülüğün (Kemalizm'in değil) belirlediği sınırlar içerisinde kalması için uyguladığı "rejim muhafızlığı" rolünü, sü-

rekli olarak Atatürk'e bağlılığın aşırı bir biçimde vurgulanması biçiminde uygulaya geldiği de belirtilmelidir. Diğer bir deyişle TSK, kendisini Kemalizm'in asli taşıyıcısı olarak kabul etmekte ve resmi ideolojiyi, sistemin, kurumların, aktörlerin ve bireylerin bilincine işleyerek yeniden üretmektedir (Cizre 2002:156). 27 Mayıs 1960'tan 28 Şubat 1997'ye kadar olan süreçte TSK'nin siyasal sürece müdahalelerinin temelinde yatan Kemalist söylem, "düzeni tanımlamanın" (Çelik 2002:91) ve daha da önemlisi o düzenin tanımlanmış sınırlarına dahil olmanın ya da olamamanın, diğer bir deyişle *meşruiyetin* düğüm noktalarını oluşturmuştur. Bu süreçlerde yaratılan Atatürkçülük söyleminin eğitim kanalıyla genç nesillere aktarılması ise Atatürkçülüğün bir takım törenler, ritüeller ve semboller seti aracılığıyla daima canlı kalmasını sağlayabilmiştir.

Asker haricinde sivil sağ-Kemalist elitin, "kendi ideolojik ufku içinde yer alsa bile özerk bir siyasal oluşumu tehdit olarak algılaması" (Bora ve Taşkın 2002:532) da yine, Kemalizm'in bürokratik elitler elinde ulus-devletin istikrarlı varlığı için, toplumsalı belli sınırlar dahilinde tanımlayan bir imgeleme dönüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki, 12 Eylül sonrasında Türk-İslamcı muhafazakarların bile yeri geldiğinde Atatürk milliyetçiliğini bazı nüanslara rağmen içselleştirebilmeleri ve resmi ideolojinin popülerleştirilmesi işlevini hararetle üstlenmeleri, 'toplumu tepeden ıslah etme' ve devletin kutsallığından hareketle 'onun çıkarlarının toplumsal ve bireysel diğer çıkarların üstünde tutulması' anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilecek olan "toplumu hizaya getirme" ve "devleti en üstte tutma" (Taşkın 2002b:573) kaygısından kaynaklandığı; bunun ise özellikle 1980 sonrası bürokratik Kemalist söylem tarafından 'ulus-devletin istikrarlı varlığını sürekli kılmak' ve bu çerçevede her türlü farklılıkları öteki'leştirerek toplumsal-siyasal düzenin dışında tutmak fikrine dönüştüğü söylenebilir.

Kemalizm'in bürokrasi eliyle ideolojik bir söyleme dönüştürülmesinin bir başka yönü ise, Kemalizm'in modernleşme ve çağdaşlaşma amacıyla örtüşmektedir. Ancak buradaki modernleştirmecilik, bürokrasinin elinde "toplumun tepeden ıslah edilmesi" anlayışı (Yeğen 2002:59) olarak ortaya çıktığından; devrim ilkelerinin ve rejimin ideolojik söyleminin köylere kadar gidebilmesinde, yeni kurulan devlet ve

rejimin meşruiyetinin oluşturulabilmesi için gerekli insan öğesinin yetiştirilmesinde köy enstitüleri ve halkevlerinin de[7] önemli bir ideolojik araç olarak rol oynadığı yorumu yapılabilir. Nitekim yeni bir insan tipinin yetiştirilmesindeki söz konusu kurumların katkılarını Süreyya (1932a:37) "gençliğin inkılâp esaslarına göre hazırlanması ve daima inkılâbın emrinde kalması şiarları büyük şefimiz tarafından her vesile ile işaret olunmuştur. Halkevleri, bu işaretin tahakkuku için müracaat edilebilecek en emin vasıtalardan biridir" sözleriyle dile getirmektedir.

Altıoku oluşturan oklardan devletçilik ilkesi de bu doğrultuda bir yandan en geniş anlamda 'toplumun tepeden ıslah edilmesi' olarak algılanabilirken; öte yandan devletin çoğunluğun yararına ekonomik hayata karışmasını gerektirmiştir. O çoğunluğu genelde köylü kitlesi oluşturduğundan, bu fikir, dönemin aydınlarının zihninde Türk köyünü sefaletten, köylüyü ise bilgisizlikten kurtarmak suretiyle devrimin başarıyla sonuçlandırılabileceği biçiminde algılanmıştır. Bu yolda köye koşmak, köyü kurtarmak fikirleri idealler halinde yayılmaya başlamış[8], öyle ki, Türkçe'nin arındırılması ve zenginleşmesi için köylerden kelimeler bile derlenmiştir (Wilson ve Başgöz 1968:154-155). Tekin Alp'in (1998:252)

> *(Y)eni Türkiye'nin devletçilikten amacı, yalnız ekonomiyi değil, aynı zamanda toplumu ve kültürel yaşamı da yönetmektir. Hiç bir şeyin rastlantıya bırakılmaması gerekir. Devletin görevi...yalnızca asayişi sağlamak olmayıp, ulusun tüm yaşamını yukarıdan aşağıya kadar düzenlemektir...bireyin özgürlüğü ancak toplumun devletin çevresi içinde kendini gösterir,*

sözleri de bu algılamaya bir örnek oluşturması bakımından önemlidir. Tahir Hayrettin'in (1933b:30) milli kurtuluş savaşının ana direği olarak köy ve köylüyü görmesi nedeniyle, inkılâbın iç anlamıyla köyü kur-

---

[7] Wilson-Başgöz'e (1968:197) göre, özellikle halkevleri, okul eğitimi almamış köylü halk için kurulmuş olsa da, gerçekte bu kitleyi çatısı altına alamadığını, genelde eğitim görememişlerden çok öğrenciler ya da şu veya bu şekilde eğitimli devlet memurlarının bu mekanlara gittiğini, bu nedenle de 'halkın evi olamadıklarını' düşünmektedirler.

[8] Ahmet K. Tecer'in "Orda bir köy var uzakta, gitmesek de gelmesek de o köy bizim köyümüzdür..." diye devam eden şiiri de bu duyguları anlatması bakımından güzel bir örnektir.

tarmak için bir mücadele olduğu ve buradan hareketle "o halde köyümüze gidiyoruz; ve onu, insanı, davarını, çatısı ve sofrası ile yapacağız..." sözleri de o dönemin aydınlarında, her ne kadar romantik bir köy kurgulaması olsa da, bunun aslında sıradan bir romantizm ya da köy/köylü özlemi olmadığı; gerçek amacın köy/köylü üzerinden devrimlerin topluma benimsettirilmesi ve toplumun tepeden inmeci zihniyetle kurulması olduğu anlaşılmaktadır. Analiz sonuçlarının tartışıldığı bir sonraki bölümden de anlaşılacağı üzere, köy ve köylü sorunları yurt bilgisi kitaplarında da ağırlıklı olarak yer almıştır. Hayrettin'in ifade ettiği gibi ders kitapları köylüyü, 'köy yaşantısı, ekonomik faaliyetleri, eğlenceleri, hayvanları, tutum ve davranışları'yla anlatarak, onları bir bakıma medeni ve itaatkar yurttaşa dönüştürmeye çalışmıştır.

Pozitivist bir yaklaşımla toplumun tepeden ıslah edilmesi fikri, doğal olarak devlet ile sivil toplum arasında bir mesafenin varolmasını, Kemalizm'in ise adeta kategorik olarak devletin/bürokrasinin ufku olarak algılanmasını beraberinde getirdiği (Yeğen 2002:59) söylenebilir. Kemalizm'in, bürokrasinin ufku olarak algılanması ise onun, bürokrasinin bir ideolojisi olarak yine bürokrasi tarafından şekillendiğini, söz konusu ideolojik söyleme toplumsal anlamda *rıza* gösterecek yurttaşlar yaratılmasını[9] ve bunun için de bütün farklı toplumsal grupların ufkunun tek bir potada genelleştirilmeye çalışıldığını söylemeye olanak sağlamaktadır. Bunda daha önce de ifade edildiği üzere, bürokratik davranışın hep düzenleme ve istikrara yönelik olması ve buna muhalif

---

[9] Ancak 1980'de hegemonik projenin restorasyonu ile toplumsalın yeniden yapılandırılmasının, sadece milliyetçi-muhafazakar seçkinlerin desteğini temin ederek gerçekleştiremeyeceği, 'meşruiyet ve rıza üretiminin' sağlanamayacağı fark edildiğinde, 12 Eylül askeri bürokrasisi, toplumsalın yeniden yapılandırılmasında özellikle kültürel alanda milliyetçi-muhafazakar temaları ve hassasiyetleri Kemalizm'in otoriter-seçkinci özüyle eklemleyerek 'Türk-İslam Sentezi' söylemini doktrinleştirmiştir (Bora-Taşkın 2002:541). Bu doktrinin, bürokrasi eliyle tüm toplumu yeniden yapılandıracağının bir kanıtı, Evren'in şu sözlerinde görülebilir: "Atatürkçülük adına tahrifat ve tahribat yapmış olanların yozlaştırmış oldukları Cumhuriyet kuruluşlarını yeniden düzenleyeceğiz, gerekirse bu düzenlemeyi, o kuruluşu kapatıp yeniden açmak suretiyle gerçekleştireceğiz" (Taşkın 2002b:578).

tüm gerçekleri kural dışı sayması eğiliminin (Mardin 2000:206) de önemli bir payı olduğu belirtilebilir.[10]

Kemalizm'in, bürokratik elitlerin elinde toplumsal ve siyasal alana meşruluk sağlama stratejisi olarak kurgulanmasında, içeriğine eklemlenen bu söylemsel yapı, ona yarı mit gibi evrensel doğruluk atfedilerek tanımlanmasını da (Çelik 2002:89) beraberinde getirmiştir. Özellikle 'hegemonyaya rıza gösteren yurttaş üretme projesi' olarak düşünüldüğünde, bu proje için halkevleri, köy enstitüleri, köy odaları, okuma salonları, konferanslar, örgün eğitim kurumları, ders kitaplarında 'halka yardımcı kuruluşlar' olarak anılan tiyatro-sinema-gazete vb. etkinliklerin seferber edildiği görülmektedir. Böylece bütün farklı toplumsal grupların ufku tek bir potada genelleştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda her ne kadar 'hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir' ifadesi temel bir şiar olarak kabul edilmişse de, farklılıkları kaldırarak ideolojik anlamda sınıfsız-imtiyazsız ve türdeş bir bütün olarak kurgulanmış olan milletin hakimiyeti, aslında tamamen temsil esasını dışlayan bir biçimde anlaşılmıştır. Bununla kastedilen şey, politikaların oluşturulmasında geçmişten bugüne kadar milletin dışarıda tutulduğu ve demokrasinin günümüzde bile halen çoğulcu değil çoğunlukçu bir temelde, diğer bir deyişle, meşruiyetin ölçüsünün sayısal çoğunlukta algılandığı ve uygulandığıdır (Bumin 1998:88-89).

Bütün bu tartışmaların ardından Kemalizmin bu çalışmada hangi bağlamda ele alındığını kısaca ortaya koymak yararlı olacaktır. İdeoloji-eğitim ilişkisinden hareketle, erken cumhuriyet döneminde kurgulan ideolojik söylemin çözümlemesini yapmayı amaçlayan bu çalışmada Kemalizm, incelenen söz konusu döneme ait ders kitaplarının içeriğini belirleyen bir ideolojik söylem olarak ele alınmıştır. Hatırlanacağı

---

[10] Tekin Alp'in (1998:217-218) erken cumhuriyet döneminde uygulanan sistemin diğer demokratik ülkelere göre neden başarılı olduğunu ortaya koyarken kurguladığı argüman da, yönetici-seçkinlerin halka bakış açısını yansıtması ve hegemonyaya rıza gösteren yurttaş üretme projesinin ifadeye dökülmüş hali olduğundan önemlidir: "Bugün abartmaya düşmekten korkmadan söyleyebiliriz ki, öteki demokratik ülkelerin tümünde ulusu yöneten seçkin kesim ister istemez seçmenler kitlesinin etkisi altında bulunmasına karşın, Türkiye'de yönetici kesim seçmenler kitlesini kendi etkisi altında tutmaktadır".

üzere ideoloji bu çalışmada, toplumsal ve siyasal düzenin yeniden üretimi doğrultusunda, yönetici seçkinlerin egemen söylemini dile getiren, onu meşrulaştırarak devamlılığını sağlayan fikirler bütünü olarak ele alınmaktadır. İşte Kemalizmin çalışmada ideolojik bir söylem olarak ele alınması da bu temele dayandırılmıştır. Diğer bir deyişle, toplumsal ve siyasal gerçekliklerin egemen söylemsel yapı olarak Kemalizmin kurgusal gerçeklikleri doğrultusunda kurulması; o söylemsel yapının bireysel ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına örtük bir biçimde işlenmiş olması Kemalizmi, Gramsci'nin sözünü ettiği en üst düzeyde dünya görüşü olarak değerlendirebilmeye olanak sağlamaktadır. Özellikle bürokratik elitlerin elinde Kemalizmin yaptığı şey, bu düzenin temeli olan söylemsel alanı ve söz konusu düzenin bir bütün olarak yeniden üretimini olanaklı kılan bir sentez olarak, tüm topluma mal edebilmek üzere genelleştirmektir.

Öte yandan Kemalizm, yeniden yapılandırılan toplumsal-siyasal düzen içerisindeki bireyleri, kendi söylemsel varlık alanı doğrultusunda *yurtsever, milliyetçi ve itaatkar* yurttaş özneler olarak kuran ve oluşturan olması itibariyle de ideolojik bir söylem olarak değerlendirilebilinir. Bu anlamda Kemalist ideolojik söylemin, özneleştirilmiş bireylerin kimliklerini ve gerçek varoluş koşullarını, siyasal ve toplumsal düzeyde yeniden anlamlandırarak kurgulayan bir ilişkisel boyuta sahip olduğu; onları özgürleştirdiğine ikna etmek suretiyle itaat altına aldığı söylenebilir. Özellikle Kemalist milliyetçilik sayesinde söz konusu ideolojik söylem, söylemsel alanın gerçeklikleri doğrultusunda toplumsal ve siyasal yapıyı yeniden kurgulayarak yeni gerçeklikler yaratması ya da gerçekliğe ima yoluyla ulaşılması bağlamında, bir tür *rasyonalize etme*, *doğallaştırma*, *evrenselleştirerek ölümsüzleştirme* ve *meşrulaştırma* süreci olarak görülebilir. Nitekim cumhuriyetin ilanıyla birlikte, sivil toplum öğeleri, 'yeni bir ulus yaratmak' ve 'muasır medeniyetler seviyesini yakalamak' amacıyla devrimci kadro tarafından yoğun biçimde kullanılmış ve bunlar yoğun bir biçimde ders kitaplarına yansımıştır. Sonuç olarak Kemalizm bu çalışmada, tarih ders kitaplarına yansıyan milliyetçi ve yurt bilgisi ders kitaplarına yansıyan modernleşmeci bir paradigmadan hareketle, gerek egemen söylemi kendi kurgusal gerçeklikleri doğrultusunda dile getirerek onu rasyonel bir temelde meşrulaştıran ve devamlılığını sağlayan; gerekse de bireyleri

yurttaş özneler olarak kuran ve oluşturan bir ideolojik söylem olarak ele alınmıştır.

B. ULUS-DEVLET ve ULUSAL KİMLİK YARATMA PROJESİ

Ulus devletleşme sürecinin aracı olan 'ulusal kimlik'in oluşumu, modern çağın bir ürünüdür. Nitekim ulus devletin oluşumuyla birlikte, devletin kimliği ile o devleti oluşturan yurttaşların kimliği örtüşmeye başlamıştır (Aydın 1998:22). Bu anlamda Kemalizm de insanların kendi kimliklerini tanımlayış biçimlerini değiştirmek üzere, yarattığı yeni kimlik kurgusu ile birlikte, Osmanlı kimliğinden farklı olarak alternatif bir kimlik sunmaya (Köker 2000:153); "ümmet devrinden millet devrine geçiş hamlesini" (Hayrettin 1933a:39) başarmaya yönelmiştir. Nitekim Rıfkı'nın (1933:16), "3. Selim, 2. Mahmut, 1. Mecit ve 1908 inkılâpçıları ile Kemalizm'i ayıran derin fark, bizim devam değil, değişiklik olmamızdır...onların aklının ermediği şey, millet yapmaktır"; İlhan'ın (1933:65) "eskiyi inkarla işe başlayan, 'eski'den hiçbir şeye kulak asmamakla şahlanan yeni hareketimiz tam manasıyla katıksız bir inkılâptır. Onda ne bir 'idare-i maslahat' zihniyeti ne de bir taklit çeşnisi vardır"; Süreyya'nın (1932a:36) "...yüksek kültürlü olan, fakat bizim istediğimiz gibi halkçı, milliyetçi, inkılâpçı, devletçi olmayan insanlar vardır. Bu insanlar filvaki kozmopolit bir cemiyet için birer eyi vatandaştırlar. Fakat yeni Türkiye'de her vatandaşın bu vasıflara uygun bir içtimai hüviyeti olmalıdır" ifadeleri, devrim süreciyle birlikte Osmanlı geçmişinin geride bırakıldığı ve her şeyiyle yeni bir ulus yaratmanın temel kaygı olarak, sadece devrimci kadronun değil aynı zamanda aydınların zihinlerini de meşgul ettiğini göstermektedir.

Bu yeni kimliğin içerisinde yaşayan halk ise ortak amaçlar etrafında birleşmiş, bölünmez, birbirine benzer ve birbirini bütünleyen, standartlaşmış bir bütünlük olarak tasavvur edilmiştir. Milliyetçiliğin evrensel olarak işleyen süreci doğrultusunda, özgür, homojen, siyasal olarak kurumlaşmış, özerk ve meşruiyetini sağlamış (Heper 1973:28) bir millet kurma hedefine yönelinmiştir. Amaç, Türk milli benliğinin eritme potasında bir *kardeşlik* ve *yurttaşlık birliği*nin oluşturulması (Yıldız 2002:231) olarak ifade edilebilir. Bumin'in (1998:96) ifadesiyle, "insanlar büyük ölçüde ancak bu ideoloji dolayımıyla devlete katıl-

mış", "sınıflar kitlelere, kitleler homojen-mistik bir kişiliğe yani millete dönüştürülmüştür". Ancak buradaki kardeşlik ve yurttaşlık birliği oluşturma hedefi, yurtseverliği değil doğrudan milliyetçi bir söylemi içermektedir. Bu söylem ise bir taraftan sadakatin odağını vatan'dan devlet'e kaydırmış, diğer taraftan da -analiz edilen ders kitaplarında sıklıkla saptandığı üzere- yurtseverliğin içeriği vatan-devlet-millet-cumhuriyet gibi kolektif varlıklar için canını feda etmek ya da *ölüm hakkı* ile doldurmuştur. Böylesi bir söylemin meşruiyetini yaratma ihtiyacı ise o söylemin 'bilimselliğini', diğer bir deyişle, pozitivizmi gündeme getirmiştir (Aydın 2002:344). Türk-Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi ise, bu bilimsellik iddiası ya da pozitivst mantıktan hareketle meşruiyeti yaratacak 'bilimsel' çalışmalar olarak bizzat devrimci kadro tarafından talep edilmiş ve yönlendirilmiştir.

Bu doğrultuda Kemalist milliyetçilik tarihsel, etnik ve kültürel olarak bir tekdüzeliğe gönderme yaparken; halkçılık ilkesi de söz konusu tekdüzeliği toplumsal dokuda temellendirmeye çalışmıştır (Karaömerlioğlu 2002a:276). 28 Nisan 1925 tarihli Vakit Gazetesi'nde yayınlanan bir haberde İnönü, "vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır" (Aktaran Ünder 2002:147) demektedir. Tekin Alp'in (1998:301) "yeni Türkiye'de geçmişten andaç kalmış ve Türk kültürünü benimsememiş henüz birkaç yüz bin yurttaş varolmakla birlikte, yirmi otuz yıl sonra bu tür bir tek kişi bile bulunmayacağı kesindir" sözü de, yine Kemalist milliyetçiliğin dışlayıcı kapsayıcılık yönüne işaret etmektedir.[11] M.E. Bozkurt'un 1930'da yaptığı bir konuşmadaki [12]

> *(B)enim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da, düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Özü Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır,*

---

[11] Aslında CHP'nin 1923'teki tüzüğünün 2. ve 3. maddelerinde zikredilen ve bu çalışmada 'dışlayıcı kapsayıcılık' olarak ele alınan halkçılık ve yurttaşlığın Parla (1995:31-32) "dışlayıcı-etnik bir milliyetçilik olarak değil, hukuki-kültürel milliyetçilik olarak" ele alınması gerektiğini vurgular.

[12] Bu konuşma M. Esat Bozkurt tarafından Ödemişte yapılmış olup, 19.09.1930 tarihli Hakimiyeti Milli gazetesinde, 3. sayfada yayınlanmıştır.

köle olmaktır. Dünyanın en hür memleketindeyiz. Bunun adına Türkiye diyorlar (Aktaran Parla 1995:208).

sözleri de, Kemalist milliyetçiliğin *dışlayıcı-kapsayıcılık* temelli bir söyleme sahip olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Çünkü bu konuşmada *Türklüğün*, yeni devletin asıl kurucu unsuru olduğu ve bu nedenle sadece Türk olan ya da kendisini Türk hissedenlerin, bu ülkenin "hür olma nimetlerinden" yararlanabileceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Özü Türk olmayanların, farklı ırk ve etnik yapılardan gelenlerin, aslında Atatürk'ün, "ne mutlu Türküm diyene" sözünde olduğu gibi, kendilerini Türk olarak görmeleri ya da yaratılmış olan ulusal kimliği benimsemeleri durumunda "içeriye" yani "biz"in kapsamına alınacağı, aksi halde yukarıdaki alıntıda 'hizmetçi ya da köle olmak' biçiminde ifade edildiği üzere, ötekileştirileceği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu ifadelerin, Kaplan'ın (1999:136) da belirttiği üzere, farklı bir noktadan değerlendirildiğinde 'öz ve öz olmayan Türk' biçiminde bir ayrıma yol açabileceği, bunun ise aslında 'üstün' ve 'aşağı' uluslar olmak üzere uluslararasında bir hiyerarşik sınıflandırma yapıldığı biçiminde bir takım farklı algılamalara neden olabileceği de söylenebilir. Nitekim incelenen tarih ders kitaplarında, ulus-devlet yaratma sürecine bağlı olarak, Türklerin diğer milletlerden ırksal olarak üstünlüğüne dair pek çok ifadenin yer aldığı saptanmıştır.

Teorik olarak ulus egemenliğine dayanan, dolayısıyla egemenliği, adına yürüttüğü toplumu bir *ulus* haline getirmeyi amaçlayan[13] (Kaynar 2001:61) Kemalist ulus inşa etme pratiği, aynı zamanda çağdaşlaştırıcı bir söylemle, Türklük temelinde milli türdeşliği sağlamaya yönelen çok boyutlu bir siyasi mühendislik projesidir (Yıldız 2002:228). Süreyya'nın (1932a:35) "yeni nesil, yeni memleket yapmaya mecburdu...yeni Türkiye,...eski Osmanlı Türkiyesi gibi bütün anasırı birbirinden ayrı ve bütün anasırı birbirinin aleyhine yaşayan, perişan bir

[13] Bumin (1998:85) Türkiye'de milletin devleti değil, devletin milleti yaratması durumunu, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan 'ulus-devlet'lerden biraz farklı olarak 'devlet-ulus' yapılanmaları olarak değerlendirmekte, bunun ise kendi içinde bir takım zorluklar barındırdığını belirtmektedir. Örneğin devletin birliği sağlamak üzere, tanımlanan 'biz alanı'nın dışarısında hiçbir şey bırakmamak zorunda oluşunun otonomi ve özgürlük bağlamında demokrasiye geçişi de güçleştirmesi gibi.

DAĞINIK İNSANLAR MEMLEKETİ[14] değildir" ifadesi de söz konusu projenin temel düşüncesini göstermesi bakımından anlamlıdır. Kemalizm'i burada ideolojileştiren nokta ise, bir üst kimlik olarak yaratılan bu kimliğin (biz'in) diğer tüm kimlikleri 'ötekileştirmesi' noktasında ortaya çıkmaktadır. Ulus-devlet böylelikle Osmanlı döneminde Türklüğe yüklenen anlamların dışına çıkarak, Batı'daki örnekleri gibi kendisini meşrulaştırmış olmaktadır (Yıldız 2002:228). Böylesi bir dışlayıcı ve bastırıcı stratejiye dayalı milliyetçilik söyleminin, beraberinde milli birlik ve beraberliği, hatta milletvekili yeminlerinden anayasa metinlerine kadar giren, 'devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü'[15] anlayışını beraberinde getirmesi de kaçınılmazdır. Dolayısıyla, ırkçı-etnisist olmasa bile etnik-kültürel kimliğe güçlü bir bağlılık talep edilmektedir (Bora ve Taşkın 2002:532). Erken cumhuriyet dönemi ders kitabı metinlerinin de ağırlıklı olarak bu yönde bir kimlik talebini dile getirdikleri, bir sonraki bölümde ampirik bulgularla ortaya konulmuştur.

Böylece 'tek yürek, tek bilek' imgesine dayalı halk birliği esası, milli ülküden sapma oluşturabilecek hiçbir şeyin görünürlüğüne yer bırakmamıştır. Tam anlamıyla yurttaş olabilmek için herkes Türk olmak veya kendisini Türk gibi hissetmek zorundadır (Yıldız 2002:230). Dahası bir yüzüyle kültürel temelde *kapsayıcı bir yurttaşlık* anlayışına sahip olan, ancak diğer yüzüyle *etnik-kültürel* ya da Parla'nın (1995:210) ifadesiyle *etnik egemenlikçi* ve dışlayıcı-kapsayıcı bir yurttaşlık anlayışına sahip olan bu tip bir milliyetçilik, toplumsal yapının bütün kurumlarında -özellikle eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları- yeniden ve yeniden üretilmiştir.

---

[14] Orijinal metinde bu kısım büyük harflerle yazılmıştır.

[15] Kemalist resmi ideoloji, 1980'lere doğru toplumsal iktidar zeminlerini kaybedip devlet kabuğunun içine çekildikçe söylemdeki "muasır medeniyet seviyesine" erişme amacı önceliğini kaybederek yerini, Kemalist devlet çekirdeğinin korunmasına bırakmıştır. Böylece 1930'lu yıllarda "milli birlik ve beraberlik ruhunun" parti-devlet özdeşliği fikriyle kurumsallaştırılmaya çalışılması gibi (Parla 1995:145), 1980'lerden sonra "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" fikri de Türk-İslam sentezi söylemiyle tüm topluma mal edilmeye çalışılmıştır.

Bu noktada 'ulusal kimlik' olgusunun kendisinin de ideolojik bir yön içerdiğine değinmek gerekir. Çünkü bir *tasavvur* ya da Anderson'un (1995:20) deyişiyle *hayali cemaatten* ibaret olan *ulus* ile hayatın kendisi olması gereken *kültür* ve bu bağlamda *kimliği* özdeşleştirmek, Aydın'ın (1998:42) da değindiği gibi, sentetik ve sanal bir zorlamadır. İşte tarih yazıcılığı ile temellendirilerek inşa edilen ulusal kimlik bu anlamda ideolojik bir yön içermiş olmaktadır. Bireyleri yurttaşlaştıran ulusal kimlik, devlet otoritesinin ulusal kültür ile ayırtedici, türdeş bir kültürü dikte edebilmek için zorunlu ve tek tip bir kamu eğitimi sundukları düşünüldüğünde (Smith 1999:35); erken cumhuriyet döneminde yeni yaratılmış olan ulusa, kimliğini kazandırmak üzere yeni bir tarih yazımı anlayışının doğduğu ve bunun da okullarda okutulan tarih kitaplarına yansıyan hegemonik söylemi farklılaştırdığı bir gerçektir. Hegemonik söylemin farklılaşmasının ise Kemalist yeniden yapılanma sürecinin, eğitim aracılığıyla insan ve toplumu değiştirme amacıyla bağlantılı olduğu söylenebilir.[16]

Diğer taraftan Kemalizm'in, milliyetçilik ve bunun da ötesinde pozitivist anlayışı, 1930'larda Durkheimci anlamda bir iman ve bağlanma konusu olan din gibi, ancak ilahi 'dinin' yerine (Ünder 2002:148) formüle ettiğini de belirtmek gerekir. Tunçay (1992:325) bu durumu, laikleşme hareketinin özellikle şehirli kesimlerde yaratığı manevi boşluğun bir yarı-din haline getirilen milliyetçilikle doldurulması olarak değerlendirmektedir. Rousseaucu bir anlayışla, halkın 'sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle' olarak ele alınması[17], Gramsci'nin terimleriyle söylemek gerekirse 'politik toplum'da olsun 'sivil toplum'da

---

[16] Nitekim TDK (1976:8) ders kitaplarının bu amaç doğrultusunda hazırlandığını, öğrencilere devrim ilkelerinin çağdaş anlayışını kazandırmayı hedeflediğini, oysa 1970'li yıllardan itibaren bu amaçtan kaçınıldığı ve ders kitaplarının *"telkin yoluyle koşullandırma yöntemi"* bağlamında yazdırıldığını açıkça ifade etmekte ve eleştirmektedir.

[17] Kadro dergisi ekibinden Hüsrev'in (1934:34) "bizce Türk milleti dışarıya doğru olduğu kadar içeriye doğru da bir bütündür. Millet içinde sınıf ve zümre kavgalarını, sınıf ve zümre hakimiyetlerini, ister aşağıdan gelsin ister yukarıdan, millet bütünlüğünü parçalayan ricî hareketler telakki ediyoruz" ifadesi de ulusal bütünlüğü bozacağı kaygısıyla, sınıfsal farklılıkların ulus-devlet oluşum sürecinde reddedildiğini göstermektedir.

olsun, ortaya çıkması muhtemel farklı iktidar odaklarını ya da muhalefeti, halkın ya da 'genel çıkarın' düşmanı (Karaömerlioğlu 2002a:278) olarak göstermenin yolu da açılmış olmaktadır. Çünkü yeni bir söylemin kuruluşu, bir takım 'şeylerin' (düşünce, toplumsal grup/sınıf, kimlik vb.) dışarıda bırakılarak, toplumsalın yeniden yapılanışını gerektirmektedir. Bu durum aslında bütünleştirici bir kurum olarak devletin, heterojen toplumsal yapıyı homojen '*miş gibi gösterme*' yeteneği ve gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda her türlü sınıfsal, etnik ve dini ayrım devlet hegemonyasının devamlılığı için zor ve rıza aracılığıyla görmezden gelinip, yeniden anlamlandırılarak üretilmekte ve 'bütüncül, homojen bir toplumsal yapı yaratılmış' olunmaktadır.

Bir ulus devletin siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda 'sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle' olması, yukarıda belirtildiği üzere kurgusal ve ideolojiktir. Ancak Kemalist milliyetçilikte söz konusu olan devlet, tek tek bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan Hobbescu anlamda bir devlet değil; Rousseaucu anlamda toplumun, kendisini oluşturan bireylerden ayrı ve onlardan daha üstün bir genel iradenin olduğu, bu iradenin ise kendisiyle uzlaşmayan bireyleri de kapsadığı ve bu iradenin somutlaşmasıyla ortaya çıkan toplumu yöneten varlık olarak devlet anlayışıdır (Köker 2000:155). Nitekim Schmitt'in, liberal devlet ve hukuk anlayışını eleştirirken belirttiği üzere *genel irade,* çoğulluğu değil türdeşliği gerekli kılar ve zorunlu hallerde demokratik rejimler türdeşsizliği yok etmeye yönelik kararlar alabilirler (Deveci 2002:48). Benzer bir genel irade anlayışıdır ki, erken cumhuriyet döneminde bir taraftan milliyetçilik bağlamında dışlayıcı bir kapsayıcılığı gündeme getirirken; diğer taraftan da homojen, türdeş bir toplum anlayışını gündeme getirebilmiştir.

Cumhuriyetle birlikte toplumun, her anlamda türdeş bir kimliğe sahip olduğu söylemi, Kemalizm bağlamında ideolojik bir söylem olarak kurgulandığından bütün bir tarih bilinci ve tarih yazıcılığı bu doğrultuda oluşturulmuş ve oluşturulan bu bilinç ise yurttaşlara ilköğretimden üniversiteye kadar eğitimin her kademesinde, standart bir kimlik kodu olarak sunulmuş ve sunulmaya devam etmektedir. Böylesi bir kodun kurgulanması ve sunulmasında ise şüphesiz en önemli görev aydınlarla, Türkiye'de olduğu gibi bürokratik elitlere düşmektedir. Bu durum tıpkı Gramsci'nin aydınlara biçtiği role, onların birer 'meşrulaş-

tırma uzmanları' olarak, mevcut toplumsal iktidarın yapısının ideolojik ve siyasal birliğine aracılık etme, bu yapının bağlaşık ve bağımlı gruplarca kabul edilebilirliğini sağlama ve bunun egemenliği evrenselleştirme (Merrington 1985:278) rolüne denk düştüğünü söylemek olanaklıdır. Bu anlamda aydınlar, toplumda egemen değer ve inançların, yönetilen gruplar içinde yayılması için, bir bütün olarak sistemin yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar.

Söz konusu sürecin hedeflediği amaç ise, bireylerin 'biz ...imişiz', 'biz ...den/dan gelmişiz', şeklinde hikaye kipinde tarih ve kimlik bilincine sahip olan yurttaşlar var edebilmektir. Farklı hikaye kipinde konuşanlar ise *öteki*leştirilerek, ulusal kimliğin dışına itildikleri gibi aynı zamanda *biz*in tanımlamasındaki referans noktası olmaya devam ettikleri (Aydın 1998:58) de belirtilebilir. Bu sürecin ise tam da Althusser'in sözünü ettiği özneleştirme sürecine ya da Gramsci'nin sözünü ettiği baskının değil iknanın işlediği hegemonik bir söylemsel alana karşılık geldiği söylenebilir.

Hemen her devlet örgütlenmeleri için ortak bir nokta olan böylesi bir durumda, devlet kendisini bütünlükçü bir düşünsel yapı olarak kurgulamakta ve tüm toplumsal yapıyı bu kurgu doğrultusunda biçimlendirmektedir (Çoban 2003:273). Örneğin Kemalizm'in temel ilkelerinden olan laiklik, *Türk* halkı için, kimliğinin ayırıcı unsuru din olan ve millet sistemi esasına dayanan Osmanlı kimliği ve geleneği karşısında yeni bir Türk kimliği yaratmayı ve eski Türk geleneklerini yeniden canlandırmayı hedeflemiştir. Yine benzer biçimde devrim yıllarında yapılan heykellerden, inşa edilen binalara ve eğitim kurumlarının mekansal donanımlarına kadar pek çok mimari örnek, "telkin, terbiye ve otoriteyi temsil" (Çelik 2002:86) doğrultusunda özel amaç ve mesajlar içerecek biçimde inşa edilmiştir. Öte yandan eğitim aracılığıyla, 'millet'in hikayesini anlatan tarih ya da Türkçe ders kitaplarındaki metinler, insanların kendilerini 'birleşmiş bir milletin yurttaşları' olarak görmelerini sağlayarak dayanışma deneyimini kolaylaştırmıştır. Böylece "kimliklerin çözüldüğü ve toplumsal ilişkilerin farklılaştığı" (Türkeş 2002:425) erken cumhuriyet döneminde temel amacın, Türklerin eski zamanlarının (İslamın 'asr-ı saadet'i gibi) güçlü, başarılı, mutlu günlerini hatırlatıp, insanlara kültürel olarak yeniden canlanma umutla-

rı sunmak olduğu yorumu yapılabilir.[18] Tekin Alp'in (1998:71) "...artık Türkiye'de Kemalist ruh ile güçlendirilmiş bir kuşak vardı, bunun anlamı, özüne güven, ulusal inancın karşı konulamaz dinamizmine güven demekti" sözleri de Kemalizm'in, yarattığı ulusun manevi temelini yeni bir iç duyguyla donattığını göstermesi bakımından önemlidir ki, söz konusu özgüven telkini ders kitaplarına da büyük ölçüde yansımıştır.

Görüldüğü üzere cumhuriyet ile birlikte aslında Kemalizm, bir siyasi ve toplumsal alt üst oluşun ardından gelen yeniden yapılanma ve toplumsalın içeriğinin yeniden belirlenmesi hareketidir. Bu anlamda, eski/geçmiş ile yeni/bugün arasına, yeni ulus-devletin kimliği bağlamında kesin bir sınır ya da ayrım çizgisi konulmuştur. Özellikle tarihin ve tarih bilincinin yeniden yapılandırılmasıyla bu sınırı belirginleştirmeye çalışan yeni ulus-devlet, kendini yeniden üretecek olan resmi ideolojiyi diğer kuşaklara aktarabilmek için "bir kurucu mit" (Türkeş 2002:425) yaratmıştır. Diğer bir deyişle, toplumsal-siyasal düzen ve dayanışmanın meşruiyetini sağlayacak yeni *temel müracaat noktaları* (Smith 1999:35) yaratılmıştır. Ders kitapları üzerine yapılan analiz sonuçlarıyla da tespit edildiği üzere, bu temel müracaat noktalarının yaratılan 'yeni ulusal kimlik' bağlamında ele alındığında, ulusa özgü kişilik ve değerleri yeniden tanımladığı söylenebilir. Ayrıca halkın eski gelenek ve göreneklerinin Orta Asya'daki kökenlerden Anadolu'daki eski medeniyetlere kadar genişletilerek onlara yeni anlamlar yüklendiği, bunların 'benimsenmesi' ve 'içselleştirilmesi' halinde ortak yasal haklardan ve kurumlardan yararlanılabileceği; bir başka deyişle, içeriye/biz'e dahil olunabileceği anlaşılmaktadır. Adı ister kurucu mit, isterse ulusal kimlik olsun, sınırları kesin hatlarla çizilmiş ve siyasal, toplumsal, ekonomik ve hatta kültürel alanda (içeride) varolabilmenin meşruiyetini sağlayan bu sınırlara riayet edilmediğinde ise ötekileşti-

---

[18] Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde, bakanlık yayınları arasında özelikle Batı düşünce dünyasının başyapıtlarını dile kazandırma politikası izlenmiştir. Amaç, eğitime ve eğitim yoluyla insanın ilerleyip aydınlanacağına inanan düşünce, bunun koşullarını da eski Yunan ve Latin metinlerinde bulan hümanist düşünce bu metinlerin yazıldığı dillerin öğrenilmesini, bu yapıtların ulusal dillere çevrilip çözümlenmesini zorunlu görmüştür. Bkz. Barış Karacasu 2002:334-343.

rilmeyi getiren bir ideoloji (Köker 2002:98) yaratılmıştır. Bunda Kemalizm'in, sınırları belirlenmiş bir siyaset alanını zorlamak isteyen aktörlere, toplumsal grup ya da hareketlere, düşünce akımlarına vb. karşı bir restorasyon ideolojisinin referans kataloğuna (Bora ve Taşkın 2002:544) uygun olmasının önemli bir payı olsa gerektir.

Burada söz konusu olan sadece siyasal değil, aynı zamanda kültürel anlamda da bir içerme-dışlama mantığının işliyor olmasıdır. Şöyle ki, yeni ulus devletin ve yeni bir ulusal kimliğin yaratılması projesinde izlenen stratejiler, dönemsel olarak Anadolu Hümanizması'ndan Türk tarih tezi[19] ve güneş-dil teorisine, oradan da Türk-İslam sentezine kadar çeşitlilik ve değişiklik göstermekle birlikte, 'biz' ve 'öteki'nin her defasında yeniden ve yeniden belirlenen içeriği -ulus devlet olmanın doğası gereği- aynı kalmaktadır. Burada önemli olan nokta, ulus-devletin türdeş varlığını sürekli kılabilmek için kim(ler)in dışlandığından ziyade, duruma göre mutlaka belli kesimlerin 'biz'i oluşturan ana yapıdan dışlandığıdır. Dolayısıyla içeriği değişkenlik gösteren 'öteki'sine rağmen, ötekisine referansla tanımlanan biz'in içeriğinin ve onun istikrarlı varlığı için konulmuş 'sınırların' keskinliği değişmemektedir. Tam da bu noktada Kemalizm'in bir ideolojik söylem ya da üst-dil olarak, farklı düşünceleri daha baştan neden dışladığını, onları yasaklayıp toplumsal, siyasal veya kültürel anlamda mahkum ettiğini, değerlendirmekte kolaylaştıran iki önemli algılamayı Parla'dan (2002:314) hareketle ifade etmek olanaklıdır: Bunlardan ilki, Kemalistlerin/Atatürkçülerin "aydınlanmanın *dışarıdan sorgulanmaya* açık ve daha güçlü karşı-kanıt ve savlar karşısında kendi pozisyonunu gözden geçirmeye hazır olmamaları" ve diğeriyse "*kendi kendini sürekli sorgulama* kuralını içinde barındırmayışı"dır. Bunun sonucu olarak Kemalizm, kendisini içerden sorgulayamadığı gibi, dışardan gelecek sorgulamalara da kapalı bırakılmıştır. Öyle ki bu kapalılık, farklı düşünce ve akımları yabancı ve zararlı ilan edilebilmekte, 'ötekisi' ise maddi ve manevi olarak toplumsal ve yasal yaptırımlarla toplumsalın

[19] Türk Tarih Tezi, Avrupa merkezci uygarlık anlayışı karşısında aslında iki şeyi ispat etmeye çalışmıştır. Bir taraftan Türklerin uygarlık yapıcı ırk grubuna dahil olduğu, diğer taraftan da Türklerin Avrupa merkezci sınıflamaların ve Almanya'da yükselen ırk temelli çalışmaların iddia ettiği ikincil (aşağı) ırkların içinde bulunmadığının ispatı. Bkz. Suavi Aydın, 2002:358.

dışarısına itilebilmektedir. Örneğin Giritli'nin (1980:76) "Kemalizm'in toplumsal, etnik ve siyasal planlardaki 'kaynaştırıcı' yönü(ne)...aykırı olan her davranış nereden ve kimden gelirse gelsin, cumhuriyetimizin kuruluş temellerine ve felsefesine aykırı düşer..." sözleri, Kemalizm'in *tekliği* anlayışını açık bir biçimde anlatmaktadır. [20]

İşte erken cumhuriyet dönemi tarih kitaplarının içeriğini birebir belirleyen tarih tezinin yapmaya çalıştığı şeyin de bu olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Türklerin Anadolu'da yüzyıllardır yaşadığı iddiası temel bir belirleyiciliğe sahip olup, Anadolu'nun Ermeni ya da Yunanlıların değil, Türklerin ana yurdu olduğu da mitleştirilmektedir. Bu nedenledir ki, ders kitaplarında Ermeniler'in bu ortak 'biz'in içeriğinde hiçbir zaman yer almadığı, Bizans'ın, Araplar'ın ve diğer azınlıkların da genelde dışlanan 'öteki'ne dahil edildiği saptanmıştır. Ders kitaplarında geçen, "bizden aldıklarını bize satıyorlar", "bizden önce birilerinin yaşadığı", "Bizans eski eserleri yıkıyor ama biz camiye dönüştürerek koruyoruz" ifadeleri de 'onlar'ın 'biz'den farklı olduğuna vurgu yapmak[21] anlamına gelmektedir (Koçak 2002:404).

Görüldüğü üzere buradaki 'biz' ve 'öteki', '*çeşitli* etnik grupların/kültürlerin bileşkesiyiz?' ifadesinden değil '*belirli* bir etnik grubun/tek bir kültürün ardılıyız?' ifadesine referans veren milliyetçi ve etnosantrik yaklaşımların kurgusudur. Bu yaklaşımın, ait olduğu gru-

---

[20] Özellikle her askeri müdahaleden sonra askeri bürokratlarca Kemalizm'in bu yönüne vurgu yapıldığı bilinmektedir. Farklı düşünceleri sorgulamadan, tartışmadan, baştan reddeden böylesi bir resmi ideolojinin eğitim sürecindeki çocuk ve gençlere aktarılması halinde, söz konusu bu süreç, eğitim sisteminin çıktısı olan genç nesilleri aydınlanmış/rasyonel bir düşünce yapısına sahip olmaktan çok, ideolojinin yeniden üretilmesi ya da Parla'nın (2002:314) ifadesiyle "iman tazeleme" şeklinde işleyecektir

[21] Örneğin erken cumhuriyet döneminde Etilerden Lidyalılara, Romalılardan Urartulara kadar Anadolu topraklarında yaşamış pek çok medeniyet bir tek 'biz' kimliği içerisinde toplanabilmiştir. Bunu sağlayan ortak yönü Copeaux (1998:266) yaşanılan *yerin erdemi* yani insanların üzerinde yaşadıkları toprakla özdeşleştiği düşüncesiyle açıklarken; Aydın (1998:63) ise *tarihsel kıdem* ya da ulus-devletin dayandığı etnik unsurun, o topraklardaki en eski halk, o devletin de egemen unsuru olmayı hak eden halk düşüncesiyle açıklamaktadır.

bun/kimliğin *biricikliği* hipotezi ise, bir taraftan söz konusu grubun/kimliğin değer verilen, kutsal sayılan tüm geçmişin, anıların, kültürel öğelerin doğal ve gerçeğe uygun sayılması; diğer taraftan ise öteki grubun/kimliklerin geçmişlerinin, anılarının, kültürel öğelerinin kusurlu, değer ve gerçeklikten yoksun görülmesi (Aydın 1998:60) biçiminde işlemektedir. Erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında dışlanan/ötekileştirilen Osmanlı imgesinin ve yine aynı dönemde çok fazla yer bulamayan bazı tarihi olayların (İstanbul'un fethi gibi) 1950 sonrasında yeniden ders kitaplarına girmesi ya da 1930'ların başında liselerde okutulan İ.Habip Sevük'ün 'Edebi Yeniliğimiz' adlı kitabında anılan Nazım Hikmet'in, 1938 sonrasında müfredattan çıkarılması da yine içerme/dışlama mantığına bir örnek olarak gösterilebilir (Koçak 2002:406-409). [22]

Yaratılan yeni-ulus devlete bağlı olarak Kemalist yeni vatan da, "aynı çıkarlara-ereklere sahip, tek parça ve bölünmez bir toplum oluşturan yurttaşları" bünyesinde toplayacak biçimde ideolojik söyleme ve ders kitabı metinlerine girmiştir. Kemalist devrime yeni süreçte düşen görev ise "bu yeni Türkleri, yeni vatanı ve yeni devleti, yeni temeller üzerinde yaratmak, düzenlemek ve kurmak" (Tekin Alp 1998:86) olarak ifade edilmiştir. Yeni bir ulusun yaratılması hedefi aslında, modernleşmeci paradigmalar bağlamında Kemalizm'in pozitivist bir bakış açısıyla modernleşmeci bir ideolojiyi benimsemesiyle de yakından ilgilidir. Nitekim pozitivist temelde yorumlanan modernleşmeci paradigmanın dikte ettiği gelişme modeli içerisinde yer alan uluslaşma hedefi, ulusal bir kültürün çerçevesini çizdiği benzer duygu, düşünce ve davranış kodlarını benimsemiş bireylerden oluşan bir ulus yaratmayı öncelikli amaç olarak benimsemekteydi (Aydın 1998:11) ki, bu konu bir sonraki başlık altında ele alınmıştır. Bu anlamda Anderson'un

---

[22] Özellikle Türk tarih tezinin etkisiyle E. Ziya Karal, Ekrem Akurgal gibi tarihçiler İslamın Türk ulusu için "gerileticı" etkilerine karşın Eski Yunan ve Roma medeniyetleri ile Türklük arasında tarihsel süreklilik olduğu tezini kurgulamışlardır. 1980'lerden sonra ise bu kurgulamanın yerine anti-tez olarak, İ. Kafesoğlu, A.Deliorman gibi tarihçiler öncülüğünde İslam öncesi dönemde Türklüğü, İslamiyet sonrasında ise Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu tarihlerinin öne çıkarılmasını savunan tarihçilik anlayışının (Taşkın 2002b:579) döneme damgasını vurduğu görülmektedir.

'hayali cemaat' kavramıyla anlattığı 'yeni bir ulus yaratma-kurgulama', süreci Kemalizm'in ulus yaratma bağlamında tercih ettiği ideolojik söylemi analiz edebilmek açısından önemli bir kaynak sunmaktadır.

Nitekim cumhuriyet döneminde "Türk toplumunun dayanışmacı yapısı içerisinde sınıfların olmadığı, dolayısıyla da demokrasiye gerek bulunmadığı yolundaki düşünce tarzının benimsenmiş olması" (Köker 2002:109) ise 'modern devlete özgü demokrasi mantığı' ile 'istikrarı ve sistemi koruma kaygısı' arasındaki gerilimi somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki, 'düzenin değişmeden devam etmesi' düşüncesi çerçevesinde somutlaşan düşünce ile Kemalizm'in 'toplumsal ve siyasal düzenin istikrarını koruma' düşüncesi arasında bir benzerlik kurulabilir. Aslında değişmezlik ya da istikrar olgusu, ulusal kimlik ve kültür kavramıyla da yakından ilgilidir. Teorik anlamda ulus-devletlerin ortaya çıkışı, yeni devlete uygun bir kimliğin yaratılmasını ve bu bağlamda kimliklerin ulusallaştırılmasını, buna uygun mitlerin kurgulanmasını (bizdeki Ergenekon Destanı gibi) ve bütün bu anlatıya yurttaşların inanmasının/ikna edilmesinin başarılmasını (Aydın 1998:43) gerektirmiştir. Sonuçta 'tüm diğer uluslarınkinden farklı' olduğu iddiasıyla bir kültür tasarımı, kaçınılmaz olarak bu tasarımı sabitleme ve onun istikrarlı devamlılığını sağlama düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Ancak bu *düzen* ve *istikrar* anlayışının -belirtildiği üzere- sadece cumhuriyet sonrası ortaya çıkmadığını, bir anlamda Osmanlı'dan beri süregelen devlet geleneği ile yakından ilişkili olduğunu da belirtmek gerekir. Söz konusu bu geleneğe göre devlet, yasal otoritenin bir kurumudur ve otoriteyi yasal olarak elinde bulunduranlar da toplum düzenini koruma ve genel refahı yükseltme sorumluluğu taşırlar. O halde devletin yönettiği toplumsal ve siyasal düzenin istikrarlı ve değişken olmayan bir nitelikte olması, yöneten ve yönetilenlerin arasında da bu anlamda doğal bir ayrım olmasını gerektirmektedir (Tachau 1999:100).

Bu noktada Yıldız'ın (2002:213) da belirttiği üzere, Kemalist milliyetçiliğin millet ve devlet üyeliğini/yurttaşlığı birbirinden ayırdığını ve yurttaşlığı fiiliyatta millet üyeliğine bağladığını hatırlamak gerekir. Devlete üye olmanın bir sonucu olarak yurttaşlık haklarının kullanılması ise, pratikte millete üye olabilmenin gereği olarak Türk olmanın

şartlarını karşılayabilmekle ilişkilidir. Türk olabilmek ise hem söylem hem de eylem düzeyinde etnik-kültürel soya dayalı unsurlar içermektedir.

Bu nedenledir ki, "...kendilerine kürtlük, çerkeslik ve hatta lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş olan yurttaşlarımızı kendimizden sayarız" (Parla 1935:119) ifadesi, her türden farklılıkları ve buna bağlı olarak da kültürel çoğulculuğu yadsıyan bir anlayışı ortaya koymaktadır. Çünkü burada daha baştan bu farklılıkların *dışarıdan telkin edilmiş olduğu* kabul edilmektedir. Ancak bu ifadeleri, Kemalizm'in basitçe ırkçı ya da ari ırk yaratma politikası uyguladığı biçiminde yanlış bir okumaya dönüştürmemek gerekir. Özellikle incelenen erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında da sıklıkla rastlanılan birlik-beraberlik-bütünlük-bölünmezlik temaları, her ne kadar egemen olan etnik kültürün mutlak üstünlüğüne ya da dışlayıcı bir kapsayıcılığa dönüşmekte ise de, bu dönüşümün bir ideolojik söylem olarak Kemalizm'e mal edilmesinde ve demokratik kültürü aşındırmasında asıl sorumluluğun bürokratik elitlerde olduğunun belirtmesi yararlı olacaktır. Milli birlik ve beraberliğe aşırı vurguda ise "ne olursan ol ve kendini nasıl hissedersen hisset, bölücü, yıkıcı, fundamentalist ideolojileri bırakmalısın" (Erdoğan 2002:591) söyleminin gizli olduğunu söylemek olanaklıdır.

C. MODERNLEŞMECİ PROJENİN POZİTİVİST TEMELLERİ

Modernleşme süreci, bir ülkenin diğer(ler)ine yetişmeye ya da onun gibi olmaya çalışması temelinde ele alındığında, böylesi bir modernleşme arzusunun toplumlar ortaya çıkalı beri varolduğu (Heper 1973:17) söylenebilir. Kemalist modernleşme projesi ise, Tachau'nun (1999:113) belirttiği üzere, üçüncü dünyanın ilk modernleşme projelerinden birisidir. Söz konusu bu proje ile birlikte yeni ulus-devlet, ikili bir amaca ulaşmayı hedeflemiştir. Bir yandan ekonomik anlamda refahı hedefleyen kalkınmanın başarılması; öte yandan da ulusal kültürü muasır medeniyetler seviyesine çıkarmayı öngören çağdaşlaşmacı ve modernist bir ideoloji olarak kültürel ilerlemenin başarılması (Parla 1995:172; Kili 2003:137). Timur (1997:108) ise esas amacın, 'çağdaş medeniyet' olduğunu, çağdaş medeniyet hedefinin gerek ekonomik

kalkınma ve gerekse de kültürel ilerlemeyi içerdiğini; özellikle refah devletinin çağdaş medeniyetin maddi temelini teşkil ettiği için benimsendiğini ifade etmektedir. Bu hedefin tek yolu ise rasyonalizm ve bilimsel denetlemeyi temel inanç olarak benimseyen Kemalist ilkeler (Çelik 2002:78) olarak ortaya konulmuştur. Ancak, modernleşme sürecinin gereksinimlerine bir yanıt olmak üzere hazırlanan bu ilkelere, Tachau'nun (1999:113) da belirttiği üzere, siyasal bir manifestonun maddeleri olarak değil, modernleşmeci bir projenin mantıksal bir açıklaması olarak bakmak daha doğru olacaktır.

Kemalist modernleşme projesinin temel hedef olarak, Batılı muasır medeniyetler seviyesini yakalamak biçiminde formüle edilmesi, Heper'in (1999:127) belirttiği üzere, Batı dışı toplumların modernleşme girişimlerinde Batı'nın, üstün bir model olarak ele alınması gibi bir ortak yöne dayanmaktadır. Buna göre, organik bir değişim yerine ikna yoluyla gerçekleştirilen bir yeniden yapılanma hareketi doğrultusunda elde edilecek hedefin önceden benimsenerek, Batı'nın gelişim deneyimlerine sahip olmak olanaklı olabilirdi. İşte böylesi bir ön kabulle yola çıkan Kemalist modernleşme projesi de, egemenliğin sahibi olan *ulus* ve o ulusun bir üyesi olarak *yurttaşı*, Batılı siyasal ve kültürel formlar çerçevesinde bir kültüre sahip, cumhuriyetin ve onun yarattığı değerlerin erdemine inanan kişi olarak tanımlamıştır (Kaynar 2001:61). Yaratılmaya çalışılan yurttaş, medeni ve erdem sahibi-itaatkar bir özne olarak kurulmuştur. Bu anlamda Kemalizm'deki 'muasır medeniyet seviyesini yakalama' hedefinin aslında pozitivist-bilimselci dünya görüşünü[23] içinde barındırdığı ve modernleşmeci mantığı bir anlamda ideolojik kıldığı söylenebilir. Çünkü Kemalist modernleşmenin başarmaya çalıştığı en önemli şeyin, halkı –yurt bilgisi ders kitapları metinlerine de yoğun biçimde yansıdığı üzere– dış görünümü ve davranışlarını içe dönük, pasif, dini toplulukların ve kurumların değerleriyle

[23] *Atatürkçülüğün* ana ilkelerinin 19. yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu ortamında şekillenmeye başladığını belirten Mardin (2000:186), Kemalizm'deki pozitivist ve bilimselci yönü, Atatürk neslinin, materyalist düşünürlerin, müspet bilimlerle toplum sorunlarının çözülebileceğine inanan pozitivistlerin ve Darwin'in evrim teorilerinin sosyal bilimlere yansımasının etkisi altında yetişmesiyle de ilgili olduğunu söylemektedir.

biçimlendirilmiş olmaktan çıkartmak (Okyar 1999:80) olarak ifade edilebilir.

Kemalizm'in pozitivist temelli modernleşme projesi aynı zamanda, özellikle erken cumhuriyet döneminde, *geçmiş* karşıtlığı üzerinden *şimdi*nin genel göstereni olarak *etno-kültürel milliyetçilik*, *radikal bir sekülarizm* ve daha kapsamlı *otoriter bir merkeziyetçilik* kurma süreci olarak da ele alınabilir. Modernleşmenin bu çerçevede ele alınması, onun doğrudan ders kitapları metinlerine yansıyan tematik sınırlarıyla da ilgilidir. Bu anlamda Kemalizm, yeni bir vatan, yeni bir ulus, yeni bir toplum, yeni bir kimlik ve hatta yeni bir tarih tanımlamış, üstelik bütün bu yeni tanımlamalar bireyler için siyasetin statüsü ve anlamını da değiştirmiştir (Çelik 2002:75). 1934-40 yıllarında İ.Ü.'de ders veren Erich Averbach'ın 1937'de W.Benjamin'e yazdığı mektuptaki şu sözleri,[24] bir yabancı gözüyle Kemalizm'in modernleşmeci projesini analiz etmede önemli ipuçları vermektedir:

> *Atatürk yaptığı her şeyi bir yanda Avrupa demokrasilerine karşı, öte yanda da eski Panislamist Sultan'ın ekonomisine karşı mücadele içinde yaptı; bunun sonucu, fanatik biçimde gelenek-karşıtı bir milliyetçiliktir. Varolan bütün İslami kültürel mirasın reddi, ilksel bir Türk kimliğiyle fantastik bir ilişkinin kurulması, nefret edilen ama yine de beğenilen bir Avrupa'ya karşı kendi silahlarıyla zafer kazanmak amacıyla Avrupai bir teknolojik modernleşme... Sonuç: Uç noktada milliyetçilik ama, aynı zamanda tarihsel milli karakterin yıkılması (Barck'tan Aktaran Koçak 2002:393).*

Modernleşme projesinin 1930'lu yıllarda benimsenebilmesini sağlayabilmek için devrimci kadro, Türkün kutlu tarihsel geçmişine ve etnik kökenine referans verilmesinin ya da o geçmişin hatırlatılmasının zorunluluğunu hissetmiştir. Bu doğrultuda Türk-tarih tezi ve güneş dil teorisi tezleri de, arkeoloji başta olmak üzere farklı bilimsel disiplinlerin araştırma sonuçlarına ve Avrupalı Türkologların iddialarına dayandırılarak temellendirilmiş, böylece ideolojik söyleme bilimsellik niteliği kazandırılmaya çalışılmıştır. Modernleşme hedefini gerçekleştirme

---

[24] Bkz. Karlheinz Barck, "Walter Benjamin and Erich Auerbach Fragments of a Correspondence", *Diacritics*, 1992, Güz-Kış, sayı:22

sürecinde Kemalizm, tarihteki büyük adamlar, onların kahramanlıkları ve parlak zaferleriyle dolu geçmişi, hegemonik iktidarını kurmak için en önemli mitsel kaynak olarak değerlendirmiş (Çelik 2002:85) ve bu söylem, analiz sonuçlarından da görüldüğü üzere dönemin ders kitaplarına yoğun bir biçimde içerilmiştir.

Bireylerin kendilerini bir ulusa ait hissedebilmeleri için o ulusun doğuş ya da *kutsal* kurtuluş mücadelesinin başarısıyla özdeşleşmesi gerekli (Aydın 1998:45) olduğundan, geçmiş kutlu günlerin[25] hatırlatılmasının, ulusal kimliğe bir aidiyet oluşturtabilmek açısından, tüm ulus-devlet oluşumlarında önemli olduğu söylenebilir. Bu nedenle Atatürk, ders kitaplarında sıklıkla yer verildiği üzere, söylevlerinde Türk milletinin yüksek karakterini, çalışkanlık ve zekiliğini, geçmişte büyük medeniyetler kurmuş olduğunu sıkça belirtmiştir. Ulusun bu şekilde yüceltilişi, yoktan varedilmiş bir özellik de değildir. Bu meziyetlerin yüzyıllar öncesinden gelen bir yetenek olduğuna ve fakat uzun yıllardır unut(tur)ulmuş olduğuna ilişkin vurgu da dikkati çekmektedir. Ulusa yönelik bu övücü sözler ona yeniden özgüven[26] kazandırma amacını taşıdığı gibi, aynı zamanda Atatürk'ün karizmatik konumunu da güçlendirdiği söylenebilir. Dolayısıyla ulusun yüceltilmesinden hareketle, kişi kültüne ve yüceltmeye bir geçişin olduğu da görülmektedir.

Ders kitapları üzerine yapılan analizlerle de desteklendiği üzere, Osmanlı'daki ıslahat hareketlerinden farklı olarak Batı'yı taklit etmeden modernleşmeyi ya da muasırlaşmayı başarmak isteyen Kemalizm, kurgulanan ideolojik söylem doğrultusunda Batı'nın da bütünüyle Türkün yarattığı medeniyetin bir eseri olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Bu amaçla, Avrupa medeniyetinin temeli olarak görülen Roma ve Yunan medeniyetlerinin Türk kökenleri araştırılmaya ve ispat edilme-

---

[25] 1933'te yapılan 5 yıllık sanayi planı doğrultusunda kurulan iki bankaya 'Etibank' ve 'Sümerbank' isimlerinin verilmesi de bu anlamda tesadüf değildir. Bu isimler, ulusa yeni bir kimlik yaratma projesinin, Türk'ün kökenini Anadolu'nun eski medeniyetlerinde aramanın somut bir örneği olarak değerlendirilebilinir.

[26] Mardin (2000:228) bunu, yeni rejimin ve Atatürk reformlarının onur arayışı olarak değerlendirmekte ve bu arayışın da reformların derin temelini ortaya koyduğunu belirtmektedir.

ye, bugünkü medeni Batı'nın Türkün yüksek medeniliği karşısında bir zamanlar nasıl vahşi bir yaşam içerisinde olduğuna sıkça yer verilmiştir. Böylece modernleşme/medenileşme ile Türkün kültürel olarak özüne dönmesi gerekliliği ya da ulusal kimlik ve yurttaş inşası birbirine paralellik göstermiştir.

Bu durum, aynı zamanda ideolojik söylemin eğitim kurumu ile olan ilişkisine dair ipucu vermektedir. Örneğin Atatürk'ün 27 Ekim 1922'de Bursa'da yaptığı bir konuşmada okulu "insanlığa saygıyı, ulus ve memlekete sevgiyi ve istiklalin şerefini öğreten" kutsal bir yer olarak nitelemesi; "sultanların, padişahların menkıbelerini, bu gasıpların istibdatlarını Türk milleti ancak ve yalnız tarihte okur" (Wilson ve Başgöz 1968:238) sözlerinin ise hem eğitimin yeni kimlik yaratma misyonuna hem de Osmanlı'nın öteki'leştirildiğine ışık tuttuğu söylenebilir. Öte yandan CHP'nin 1931 tarihli programının eğitimle ilgili olan kısmında "yurttaşların *Türkün derin tarihini* bilmesi" gerektiği ve bu bilginin "*özbenliğe güven duygularını* kazandırdığı gibi, milli varlık için zarar verecek her akım önünde yıkılmaz direnci besleyen kutsal bir cevher" olduğu[27] ifadesi de yine, ideoloji-eğitim ilişkisini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Kemalizm'in modernleştirmeci projesi, başta kültürel alan olmak üzere aynı zamanda "tarihsel gecikmişlik" duygusunun neden olduğu bir tedirginlik (Koçak 2002:371) de içermektedir. Nitekim Türklerin tarih sahnesine binlerce yıl önce çıkmış olmalarına karşın medeniyet yarışında geri kalındığı ve bu geç kalmada Osmanlı döneminin gerileme ve çöküş sürecinde İslam'ın Türkün geleneklerini köreltip onu tembelliğe ittiği yönündeki düşünce ve söylemler, tarihsel gecikmişlik duygusunun izlerini taşımaktadır.[28] O nedenle Türkün esas

---

[27] Falih Rıfkı'nın (1933:16) "biz Türk milleti hakkında küfürü reddettik ve onun bütün kabiliyet ve faziletlerini tanıdık ve 'bu milleti yetiştireceğiz' dedik" ifadeleri, yeni yaratılan ulus ile birlikte ulusa yeni bir kimlik ve ulusal bilinç kazandırma amacının temel hedef olduğu açıktır.

[28] F. Rıfkı Atay'ın (1969:446) "devrimler içinde, ilk defa Türklüğümüze de kavuşuyorduk...Batı medeniyeti dünyasında İtalyan nasıl İtalyan'sa, Alman nasıl Almansa, Türk de öyle Türk olacaktı. İslam şarkında Arap Arap, Fars Fars, hatta Arnavut Arnavut, fakat Türk Türk değildi...Garplılaşmak, aynı zamanda Araplaşmaktan kurtulmak, Türkleşmek demekti" sözleri ise as-

özüne dönülerek, milletin 'titreyip ayağa kalkması' gerektiği sıkça vurgulanmıştır. Bu tarihsel gecikmişlik kaygısı, modernliğin tanımının belirlenmesinde de etkili olmuştur. Nitekim modernlik, halkın katılımı yoluyla gerçekleştirilebilecek bir proje olarak görülmemiş; yurttaşların, sınırları önceden tanımlanmış bir projeyle aydınlatılacağı varsayılmıştır. Tarihsel gecikmişlik duygusunun yolaçtığı tedirginlik nedeniyle tedrici değil sıçramalı bir aşamayla 'çağdaş muasır medeniyet seviyesini yakalamak' amaç olduğundan, bu durum halkın, söz konusu projenin öznesi olması yerine projenin nesnesi olması gerektiği düşüncesine yol açmıştır. Öte yandan bu sıçramalı ilerleme mantığı, kamusal yaşam kadar özel yaşam alanlarının da medenileştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle ders kitaplarında başta köylüler olmak üzere tüm yurttaşların gerek ev içi yaşantılarına gerekse ev dışı yaşantılarına dair pek çok *medeni* kural ayrıntılı bir biçimde anlatılmış, bu anlamda holistik bir kamusal alan söylemi yaratılmıştır.

Kemalizm'in modernleşmeci mantığının hemen ardından, Kemalizmin modernleşme projesini şekillendiren pozitivist bakış açısının da irdelenmesi yararlı olacaktır. Çünkü pozitivist bakış açısı Kemalizmin ideolojik bir söylem olarak yorumlanmasında önemli etkenlerden biridir. Nitekim pozitivizm, özellikle devletçilik ve halkçılık ilkelerinin geliştirilmesinde; ayrıca modernleşme projesinin meşrulaştırılmasında, rejimin istikrarlı bir şekilde devamlılığının sağlanmasında ve yeni ulus-devletin din ile olan ilişkilerinin laiklik temelinde kurgulanmasında etkili olduğu söylenebilir.

Comte'un üç hal yasasındaki teolojik ve metafizik aşamadan sonra gelen pozitif aşamada egemen olan inancın *bilim* olduğu düşüncesinden hareketle Kemalizm, İslami inanç sistemi yerine bilimsel inanç ve örgütlenme sisteminin geçirilmesini hedeflemiştir. Bu amaçla okullarda akla, bilime uygun 'tabiî din' eğitimi verilmesi sağlanarak boş inançların ortadan kaldırılmasının (Köker 2000:168) hedeflediği de söylenebilir. Diğer bir deyişle pozitivist anlayışın, bir taraftan resmi

---

lında Kemalizm'in modernleştirici projesinin, yeni ulus-devletin kimliğinin ortaya konulması, Osmanlı döneminde unutturulmaya çalışılan kimliğin yeniden tesis edilmesi, dolayısıyla tarihsel gecikmişlik duygusunun kimlik bağlamında yol açtığı tedirginliği izah etmektedir.

düzeyde İslamı, pozitivist bir yoruma tabi tutarak laikleştirirken, diğer taraftan da tarikatlar ve onların etki alanını ortadan kaldırmak istediği (Timur 1997:117) söylenebilir. Bunu yaparken başta Atatürk olmak üzere devrimci kadro, kültürel ve dini geleneklere düşmanlık beslememiş, ancak dini gelenekler uzun vadede ulusal uyanışın gerçekleşmesindeki engellerden biri olarak görülmüştür (Tachau 1999:113). Nitekim Kemalizm, asıl hedefin dinin özü değil gerçek İslama içselleşmiş hurafeler, boş inançlar (Tunçay 1992:213) ve halkın dini duygularını istismar eden 'yobazlar, softalar' olduğunun altını sürekli çizmiştir. Bu anlamda pozitivizm, eski düzeni, saltanat-hilafet kurumları aracılığıyla savunan muhalif kesimlere karşı, devrimci kadronun elinde önemli bir işlev yüklenmiştir (Timur 1997:104). Bir taraftan dinin istismar edilmesini önlemek ve onu bireysel yaşam alanıyla sınırlandırmak, diğer taraftan da İslamiyetin etkisiyle unutulmuş olan Türklüğün özüne yeniden dönerek çağdaş muasır medeniyeti yakalayabilmek için eski İslami inançların yerine, yeni bir inanç sistemi yerleştirmek, devrimci kadro için kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda 'yobaz/softa/mürteci' olarak adlandırılan kesimlerin, incelenen ders kitabı metinlerinde en önemli *iç düşman* olarak kurgulanışı da bu bakış açısını destekler niteliktedir.

Pozitivizm, ulus-devletin siyasal meşruiyetinin temelleri arasında dinin yerini ortadan kaldırmak suretiyle milliyetçiliğin de yeni bir din olarak benimsenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca siyasal alandan dışlanan İslamın, sevgi ve hoşgörü dini olarak tanımlanıp Türk milletinin erdem kaynakları arasında gösterilmesinde ve Kemalizm'in bu pozitivist anlayış doğrultusunda bir siyasal din olarak ortaya konulmasında da yardımcı olduğu söylenebilir. Ayrıca pozitivizmin, pozitif evrenin diğer evrelerden üstün olduğu düşüncesinden hareketle, sadece din ve devlet işlerinin ayrılması değil, aynı zamanda dinin devlet denetimi altına alınması noktasında da önemli bir işlev yüklendiği anlaşılmaktadır. Böylelikle pozitivizm, rejimin din dışında yeni bir düzen ve meşrulaştırma temeli (ulus) bulmasını, aynı zamanda bu yeni amaç etrafında devletin toplumun dışında kalarak onu yönlendirmesi ve dönüştürmesi için gerçekleştirilen devrimlerin de genel çerçevesini oluşturmuştur (Kaynar 2001:61).

Laiklik ilkesinin yanı sıra, ekonomik kalkınma temelinde geliştirilen devletçilik ilkesi de, Kemalizm ve onun modernleşmeci projesini pozitivizmle ilişkilendirebilecek bir mantık silsilesi yaratmaya olanak sağlamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, temel hedef olan muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın maddi temeli ekonomik kalkınmadan geçmektedir. Timur'un (1997:108) belirttiği üzere, özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen liberal iktisadi politikanın, yarı-feodal ve yarı-bürokratik bir toplumsal ve siyasal yapıda uygulamaya geçmesi halinde, bunun daha çok ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin lehine sonuçlar doğuracağı görülmüştür.[29] İşte tam da bu noktada Timur (1997:108-109) ideolojik düzeyde liberalizmi meşru kılan ve rasyonalize eden kavram olarak halkçılığın devreye girdiğini belirtmektedir. Bu anlamda halkçılık ilkesi toplumun bir taraftan 'sınıfsız, imtiyazsız ve türdeş bir kitle' olarak tasavvur edilmesine, diğer taraftan onun gerek organik gerekse mekanik işbölümü ve dayanışma doğrultusunda kolektif bilinç ve çıkarlar doğrultusunda işlemesi gerektiğine; aynı zamanda ekonomik kalkınmanın toplumun bütün farklı kesimlerince birlikte ve tesanüt halinde başarılmasını gerektiren bir mesele olduğuna da ışık tutmuş olmaktadır.

Sıklıkla belirtildiği üzere, Kemalizm'in modernleşme düşüncesi, 'halkın/toplumun tepeden ıslahı' anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışın temelinde ise, yukarıda değinildiği üzere *laiklik* ve *bilim* anlayışı çerçevesinde, yine pozitivist bakış açısının yattığı söylenebilir. Şöyle ki, çağdaşlaşan medeniyetlerle rekabet edebilmek için ilerlemeci değil, sıçramalı bir dönüşümün gerektiği ve bu süreçte kılık-kıyafet[30], ölçü ve

---

[29] Tunçay (1992:330) erken cumhuriyet döneminde, bütün halkı kapsama, onun yararına olma niyetine karşın, CHP'nin egemen sınıflara dayanmaktan kurtulamadığını belirtmektedir.

[30] Mango'nun (2000:418) da belirttiği üzere, kılık-kıyafet değişikliklerinin ve özellikle şapkanın, Atatürk açısından ayrı bir önemi vardır. Özellikle ders kitaplarının analiz sonuçlarıyla da ortaya konulduğu üzere, yeni kılık-kıyafetler, medeni giyimin ve dolayısıyla medeni yaşamın bir parçası olarak görülmüş, bunlara medeni insanların kültürel farklılıklarını ortadan kaldıran bir anlam yüklenmiştir. Kültür ve medeniyetin bu temelde eşanlamlı kılınması ise, Türk milletinin medeniliğinin Batılılara kabul ettirilebilmesinin yolunun öncelikle dış görünüşten geçtiği biçiminde bir anlayışı

zaman birimleri, soyadı, kadınlara seçme ve seçilme hakkı, Batılı anlamda yeni kanunlar[31] vb. alanlarda gerçekleştirilen devrimlerin basit bir batı öykünmeciliği olmadığı, asıl olanın medenileşme (muasırlaşma) ve Batı ile rekabet olduğu belirtilmelidir. Söz konusu muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefi ise sadece pozitif bilim ve teknolojiyi kullanarak değil, aynı zamanda çağın ve yaşamın gerektirdiği bir takım zorunluluklara uymakla olanaklı olabileceği mesajını vermede pozitivist ilerleme mantığından büyük ölçüde etkilenildiği söylenebilir. Çünkü devrimlerin temel hedefi olan muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın maddi temeli ekonomik kalkınma ise manevi temellerinden en önemlisi de, Timur'un (1997:110) belirttiği üzere bilim anlayışıdır. Nitekim Atatürk'ün bizzat kendisi, bilimin egemenliğini olumlu bir gelişme olarak algılamış, kendi sisteminin direği olarak değerlendirmiş ve medeniyetin bilimin rehberliğinde yürüdüğünü düşünmüştür (Mardin 2000:189).

İşte batılılaşma ya da medenileşmenin, yaratıcı bir bilim anlayışı ile eşanlamlı görülmesi nedeniyledir ki, Heper (1977:17), pozitivist esprinin Türk bürokrasisine sistemli bir biçimde aşılandığını söylemektedir. Muasır medeniyetin temeli olarak görülen bilimin evrensel bir olgu oluşu ise beraberinde, Osmanlı Islahatlarından farklı olarak, Kemalist devrimlerin basitçe Batı'nın bir taklidi olmadığını göstermesi bakımından önemli bir araçsallık sunmuştur. Bu bilim anlayışı ise pozitivizmdeki "nesnel dünyayı elverişli bilimsel yöntemlerle bilebilme olanağına kavuşmuş eğitilmiş insanların toplum yönetiminde egemen olmaları gerekirliği"ne (Köker 2000:223) dair bir düşünceyi beraberinde getirmiştir. Aslında bu inancın Jön Türklerden beridir Osmanlı-Türk yönetici-seçkinlerince benimsenmiş bir prensip olarak Kemalist ideolojiye miras kaldığı da söylenebilir. Bu anlamda pozitivizmin, çağdaşlaşma ve batılılaşma arasına sınır koyduğu/boşluğu doldurduğu ifade edilmelidir. Evrenselliğini bilimsellikten alan pozitivizm nasıl ki

---

ortaya çıkartmıştır. Giyim ve yaşam farklılıklarının ortadan kaldırılmasının aynı zamanda aynı toplum içerisindeki kimliksel farklılıkları da ortadan kaldıracağı, böylece Türklerin esas kimliklerini ortaya çıkaracağı düşünülmekteydi.

[31] Yeni kanunların kabul edilişinin farklı bir açıdan değerlenilmesine ilişkin olarak bakınız (Timur 1997: 110-111).

Batı'yı Comte'un sözünü ettiği nihai aşama olan pozitif evreye ulaştırmışsa, Kemalist devrimler de benzer bir şekilde Batı'ya öykünmek yerine, toplumun pozitif bilim öncülüğünde evrensel bir medeniyete ulaştırılması amacını meşrulaştırmaya yardımcı olmuştur.

Erken cumhuriyet döneminde ortaya konulan çağdaş muasır medeniyeti yakalama ve hatta onu geçme hedefi bu pozitivist bakış açısıyla birleştiğinde, devrimci kadro için toplumun eğitimli, kültürel ve siyasal olarak donanımlı aydın (ders kitaplarında belirtildiği üzere öğretmenler ve mektep bitirmiş gençler) ve bürokratlar öncülüğünde, topyekün dönüştürülmesi, zorunlu bir ilke olarak şekillenmiş olmaktadır. Başta Atatürk olmak üzere devrimci kadro, bilimi, toplumu şekillendirmek için kullanmak istemiştir (Mardin 2000:190). Bu noktada eğitim kurumunun da toplumun tepeden inmeci anlayışla şekillendirilmesindeki önemi ortaya çıkmaktadır. İnsanlar eğitilmediği ve medenileşebilme potansiyelleri bir araya getirilmediği taktirde, modernleşme projesinde öngörülmeyen bir takım olumsuz sonuçların ortaya çıkması muhtemeldir. Bu nedenle projenin içerdiği reformların yukarıdan aşağıya doğru ilerlemesi, yaratılan kamu oyuyla toplumun biçimlendirilmesi (Heper 1985:50-51) ve bunların aynı zamanda eğitim sürecinde meşrulaştırılması gerekmektedir. Böylesi bir pozitivist mantığın Türkiye'deki toplumsal dayanaklarının başında ise Kemalizmi ideolojileştiren bürokratik elitlerin geldiğinin, devleti koruma yönündeki düzen ve istikrar yanlısı tutumlarının pozitivizmin yerleşmesini kolaylaştırdığının (Mardin 2000:192) tekrar hatırlatılması yerinde olacaktır.

Aslında her ne kadar toplumun modernleştirilmesinin tepeden inmeci bir biçimde ya da devrimci kadronun göstereceği ilerlemeci değil sıçramalı bir süreçle gerçekleştirilebileceği fikri Kemalizm'in temel felsefesi olmuşsa da; Osmanlı döneminden farklı olarak, düzeni bir değişim süreci içerisinde yeniden gözden geçirmek suretiyle değil, radikal ve bir kopuş yaratacak biçimde bütünüyle değiştirmeyi göze alabilmesinde önemli bir faktörün de yine pozitivizm olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Batı düşüncesinin gerisinde yatan rasyonalizm ve pozitivist (bilimin) bakış açısının verdiği, 'insanın çevresi ya da içinde yaşadığı doğaya egemen olabileceği, onu yönlendirebileceği ve onun üzerinde hakimiyet kurabileceği'; dolayısıyla gerek birey ve gerekse toplumların inancının dini önderler/ulema tarafından değil, "uygar (ya

da civil religion) olarak gördüğü pozitif bilim" (Mardin 2000:232) tarafından şekillendirilmesi gerektiği inancı (Mardin 2000:184), Kemalist devrim sürecinin sabırla ve azimle başlatılarak sonuçlandırılmasında önemli bir pay sahibidir.

Öte yandan pozitivist ilerleme ve düzen mantığı, daha önce de değinildiği üzere, modernleşme ve çağdaşlaşmanın, toplumsal ve siyasal düzenin istikrarı ya da bozulmadan devamlılığı anlayışını da gerektirmiştir. Böylece ulusal devletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma düşüncesi çerçevesinde istikrarı hedefleyen Kemalist milliyetçilik anlayışı, içeriden ve dışarıdan gelebilecek şiddete/zora dayalı eylemlere engel oluşturmuştur. Bundan daha da önemlisi, 'genel irade'nin ya da resmi ideolojinin ters düştüğü her türlü düşüncenin önünde bir set oluşturmak (Köker 2000:159) ve bu düşünceleri toplumsal-siyasal düzenden uzak tutmak bağlamında işlediği ve güçlü bir merkezi devletin/bürokrasinin varlığını meşrulaştırdığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, nihai hedef olarak konulan muasırlaşma, pozitivizmdeki nesnellik ve bilimsellikle meşrulaştırıldığından, bu hedefi engelleyebilecek her türlü muhalefetin bizzat kendisinin engellenmesi de meşrulaştırılmış olmaktadır (Kaynar 2001:54). Böylece pozitivizm, muasır medeniyete ulaşmak olarak çizilen hedefin, bürokrasinin kurduğu düzen, belirlediği yöntem ve onun öncülüğünde, evrensel medeniyete doğru gerçekleştirilecek bir ilerleme projesi halini almasını sağlamaktaydı. Buna bağlı olarak pozitivizmin düzen içinde ilerleme mantığından hareket edildiğinde *ilerleme* tek parti dönemi CHP inkılapçılığını, *düzen* ise devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü anlattığı (Kaynar 2001:57) ifade edilebilir.

Söz konusu bu pozitivist devrimci mantıktan bakıldığında, Kemalizm'in temel hedefi olan yeni-ulus ya da kimlik tipine, devrimleri yerleştirebilmek ve yaşatabilmek üzere eleştirel düşünme ve sorgulama mantığı kazandırılmasının öncelikli hedefler arasında yer almadığı belirtilmelidir. Zira eleştirel düşünme ve sorgulama mantığının bir devrim sürecinde olabilirliğini beklemek çok fazla gerçekçi olmayacaktır. Eleştirel düşünme ve sorgulama mantığının kazandırılması, devrimler halk katında benimsettirildiği ve düzenin istikrarlı varlığı temin edildiğinde söz konusu olabilecektir. "İlerlemenin önüne dikilen engelleri kaldırmak" amacıyla gerçekleştirilen devrimlerin başarısı

için, yeni kuşak ve geniş halk kitlelerini, çağın gereklerine göre eğitmek kaçınılmazdır. Bu anlamda eğitim hem aydınlar, seçkin uzmanlar yetiştirecek hem de milli birlik ve bütünlüğü pekiştirecek (Feyzioğlu 1987:47) bir araç olarak görülmüştür.

İşte cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim anlayışının, rasyonel ve çağdaş bilgilerin aktarılmasının ötesinde, eleştirel ve yaratıcı düşünmeyi amaçlamadığı bu bağlamda söylenmektedir. Çünkü eğitim kurumu, yapılan devrimlerin içselleştirilmesi ve yayılması için bir rejim propagandası aracı olarak kullanılmıştır (Tunçay 2002:95). Her ne kadar egemenliğin millete ait olduğu bir şiar olarak kabul edilmişse de halk, uzlaşılacak, kendisine danışılacak bir kitle olarak görülmemiş, devrimi benimsemek ve yaşatmakla yükümlü kılınmıştır. Aslında halka böyle bakılmasının ardında yatan temel faktör, kuşkusuz, devrimlerin yukarıdan aşağıya doğru bir yön izlemesinden kaynaklanmaktadır. Halkın, medeni yaşam modeline doğru gelişmenin zorunlu aşamalarından geçmesi gerektiği düşünüldüğünden, milletvekillerinden, diğer aydın ve elit kesimlere kadar herkese halkı aydınlatmak ve geliştirmek görevi yüklenmiştir. Bu durum ise hem yaratılan kamusal politikaların *doğru* ve *en iyi yol* olarak ortaya çıkmasına hem de bu süreçte eğitimin ahlaki bir yükümlülüğe sahip olmasına (Heper 1985:51) yol açmıştır. Sadece resmi eğitim kurumları değil, halkın gerekli koşul ve araçlarla donatılması, terbiye edilmesi ve medeniyetin *mutlak doğru* olarak halka benimsettirilmesi için rejimin tek-partisi olan CHP'nin de aynı yükümlülüğe tabi kılındığı (Heper 1985:52) söylenebilir.

Yönetici kadroların gözünde toplumun ilerlemesi ve kalkınması için 'doğru olan tek yol' anlayışı ise genel olarak tüm hegemonik söylemlerin temel ve ortak ilkesi olup (Çelik 2002:76); bu yol Kemalizm için batılılaşma ve modernleşmenin yolu olarak kodlanmıştır. Bu anlamda sivil toplum ve politik toplumun özdeşliğinden de bahsedilebilir. Çünkü *gerçeklik*, ideolojik söylemin içerinde zaten vazedilmiş durumdadır. Sınıfsız, imtiyazsız, türdeş toplum ideali de bu anlamda Kemalist söylem açısından daha anlaşılır hale gelmekte; toplumsal düzendeki çıkar çatışmaları ve sınıfsal/etnik/dinsel anlamda bölünmüşlük bu bağlamda yadsınmaktadır (Bumin 1998:75). Daha da önemlisi bu durum sadece Kemalist söylem açısından değil, özellikle yeni kurulan tüm ulus-devletler için ortak bir noktadır. Örneğin laik eğitimle hedef-

lenen en önemli şey, halk yığınlarının *irşad* ve *ikna* edilmesidir. Bunun temelinde yatan en önemli etkenlerden bir tanesi de Kemalizm'in, bürokrasinin elinde ideolojik bir söylem olma iddiasının bir sonucu olarak "bütün söylemsel alanı kendini evrensel kılarak tanımlamasından ve siyasal olayların yerinden edici sonuçlarını özümlemeyi hedeflemesinden" (Çelik 2002:75) kaynaklanmaktadır.

Kemalizm'in pozitivist modernleşmeci mantığının aynı zamanda, genel olarak siyasal-toplumsal düzenin özel olarak da devletin *kutsallaştırılmasını*, ayrıca *gündelik yaşamın bütünü üzerinde bir otorite* kurulmasını getirdiği söylenebilir. Bu anlamda Bryant'ın ifadesiyle Kemalizmin bir siyasal din olarak değerlendirilebilmesi olanaklı gözükmektedir. Ancak bu noktada yanlış bir takım anlamalara yol açmaması adına, *siyasal din* ile ne kastedildiğine Bryant'ın açıklamalarından hareketle kısaca değinmenin açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Bryant'a (1995:149) göre "sivil ve siyasal din" kavramsallaştırmalarının temeli Rousseau'ya kadar uzanır. Rousseau'ya göre sivil din, 'insanın dini' (religion of man) ve 'yurttaşın dini' (religion of citizen) ayrımına dayanmaktadır. Bunlardan ilki, insan ile tanrı arasındaki özel meseleleri kapsar. İkincisi ise bireylerin, toplum ve hükümetle ilişkilerine dair kamusal meselelere dayanır. Coleman'a (Akaran Bryant 1995:150) göre ise sivil din, "bireylerin yurttaş olarak rollerine ve içinde yaşadıkları toplumun mekan, zaman ve tarihteki yerini nihai varlık ve anlamın şartlarıyla bağlayan bir inanışlar, ritüeller ve semboller setidir".

Sivil dinden farklı olarak siyasal din kavramsallaştırmasının temeli ise, D. Apter'in, özellikle Afrika'daki ulus inşası ve modernizasyon politikalarının içeriğine ilişkin çalışmalarına dayanmaktadır. Fakat kavram, C. Lane'nin Sovyetler Birliği üzerine yaptığı çalışmalarda gerçek anlamına kavuşmuştur. Lane'e (Aktaran Bryant 1995:150) göre sivil din, siyasal düzeni tanrı gibi aşkın bir güce bağlamakta iken; siyasal din ise basitçe, siyasal düzenin kutsallaştırılmasını sağlamaktadır. Öte yandan sivil din, kendisini siyasal düzen içerisine hapsederken, siyasal din sosyal yaşamın bütünü üzerinde bir otorite kurma iddiasındadır. Özellikle 1980'lerden sonra daha da netleşmeye başlayan sivil ve siyasal din ayrımından hareketle sivil dinin asıl dinamiğinin toplum, siyasal dinlerin esas dinamiğinin ise devlet olduğu vurgusu ağırlık

kazanmaya başlamıştır. Sivil dinlerde kolektif temsiller temelde bütünüyle toplumun temsilidir. Ancak siyasal dinin kolektif temsilleri, devleti kontrol edenler tarafından toplumun en üstüne konmuştur. Sivil dinlerin tarihsel bir arka planı varken, siyasal dinlerde toplumun siyasal anlamda tasarlanması söz konudur.

Dolayısıyla burada siyasal din ile açıklanmaya çalışılan şeyin, taşıyıcısı devlet olan ve *kutsallaştırılmış bir politik doktrin* ile *toplumsal hayatın tümü üzerinde otorite iddia eden* bir anlayışın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bunun kollektif sembolleri ise topluma, devleti kontrol edenler tarafından dayatılır. Muhalif fikirler pozitivist bir bakışla, sadece "zararlı" değil fakat aynı zamanda "bilim-dışı" sayılırlar (Erdoğan 2005). İşte bu anlamda olmak üzere Kemalizmin, Osmanlı ve Türk tarihinden miras alınan bir düşünceyi de bünyesinde barındırdığı söylenebilir: *Devletin kutsallığı*. Bu düşüncenin halk tarafından benimsenmesi ya da halka benimsettirilmesinin ise, tarihsel bir geçmişi olduğundan çok zor olmadığı belirtilmelidir.

Geçmişten bugüne 'büyük ya da baba devlet' anlayışını özellikle Osmanlı döneminde kanıksamış olan halkın, şimdi yeni ulus-devletin yeni kimlikli yurttaşları olsalar bile, "kutsallaştırılan devleti, onun karşısında hizmetkar konumunda eşit oldukları üst bütünlük" (Köker 2002:110) olarak tasavvur etmeleri ve bunun devrimci kadro sonrasında ise statükocu bürokratlarca kabul ettirilmesi bu anlamda kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur. Nitekim 1935'ten sonra CHP programlarında vatan kavramının başına *kutsal* sıfatının geldiği, incelenen ders kitaplarında ise devletin ***D****evlet* biçiminde ifade edildiği bir gerçektir. Bu devlet geleneğine bağlı olarak, Parla'nın (1935:42) da belirttiği üzere, devletçilik ilkesi ekonomik anlamda Türkiye'de egemen ideolojinin portföyünden diğer ilkelere göre daha erken gözden düşmüşse de, siyasi ve idari anlamda devletçilik yerini daima korumuştur.

Devletin kutsallığı tasavvuru, o kutsal devletin kendi toplumunu, daha önce bahsedildiği üzere, 'imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle' olarak görmesine, diğer bir deyişle, sınıfların yerine işbölümünü koyan korporatist bir halkçılık anlayışına yol açmıştır. Bu anlayışı kalıcılaştıran, sınıf oluşumunu olabildiğince engelleyen ve ideolojinin yeniden üretilmesinde önemli rol oynayan bürokrasi, bugün bile pek çok konuda, toplumun 'farklılaşmış çoğulcu bir yapıya sahip olduğu' gerçeğinin

kabulünde bir takım anlaşmazlıklara neden olabilmektedir. Şöyle ki, toplumsal farklılıklar ve antagonizmalar yadsınmakta ve millet '*bir*' olarak kurulmuş olmaktadır. 'Bir' olarak millet de, millet ile devlet arasındaki özdeşlik sayesinde kurulan 'bir olarak iktidar' tarafından temsil edilmektedir (Erdoğan 2002:589). Bu noktada yönetici kadro açısından yapılması gereken şey, türdeşliği ve çıkar birliğini korumak ve bunun için gerekli önlemleri almaktır (Çelik 2002:88). Bu doğrultuda 'tesanüt-işbirliği-işbölümü' temalarının, yurt bilgisi ders kitaplarında en fazla tekrar edilen temalar olması da bu yaklaşımı desteklemektedir. Öte yandan güçlü/yüce devlet, ata/baba otoritesi doğrultusunda 'şef yaratma' ve 'şeflik sistemi kurma'nın, tek parti döneminde bir başarı ve yetenek olarak değerlendirildiği söylenebilir. Nitekim CHP'nin 1943 tarihli bir yayınında[32] geçen,

> *...Türk **D**evlet rejiminin milletler ailesi üzerine genel tesiri tarihte yeni bir olay değildir... Eminiz ki, 20. asırda da Türkün devlet ve rejim telakkisi, gene dünya milletlerinin bir çoğu üzerinde... görülecektir... Türk rejiminin bu hususiyeti, Türk milletinin devlet kurmada ve şef yaratmada daima gösterdiği üstün kabiliyetinden ileri geliyor (Parla 1995:158-160)*

ifadeleri, toplumun düzen ve birliği adına, devlet ve şef otoritesinin sınırsız olmasından bir rahatsızlık duyulmadığını göstermektedir. Bu çerçevede şef ya da lider yaratma süreci, beraberinde gerçeklik ve insan doğasından uzak bir yüceltmeye de yol açabilmektedir. Nitekim 1930'lardaki 'ebedi şef' ve 'milli şef' ifadeleri, lider kültünü somut bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Çünkü burada zikredilen 'şef' söyleminde, aslında gizli bir söylem olarak şef olan kişinin, "diğer insanlardan farklı olarak nihai gerçeği bildiği ve gördüğü, bunu mistik bir içgörü gücü ile aracısız olarak gerçekleştirebildiği, kendisine farklı bir sezgi-sentez ve ilham bahşedildiği, devletin ve ulusun en tepe noktasında bulunması gerektiği..." (Ünder 2002:145) de empoze edilmektedir. Özellikle ders kitaplarının analizlerinden anlaşıldığı üzere, erken cumhuriyet döneminde Atatürk hakkında bu yönde kutsallaştırıcı sıfat ve ifadelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

---

[32] Yirmi Yıl İçinde CHP, Ankara:Ulus Basımevi, 1943

Bu yüceltme aynı zamanda 'üstün kişilik' ile 'devletin kutsallığı' ilişkisinin bir arada ele alınmasına, böylece ideolojik bütünlüğe biat etmeyenlerin toplumsal-siyasal sistemin dışına itilme durumuyla karşı karşıya kalması sonucuna dönüşebilme olasılığını da taşıyabilmektedir.[33] Erken cumhuriyet döneminde kişi/lider yüceltilmesi, aynı zamanda yeni bir ulus yaratma amacıyla da uyumlu olacak bir biçimde işlemiştir. Şöyle ki, Durkheim'deki "toplum=tanrı" özdeşliğinin yerini 1930'larda, incelenen ders kitaplarından da tespit edildiği üzere, "Türk ulusu=Mustafa Kemal" özdeşliği almıştır. Ulus ya da Mustafa Kemal'den birinin yüceltilmesi doğal olarak diğerinin de yüceltilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin Tekin Alp'in (1998:91-92) (Türk ulusunu kastederek söylediği) "bir *çocuğun babasınca* yetiştirilmesi doğal bir durum değil midir?" ifadesi ile "Türk ulusu, övünçle 'ben Atatürk'üm' diyebilir. Çünkü Türk ulusunda her şey onun özümlenmesidir ve yeni Türkiye'de herkes onun yarattığı havayı solumaktadır" sözleri, yukarıda kastedilen "ulus= Mustafa Kemal özdeşliğini" destekler niteliktedir. Hem milliyetçilik hem de dinin geri plana itilmesinden kaynaklanan kutsallık boşluğunun da, bu anlamda ulusun ve Mustafa Kemal'in kutsallaştırılmasına katkıda bulunduğu (Ünder 2002:149) söylenebilir.

Ayrıca Atatürk=ulus özdeşliğinin mitleştirilmiş bir boyuta sahip olduğunu söylemek de hatalı olmayacaktır. Bir yaradılış öyküsü olarak ele alındığında mitler, bir şeyin nasıl yaratıldığı ve var olmaya başladığını anlatır. Mitlerdeki kişiler, doğa üstü varlıklarmış gibi ele alınıp, "başlangıçtaki" eşsiz zamanda yaptıkları ve sonrasında adeta kutsallaştırılmış olan yönü ile tanınmaktadırlar (Aydın 1998:45). İşte Kemalizm'e eklemlenen kişi kültü bağlamında 'Atatürk'ün yüceltilmesi' anlayışının da benzer bir sonuç doğurduğu söylenebilir. Şöyle ki, yeni ulus-devletin ideolojik söylemi Atatürk'ün askeri alandan siyasi alana,

---

[33] Atatürk'ün ölümünden 1950'lere kadar Atatürkçülük, Harp Okullarında 'ağırlıklı bir ders' veya 'doktrin' olarak programa konulmamış; 'Atatürk ilkelerine bağlılık' konusu, militan bir söylemle değil, olağan bir anlayış olarak benimsenmiştir. 1950'lerden itibaren iktidarın Atatürkçülükten taviz verdiğine ilişkin algılamalar Atatürk ilkelerine sahip çıkma konusunda askerin kendisine 'devletin varlığını koruma' eksenli bir rol biçmesini beraberinde getirmiştir (Mazıcı 2002:565).

kültürel alandan bireysel kişilik özelliklerine kadar pek çok şey ile özdeşleştirilmiştir. Böylesi bir yüceltme anlayışıyla[34] birlikte kahramanın sözleri, kullandığı nesneler, çağdaşlaşma adına gerçekleştirilen devrimler ve yeni kurumlar da beraberinde kutsallaştırılmıştır. Öyle ki, "bu rejime, onun esaslarına ve yöneticilere niçin uymalıyız?" sorusunun cevabı, "çünkü Atatürk öyle yaptı/dedi/istedi"ye dönüşmüştür (Ünder 2002:151).

Bu tür sorulara, 'gerçekleştirilen devrimlerin rasyonel bir muhakemeyle gereklilikleri' tartışılmaksızın, kaba bir indirgemecilikle verilen cevaplar da, bir anlamda Atatürkçülük adına Kemalizm'in içeriğinin boşaltılmasına ve soyut bir üst-dile dönüşmesine neden olduğu söylenebilir. Kemalizm'i açıklamak amacıyla, sıkça ve kısır bir döngü içerisinde Kemalizm'in sadece "dogmatik olmadığı, akılcılığı, çağdaşlaşmaya önem verdiği, ilerici olduğu, Faşizm ve Komünizmden farklı bir ideoloji olduğu" (Giritli 1980) vb. yönündeki açıklamaların da aslında Kemalizm'in içeriği boşaltılmış bir gösterene dönüşmesinde önemli bir payı olduğunu söylemek olanaklıdır.

---

[34] "Yakalara Atatürk rozetleri takılması, ilköğretimden üniversitelere kadar okul isimlerinde Atatürk isminin yer alması, okullar başta olmak üzere resmi kurumlarda oluşturulan Atatürk köşeleri, cadde, sokak, kültür merkezi gibi kamusal alanlara yine Atatürk isminin verilmesi, heykellerininbüstlerinin-sözlerinin tüm kamusal mekanlarda yer alması,…ilk planda yapılması gerekenlerdir. Bütün kitleler O'nun önce adını bilecek, fiziki görünümünü tanıyacak, benimseyecek ve nihayet onu sevecektir" (Harp Akademileri 1996:11) sözleri de Atatürkçülüğün kitlelere mal edilmesi ve içi boşaltılmış, amorf bir meşrulaştırma diline dönüştürülmesi stratejisini yansıtması bakımından önemlidir

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI: Tarih ve Yurt Bilgisi Kitaplarında İdeolojik Kurgu

A. ARAŞTIRMANIN TEKNİĞİ

1. İçerik Analizi Tekniğinin Tanımı ve Gelişimi

Erken cumhuriyet döneminde ideoloji–eğitim ilişkisini ders kitapları üzerinden analiz etmeyi hedefleyen bu çalışmanın uygulama kısmında, Latin alfabesine geçildiği 1928 yılından başlamak üzere 1946'ya kadar olan erken cumhuriyet döneminde ilk ve orta öğretimde okutulan tarih ve yurttaşlık bilgisi ders kitapları *içerik analizi* tekniğiyle incelenmiştir.

Kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan ve bugün sosyal bilimlerin pek çok alanında yapılan araştırmalarda kullanılan bir nitel çözümleme aracı (Aziz 1990:105) olarak içerik analizi tekniğinin tanımlanmasına yönelik pek çok farklı yazar, farklı tanımlar geliştirmişlerdir ki, bu tanımlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Berelson'a (1952:18) göre içerik analizi, "iletişimin ifade edilen içeriğinin nesnel, sistematik ve sayısal olarak tespit edilmesinde kullanılan bir araştırma tekniğidir". Krippendorff (1980:21) ise içerik analizini "varolan içeriğe bağlı olarak somut verilerden hareketle geçerli sonuçların çıkarılması ve tekrarlanabilirliklerin ortaya konulabilmesi için bir araştırma tekniği" olarak tanımlamaktadır. Burada tekrarlanabilirlikten kastedilen şey, farklı araştırmacıların farklı zamanlarda farklı şartlar altında, aynı tekniği aynı materyale uyguladıklarında aynı sonuçları alabilmeleridir ki, bu da tekniğin nesnelliğini vurgulayan bir noktadır.

İçerik analizinin tekrarlanabilirlikleri ortaya koyma amacı, yapılan bu çalışmada göz önünde bulundurulan önemli bir noktadır. Şöyle ki, bu çalışmada erken cumhuriyet dönemi ders kitapları üzerinden elde

edilen bulgular, Türkiye'de farklı tarihlerde farklı tarihsel dönemlere ait ders kitapları üzerine yapılmış araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak, genel olarak cumhuriyet döneminin ideolojik söylemdeki süreklilikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Krippendorff (1980:22) bir başka açıdan içerik analizini, "mesajın sembolik anlamı üzerinden bilgi edinme metodu" olarak değerlendirmektedir ki, bu nokta tekniğin niteliksel araştırma boyutuna atıf yapmakta olup, özellikle ders kitapları metinlerindeki ifadelerin sembolik anlamlarının ya da iletmek istedikleri gizli söylemsel mesajların analizleri için önemli bir temel sağlamaktadır. Dolayısıyla, içerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar bağlamında bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek 2000:162). Aziz'in (1990:108) içerik analizini "yazılan ve söylenenin, hazırlanan açıklayıcı yönergeye göre ne kadar sıklıkla söylendiğinin bulunmasıdır" biçiminde açıklaması da bu anlamda, Krippendorff'un tanımını destekler niteliktedir. Cartwright[1] ise içerik analizinin "her türlü sembolik davranışın belirlenmesinde ve içeriğinin analizinde kullanılan sistematik, nicel ve nesnel bir yöntem" olduğunu belirtmektedir (Aktaran Bilgin 1988:1). Benzer bir tanımı Simon ve Burstein (1985:193) da ortaya koymaktadır. Buna göre içerik analizi, yazılı veya sözlü materyallerin sistemli bir biçimde analize tabi tutulup, yazılan ya da söylenilenlerin belirli kurallar doğrultusunda kodlanarak, kategorileştirilerek sayısallaştırılması ve ne sıklıkla kullanıldıkları veya tekrar edildiklerini tespit etme sürecidir.

Bütün bu tanımlar genel olarak değerlendirildiğinde tekniğe ilişkin bazı ortak noktalar tespit etmek olanaklıdır. Bir kere, içerik analizi sözel (seçim konuşmaları, basın açıklamaları vb.), yazılı (kitap, belge, vb. metinler), sembolik davranış ve resimli-görsel materyaller üzerinde uygulanmakta olup, amaç ise söz konusu materyalin belli bir takım ölçütlere göre sınıflandırılması ve sayısallaştırılmasıdır (Tavşancıl ve Aslan 2001:19-22). Berelson (1952:15) ise farklı yazarların yaptıkları

---

[1] D. Cartwright, "Analysis of Qualitative Material", L.FESTINGER-D.KATZ (Ed.), *Research Methods in the Behevioral Sciences*, Niles, IL: Dryden, 1953: 421-470

tanımlardan hareketle içerik analizinin altı temel özelliğini saptar: Buna göre içerik analizi;

1. Sadece sosyal bilimlerde genellemeler yapmak için kullanılabilir (Leites and Pool 1942),

2. İletişimin etkilerinin tespitinde kullanılır (Waples, Bereson vd. 1940),

3. Dilin semantik ve sentaks yönlerini ortaya koymak için uygulanır (Leites and Pool 1942),

4. Objektif olmalıdır (Waples and Berelson vd. 1940; Leites and Pool 1942; Janis 1943; Kaplan 1943),

5. Sistematiktir (Leites and Pool 1942; Kaplan and Goldsen 1949; Kaplan 1943),

6. Sayısaldır (Waples and Berelson vd. 1940; Leites and Pool 1942; Kaplan and Goldsen 1949; Janis 1943; Kaplan 1943).

Bu açıklamalardan hareketle içerik analizi tekniğinde amacın, araştırmacının incelediği belli bir konunun eldeki materyal bağlamında ne tür kavramlarla nasıl anlatıldığı, hangi kavramların ne kadar sıklıkla kullanıldığı, iletilmek istenilen mesajın veya söylemin kullanılan kavramlara bağlı olarak açık ya da gizli içerikle mi aktarıldığını, diğer bir deyişle mesajın, kavramların görünürdeki anlamları ile mi yoksa o kavramlara, aktarılmak istenilen mesaja bağlı olarak yüklenilen farklı (gizli) anlamlarla mı aktarılmaya çalışıldığını ortaya koymak olduğu söylenebilir.

Bu noktada içerik analizinin niteliksel ve niceliksel olmak üzere iki farklı yönünün olduğunu, niteliksel çözümlemenin daha çok söylem analizi alanına girdiğini belirtmek gerekir. Ancak bu çalışmada sadece niceliksel ya da sadece niteliksel çözümlemenin yapılması biçiminde bir ayrım tercih edilmemiş, içerik analizi bir bütün halinde ele alınarak, araştırmanın temel problematiği ve hipotezleri bağlamında her iki yaklaşım bir arada kullanılmıştır. Çünkü bir konunun hangi kavramlar bağlamında ne kadar sıklıkla anlatıldığı ya da bir konunun incelenen materyalde geçip geçmediğine bakmak kadar, o konunun hangi bağlamda ve hangi yan/gizli anlamlarla materyalde geçtiğini saptamak da bir o kadar önemlidir. Özellikle incelenenen materyal, sosyalleşme sürecindeki 6-18 yaş arası çocuklara/gençlere ilk ve orta öğretimde

okutulan ders kitapları olduğunda, metinlerdeki yan anlamlar üzerinde çalışmak çok daha önemli olmaktadır.

Ders kitaplarının analizinde içerik analizinin niteliksel boyutu kullanılırken, nesnel gerçekliğe ulaşmayı ve önyargılardan arınmayı kabul etmeyen Gadamerci hermeneutik yaklaşım da göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü ulaşılmak istenilen gerçekliğin zaten içinde olunduğu ve incelenen şey ile inceleyen arasında kısmi özdeşliğin varolduğu kabul edilmektedir[2].

İçerik analizinin ilk aşaması, diğer bilimsel çalışmalarda olduğu gibi araştırmanın temel problemini saptayarak, bu doğrultuda amacın, amaca uygun soruların ve hipotezlerin oluşturulmasıdır (Tavşancıl ve Aslan 2001:47-52). Problematiğin açık ve net bir şekilde ortaya konması, o araştırmada neyin arandığının tespiti için gerekli olup, söz konusu problematik ayrıntılı, kontrol edilebilir ve işlevsel soru ve hipotezlere dönüştürülmelidir (Gökçe 1995:67). Böylece, analize tabi tutulacak olan çok geniş ve kapsamlı materyalin sınırlandırılması sağlanabilecektir. Çünkü araştırma probleminin, soruların ve amacın tespiti, analiz yapabilmek için gerekli olan kategori ve kayıt birimlerinin belirlenmesinin ön koşulu niteliğinde olduğu gibi, aynı zamanda araştırmacının doğrudan neyin araştırıldığına odaklanmasını sağlayacak ve gereksiz bilgileri toplamaya ya da önemli analizlerin gözden kaçırılmasına da olanak tanımayacaktır.

Araştırmanın temel problematiği ve amacına bağlı olarak geliştirilen varsayım ve hipotezlerin tespiti de araştırmanın üzerine kurulu olduğu diğer önemli bir aşamadır. Varsayım ve hipotezler, verilerin iletişim sürecinin ya da aktarılan mesajların hangi hedefe yönelik olduğunu ve hangi araştırma planının çalışma için uygun olduğunu belirlemesi bakımından önemlidir. (Tavşancıl ve Aslan 2001:51).

Analizlerde ikinci aşama ise araştırma evren ve örnekleminin belirlenmesidir. Diğer tüm bilimsel araştırmalarda olduğu gibi içerik analizlerinde de evren ve örneklemin belirlenmesi, zaman ve maliyet sınırlılıklarını göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmayı, genel evreni tüm nitelikleriyle temsil edecek düzeyde sınırlan-

---

[2] Bu konuda (Kasapoğlu 1999), (Göka 1993) ve (Uğur 1983) çalışmalarından yararlanılmıştır.

dırmak, çalışma alanına giren tüm materyale ulaşma zorunluluğunu aşmayı sağlamaktadır.

Örneklemin belirlenmesinin ardından yapılması gereken şey ise kayıt ve bağlam birimlerinin tespit edilmesidir. Kayıt birimi, içeriğin belli bir kategoriye göre yerleştirilebilecek olan en küçük çözümleme birimidir. Bağlam birimi ise, kayıt biriminin değerlendirmesinin yapıldığı kendi içinde bir bütündür.

Kayıt ve bağlam birimlerinin belirlenmesinden sonra yapılması gereken şey, kategorilerin geliştirilmesidir. Kategorilerin geliştirilmesi, içerik analizlerinin en önemli aşamalarından biridir. Nitekim içerik analizlerinin geçerliliği, araştırmada kullanılan kategorilerin uygunluğu ve geçerliliği ile doğru orantılıdır (Tavşancıl ve Aslan 2001:72). Kategorilerin yorumlarının nesnelliği ise, analizlerin güvenirliliğini sağlamaktadır. Bu noktada iki tür güvenilirlikten söz edilebilir. Birincisi, araştırmayı birden fazla araştırmacı ortak olarak gerçekleştiriyorsa, araştırmacıların elde ettikleri sonuçlar arasındaki korelasyon bağlamında 'araştırmacılar arasındaki güvenirlik'tir. İkincisi ise, aynı araştırmacıların farklı zaman dilimlerinde elde ettikleri sonuçlar arası korelasyondur ki, bu da 'zaman açısından güvenirliktir" (Tavşancıl ve Aslan 2001:80-81).

Güvenirlik kadar önemli bir diğer aşama da amaçlar ve araçlar arasındaki uygunluğun sağlanması bağlamında araştırmanın geçerliğidir (Tavşancıl ve Aslan 2001:81). Burada ise genel anlamda iki tür geçerlikten söz edilebilir. Birincisi, içerik geçerliliğidir. İçerik geçerliliği, geliştirilen ölçek ya da kategorilerin, gerçekten ölçülmesi hedeflenenleri ölçüp ölçemeyeceği ya da ortaya konulması istenilen soruların cevapları verip veremeyeceği ile ilgilidir. Bu da genelde araştırmacının bilgisi ve kararıyla elde edilebilir. İkinci olarak öngörü geçerliği ise, örnekleme dahil edilen materyalin, kategorilerin tutarlı ve düzenli olarak değerlendirilmesine olanak tanıyacak yeterlilikte olup olmadığı; kategorilerin konunun işlenmesi için yeterli kapsam ve boyutları içerip içermediği ile ilgilidir (Alkan 1979:208).

2. Çalışmanın Problemi ve Hipotezleri

1928-1946 yıllarını kapsayan erken cumhuriyet döneminde ideolojik söylemin ders kitapları aracılığıyla öğrencilere nasıl aktarıldığı, siyasal toplumsallaşma süreci içerisinde bulunan okul çağındaki çocuk ve gençlere aktarılan ideolojik söylemin içeriğinin, erken cumhuriyet dönemindeki devrimci kadrolar tarafından, nasıl kurgulandığı çalışmanın temel problemidir.

Bu problem doğrultusunda analizlere temel oluşturulacak olan sorular ise şu şekilde formüle edilmiştir:

1. Yeni bir rejim kuran ve yeni bir ulusal kimlik yaratan kadro, ne tür bir milliyetçilik ideolojisi ve yurttaşlık bilinci kurgulamıştır?

2. Türkiye'de insan yetiştirme bağlamında ne tür bir devlet anlayışı vardır?

3. Yeni bir milliyetçilik söylemi doğrultusunda kurulan yeni Türk devletinin ve yeni Türk ulusal kimliğinin, özellikle geçmişten (Osmanlı mirasından) ve aynı zamanda kültürel olarak 'diğerleri'nden (gerek ulusal sınırlar içerisindeki etnik/dinsel/kültürel temelde farklı gruplardan ve gerekse de geçmişte ilişki ve iletişim halinde olunan komşu devletlerden) farklılığının tanımlanması bağlamında ne tür bir "biz-öteki ayrımı" geliştirmiştir?

4. Devrim sürecinin ve yeni ulusal kimliğin meşrulaştırılması sürecinin gerekli kıldığı otoriter yapı ve homojen bir toplum yaratma hedefi nasıl kurgulanmıştır?

5. Devrimlere meşruiyet kazandırılmaya çalışıldığı dönemde, demokrasi bilinci ya da demokratik değerler, resmi ideoloji kurgusunda ne düzeyde yer alabilmiş ya da alamamıştır?

6. Üzerinde çalışılan dönemin ilk yarısında (1928-1938) ve ikinci yarısında (1939-1946) meşrulaştırılmaya çalışılan Kemalist ilkeler midir yoksa bu ilkeler, ideolojik söylemin meşrulaştırılmasında bir araç işlevi mi görmüştür?

7. Meşrulaştırma sürecinde ağırlıklı olarak üzerinde durulan konular, öğeler, simgeler vb. nelerdir?

8. Karşı ideolojiler ders kitaplarında yer alabilmiş midir, alabilmişse bunun içeriği, yönü ve yoğunluğu ne düzeydedir?

Çalışmanın amacı ve problemi doğrultusunda saptanan hipotezler ise üç ayrı grupta toplanmıştır:

1. Devrimlerin gerçekleştirildiği ve Atatürk'ün liderliğinde geçen 1923–1938 dönemine ilişkin hipotezler;

a. Kemalist söylemin altı ok olarak adlandırılan temel ilkeleri, bütün erken cumhuriyet dönemi boyunca yoğun olarak işlenmekle birlikte, dönemin ilk yarısında ikinci yarısına oranla daha az yoğunlukta işlenmiştir.

b. Dönemin ilk yarısında Türk ulusal kimliğinin inşasının gereği olarak 'milliyetçilik' Kemalizm'in diğer temel ilkelerinden daha yoğun olarak işlenmiştir.

c. Dönemin ilk yarısında 'milliyetçilik' ulus-devlet yaratma sürecinin gereği olarak, Kemalizm'in 'cumhuriyetçilik' ilkesinden daha yoğun olarak işlenmiştir.

d. 'Türkçülük', dönemin ilk yarısında ikinci yarıya oranla daha fazla işlenmiştir.

e. Kılık-kıyafet, harf, takvim, saat, ölçü birimleri vb. devrimler ile kadın hakları ve hukuk düzenindeki devrimlere bağlı konular, dönemin ilk yarısında daha yoğun olarak ders kitaplarında yer almıştır.

2. Atatürk'ün ölümünden sonra başlayan ve devrimlere meşruiyet kazandırılmaya çalışıldığı 1939-1946 dönemine ilişkin hipotezler;

a. Dönemin ikinci yarısında, yapılan devrimlere ya da kurulan rejime meşruiyet kazandırma sürecinin gereği olarak Atatürk ismi ve Kemalizm, dönemin ilk yarısına göre daha yoğun olarak kullanılmaktadır.

b. Meşruiyet kazandırıcı törensel simgeler, semboller ve öğeler ikinci yarıda daha yoğun olarak kullanılmıştır.

c. Devrimcilik ilkesi, dönemin ikinci yarısında devrimlere meşruiyet kazandırma hedefi doğrultusunda daha yoğun olarak işlenmiştir.

d. Sınıfsız-imtiyazsız homojen bir toplum yaratma idealinin meşrulaştırılabilmesi için köy-köylü-köycülük, sınıf çatışmalarının yokluğu vb. bağlamında halkçılık ilkesi, dönemin ikinci yarısında daha yoğun olarak işlenmiştir.

e. Karşı ideolojiler (Komünizm, Faşizm, Liberalizm vb.) erken cumhuriyet döneminin her iki yarısında da düşük yoğunlukla ders kitaplarında işlenmişse de, 'olumsuz değer atıflarıyla' birlikte dönemin ikinci yarısında oransal olarak daha yüksek düzeyde ifade edilmiştir.

f. Bütün erken cumhuriyet dönemi boyunca devletin yurttaşlarına karşı olan ödevlerinden çok, yurttaşların devlete karşı olan vazifeleri işlenmiş; yurttaşın devlete karşı olan vazifelerine olan vurguda dönemin ikinci yarısında oransal olarak bir artış yaşanmıştır.

3. Yeni ulusal kimlik ve ulus-devlet yaratmanın kaçınılmaz sonucu olarak 'biz – öteki ayrımı'na bağlı olarak geliştirilen hipotezler ise;

a. Osmanlı İmparatorluğu dönemi 1938 sonrasında, ilk yarıya göre daha yüksek yoğunlukta ve fakat daha çok olumsuz/negatif atıflarla işlenmiştir.

b. Osmanlı İmparatorluğu dönemi, ilk yarıda daha çok padişah ya da halifelik/saltanat çerçevesinde eleştirel olarak ele alınmışken; ikinci yarıda Osmanlı geçmişi daha çok kurumsal düzeydeki eleştirilerle işlenmiştir.

c. 'Homojen bir toplum' ya da 'biz duygusu' dönemin ikinci yarısında daha yoğun olarak işlenmiştir.

d. Osmanlı geçmişi, açıktan ve olumsuz atıflarla ötekileştirilirken, etnik farklılıklar ya da geçmişte çatışma yaşanmış olan komşu devletler genelde görmezden gelme, yok sayma vb. yollarla ötekileştirilmeye çalışılmıştır.

3. Analiz Materyali, Kayıt Birimleri, Bağlam Birimleri ve Kategoriler

Çalışmanın kapsam ve sınırlılıklarının anlatıldığı giriş bölümünde açıklandığı üzere, Latin alfabesinin kabul edildiği 1928 yılından başlamak üzere, çok partili yaşama geçilen 1946 yılına kadar olan süreçteki ilk ve orta öğretim tarih ve yurttaşlık bilgisi ders kitapları çalışmanın analiz materyalini oluşturmaktadır. 1928-1946 yıllarına ait otuz tarih ve yirmi yurt bilgisi ders kitabı incelemeye alındığından, diğer bir deyişle, bu döneme ait ulaşılan *bütün* ders kitapları araştırmaya dahil edildiğinden ayrıca bir örneklem alma yoluna gidilmemiştir.

Analizlere temel oluşturan kategorilere geçmeden önce, yapılan bu çalışmada analizlerde kullanılan kayıt ve bağlam birimlerinin de belirtilmesi yararlı olacaktır. Kayıt birimleri gramatik olarak kelimeler, cümle ve paragraflar, simgeler, semboller, temalar[3] ile gramatik olmayan karakterler, tüm bir yazı (makale, bildiri, haber, rapor vb.) ve parçalar olabilir (Alkan 1979:206; Tavşancıl ve Aslan 2001:62-63). Bu çalışmada hem kelime hem de temalar kayıt birimi olarak kullanılmıştır. Kemalist söylemin temel ilkeleri, Kemalizm/Atatürkçülük, Türkçülük, Atatürk, millet, devlet, kahramanlık, vb. kategorilerinde *kelimeler*; diğer kategorilerde ise ağırlıklı olarak *temalar* kayıt birimi olarak kullanılmıştır. Kelime bazında değerlendirilen kategorilerde her kelime bir birim olarak ele alınmış ve 1 puan verilmiştir. Kelimelerin 'olumlu, olumsuz ve yansız' olarak sınıflandırılmasında da bağlam birimi olarak cümleler kullanılmıştır.

Bağlam birimleri, özellikle kelime veya cümle bazında sayısal ölçümlerin yeterli olamayacağı durumlarda devreye girmektedir. Örneğin ders kitaplarında 'demokrasi', 'ulus', 'yurttaş' ya da 'devlet' kavramlarının ne kadar sıklıkla geçtiğinin saptanması, bu kavramlara ilişkin ders kitabı yazarlarının ve dolayısıyla o kitapların içeriğinin ne olması gerektiğini saptayan iktidarın görüşlerini, tutumlarını ya da değerlendirmelerini ortaya koymaya yeterli olamayabilir. İşte bu noktada bağlam birimleri devreye girmektedir. Bağlam birimleri, kayıt birimlerinin değerlendirilebilmesi için kullanılan en geniş bölüm ya da kendi içinde bir bütündür. Birim türleri de analiz edilen belgenin niteliğine ve içeriğine bağlı olarak değişebilmektedir (Tavşancıl ve Aslan 2001:63). Yerine göre cümleler, paragraflar veya tüm metin bağlam birimi olarak kullanılabilmektedir (Alkan 1979:206). Bu çalışmada cümleler bağlam birimi olarak seçilmiştir. Her cümleye içerdiği temalara göre puan verilmiş ve her tema 1 puan ağırlıkla değerlendirilmiştir. Temaların

---

[3] Tema, belirli bir konuda söylenmiş bir öneri, onaylama veya iddia olabilir. Özellikle propaganda, değer ve tutum araştırmalarında tema temelli çözümlemelerin önemli avantajları olabilir. Temalar bir paragraf veya cümle ile nakledilebilirler. Eğer bir tema bir paragraf içinde birden fazla tekrarlanmışsa, sadece bir kez söylenmiş olarak kabul edilir. Ancak bir paragraf birden fazla tema içeriyorsa, her temanın ayrı ayrı sayılması gerekmektedir (Tavşancıl-Aslan 2001:65).

'olumlu, olumsuz ve yansız' olarak sınıflandırılmasında da yine cümleler bağlam birimi olarak kullanılmıştır.

Gerek kelime gerekse temaların "olumlu-olumsuz-yansız" olarak sınıflandırılmasında, Alkan'ın izlediği yol benimsenmiştir. Şöyle ki, ilgili kelime veya temaların ders kitaplarında anlatılırken, yazarlar tarafından söz konusu kelime ya da temalara yüklenilen değerler göz önünde bulundurulmuştur. Şöyle ki, "işlevsel, doğru, haklı, güçlü, meşru, yararlı vb." değerler yüklenerek anlatılan/işlenilen ve bu tür niteliklerin/değerlerin toplumsal ve bireysel bağlamda da açıkça olumlu olarak anlatılmasını öngören yargılarla örülmüş kelime veya temalar "olumlu" sınıfında; "işlevsiz, yanlış, haksız, gayri meşru, zayıf, yararsız vb." değerler yüklenerek anlatılan/işlenilen ve bu tür niteliklerin/değerlerin toplumsal ve bireysel bağlamda açıkça olumsuz olarak anlatılmasını öngören yargılarla örülü kelime veya temalar ise "olumsuz" sınıfında; hiçbir yargı bildirmeden gerçekleştirilen anlatımlar ise "yansız" sınıfında yer alacak şekilde değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla verilerin sayısallaştırılmasında hem saptanan kategorilerin kelime bazında ya da tema bazında ne kadar sıklıkla kullanıldığı (*yüzde dağılımı*), hem de kategori ve konulara ders kitaplarında ne kadarlık bir alan ayrıldığını ölçmeye yarayan (*kapsanan alan*)[4] farklı analizler bir arada kullanılmıştır.

Çalışmada sadece yazılı materyaller üzerinde niceliksel bir takım teknikler uygulanmamış aynı zamanda ders kitaplarında kullanılan resimlerin niteliklerine bakılmış[5], özellikle tarih kitaplarında konuların

---

[4] Yıldırım ve Şimşek (2000:153) dökümanlardan elde edilen verilerin sayılaştırılmasında üç farklı yol olduğunu belirtmektedir: *Var veya Yok, Yüzde Dağılımı ve Kapsanan Alan*. Bu çalışmada da bu üç farklı teknik, analiz edilecek kategorilere ve konulara göre bir arada kullanılmaya çalışılmıştır.

[5] Berelson (1952:109-110) içerik analizinin sadece sözlü metinlere değil, aynı zamanda yazılı olmayan materyallere de uygulanabileceğini belirtmektedir. Nitekim bunun gerek Batı'da gerekse Türkiye'de örnekleri de bulunmaktadır. ["Painting, Sculpture, Architecture, Music, Literature and Criticism", içinde, S.Pitirim, *Social and Cultural Dynamics Vol:I: Fluctuations of Froms of Art*, American Book Co., 1937] adlı çalışmada resimler üzerinden ve 10. yy.'dan 20. yy.'a kadar Avrupa sanatında dinsel ya da

yüzde (%) cinsinden dağılımları karşılaştırılarak dönemler itibariyle bir değişim yaşanıp yaşanmadığı araştırılmış; yine kitaplarda metin dışı kısımların nasıl hazırlandığı da (Atatürk ya da İnönü resimleri, gençliğe hitabe, öğretmen marşı, öğrenci andı vb.) gözden geçirilmiştir. Buna paralel olarak tarihsel olayların anlatımında gramatik olarak zaman ve bağlaç kullanımlarında bir farklılaşma olup olmadığı, bu anlamda bir farklılaşma var ise bunun ideoloji aktarımında öğrenci üzerinde ne tür bir etki yaratabileceği gibi noktalar da sayısal bazlı analizleri desteklemek amacıyla yeri geldikçe kullanılmıştır.

Gerek kitaplardaki kelime sayılarının eşitlenmesi gerekse kategorilerin yoğunluk sayılarının eşitlenmesi konusunda da Alkan'ın (1979:208-210) kullandığı yöntem benimsenmiştir. Alkan'ın belirttiği üzere her ders kitabındaki sayfa sayısı ve bu sayfalardaki kelime sayıları farklıdır. Bu nedenle kategorilerin sadece almış oldukları 'salt (ağırlıksız) puanların', erken cumhuriyet döneminin iki farklı yarı yılını karşılaştırmak için kullanılması yanıltıcı bir takım sonuçlara yol açabileceğinden, *yoğunluk sayıları* hesap edilmiş ve karşılaştırmalar yoğunluk sayıları üzerinden yapılmıştır. Bu işlem için, kitaplardaki yazılı metin dışı kısımlar (resimler, haritalar, şekiller vb.) dışarıda bırakılmış ve metinsel olarak her kitabın toplam kaç sayfadan oluştuğu hesaplanmıştır. Bunun ardından her kitabın başından, ortasından ve sonundan alınan örnek üç sayfada kaç kelime olduğu tespit edilmiş ve her kitaptaki sayfa sayısı ile kelime sayısı çarpılarak ortalama kelime

---

seküler eğilimleri tespit etmeye yönelik ve Batı medeniyetinde idealden duygusala değişim hipotezi üzerine odaklanan türden çalışmalar yapılmıştır. Özellikle psikolojik savaşta ya da gerçekliği maniple etme bağlamında haritaların kullanımı; kız ve erkek çocuklar arasında ya da farklı sosyo-ekonomik geçmişe sahip çocuklar arasındaki kavrayışın gelişimine bakmak amacıyla çeşitli çizimlerin analizi; kişisel semboller, sembol olarak hayvanlar, nesneler ve doğanın nasıl kullanıldığına dair çizgi filmler üzerine analizler de yine yazılı olmayan materyal analizleri bağlamında oldukça önemlidir. Türkiye'de ise ders kitaplarındaki resimlerin cinsiyet temelli farklılığı çocuklara nasıl aktardığı konusunda çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Ş.Altan Arslan'ın *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik* (2000), T.C. KSSGM'nin yaptırdığı *Eğitim Materyallerinde Cinsiyetçi Ögeler* (2001) örnek olarak gösterilebilir.

sayısına ulaşılmıştır. Böylece her bir kategorinin aldığı puanlar, bulunan ortalama kelime sayısına bölünerek *yoğunluk sayıları* elde edilmiştir. Ancak bazı kategoriler için yoğunluk sayıları düşük çıktığından, bunları tablolaştırmanın yarattığı güçlükleri aşabilmek için yoğunluk sayıları hesap edilmeden önce kitaplardaki ortalama kelime sayıları yüze (100'e) bölünmüştür. Böylece erken cumhuriyet döneminin her iki yarı yılına ait kitapların eşit kelime sayıları üzerinden eşitlenmesi ve karşılaştırmaların daha sağlıklı ve güvenilir bir biçimde yapılması sağlanabilmiştir.

4. Analizlerde Kullanılan Kategoriler ve Tanımları

Bütün bu aşamaların tamamlanmasının ardından, analizlere temel oluşturan kategorilerin saptanması gerekmektedir. Kategoriler, içerik analizlerindeki birimlerin sınıflandırılacağı gruplandırmalar, diğer bir deyişle, analiz edilebilir formlardır (Berelson 1952:164). Bu nedenle kategorilerin hem hipotezlerin değişkenlerini açıkça yansıtması hem de incelenen metinlerde kullanıldığı haliyle tanımlanması gerekmektedir (Alkan 1979:203). Böylece hipotezler araştırma probleminin doğasından türetilirken, kategoriler de hipotezlerce içerilmektedirler (Berelson 1952:164). Kategoriler ham verilerin, araştırmada kullanılan verilerle sistemli verilere dönüştürülme aşaması olduğu için, içerik analizlerinin de en can alıcı kısmını oluşturmaktadır. Çünkü analizlerde kullanılacak kategorilerin analiz ve çalışmaya uygunluğu ve geçerliliği, analizlerin de geçerliliğini belirlemektedir (Tavşancıl ve Aslan 2001:72).

Ayrıca, analizlere temel oluşturan kategorilerin tanımlanmasında iki farklı yol tercih edilmiştir. Birinci olarak, bu konuda daha önce yapılmış olan benzer çalışmalar taranarak söz konusu kategorilerin ders kitaplarında nasıl tanımlandığı ya da söz konusu kategorilere ders kitaplarında ne gibi anlamlar yüklendiği incelenmiş; ikinci olarak da bu çalışmada analizlere tabi tutulacak ders kitaplarından örnekler alınarak söz konusu kategorilere ait kavramların ders kitaplarında nasıl kullanıldıklarına bakılmıştır. Her iki biçimde yapılan gözlemler sonucunda ise kategoriler aşağıda görüleceği üzere, kısaca ve onlara ders kitaplarında yüklenilen anlamları bağlamında tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle, sosyal bilimler alanında çok farklı biçimlerde tanımlanabilen ve hatta bazıları (laiklik, Kemalizm, Türkçülük, demokrasi, millet vb.)

üzerinde ortak ya da genel geçer bir tanıma ulaşılamayan ve bu çalışmada analizlere temel oluşturan söz konusu kategorilerin tanımlanmalarında, temel referans noktası olarak, ders kitaplarında bu kavramlara yüklenilen anlamlar alınmıştır. Analizlere ilişkin kategoriler aşağıda verilmiştir:

1. Kemalist Devrimlerin Temel İlkeleri

a) Ulusçuluk/Milliyetçilik: Türk toplumunun dil, kültür, duygu, siyaset ve düşüncede ayrılmaz bir bütün oluşturması. Ülkenin savunulmasından, bütünlüğünün korunmasına, gerektiğinde *seve seve* can vermeyi de kapsayan özverilerin yerine getirilmesi gerektiği düşüncesi. Bu alt kategori bağlamında milliyetçiliğin 'farklı coğrafya, tarih ve kültürlerle ilgili olarak öğrencide merak duygusu uyandıracak şekilde işlenip işlenmediğine', 'tanımlanan yurtseverliğin biçimi ve ölçüsüyle ilgili dayatmalar içerip içermediğine' ve 'topluluk ve/topluluk aidiyetini sürekli olarak insanın, insan olma niteliğinin önüne çıkarılıp çıkarılmadığına'[6] bakılmıştır.

b) Cumhuriyetçilik: Ulusal egemenlik ilkesinden hareketle, halkın seçimler aracılığıyla yönetime katıldığı, halkın temsilcilerinin yönetimine dayanan, diktatör, padişah, mutlakıyet vb. idari şekillerin bulunmadığı siyasal düzen.

c) Laiklik: Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması.

d) Devrimcilik: Kemalist devrim ilkelerinin toplumsal ve siyasal düzenin temeli ve aynı zamanda bu düzenin devamlılığının temel koşulu olduğuna, tüm bireylerin bu ilkeleri benimsemesi ve bu ilkeler ışığında ilerlemek ve çağdaşlaşmak gerektiğine dair düşünce.

e) Devletçilik: Ekonomik kalkınma ve halkın refahının artırılması için, özellikle özel sektörün/yatırımcıların giremediği ekonomik sektörlere devletin el atması gerekliliği.

---

[6] Milliyetçilik alt kategorisi bağlamında incelenen bu üç nokta çalışmada elde edilecek olan verilerin, 2000'li yıllarda yapılan ders kitapları tarama sonuçlarıyla karşılaştırılabilmesi ve dolayısıyla bu anlamda ideolojik söylemde bir süreklilik olup olmadığına bakılabilmesi için *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları*'nın (Çotuksöken vd. 2003:330) ölçütlerinden ödünç alınmıştır.

f) Halkçılık: Türkiye Cumhuriyeti devletinin, sınıfsız-imtiyazsız-türdeş bir toplum olduğu ve bu bağlamda sınıf, köy-köylü, zengin-fakir, farklı ırksal-kökensel ayrımların olmadığı; aynı zamanda devletin bütün halkın çıkarlarını karşılamak doğrultusunda kurumsallaştığı bir siyasal düzen olduğuna dair düşünce.

2. Temel Kemalist Devrimler

a) Kıyafet Devrimi: Fes ya da sarık, kara çarşaf, peçe ve diğer dinsel kıyafetlerin kullanımının yasaklanması ve çağdaşlığın-modernliğin sembolü yeni kıyafetlerin giyilmesi gerekliliğine dair ilke.

b) Harf Devrimi: Ulus-devlet ve yeni ulusal kimliğin en önemli ögelerinden olan dilin Türkçeleşmesi ve bu bağlamda halk arasında ortak duygu ve değerlerin gelişebilmesi için Osmanlı-Arapça gibi dillerin özellikle kamusal alanda yasaklanmasına yönelik ilke.

c) Kadın Hakları alanında yapılan devrimler: Çağdaşlığın ve modernliğin gereklerinden olan kadın-erkek eşitliği ve bu bağlamda kadınların seçme ve seçilme haklarından, resmi kurumlarda çalışabilmelerine; meslek sahibi olmalarına ve gerek özel gerekse kamusal alana dahil olabilmelerine ilişkin ilke.

d) Hukuk düzeninde yapılan devrimler: Ötekileştirilen Osmanlı yönetiminin yasal düzenlemeleri yerine, çağdaş yaşama uygun yeni yasaların benimsenmesine dair ilke.

e) Takvim, saat, ölçü birimleri vb. alanında yapılan devrimler: Osmanlı düzeninden kopuşu gündelik yaşama daha etkin taşıyabilmek ve aynı zamanda çağdaş Batı ile iletişimde bir örnekliği sağlamak için eski takvim, saat ve ölçü birimleri yerine yenilerinin kabulü.

***3. Kemalizm/Atatürkçülük*:** Bu kategori altında sadece kavramsal olarak Kemalizm ve Atatürkçülük kelimeleri değerlendirmeye alınmıştır. Bu iki kavramla birlikte kullanıla(bile)n diğer kelime ya da kelime grupları (Atatürk devrimleri, ilkeler, çağdaşlık, modernlik vb.) bu kategori içerisine alınmamıştır.

***4. Atatürk*:** Bir önceki kategoriden farklı olarak Atatürk'e atıf yapan diğer tanımlama ya da sıfatlar (kurtarıcı, lider, önder, ulu…, devleti kuran, Mustafa Kemal vb.) da bu kategori altında alınmış olup; 'Atatürk' ve onu tanımlayan 'diğer sıfatlar'ın kullanım sıklıklarının yanı sıra, atfedilen yüceltmeleri ölçebilmek için de ayrı ayrı kodlanmıştır.

***5. Türkçülük*:** Türk milletinin yüceltilmesi, bazı değerlerin sadece 'bize ait' addedilmesi, 'olumlu sıfatların' bir tek bize ait olduğuna, Türklerin medeniyetin yaratıcısı ve yönlendiricisi olduğuna, Türklerin sahip olduğu değerlerin evrensel bazda önemi olduğuna dair duygusal-değersel yargılar.

***6. Törensel Simgeler*:** Marşlar, bayrak, törenler, ulusal bayramlar, öğrenci andı, anıtlar vb.nin kullanım sıklıklarının ve hangi bağlamda ya da konularla birlikte kullanıldığının tespiti.

7. Biz–Öteki Ayrımı: Bu kategori altında, biz'i tanımlamak üzere ötekileştirilenin kim ya da kimlerden oluştuğuna bakılmıştır. Öteki kategorisi burada 'Osmanlı geçmişi, ulusal sınırlar içerisindeki etnik farklılıklar ve diğer devletler' olmak üzere üç ayrı başlıkta değerlendirilmiştir.

a) Osmanlı Geçmişi:

i) Bireyler bazında '*padişahlığın, halifelik ve saltanatın*' kamusal ve özel yaşam üzerinde yaptığı etkileri ile

ii) *hukuk-eğitim-askeri-siyasal-ekonomik yapılar* olmak üzere en geniş anlamda Osmanlı *toplumsal yapısı*'na ilişkin değerlendirmeler bağlamında kategorileştirilmiştir.

b) Ulusal Sınırlar İçerisindeki Farklılıklar: Bu alt kategoride ise sınırları çizilen 'ulusal kimlik' ve 'yurttaşlık' alanı dışında kalan ve dinsel, etnik, kökensel, dilsel, kültürel vb. farklılıklar içeren grupların nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Diğer bir deyişle, çeşitlilik ve farklılıkların bir zenginlik olarak mı yoksa bir problem olarak mı algılandığı ölçülmek istenmiştir.

c) Diğer devletler: Ulusal kimliğin 'dışlama-tehdit-düşmanlık' üzerinden mi yoksa 'içerme-birliktelik-karşılıklı saygı' üzerinden mi tanımlandığına bakabilmek için, farklı devletlerin ne kadar sıklıkla ve daha da önemlisi bunların ne tür sıfat ve anlam/değer yüklemeleriyle aktarıldığına bakılmıştır.

***8. Demokrasi*:**[7] Demokrasi kategorisi altında, fikri ayrılıklara nasıl yaklaşıldığı; toplum ve devletin mi birey karşısında öncelik taşıdığı,

---

[7] Demokrasi kategorisinin nasıl inceleneceğine dair saptamalarda B.Çotuksöken-E.Erzan-O.Silier'in editörlüğünü yaptığı *Ders Kitaplarında*

yoksa bireyin mi toplum ya da devlet karşısında öncelik taşıdığı; devlet otoritesi yüceltilen ve mutlaklaştırılan bir güç olarak mı, yoksa birey hak ve özgürlükleri karşısında sınırlandırıldığı mı; devlet-millet-insan hakları-özgürlük-hükümet vb. kavramların mutlaklık, değişebilirlik ve kutsallık bağlamında algılanıp algılanmadığı; bireysel hak ve özgürlüklerin ders kitaplarında işlenip işlenmediği, eğer işleniyorsa tehdit-çatışma-güvenlik kaygıları mı yoksa barış ve uzlaşmacı değerlerle mi bahsedildiği; hoşgörü kavramının dile getirilip getirilmediği vb. konular analiz edilmeye çalışılmıştır.

***9. Yurttaşların Devlete Karşı Görev ve Sorumlulukları*:** Ders kitaplarında yurttaşların devlete karşı olan görev ve sorumluluklarından (vergi ödemek, askerlik yapmak, seçimlere katılmak, toplumsal düzene uymak, yeri geldiğinde devlet için seve seve canını vermek vb) en çok zikredilenlerin hangileri olduğuna ve bunların yurttaşlara ne gibi yükümlülükler getirdiğine bakılmıştır.

***10. Devletin Yurttaşlara Karşı Görev ve Sorumlulukları*:** Devletin yurttaşlarına karşı eğitim, sağlık, güvenlik, adalet vb. hizmetlerin yerine getirilmesinde üzerine düşen görevler nasıl tanımlanmakta; buna bağlı olarak da yukarıdaki kategoriyle karşılaştırıldığında ağırlıklı olarak vurgulanan yurttaşların ödevleri mi yoksa devletin ödevleri midir? Dolayısıyla yurttaş hak ve özgürlükler mi yoksa görev ve sorumluluklar bağlamında mı tanımlanmaktadır?

***11. Sınıf Çatışması ve Toplumsal Sınıf*:** Toplumun farklı 'toplumsal sınıf'lardan oluştuğu ve bu sınıflar arasında da çıkar çatışmalarının bulunduğuna ilişkin 'sınıf çatışması' kavramı ders kitaplarında yer almakta mıdır, yer alıyorsa bunun boyutu nedir?

***12. Karşı İdeolojiler*:** Kemalist devrim ilkeleri ve ideolojik söylemi bağlamında düşünüldüğünde, Turancılık, Komünizm, Faşizm ve Liberalizm gibi ideolojilerin ders kitaplarında yer alıp almadığı, yer alıyorsa bu ideolojilerin olumlu ya da olumsuz anlamda mı ve ne sıklıkla işlendiğinin analizi.

İnsan Hakları: Tarama Sonuçları (2003:328-334) adlı çalışmanın ekinde sunulmuş olan Niteliksel Çözümleme İçin Ölçütler'inden, 80 yıllık bir süreçte bu anlamda ne gibi süreklilikler veya değişimler olduğuna dair çıkarsamalarda bulunabilmek amacıyla esinlenilmiştir.

***13. Millet*:** Millet, aynı topraklar üzerinde yaşayan, ortak dile, ortak kültüre, ortak tarihe ve ülkü birliğine sahip, dolayısıyla ortak duygu, düşünce, dil ve gelenek birlikteliği olan topluluktur.

***14. Devlet*:** Belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların oluşturduğu siyasal örgütlenme. Çalışmada 'devlet'e yüklenilen anlamlar ve kavramın hangi sıfatlarla birlikte kullanıldığına da bakılmıştır.

***15. Vatan*:** İnsanların üzerinde doğup yaşadıkları ya da atalarından miras kalan ve egemenliğin sürdürüldüğü toprak. Yukarıdaki kavramlarda olduğu gibi vatan kavramının da ne gibi sıfatlarla birlikte anıldığı (kutsal, Türk vatanı, ata mirası, vatan uğrunda ölmek, savaşmak, şehitlik vb.) incelenmiştir.

***16. Yurtseverlik/Vatanseverlik*:** Milliyetçilik kavramından farklı olarak ele alınan bu kavram ile aslında nasıl bir yurttaş kavramı kurgulandığına ve bu bağlamda yurtseverliğin veya vatanseverliğin içeriğinin nasıl doldurulduğuna, ne gibi sorumluluklar gerektirdiğine bakılmıştır. Bu kategori altında yurtseverliğin barışçıl bağlamda mı yoksa çatışmacı ve tehdit (iç ve dış) içeren bağlamlarda mı (vatan için ölmek, canını seve seve vermek) ele alındığına; devlet, millet ve otorite karşısında yurtseverlerden beklenilen şey(ler) ne(ler) olduğuna bakılmıştır.

***17. Türk*:** Bu kategori altında ise 'Türk' kavramının ders kitaplarında ne yoğunlukta ve diğer milletleri gösteren ifadeler karşısında (Arap, Ermeni, Rus, Rum, Alman, İngiliz vb.) ne gibi sıfatlar yüklenilerek kullanıldığına bakılmıştır.

İçerik analizinde kategoriler, Berelson'un (1952:29-105) sözünü ettiği 'söylenen şey' ile ilgilidir.[8] Diğer bir deyişle kategoriler, ders kitaplarında aktarılan konular ne hakkındadır?, konuya nasıl yaklaşılmıştır?, hangi değerler, kimlikler, amaçlar açıkça vurgulanmaktadır?, iyi birer yurttaş olarak yetiştirilmek istenilen öğrenciye ne gibi görevler

[8] Diğerini ise yazar "nasıl söylendiği ile ilgili kategoriler" olarak adlandırmaktadır. Holsti (Aktaran Krippendorff 1980:34) ise içerik analizlerinin sınıflandırılmasında üç temel nokta saptamaktadır. Bunlar; 1)İletişim içeriğinin tanımlanmasında **neyin, nasıl, kime** iletildiği ile ilgili soruların hazırlanması, 2)Bir şeyin **niçin** söylendiğini sorarak iletişimin etkisi olarak çıkarsamada bulunma ve 3)Bir şeyin **hangi etki ile** söylendiğini sorarak iletişimin etkisi olarak çıkarsamada bulunmadır.

yüklenmektedir?, biz-öteki tanımlamaları nasıl ve hangi düzeylerde ortaya çıkmaktadır?, amaçları başarabilmek için ne gibi araçlar öngörülmektedir?, yurttaş olabilmenin sınırları ve dolayısıyla sistemin doğal sınırları nasıl tarif edilmektedir? vb. soruların irdelenebilmesine yönelik olarak hazırlanmıştır.

Kategorilerin açık ve net bir biçimde belirlenmesi ve tanımlanması analizlerin güvenirlilik ve nesnelliğini artırmaktadır (Tavşancıl ve Aslan 2001:80). Bu çalışmada birden fazla araştırmacı bulunmadığından, diğer bir deyişle bütün sınıflandırmalar, kategoriler, sorular, kodlamalar ve analizler tek bir araştırmacı tarafından gerçekleştirildiğinden, "güvenirlik sorunu" bulunmamaktadır.

Kategorilerin belirlenmesi ve tanımlanmasında 2001'de başlatılan ve 2003 yılında kitaplaştırılan, editörlüğünü ise B. Çotuksöken, A. Erzan ve O. Silier'in yaptığı *Ders Kitaplarında İnsan Hakları:Tarama Sonuçları* adlı çalışmanın; Alkan'ın 1979'da yayımlanan *Siyasal Toplumsallaşma* adlı çalışmasının ve İnal'ın 2004'te yayımlanan ve 27 Mayıs ile 12 Eylül sonrasını kapsayan *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler* adlı çalışmasının, kategori belirleme yaklaşımlarından da yararlanılmıştır. Böylece erken cumhuriyet dönemi üzerine yapılan bu çalışmanın sonuçlarının, farklı tarihlerde ve farklı ders kitapları üzerinden yapılmış çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırmalı bir biçimde sunularak, ders kitapları aracılığıyla aktarılan ideolojik söylemde tarihsel süreç içerisinde süreklilik mi yoksa değişim mi yaşandığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

B. DERS KİTAPLARININ BİÇİMSEL ANALİZLERİ

1. Tarih Ders Kitaplarında Kullanılan Resimler

Bu başlık altında ders kitaplarının metinsel olarak içerik analizlerine geçmeden önce, metinsel analizlere de temel oluşturması bakımından ders kitaplarındaki metin dışı kısımların genel hatlarıyla incelenmesi yoluna gidilmiştir. İçerik analizi sadece sözlü metinlere değil, aynı zamanda yazılı olmayan materyallere de uygulanabildiğinden (Berelson 1952:109-110) ders kitaplarında hem hangi konulara ne kadar sayfalık yer ayrıldığı, hem de hangi konularda ne tür resimler kullanıldığı incelenmiştir.

Hangi konuya ne kadar sayfalık bir yer ayrıldığı ya da belli bir konuya ait resim grubuna kitaplarda kaç kez yer verildiği[9], özellikle ders kitaplarının yazılması (ya da yazdırılması) ve denetlenmesi yetkisini elinde bulunduran resmi otoritenin tercihlerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Çünkü, ideolojinin yeniden üretilebilmesinin aracı olan ders kitapları aracılığıyla bir takım temel bilgiler aktarılırken, aynı zamanda egemen ideoloji, ulusal kimliği ve ulusal duyguları, biz ve öteki'nin kimlerden oluştuğunu, yurttaş olabilmenin gerekliliklerini, kendisine itaat eden yurttaşların hangi sosyal gerçekliklere inanmaları gerektiğini, devlet-birey ilişkilerinin nasıl anlaşılması gerektiğini, bireylerin hak ve özgürlükleriyle ödevlerinin neler olduğunu belirlemekte, çocukları bu yönde sosyalleştirmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada olduğu gibi resmi ideolojinin eğitim müfredatına nasıl içselleştirildiği araştırılıyorsa aynı zamanda yapılan şey, egemen değerlerin de analizidir. Nitekim ulus-devlet bağlamında düşünüldüğünde eğitim, devlete, aileye, otoritelere, diğer bireylere karşı genel tutum ve değerlerin aktarıldığı bir faaliyet alanı olduğundan, eğitim materyal ve müfredatının içeriği de ne politik anlamda tarafsız ne de teknik anlamda objektiftir (Çayır 2003a:96). Eğitim sistemi ile işleyen bu sürecin, genel olarak ulus-devletlerin elinde önemli bir siyasal sosyalleşme ya da ideolojinin yeniden üretilmesinin aracı olarak görülebilir.

Özellikle tarih kitapları, toplumun tarih anlayışını ve diğerleri/ötekiler hakkındaki tutum ve davranışları belirlemesi bakımından önemlidir. Çünkü tarih ders kitapları sadece tarihi olayları, savaşları, ilkçağdan günümüze medeniyetin ilerlemesini anlatmakla kalmaz,

---

[9] Burada kastedilen şey, incelenen bütün tarih ya da yurttaşlık bilgisi ders kitaplarında her bir konuya ayrılan sayfa sayısının o kitapların toplam sayfa sayısı içerisinde yüzde (%) cinsinden anlatım yoğunluğu; ya da ders kitaplarında belli bir konuya ilişkin olarak kullanılan resimlerin toplam resim sayısı içerisindeki oranının yine yüzde (%) cinsinden sıklığıdır. Örneğin Tablo-1'e bakılacak olursa 30 tarih ders kitabında "tarih öncesi döneme" ilişkin kullanılan resim sayısı 119'dur. 30 tarih ders kitabında top lam 3370 resim kullanıldığına göre;
"(İlgili Resim Grubu Sayısı / Toplam Resim Sayısı) x 100" formülasyonuna göre (119 / 3370 x 100 = 3.53) "tarih öncesini dönem"e ait resimlerin kullanım sıklığı 3.53'tür.

fakat aynı zamanda ulusal duyguları, düşünceleri, önyargıları, olumsuz yaklaşımları, hak ve özgürlük anlayışlarını da yansıtır (Boztemur 2003:207-208). Bu amaçla erken cumhuriyet dönemi lider kadrosu, tüm öğretimin içeriğinin ve pedagojik altyapısının yeni kurulan ulus devletin ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilmesi yönünde büyük bir iradeci tavır göstermiştir (Üstel 2004:128). İşte tablo-1'de verilen, ders kitaplarındaki resimlerin kullanım sıklığının ve her bir konuya ayrılan sayfa sayısı yoğunluğunun da, ideolojik söylemin kurgulanmasında hangi konuların öncelikli yer işgal ettiğini göstermesi bakımından anlamlı olacağı düşünülmektedir. Ancak bu noktada bir gerçeğin altının çizilmesi gerekmektedir. Ders kitaplarında ne tür resimlerin ya da hangi konuların sıklıkla işlendiği tek başına anlamlı bir sonuç veremez. Bu bilgiler sadece metinlerin yeniden okunarak sayısal ve niteliksel olarak yorumlanmalarında, analizleri zenginleştirmeleri ve metinlere gizlenmiş yan anlamların, özellikle görsel malzemelerle ne derece uyumlu bir şekilde kullanıldığını ya da kullanılamadığını gösterecektir. Yoksa doğrudan metinsel içeriğe ilişkin bir değerlendirmeyi, yalnızca ne tür resimler kullanıldığı ve konu dağılımı itibariyle yapmak olanaklı değildir.

Tablo 1: Tarih Ders Kitaplarında Kullanılan Resimlerin Konularına Göre Dağılımı

	Konulara Göre Dağılım	**Resim Sayısı**	**Genel (%)**	**1930-1946 (%)**	**1939-1946 (%)**
1.	Yunan ve Roma İmparatorluğu birlikte	554	16.44	16.62↑	23,0↑
2.	Eski Yunan, Isparta, Girit, İskender İmp.	305	9.05	9.7↑	13,5↑
3.	Eski Roma İmparatorluğu	249	7.39	6.92↓	9,5↑
4.	Anadolu Uygarlıkları(Hitit-Frikya-Lidya)	153	4.54	5.43↑	6,58↑
5.	Kalde, Elam, Asur vb.	144	4.27	4.87↑	6,17↑
6.	Eski Mısır	162	4.8	4.83↑	6 ↑
7.	Orta Asya Türkleri ve Göçler	206	6.11	6.92↑	5,92↓
8.	Yabancı kişiler (bireysel portreler)	138	4.09	2.82↓	5,26↑
9.	Bir kategori altına alınamayan diğerleri	153	4.54	3.18↓	4,93↑
10.	Savaş, asker, ordu temalı resimler	152	4.51	4.23↓	4,28↓
11.	Osmanlı sadrazam, paşa ve düşünürleri	104	3.09	2.82↓	4,03↑
12.	Atatürk	161	4.78	5.66↑	4,03↓
13.	Tarih Öncesi Dönem	119	3.53	3.95↑	3,13↓
14.	Osmanlı sanatı ve kültürel eserler	57	1.69	1.85↑	3,04↑
15.	Hint ve Çin	100	2.97	3.58↑	2,96↓

16.	Ortaçağda Avrupa	41	1.22	1.37↑	2,8↑
17.	Selçuklular	112	3.32	2.98↓	2,63↓
18.	Fenike ve İbraniler	70	2.07	2.01↓	2,3↑
19.	Osmanlı padişahları	41	1.22	1.21↓	2,14↑
20.	İslam tarihi ve medeniyeti	86	2.55	1.53↓	1,89↓
21.	Kemalist Devrimler	73	2.17	2.90↑	1,89↓
22.	Eski İran / Pers / Med İmp.	59	1.75	1.41↓	1,64↓
23.	Cumhuriyet dönemi anıt/abide/bina	80	2.37	2.66↑	1,4↓
24.	Araplar	32	0.94	0.64↓	0,98↑
25.	İnönü	34	1.01	1.21↑	0,82↓
26.	Cami, türbe vb.	31	0.92	0.32↓	0,66↓
27.	18. yy.'da Avrupa	15	0.45	0.28↓	0,58↑
28.	Gazneliler, Karahanlılar	10	0.29	0.16↓	0,33↑
29.	Hıristiyanlık temalı resimler	26	0.77	0.12↓	0,25↓
30.	Osmanlı İmparatorluğu (genel)	364	10.8	8.17↓	0,16↓
31.	Yabancı sanat eserleri	2	0.06	0.08↑	0,16↑
32.	Bizans	15	0.45	0.20↓	0,08↓
33.	16. yy.'da Avrupa	41	1.22	0.76↓	0↓
34.	17. yy.'da Avrupa	11	0.33	0↓	0↓
35.	19. yy.'da Avrupa	7	0.21	0↓	0↓
36.	Cumhuriyet dönemi	8	0.24	0↓	0↓
37.	Türk destan ve hikayeleri	9	0.27	0↓	0↓
	TOPLAM	**3370**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Tablo-1'de, tarih ders kitaplarında farklı konuların anlatımını destekleyen resimlerin sayısallaştırılması işleminin yüzde (%) cinsinden gösterilmesinde üç ayrı sütun kullanılmıştır. İlk (genel) sütun, 1928-1946 yılları arasındaki otuz farklı tarih ders kitabındaki resimlerin kullanım sıklığını göstermektedir. İkinci sütun 1930 yılında, ilk ve orta okullar ile köy ilkokulları müfredat programı değişikliği sonrasında, söz konusu müfredat değişikliklerinin kitaplara yansıyıp yansımadığını kontrol etmek amacıyla, 1931 sonrasında basılan tarih ders kitaplarındaki resimlerin kullanım sıklığını göstermektedir. Üçüncü sütun ise erken cumhuriyet döneminin ikinci yarısına, diğer bir deyişle İnönü dönemine, ait tarih ders kitaplarındaki resimlerin kullanım sıklığını göstermektedir. Değerlerin yüzde cinsinden gösterildiği ikinci ve üçüncü sütunlarda bulunan rakamların yanındaki oklar ise, söz konusu rakamların tüm erken cumhuriyet dönemini kapsayan ilk sütuna göre yükseliş ya da azalışını göstermektedir.

1930 müfredat programı değişikliği, devlet eksenli militan yurttaşlık[10] anlayışının eğitim sistemi aracılığıyla yaygınlaştırılmasına (Üstel 2004:136) başlanıldığı 1930'lu yılların başında gerçekleştirilen ilk önemli adım olması bakımından anlamlıdır. 1930'daki ilk mektep müfredat programına göre tarih ve yurt bilgisi dersleri ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında haftada iki saat verilmektedir. 1930 müfredat programıyla birlikte ilkokulun ilk üç sınıfı "ilk devre", dördüncü ve beşinci sınıfları ise "ikinci devre" olarak değiştirilmiştir. İlk devrenin her bir yılında haftada dört saat verilen hayat bilgisi dersi ise programa göre "bütün tedrisatın adeta belkemiği" kılınmış ve "diğer dersler daima buna istinat" etmiştir (Maarif Vekaleti 1930:3). Aynı zamanda programda, yalnızca derslerin isimleri sayılmakla kalmamış, her dersin hedefleri ile öğretimde izlenilecek yolun ana hatları ve öğretmenin izleyeceği öğretimin yönü de gösterilmektedir (Maarif Vekaleti 1930:4). Böylece müfredat, eğitimde farklı bir konuya, düşünceye hatta öğretmenin taktirine yer bırakmayacak hale getirilmiştir. Programa göre (1930:67) tarih dersinin hedefleri şu şekilde anlatılmaktadır:

> *1.Çocuklara Türk milletinin mazisi hakkında malumat verip onlarda milli şuur uyandırmak,*
>
> *2.Bugünkü medeniyetin uzun bir mazinin mahsulü olduğunu anlatmak,*
>
> *3.Büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara imtisale şayan numuneler göstermek.*

Ayrıca tarih öğretimindeki kurallar arasında zikredilen şu noktalar da hayli önem taşımaktadır: Ayrıntılı bir genel tarih eğitimi için çocuğun seviyesi ve ders saati uygun olmadığından *tarih dersinin asıl odağını Türk tarihi oluşturmaktadır* ve genel tarihin önemli noktaları Türk tarihiyle ilişkili olarak öğretilecektir; savaş ve hükümdarların hayat hikayelerinden ziyade *medeniyet tarihine* önem verilecektir; tarih dersleri coğrafya dersleriyle paralel anlatılacaktır. Dördüncü sınıfta iki saat verilen tarih derslerinde "eski büyük medeniyetler" başlığı altında

---

[10] Yazar militan yurttaşlığı burada Jean Leca'nın "Bireycilik ve Yurttaşlık" (E.balibar, D.Borne vd., *Dersimiz:Yurttaşlık* içinde s.31) adlı çalışmasında sivil yurttaşlığa karşı militan yurttaşlığı "bütün aidiyet eksenleri üzerinde saltlıkla siteye aidiyet" biçimiyle tanımladığı anlamıyla kullanmaktadır.

özellikle "*Yunanlılarla Romalılara daha ziyade ehemmiyet verilmesi*" (Maarif Vekaleti 1930:68) gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca ağırlıklı olarak eski Türk yurdu olan Orta Asya, Türklerin yayıldıkları alanlar, yaşam ve geçim tarzları, dinleri, adetleri ile eski Türk efsanelerine ayrıntılı olarak yer verileceği belirtildikten sonra, *İslamiyet'in doğuşu ve yayılışına dair kısaca* bilgi verileceği, *Osman Oğulları* (Osmanlı İmparatorluğu değil) hükümetinin kuruluşu, Rumeli'nin alınışı ve İstanbul'un fethinden sonra gelişme ve dağılma dönemlerine yine kısaca (*gayet mücmel bir nazar)* yer verildikten sonra, *milli tarihin pek muhtasar bir surette, Cumhuriyet devrine kadar* indirileceği ifade edilmektedir (1930:69).

Aynı programla "Malumatı Vataniye" olan derslerin ismi ise "Yurt Bilgisi" olarak değiştirilmiştir. Program söz konusu dersin temel hedefini şu şekilde göstermektedir: *Türkiye'yi bir iş ve aile yurdu olmak üzere mütalaa etmek* (1930:78). Ayrıca Türkiye'nin "mülkiyet ve aile esasına müstenit *demokratik* bir devlet" olduğu, bu sayede ise öğrencide "devlet, yurt, millet ve milliyet hakkında esaslı bir bilgi husule getirilebileceği" ifade edilmektedir. Yurt bilgisi dersinin ilköğretimdeki önemi ise, dersin "diğer dersler için adeta bir telâki (buluşma) ve temerküz (merkezi) sahası teşkil etmesi" ile açıklanmaktadır. Çünkü ilkokulun birinci görevinin "*vatandaş yetiştirmek, gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirmek*" olduğu, yurt bilgisinin de bu amacı doğrudan doğruya istihdaf eden (hedef edinen) bir ders olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede "çocukta devlet, milliyet ve aile tesanütüne iptina eden sağlam bir ahlâkiyet hissi tevlit etmek ve yaşatmak", "çocuğa içinde yaşadığı cemiyette kendisinin oynadığı ve oynayacağı rolü sezdirmek, onu demokratik bir devlette vatandaşın hak ve vazifeleri hakkında esaslı bir fikre sahip etmek", "çocuğa en geniş mana ile yurdunu ve milliyetini sevdirmek", "çocukta Türk'ün iktisadi ve medeni kudret ve kabiliyeti hakkında itimat ve iman tevlit etmek ve yaşatmak", "devlet teşkilatı ve hükümet makinesi hakkında esaslı fikirlere ve malûmata sahip etmek" dersin temel hedefleri arasındadır.

1930 ilkokul müfredat programı değişikliğine ilişkin bu kısa açıklamalardan sonra tekrar analizlere dönülecek olursa, kullanılan resimler itibariyle tablonun ilk yarısındaki sıralamaya bakıldığında, resimlerin en yoğun biçimde kullanıldığı konuların Yunan ve Roma İmpara-

torluğu, Osmanlı İmparatorluğu ile Orta Asya Türkleri ve Türk göçlerine ait olduğu görülecektir. Ayrıca Atatürk'e ait resimlerin (%4.78), Cumhuriyet dönemine ait *savaş ve asker* temalı resimlerin (%4.51), cumhuriyet dönemine ait *anıt/abide* ile *kamu kurumu binaları*nın resimlerinin (%2.37) ve Anadolu uygarlıklarına ait resimlerin (%4.54) de en sık kullanılan resimlerden olduğu söylenebilir. Her ne kadar Osmanlı dönemine ilişkin genel içerikli resimlerin kullanım yoğunluğu tablonun ilk beş satırında yer alsa da, Osmanlı padişahlarına ait resimlerin %1.22 ile ders kitaplarında son derece küçük bir yer işgal ettiği, kullanılan padişah resimlerinde ise Fatih, Kanuni, Yavuz ve 2. Mahmut'un dışında başkaca hiçbir padişaha rastlanmadığı belirtilmelidir. Buna karşın Ali Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa, Sokullu, Barbaros Hayrettin, Fazıl Ahmet Paşa, Köprülüler, Namık Kemal gibi Tanzimat döneminden sonra ortaya çıkan ve yenilikçi fikirleriyle tanınan devlet adamlarına, padişahlardan daha sık yer verildiği (%3.09) görülmektedir. Ayrıca İslam medeniyeti, Arap tarihi ve Türk-İslam medeniyetine ait kültürel eserlerle, Avrupa medeniyetine ilişkin resimlerin kullanım yoğunluklarının, tablonun ikinci yarısında yer alabildiğine de dikkat etmek gerekir.

1930 müfredat programı değişikliğinden sonra bu durumda bir farklılık olup olmadığına ilişkin olarak tablonun üçüncü sütunundaki sıralamaya bakıldığında ise Yunan ve Roma medeniyetlerine, Orta Asya Türk geçmişine, Atatürk'e, İnönü'ye, Kemalist Devrimlere, Cumhuriyet dönemine ait anıt-abide ve kamu kurum binalarına, Anadolu uygarlıklarına, Önasya'daki Kalde-Elam-Asur medeniyetleri ile eski Mısır'a, tarih öncesi dönem ile Hint ve Çin medeniyetlerine ait resimlerin kullanımında oransal olarak belli bir artışın olduğu; buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'na, Selçuklular'a, Osmanlı dönemi sadrazam ve bürokratlarına, Osmanlı padişahlarına, İslam tarihi ve medeniyetine, genel olarak Avrupa'ya, Arap tarihine ve cami, türbe vb. ait resimlerin kullanım sıklığında ise oransal olarak belli bir azalma olduğu görülmektedir.

1938'den sonra İnönülü yıllar olarak bilinen 1939-1946 döneminde bu dağılımda bir değişim olup olmadığına ilişkin olarak tablonun son sütunu incelenecek olursa, en önemli değişikliğin Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait resimlerdeki kullanım oranının %10.8'den

%0.16'ya kadar azalmasıdır. Bundan başka, gerek Yunan (%9.05'ten %13.5'e) gerekse Roma (%7.39'dan %9.5'e) medeniyetlerine hem ayrı ayrı hem de birlikte (%16.44'ten %23'e) düşünüldüğünde ayrılan resim sayısı önemli ölçüde artmıştır. Anadolu medeniyetlerine, Kalde-Elam-Asur gibi Mezopotamya medeniyetlerine, eski Mısır medeniyetine ilişkin resimlerin kullanım oranlarında da yaklaşık 2-3 puanlık bir artış söz konusudur. Dikkat çeken bir başka nokta ise, 1939 sonrası tarih ders kitaplarında Osmanlıya ait resimlerde bir azalış olmakla birlikte gerek padişah resimleri gerekse Osmanlı bürokratlarına ilişkin resimlerin kullanım oranlarında göreceli olarak yaklaşık 1 puanlık bir artışın; buna karşın Atatürk ve İnönü'ye ait resimlerle Kemalist devrimleri anlatan resimlerde ise 1 puandan biraz az olmak üzere bir azalış olmasıdır. Cumhuriyet dönemini yansıtan resimlere ise hiç rastlanılmamaktadır ki, bu durum tarih ders kitaplarında kullanılan resimlerin ne amaçla ve ne yönde kullanıldığını anlaşılmaz bir hale getirmektedir. Söylenebilecek tek şey, tarihsel geçmişin ya da bilincin, eski Yunan ve Roma medeniyetleriyle Ön Asya ve Mezopotamya devletleri ve medeniyetleri üzerinden kurulması yönünde bir eğilim olduğudur. Nitekim hem Orta Asya Türk geçmişine hem Selçuklu ve Osmanlı geçmişine hem İslam ögesine hem de erken cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen devrimler ve o devrimlerin iki önderine ait resimlerin kullanım oranlarında açıkça bir azalma eğilimi görülmektedir.

2. Tarih Ders Kitaplarında İşlenilen Konular

Tarih ders kitaplarındaki resimlerin kullanım sıklığı ve yoğunluğuna paralel bir tablo da, aynı kitaplarda konulara göre ayrılan sayfa sayısı dağılımında ortaya çıkmaktadır. Nitekim Tablo-2'ye bakıldığında en fazla işlenilen konuların yine eski Yunan ve Roma İmparatorlukları ile, Osmanlı, Orta Asya Türk geçmişi ve cumhuriyet sonrası Kemalist devrimler, istiklal savaşı öncesi ve sonrası ile yeni rejimi anlatan bölümlerdir. Ancak burada yeri gelmişken bir noktayı hatırlatmak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun anlatıldığı bölümlerde pek çok kitapta ya "imparatorluk" ibaresi bulunmamakta ya "Osmanlı" ibaresi yerine "Türk", "Türk tarihi", "Türk imparatorluğu" (Emin Ali'nin *Umumi Tarih-II* kitabında olduğu gibi) ibareleri ya da "Osmanlı" yerine "Osman Oğulları", "Osman Oğulları sülalesi" ya da "Osman Oğul-

ları Devleti" gibi ibareler (S. Edip ve A. Tevfik'in *Tarih-IV.Sınıf* kitabında olduğu gibi) kullanılmaktadır. Osman Oğulları ifadesinin aynı zamanda 1930 tarihli müfredat programı değişikliğinde de kullanıldığını belirtmek gerekir.

Tablo 2:Tarih Ders Kitaplarında İşlenilen Konuların Dağılımı

	Konulara Göre Dağılım	**Resim Sayısı**	**Genel (%)**	**1930-1946 (%)**	**1939-1946 (%)**
1.	Tarih Öncesi Dönem	201	3,18	3,42↑	2,71↓
2.	Eski Mısır	183	2,9	2,65↓	3,7↑
3.	Kalde, Elam, Asur vb.	182	2,88	3,14↑	4,04↑
4.	Fenike ve İbraniler	151	2,39	2,02↓	2,5↑
5.	Eski İran / Pers / Med İmp.	131	2,08	1,91	2,08
6.	Anadolu Uygarlıkları (Hitit,Frikya,Lidya)	173	2,74	3,23↑	4,8↑
7.	Hint ve Çin	165	2,61	3,06↑	2,7↑
8.	Orta Asya Türkleri ve Göçler	555	8,79	9,32↑	7,4↓
9.	Eski Yunan, Isparta, Girit, İskender	564	8,93	9,25↑	11,0↑
10.	Eski Roma İmparatorluğu	589	9,33	9,6↑	11,5↑
11.	Yunan ve Roma İmp. beraber	1153	18,3	18,85↑	22,5↑
12.	Bir kategori altına alınamayanlar	9	0,14	0,07↓	0,18↑
13.	Arap – İslam tarihi ve medeniyeti	295	4,67	4,39↓	4,26↓
14.	İslam ve Türkler	102	1,62	1,72↑	1,77↑
15.	Osmanlı İmparatorluğu	1255	19,9	17,98↓	16,9↓
16.	Ortaçağda Avrupa ve Haçlılar	156	2,47	2,39↓	3,82↑
17.	Kemalist Devrimler, istiklal savaşı öncesi ve sonrası ile cumhuriyet dönemi	857	13,59	15,95↑	7,82↓
18.	Bizans	20	0,32	0,19↓	0,17↓
19.	İlerleme ve medeniyet	32	0,51	0,69↑	0↓
20.	Avrupa ve Avrupa'da gelişmeler	163	2,58	1,66↓	2,05↓
21.	14. yy. – 16. yy. da Avrupa	117	1,85	2,43↑	2,18↑
22.	17. yy.-20. yy. da Avrupa	232	3,68	2,22↓	4,58↑
23.	Selçuklular	180	2,85	2,71↓	3,91↑
	TOPLAM	**6312**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

1930 müfredat programı değişikliğinin, ardından ise yine Osmanlı İmparatorluğu, Arap-İslam tarihi ve medeniyeti, Selçuklular ile Avrupa'ya ilişkin konulara ayrılan sayfa sayılarında bir azalma, buna karşın eski Yunan ve Roma medeniyetleri ile cumhuriyet dönemine, Orta Asya Türkleri ile Anadolu ve Ön Asya medeniyetlerine ayrılan sayfa sayılarında ise oransal olarak artış görülmektedir.

1939 sonrasında tarih ders kitaplarında işlenilen konuların dağılımında da resimlerle ilgili olarak elde edilen sonuçlara benzer bir eğilim dikkat çekmektedir. Bir taraftan eski Yunan ve Roma medeniyetlerine ayrılan pay yaklaşık iki puanlık bir artış gösterirken, diğer taraftan Mezopotamya medeniyetleri ile Anadolu uygarlıklarına ayrılan pay yaklaşık iki kat artmakta, bunun yanı sıra eski Mısır, İslamiyet ve Türkler, Selçuklular, Ortaçağ Avrupası ile 14.-20.yy. Avrupasına ayrılan paylarda da bir artış eğilimi görülmektedir. İlginç olan nokta ise yine Osmanlı ile Arap-İslam tarihine ayrılan paylardaki azalış ile birlikte, Orta Asya Türk geçmişi ve Kemalist devrim sürecine (cumhuriyet dönemine) ilişkin konuların da azalma eğilimi göstermesidir. Dolayısıyla tarih kitaplarında Anadolu toprakları üzerinde yaşamış olan eski uygarlıkların ağırlık bir yer tuttuğu söylenebilir.

Özetle, kitaplardaki metinlerde yer alan anlam ve söylemlerden bağımsız olarak sadece resimler ve konulara ayrılan sayfa sayısı itibariyle, yeni ulus-devletle birlikte ötekileştirilen ve ulusal kimliğin inşasında kendine yer bulamayan unsurlardan birisinin Osmanlı olduğu, ancak Osmanlı'nın tümüyle reddedilmesinden ziyade yöneticiler ya da padişahlar bağlamında Osmanlı geçmişine bir olumsuz bakış açısının olduğu söylenebilir. Ulusal kimliğin inşasında çok fazla yer bulamayan diğer bir unsur ise İslam ögesidir. Özellikle 1980 sonrası tarih ders kitaplarında önemli bir yer edinen İslam medeniyeti ve tarihinin, resimler ve sayfa sayısı itibariyle erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında çok fazla yer alamadığı görülmektedir. Yukarıdaki verilerin, 1930 ilkokul müfredat programı değişikliğinde gerek İslam tarihine gerekse Osmanlıya *kısaca* yer verilmesi gerektiğine ilişkin talimatlarla birlikte yorumlandığında, bu iki ögenin (Osmanlı ve İslam) yeni ulus tanımında bir parantez içerisine alındığı anlaşılmaktadır. Buna karşın "çağdaş muasır medeniyetler seviyesini yakalama" hedefini ortaya koyan rejimin, çağdaş medeniyetin temelini eski Yunan ve Roma'da aradığı, bu medeniyet üzerine Orta Asya ve Anadolu uygarlıklarıyla, Ön Asya medeniyetlerinden alınan mirası yerleştirmek suretiyle bir ulus tanımlama gayreti içerisinde olduğu belirtilmelidir. Böylece seküler bir Türk kimliği inşasının temel hedef olduğu söylenebilir.

3. Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Resimler

Okulda yurttaş eğitimi ve yetiştirilmesi, erken cumhuriyet dönemi liderlerinin ulus inşa projesinin en önemli boyutlarından birisini oluşturmaktadır. Üstel'in (2004:155) belirttiği üzere gerçekleştirilmesi hedeflenen şey, basitçe bir "yurttaş yetiştirmek" değil, fakat "makbul yurttaşlar" yetiştirmek, dolayısıyla ulus devletin ihtiyaç duyduğu bir "yurttaşlar cemaati" oluşturmaktır.

Bu çerçevede yurt bilgisi ders kitaplarında kullanılan resimlere bakılacak olursa, en yoğun kullanılan ilk üç grupta, kamu kurumlarına (hemen tüm bakanlık binalarının görüntüsü ile açılan enstitüler, okullar ve halkevlerine) ait resimlerin, cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen devrimleri anlatan resimlerin (bunların bir kısmı şapka, harf, seçim vb. devrimlere aitken, bir kısmı da eğitimde, kılık-kıyafette, adalette, kent yaşamında eskiyi olumsuzlayan yeniyi ise olumlayan tarzda kara kalem çalışmalarından oluşmaktadır) ve köy-köylü-çiftçi hayatını anlatan resimlerin (bunlar ise genelde tarlasında çalışan çiftçi ve köylülerden ibarettir) bulunduğu Tablo-3'ten anlaşılmaktadır.

Tablo 3:Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan Resimlerin Konularına Göre Dağılımı

	Konulara Göre Dağılım	**Sayfa**	**%**
1.	Kurum binaları	67	13,24
2.	Devrimler	64	12,65
3.	Köy, köylü, çiftçi	60	11,9
4.	Savaş, asker, bayrak	38	7,51
5.	Anıt/Abide	28	5,53
6.	Atatürk	28	5,53
7.	Ekonomi ve yatırımlar	24	4,74
8.	Meslekler, çalışma hayatı	21	4,15
9.	Sosyal Devlet	17	3,36
10.	Gençlik ve spor	17	3,36
11.	Toplumsal mesajlar	15	2,96
12.	İnönü	14	2,77
13.	Diğer Kişiler	14	2,77
14.	Aile	7	1,38
15.	Diğer	92	18,18
	TOPLAM	**506**	**100,0**

Bundan başka, savaş, asker ve bayrak figürlerinin, anıt ve abidelerin, Atatürk'ün (genelde asker kıyafetli, devrimleri anlatırken, savaşta asker ve komutanlarla birlikte iken görüldüğü fotoğraflar), ekonomide gerçekleştirilen yatırımların (tren yolları, vapur işletmeleri, açılan fabrikalar vb.), farklı meslek gruplarını ve çalışma hayatını görüntüleyen resimlerin, ayrıca hastalara, çalışamayanlara devletin elini uzattığını gösteren Kızılay odaklı sosyal devlet (baba devlet) içerikli resimlerin, bunun ötesinde otobüs ve tramvaya nasıl inilip binilmesi gerektiğini, medeni bir insanın yolda, parkta nasıl hareket etmesi gerektiğini, yerlere tükürülmemesinden, çevreyi temiz tutmaya kadar farklı konularda medeni insanlar için toplumsal mesajlar veren resimlerin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Tarih ders kitaplarında olduğu gibi yurt bilgisi kitaplarında da savaş, asker ve bayrak simgelerine sıklıkla rastlanmaktadır. Her iki ders kitabında bu ögenin aldığı toplam puan %12 düzeyindedir. Daha da önemlisi söz konusu resimlerde ordu ve asker, Bora'nın (2003:83) belirttiği gibi hem bağımsızlık savaşındaki kurtarıcı niteliği hem de ulusal kimliğin en önemli simgesi olarak sunulmaktadır.

4. Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında İşlenilen Konular

Konular itibariyle yurttaşlık bilgisi ders kitaplarındaki dağılıma bakıldığında (Tablo-4), devlet teşkilatının ve işleyişinin anlatıldığı konuların (1., 5., 9., 11., 13., 18. ve 24. satırlar olmak üzere) %33,2 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Kitaplardaki resimlerin büyük çoğunluğunun da kamu kurum binalarına ait olduğu göz önünde tutulduğunda, geçmiş dönemden farklı olarak yurttaşlarda kurumsallaşma ve kamusal alana ilişkin mesaj verme kaygısının erken cumhuriyet dönemi yurt bilgisi kitaplarında ağırlıklı bir yer tuttuğu söylenebilir. Köy ve köy yaşamına ait konuların ise tek başına yaklaşık %9'luk bir yer tuttuğu, devlet ve birey arasındaki ilişkileri düzenleyen konuların (6., 8. ve 16. satırlar) %13'lük bir paya sahip olduğu, devlet-birey ilişkilerinde ise yurttaşın devlete karşı olan ödevlerinin (%4,57), devletin yurttaşa karşı ödevlerinden (%2,75) daha fazla vurgulandığı, cumhuriyet-bağımsızlık savaşı ve devletin kuruluşuna yaklaşık %7 oranında yer verildiği görülmektedir. Ayrıca devlet, millet, yurt sevgisi, milli duygu ile bunu CHP temelinde oluşturmaya yönelik konulara da yine yaklaşık

%7 oranında sayfa ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında birlikte yaşam ve yalnız yaşamanın imkansızlığı, okul ve aile hayatı, burada uyulması gereken kurallar, tesanüt ve yardımlaşma konularına da ayrı bir önem verildiği (%5) belirtilmelidir. Bu anlamda yurt bilgisi kitaplarındaki konuların dağılımının, 1930 müfredat programı değişimindeki ders içeriklerine birebir uygunluğu dikkat çekmektedir. Türkiye'nin, ders kitaplarındaki sadece konu başlıkları itibariyle bile, "bir iş ve aile yurdu olarak" kurgulandığı ve çocuğa *yakın yurt-yakın zaman* ilkesinden hareketle (Üstel 2004:156) yakın çevresinden başlamak üzere (aile, okul, köy, kasaba, kent vb.) tüm ülkeye şamil olan bir mekan bilinci, yurt bilinci ve milli duygu kazandırılmak hedeflendiği, söz konusu "iş ve aile yurdunun" da demokratik bir temele dayandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Yurttaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında İşlenilen Konuların Dağılımı

	Konulara Göre Dağılım	**Sayfa Sayısı**	**%**
1.	Bakanlıklar (tüm bakanlıkların ayrı ayrı anlatıldığı sayfalar)	328	13,89
2.	Köy yaşamı	209	8,85
3.	Kent ve kasaba yaşamı	165	6,99
4.	Diğer	157	6,65
5.	Yürütme gücü (Cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar kurulu)	134	5,67
6.	Hürriyet ve demokrasi	133	5,63
7.	Bağımsızlık, İstiklal Savaşı, Devrimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu	124	5,25
8.	Yurttaşın devlete karşı görevleri	108	4,57
9.	TBMM, seçimi ve çalışması	105	4,45
10.	Yurt sevgisi, vatan, millet ve milli duygu	94	3,98
11.	Adliye ve mahkemeler	89	3,77
12.	Toplumsal yaşam, aile ve okul	83	3,51
13.	Bütçe, anayasa ve kanunlar	81	3,43
14.	Hükümet şekilleri ve cumhuriyet	81	3,43
15.	İşbölümü, meslekler, çalışma hayatı	76	3,22
16.	Devletin yurttaşa karşı görevleri	65	2,75
17.	Şirketler, bankalar vb.	51	2,16
18.	Belediyeler	47	1,99
19.	Medeni yaşamın kuralları	41	1,74
20.	Devlete yardımcı kuruluşlar	37	1,57
21.	Dayanışma ve yardımlaşma	34	1,44
22.	Devlet ve yurttaş	33	1,40
23.	Altı ok ve CHP	30	1,27

24.	İl ve belediye yönetimleri	29	1,23
25.	Halk için faydalı varlıklar (Kitap, kütüphane, gazete, konserler, konferanslar)	28	1,19
	TOPLAM	**2362**	**100,0**

Özellikle yurt sevgisi ve milli duygunun, diğer bir deyişle yurtseverlik duygularının, Türkiye Cumhuriyeti "devleti" sınırları bağlamında bir vatan kavramından hareketle geliştirilmeye çalışıldığı (cumhuriyet öncesinin istibdat rejimi ile bağımsızlık savaşı, cumhuriyetin kuruluşu ve cumhuriyetin üstünlükleri gibi konular da eskiyi olumsuzlayan söylem üzerinden kurularak ulus-devletin ve ona bağlılığın önemine vurgu yapmaktadır), bu konuların ayrı başlıklar altında düzenlenmesinden; bunu ise devlet teşkilatının işleyişine ağırlık veren konularla destekleyip yaratılmaya çalışılan yeni bireyin "devlet" olgusunu anlayıp (her bir bakanlık ve bunların görevleri, valilik-kaymakamlık-muhtarlık-belediye yönetimleri, bunların görevleri-sorumlulukları, bir dava dilekçesinin nasıl yazılacağı, mahkemeye nasıl başvurulacağı, noterde yapılacak işlemler vb.), medeni bir yurttaş (görgü kuralları, kamusal alanda davranış biçimleri, vb. konularda ayrı başlıklar altında anlatılarak) olarak o devlet sınırları içerisinde hak ve vazifelerini bilen birer yurttaşa dönüşmesini sağlamak, 1930 programında da belirtildiği gibi yurt bilgisi ders kitapların temel hedefidir.

Son olarak, tarih ders kitaplarında haritaların standartlaştırılmış biçimde yoğun olarak kullanıldığı, özellikle de Türk göçlerini gösteren haritaların, adeta üç büyük kıtanın Türklerden oluştuğuna ilişkin bir algılama yaratacak tarzda düzenlendiği dikkat çekmektedir. Bunun ötesinde, günümüz ders kitaplarında olduğu gibi, istiklal marşı, gençliğe hitabe, öğrenci andı, öğretmen marşı gibi metin dışı materyallerin kitaplarda yer almadığı; 1939'lara kadar genelde kitapların ilk sayfalarında Atatürk portresinin bulunduğu, 1939 sonrasında ise sadece İnönü veya Atatürk ile birlikte İnönü portrelerinin kitapların ilk sayfalarında kullanılmaya başlandığı saptanmıştır.

Ayrıca gerek tarih gerekse yurt bilgisi ders kitaplarında Kemalist devrimlerin anlatıldığı sayfalarda kullanılan resimlerin geçmiş ve bugün üzerinden bir karşılaştırma yapacak tarzda kullanıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin kıyafet devrimini anlatan resimlerin sol tarafında eski, sağ tarafında ise yeni kıyafetler içinde insan figürleri; harf ya da

eğitim devrimlerinin anlatımında yine sol tarafta medrese ortamında elinde uzun bir sopa bulunan sakallı bir hoca ile sağ tarafta modern bir sınıf ortamı; hukuk alanındaki devrimlerin anlatımında resmin sol tarafında kadı önünde oturmuş insanlar, sağ tarafında ise modern bir mahkeme salonu resmedilmiştir. Dolayısıyla bu tür resimlerin, devrimlerin anlatıldığı metinlerin okunmasına gerek bırakmayacak biçimde, eski ve yeninin tezatlığı üzerinden ve göze hitap etmek suretiyle öğrenci üzerinde herhangi bir yorum ve yönlendirmeye de gerek bırakmaksızın bir mesaj verme kapasitesine sahip olduğu söylenebilir.

C. DERS KİTAPLARININ İÇERİK ANALİZLERİ

1. Erken Cumhuriyet Döneminde İdeolojinin Kurgulanmasında ve Yeniden Üretiminde Tarih ve Yurt Bilgisi Kitapları

Erken cumhuriyet dönemine ait analize tabi tutulmuş olan tarih ve yurt bilgisi ders kitaplarında gerek eğitimin amacının nasıl formüle edildiğine, gerekse bu iki ders kitabının ideolojinin kurgulanması, aktarılması ve yeniden üretiminde yüklendikleri misyona bakmak gerekir. Ders kitaplarında eğitimin amacı "*ulusçu kafa ve gönül yetiştirmek*", "*ulusal heyecan ile Türk çocuklarının ruhlarını yükseltmek*" (Su ve Duru 1945:251) olarak ifade edilmiştir. Ayrıca laiklik ve milliyetçilik ile öğretimin birliği de önemli ilkeler arasındadır. Diğer bir deyişle, çocukların cumhuriyet esaslarına göre yetişmelerini temin etmek, genel olarak da yurttaşların bilgi kazanmalarına ve bilgilerini artırmalarına çalışmak (Taşkıran 1941:107) Türk eğitim sisteminin temel amaçlarındandır.

Bu bağlamda tarih dersleri '*geçmişin aynası*' olarak görüldüğünden ayrı bir öneme sahiptir. Tarih ders kitaplarının bu doğrultuda baştan sona Türkçü amaçlar ve milliyetçi söyleme uygun olarak yazıldığı söylenebilir. Çünkü "*Türk ulusunun binlerce yıldan beri nasıl yaşamış, neler yapmış, uygarlığa insanlığa ne büyük hizmetler etmiş olduğunu*" tarih derslerinin anlatabileceği düşünülmüştür. "*Tarihler içinde en eskisi, en şereflisi ve şanlısı Türk tarihidir*" diyebilmek için tarih derslerinin üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun bunu yapmadığı, Türk tarihini basitçe imparatorlu-

ğun kurulduğu zamandan başlattığı, bu nedenle de kuşakların "*on binlerce yıl önce yaşayan, her tarafta devletler kuran, uygarlıklar yaratan Türk neslini*" anmadığı (Su ve Duru 1945:256) ya da bilemediği vurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun, *Osmanlı hanedanı* bağlamında bir tarih bilinci vererek, Türk geçmişini ve kökenini unutturmak suretiyle ötekileştirdiği belirtilmektedir. Buna uygun olarak cumhuriyetin eğitim-öğretim amaçları iki ayrı tarih kitabında beş temel başlık altında sıralanmaktadır:

> ***1.****Milliyetçi, halkçı, devrimci, lâyık cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek;* ***2.****İlk öğrenimi genelleştirmek, dağda yalnız yaşayan küçük çobana kadar bütün vatandaşlara okuyup yazma öğretmek;* ***3.****Yeni nesilleri… umumiyetle ameli ve bilhassa iktisadi hayatta becerikli ve başarılı kılacak bilgilerle donatmak;* ***4****."Erkinlik" ve "düzen"in biribiriyle uyuşması esasına dayanan gerçek ahlak ve erdemi başat kılmak;* ***5.*** *Türk ulusunu uygarlık safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetiyle istediği bu ereğe en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmek (Su ve Duru 1945:256; TTTC 1931c:260).*

Görüldüğü üzere, eğitim süreci her şeyden önce gençleri Kemalist devrim ilkelerine uygun bir biçimde bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. Temel temanın 'bağımsızlık ve düzen' olduğu, ahlak ve erdem ilkelerinin de bu iki temaya uygun biçimde kurgulandığı açıktır. Bu ilkeler tarih dersinin "*her şeyden evvel, bir millete bütün fazilet ve meziyetleri, hata ve nakiselerile kendini tanıtarak, yarın için yol ve hedef gösteren bir mürşit*" (TTTC 1931c:258) olmasından kaynaklanmaktadır. Bağımsızlığın önemi, onun millet kavramıyla ilişkilendirilmesinde de ortaya çıkmaktadır. Bağımsız olmayan milletlerin, diğer milletlerin kölesi oldukları, zavallı insanlar oldukları, çünkü başkalarına uşaklık ettikleri, erkin yaşamak ve ölmek zevkinden bile mahrum oldukları, hatta "hayvanca ve aşağı bir hayat yaşamak zorunda oldukları" bizzat ders kitaplarında ifade edilmektedir (Ermat ve Ermat 1943b:3). Tam da bu noktada bağımsızlık ilkesinin, Türk milletini diğerlerinden ayıran önemli bir değişken olarak ele alındığını söylemek gerekir. Nitekim 'Türk milletinin, hiçbir milletin boyunduruğu altına girmediği, istiklale aşık olduğu, bu uğurda çok kanlar döktüğü' ifadeleri sıklıklar kitaplarda yer

almaktadır. Millet ve vatan kavramlarının, bunların istiklali için çok kanlar dökmüş olan '*atalarımızın'* emaneti oluşu da bu kavramları kutsallaştırmaktadır (Ermat ve Ermat 1943b:4).

Bütün bu ideolojik söylem temalarının üzerinde de *milli duygu ve hisler* yer almaktadır. Bu duygu ve hissin temelinde ise Türk olma haysiyetine ilişkin aşk, irade ve kudret bulunmaktadır ki, milleti medeniyet yarışında başarıya ulaştıracak olan da bu duygu ve hislerdir. Örneğin Kültür Bakanlığı'nın *Tarih-I* (1938b:8) adlı kitabında tarihin ne demek olduğu anlatılırken, birden hiçbir bağlantı olmadığı halde şöyle Türkçü bir ifade çıkmaktadır karşımıza: "*Gelecek nesillerin istifade edebileceği kıymetli, ölmez ilim ve sanat eserleri bırakmış bir varlık olarak* ***tarihte şerefli bir yer*** *kazanmak* ***T****ürk* ***M****illetinin en yüksek ülküsüdür*". Aslında burada çocuklara "*ülkünüz bu olmalıdır*" biçiminde bir mesaj verilmektedir. TTTC'nin dört ciltlik tarih kitabı serisinin ilk cildinin birinci sayfasında ise eğitimin amacı tarih ders kitapları üzerinden şu biçimde anlatılmıştır:

> ***1.****"İslamlığın piştarlığını yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaşan"ların tezini çürütmek, Türklerin medeniyet ve insanlık tarihindeki rolünü ve önemini ortaya koymak;* ***2.****"Türklüğü ve Türk medeniyetini İslamlık ve İslam medeniyeti ile kaynaştır"ıp, "İslamlığa tekaddüm eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı" hedefleyen "ümmetçilik siyasetinin" aksine, Türk medeniyetinin İslamlıktan da eski tarihini ve temel niteliklerini ortaya koyarak, ulusal bir bilinç-kimlik oluşturmak;* ***3.****"...Osmanlılık cereyanı" nın neden olduğu "Türk adının anılmaması, milli tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan kazınıp silinmesi" yoluna giden tavrın yerine, doğrudan Türklerin ve Türk olmaktan mutluluk duyanların ulusal duygu ve heyecanlarını ortaya koyacak, dilsel, kültürel, tarihsel olarak ortak mirası olan insanları bir araya getirecek olan ulusal tarihi yaratmak; böylece "Türk tarihinin inkar edilmiş ve unutturulmuş simasını, mahiyetini, bütün hakikatlerile meydana çıkarabilmek" ve okullardaki "Türklüğün çadır, aşiret, at, silah ve muharebe mefhumlarile müradif tutulması" gibi yanlış bilinçlen-*

meye son verebilmek, tarih derslerinin temel amacıdır (TTTC 1931a:1).

Açıkça görülmektedir ki, tarih kitapları üzerinden eğitim sürecinde gerçekleştirilmeye çalışılan şeyin, tek cümleyle söylemek gerekirse, 'ulusal bir kimlik ve bilinç' oluşturmak olduğu ifade edilebilinir. Nitekim "*gelecek nesillerin istifade edebileceği kıymetli, ölmez, ilim ve sanat eserleri bırakmış bir varlık olarak* ***tarihte şerefli bir yer kazanmak idealimiz olacaktır****. Çocuklarımıza da aynı fikir ve terbiyeyi vereceğiz*" (TTTC 1931a:9) ifadesinden de bu amaç açıkça görülmektedir. Çünkü tarih kitapları "*Türk milletine…en asil ve yüksek insan tipini kendi ırkının temsil ettiğini, asırların yürüyüşünce beşeriyetin karanlık göklerinde müselsel medeniyet ufuklarının kendi ırkının zeka ve kabiliyet ellerile açıldığını anlatır*". Bununla da kalmaz tarih, "*Türk milletine kendi ırkının askerlikte, idarede, siyasette olduğu kadar ilimde, fende, edebiyatta, resim, musiki, mimarlık, heykeltıraşlık gibi sanatlarda dahi ne kadar eşsiz bir istidat ile yoğrulmuş olduğunu*" anlatmaktadır. Üstelik bu milletin "*dünyanın insan izi taşıyan her parçasında kendi ırkının zamanla silinmemiş ve silinmeyecek hakimiyet ve hars damgası basılı olduğunu…*" (TTTC 1931c:258) öğretir. Tarih derslerinin amacı olarak formüle edilmiş olan bu temalar, özellikle Türkçü ifadeler başlığı altında ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Analizlerde ayrıntılı biçimde tartışılan milli his ve duygunun önemini ise İnan (1931:11) şöyle dile getirir: "… evde, mektepte, orduda, fabrikada, her yerde ve her işte millet çocuklarına, milletin her ferdine bakmaksızın ve mütemadiyen verecekleri milli terbiyenin gayesi işte bu yüksek milli hissi sağlamlaştırmak olmalıdır". Böylesine büyük bir medeniyet yaratan milletin "cehaletin sıtmalı bataklığına indiği zamanlarda uğradığı belaların sertliğini, varlığına sarılan karanlıkların kolay yırtılmaz koyuluğunu" (TTTC 1931c:259) hatırlatması da milli duygu ve hisler kapsamında değerlendirilmelidir.

(M)illi terbiye ve büyük manevi kuvvetlere karşı hükümetin münasip tarzı hareketi sayesinde, isyankar fikirlerin intişarına müsaade etmiycek içtimai bir muhit yaratmak mümkündür…maddi mikropları yoketmek mümkün olmadığı gibi, manevi mikropları da yoketmek mümkün değildir. Fakat şahsın vücudunda, cismani bir sıhhat yaratmak mümkün olduğu gibi,

> *içtimai bünyede de manevi bir sıhhat yaratmak ve bu suretle bir mukavemet zemini hazırlamak mümkündür (İnan 1931:78).*

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere gençlere verilmeye çalışılan bu yüksek milli his ve duygular, toplumsal yapının manevi ya da zihinsel veyahut ideolojik temelini sağlamlaştırarak içerdeki ve dışarıdaki *ötekilere* karşı, bir *birliktelik* sağlayabilecektir. Ders kitapları üzerinden ideolojinin yeniden üretimini de aslında burada aramak gerekir. Bu nedenle özellikle tarih ders kitaplarında medeniyet, asker ve güçlü millet, özcülük ve köken olarak her şeyi Türk'e bağlama amacıyla kurgulanan Türkçü ifadelerin gerçeklik payı olup olmadığının ötesinde önemli olan nokta, bu anlatımların yeni yaratılan ulus'a, ulusal kimlik ve bilinç kazandırma amacına yönelmesidir. Bu amaç nedeniyle tarih kitapları, tarihsel gerçeklikleri zorlayacak bir takım ifade ve iddiaların meşrulaştırılmaya çalışıldığı ideolojik üretim araçları olarak değerlendirilebilinir.

"*Herkes ne olduğunu, nasıl bir millet olduğunu, devlet için yapacağı işleri bilmelidir. Bu bilgi mekteplerde öğrenilir*" (Maarif Vekaleti 1935:42). Görüldüğü üzere eğitimin amacının, çocuğa ulusal kimlik kazandırma işlevinin yanı sıra, yurttaş olarak devlete karşı yerine getirmesi gereken vazifelerin neler olduğunu öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. "*Eğer okul olmasaydı ne yurdumuzu tanır, ne vatanımızı bilir, ne de* ***insanlık ödevlerimizi öğrenebilirdik***" (Ermat ve Ermat 1943a:6). Dikkat edilirse ders kitapları, okul, yurt ve vatan bilgisi ya da sevgisi kazandırmakta, insanlık haklarından değil ama daha da önemlisi insanlık vazifelerinden bahsetmektedir. "*Öğretmenlerimiz bizi* ***iyi birer Türk çocuğu olarak yetiştirirler***" (Ermat ve Ermat 1943a:9; Ermat ve Ermat 1943b:62-63). Burada kastedilen 'iyi birer Türk çocuğunun' özelliklerinin nelerden oluştuğu aşağıdaki bölümlerde analiz edilmiştir. (Bu iyi yurttaş yetiştirme amacı doğrultusunda ise öğretmen, devrimci ilke ve söylemin temel aktarıcısı olarak değerlendirilmektedir ki, bu konu da analizlerde yeri geldikçe işlenmiştir). Bunlar arasında, yurdu tanımak, yurda yarayışlı birer insan haline gelmek, düşmanlardan nasıl korunacağı ve milletin nasıl yükseltileceğini öğrenmek, toplumsal yaşam ve örgütlü yaşam, sosyal yardım, tasarruf, yurt sevgisi vb değerler (Maarif Vekaleti 1939a:9) bulunmaktadır.

Dolayısıyla okul, bireyleri faydalı birer yurttaş haline dönüştüren bir 'ana kucağı' (Maarif Vekaleti 1939a:15) olarak değerlendirilmektedir. Bu ana kucağından kazanılacak temel iki değer ise "*dünyada anamızdan da canımızdan da çok sevdiğimiz iki şey var: Türk yurdu ve Türk milleti*" (Maarif Vekaleti 1939a:15) ifadesinden anlaşılacağı üzere, *Türk yurdu* ve *Türk milleti* bilincidir. "*Yurdumu çok daha yakından tanıdım. Yurt ve milleti sonsuz bir yükselmeğe ulaştırmak için bana düşen ödevlerin çoğunu artık anlamış ve öğrenmiş bulunuyorum. Bunun için çok bahtiyar bir Türk çocuğuyum*" (Maarif Vekaleti 1939a:81) ifadesi ise, iyi bir yurttaşın haklardan ziyade, vazifeler temelinde kurgulandığını göstermektedir. Bu konuda ise asıl itici güç yurt bilgisi kitaplarıdır. Nitekim Danışman'ın (1939:5) aktardığı Atatürk'ün 18/09/1931 tarihli başvekalete yazdığı tezkerede "*vatan çocuklarını **iyi vatandaş** olarak yetiştirmek için klasik tahsil programları arasında yer alan Yurt Bilgisinin ehemmiyeti malumdur*" ifadesiyle, eğitim sürecinde ulusal kimlik ve bilinç kazandıran tarih derslerinin yanı sıra, ulusal kimlik ve bilinç kazanmış bireyi yurttaş haline dönüştürebilmek, F.Üstel'in ifadesiyle *makbul bir yurttaş* haline getirebilmek için, gerekli bilgiler de yurt bilgisi müfredatıyla aktarılmaktadır. Çünkü yurt bilgisi dersleri "*bizim milletimize karşı olan **vazifelerimizi telkin eder**. Onun öğrettiğini yapmakla vicdanımızda sükun ve rahat duyar, zevk hisseyleriz. Aksi halde vicdanımız sıkıntı içinde kalır*" (Emin 1930:13; TTTC 1931c:258). Diğer bir deyişle yurt bilgisi dersleri, "*yükselmek ihtiyaç ve iştiyakında cemiyetler için, sevgi ile bellenmesi ve saygı ile tutulması lazım gelen siyasi içtimai ahlak umdelerini*" (TTTC 1931c:259) öğretmelidir. Burada geçen 'vicdani sıkıntı'nın ise bir manevi ya da toplumsal temelli bir sıkıntı mı olacağı, yoksa resmi makamlar nezdinde bir takım müeyyidelerle karşılaşılacağı ve bu nedenle yurttaş olabilme hakkının bile ortadan kalkacağına dayalı bir sıkıntı mı olduğu ise tartışmalıdır. Çünkü yurttaşlığın inşasında 'hak' kavramına yer vermeksizin, doğrudan 'vazife' kavramına odaklanan ders kitaplarının öğrettiklerini yapmamanın, vicdani sıkıntılardan çok maddi bir takım sıkıntılar doğurması kaçınılmazdır.

Yurt bilgisi derslerinin öneminin Emin'e (1930:100) göre demokrasi kavramıyla da yakından ilişkisi vardır. Çünkü "*demokrasi esasını kabul eden devletler*" açısından bakıldığında "*millet efradının her biri*

hükümet idaresine iştirak edeceği cihetle bunların lazım gelen en az malumat ve terbiyeye sahip olması lazım gelir", "*ferdin yüksek bir vatandaş, iyi bir insan olabilmesi için bu hürriyetlere, bu salahiyetlere malik bulunması iktiza eder*". Ancak burada sözü edilen hürriyetler, kitaptaki metinlerin bütüncül biçimde okunduğunda görülmektedir ki, yurttaşların sahip oldukları haklar bağlamında değil, devletin yurttaşlara, onların vazifelerini yerine getirebilmeleri için 'bağışladığı' haklardır. Diğer bir deyişle hak ve hürriyetler, hükümet idaresinin işleyebilmesi ve yurttaşların vazifelerini yerine getirebilmeleri için devreye girmekte, ancak bunun ötesinde sırf insan olmanın gerektirdiği, devredilemez, değiştirilemez, sınırlandırılamaz nitelikte bir hak ve hürriyet anlayışının, dönemin (hem ulusal hem de uluslar arası olmak üzere) siyasal, ekonomik ve toplumsal şartları içerisinde henüz gelişmediği görülmektedir. Emin'in asıl amacı, ilerleyen sayfalarda daha da somutlaşmaktadır: Milli hakimiyette, seçimin başarısı için halkın hayırlı olan hakkında düşünebilmek ve milletine ait vazifeleri yerine getirebilmek için eğitimli olması gerekmektedir. Dolayısıyla "***ferdi iyi bir vatandaş yapmak*** *ve onu tabiattan istifade eyleyecek asgari malumat ile teçhiz etmek*" (Emin 1930:241) için eğitim gereklidir.

Türk milletinin medeni bir millet olduğu belirtildikten sonra, aslında eğitimin ya da okulun amacını da ortaya koyan Abdülbaki'nin (1929:68) "*Türk yavrusu, amirlerine itaate, temizliğe, intizama, çalışkanlığa, medeniyete mektep sıralarında iken alışır, büyüyünce de hem kendine hem de milletine faydalı bir fert olur*" ifadesi de okulun, ideolojinin kurgulanması ve yeniden üretimindeki rolünü göstermektedir. Abdülbaki'ye göre bireylere kazandırılması gereken ideolojik söylemin temel değerlerinde 'itaat, düzen, çalışkanlık ve toplumsal menfaatlerin önceliği' gelmektedir. Taşkıran (1941:107) da benzer biçimde eğitimin amacının "*bütün Türklerin yurtlarını, milli varlıklarını, memleket içindeki hak ve vazifelerini bilmeleri, cumhuriyeti iyi tanıyıp sevmeleri, daima kendi menfaatleri üstünde milli menfaati görmeleri, bütün hayatlarında memlekete ve insanlığa faydalı olmağa çalışmaları…*" yönünde bir ideolojik söylemle donatılması olduğunu söylemektedir ki, bu ifadede de milli menfaatlerin bireysel menfaatlerden önce geldiği, kendilerinden ziyade ülke ve insanlık için çalışmaları gerektiği ifade edilmektedir. En önemli yurttaş vazifelerinden olan kanun ve nizamla-

ra itaat etme davranışını kazandıracak olan da yine eğitim sürecidir. Buna göre eğitim süreci "*cemiyetin nizam ve kaidelerine cezadan korkarak uymak değil, severek ve isteyerek kendiliğinden bunlara riayet ve itaat*" etmeyi sağlayacak ve bireye hürriyet ve nizamın birleşmesine dayanan "*hakiki ahlak ve fazileti hakim kılmak*" temelli bir düşünce (Taşkıran 1941:108) kazandıracaktır. Peker (1931:56) ise bunu ***milli terbiye*** olarak ele almaktadır. Buna göre "*…milli terbiyenin her vatandaştan istediği çok ince bir olgunluk hasletini tespit eder, bu olgunluğa yetişmeyen insanlar ne kadar vatanperver olurlarsa olsunlar, memleketleri ve hatta kendileri için birgün zararlı olabilirler*". O halde yurttaşın ulaşması gereken 'ince bir olgunluk hasleti' milli terbiye ile temin edilecektir ki; eğitim sürecinde bu ideolojik inşa sürecine rağmen söz konusu olgunluğa erişemeyenlerin ise yurttaşlık haklarının sıkıntıya girebileceğinin, demos'a dahil edilemeyeceğinin mesajları bu cümleye gizli bir anlam olarak içerilmiştir. Milli terbiyenin, tarih kitapları açısından değerlendirildiğinde asıl amacının ulusal kimlik ve bilinç bağlamında 'dost ve düşman' ayrımını yaratmak olduğu da alıntılanan şu ifadeden anlaşılmaktadır:

> *Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, en evel ve her şeyden evel Türkiye'nin* ***istiklaline****, kendi* ***benliğine*** *ve* ***milli ananelerine düşman*** *olan bütün anasırla* ***mücadele etmek*** *lüzumu öğretilmelidir. Beynelmilel cihan vaziyetine göre böyle bir cidalin istilzam eylediği ruhi unsurlar ile mücehhez olmayan fertler ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklal yoktur (TTTC 1931c:246)*

Oysa daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun böylesi bir kaygı taşımadığı da sıklıkla dile getirilmektedir.

> *Türk milli tarihini Osmanoğullarından başlatmak adet olmuştu. İslamlıktan evel Türklüğün mevcudiyeti kitaplara hemen hiç geçirtilmiyordu…Türklüğün medeniyet, kudret ve asalete ancak İslamlığa girmek ve Osmanoğullarını başına çıkarmakla erebilmiş olduğunu telkin etmek istiyordu. Böyle telkinlerle Türklüğün bu nimetlerin kaynağı gösterilen sülaleye sarılacağı ve sona kadar bağlı kalacağı umuluyordu. Meşrutiyet devri içinde başlayan Türkçülük hareketine rağmen dahi Türk tarihi*

bilhassa mektep kitapları içinde hakiki simasını bulamadı (TTTC 1931c:259).

Ancak Türk Tarih ve Dil kurumlarının açılması, Tevhidi Tedrisat Yasası gibi düzenlemelerle birlikte "*milli ruh ve şuurun uyanış ve canlanışının*" (TTTC 1931c:260) başarılabildiği de belirtilmiştir. Aynı zamanda bu milli ruh ve şuur için "*…bazı şeyleri müşterek bir bilgi ile öğrenmiş olmak*" gerekmektedir ki, "*vatandaşlar arasında görüş ve inanış birliği ancak bu sayede tesis*" (Peker 1931:1) edilebilecektir.

Eğitim süreci, çocuk ve gençlerin sadece manevi olarak bilinçlendirilmelerini hedeflemekle kalmamaktadır. Aynı zamanda bedensel olarak da genç ve çocukların, devrimin ihtiyaç duyduğu sağlıklı ve gürbüz çocukları yetiştirmeye yönelmiş olması gerekmektedir. "*Yurttaşların bilgili, ahlaklı olduğu kadar gürbüz, dayanıklı olmaları da gereklidir. Bunu beden eğitimi sağlar*" (Ermat ve Ermat 1943b:62-63). Vatandaş gürbüz ve sağlıklı olmalıdır ki, devlete karşı yerine getirmeleri gereken ödevleri ifa edebilsinler. Nitekim beden eğitim dersleri "*hem bedeni düzeltir, kuvvetlendirir, bedene çeviklik, sağlık verir; hem de ahlakı düzeltir*" (Su ve Duru 1945:256). Dolayısıyla beden eğitiminin ikili bir işlevi olduğu görülmektedir. Hatta bu konuda Atina ve Ispartalıların da benzer biçimde düşündüklerine hemen her tarih kitabının ilkçağ konusunun işlendiği başlıklar altında değinilmektedir: "*Atina'da talim ve terbiyede gaye, mütesanip bir vücut, kuvvetli bir zeka inkişaf ettirmek suretiyle* ***devlete faydalı vatandaş yetiştirmek*** *olduğundan bütün mesai bu hedefi temine hasredilirdi*" (Günaltay 1939:281).

2. Kemalist İlkelerin Eğitim Müfredatındaki Yeri

Devrimlerin gerçekleştirildiği ve Atatürk'ün liderliğinde geçen 1923-1938 yıllarını kapsayan döneme ilişkin hipotezlerden *Kemalist devrimin 'altıok' olarak adlandırılan temel ilkelerin, erken cumhuriyet döneminin ilk yarısında ikinci yarıya göre daha az yoğunlukta işlendiğine ilişkin hipoteze* dair analiz sonuçlarına bakılacak olursa; her iki ders kitabı verilerinin dönemsel olarak birlikte değerlendirilmesi durumunda (toplam değerler itibariyle) altı temel ilkenin Atatürk döneminde (0,10033) İnönü dönemine (0,34043) oranla yaklaşık üç kat olmak üzere daha az yoğunlukta kullanıldığı ve hipotezin doğrulan-

makta olduğu söylenebilir. Buna karşın tarih kitapları itibariyle Atatürk döneminde, yurt bilgisi kitapları itibariyle de İnönü döneminde altı temel ilkenin daha yoğun bir biçimde kullanıldığı; ayrıca ders kitabı grubu olarak da her iki dönem için yurt bilgisi kitaplarında (0,06252 – 0,31440) tarih kitaplarından (0,03781 – 0,02604) daha yoğun biçimde işlendiği aşağıdaki tablodan görülmektedir.

Tablo 5: Kemalist İlkelerin Dönem ve Kitaplara Göre Ayrıntılı Dağılımı

Kemalist İlkeler	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi	
	Tarih	Yurt Bilgisi	Tarih	Yurt Bilgisi
Cumhuriyetçilik	0,00346	0,00000	0,00021	0,03037
Milliyetçilik	0,00568	0,01042	0,01046	0,09276
Laiklik	0,01260	0,01637	0,00636	0,05007
İnkılâpçılık	0,00374	0,00198	0,00328	0,04515
Halkçılık	0,00706	0,00546	0,00246	0,04104
Devletçilik	0,00526	0,02828	0,00328	0,05500
Toplam	**0,03781**	**0,06252**	**0,02604**	**0,31440**
Genel Toplam	**0,10033**		**0,34043**	

Kemalist devrim ilkelerinin kendi aralarındaki kullanım yoğunluklarında bir farklılık olup olmadığını daha net görebilmek için, her iki ders kitabı grubuna ait puanlar dönemler itibariyle birlikte gösterildiğinde, Atatürk döneminde devletçilik (0,03355) ilkesinin, İnönü döneminde ise milliyetçilik (0,10322) ilkesinin altı ilke arasından en çok kullanılanları olduğu anlaşılmaktadır.

Atatürk Dönemi	**İnönü Dönemi**
1-Devletçilik	1-Milliyetçilik
2-Laiklik	2-Devletçilik
3-Milliyetçilik	3-Laiklik
4-Halkçılık	4-İnkılapçılık
5-İnkılapçılık	5-Halkçılık
6-Cumhuriyetçilik	6-Cumhuriyetçilik

Yine ilk dönemde devletçilik ilkesinin ardından, kullanım yoğunluğu itibariyle ilkeler sıralamasına bakıldığında 'laiklik, milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık ve cumhuriyetçilik' biçiminde bir tablo ile karşılaşılmaktadır.[11] İnönü döneminde ise milliyetçilik ilkesini sırasıyla 'devletçilik, laiklik, inkılapçılık, halkçılık ve cumhuriyetçilik' ilkeleri takip etmektedir.

Tablo 6: Kemalist İlkelerin Yoğunluk Puanlarına Göre Sıralı Dağılımı

Kemalist İlkeler	**Atatürk Dönemi**	**İnönü Dönemi**	**Tüm Erken Cumhuriyet Dönemi**
	Tarih ve Yurt Bilgisi Toplam Puanları	**Tarih ve Yurt Bilgisi Toplam Puanları**	
Milliyetçilik	0,01610	0,10322	0,11932
Devletçilik	0,03355	0,05828	0,09183
Laiklik	0,02898	0,05643	0,08541
Halkçılık	0,01252	0,04350	0,05602
İnkılâpçılık	0,00572	0,04843	0,05415
Cumhuriyetçilik	0,00346	0,03058	0,03404
Toplam	**0,10033**	**0,34043**	**0,44077**

[11] Tunçay (1992:312) ve Bila'nın (1987:84-86) belirttiği üzere, devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri, altıok'a en geç dahil olmuş olan ilkelerdir. Bu iki ilke diğerlerinden farklı olarak, CHP'nin 10.05.1931 tarihinde yapılan 3. kurultayında, parti program ve tüzüğüne girmiştir.

İlkelerin kullanım sıklığı itibariyle genel sıralamasına bakıldığında, *cumhuriyetçilik* ilkesinin her iki dönemde de en son sırada yer aldığı, buna karşın *devletçilik-milliyetçilik-laiklik* ilkelerinin ve bu ilkelerin içeriğinin, rejimin temel kaygılarını ve paradigmasını kurgulamada temel belirleyici olduğu söylenebilir. Özellikle İnönü döneminde ilk sırada yer alan milliyetçilik ilkesinin (0,10322) yoğunluk puanı ile Atatürk döneminde ilk sırada yer alan Devletçilik ilkesinin (0,03355) yoğunluk puanı arasındaki yaklaşık yedi puanlık farka dikkat edilecek olursa, İnönü döneminde ağırlıklı olmak üzere, tüm erken cumhuriyet döneminde milliyetçilik ilkesinin ve ideolojik söylemdeki milliyetçi temaların önemli ölçüde belirleyici olduğu daha net bir biçimde anlaşılabilir.

Laiklik ilkesi özellikle 'bir medeniyet projesi olarak Kemalist devrimler' başlığı altında; inkılapçılık ilkesi 'Kemalist devrimlerin anlatımı/anlamlandırılması' başlığı altında; *cumhuriyetçilik* ilkesi ise 'yeni rejimin yarattığı ötekiler' başlığı altında değerlendirilecektir. Ancak burada kısaca *devletçilik* ve 'eşitlikçi, türdeş ve sınıfsız toplum' kurgusu bağlamında *halkçılık* ilkelerinin nasıl anlamlandırıldığı ve neyi hedeflediği irdelenecektir.

Devletçilik, pek çok savaştan çıkmış ve ekonomik anlamda fazlasıyla yetersiz durumda bulunan yeni devletin, devlet eliyle ekonomik gelişmeyi başarabilme amacı doğrultusunda kurgulanmış bir ilkedir. Bu yönüyle aslında liberalizm ve sosyalizmin Türkiye koşullarına uyarlanmış karma bir biçimi olarak da bakılabilir. Bu nedenledir ki devletçilik ilkesi, tümüyle özel sektörü, özel yatırımları yok sayan, sosyalist temelli bir ilke olarak değerlendirilmemiştir. "*Devlet ferdin yerine kaim olmamalıdır…ferdin şahsi faaliyeti, iktisadi terakkinin esas membaı olarak kalmalıdır…fertlerin tesisine imkan bulamayacakları geniş ve kuvvetli teşkilat(lar) icap edebilir. Yahut bu gibi işlerde, fertler kafi menfaat elde edemeyecekleri için o işlerden vazgeçerler. Halbuki o işler, milletçe hayati bir ehemmiyeti haiz olur ve devlet onu yapmak mecburiyetinde bulunur*" (TTTC 1931c:184) ifadeleri bu noktaya ışık tutmaktadır. Özellikle "*siyasi ve fikri hayatta olduğu gibi iktisadi işlerde de fertlerin teşebbüsleri neticesini beklemek*" devrim ve ülke koşulları açısından olanaksız olduğundandır ki, devletçilik ilkesinin sıçramalı bir ilerleme mantığıyla devreye sokulduğu açıktır. Diğer

bir deyişle devletçilik ilkesi, dünya ekonomik buhranının yaşandığı bir süreçte, henüz genç olan cumhuriyet için hayati derecede önemli olan ekonomik gelişmenin başarılabilmesi için, bireysel teşebbüslerin sonuçları beklenemeyeceğinden, *mühim ve büyük* ekonomik *işlerin* devletçe üstlenmesi (İnan 1931:57) bağlamında ele alınmıştır.

Diğer bir deyişle, henüz varolmayan burjuvazinin ya da özel sermayenin gelişmesini beklemeye tahammül bulunmamaktadır. Devletçilik ilkesinden özellikle de 'mühim ve büyük işler' olarak bahsedilen acil ekonomik yatırımların, diğer bir deyişle tüm toplumu ilgilendiren ekonomik etkinliklerin devlet tarafından hızla yerine getirilmesi beklenilmektedir. Nitekim "*diğer bazı devletlerin ikinci derecede görebileceği ve fertlerin teşebbüslerine bırakılmasında beis olmayan işlerden birçoğu, bizim için hayatidir, ve birinci derecede mühim devlet vazifeleri arasında sayılmalıdır*" (İnan 1931:58-59) ifadesinde de görüldüğü üzere erken cumhuriyet dönemi devletçiliğini, özellikle dönemin ilk yarısındaki devletçilik ilkesini, liberal anlayışla taban tabana zıt bir fikir olarak görmemek gerekir. Çünkü alıntıda da belirtildiği üzere, liberal temelli ve ekonomik alanda sınırlandırılmış bir devlet anlayışına dayalı ekonomik düşünce, dönemin koşullarıyla uyuşmamaktadır. Bu yüzden devletçiliğin "*ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek*" (İnan 1931:59) gerektiği açıkça belirtilmektedir. Üstelik yöneticilerin devletçilik ilkesine göre hareket etmeleri onların demokrasi esasından ayrılmalarını gerektirmediği aşağıdaki alıntıda görülmektedir. Bu noktada, devletçilik ilkesinin bir karşı ideoloji olarak ders kitaplarında bahsedilen sosyalizm/komünizmden farklılığı da ortaya konulmuş olmaktadır:

> *Devletçilik prensipi; bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususi ve ferdi, iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosiyalizm prensipine müstenit kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir (İnan 1931:59).*

Bu yönüyle devletçiliğin özellikle "*içtimai, ahlaki ve milli*" (İnan 1931:57) olduğu söylenmektedir. Ayrıca, devletçiliğin *servet* kavramına da sıcak baktığını belirtmek gerekir. Servet hem bireysel ve ailevi

hem de devlet açısından gerekli olup, insanların servet elde etmeleri için çalışmalarının zorunluluğu dile getirilmektedir. Hatta zenginler de servetlerini, milli servetin artması için gerekli yatırımları ve çalışmaları yapmakla mükellef kılınmıştır (İnan 1931:103-105).

Halkçılık ilkesi ise homojen toplum yaratma hedefi doğrultusunda 'türdeş ve sınıfsız bir toplum' söylemi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada '*homojen toplum ya da biz duygusunun dönemin ikinci yarısında yani İnönü döneminde daha yoğun olarak işlendiğine*' ilişkin hipotezin de önemli ölçüde doğrulandığı söylenmelidir.

Tablo 7: Homojen Toplum Algılamasına Yönelik Temaların Yoğunluk Puanları

	Atatürk Dönemi		**İnönü Dönemi**		**Atatürk**	**İnönü**	**Toplam**
	Tarih	**Yurt B.**	**Tarih**	**Yurt B.**	**Toplam**	**Toplam**	
Birlik	0,04099	0,01538	0,07996	0,01067	0,05637	0,09063	**0,14700**
Türdeş ve sınıfsız toplum söylemi	0,01703	0,02779	0,00308	0,06977	0,04482	0,07285	**0,11767**
Yurdun milletiyle bölünmez bütünlüğü	0,00000	0,00000	0,00000	0,00493	0,00000	0,00493	**0,00493**
Millet = Aile	0,00000	0,00298	0,00000	0,00410	0,00298	0,00410	**0,00708**
Yurt = Millet = Aile	0,00000	0,00595	0,00000	0,00739	0,00595	0,00739	**0,01334**
Devlet = Millet	0,00000	0,00198	0,00000	0,00082	0,00198	0,00082	**0,00280**
Anne/Baba = Devlet	0,00000	0,00298	0,00000	0,00328	0,00298	0,00328	**0,00626**
Devlet=Millet=Parti	0,00000	0,00000	0,00000	0,00164	0,00000	0,00164	**0,00164**
TOPLAM	**0,05802**	**0,05706**	**0,08304**	**0,1026**	**0,11508**	**0,18564**	**0,30072**

Bu hipotezin doğruluğunu test edebilmek için Tablo-7'de görülen kategoriler saptanmıştır. Gerek *birlik* vurgusu gerekse türdeş ve sınıfsız bir toplum kurgusu, Atatürk dönemine nazaran İnönü döneminde yaklaşık iki kat daha yüksek yoğunluk puanlarına sahiptir. Yurdun milletiyle bölünmez bütünlük teşkil ettiği yönündeki söyleme ise sadece İnönü dönemi yurt bilgisi kitaplarında rastlanılmıştır. Özellikle 1982 Anayasası'ndan sonra sıklıkla kullanıma giren, 'bölünmez bütünlük' ifadesini Danışman'ın (1939:6) kitabında görmek olanaklıdır: "*Vatanımız, hiçbir suretle bölünmez ve ayrılmaz bir topluluk, bir bütünlüktür*". Bunun ötesinde, ders kitaplarında homojen bir toplum tasavvuru olup olmadığına ilişkin millet-aile-devlet-yurt arasındaki ilişkilere dair yüklenen anlamlara da bakmak yararlı olacaktır. Buna göre, *milleti* büyükçe bir aile gibi tasavvur eden, *yurdu* da o büyük ailenin bir evi olarak gören ifadeler tablodan da görüleceği üzere daha çok İnönü

dönemi yurt bilgisi kitaplarında işlenmiştir. Aynı zamanda bir aileye benzetilen milletin, devlet ile özdeş kılınması ve üstelik devletin de ailenin koruyucusu ve terbiye edici-yetiştiricisi-besleyicisi olan anne-baba ile özdeş kılınması ve nihayetinde bu özdeşliğe partiyi de ekleyen anlayışın da yine ağırlıklı olarak İnönü dönemi yurt bilgisi kitaplarında işlendiği söylenmelidir. Homojen bir toplum tasavvuruna ilişkin yukarıdaki kategorilerin toplam puanlarına bakıldığında da görülmektedir ki, İnönü döneminde (0,18564) bu tür temaların işlenme yoğunluğu Atatürk (0,11508) dönemine göre yedi puan daha fazladır.

Bu kısa rakamsal açıklamaların ardından, türdeşlik ve sınıfsızlığın nasıl ve ne amaçla kurgulandığına bakılması gerekmektedir. Çünkü türdeş ve sınıfsız bir toplum tasavvuruna ilişkin ifadelerin ders kitaplarında sıklıkla vurgulandığını söylemek, türdeş ve sınıfsız bir toplumun ne anlama geldiğini açıklamada yeterli bir yöne sahip değildir.

Afet İnan'ın (1931:16) medeni bilgiler kitabındaki,

> *Bugün Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri, ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler; birkaç düşman aleti, mürteci beyinsizden maada hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden başka bir tesir hasıl edememiştir (İnan 1931:16),*

ifadesine bakıldığında türdeşlik söyleminin en önemli hedefinin, farklı etnik kimliklere yer vermemek ve hatta somut etnik farklılıkları yok saymak olduğu görülmektedir. Her ne kadar genel anlamda millet ve özel anlamda ise Türk milleti, dil-kültür-ortak tarih gibi kültürel ögelerden hareketle tanımlanmış olsa da, o kültürel temelli millet kavramı içerisinde kültürel temelli bile olsa bir takım farklılıkların bulunmasına izin vermeyen bir anlayış görülmektedir. Üstelik bununla da kalınmamakta, Çerkezliğin, Lazlığın, Kürtlüğün ya da Boşnaklığın gerçekte *olmadığı* ifade edilmektedir ki, bu nokta ilkinden daha da dikkate şayandır. Diğer bir deyişle, ötekileştirilen bu etnik farklılıklar görmezden gelinmek yerine doğrudan yok sayılmaktadır. Dolayısıyla Boşnağın Boşnak, Lazın Laz, Kürdün Kürt olmadığı ifade edilmektedir ki, bu durum doğrudan bir *gerçekliğin tersine çevrilerek telkini* anlamına gelmektedir. Üçüncü bir önemli nokta ise bu tür etnik sıfatların

ya da 'tevsimlerin' yurttaşlara 'propaganda edilerek dışardan verilmeye' çalışıldığının söylenmesidir. Şüphesiz bu propagandayı yapanlar ise ders kitaplarında saptandığı üzere iç ve dış düşmanlardır. Söz konusu bu düşmanlar arasında en tehlikeli olanlar da '*istibdat devrinden kalma mürteci beyinsizlerdir*'. TTTC'nin (1931c:189) yazdığı *Tarih-IV* cildinde ise Doğu Anadolu, Kürtsüz bir biçimde dile getirilmiştir. "*Asılları en saf Türklük kökünden geldiği halde asırlardan beri hariçten giren siyasi tahrikler ve saltanat idaresinin fena siyasetleri yüzünden bir kısmı kendilerini Türklükten ayrı saymağa başlamış olan* ***şark vilayetleri Türkleri*** *arasında türlü menfi politika telkinleri yürütülüyordu*". Burada tıpkı önceki cümlede olduğu gibi, Kürtlük diye birşey olmadığının, Kürtlük adıyla anılan politikaların Osmanlı dönemindeki fena siyaset ve dış tahrikler neticesinde ortaya çıktığının söylenmesiyle, homojen-türdeş bir toplum tasavvuru için etnik kimliklerin görülmediği/yok sayıldığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla, türdeş ve homojen toplum tasavvuru aynı zamanda 'iç düşman'ları da karşısına almış olmakta, diğer bir deyişle, iç düşman bu türdeşliği ve homojen yapıyı bozabilecek bir tehdit ve tehlike olması bağlamında ötekileştirilmektedir. Nitekim, kurtuluş savaşı yılları anlatılırken kullanılan şu ifadede; "*halk içindeki* ***öz Türkler****, ellerinden geldiği kadar milli orduya yardıma çalışıyorlardı…bütün bu korkutmalar (İtilafçılar kastedilmekte),* ***öz Türklerin*** *yurt için çalışmalarını kıramadı*" (Su ve Duru 1945:194), öz ve öz olmayan Türk biçiminde bir kullanımla karşılaşılmaktadır. Burada aslında *öz Türkler* olarak anılanlar, milli mücadele ve kuvayı milliye hareketine destek veren, yeni Türk devletine inanan ve onu kabul eden, vatan ve milletin kurtuluşu için her türlü fedakarlığı ve kahramanlığı göze alan insanlardır. Bunun karşıtı olarak *öz olmayan Türkler* ise halifelik ve saltanat yanlısı olanlar, padişah ve onun hükümetinin yönlendirmesiyle düşmanlar lehinde milli mücadeleyi engellemeye çalışan ötekilerdir. Dolayısıyla bunların homojen ve türdeş yapı içerisinde kendilerine yer bulabilmeleri olanaklı gözükmemektedir. Ayrıca Mecliste ikinci grup olarak adlandırılan muhalif grubun da benzer gerekçelerle ötekileştirilmesinden bahsedilebilir. Çünkü "*büyük ve acı savaşlar*" yaşamış bir milletin savaşlardan galibiyetle çıkıp, bu zaferler üzerine kurulan yeni devlet ve rejimin varolma ve rüştünü ispat etmesi gerektiği bir dönemde, milletin

bir kısım bireyleri, üstelik de 'milletin oyu ve Gazi'nin onayıyla Meclise girebilmiş'[12] insanların, devrimci kadronun düşüncelerinden farklı bir takım düşünce ve amaçlar için yaşaması ve çalışması rejim açısından olanaksız görülmekte ve bu durum onların ötekileştirilmesini gerektirmektedir. O halde türdeş ve kardeş bireylerden oluşan toplumda bu tür insanlar, olsa olsa 'iç düşman' ya da 'hainler'dir:

> *(S)akarya'yı unutanlar ve Meclisin ahengini bozmaya uğraşanlar görünmeğe başladı. Gariptir ki, bu ahenksizliğin müşevvikleri arasında yeni Türk devleti tarafından kurtarılmış Malta mevkuflarından bazıları da bulunuyordu…şeniyeti iyi göremeyen bazı kimseler de bu oltaya kapılmışlardı…yalnız düşmanın menfaatlerine hizmet edebilecek dedikodulara, biran evvel nihayet vermek lazımdı… (TTTC 1931c:114).*

İçerdeki düşman kadar dışarıdaki düşman da, devrimci kadronun gözünde, milletin en zayıf anını kolladığı için, içerdeki birlik ve beraberlik, tüm millet fertlerinin kardeşçesine birbirine bağlanmaları, devletin ve milletin geleceği açısından çok önemli görülmektedir. Örneğin, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na atfedilen "*dahildeki tahrikleri*" elverişli dereceye varmış sayan "*hariçteki fesatçılar ve memleketimizin karışmasından çok faydalar uman yabancılar*"ın, içerdeki fesadı körüklemekteki gayretlerini arttırmalarına yol açtığı, hatta bazı şeyhlerle cahil halk kütlelerini ayaklandırdıkları, batıda "*düşman yangınından henüz çıkmış olan memleket*"in, doğuda (Şeyh Sait isyanı kastedilerek) "*yeni bir ateş*" içinde kaldığı (TTTC 1931c:189) açıkça ifade edilmektedir. Oysa ki, siyasal, toplumsal, kültürel ve manen türdeş ve yek vücut bir toplum olunabildiği takdirde, devlet ve millet ne içerden ne de dışarıdan bir fesat ile karşılaşmayacaktır. İşte 'türdeş ve sınıfsız bir kütle' tasavvurunun aslında yöneldiği amaçlardan birisinin de bu noktada ortaya çıktığı söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun da parçalanma sürecinden itibaren, dilsel, kültürel, tarihsel, siyasal, toplumsal açıdan türdeş ve sınıfsız bir toplum ve millet anlayışı geliştiremediğinden,

---

[12] Meclisteki iki gruptan 'mutedil ve İslamcı muhafazakarlar'ın *hocaların mutaassıp dinciliği*ni, Atatürk'ün bulunduğu demokratlar grubunun ise *inkılapkar halkçılığı* temsil ettiği belirtilmektedir (TTTC Tarih-IV 1931:88).

imparatorluğun dış düşman saldırıları nedeniyle uğradığı toprak kayıpları ve içerdeki 'milletlerin' ayrılıkçı isyanlarıyla ortaya çıkan inhilal ya da dağılma ile karşılaşmamak için, güçlü devlet ve devletiyle bir ve bütün olan yek vücut bir millet anlayışının, dönemin koşulları bağlamında biraz da kaçınılmaz olarak kurgulanmış olduğunu söylemek çok da yanlış olmasa gerektir. Ancak bu kurgulamanın sürekliliği, yöneldiği hedefin zaman içerisinde geçirmesi gereken dönüşümler ya da bu düşünce yapısının bir takım yurttaşları hain-iç düşman gibi sıfatlarla dışarıda bırakarak ötekileştirme biçimleri üzerinde ayrıca durmak gerekir. Söz konusu iç ve dış düşman tehdidi ya da tehlikesi aslında, Türklerin en eski tarihlerinden itibaren de örneklendirilmiştir. Bunun kitaplarda en sık karşılaşılan örneği ise, Hunları içerden çökerten Çinliler'dir. Ayrıca, Hunlardan beri bütün Türk devletlerinin, 'içerdeki karışıklıkları ve ayrılıkları fırsat bilen düşmanın oyunları' ile yıkıldığı ve parçalandığı tezi de sıklıkla işlenmektedir. Bu anlamda 'millet ve onun somutlaşmış hali olan devlet, içerde sınıfsız, imtiyazsız, türdeş ve dolaysıyla muhalefetsiz olmalıdır ki, dışarıdaki ve içerdeki fesatçıların eline fırsat geçmesin' mesajının ders kitabı metinlerinde saklı olduğu belirtilebilir.

TTTC'nin yazdığı *Tarih-IV* kitabında, çok yoğun bir biçimde Atatürk'ün söylev ve demeçlerinden alıntılar vardır. Bu alıntıların büyük bir kısmı ise iç ve dış düşmanlara ayrılmıştır. Aşağıdaki alıntıda da görülmektedir ki, yukarıda izah edilmeye çalışılan düşman tehlikesi ve bunu önleyecek olan türdeş ve sınıfsız toplum tasavvuruna ilişkin olarak asıl korkulan ve tehlikenin asıl kaynağı olarak görülen odak, dış düşmanların adeta bir araç gibi kullanacağı 'iç düşman'dır. Kitapta Atatürk'ten aktarılan ifadeye bakıldığında;

> *...(D)ahili cephe, zahiri cephe…asıl olan dahili cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir…Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren dahili cephenin sukutudur…düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar (TTTC 1931c:116).*

Görüldüğü üzere, düşmanın planlarını bertaraf edebilmenin yolu iç cepheden geçmektedir. Bunun da yolu türdeşlik yani teksesli, tek bir doğrultuda düşünen, tek bir vücut olmuş toplum olabilmektir. Bu tek-

sesliliğe karşı dışardan önemli saldırılar olabileceği, bunun için de teyakkuz halinde olunması gerektiği yine uyarılar arasında yer almaktadır. Bu nedenledir ki, içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelerin nereden, nasıl gelebileceği ve buna karşılık toplum bireylerinin ne tür bir ideolojik söylem ve bakış açısıyla/zihin yapısıyla donatılmaları gerektiği çok önemlidir. Eğitimin rejim açısından önemi de tam bu noktada somutlaşmaktadır. Eğitim yoluyla çocuk ve gençlerin "*vatan meselelerinde, vatanı korumak, ilerletmek hususunda yalnız bir fikri, bir mesleği vardır. Bu işte ayrı ayrı düşünen yoktur. Türk milleti, sanki bir fert, bir tek insan, bir baş imiş gibi kendi işine bakar*" (Nuri 1933:7) düsturunu benimsemeleri ve içselleştirmeleri hedeflenmektedir. İşte eğitim sürecinde, ideolojinin yeniden üretim mekanizmasının aranacağı noktalardan birisi de burasıdır.

Etnik temelli farklılıkların bu biçimde yok sayılmasının yanı sıra, azınlıklarla ilgili duruma bakıldığında ise, bunlardan beklenilen şeyin, kader ve bahtlarını vicdani olarak Türk milletine bağlamalarıdır. Bunu yaptıkları taktirde, azınlıklar 'yabancı statüsünden' kurtulacaklardır.

> *...(İ)çimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve talilerini Türk milletine vicdani arzularile raptettikten sonra kendilerine yan gözle yabancı naziraile bakılmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi? (İnan 1931:16)*

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, eğer vicdanen ya da gönüllü olarak kendi geleceklerini Türk milletine bağlamazlarsa, azınlıkların hukuki olarak bile olsa yurttaşlık hakkına sahip olabilmeleri ve milletin bir ferdi sayılmaları hakkı bir takım sorunlara gebedir. Cümlenin akışına göre, o zaman bunlara 'yabancı nazarile bakılması' söz konusu olabilecek ve bu da medeni Türk milletinin yüksek ahlakı ile paradoks yaratmayacaktır.

Türdeş toplum düşüncesinin özellikle ilkokul düzeyindeki çocuklara anlatımında izlenen yolda, okuldaki sınıf ve ailenin sıklıkla örnek model olarak ele alındığı görülmektedir. Örneğin Sevinç'in (1931-32a:22) *Yurt Bilgisi-IV* kitabında bütün öğrencilerin aynı dersi öğrendikleri, aynı şey için çalıştıkları, o halde okulda bir 'işbirliği' olduğu, aynı şeylerin öğrenilmesiyle bütün öğrencilerin birbirini kolayca anlayacağı, okuldaki bütün çocukların birbirine son derece yakın oldukları,

bu yakınlığın ise ilerde faydasının çok daha iyi anlaşılacağı, ifadeleri aslında türdeş, eşit ve sınıfsız bir toplumun ilk nüvelerini vermektedir. Ya da "*sınıfımızın bütün çocukları biribirimizi o kadar severiz ki…birimizin bir yeri incinse bu ağrıyı hepimiz yüreğimizin ta içinde duyarız. Birimiz sevindi mi hepimizin gönlüne bir bayram sevinci dolar*" (Maarif Vekaleti 1939a:8) ifadeleri de, *toplumun türdeşliğinin okul veya sınıf üzerinden kurulması*na hizmet etmektedir. Buna göre, türdeş bir toplum için; işbirliğinin yaratılması, herkesin birlikte çalışması, herkesin 'aynı şeyleri öğrenerek' birbirini kolayca anlaması, birbirine yakın bireylerden oluşması, sevincin de acının da ortaklığı vb. gerekmektedir. Nitekim 'bu yakınlığı ileride anlayacaksınız; faydasını daha iyi göreceksiniz' ifadesi, ilerde yetişkin birer ferdi olacakları toplumda, türdeşliğin ve homojenliğin kendileri üzerinden kurulacağına da işaret etmektedir. O halde eğitim sürecinde çocuk ve gençlere, türdeşliği ve sınıfsızlığı yaratacak türden bir manipülasyonun gerçekleştirilmesi de kaçınılmazdır. Özellikle yurt bilgisi kitaplarının bu anlamda önemli bir rol üstlendikleri, çünkü sınıfsızlık ve türdeşlik konusundaki ifade ve söylemlerin genelde yurt bilgisi kitaplarına yan/gizli anlam olarak içerildikleri belirtilmelidir.

Maarif Vekaleti'nin *Yurt Bilgisi-IV* kitabındaki (1939a:12) "*Türk milletinin dili, duygusu, sevinci, yası birdir…hepimiz biribirimizi birer öz evlat gibi severiz*" önermesi ya da yine aynı kitaptaki (1939a:22) "*şehirli bir Türk çocuğuyum. Beni yaşatan, beni besleyen köylü kardeşler en sevgili yurttaşlarımdır. Yurdun yükselmesi uğrunda şehir ve köy çocukları her zaman elele vererek biribirimize destek olacağız. Her zaman biribirimiz için çalışacak, biribirimiz için yaşayacağız!..*" ifadesi, ayrıca "*cumhuriyet idaresinde köylü ile şehirli, kadın ile erkek, zengin ile fakir arasında hakça hiçbir ayrılık yoktur…biz sınıfsız, farksız bir ulusuz*" (Ermat ve Ermat 1943a:25) ifadesi, türdeş ve sınıfsız bir toplumun temelini inşa edici nitelikte cümlelerdir. İlk cümlede, dil, duygu, yasa, keder, sevinç vb. manevi hislerdeki ortaklık türdeş toplum olmanın bir gerekçesi olarak sunulurken; ikinci cümlede ise şehirli ve köylüler arasında sınıfsal bir fark ya da üstünlüğün söz konusu olmadığı belirtilmekte, aynı milletin fertleri olmanın yanı sıra, aynı hedef doğrultusunda 'yurdun yükselmesi' uğrunda köylü ve kentlinin birlikte

yaşayıp gerektiğinde birlikte ölmesi gerektiği düşüncesi, öğrenci genç ve çocuklara kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Köy ve şehirli yurttaşlar arasında kurulmaya çalışılan ortak duygu ve ortak hedefler ve bunun ulaştıracağı teksesli ve tek yumruk olmuş toplum tasavvuru için gerekli olan ve aynı zamanda halk idaresi anlamında demokratik, halkçı ve cumhuriyetçi bir idarenin temeli olan eşitlik ya da sınıfsızlık TTTC'nin *Tarih-IV* (1931c:275) cildinde "*Büyük Millet Meclisinde sabanının başından gelmiş köylü mebuslar bulunması*" ile anlatılmaktadır. Aynı zamanda köycü bir söylemi de barındıran ve halkçılık ilkesinin gereği olan, sınıf ve zümre farkının olmayışı, türdeş ve yekvücut toplum düşüncesi, hürriyet ve eşitlik kavramları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Hatta cumhurbaşkanlığına bile gerekli şartları sağlayan her yurttaşın seçilebileceğini anlatmak üzere padişahlık döneminde bu makama, "*çocuk, kadın, bunak, kaçık, saralı, akılsız, sefih insanlar*" geçebildiği halde, cumhuriyette milletin en uslusunun, en akıllısı ve en beceriklisinin o makama geçtiği, bu konuda dahi eşitlik olduğu, çünkü sınıfsız bir toplum olunduğu (Nuri 1933:69) belirtilmektedir.

Türdeşlik aynı zamanda millet kavramını ortaya çıkaran ögeler bağlamında da düşünülebilir. "*Türk yurdunda yaşayan, çalışan bizim gibi birçok insan var. Biz şu bakımlardan biribirimize benzeriz.* ***Dilimiz*** *birdir.* ***Dileğimiz*** *birdir.* ***Tarihimiz*** *birdir. Onun için bize Türk derler*" (Ermat ve Ermat 1943a:13). Bu ifadelerden hareket edildiğinde dili, dileği, tarihi bir olan insanların, birbirlerinden farklı düşünmeleri, farklı yaşamaları, farklı amaçlar peşinde koşmaları, farklı sınıflara ayrılmaları olanaklı olmasa gerektir. Çünkü Türk milletinin bütün fertleri aynı büyük ailenin uzuvlarıdır, birbirlerini kardeş bilir ve severler, arzuları, duyguları ve menfaatleri müşterektir ve birdir. Bu nedenle bütün fertler, milleti her gün biraz daha yükseltmek için tek bir vücudun uzuvları gibi çalışmalıdırlar. Gerektiğinde millet için her fedakarlığı yapmaya hazırdırlar; çünkü bu millet sınıfsız, farksız bir niteliktedir. Bu yüzdendir ki, "*kanun karşısında hiçbir ferdin, hiçbir ailenin, hiçbir zümrenin ayrılığını tanımıyoruz, bütün vatandaşlar biribirlerine müsavidir*" (Taşkıran 1941:12) denilmektedir. Taşkıran da yine millet kavramı üzerinden türdeşlik ve sınıfsızlığa vurgu yapmakla birlikte, konuya bir de yukarıdaki okul temasından farklı olarak aileyi katmıştır.

Diğer bir deyişle, daha organizmacı bir mantıkla milletin aileye benzetilmesi ve aile bireyleri arasında nasıl eşitlik ve birliktelik varsa, toplumun da büyükçe bir aile olarak aynı eşitlik ve birliktelik duygularına sahip olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır.

Türkçü bir söyleme temel oluşturan "*bu millet dünyanın en eski ve en büyük milletidir. Bütün milletlere örnek olmuştur. Onun için Türk milletinin birteki olmak, ne iyi; sevgi, saygı, güven ile birbirine bağlı olan bu kardeşlerden biri sayılmak ne güzel, övünerek Türküm diyebilmek ne tatlıdır*" (Kültür Bakanlığı 1938a:12) ifadesinde görülmektedir ki, yurttaşların Türk milletinin *birteki* olması 'ne iyi', kardeşlerden biri sayılması da 'ne güzel' biçiminde anlatımlarla türdeş-homojen bir millet ve toplum kurgusuna ulaşılmaktadır. Bu arada Osmanlı döneminde Türk adının unutturulmaya çalışıldığı da belirtilerek, devlet ve millete Osmanlı adının verildiği ancak "*bereket versin Atatürk'ün gür sesinin*" Türk milletini uyandırdığı ve ona benliğini ve özadını hatırlattığı da ilave edilmektedir ki; bu ifadeler aynı zamanda milli duygu ve hislere hitap eden bir ideolojik üsluba da sahiptir. Milletin 'birteki' olmak aynı zamanda devletin istikrarlı ve güçlü olmasının da temeli olarak değerlendirilmektedir. Devletin güçlü ve kuvvetli olabilmesi için de "*milletin bütün teklerinin ayrı ayrı değerli bulunması gerekir. İyi duygulu, bilgili, iyi düşünür ve çalışkan olmak en büyük değerliliktir. Böyle bir millet, düşmana karşı arasına su sızdırmayan birtek varlık halinde bulunur…*" (Kültür Bakanlığı 1938a:14).

Yurttaşların sadece iyi duygulu, bilgili, iyi düşünceli ve çalışkan olması yetmez, aynı zamanda tek tek izah edilen devrimleri benimsemeleri ve tüm yaşamlarına tatbik etmeleri gerekir: "*Aklı başında her Türk bu yolda hükümete yardım etmeği bir ödev sayar*" diyerek, bu davranış kalıbı beraberinde yurttaşlara bir vazife olarak yüklenmekte, bunları yerine getirmeyenler ise cümledeki üsluba göre 'Türk değildir' ya da 'Türk ama aklı başında olmayan bireyler'dir biçiminde anlatılmaktadır. Her 'iyi' ya da Üstel'in ifadesiyle 'makbul' yurttaşın bu vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Çünkü "*esaret, ayanlık, sınıf farkları kalmadı. Bütün millet için yalnız bir sınıf kabul edilmiştir. O da vatandaş sınıfıdır*" (TTTC 1933:218); "*sınıf farkları kaldırıldı, bir tek sınıf kabul edildi: Vatandaş sınıfı. Esirlik lağvolundu, söz hürriyeti, vicdan hürriyeti, mülkiyet ve iş hürriyeti ilan olundu*" (Maarif Vekaleti

1933b:107). Görüldüğü üzere *yurttaşlık*, basitçe çağdaş ve demokratik bir idarede, tebaalıktan ya da kulluktan bireye dönüşümün aracı değildir; yurttaşlık aynı zamanda '*sınıfsız ve türdeş bir toplumun temeli olarak*' da algılanmaktadır ki; erken cumhuriyet dönemindeki 'yurttaşı' bu yorum etrafında düşünmek hatalı olmasa gerektir. Diğer bir deyişle yurttaşlığın, sınıfsal farklılıkların kaldırılarak, tüm bireylerin eşit hürriyet ve hakka sahip olduğu, bunun ise sınıfsız ve türdeş toplumu ifade eden bir kavram olarak algılandığı söylenebilir. Bu konuda da 19. yüzyıl Avrupası'nda sınıfsız toplum ve sınıflar arası hürriyet ve eşitliği sağlayıcı düzenlemeler yapmak üzere ortaya çıkan "milli hareketlerden" de bahsedilmektedir. Bunun için halk idareleri, diğer bir deyişle cumhuriyet idaresi doğrultusunda gelişmeler olduğu, bunun ise sınıflara ayrılmış olan toplumsal yapıların ortadan kaldırılarak sınıfsız bir hale getirmeye yönelik olduğu, yani yurttaşları hak ve vazife itibariyle eşit hale getirmek olduğu söylenmektedir (TTTC 1933:212).

Söz konusu sınıfsız ve türdeş toplum tasavvurunda rejimin tek partisi olan CHP'nin de önemli bir misyonu vardır.

> *Başka memleketlerde fırkalar behemehal iktisadi maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasi bir fırkaya mukabil diğer sınıfın menfaatini muhafaza maksadile başka bir fırka teşekkül eder…güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki halk fırkası dediğimiz zaman, bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir (TTTC 1931c:168).*

Anlaşılacağı üzere, bir taraftan sınıfların varlığı reddedilirken, diğer taraftan da çok partili siyasal yaşamın olumsuzlanması kol kola geçmiş bir vaziyete delalettir. Çok partili siyasal yaşam ya da muhalefet, milli menfaatler yerine, belli bir grubun ya da sınıfın menfaatleri doğrultusunda hareket edeceğinden (tam da bu noktada TCF örneği verilmektedir), içerde bir huzursuzluk ve istikrarsızlık yaratacağı, daha da önemlisi bu durum başta devrimlere muhalif olan ve kitaplarda kullanıldığı biçimiyle 'irticai kesimler' ve 'mürteci beyinsizlere' fırsat vereceğinden bunun kabul edilebilmesi olanaklı görülmemektedir. O nedenledir ki, "*halkın fikrini yanlış yollara saptırıp kandıracak ve*

olmaz şeylere inandıracak ve bilhassa milli birliği bozacak, milli enerjiyi sarsacak ve bozgunculuk meydana getirecek olursa, böyle bir parti siyasi parti değil, vatan hıyanet eden bir fesat cemiyeti olmuş olur" (Danışman 1939:103). O halde bir siyasi partinin, *tek ses, tek yürek toplum* tasavvuru gereğince, rejimin güdümünde ve rejimin propagandasını yapacak tipte olması gerektiği kastedilmektedir. Oysa ki, belli bir toplumsal sınıf ya da çıkar odağının ya da sadece köylünün, kentlinin, işçinin değil, bütün bir milletin temsilcisi olan CHP, bir taraftan türdeş ve sınıfsız toplumun cisimleşmiş halidir.

Diğer taraftan bunun doğal sonucu olarak milletin içinden çıktığı için, milletin öz malı olan ve aynı zamanda, halka 'siyasi terbiye veren bir mekteptir'. Zaten CHP ya da bir başka partinin belli bir sınıfı temsil etme iddiası da rejimin gözünde temelsizdir. Çünkü "*…meslekler erbabının menfaatleri yekdiğerile imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve umumi heyetile hepsi halktan ibarettir*" (TTTC 1931c:168). Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, korporatizm temelli sınıfsızlık "*halk sınıfları arasında mücadele olmamak*" biçiminde anlatılmaktadır. Çünkü CHP'nin gözünde "*halk mefhumu; herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir aile, hiçbir sınıf, hiçbir cemaat, hiçbir fert için imtiyaz kabul etmezler hükümlerini ihtiva ediyordu*" (TTTC 1931c:168). Her ne kadar CHP, bir siyasal parti olarak adlandırılmışsa da, aslında bu parti siyasal yaşamdaki herhangi bir parti değil, devrimin ve devrimci kadronun örgütlenmesi ile toplumu devrim ilkeleri doğrultusunda manipüle etme amacı taşıyan bir ideolojik aygıt, bir 'siyasi mekteptir'. Bu anlamda hedefi, yek vücut, türdeş ve farklılıklara yaşam hakkı tanımayan bir siyasal sistemin tesisine ideolojik araçlık etmektir. Nitekim,

> *(B)azı memleketlerde birkaç siyasal parti vardır. Bunların her birisi, millet işlerinin başka başka yollarda yürütülmesini dilerler. Her bir parti, kendi dileğinin önce tutulmasını istediğinden bu memleketlerde millet hayatının düzen ve gidişi de zaman zaman bozulur, karışıklıklar meydana gelir. Bugün bizim bir tek partimiz vardır: Yalnız halk için kurulmuş olan ve bütün milleti, halk diye bağrına basan bu parti, hepimizin malı*

> *olan CHP'dir…öyleyse Türkiye Cumhuriyeti'nde millet, hükümet ve parti biribirine çok sıkı perçinlenmiş, ayrılmaz bir bütün demektir (Rona 1940:26),*

ifadesiyle, 'devlet-millet' özdeşliğine parti de üçüncü unsur olarak eklenmiş olmaktadır. Böylece, devlet ve milletin birliğine bu anlamda partinin, büyük bir katkı ve aracılık yaptığı söylenebilir.

Sadece CHP değil, bizatihi Atatürk'ün kendisi de sınıfsız ve türdeş toplum tasavvuru bağlamında ele alınmaktadır. Atatürk, "*milletinden bir sınıfı, hatta bir ferdi sevgisinden ayırmaya katlanamadığı için dahi, Türkiye'de sınıf farkı, sınıf mücadelesi kabul etmez*". Ve bunun içindir ki, "***O'nun fırkası**, baştan başa bütün milletin fırkası olmak üzere kurulmuştur*" (TTTC 1931c:171). Türdeş ve sınıfsız bir milletin fırkası olan CHP de doğal olarak "*mesaisini bütün sınıfların haklarını, terakki ve saadet vasıtalarını temine hasredebilir*" (TTTC 1931c:173). Bu bağlamda, yine Atatürk'ün "*fırkamıza adi politikacılık atfedenler, nankör insanlardır. Memleket mütesanit bir vahdete muhtaçtır. Alelade politikacılıkla milleti parçalamak hıyanettir*" (TTTC 1931c:174) sözü de, türdeş ve sınıfsız bir toplum adına, siyaseti ve özellikle muhalefeti baştan mahkum eder niteliktedir. Çünkü "*memleketin ihtiyacına uygun olmayan her hangi bir idare veya siyaseti gütmek için, ve bahusus hükümete körü körüne muhalefet etmek üzere zoraki partiler meydana getirilemez. Getirilirse muzır olur. Devam edemez*" (Danışman 1939:102-103). CHP'nin ise milleti parçalayan diğer partiler gibi 'adi bir politika yapmadığı', ve bunun kanıtı olarak da programının "*şu veya bu sınıf ve zümre için değil, bütün millet için, milletin yeni ve ebedi hedefi olan medeni yükselme yolunda memleket aşkı ile çalışacak bütün vatandaşlar için, altında toplanılacak bir milli bayrak olarak*" (TTTC 1931c:178) hazırlandığı ifade edilmektedir. CHP'nin tüm milleti kucakladığı ve temsil ettiği söylemi, aynı zamanda milli hakimiyet ilkesiyle de ilişkilendirilmektedir. Eğer "*herhangi memlekette, milli ihtiyaçtan çok parti olur, ve her biri her nasıl olursa olsun hükümet idaresinin başına geçmek sevdasında bulunurlarsa, o memleket anarşiye, karışıklığa uğrar, batan Osmanlı meşrutiyetinin ilk zamanlarında olduğu gibi*" (Danışman 1939:102-103). Hatta bu konuda Yunan ve Bulgar krallıklarından örnek verilmekte ve ülkeye zarar verdikleri için,

partilerin kapatıldığı ve bu sayede memleketin birliğinin kurtarıldığı belirtilmektedir.

Milli hakimiyetin delaleti olarak işçi, amele, köylü ve çiftçilerden aday gösterilmesine bağlı olarak da "…*Türk inkılabının kabul etmediğini söylemiş olduğumuz herhangi bir sınıf siyaseti gütmekten değil, içtimai hayatta hepsi mütecanis ve mütesanit bir vahdet teşkil eden iş sahalarının millet hakimiyetine tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisinde hakiki ve samimi olarak temsil olunması maksadındandı*" (TTTC 1931c:198) denilmektedir. Anlaşılacağı üzere, milletin birer ferdi olarak köylüden, ameleden, çiftçilerden bile mecliste vekil bulunması, bir taraftan milli hakimiyet ilkesi gereği olarak, diğer taraftan da zaten toplumun 'mütecanis ve mütesanit bir vahdet' teşkil etmesinin doğal bir sonucu olarak gösterilmektedir. Milletin bütün kesimlerinin mecliste temsil edildiklerine göre, bu durum zaten bir sınıf hareketi ya da düşüncesini baştan kaldırmaktadır. O halde, sınıflardan ya da sınıf siyasetinden bahsetmek isteyenlerin ya akılsız ya da hain olmaları kaçınılmaz bir sonuçtur. 'Atatürk'ün bizzat kendisinin seçimler öncesinde aday listelerini tespit etmesi, halkın hiç istisnasız bu adayları seçmesi' ve halkın bu davranışının "demokratik bir tavır" (TTTC 1931c:199) olarak adlandırılışı; bunun rejimin demokratik yönünü gösterdiği biçiminde yorumlanması, milli hakimiyet ve milli menfaat ilkeleri bağlamında ortaya çıkan 'genel iradeyi' yansıttığının düşünülmesi demokrasinin basitçe seçim prosedürüne indirgendiğini göstermektedir. O günün sözü edilen 'demokratik usulleri' çerçevesinde halkın, doğrudan Atatürk'ün gösterdiği adayları seçmekten başkaca bir alternatifi olmadığı halde, bu durum bir taraftan 'milli vahdetin sarsılmaz sağlamlığı' olarak yorumlanmakta, diğer taraftan CHP'nin bir anlamda demokrasiye bağlılığı ve demokratik idare konusundaki 'ısrarı' olarak algılanmakta ve öğrencilerin de bu şekilde düşünmeleri istenmektedir. Sadece parti değil, seçim sistemi bile toplumsal yapıdaki türdeşliği ve sınıfsızlığı (ya da istikrarı) bozmayacak biçimde düzenlenmiştir:

> *Nisbi temsil, mecliste ehemmiyetsiz bir takım gruplar doğurur. Bu vaziyet müstakir bir ekseriyetin teşkilini meneder. Meclisi iktidarsızlık içine gömer. Hükümet buhranlarını ziyadeleştirir…bir memlekette, medeni ve siyasi terbiyesi yüksek, şuurlu*

ve kuvvetli partiler teessüs etmişse nisbi temsil sisteminin tatbikinde mahzur yoktur (İnan 1931:122).

Değinildiği üzere, *esas olan istikrardır*. Burada 'siyasi terbiyeden' kastedilen şeyin ise yurttaşların 'yek vücut olmayı, türdeşliği ve milli gayelere inanmayı, rejime herhangi bir biçimde muhaliflik yapmamayı benimsemeleri' anlamında olsa gerektir. Ayrıca yurttaşların, bu seçim hakkını isabetle kullanabilmeleri için mütesanit halde bulunmalarının da zorunlu olduğuna, bu zorunluluğun ise siyasi fırka birlikteliğini doğurduğuna (İnan 1931:6) inanılmaktadır.

Türdeş ve sınıfsız toplum idealini gerçekleştirecek tek araç CHP değildir şüphesiz. Bu konuda halkevlerine de önemli bir iş düşmektedir. Halkevlerinin, partinin altı temel prensibi doğrultusunda "*yurdun her köşesinde gençliği ve halkı bir kültür kaynaşması, bilgi, görüş ve karşılıklı sevgi ile biribirlerine bağlamak ve ilerletmek üzere*" (Taşkıran 1941:146) kurulduğu; küçük yerlerde ise halk odalarının yine bu amaçla açıldığı belirtilmektedir. Görüldüğü üzere halkevleri, partinin bir yan birimi olarak çalışmakta ve bir anlamda halkı türdeş bir toplum yaratma ideali doğrultusunda biçimlendirmekte ve manipüle etmektedir. Kültür kaynaşması ifadesiyle de aslında, halkın farklı kültürel yapı ve kimliklerden geldiğinin farkında olunduğu, ancak gerek rejim ve devletin, gerekse toplumun topyekün dönüşümünün başarılabilmesi amacıyla bu farklılıkların ortadan kaldırılarak, düşünce, yaşayış ve bilgide imtiyazsız, sınıfsız, türdeş bir toplum yaratılmasının hedeflendiği söylenebilir. Nitekim "*her türlü zümre, sınıf, aile, fert imtiyazı kaldırılmıştır, yasaktır*" (Danışman 1939:43) ifadesi de, aslında toplumsal yapı içerisinde farklı zümre ve sınıfların olduğu halde, bunların devrimler sonrasında kaldırıldığı ve yasaklandığı anlamı gizlidir. Diğer bir deyişle, bu cümle ile gerçek manasıyla Türk toplumunda 'farklılıkların olmadığını söylemenin' *bir ideal olduğunun farkındalığı* anlaşılmakta, ancak Kemalist rejimin yerleştirilebilmesi ve tedrici bir ilerlemecilikle değil, hedef gösterilen 'muasır medeniyetler seviyesini' yakalayabilmek için 'sıçramalı' bir ilerleme ve gelişmenin başarılabilmesi için, her türlü farklılıkların yok sayıldığı bir toplum yaratma hedefi doğrultusunda türdeş ve sınıfsız bir kitle tasavvurunun gerçekleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Halkevlerinin partinin bir ideolojik kültür aracı olması nedeniyle yapmaya çalıştığı şey, bir anlamda altıok olarak

adlandırılan Kemalist ilkeleri halka içselleştirebilmektir. "***Türk ulusu*** *bu altıokun gösterdiği* ***yolun*** *üzerinde yürür. Bugün Türkler bu altıok etrafında* ***toplanmışlardır****. Hiçbir kuvvet onları* ***ileriye, aydınlığa götüren bu altı yoldan*** *ayıramaz. Bütün Türkler bu altı yolda yürüyorlar ve ilerliyorlar*" (Ermat ve Ermat 1943a:24).

Son olarak bir noktanın daha hatırlatılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Sınıflılığın ya da halk kesimleri arasında açık bir biçimde ortaya çıkan ezen-ezilen ilişkisinin ders kitaplarında tarihin tüm dönemleri boyunca olumsuzlandığı görülmektedir. Örneğin Ege medeniyetleri anlatılırken, kralları devirdikten sonra şehir devletlerinin başına geçen asillerin, öncelikle kendi menfaatlerini düşündüklerinden, halka kendilerini sevdiremedikleri, bu sınıfın (tüccar, gemici ve fabrikatör), günden güne artan istihsalleri karşılamak için para ile işçi satın almak zorunda kaldıkları ve bunun da esareti ortaya çıkardığı belirtilmektedir. Ayrıca Yunanistan'da asillerle alt sınıflar arasındaki kavgaların aynı zamanda birçok tiranın, hükümeti ele geçirmesine yol açtığı da söylenmektedir (Mansel vd 1942:115). Buna benzer biçimde, genel olarak kitaplarda, hangi devlet ya da topluluk olursa olsun orta sınıf halkın, köylünün, işçinin, çiftçinin ezilmelerine yol açan yönetimler[13] olumsuzlanmakta ve tersine bu halk kesimlerinin yararına olacak türde karar alan ya da yönetim sergileyenler ise olumlanarak anlatılmaktadır (Mansel vd 1942:119).

3. Ulus-Devlet Yaratma Sürecinde Milliyetçilik Söylemi

Atatürk dönemine ilişkin bir başka hipotez olan '*Türk ulusal kimliğinin inşasının gereği olarak milliyetçilik ilkesi, Kemalizmin diğer temel ilkelerinden daha yoğun olarak işlenmiştir*' önermesinin, burada

---

[13] Zenginliğin aşırı ve hızlı bir biçimde artışı ile sefahat ve ahlaksızlığın da doğru orantılı olmak üzere arttığı genelde bütün kitaplarda ve özellikle ilkçağ medeniyetlerinin ve ortaçağ Avrupalı devletlerin anlatımında genel ve ortak bir üsluptur (Mansel vd 1942:205; Unat-Su Tarihsiz:142-144,166). Özellikle refahın artması ve zenginlikle birlikte, eski sade yaşamın unutulması ve faziletlerin kaybedilmesi tamamiyle olumsuz ve eleştirel bir üslup ile aktarılmıştır (Maarif Vekaleti Tarih-I 1929:118,145; Ali 1929:54; Kültür Bakanlığı Tarih-I 1938:154; TTTC Tarih-I 1931:161).

doğrulanamadığı görülmektedir. Nitekim Atatürk döneminde milliyetçilik ilkesi, devletçilik ve laiklik ilkelerinin ardından üçüncü sırada yer alabilmiştir. Milliyetçilik ilkesinin, gerek sadece tarih kitaplarında [laiklik (0,01260) ve halkçılık (0,00706) ilkelerinin ardından]; ve gerekse sadece yurt bilgisi kitaplarında yine [devletçilik (0,02828) ve laiklik (0,01637) ilkelerinin ardından] üçüncü sırada yer aldığı da belirtilmelidir. Diğer bir deyişle, gerek kitap grubu bazında gerekse de genel olarak Atatürk döneminde milliyetçilik ilkesi, rejimin ideolojik söyleminin şekillenmesinde kendisine devletçilik ve laiklik ilkelerinden sonra yer bulabilmiştir. Ancak İnönü döneminde ise milliyetçilik ilkesinin, hem tarih kitaplarında (0,01046) hem de yurt bilgisi kitaplarında (0,09276) diğer ilkelere nazaran açık bir farkla ilk sırada zikredildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle milliyetçilik ilkesi, hem ders kitapları bazında hem de dönemsel olarak İnönü döneminde, rejimin temel karakteristiğini oluşturan söylemsel bir paradigma olarak değerlendirilebilir.

'*Dönemin ilk yarısında milliyetçilik ideolojisi, ulus-devlet yaratma sürecinin gereği olarak, cumhuriyetçilik ilkesinden daha yoğun olarak işlenmiştir*' önermesinin doğrulanma durumuna ilişkin olarak, verilerden hareketle şu saptamaların yapılması gerekmektedir. Sadece Kemalist devrim ilkelerinin kendi içindeki kullanım yoğunluğu itibariyle değil, Türkçülük yönündeki ifadeler ile cumhuriyet idaresinin anlatıldığı kelime ve cümle grupları itibariyle de milliyetçilik söyleminin daha baskın olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, Atatürk döneminde milliyetçilik ilkesi cumhuriyetçilik ilkesinden 0,01264 puan daha fazla zikredilmektedir. Bunun ötesinde, yine Atatürk döneminde tarih kitaplarında *Türkçülük* yönündeki ifadelerin yoğunluk puanlarının 0,12533 olmasına karşın *cumhuriyet idaresini* anlatan ifadelerin yoğunluk puanlarının 0,07340 olduğu; aynı dönemde yurt bilgisi kitaplarında ise *Türkçülük* yönündeki ifadelerin yoğunluk puanlarının 0,09279, *cumhuriyet idaresini* anlatan ifadelerin yoğunluk puanlarının da 0,13695 olduğu görülmektedir. Müfredat gereği olmak üzere, tarih kitaplarında *Türkçülük* ifadelerinin *cumhuriyet idaresini* anlatan ifadelerden ve *milliyetçilik* ilkesinin de *cumhuriyetçilik ilkesinden* daha yoğun olarak kullanıldığı; yine dersin amacı doğrultusunda yurt bilgisi kitaplarında *cumhuriyet idaresini* anlatan ifadelerin *Türkçülük* ifadelerinden ve

milliyetçilik ilkesinin de *cumhuriyetçilik* ilkesinden daha yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Her iki ders kitabı verileri birlikte değerlendirildiğinde ise milliyetçilik ilkesi ve Türkçülük ifadelerinin, cumhuriyetçilik ilkesi ve cumhuriyet idaresini anlatan ifadelere göre daha yoğun olarak kullanıldığı söylenebilir.

Tablo 8: Atatürk Döneminde Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik İlkelerinin Yoğunluk Puanları

Kemalist Devrimin Temel İlkeleri	**Atatürk Dönemi**		**Atatürk Dönemi**
	Tarih	**Yurt B.**	**Toplam**
Cumhuriyetçilik	0,00346	0,00000	0,00346
Milliyetçilik	0,00568	0,01042	0,01610
Türkçülük ifadeleri	0,12533	0,09279	0,21812
Cumhuriyet idaresi	0,07340	0,13695	0,21035
Cumhuriyetçilik ilkesi (+) Cumhuriyet İdaresi	0,07686	0,13695	0,21381
Milliyetçilik İlkesi (+) Türkçülük İfadeleri	0,13101	0,10321	0,23422

'*Türkçülük, dönemin ilk yarısında ikinci yarıya oranla daha fazla kullanılmıştır*' hipotezine bakılacak olursa, milliyetçilik ilkesinin bir anlamda tamamlayıcısı olarak Türkçülük ifadelerinin dönemin ilk yarısında değil, ikinci yarısında daha yoğun olarak kullanıldığı görülecektir.

Tablo 9: Türkçülük İfadelerinin Dönemlere Göre Kullanım Yoğunluğu

	Atatürk		**İnönü**		**Atatürk Genel**	**İnönü Genel**
	Tarih	**Y. B.**	**Tarih**	**Y. B.**		
Türkçülük İfadeleri	0,12533	0,09279	0,14598	0,17895	0,21811	0,32493

Tablo-9'da da görüleceği üzere, her iki ders kitabı grubu birlikte değerlendirildiğinde Türkçülük ifadelerinin İnönü döneminde daha yoğun olarak kullanıldığı açıktır. Tablo-10'da ise 0,54305'lik yoğunluk puanı ile Türkçü ifadelerin milliyetçi temalar sıralamasında yedinci sırada yer aldığı görülmektedir. Benzer bir durum gerek tarih gerekse yurt bilgisi kitaplarının dönemsel dağılımı için de geçerlidir. Diğer bir

deyişle, gerek tarih gerekse yurt bilgisi kitaplarının İnönü döneminde sıklıkla Türkçü bir söylemle kaleme alındığı açıktır.

Tablo 10: Ders Kitaplarında Milliyetçi Temalar

	Atatürk		**İnönü**		**Atatürk Genel**	**İnönü Genel**	**Genel Toplam**
	Tarih	**Y. B.**	**Tarih**	**Y. B.**			
Devlet (TC-Türk)	0,07353	2,9996	0,07791	0,50073	3,07313	0,57865	**3,65178**
Türk (isim)	0,24498	0,16573	0,19765	2,15562	0,41070	2,35327	**2,76397**
Öteki (toplam)	0,37944	0,25802	0,17448	0,25940	0,63746	0,43388	**1,07134**
Millet (TC-Türk)	0,07007	0,31607	0,03239	0,38745	0,38614	0,41985	**0,80599**
Devlet (kavramsal olarak)	0,13474	0,15729	0,21897	0,12641	0,29204	0,34539	**0,63742**
Türk (sıfat)	0,16244	0,03275	0,14577	0,22410	0,19519	0,36987	**0,56506**
Türkçü İfadeler	0,12533	0,09279	0,14598	0,17895	0,21811	0,32493	**0,54305**
Millet (genel)	0,07630	0,22725	0,03793	0,13462	0,30356	0,17255	**0,47611**
Dış Düşman	0,11937	0,10817	0,08611	0,16089	0,22754	0,24700	**0,47454**
Yurt	0,01025	0,04019	0,03219	0,28484	0,05044	0,31703	**0,36747**
Milli/ulusal his-duygu	0,09029	0,07840	0,06438	0,09440	0,16869	0,15878	**0,32747**
Vatan	0,03074	0,14935	0,01538	0,09194	0,18010	0,10732	**0,28741**
Asker-ordu	0,03850	0,05210	0,04818	0,09440	0,09060	0,14258	**0,23318**
Kahramanlık	0,04653	0,03374	0,04777	0,06813	0,08027	0,11590	**0,19618**
Ulus	0,00360	0,00198	0,06438	0,11574	0,00559	0,18012	**0,18571**
İç düşman (Mürteci-softalar-taassubiyet)	0,04279	0,06252	0,01230	0,06074	0,10531	0,07305	**0,17836**
Orta Asya-Anayurt	0,06813	0,00149	0,08755	0,01478	0,06962	0,10232	**0,17194**
Türk milleti	0,03324	0,05607	0,01661	0,05007	0,08931	0,06668	**0,15599**
Ölümün yüceltilmesi	0,00637	0,03573	0,00554	0,09030	0,04210	0,09583	**0,13793**
Fedakarlık	0,02368	0,03523	0,00800	0,05828	0,05891	0,06628	**0,12519**
Bayrak-bayram-tören vb	0,00803	0,02779	0,00738	0,03858	0,03582	0,04596	**0,08178**
Türk (Osmanlı Yerine)	0,06162	0,00000	0,01251	0,00410	0,06162	0,01661	**0,07824**
Irk	0,01883	0,00695	0,03157	0,02052	0,02578	0,05210	**0,07788**
Milletsever-vatanperver	0,01509	0,01538	0,00000	0,03448	0,03048	0,03448	**0,06495**
Türklük	0,00859	0,00695	0,00759	0,02134	0,01553	0,02893	**0,04446**
Irk-Türk	0,00956	0,00149	0,01107	0,00903	0,01104	0,02010	**0,03115**
Milliyet (genel)	0,01357	0,01240	0,00144	0,00328	0,02598	0,00472	**0,03069**
Savaşta sayısal üstünlük	0,00540	0,00149	0,00451	0,01642	0,00689	0,02093	**0,02782**
Türk ordusu (Osmanlı ordusu yerine)	0,00554	0,00000	0,00820	0,00903	0,00554	0,01723	**0,02277**
Şehit	0,00803	0,00149	0,00328	0,00821	0,00952	0,01149	**0,02101**
Osmanlı Türkleri	0,01288	0,00000	0,00677	0,00000	0,01288	0,00677	**0,01964**

Müslüman Türkler	0,01149	0,00000	0,00738	0,00000	0,01149	0,00738	**0,01888**
Türklerin İslama Hizmeti	0,00859	0,00000	0,00779	0,00000	0,00859	0,00779	**0,01638**
Anavatan-anayurt olarak Anadolu	0,00499	0,00000	0,00677	0,00000	0,00499	0,00677	**0,01175**
Millet ordu	0,00000	0,01042	0,00000	0,00000	0,01042	0,00000	**0,01042**
Bozkurt	0,00402	0,00000	0,00349	0,00000	0,00402	0,00349	**0,00750**
Yurdun milletiyle bölünmezliği	0,00000	0,00000	0,00000	0,00493	0,00000	0,00493	**0,00493**
Millettaş	0,00000	0,00447	0,00000	0,00000	0,00447	0,00000	**0,00447**
Vatan = Ulus = Aile	0,00000	0,00000	0,00062	0,00328	0,00000	0,00390	**0,00390**
Milli mücadele	0,00000	0,00298	0,00021	0,00000	0,00298	0,00021	**0,00318**
Türkleştirmek	0,00097	0,00000	0,00185	0,00000	0,00097	0,00185	**0,00281**
Misakı milli	0,00166	0,00000	0,00000	0,00082	0,00166	0,00082	**0,00248**
Selçuk Türkleri	0,00069	0,00000	0,00144	0,00000	0,00069	0,00144	**0,00213**
Türk ocağı	0,00000	0,00198	0,00000	0,00000	0,00198	0,00000	**0,00198**
TOPLAM	**1,97988**	**4,99825**	**1,64330**	**5,32585**	**6,97814**	**6,96915**	**13,94728**

Türkçü ifadelerin kendi içindeki sınıflandırılmasında söz konusu ifadelerin 'Türklerin yarattıkları *medeniyete*', '*asker ve güçlü bir millet* olduğuna', 'çok büyük ve çok sayıda devletler kurduğuna, dolayısıyla *teşkilatçı bir millet* olduğuna', 'farklı tarihlerde kurulmuş devletlerin ve çeşitli toplumların *Türk kökenlerini* ortaya çıkaran daha etnik içerikli açıklamalar içerdiğine' dikkat edilmiştir. Dolayısıyla ders kitabı bazında ve dönem bazında değişmekle birlikte genel olarak Türkçü ifadelerin temel söylemlerinin, Türklerin en eski ve ilk medeniyeti yaratan bir millet oldukları, sadece medeniyet yaratmakla kalmayıp bu medeniyeti bütün *vahşi ve iptidai toplumlara* yaydıkları; ayrıca çok sayıda devlet kuran, büyük ve güçlü ordular vücuda getiren teşkilatçı bir millet oldukları; köken olarak neredeyse Asya'nın büyük bir kısmı, Afrika'nın kuzeyi ile Avrupa'nın neredeyse tamamının Türk ırkının devamı niteliğinde olduğuna ilişkindir. Burada aktarılmaya ya da anlatılmaya çalışılan şeylerin, gerçek olup olmadığının ötesinde, bunun ulus-devlet yaratma sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarına bir *ulusal kimlik*, bu kimlik için bir *güven ve gurur kaynağı*, yani *milli duygu ve hisler* yaratabilme çabası olduğu söylenebilir. Bu nedenle aşağıda da görüleceği üzere söz konusu Türkçü ifadelerde gerçeklikle ilgisi olmayan bir takım iddialar gerçekmiş gibi sunulabilmekte, V.Dijk'in angümanında olduğu gibi *biz'e* ait olarak olumsuz neredeyse hiçbir ifadeye yer verilmemekte, bütün iyi şeyler biz'e ait olarak Türk milletine atfedilmekte, nerede olumsuz ve kötü değer yargısı varsa *öteki*'ne atfedilmekte, gerçek olan bir takım

tarihsel olaylar ise mitleştirilerek ve destanlaştırılarak abartılabilmektedir. İşte ideolojinin yeniden üretimi de burada ortaya çıkmaktadır. Örneklerle konu detaylandırıldıkça, ideolojik söylemin nasıl yeniden üretim için birer ideolojik söylem malzemesine dönüştürüldüğü daha iyi görülebilecektir.

Ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, ders kitaplarında rastlanılan 'medeniyet, ırk ve köken, asker ve güçlü millet ile özcülük temelli" Türkçülük ifadelerinin ya da milliyetçi söylemin, 1932 yılında gerçekleştirilen birinci Türk tarih kongresinde sunulan tebliğlerde ortaya konulan iddiaların/tezlerin doğrudan yansıması niteliğinde oluşudur. Diğer bir deyişle, erken cumhuriyet dönemindeki tarih ders kitapları doğrudan Türk Tarih Kongresi ve Türk-tarih tezleri doğrultusunda kaleme alınmışlardır. Bu amaçla ders kitaplarında yer alan ve Birinci Türk Tarih kongresinde ortaya konulan iddialarla örtüşen ifadelere, analizler çerçevesinde yeri geldikçe değinilmiştir.

a) Medeniyet, Şark ve Türkler

Medeniyet temelinde Türkçü ya da milletçi söylemin ilk vurgusu, medeniyet adına her türlü '***ilklerin'*** Türkler tarafından yaratıldığı ve aynı zamanda Türklerin bütün dünyayı, yarattıkları bu medeniyet aracılığıyla medenileştirdiklerine ilişkindir. Örneğin "*Ortaasya ve Önasya kavimlerinin MÖ 4. binde maden ve tarih devrine girmelerine rağmen Avrupanın bazı bölgeleri Roma İmparatorluk devrine kadar tarih öncesi devirleri yaşamıştır*" (Mansel vd 1942:2) ya da yine aynı kitapta geçen "*doğuda yazı MÖ 4. binde, batıda ise bu tarihten muhakkak bir iki bin sene sonra icat edilmiştir…fakat bazı kavimler (en çok Ortaasya ve Ön Asya kavimleri) madenle birlikte yazıyı da icat etmişlerdir*" ifadesi Ortaasya'da yaratılan medeniyeti bir taraftan yüceltirken, diğer taraftan da Avrupa'nın o dönemlerde medeni bir halde bulunmadığına dikkat çekmektedir. "*Akdeniz ırkının cilalı taş medeniyetini yarattığı söylenirken, Ortaasya'dan gelen dağlılar ırkı ise pek çok ülkeye madeni götürmüşlerdir*" (Mansel vd 1942:5) ya da "*dünyada ziraat, sanat ve ticaret yoluna giren ve bunları ilerleten insanlar Türklerdir*" ifadelerinin özellikle Ortaasya Türk medeniyeti ile Avrupa medeniyetini karşılaştırma amacına yönelik olduğu söylenebilir. Ali'nin (1930:8-10) *Umumi Tarih-III* adlı kitabında geçen "*ilk defa baruttan harpte istifade*

eden Türkler olmuştur…barut istimalini Avrupa'ya nakleden Türkler olduğu gibi… Türkler ve sonraları Araplar puslayı bulmak için bir mıknatıslı demirden istifade etmişlerdi. Avrupalılar, Ehlisalip muharebeleri esnasında Türkler ile temasa geldikleri vakit bu usulü öğrendiler" ifadesi de yine Türklerin *medeniyet alametlerinden* olan barut ve pusulanın icadı ve savaşlarda kullanımı temelinde, Türklerin medeni yönüne dikkat çekmektedir.

Aynı yazarın kitabındaki "*Avrupalılar…dünyanın şimal tarafını buzlarla, cenubu da kaynar sularla örtülü zannederlerdi…Şark hakkında da fazla bilgileri yoktu. Kaf dağının arkasında şeytanlar ve cinler olduğuna mutekıt idiler*" (Ali 1930:17) cümlesinin de Avrupalıları açıkça küçük görme ya da olumsuzlama amacına hizmet ettiği belirtilebilir. Nitekim Türkçü ifadelerdeki, Türk ırkı/milletinin medeniyeti yaratan ve yayan yönüne vurgu yapılması, doğal olarak diğerlerinin, özellikle erken cumhuriyet döneminde bir hedef olarak ortaya konulan 'muasır medeniyetler seviyesini yakalama' ve geçme hedefinin içeriğini oluşturan medeniyeti yaratan Avrupalıların, aslında bir zamanlar '*bizim'* yani Türk milletinin yarattığı medeniyetin çok çok gerisinde olduğu ve o medeniyetin Türk medeniyetinden feyiz alarak bu noktalara geldiği ve dolayısıyla Türklerin medeniyet yarışına önde başladıkları halde bir takım hatalarla (ki, bu hataları yapanlar özellikle Osmanlılardır ve ilerleyen sayfalarda bu noktaya da ayrıntılı olarak dönülecektir) geride kaldıkları, dolayısıyla eski günlerde olduğu gibi, milli benliğe ve öze dönüldüğü taktirde o yarışta yine ön sıralarda yer bulunabileceğine dair, milli his ve duyguya, ulusal güvene ilişkin bir algılama oluşturmaya yönelik amaçlar taşıdığı söylenebilir.

Örneğin "*Ortaasya'da yaşayan Türkler yontmataş devrini milattan 12.000 yıl önce atladıkları halde Avrupalılar milattan ancak 7.000 yıl evel cilalıtaş devrine gir**ebil**mişlerdir"* ya da *"…Maden devri…Türklerin medeniyet kurdukları sahalarda başka yerlere, mesela Avrupa'ya göre, çok önce başlamıştı*" (Kültür Bakanlığı 1938a:9; TTTC 1931a:10) ifadelerinde de 'biz olarak Türkler' medeniyet özelinde yüceltilirken, öteki olan Avrupalılar olumsuzlanmaktadır. Burada Türklerin medeniyet kurmalarının ötesinde asıl vurgu, ilk medeniyetin ya da en eski medeniyetin Türkler tarafından yaratıldığı noktasına ilişkindir. Nitekim göçlerle Ortaasya'dan gelmiş olan ***Sümer Türkleri-***

nin medeniyeti de yeryüzünün en eski medeniyetlerinden biri olarak anılmaktadır. Sümer Türklerinin medeniliğini göstermek için de, Keldaniyede ilk defa ziraati tanzim ettikleri; hendekler, kanallar açıp araziyi suladıkları, kuvvetli mimari ve heykeltıraşî eserleri vücude getirdikleri (Ali 1930-31:160) anlatılmaktadır. Ayrıca Ortaasya'da yaratılan Türk medeniyetine çağrışım yaptıracak biçimde "bakır ve altın işlemesini bilmeleri, kullandıkları en basit aletlerin bile Mısırlıların tarihi devirlerde kullandıklarından çok daha mükemmel olduğu, hayvan ehlileştirmeyi bilmeleri" (Kültür Bakanlığı 1938b:80; Edip ve Tevfik 1929:67) de ilave edilmektedir. "*…(B)unlar avrupanın vahşi vaziyetini değiştirdiler. Bu insanlar ortaasyadan yayılan Türkler idi. Türkler ziraati ve hayvanları ehlileştirmeyi çoktan biliyorlardı…ziraat ve her türlü yeni sanatlardaki terakkiler ile cilalıtaş devrini, ilk idrak edenler Türklerdi*" (TTTC 1931a:12; Unat 1947:5, 11).[14] Dolayısıyla "y*eryüzünün başka yerlerindeki insanlar daha kaya ve ağaç kovuklarında koyu bir vahşilik hayatı yaşarken Türkler, Anayurtlarında maden medeniyetleri devrine ulaşmışlardı*" (Kültür Bakanlığı 1938b:25; TTTC 1931a:26) ifadesinde de anlatılmaya çalışıldığı üzere, ilk medeniyeti ortaya çıkaranların Türkler olduğu açıkça ortaya konulmaktadır. Burada alıntılan bütün ifadelerin tamamiyle, ilk Türk tarih kongresinin (1932:5-16, 40) tebliğlerinde de dile getirildiğini belirtmek gerekir.

Ekrem ve Halit'in *Türk Tarih Bilgisi* (1930:11) adlı kitabında ise MÖ 580 senelerinde Bizanslı Menandr'ın Göktürk hükümdarı Dizabol (İstemi Han)'un sarayını tasviri aktarılmış ve bu aktarışta aslında Türklerin medeni bir millet olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır: "*İbrikler, altından vazolar, gümüşten yemek kapları..Hakanın sırtında saten manto, başında ipek sargı*…". Hatta bir Alman aliminin (*kim olduğu belirtilmemiş*), güzel duvar resimleri, ipekli kumaşlar, tahta oymacılığı, alçı tezyinatı vb. ye dayanarak söylediği "*İngiltere, Fransa ve Alman-*

[14] Türklerin göçleri anlatılırken kullanılan üsluba bakıldığında 'gittikleri yerlerdeki devletleri yok ettikleri, oradaki halkları başka yerlere püskürttükleri ya da kendilerine benzettikleri' (Unat 1947:10) dile getirilmektedir. Dolayısıyla bu anlatımdan Türklerin 'yayılmacı bir millet' oldukları sonucuna ulaşmak olanaklı olduğu halde, bunu medeniyeti yayma amacıyla yaptıkları dile getirilerek, medeniyet ve barbarlık arasında ortaya çıkabilecek paradoks bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

ya'da böyle şeyler yokken, güzel ve büyük bir medeniyet sahibi olan cetlerile Türkler hakkile iftihar edebilirler" (TTTC 1931b:59) ifadesinin de, kitaplarda dile getirilen 'Türklerin medeni millet' olduğu savını desteklemek için kullanıldığı açıktır.

Unat (1947:32) ise Yunanlı şairlerin İskitleri "*en uygar millet*" olarak nitelendirdiklerini belirtir. Taner'in *Tarih-II* (1945:22) kitabında, Avarların yüksek bir medeniyete sahip oldukları söylendikten sonra, Avrupa'da ve özellikle de Bizans'ta Avar tarzında elbise giymenin moda olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Türklerin barbar olmadığı ve medeniyette gösterdikleri başarı ile diğer milletlere de örnek oldukları mesajının verilmeye çalışıldığı belirtilebilir. Benzer biçimde Bulgar Türklerinin de medeniyetteki ilericiliğini anlatmak için çiftçiliğin, demirciliğin, dericiliğin vb sanatların çok geliştiği hatta Avarlar'da olduğu gibi bunların da yaptıkları çizmeleri başka ülkelere gönderdikleri anlatılmaktadır. Dolayısıyla savaşçı ve asker bir millet olan, büyük, güçlü ve çok sayıda devlet kurmuş olan Türk milletinin bu sert tabiatlarının yanı sıra medeniyeti yaratabilmek için gerekli olan *ince ve güzel bir ruha/tabiata* sahip oldukları bu sayede anlatılmış olmaktadır.

Kitaplarda 'geri ve iptidai hatta vahşi yaşam içerisinde bulunan' Avrupalılardan Hint'e, kuzey Afrika'dan Anadolu'ya kadar pek çok yere medeniyeti Türklerin, göçler sonucunda götürerek, medeniyetin yayılması ve gelişmesini sağladıkları, Türklerin medeni millet olmasının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya konulmuştur. Türklerin henüz Ortaasya'da iken ekip biçmeyi, hayvanları ehlileştirmeyi bildikleri belirtildikten sonra, "*Avrupa'da bu devir (cilalıtaş), Ortaasya'dan Türklerin buralara göçmesile başlamıştır. Gelenler Avrupa'nın vahşi vaziyetini değiştirdiler*" (Kültür Bakanlığı 1938b:10) denilerek, hatta daha açık bir biçimde "*gittikleri memleketlerin iptidai yerlilerini ya başka yerlere sürdüler yahut ta aralarına yerleşerek onları medenileştirdiler…Türkler, yerlilerden çok yüksek olan zekaları, mükemmel silahları ile oralara yerleşmekte ve yerlileri buyrukları altına almakta hiçbir güçlük çekmediler*" (Kültür Bakanlığı 1938b:25) ifadesiyle, Avrupalıların medenileşmelerinin temeli yine Türk medeniyetine bağlanmış olmaktadır. Nitekim milattan en az 7.000 yıl önce yapılan keşiflerle Türkler arasında madenciliğin başladığı ve Ortaasya'da yaşayan Türklerin demiri ilk bulan millet olduğu ve demir sanatının anayurttan

göçler yoluyla dünyaya yayıldığı da yine aynı kitapta (Kültür Bakanlığı 1938b:15) anılmaktadır. Göçler[15] kastedilerek "*bu suretle cihana yayılarak Ortaasya brakisefalleri kendileriyle beraber Ortaasya'nın enolitik kültürünü de yaydılar*" (Günaltay 1939:11) ifadesi bu noktaya dikkat çekmektedir.

"*Sanat ve bilgice **Avrupa** yerlilerinden pek yüksek olan muhacirler, **Avrupa**'yı mağara hayatından kurtarmışlar ve medeniyet yoluna sokmuşlardır*" (Kültür Bakanlığı 1938b:30) ya da "***Avrupalılara** ziraatı, yabani hayvanları ehlileştirmeyi, çömlekçilik sanatlarını da bu yeni gidenler öğretmişlerdir. Fikir, sanat ve bilgice **Avrupa yerlilerinden** çok yüksek olan muhacirler, **Avrupa**'yı mağara hayatından kurtarmışlar ve fikri inkişaf yoluna sokmuşlardır*" (TTTC 1931b:33) anlatımlarında ise, doğrudan Avrupa ismi zikredilerek, eski çağlarda bile olsa Türklerin Avrupa'ya karşı üstünlükleri dile getirilmiş ve ulusal güven duygusu telkin edilmek istenilmiştir. Sadece Avrupa değil, Türklerin göçlerle gittikleri her coğrafi mekandaki toplumlar ilkellikleriyle olumsuzlanmaktadır. Örneğin Hindistan'a giden insanların karşılaştıkları manzaranın anlatımında şöyle bir ifade söz konusudur: "*Burada yerlilerin medeniyetleri yoktu, tarihtenevelki zamanlarda burası **maymun sürülerine** benziyen **kara derili insan** kümelerile dolu idi*" (Kültür Bakanlığı 1938b:27; TTTC 1931b:29; Unat 1947:15; Danışman 1939:11). Burada artık medeniyet paradigmasından hareketle öteki'lerin olumsuzlanmasının bir adım daha ötesine geçildiği, '*üstün ırk*

---

[15] Su-Duru'nun (1945:90) tarih kitabında yer verilen 'Uygur Göçü' konulu okuma parçasında "*Bögü öldü. Yerine çocukları geçti. Çocuklarının hanlıkları zamanında bütün yırtıcı kuşlar, çocuklar 'göç!göç!' diye bağırdılar. Bu sesleri duyan Uygurlar göç etmeye başladılar. Nerede durarlarsa bu sesleri işitiyorlardı. Nihayet Tanrı dağlarının doğusundaki ülkeye gelince bu sesler duyulmaz oldu. Onlar da orada yerleşip kaldılar*" denilmektedir. Aslında ders kitaplarında ideolojinin görünür hale geldiği önemli bir örnek cümledir bu. Çünkü burada kuşların, çocukların ya da doğanın Uygurlara göç etmesini söylemesi mantıksal olarak olanaksızdır. Tanrı dağlarına gelinceye kadar bu sesin kesilmemesi, aslında hem Türk göçlerinin hem de yerleşilen coğrafi mekanların kutsallaştırılması ve meşrulaştırılmasını amaçlamaktadır ki, bu üslup aynı zamanda tarihi yarı mit yarı destansı hale de getirmektedir.

paradigması'nın 'medeniyetçe üstünlük' söyleminin yerine ikame edildiği söylenebilir. Ayrıca medeniyet sahasında Türklerin İslam medeniyetinin de her alanında büyük hizmetleri olduğu en çok zikredilen noktalardandır. Sahihi Buhari başta olmak üzere, fıkıh eserlerinin birçoğunun Türk alimleri tarafından vücuda getirildiği, usül kitaplarının en önemlilerinin yine Türkler tarafından yazıldığı, Türklerin meşgul olmadığı ilim sahası bulunmadığı, İslam dünyasının Aristo'su olarak görülen İbni Sina'nın da bir Türk olduğu, Araplara kendi dillerinin en mükemmel lûgat kitabını hediye eden Cevheri'nin Türklüğü, iktisadi siyaset ilmini İslamlar arasında tesis etmek şerefinin de Türklere ait olduğu (TTTC 1931b:163) yine Türklerin hem İslama hizmetleri hem de Araplardan üstünlükleri bağlamında hatırlatılmaktadır.

b) Köken ve Irk Temelli Türkçülük Kurgusu

Burada kast edilen şey, Türkçü ifadelerin Avrupa, Asya ve Avrupa'da ne kadar devlet varsa, bir şekilde bu devletlerin ya da o devletleri oluşturan halkların Türk kökenlerini bulup ortaya çıkarmayı amaçlamalarıdır. Zira ders kitaplarındaki anlatıma bakıldığında "*yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türk'e yurtluk etmemiş bir kıta*"nın olmadığı, "*bütün dünyada, Asya, Afrika, Avrupa('nın) Türk atalarına yurt*"luk (İnan 1931:8) ettiği, bu anlamda Türklerin derin ve şanlı geçmişe ve büyük-kudretli atalarının mukaddes mirasına sahip oldukları ifade edilmektedir. Örneğin Çin'e bakıldığında Çin'de iki halk kesiminden biri olan Türkler, asalet sınıfını teşkil etmektedir. Çin'de ilk medeniyeti bunlar kurmuştur. Çinli sayılan milyonlarca insanın da hala saf Türklüklerini korudukları, nitekim Çin'de ilk medeniyet ve devletin Türk göçleriyle buraya yerleşen Çeu hanedanı tarafından, siyasi birliğin de aynı şekilde Tsin sülalesi tarafından kurulduğu, MÖ 220-618 arasında devlet kuran ***kahramanın***, PAO adında bir Türkün oğlu olduğu ve annesinin de ***Türklerin şerefli bir boyuna*** mensup olduğu söylenmektedir.

Hatta Çin imparatorlarından Fu-Hi ve Çenk'in de Kansu Türklerinden olduğu, bunun kanıtı olarak da Fu-Hi'ye ait olduğu söylenilen resmin birçok kitapta gösterildiği (Unat 1947:19-20; Kültür Bakanlığı 1938b:36; TTTC 1931a:57-58) saptanmıştır. Bu konu ilkçağ medeniye-

tinin anlatıldığı hemen bütün kitaplarda işlenmektedir.[16] Ayrıca gerek dinsel inanışların gerekse ev ve aileye ilişkin düşüncelerin (Günaltay 1939:48-55) farklı toplulukların Türklerle olan benzerliklerini vurgulamak amacıyla sıkça dile getirildiğini de eklemek gerekir. Bu ifadelerde sadece Çin'de ilk medeniyetin Türkler tarafından kurulduğu söylenmekle kalmıyor, aynı zamanda iki ayrı ırktan olduğu belirtilen Çin halkından yerli halkın asıl Çinlilerden mürekkep olduğu, diğerinin ise "***Ortaasya'dan*** *buraya göçmüş olan ve* ***asil sınıfı*** *meydana getiren* ***medeniyetçi insanlar***"dan (Kültür Bakanlığı 1938b:26) oluştuğu söylenerek, Türk kökenlilerin yerli halka göre üstünlüğü mesajı da verilmektedir. Hatta TTTC'nin *Tarih-I* kitabında "*Türkler Çin'e yerleşmeden evvel Çinlilerin medeniyete yanaşmayan ve medeniyeti yaklaştırmayan vahşi kabileler*"den (1931a:55) oluştuğu belirtilerek, Çin'in yerli halkı olumsuzlanmaktadır.

Tıpkı Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da Türklerin iptidai ve hatta oldukça geri bir hayatla karşılaştığı belirtildikten sonra, yine Çin'de olduğu gibi medeniyet ve güzellik adına ne varsa hepsi Türklere mal edilmiştir. "*Hindistan'da mimari, resim, edebiyat sahasında hakiki şaheser denecek eserleri Müslüman Türkler yapmıştır…Hindistan'da Türkler, beşer faaliyetinin her sahasına şamil olmak üzere kendine mahsus bir medeniyet vücuda getirmişlerdir*" (TTTC 1931a:85). Hatta Günaltay'ın (1939:61) kitabında Hindistan'daki kültür ve medeniyete ilişkin olarak *Harappa* ile *Mohencodaro*'da yapılan taharrilerin "*bu eski medeniyetin Sümer ve Ano kültürleriyle yakından münasebettar ve onlar gibi Ortaasya medeniyetinden bir parça olduğunu meydana koymuştur*" ifadesine rastlanılmaktadır. Diğer yandan Hindistan'da, ölen kocasıyla birlikte kadının da yakılması "*fena adet*" olarak adlandırılmakta ve bu fena adeti "***büyük Türk kahramanı*** *Gazneli Mahmut'un kaldırdığı"* (Günaltay 1939:66; Kültür Bakanlığı 1938b:68) söylenerek, farklılıkların olumsuzlanması yoluna gidildiği görülmektedir.

Önasya'ya gelindiğinde ise İbranilerle, Asur ve Babilliler hariç hemen bütün toplumların Türk ırkından geldikleri, özellikle de Sümer-

---

[16] Bkz. Kültür *Bakanlığı*, Tarih-IV, 1938:130; *Mansel vd,* İlkçağ Tarihi, 1942:20; *F.R.Unat*, Tarih-I, 1947:19; *Kültür Bakanlığı*, Tarih-I, 1938:27; *TTTC*, Tarih-I, 1931:55

ler, Asurlular ve Keldanilerin Türk kökeninden oldukları açıkça ortaya konulmakta ve diğer toplumlardan ve devletlerden daha büyük bir dikkatle Türkçü kanıtlar ve iddialar sergilenmektedir. Örneğin "*MÖ 4. binden önce aşağı Mezopotamya'nın güneyine inen Ortaasyalı Sümerler bataklıkları kurutmuşlar, kanallar ve setler yapmışlar, köyler kurmuşlar, hayvancılık ve ziraatle uğraşmışlardır*" (Mansel vd 1942:32; TTTC 1931b:89) ya da Mezopotamya kastedilerek "*bu havaliye ilk defa gelip yerleşenlerin Turanî olduğu anlaşılmaktadır. Sümerlerin Turanî oldukları, şehir ve hükümdarlarının bir çoğunun Turanî lisanlara pek ziyade benzemelerinden istidlal edilmektedir*" (Ali 1930-31:66) denilmekte; ardından da "*Mezopotamya'da ilk medeniyeti yaratanın Sümerler*" olduğu söylenerek, özellikle Ortaasya'dan Önasyaya getirilen yazının icadı da yaratılan medeniyetin temeli olarak gösterilmekte ve bu yazının sonradan Asur ve Elamlılar tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Kültür Bakanlığı 1938b:33; TTTC 1931b:46; Günaltay 1939:39). Sümerlerin Türk kökeninden olduklarını ispat edebilmek için ise Sümer dilinin Türk dilleri gibi *önekler* ve *sonekler* kullandığı ve Türkçe kelimelerle birçok benzerliklere sahip olduğu anlatılmaktadır. Yine Sümerler'in de diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi yeryüzü ve yer altı ilahları olmak üzere tanrıları ikiye ayırdıkları, Sümerler'in ana yurtlarında dağlık memleket kıralı olarak gösterdikleri büyük ilaha tepeler üzerinde taptıklarından Mezopotamya gibi düz bir memlekete gelince aynı şekilde tapmak istedikleri ve üst üste konulmuş ve rampalarla birbirine bağlanmış taraçalardan ibaret kule biçiminde tapınaklar (zigguratlar) yaptıkları; dünyanın yaradılışından Tufan'dan ve Uruklu bir dev olan Gılgamış'ın başından geçenlerden bahseden destanların ilk önce Sümerler tarafından yazıldığı; hukuka ilk kez önem veren ve birtakım kanunlar yapmış olan kavmin de Sümer Türkleri olduğu, sonradan Hammurabi'nin bu kanunları toplattığı ve yeni bir kanun imiş gibi gösterildiği (Mansel vd 1942:43-45) konuları ayrıntılı olarak işlenilmektedir.

Genel olarak hangi medeniyet olursa olsun onların Türk kökenlerinin araştırılmasında madenler ve madencilik sanatı ya da ele geçirilen maden işçiliğine ait kalıntılar önemli bir kanıttır, ders kitaplarındaki Türkçü ifadeler için. Nitekim "*Mezopotamya'da ilk sanat eserlerini yaratanlar Sümerlerdir…bu, onların kıymetli madenleri işlemekte pek*

usta olduklarını gösterir" (Mansel vd 1942:45) ifadesi bu amaca yöneliktir. Dünyada madeni işlemeyi o tarihlerde bilen sadece Türkler olduğuna göre, maden işçiliğinde usta olduğu söylenen Sümerlerin de başka bir ırktan gelmiş olma ihtimalleri kalmamaktadır, bu yoruma göre. Dolayısıyla Mezopotamya medeniyetine toplu olarak bakılacak olursa, bu medeniyetin temellerinin Sümerler tarafından atılmış olduğunu, Sümerlerden sonra buraya gelen kavimlerin medeniyet alanında yeni bir şey ortaya koymadığı, yalnız Sümer medeniyetini kabul etmiş ve bunu ihtiyaçlarına göre değiştirmiş oldukları yönünde açıklamalarla karşılaşılmaktadır. Sümerlerin medeniyette ileri boyutunu göstermek için de o dönemde bunların kullandıkları "*en bayağı araçların bile Mısırlıların tarihi devirlerinde kullandıklarından çok daha üstün*" olduğu ifade edilmektedir (Unat 1947:59). Hatta asker bir millet olarak anlatılan Türklerde olduğu gibi Sümerlerde de "*paralı askerlik olmadığı, her vatandaşın her an savaşa çağrılmasını bekliyen, daima hazır asker olduğu*"; vatan sevgisi ve vatanlarında özgürce yaşama isteğinin güçlü olduğu, haysiyet ve benliklerini korudukları, milli gurur sahibi oluşları, milletleriyle iftihar edişleri, özgür bir millet oldukları ve yurtlarını çok sevdikleri (Kültür Bakanlığı 1938b:83); tek kadınla evlilik[17] ve kız-erkek çocukların birlikte okumaları; ayrıca yine dini inançlarının da eski Türklere benzediği ifade edilmektedir. Bunun için gösterilen kanıt ise tanrıya Dingir denilmesidir. Dingir'in, "*Türkçe Tangrı-Tanrı kelimesinden başka bir şey olmadığı*" bunun da "*Sümerlerin Türklüğünü tanıtlayan kanıtlardan biri*" olduğu, "Ortaasya'daki dinlerinden kalma ananelerle güneş, ay ve yıldızlara taptıkları hatırlatılarak Ortaasya kökenleri aranmaktadır (Unat 1947:59-62; Kültür Bakanlığı 1938b:84; TTTC 1931b:97-99).

Sadece tanrı kelimesi değil aynı zamanda 'ur, uruk, ordu' gibi şehir isimlerinin, '*orhan'* (!) gibi hükümdar isimlerinin aşikar bir surette Turanî lisanlara benzediği, dolayısıyla Sümerlerin Turanî oldukları, Orta Asya'dan buraya hicret etmiş oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca diğer pek çok topluluğun Türkçü geçmişlerinin kanıtı olarak gösterilen

[17] Tek kadınla evliliğin esas olduğu belirtilmekle birlikte Oğuz destanının anlatıldığı okuma parçalarında (Bkz. Kültür Bakanlığı Tarih-IV 1938:179) Oğuz'un gökten inen nurlu mavi ışıkla birlikte inen *iki ayrı kızla* evlendiğinin söylenmesi aslında kendi içinde bir çelişki yaratmaktadır.

setler ve kanallar ile araziyi sulama usullerinin de, Ortaasya nehirlerinden Türklerin istifade etmeleri tarzına pek ziyade benzediği yine Sümerlerin Türklüklerini ispat edebileceği düşünülen kanıtlar olarak sunulmuştur (Ali 1930-31:66). Ayrıca Sümerlerin, Akatların ve Elamların teşkil ettikleri devletlerin "*siyasi teşkilatlarile Altaylarda, tarihin malumu olan ilk Türk hükümet tarzları arasında büyük bir benzeyiş*" olduğu (TTTC 1931a:90) da belirtilmektedir.

Diğer medeniyetlerin Türkçü kökenlerini arama mantığından farklı olmayan bir kurgu ile, Mısır'daki ilk medeniyetin de yine Türklere ait olduğu ifade edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin Mansel ve diğerlerinin kaleme aldığı kitapta (1942:71) "*bu devrin sanat eserleri Mezopotamya sanat eserleriyle dikkate değer bir benzerlik göstermekte ve Mısıra gelen bu insanların Sümerlerle akraba olduklarına*" işaret ettiği belirtilmektedir. Unat (1947:69), TTTC (1931a:104-106) ve Kültür Bakanlığı (1938b:91) ise Mısıra MÖ 5000 yıllarında gelenlerin Türklüklerini kanıtlamak için Mısırın yerli halkının yontma taş devrinde olduğu halde, bu bölgede maden ve tunçtan yapılmış araçlar bulunduğu, oysa Mısır deltasında madenin hemen hiç bulunmadığı, dolayısıyla birilerinin bunları dışardan getirdiği (TTTC 1931a:107; Kültür Bakanlığı 1938:28), madenin "*ananenin parmağıyla bize gösterdiği Yakın Asya şimalinde*" keşfolunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Mısır kral-Allahlarına verilen eski isimlerin '*demirci'* anlamına geldiği (TTTC 1931a:106) tanrı-kral Horus'un[18] doğulu-Asyalı kavimlerin tanrısını[19]

---

[18] "*Horüs'ün ünvanı Aa ve Ka gibi unvanlardan biri idi…prenslere 'Atı-Aa' denirdi*" denildikten sonra dipnotta, bunların '*Aa-Ahâ-Ka-Khâ-Qâ'* biçiminde yazıldığı belirtilmektedir. Bu kelimelerin ise büyük ve han manalarına olan Ağa ve Kaan olması gerektiği, Atı-Aa ise Hati-Â şeklinde olduğu, Atı'nın Türkçede yeğen manasına geldiği, zaten bunların hükümdarların oğulları değil yeğenleri olduğu, ayrıca Türkçede Atı'nın Ata anlamına geldiği, türünde birçok açıklamalar getirilerek, Horus ailesi bağlamında Mısırlıların Türkleştirilmesi hedeflenmektedir (TTTC Tarih-I 1931:109).

[19] Mısırlıların taptıkları tanrılardan Bel'in Barthol'a dayanarak "Türkistan'da Yeniçay havalisinde kadim Türklerin taptıkları mabutlardan biri olduğu" söylenmektedir (TTTC Tarih-I 1931:116). Ayrıca "Türklerin en büyük gördükleri kainatın kuvvetlerine taptılar. Bilhassa güneşe…" (TTTC Tarih-

andırdığı söylemine de başvurulmaktadır. Bunun gibi eski Mısır'daki ilk medeniyeti kuran Tureklerin de Hazar civarından geldikleri iddia edilmektedir. Hatta aynı kitapta 75. sayfada ise Mısırdaki Hiksoslar devrini yaratanların kullandıkları aletlere dayanarak bunların Anadolu'dan gelmiş Etilerden olduğu belirtilerek, Türklükleri ispatlanmaya çalışılmaktadır. Hatta bu nedenle Hiksoslardan sonra iktidara gelen gelen Tep'lerin Hiksoslardan dolayı Türklük alemine *taşkın bir kin besledikleri* söylenmekte ve Asya'da yaptıkları savaşlar da öç savaşları (Unat 1947:76) olarak anılmaktadır. Bu noktada yazarın Mısırdaki Türk kökenli halkların hakimiyeti ile Mısırlıların hakimiyetini ayırmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu ayrımlardan ilki, Türk devrinden sonra hükümdar olanların kendilerine Firavun tabirini tercih ettiklerine ilişkindir[20] ki, bunların (Dijk'ın 'kötü olan bizden değildir' ilkesi gereği) işçi ve köylülerden oluşan fakir halkı aşağı gördükleri, bunları ezdikleri, halkın karın tokluğuna yaşadığı ve dolayısıyla bu idarenin medeni ve insani olmadığı belirtilmektedir (TTTC 1931a:120). İkinci bir ayrım noktası ise yerli Mısırlıların Türklerden farklı olarak savaşçı olmayışları ve askerlikten kaçmaları, bu nedenle de Firavunların askerlerini Anadolu halkından oluşturmalarına ilişkindir. Firavunlar zamanında Mısırda medeni ve insanca bir idare olmadığı da belirtilerek, bir anlamda Mısır'da medeniyetin *sadece* Türkler zamanında varolduğu ifade edilmiş olunmaktadır. Bazı kitaplarda piramitler büyük sanat ve mühendislik harikası olarak anıldığı halde bazı kitaplarda (Unat 1947:84; TTTC 1931a:125; Kültür Bakanlığı 1938b:107-108) olayın bir başka boyutuna değinilmiştir. Bu yapıların inşasında "*verilen emek ve zaman düşünülünce hayrete düşmemek ve bu işler için dökülen alın terine ve insan emeğine acımamak kabil değildir. Bunlardan sadece bir tanesini yapmak için*

I 1931:122) ifadesi de, yine Mısır'ın ilk ahalisinin Türk kökenlerini arama mantığının bir yansımasıdır.

[20] Firavunları Türk kökeninden ayrı tutma hedefi Kültür Bakanlığı'na ait Tarih-I adlı kitapta da vardır: "Mısırın ilk Türk devrinden sora yani Meneslerden itibaren başına geçen hükümdarlara Firavun denildiğini…" (1938:101). Çünkü Mısıra gidenler Türk olduğuna ve Firavunlar da "kötü" olduklarına göre Türk ve kötü bir araya gelemez, o yüzden Türklerle Firavunların farklı kökenden oldukları belirtilmektedir.

20 yıl 100.000 kişinin kırbaç altında inleyerek ve can vererek çalıştığı söylenir" denilmektedir ki, bu da biz'den olmayana ilişkin 'iyi şeyler söyleme' ilkesiyle uyumluluk arz etmektedir.[21]

TTTC'nin *Tarih-I* (1931a:105) kitabında Türk tezlerinin desteklenmesi için yabancı bilim adamlarından Pittard ve Morgan'ın açıklamalarına da başvurulmaktadır. Pittard'ın Mısır ırkını kastederek "*bir ırkın taşıdığı Namü isminin Asyalı demek olduğu*" ifadesi ve Morgan'ın "*herhalde bazı sanatların Dicle, Fırka ve Kerka ırmaklarından, Suriye, Paletsin, Nil vadisine…geçmiş olması hakikate benziyor…bu sanatlar…Ortaasya halkının ilk muhacereti veyahut hiç olmazsa bu insanların fikirlerinin ilk intikal ve intişarı en eski olmalıdır*" iddiası kitapta yer almaktadır. Günaltay'ın (1939:108) kitabında ise "*Ortaasya'dan gelen brakisefallerle Mısırın ilk halkını teşkil eden dolikosefal insanların karışıp kaynaşmalarından ince uzun boylu, geniş omuzlu, zeki ve açık simalı yeni bir ırk doğdu. Tarihi Mısır halkını teşkil eden bu ırkın derisi beyaz, fakat mısır güneşinin tesiriyle koyulaşmıştır*" denilerek, ırkî olarak da Mısırlıların Türk boylarıyla karıştığı yönünde daha etnosantrik bir açıklama getirilmiştir.

Anadolu, Ege ve Avrupa'daki medeniyetlerin Türk kökenlerine bakıldığında ise, tarih ders kitaplarına göre *Anadolu'da Türk olmayan hiçbir milletin bulunmadığı* iddiası çok açıktır. Anadolu'ya ilk yerleşenlerin Türklerden başka bir millet olmadığı iddiası, özellikle Malazgirt ve Kurtuluş Savaşı sonrasında ortaya konulacak olan tezlere de bir meşrulaştırma zemini hazırlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, kitaplardaki söyleme göre Malazgirt savaşı ile Türkler, 'Bizans'ın olan' Anadolu'yu değil 'atalarının emaneti olan' ve 'Bizans tarafından Türklüğü yok edilen' Anadolu'yu tekrar almışlardır; Kurtuluş Savaşı ise Türkün ikinci anayurdu olan Anadolu'nun Türk'e aitliğini perçinlemiştir.

Anadolu'nun en eski tarihlerde bile Türklere ait olduğuna ilişkin iddialar arasında Türklükleri çok fazla zorlanmadan ortaya konulmaya çalışılanlar şüphesiz Eti'lerdir. Etiler'in Türk kökenli olduklarını ispata

---

[21] Mısır'ın olumsuzlanmasına ilişkin bir nokta da Mısırlıların mabutlarından bahsedilirken, öküz-fare gibi hayvanlara *bile* tapmalarının "*bu gülünç şeyler*" olarak ifade edilmesidir (TTTC Tarih-I 1931:122).

yönelik olarak söylenen ilk şey 'Eti' ismine dayandırılmaktadır. Eti isminin 'Hata', yani eskiden Çin'in kuzeyindeki ülkelere Türklerce verilmiş bir isim olduğu belirtilmektedir.[22] Ayrıca Etilerin büyük Türk göçlerinde Mezopotamya'ya yerleşenlerin bir kolu olduğu ifade edilmekte ve Hata Türkleri olarak anılmaktadır. Dillerinin öz Türkçe olduğu, medeniyette ise madencilik, hayvan besleme, demircilik gibi Türklerin yarattıkları medeni bilgilere sahip oldukları ifade edilmekte ve ırki olarak da brakisefal oldukları (Unat 1947:87-88; TTTC 1931a:127) belirtilmektedir.

Aynı kitabın 97. sayfasında da "*...vatanımızın ilk ve en eski ahalisini teşkil eden bu* ***dedelerimizin*** *Türk ve cihan uygarlığındaki hizmetlerinin büyüklüğü anlaşılmaktadır*" (Unat 1947:97; Kültür Bakanlığı 1938b:123) biçiminde bir ifade vardır ki, Osmanlı ve Selçuklu geçmişi için bile kullanılmayan *dedelerimiz* tabiri [Türk Tarih Kongresi'nde (1932:131) de Anadolu *öz yurdumuz* olarak ve Etiler de *haşmetli atalarımız* olarak anılmaktadır] Etiler için kullanılmaktadır. Böylece Anadolu'nun, Eti medeniyetinden itibaren 'vatan' kılındığına dikkat etmek gerekir. Burada, Anadolu'nun *Türklerin vatanı* olduğunun belirtilmesi, Anadolu'nun sahiplenilmesi ve en eski tarihlerden itibaren Türklerin yurdu olarak ortaya konulması, onun (toprağın) hem kutsallığını sağlama hem de başka milletlere mal edilmesinin önüne geçme amacı taşıdığı açıktır. Benzer bir ifade de TTTC'nin kaleme aldığı *Tarih-I* cildinde bulunmaktadır: "*Türkün en az yedi bin yıldan beri gelip yerleşerek kendine* ***mukaddes yurt edindiği Anadolu'da*** *yapılan taharriler, bugün milattan evel 4 bin yıla çıkarılan Anadolu-Eti medeniyetinin kıdemini, her an birkaç asır daha maziye götürmektedir*" (1931a:30). Ayrıca "*Mezopotamya ile Anadolu'yu işgal eden insanlar aynı ırktan ve aynı menşedendirler. Bu itibarla geldikleri yerlerden aynı devirlerde aynı medeniyeti getirmiş olmaları tabiîdir*" denilerek, Sümerlerle, Etiler aynı göçlerle gelen Türk boyları kılınmaktadır (TTTC 1931a:30). Bu nedenledir ki, Mısır, Frikya, Grek ve diğer Batı Anadolu medeniyetlerinin kökeninin de Anadolu'daki Eti medeniyetinde aramak lazım geldiği iddia edilmektedir. Etilerin Türklüklerinden şüphe edilmediği

[22] Kültür Bakanlığı'na ait *Tarih-I* (1938:111) kitabında ise kral Muvatalla'dan "*büyük Kaan*" olarak söz edilmektedir.

içindir ki, cumhuriyetin ilanıyla birlikte kurulan yeni Türk devleti de bir anlamda Anadolu'daki Türklüğün Etilerden itibaren gelen son noktası olarak ele alınmaktadır. "*13 Teşrinievel 1923 kanunu ile Türkler ikinci defa olarak orta Anadolu yaylasında kuvvetli bir devlet merkezi kurmuş oluyorlardı. Orta yaylada ilk defa devlet merkezi edinenler Eti Türkleri idi*" (TTTC 1931c:144).

Yunan ve Roma medeniyetinin temelinde de Türk kökenleri aranmaktadır. Örneğin Roma medeniyetinin temeli olarak görülen Etrüskler, Ortaasya'dan Anadolu'ya gelip yerleşen Türk boylarının İtalya'ya geçen kollarından birisi olarak anılmaktadır. Etrüsklerden "*bir zamanlar Anadolu'da, Lidya'da oturmuş, fakat Ege göçleri yüzünden yerlerinden oynatılıp deniz kavimleri ile birlikte Mısır üzerine yürüdüktün sonra deniz yoluyla İtalya'ya geçmiş oldukları anlaşılan Etrüskler…*" biçiminde bahsedilmektedir (Mansel vd 1942:163). Kültür Bakanlığı'nın 1938 tarihli *Tarih-I* adlı kitabında ise uzun olmakla birlikte burada zikredilmeye değer bir açıklama bulunmaktadır:

> *Giritte, Turovada bulunan en eski eserlerle Hazar şarkındaki Türkellerinde(ki) eserler arasındaki benzerlik Ege medeniyetinin ve onu kuranların kaynağını tanıtmağa yeter. Anadolu'nun garp kıyılarında ve Yunan yarımadasında yükselmiş medeniyetler… Mezopotamya'daki ve Ortaasya'daki eski medeniyetlerden farklı değildir. Yunan medeniyetinin esasını, bütün tanrıları, an'aneleri, ilim ve sanat eserlerile kendisinden evelki medeniyetlerde ve en çok Eti medeniyetinde aramak lazımdır. Yunan medeniyeti de…Anadolu medeniyetinin devamından başka bir şey değildir. Roma medeniyetinin kökü de Anadolu'dadır. Bunun temelini kuran Etrüskler, İtalya'ya Anadolu'dan geçmişlerdir. Etrüsklerin İtalya'ya taşıdıkları medeniyetten Avrupa sonraları pek çok istifade etmiştir. Hazarın şimalindeki göç yolundan garba giden Türkler… Britanya ve İrlanda adalarına*[23] *yerleştiler…Avrupa'nın o zaman içinde bu-*

[23] Dil üzerinden İrlanda, İskandinavya ve İranlıların Türk menşeilerini aramak amacıyla *Ar* ve *Er* takıları önemli bir malzemedir: "Şarktan garba yayılmış olan muhtelif Türk dalgalarının içlerine girdiği bütün Avrupa kavimlerinin tarihlerinde bir *ER* yahut *AR* unsuru kavim, kabile ve eşhas

lunduğu derin vahşet hayatını değiştiriyorlardı…çiftçiliği… hayvanları ehlileştirmeyi, çömlekçilik sanatlarını bu yeni gelenler öğretmişlerdir (1938b:29).

TTTC'nin *Tarih-I* kitabında ise Ege Havzasındaki medeniyetler başlığı altında "*Ege havzası ve Grek tarihi okunmazdan evel aşağıdaki malumatın bilinmesi faydalıdır*" denilen bir dipnot görülmektedir. Bu dipnottan yapılan alıntıya bakılacak olursa;

Grek lisanında ve Yunan coğrafyasında başka lisanlarda manası olmayan kelimelerin Türkçe olduğuna kanaat verecek emarelere tesadüf olundu… İ(y)on, Akalar'dandır…'iy' kelimesi 'efendi, sahip' demektir. Uygurca 'ige, ey, ite, iti, idi' efendi-sahip, Allah anlamındadır. Çağatayca 'eğe, eye' sahip, hakim olmak; H.Kazım Bey'in Türk Lügati'nde 'iye, ike, ite' kelimelerinin muhtelif Türk lehçelerinde sahip, malik, Allah manalarına olduğu izah edilmiştir…İyon kelimesi Türkçe 'iye'den başka bir şey değildir; ve bu kelimenin aynı manada olan Türkçe 'aka, eke, eti, ata' kelimeleri ailesinden olduğuna şüphe yoktur. Buna nazaran Greklerin kendi cetleri zannettikleri İyonlar Türk büyükleri Akalar, Ekeler, İyeler olmak lazım gelir…dar bir boğazla kıtadan ayrılan uzun adanın ismi 'Eubée' (öbe), Türkçe çadır, ev manasına olan Orhon yazılarındaki Obadan başka bir şey olamaz…Garpta, dağların teşkil ettiği bir yüksekliğe verilmekte olan 'Acarnanie' ismi Türkçe yükseklik manasına 'akarı' kelimesinin bozulmuş bir şeklinden başka bir şeye benzemiyor. Atina şehrinin bulunduğu denize fırlamış kara parçasının muhafaza etmekte olduğu 'Atique' kelimesi Türkçe 'atılmış' manasına olan 'atık'tan başka ne olabilir? Peloponez kıtasının dağ geçitlerini ihtiva eden mıntıkanın taşıdığı 'Arkadie' ismi dağların geçit veren yerleri manasına olan Türkçe 'argıt' kelimesinden bozulmuş değilse nedir?

---

isimlerine karışmıştır. Anglosaksonca'da *âr*, İskandinavya lisanında *aer* şeref ve muzafferiyet demektir. İrlanda lisanında *er*…büyük, asil, eyi manalarına geldiği gibi tıpkı türkçedeki medlûlü ile *er* ve *kahraman* manasına da kullanılır. İrlanda ismi aynı tabirden teşekkül etmiştir. Avrupalılarında İran ve Ari kelimesi üzerindeki telakki ve taksimleri tamamile yanlıştır" (TTTC Tarih-I 1931:165).

Adalar denizinin taşıdığı 'Egée' kelimesi Türkçe 'ege, eke, aka' kelimelerile aynı manayı ifade etmiyor mu? (1931a:184-185).

Görüldüğü üzere, eğer ırkî olarak kesin bir takım Türklük bağlantıları kurulamamışsa, hece ve takıların analizi yoluyla, bir takım medeniyetlerin ve toplulukların Türk geçmişleri, *'bilimsel'* olduğu söylenen bir yöntemle ortaya konulmaya çalışılmaktadır, hemde bu iddiaların gerçekliğine dair herhangi bir somut kanıt gösterme gereksinimi duyulmaksızın:

Yunan yarımadasının eski ahalisi…Egeler, Akalar ve Torların karışmasından hasıl olmuş bir kütle idi. Bütün bu unsurlar, aynı ırktandı; yani menşeleri Ortaasya olan Türk ırkından idiler…Bugünkü Grek denilen kavmin, kendilerinin ceddi olarak zikrettikleri Elenler, Tor Ellerinin Akalarla karışmasından sonra meydana çıkan bir isimdir (TTTC 1931a:188).

Mansel vd (1942:101-102) *Tarih-I* adlı kitapta ise Yunan halkının[24] Anadolu'dan (Muğla civarında yaşayan Kayralılar'dan) gittikleri, iddia edilmektedir. Bu insanların Yunan coğrafyasına bakır ve tunç madenlerini getirdikleri, köşeli evler yaptıkları da söylenmektedir. Hatta Greklerin Türk olduklarına dair açıklama daha da ilginç bir boyut kazanmaktadır: "*Bugünkü Greklerin taşıdıkları Grek ismi de Yunanistan'a göç edip yerleşmiş olan muhtelif Türk kabilelerinden birinin adı olan Krak'tır. Krak Çağatay lehçesinde krakçı, yağmacı, hırsız demektir*" (TTTC 1931a:188). Sadece bu bölgede yaşayan insanların kökenleri değil, dillerinin de Türkçe olduğu iddia edilmiştir: "*İyon veya Yunan…halkının dili…Anadolu'da ve Tuna havzasile Trakya'da kullanılan az çok lehçe farklarile eski Ortaasya Türkçesi idi*" (TTTC 1931a:189). İlyada'da Türk oldukları söylenilen Traklardan bahsedildiği ve bunun anlatımında "*Jübiter…gözlerini, **kavgada her tarafı dehşet içinde bırakan** insanların en mağruru Trak süvarilerine çevirdi. Traklar **kısrak sütü ile yaşıyan**, fakat **adalete karşı duydukları şedit bir aşk** ile diğer milletlerden ayırt edilen göçebe bir millettir*"

[24] İlyada ve Odise'nin yazarı olan Homeros, pek çok kitapta *Ömer* ismiyle zikredilmektedir. Homeros'un Ömer ismiyle anılması ise kendi içinde bir dil oyunu yapılarak Türkleştirme çabasının bir ürünü olarak görülebilir.

biçiminde bir ifade kullanıldığı görülmektedir. Devamında "*Trakların oturduğu yerlere bugün Trakya denmektedir. Trakların Türk olduğu kuvvetle* ***tahmin ediliyor***" (Ali 1930-31:161) ifadesiyle ise Türkçü söyleme, varsayımlar üzerinden meşruiyet kazandırıldığı açıkça görülmektedir.

Yunan medeniyetinin kökeninin Türkleştirilmesinde ise *"…Eti, Minos ve Miken medeniyeti varisi olan Türkler 8. asra doğru yeni bir medeniyet kurdular. Bu medeniyete İyon medeniyeti adı verildi…Yunan medeniyeti dediğimiz işte bu İyon yani İyeler medeniyetidir*" (TTTC 1931a:203) denilmektedir. Benzer bir ifade ise "*böylece Ortaasya'dan gelen medeniyet bütün Akdeniz kıyılarında yeni filizler vermiş oldu. Kökü bir olan bu medeniyete sonradan Elen veya Grek medeniyeti adı verilmiştir*" (Kültür Bakanlığı 1938a:161) biçimindedir. Günaltay (1939:229) ise "*Anadolu'dan gelen brakisefal insan kafilelerinin başbuğlarına Ege (eke) denildiğinden…Ege parçasına da bu isim verilmiştir*" ifadesiyle konuya daha farklı bir bakış açısı sunmuştur. Üstelik "*Ege kültürünün menşei şarktır. Bu menşe Anadolu ve Sümer yoliyle Ortaasya'ya dayanmaktadır*" (Günaltay 1939:229) denilerek, hem burada ortaya çıkan medeniyetin hem de daha sonra Avrupa topluluklarının ve medeniyetinin kökenini Türkleştirme çabasını açıkça ortaya koymuştur. Bugünkü Yunanlıların, benliklerini ve özlerini kaybetmiş olan Türkler oldukları da dile getirilmektedir (Günaltay 1939:241; Mansel vd 1942:102).

Tekrar Roma medeniyetine dönülecek olursa, "*hulasası şudur: Etrüskler, Türsenler, Türkalar, Ege adalarında, Anadolu'da kadimden beri oturmuş olan kavimlerdir. Bunlara Akalar, Ekeler, Etiler denildiğini biliyoruz*" denilmektedir. Üstelik *"…Etrüskler milattan sekiz asır evel merkezi İtalya'da medeniyetin merkezi ve membaı olmuştu. Diğer hiçbir Avrupalı millet hars itibarile bunlara muadil değildi*" (TTTC 1931a:267-269) ifadesiyle de, diğer Avrupalı milletlerden açıkça farklılaştırılmaktadır. İtalya'nın, Ortaasyalı Türkler gelmeden önceki hali medeni olmayan, siyasi, ırkî ve dil birliği olmayan, mağaralarda yaşayan bir ortam olarak tasvir edildikten sonra, Etrüsk medeniyetinin İtalya'ya girmesiyle tarih devrinin başladığı söylenmektedir. "*Baltık sahillerinden ve İskandinavya'dan cenuba gelenlerin menşeleri Ortaasya yaylasıdır. Bu insanlar, şimal yolu ile şarktan garba binlerce*

sene zarfında intikal etmişlerdir" (TTTC 1931a:263). Yunanistan gibi İtalya ile ilgili olarak da dipnotlarda Türklük kökenlerini anlatan açıklamalar vardır.[25]

O halde topluca bakıldığında köken ve ırk temelinde pek çok millet ya da toplumun Türk olduğunun değişik mantık silsileleriyle ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Hunlar, İskitler, Hititler, Göktürkler, Uygurlar gibi Türk oldukları ispata gerek olmayan topluluklar hariç tutulursa farklı kitaplarda kimlerin Türk olduğuna dair ifadelerin topluca değerlendirilmesi durumunda, ***Meonyalılar, Trako-Frikler, Sartlılar, Turşalar, Etiler ve Lidyalılar, Etrüskler***, ***Türsenler***, ***Türkalar*** (TTTC 1931a:142; Günaltay 1939:13), ***Ligürler***, ***İberler, Kimriler*** (TTTC 1931b:15; Günaltay 1939:13; TTTC 1931a:106), ***Traklar*** (Ali 1930-31:161), Ortaasya'dan göçtükleri söylenilen ***Keltler*** yahut ***Gollüler*** (TTTC 1931b:16), ***Germenler***[26] (TTTC 1931b:18), ***Alanlar***[27] (TTTC 1931b:21), ***Franklar*** (TTTC 1931b:34; Taner 1945:19), ***Süev*** ve ***Vandallar*** (TTTC 1931b:132) tarih kitaplarına göre Türk kökenlidirler. Irk

---

[25] Etrüryalıların kabile babası olan Tyrsénos, efsanevi Lidya kralı Atys'in oğludur…kral Tarquinius…Etilerin milli ilahlarından olup bütün Cenubi Anadolu'da tesadüf edilen Tarku yahut Tarchu aynı isimle münasebettedir. Etrüskler buna Tarqu derler. Bunu onlar Anadolu'dan İtaya yarımadasına götürmüşlerdir…Etrüsklerin menşei küçükasyadır…Targquinius ismi Tarchu ismile (Elamca Turku) birdir. Romalı Metellus (Etrüskçe Matulna) Etilerde şahıs ismi olan Mutanlu'nun müradifidir. İndu–Germen olmayan ve asılları Etrüskçe olan bütün bu Roma isimleri menşe itibariyle küçükasyanın cenup ve cenubuşarkisine mensuptur… (TTTC-Tarih-I 1931:264-265).

[26] Germenlerle ilgili dipnotta şu ifade yer almaktadır: "Bugün Germen camiasına dahil sayılan zümreler arasında Avrupa'nın şimal kısımları sakinlerinden olup sonradan Ortaasya mühacirlerine karışmış olanlar da vardır".

[27] Alan isminin, Türkçe "dağ veya tepe üzerindeki düzlükler ve ormanlar içinde açılmış düzlük yerler" anlamına geldiği yine aynı sayfadaki dipnotta belirtilmiştir. Ayrıca Alanlar'ın Ural dağlarından büyük atlas denizi ve Akdenize kadar olan ülkeleri iki üç asır zarfında 'çiğnedikleri' ve Fransa ile İspanya'ya yerleştikleri belirtilmektedir ki, böylece dolaylı olarak Alanlar üzerinden İspanya ve Fransa'da da Türk kökenler aranma gayreti sergilenmiş olmaktadır.

konusunun deri rengine göre değil kemik ve iskelet temelinde incelenmesi gerektiği belirtildikten sonra, Türklerin brakisefal ırka mensup olduğu, buna göre de ***Elam, Sümer, Subari, Kasitler, Hurriler, Mitanniler, Proto-Hititler, Hititler, Mısır Deltası Halkı***'nın Ortaasya'dan göçen brakisefal ırk mensubu kavimler olduğu yani Türk kökenli oldukları belirtilmektedir (Günaltay 1939:13). Ayrıca göçler sonucu Türklerin giderek karıştığı ***İrlandalılar***, ***Britanyalılar***, ***Berberiler***, ***İskandinavyalılar*** (Kültür Bakanlığı 1938b:29; Kültür Bakanlığı 1938a:28; TTTC 1931a:165) ile II.Filip'in (İskender'in babası) Makedonyası, Mısır, İran, Hindistan, Çin gibi büyük medeniyetlerle Fenikelilerin, Frikyalıların ilk ahalileri ve ayrıca Lenin'in ailesi, Budha ve Konfüçyüs topyekün Türkleştirilmiştir.

c) 'Asker ve Güçlü Millet' Olarak Türkler

Türkçü ifadelerden önemli bir kısmı da Türklerin askeri açıdan büyük ordulara, orduların ücretli olmayan gönüllü ve cenkçi askerlerden oluştuğuna, askerlerin kahraman ve fedakarlığına, kısacası Türklerin askeri açıdan teşkilatçı kabiliyete sahip olduklarına vurgu yapmaktadır. Özellikle Türklerden bahsederken 'asker millet' ifadesinin kullanılması da bu anlamda önemli bir noktadır. Nitekim Türklerin dünyanın en eşsiz ve kahraman bir milleti olarak binlerce yıllık geçmişi içinde hiçbir yabancı devletin boyunduruğu altına girmediği, bunu da istiklalini korumak için yıllarca kan dökerek ve savaşarak başardığı, kuvvetli kolu ve keskin kılıcıyla her zaman müstakil yaşadığı, bu nedenle de bugün "*bütün dünya içinde en şerefli bir yer kazanmış olan müstakil Türk Devleti'nin yurttaşları*" olarak övünç kaynağı olduğu (Rona 1940:1) belirtilmektedir. Asker milletler arasında ise Hunlar ve İskitler en başta zikredilmektedir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı döneminde Türk askerlerinin gösterdiği kahramanlık ve fedakarlıklar da, milli mücadelenin anlatıldığı bölümlerde sıklıkla dile getirilmiştir. 'Askerlik', iyi bir yurttaş olabilmenin zorunlu şartlarından olduğundandır ki, yurt bilgisi kitaplarının pek çoğunda ordu ve askerliğin anlatıldığı ayrı bir bölüm de bulunmaktadır.

Askerliğin kutsallığına geçmeden evvel, Türklerin askerlik konusundaki kabiliyetlerinin ve dolayısıyla asker millet olduklarına dair ifadelerin ne biçimde kurgulandıklarına bakmak gerekir. "*Ortaçağda*

Türklerin siyaset ve medeniyet bakımından pek değerli işler başardığını görüyoruz. Kora körfezinden Kafkaslara, Avrupa ortalarına, Balkanlara kadar uzayan yerler ***bizim için baştan başa egemenlik alanı*** *olmuştur*" (Mansel vd 1943a:14) ifadesinde Türklerin 'biz' temelinde güçlü millet oluşuna değinilmiştir. "*Hunlar diğer Türkler gibi cenkçiydiler…böyle bir milletin kuracağı ordunun gerek teşkilat gerekse disiplin bakımından pek mükemmel olacağı kendiliğinden anlaşılır*" (Mansel vd 1942:17) ifadesi, "*Aksayışarktan Aksayıgarbe kadar bütün memleketler Türklere boyun iğmişlerdir. Türklerin mağlup olmaz ordularına hiçbir millet karşı duramaz*" (TTTC 1931b:47) ifadesi ya da "*Hunlar askerlikte eşsizdiler. Teşkilatı pek yolunda olan ordularının önünde hiçbir devlet dayanamıyordu*" (Mansel vd 1943a:3; Taner 1945:14) ifadesi, Türklerin askerlik konusundaki üstünlüklerini dile getirmekte ve bu anlamda Türklerin diğer milletlerden ayrıldıkları ifade edilmektedir. Özellikle göçler sonrasında dünyanın pek çok yerine dağılan Türklerin bu kadar geniş coğrafyaya yayılabilmeleri ve gittikleri yerlerde sayısız güçlü devlet kurmaları da onların asker ve güçlü bir millet oluşuna dayandırılmıştır. "*…ve esrarengiz bir heyecan içinde, mukavemet edilmez bir kudret halinde önüne gelen her maniayı yıkarak, aşarak ilerlediler…bu taşkın ve coşkun sel…*" (Ali 1930:68) ya da yine aynı kitaptaki "*devam eden harpler Türk kuvvetinin öyle kolay kolay sarsılmaz bir kudret olduğunu göstermiştir…vakıa Türk milleti birçok imparatorlukları, krallıkları, sultanlıkları yıkarak, önüne çıkan bütün milletleri sürerek zaferden zafere koşarak bir harika göstermiştir*" (Ali 1930:69) ifadeleri tam da bu noktayı anlatan yan anlamlarla örülüdür. Askeri alandaki bu başarı ve kabiliyettir ki Türklerin Abbasiler zamanında "*halifeleri istedikleri gibi azil ve tayin*" edebilmelerini (TTTC 1931b:160) bile sağlamıştır. Bu güçlü askerler sayesindedir ki, bugün gurur duyulan '*ecdat'*, asırlarca zaferler kazanmıştır. Öyle ki, tüm dünya milletleriyle çarpışıp, galip gelerek Osmanlı İmparatorluğu'nu da vücuda getirmişlerdir (Ali 1930:112).

Türklerin İslamı kabul etmeleriyle birlikte, askerlik, devlet teşkilatçılığı ve adaletçilikleriyle İslam medeniyetinin öncüleri ve en büyük yardımcıları ve hatta Müslüman dünyasının lideri oldukları (Mansel vd 1943a:19, 27, 55; Ekrem ve Halit 1930:12) da anlatılmaktadır. Diğer bir deyişle, 'Araplara medeniyet ve askerlikte üstat olan Türkler', söy-

lemini görmek olanaklıdır. Örneğin, Arapların Semerkant'a girdikten sonra Türklerden kağıtçılık sanatını öğrendikleri, askerlik sanat ve meziyetlerini Arap ordularına kazandıranların Türkler oldukları (TTTC 1931b:147) anlatılmaktadır. Hatta Abbasi halifesi olan Harun Reşit'in, Türk asıllı olan Bermekoğlu sülalesinin İslam devletine zeka ve iktidarı ile hizmetlerini çekemediği ve bu nedenle Şiilere yapılan zulümden çok daha fazlasının Bermekoğlu soyuna yapıldığı ifade edilmektedir (Mansel vd 1943a:27). Bunun ötesinde Mutasım'ın annesinin Türk olması nedeniyle (Ali 1929:78) Türklere yakın ilgi ve sevgi gösterdiği, Türklerden bir hassa ordusu kurduğu ve askerleri için Samarra şehrini kurup orada yaşamağa başladığı (Taner 1945:65) da eklenmektedir. Nitekim Türklerin asker bir millet olmasının İslam dünyası için önemi "*Abbasilerin kazandıkları başarılarda Türk askerlerinin değerli işler gördüğünü biliyoruz. Mu'tasım'ın Amorium'da Bizanslılara üstün gelmesi bunun güzel bir örneğidir*" (Mansel vd 1943a:50) biçiminde anlatılmaktadır. Özellikle Türklerin kitlesel olarak Müslüman olmalarının, Türk ve cihan tarihleri için çok önemli bir olay olduğu, böylece İslamiyetin bir cihan dini olmaya başladığı ve içine düştüğü tehlikeden de kurtulduğu ifade edilmektedir (Mansel vd 1943a:44). Böylece Türklerin asker ve güçlü bir millet oluşları, İslamın koruyuculuğunu da üstlenmelerini gerektirdiği anlatılmaya çalışılmaktadır. O tarihte yaşamış olan bir tarihçinin (*kim olduğu belirtilmemiş*), Türk ordusu hakkında söylediklerine bakıldığında; '*bu ordu genç, dinç, güzel ve levent efrattan teşekkül etmişti. Ordu efradı ipekli elbiseleri, sırmalı kumaşları ile herkesin takdir ve hürmetini kazanıyordu. Bu türkler sayesindedir ki, Abbasi Devletinin nüfuzu teessüs etti, işamin şevketi yükseldi*'" (Taner 1945:65) denilmekte ve Abbasilerin etraftaki düşmanlardan bu ordu sayesinde korunabildikleri anlatılmaktadır.

Askeri teşkilatça üstünlük, Selçuklular ve Osmanlılar için de geçerlidir. Çünkü bütün Türk devletlerinin büyük ve güçlü bir temele dayanmasının nedeni güçlü ordular kurmalarındandır. Bu çerçevede Türk savaşları da, fedakarlık ve kahramanlıkla örülü destansı bir üslupla anlatılmıştır. Ertuğrul Beyin tek başına Bizans tekfurlarına savaş açması ve Söğüt'ü almasına binaen belirtilen "*kılıcının hakkı olan bu yerler, sultan tarafından Ertuğrul Beye verildi*" (Taner 1945:138) ifadesi özellikle kuruluş ve yükseliş döneminde askerlik üzerinden

Osmanlının aslında Türk kökenlerine bağlı ve sadık olduğunu dile getirmekte ve olumlamaktadır. Diğer taraftan, Avrupalıların ücretli askerlerine karşılık Osmanlılarda düzenli bir ordunun varlığının Osmanlıların hızla yayılmasına yardım ettiği (Mansel vd 1943b:10) belirtilerek, bu anlamda Osmanlı'daki askeri teşkilatlanmanın Türk özüne bağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca Kanuni Süleyman'ın seferlerinden biri esnasında bindiği atın gümüş üzengisinin kırılması ve bir yeniçerinin bunu tamir etmesi üzerine padişahın sinirlenerek '*ocağa esnaf karışmış'* diye subayları azarlaması ve söz konusu yeniçeriyi ordudan çıkarttırması da, Osmanlının ve dolayısıyla Türklerin orduya verdikleri önemi dile getirmesi bakımından anlamlı birer örnektir (Mansel vd 1943b:59).

Savaşçı ve yiğit asker olma neredeyse tamamen Türklere mal edildiğinden bu özellik aynı zamanda, öteki milletlerin bu yönleriyle olumsuzlanmalarına da neden olabilmektedir. Örneğin, Sami ve Hami asıldan gelen Mısırlıların savaşçı olmadıkları ve askerlikten kaçtıkları, bu sebeple de Firavunlar'ın ordularını ekseriyetle Anadolu halkından teşkil ettiklerinin (Kültür Bakanlığı 1938b:102) ifade edilmesi, hem asker ve savaşçı olmamak üzerinden Mısırlıları olumsuzlarken, hem de askerlerin Anadolu halkından oluştuğunu belirtmek suretiyle Anadolu'da yaşayan Etilerin dolayısıyla Türklerin asker ve savaşçı kimlikleri olumlanmış olmaktadır.

Asker bir milletten gelindiği için özellikle 'ücretli askerlik' ve yabancı milletlerden toplanan askerlerle ülkenin korunması her çağ ve millette eleştiriye tabi tutulmuştur. Milli niteliğe sahip olmayan askerlere dayalı devletlerin başarısızlığa ve yıkılmaya mahkum oldukları mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Örneğin, Lidya kralı Krezüs'ün vatan duygularından mahrum, dört bucaktan toplanma karmakarışık ırk ve millet mensuplarından mürekkep paralı askerlerle ordu teşkil eylediği, para için toplanan ve anayurda karşı yapılacak fedakarlık ruhundan ve her türlü vatan hislerinden mahrum olan bu ücretli yabancı askerlerin ise vatan müdafaası yapamadığı ve bin yıllık Lidya'nın mahvına da vatan duygusu olmayan bu ordunun sebep olduğu, çünkü vatan sevgisi olmayan türlü milletlerden derlenmiş ücretli yabancılardan kurulu bu orduda vatan sevgisi ve fedakarlık duygusunun yokluğu belirtilmektedir (Kültür Bakanlığı 1938b:132; Unat ve Su Tarihsiz:60-63; TTTC

1931a:145; Günaltay 1939:173; Unat 1947:107). Öte yandan, Atinalılarla yaptıkları savaşta başarılı olamayan Perslerin çok güçlü ve kalabalık ordularına rağmen başarısızlıkları da yine vatan sevgisinden mahrum olan, paralı askerlere bağlanmıştır (Unat ve Su Tarihsiz:108; Unat 1947:157, 179; Günaltay 1939:267). Benzer ifadeler imparatorluk dönemi Roma için de söz konusudur (TTTC 1931a:282; Unat ve Su Tarihsiz:163-164). Ayrıca vatan hissinden mahrum ücretli Atina ordusu karşısındaki Türk asıllı II. Filip idaresindeki *vatanperver* Makedon ordusu (Unat 1947:176; TTTC 1931a:244-245; Kültür Bakanlığı 1938b:208-211) da kitaplarda sıklıkla anlatılmıştır.

Avrupa'da ilk defa daimi ve muntazam bir orduyu vücuda getirenin Türkler olduğu ve Türk ordularının zamanın en muntazam, en mükemmel ve en mücehhez orduları (Ali 1930:146) olduğu belirtilerek, Türklerin asker millet olmalarıyla olumlanmalarının yanında, Avrupalılar da orduları üzerinden olumsuzlanmaktadır. 17. asırda bile Avrupa'da daimi ordusu olan yegane milletin Türkler olduğu, buna karşın Avrupalıların ordularının "*hangi milletten olursa olsun toplarlardı…serseriler ücret mukabilinde girerlerdi…muntazam üniformaları yoktu…askerlerin hayatı pek sefilane idi…harp olunca memleketleri yağma ederek geçinirlerdi*" (Ali 1930:109) biçiminde tasvir edilmesi bu olumlama-olumsuzlama ilişkisini göstermektedir. Benzer olumsuzlama ifadeleri sonraki sayfalarda da devam etmektedir: "*Her memleketin serserilerinden toplanan askerler yalnız yağma için değil eğlence için de insan keserlerdi…askerler kestikleri erkeklerin, kadınların, çocukların ellerini, kollarını, şapkalarına süs diye takarlardı*" (Ali 1930:110). Görüldüğü üzere, sadece ücretli olmalarıyla değil, fakat aynı zamanda vahşilik ve acımasızlıklarıyla da Avrupa ordu ve askerleri olumsuzlanmış olmaktadır.

Kurtuluş Savaşı mücadelesi ise Türklerin ecdatlarından aldıkları güçlü ve fedakar asker ruhunun bir yansıması olarak görülebilir. Nitekim "*…dünyanın en cesur ve fedakar milleti olan Türkler*"in bu savaşta da "*siperlerden süngülerile vatanlarını müdafaa*" (Ali 1930) ettikleri belirtilerek, toprakları uğruna her türlü yokluğa, cephanesizliğe rağmen süngü ile vatanlarını savunmalarıyla fedakarlıkları ve cesaretleri dile getirilmiştir. Bu fedakarlık ve feragattir ki, savaşın zaferle neticelenmesini doğurmuştur. Çünkü bu ordu "*memleket ve milli gaye ile alaka-*

sı olmıyacak olan ücretli askerlerden" oluşmamıştır. Bu nedenledir ki ücretli askerlerden oluşan ve hatta "*gönüllü askerlerden mürekkep ordu bizce muteber değildir ve mevzuubahs değildir. Milli ordu, millet birliğinin ve devlet varlığının en göze çarpan timsalidir*" (İnan 1931:173) denilmektedir.

Bu noktada askerlik vazifesinin cumhuriyet dönemiyle birlikte nasıl algılandığı ve neye hizmet ettiğine dair ders kitaplarında ayrı bir bölüm olarak yer verilen anlatımlara da kısaca değinmekte fayda vardır. "*Temeli haysiyet duygusu, vazife saygısı, yurt sevgisi*" olarak ifade edilen askerliğin, "*zeka, azim, irade, kahramanlık ve fedakarlık gibi kültür unsurlarına*" dayandığı söylenmektedir. Askerliğin anlatıldığı bu ifadelerde kullanılan kavramların (haysiyet duygusu, vazife saygısı, yurt sevgisi, zeka, azim, kahramanlık, fedakarlık) hepsinin de Türk milletini diğerlerinden ayıran temel kavramlar olduğuna dikkat etmek gerekir. Aynı zamanda iyi bir asker *ulusal üstünlüğe* inanır. O halde bütün bu özellikler yan yana getirildiğinde "*Türk, en iyi askerdir*" (Su ve Duru 1945:288) biçiminde bir sonuca ulaşılabilmektedir.

Dolayısıyla "*Türk ordusu…nerede iyi idare edilmişse, orada en kuvvetli düşmanlarına boyun eğdirmiştir. Askerliği sever, yılmaz, kazanacağına inanır, çelik gibi sağlam Türk soyu … yurduna göz dikenleri daima ve mutlaka yenecektir*", çünkü "*Türk ulusu askerlik ruhu en ilerlemiş ve erginleşmiş olan ulustur*" ifadeleri, aslında Osmanlı döneminde özellikle gerileme döneminde yaşanan askeri başarısızlıkların Türk milletine mal edilmemesi gerektiğine ilişkindir. Çünkü kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Osmanlıyı imparatorluğa dönüştüren en önemli faktörlerden birisi *Türk Ordusu* olarak anılmaktadır. Aynı ordunun son iki yüz yılda başarısızlıklara uğraması ise 'Türk askerlerinin değil, o askerleri idare eden zihniyetin yani Osmanlının eseridir', mesajı verilmeye çalışılmıştır. Bu noktada söz konusu mesajı vermede, dilin ideolojik söylem yolunda nasıl kullanıldığına da değinmek gerekir. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu yerine *Türk İmparatorluğu* ifadesinin kullanımında olduğu gibi, askerlerin de kuruluş ve yükseliş döneminde *Türk askeri* biçiminde anıldığı, bilhassa gerileme döneminin askeri başarısızlıklarına değinildiği metinlerde ise ordunun *Osmanlı askeri*/*ordusu* biçiminde anıldığı saptanmıştır. Diğer bir deyişle, ordu başarılı olduğu durumlarda Türk sıfatıyla, başarısız olduğu durumlarda ise Osmanlı

sıfatıyla anılmaktadır. Her ne kadar kitaplarda bu yönde kesin bir dil birliğinden, kesin ve birbiriyle tutarlı olan bir üsluptan bahsetmek olanaklı değilse de; kitap yazarlarının elden geldiğince bu ayrıma dikkat ettikleri yapılan analizlerden hareketle söylenebilir.

Örneğin TTTC'nin (1933:31,32,49,65,246) *Tarih-III* cildinde "galip gelen, başarı elde eden, Portekiz ordusunu mahveden, zafer kazanan" Türk ordusu ya da askeridir. 10.000 kişilik Türk ordusunun, 60.000 kişilik Hıristiyan ordusunun hemen hepsini kılıçtan geçirdiği (TTTC 1933:20) söylenirken de ordu yine Türk sıfatıyla anılmaktadır. Su ve Duru'nun (1945) *Tarih-III* kitabında ise ordunun başarı kazanması durumunda *Türk*, başarısızlıklara uğraması durumunda ise *Osmanlı* sıfatıyla anıldığına ilişkin cümlelere şöyle örnekler verilebilinir: "*Osmanlı ordusu* ***bozuldu*** *ve* ***dağınık*** *bir şekilde…*" (49. sayfa), "*sayıca üstün olan Osmanlı ordusu Rusları tıpkı Purut savaşında olduğu gibi kuşatmıştı. Fakat bu defa Ruslar…yeniçerileri* ***bozdular****,* ***kayıplarımız*** *ağır oldu*" (61.sayfa), "*Kavalalı'nın ordusu ile yapılan savaşta Osmanlı ordusu* ***bozguna*** *uğradı*" (105. sayfa), "*Osmanlı ordusunu yürütenlerin* ***bilgisizliği****,* ***düşüncesizliği****, ellerinden bir şey gelmeyişi, birçok* ***yanlışlıkları****…*" (163.sayfa), "*öteden beri yapılan* ***yanlışlıkları*** *Osmanlı ordusunu düzelemeyecek bir hale sokmuştu…Osmanlı ordusu da kat kat yüksek bir düşman karşısında kaldı;* ***geri çekilmeye*** *başladı*" (167.sayfa).

Şimdi verilecek örneklerde bahsi geçen ordu ya da asker yine Osmanlı ordusudur, ancak bu kez Türk sıfatıyla anılmaktadır: "*Türk ordusu, Lehlilere, Avusturyalılara ve Venediklilere karşı ayrı ayrı cephelerde savaşmak zorunda kaldı*" (49.sayfa), "*Rus orduları, Dinyester nehrini geçerken Türk orduları da Tuna'yı aştı…Çar, Türk ordusu karşısında tutunamadı*" (53.sayfa), "*Petro'nun Türk ordusuna yenilgisi…*" (54. sayfa), "*Türk donanması Akdenizin en kuvvetli donanması oldu ve yıllarca bu sular düşman gemilerine geçit vermiyen bir Türk denizi olarak kaldı*" (85.sayfa), "*Rus orduları …Türk ordusu tarafından bozguna uğratıldı…*" (98.sayfa), "*Türk Ordusunun ne harikalar yaratacağını G.Osman Paşa bütün dünyaya ispat etmiştir*" (140.sayfa), "*1.DS.'nda Türk Ordusu 4 yıl kahramanca döğüştüler, bütün güçlüklere göğüs gerdiler*" (148.sayfa).

Görüldüğü üzere bu ikinci tür cümlelerde ordu yine Osmanlının ordusu olduğu halde, Türk ordusu olarak anılmakta ve başarıları ile dile getirilmektedir. Buradaki örnekler sadece asker ya da ordu üzerinden, biz-öteki ilişkisinin kurgulanışını göstermek bakımından zikredilmiştir. Diğer bir deyişle, 'biz hakkında olumsuz, öteki hakkında ise olumlu şeyler söyleme' kuralına uygun olarak, Osmanlı'nın ötekileştirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Ayrıca ders kitaplarında kesin olarak 1. DS. ile birlikte *Türk ordusu* ifadesinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. "*Bu ordu Türk tarihinin en büyük ve muntazam bir ordusu idi*" denilerek, 1. DS'nda yaşanan başarısızlıkların da yine Türk ordusuna değil, İTC ve orduyu idare edenlere ait olduğu mesajı verilmektedir. Çünkü özellikle Almanların orduyu idare etmeleri ve Sarıkamış'taki felaketler, Almanların kendi milli menfaatleri uğruna Türk ordusunu kullanmalarına ve bunu göremeyen İTC subaylarına atfedilmektedir (Maarif Vekaleti 1933b:163). Çünkü asker bir millet olan Türklerin böylesi başarısızlıklara uğramasına, bu söylem bağlamında yer yoktur. "*Yüzlerce yıldan beri ataları askerlik eden Türklerden başka hangi millet vardır?*", "*hangi millettir ki, Türk kadar askerlik etmiş, Türk kadar askerliği sevmiş olsun?*", "*asker geçerken görürsek yüreğimiz hoplamağa, gözlerimiz yaşarmaya başlar*", "*babamız askerdi, büyükbabamız askerdi, dedemiz askerdi*", "*yeryüzünün her tarafındaki milletler, Türkün ne iyi, ne kahraman, ne cesur asker olduğunu bilir ve söyler*", "*asker olmak Türke Tanrı vergisidir. Türk, yurdu için, milleti için, büyük ve yüksek fikirler ve duygular için ölmekten korkmayan bir millettir*" (Maarif Vekaleti 1933a:66) ifadeleri, *Türk = asker millet* biçiminde bir formülasyon çıkarmaktadır ortaya. Hatta sadece Türklerin geçmişten bugüne asker olduklarıyla yetinilmemekte, yeni Türk devletinde bütün milletin asker olduğu (Maarif Vekaleti 1933a:69) da ifade edilmektedir.

Askerlik ise öldürmeği ve ölmeği gözüne almayı gerektirmektedir. "*Asker ölüme istiye istiye koşar; ölmek değil, öldürmek için koşar; fakat bu koşuşta ölmek de vardır*" (Maarif Vekaleti 1933a:71). Ancak asker ocağı sadece bu tür değerleri aktaran bir kurum da değildir. Bir büyük mektep olarak değerlendirilen askerlikte öğrenilen şeylere bakıldığında, itaat, yurdunu ve milletini sevme, arkadaşlık, okumayazma, yurtseverlik, milletseverlik, temiz ahlaklılık, meslek edinme vb

(Maarif Vekaleti 1933a:74) değerlerle, adeta parti, halkevleri, gazete, radyo gibi devletin ideolojik bir aygıtı olarak tasarlanmıştır. Yurttaşların askerlikte yalnız okuma yazma değil, ayı zamanda eşitliği öğrendikleri, cesaret ve teşebbüs fikirlerini geliştirdikleri; böylece bütün bireylerin "*bir duyan, bir düşünen aynı toprağın evladı olduklarını*" en iyi biçimde hissettikleri; milletin kıymetli, kudretli ve yüksek medeniyetli olabilmesi için yegane muhafızın ve milleti dünya karşısında hürmete layık bir mevkide tutan yegane vasıtanın da ordu olduğu, yurttaşların bu değerleri en iyi ordu içinde öğrenecekleri önemle vurgulanmaktadır. Bu haliyle ordu, "*aynı zamanda bir görgü yeridir; hiçbir ilim ve fen yoktur ki, orduda bir tatbik sahası bulmasın…Türk ordusu fen ve sanat noktalarından bütün tekamüller yeridir*" (TTTC 1931c:335; Danışman 1939:95; Rona 1940:39).

Ordu aynı zamanda cumhuriyetin muhafızlığını yapacak en önemli güçlerden biri olarak da tanımlanmaktadır: "*Türk vatanını, istiklal ve* ***cumhuriyetini, korumak*** *için harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir. Şu halde asker vatan ve* ***cumhuriyetin muhafız ve müdafii*** *olmuş olur. Askerlik, şanlı şerefli bir meslektir*" (Danışman 1939:95). Bu nedenledir ki, "*vatandaşların, vatan ve cumhuriyeti korumak için silahlı olarak hazır bulunmaları en birinci ve şerefli vazifeleridir*". "*Ordu, cumhuriyet aleyhine teşebbüslere karşı devlet ve hükümetin irade ve kuvvetini tecessüm ettirir. Bu suretle herkesi, devlet intizamından, devlet emniyetinden hissedar kılmak vazifesini yapar*", "*…ordunun birinci vazifesi azami kudret ve kabiliyete malik olmaya çalışmaktır. Devletin şevket ve şerefi bununla yükselir*" (İnan 1931:174). "*Her zaman, her tehlikeye karşı bütün milletin hazır bulunması lazımdır*" denildikten sonra askerlik dersinin bütün milleti askerliğe hazırlamak için okul müfredatına konduğu söylenmekte ve "*her Türk çocuğu, bu bilgilerini artırarak kendisini askerliğe hazırlamadığı bir borç bilir. Türk çocuğu! Yurdun biricik varlığı, biricik kuvveti, biricik desteği sensin. Asker olduğunu unutma. Her Türk yurttaşı asker doğar, asker olarak ölür*" (Rona 1940: 39) denilerek, düşman imgesi ve buna karşı teyakkuz haline yönelik duyguların görünür kılındığı söylenebilir.

d) Özcülük Temelli Türkçülük İfadeleri ve 'Milli His-Duygu' Üzerinden Ulusal Benliğin Kuruluşu

Burada özcülükten kasıt, özellikle kültürel anlamda ne kadar iyi şey varsa, bunların neredeyse tamamiyle Türklere mal edilmesi ve bu değerlerin sadece Türklerde bulunabileceği türünden bir söylemin egemen olmasıdır. Dolayısıyla bu söylem, kendi içinde Türklerin diğer milletlere göre yüceltilmesini de beraberinde getirmektedir. Örneğin Alpaslan'ın Malazgirt Savaşı sonrasında Bizans orduları komutanına bir esir gibi değil de bir asker olarak muamelede bulunması ve yanına asker vererek ülkesine geri göndermesi, ilgili konunun işlendiği hemen her kitapta dile getirilmiştir. Alpaslan'ın bu tavrı da doğal olarak "*ancak Türklerin gösterebileceği yüksek bir insaniyetliğe…*', (Ekrem ve Halit 1930:16) ve hoşgörüye bağlanmaktadır. Yine aynı kitapta yer alan bir başka ifade de ise Kurtuluş Savaşı kastedilerek "*bütün bu azametli kurtuluş hücumu…cihan tarihinde şimdiye kadar hiçbir millet buna benzer bir zafer kazanmamıştı*" (Ekrem ve Halit 1930:41) denilmek suretiyle, Türk milletinden başka hiçbir milletin böylesine kahramanca ve fedakarane bir şekilde savaşıp savaşı zaferle sonuçlandıramadığı, bunun ancak Türk milleti gibi asker bir millet tarafından başarılabileceği anlamı gizlidir.

Özcülük temelli Türkçülüğü dilde de görmek olanaklıdır. "*Türk dili kendi aslından çıkma, başlı başına bir dildir. Bugün Tuna yalılarından Lena ormanı kıyılarına, Kadırgan dağlarına, Şimal Buz Denizinden Umman Denizine kadar olan geniş yerlerdeki insanlar arasında biricik anlaşma vasıtasıdır*" (Kültür Bakanlığı 1938b:20) ifadesinde Türkçe, diğer diller içerisinde kendinden menkul bir olumlama ile 'biricikliği, tekliği' dolayısıyla öteki diller gibi bozulmuş, karışmış, yozlaşmış bir dil olmadığı yönünde olumlanmaktadır. Çünkü o dil, Türklerin kullandığı, Türkler arasında ulusal benlik ve milli duyguyu yaratan bir güç ve Türklerin millet olabilmelerinde en önemli ögedir. Oysa diğer diller başta Türkçeden türemek ve diğer dillerle kaynaşarak aslını kaybetmek gibi orijinal olmayan ve dolayısıyla özcü bir söyleme temel oluşturamayan niteliktedir. Bu anlamda "*Türk dili dünyada **en** güzel, **en** zengin ve **en** kolay olabilecek bir dil*" olarak sunulmakta "*Türk milleti için mukaddes bir hazine*" ve aynı zamanda "*Türk milletinin kalbi, zihni*" (İnan 1931:8) olduğu ifade edilmektedir.

Dilden başka Türklerin yarattığı medeniyette de benzer bir özcü tavır görmek olanaklıdır. Türklerin yarattığı medeniyetin dünya yüzündeki ilk medeniyet olduğu, dolayısıyla diğer bütün medeniyetlerin Türk medeniyetinden aldığı feyizle ortaya çıktığı (Kültür Bakanlığı 1938b:25) anlatılmaya çalışılmaktadır. Ya da "*Çin yerlisini taş devrinden çıkararak medeniyet yolunda yükseltmeğe başlayanlar*"ın Türkler olduğu, "*Çin'de edebiyatın en parlak devri*"nin Türk sülaleleri zamanına rastladığı, "*İnce ve zarif Çin mimarlığının*" Türklerin göç devirlerinde kullandıkları çadırların bir hatırası olarak biribiri üzerine geçirilmiş çadır şeklinde çatılarıyla kendine mahsus bir güzellik göstermesi (Kültür Bakanlığı 1938b:40-43; Unat 1947:24) hep medeniyet odaklı özcülük ifadeleridir. Diğer bir deyişle, bu cümlelerin verdiği mesajın içeriğinde, 'aslında Türkler olmasaydı, Çin'de medeniyetin, edebiyatın, mimarinin uzun yıllar gelişemeyeceği, Türkler sayesinde Çinlilerin bu gelişmeyi başarabildikleri' söyleminin gizli olduğu açıktır.

Özcü ifadelere bir başka örnek de, yine bir ilke imza atılması bağlamında "*akıl hastalıklarının tedavisini ilk defa deneyen Türklerdir. Çiçek aşısı da Avrupa'da bilinmediği halde, Türkler tarafından tatbik edilmekte*" (Su ve Duru 1945:86-87) oluşudur. İktisadi alandaki başarılar da yine Türkler gibi büyük bir milletin ilk defa başarabildiği bir konudur. Nitekim Türkler *"...bir yere yerleştiler mi, orada hemen iktisat hayatına atılırlardı. Türkler çok iktisiyatçı bir ulus oldukları için, iş hayatından hiç ayrılmamışlardı. Çok defa muharebe edişleri iktisat ihtiyaçları yüzündendi*" gibi ifadelerle Türkler, neredeyse tarihte ilk kez iktisadi mantıkla olayları düşünen ve tasarlayan bir millet olarak anılmaktadır.

Medeniyet temelli Türkçü ifadeler anlatılırken de belirtildiği üzere, Avrupalıların vahşi yaşantılarının sonlandırılması da aslında sadece Türkler gibi medeni bir milletin başarabileceği hareket olarak okunabilir. "*…Bunlar Avrupa'nın vahşi vaziyetini değiştirdiler. Bu insanlar Ortaasya'dan yayılan Türkler idi. Türkler ziraatı ve hayvanları ehlileştirmeyi çoktan biliyorlardı…ziraat ve her türlü yeni sanatlardaki terakkiler ile cilalıtaş devrini, ilk idrak edenler Türklerdi*" (TTTC 1931a:12) ifadesindeki ***ilkler***, yani ilk ziraatla uğraşma, ilk hayvanı ehlileştirme, sanat alanındaki ilk ilerleme hep özcü referansla Türklüğü yüceltici niteliktedir. Benzer bir durum madencilikle ilgili olarak da

söylenebilir. Nitekim altın ve bakır madenleri kastedilerek, "*Avrupa'daki insanlar henüz göl kasabaları ve dolmenler inşa ededurdukları zamanlarda, şarkta Türkler en mühim sanatları doğuran keşifte bulunmuşlardı…bu keşif milattan en az 7 bin sene kadar evel vukubuldu*" (TTTC 1931a:14) ifadelerinde de Avrupa'nın ilkel yaşantısına eşzamanlı olarak Türklerin madencilikle ilgili olarak başardıkları keşiflerden bahsedilmekle, dünya tarihindeki ilk medeni millet oldukları anlatılmaya çalışılmaktadır.

Türklüğün ilk eski vatanı "*demir gibi insanlar yetiştiren*" (Ali 1930-31:153) Ortaasya'dan göçlerle dünyaya yayılan Türklerin, boş buldukları yerlere yerleşmeleri ve karşılaştıkları yerli halkı buralardan sürerek o toprakları kendilerine yurt edinmeleri de yine Türklerin, diğer milletlerin sahip olamadıkları bir özcü niteliğe dayandırılmaktadır. "*Yerlilere nazaran **çok yüksek** zekaları ve **mütekamil** silahları ile galebe çalmakta, yerleşmekte ve hükümlerini yürütmekte güçlük çekmediler. Boş buldukları sahalarda ise beğendikleri yerlere yerleşerek oraların **otokton** ahalisi oldular*" (TTTC 1931a:28) derken, aslında bu başarının altında yatan faktörün, diğerlerini olumsuzlamayı da beraberinde getiren 'zekaca yüksek olma' ve 'gelişmiş silahları' yapabilme kapasitelerine dayandırılmaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda Türklerin öteki milletlere nazaran yüksek bir ırk olduğu söylemini kendi içinde barındırdığı gibi, son örnek cümlede görüldüğü üzere, Türklerin yaşadıkları toprakların kutsallaştırılması ve Türklerin kendi öz malı kılınmasını da gerektirmektedir. Ayrıca Türklerin milli kabiliyetleri ile medeniyeti bir arada taşıdıklarını gösterebilecek şu ifade de oldukça anlamlı gözükmektedir: *"…temas ettikleri medeniyetleri **milli kabiliyetlerine** uydurdular, **kendilerine mahsus bir medeniyet** vücuda getirdiler…"* (Maarif Vekaleti 1929:68). Burada Türklerin, karşılaştıkları diğer medeniyetleri kendileştirmeleri anlatılırken, aynı zamanda, '*kendilerine mahsus bir medeniyet'* ifadesiyle de bu medeniyetin *bir eşi benzeri olmayan*, *kendinden menkul bir nitelik taşıdığı* üzerinden özcü bir tavır sergilenmektedir.

"*Osmanlı Türkleri Türk ırkının öz karakterlerini taşıyorlardı; cesur, kahraman ve doğru idiler. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi, devlet buyruğuna itaat gösterirlerdi. Kahramanlıkları hakkında ağızdan ağza canlı bir tarih dolaşırdı*" (Mansel vd 1943b:8) ifadesinde ise Türk

milletinin temel karakteristikleri *Osmanlı Türkleri* üzerinden anlatılmaktadır. Buna göre Türk milleti ile 'cesaret, kahramanlık, doğruluk, itaat ve saygı' gibi erdemler birbirinin olmazsa olmazı gibi kurgulanmıştır. Nitekim aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere, İnönü döneminde daha yüksek olmak üzere ve kendi içinde kahramanlığın fedakarlığa göre daha çok vurgulandığının da belirtilmesiyle, kahramanlık ve fedakarlık temalarının gerek tarih ve gerekse de yurt bilgisi ders kitaplarında sıklıkla vurgulandığı görülmektedir.

Tablo 11: Türk Milletinin Özcü Karakteristiklerinden Kahramanlık ve Fedakarlık Temaları

	Atatürk		İnönü		Atatürk	İnönü	Genel
	Tarih	Y. B.	Tarih	Y. B.	Toplam	Toplam	Toplam
Kahramanlık	0,04653	0,03374	0,04777	0,06813	0,08027	0,11590	**0,19618**
Fedakarlık	0,02368	0,03523	0,00800	0,05828	0,05891	0,06628	**0,12519**
TOPLAM	**0,07021**	**0,06897**	**0,05577**	**0,12641**	**0,13918**	**0,182183**	**0,32137**

İncelenen diğer tarih ders kitaplarından farklı olarak Osmanlı geçmişine çok fazla olumsuz atıflarda bulunmayan Mansel-Baysun-Karal'ın *Yeni ve Yakınçağlar* cildinde Osmanlı üzerinden Türklerin özcü karakteristiklerinin anlatımında, Osmanlı Türklerinin yardımseverlik ve zorda olana yardım etme hasletleri dile getirilmekte; hatta savaş halinde iki ordu görüldüğünde yenilmekte olana yardım etmeden çekip gitmeyi erkekliklerine yediremedikleri…yenilmek üzere olan tarafı tuttukları ve üstünlüğü temin ettikleri (Mansel vd 1943b:8) ifade edilmektedir. Oysa söz konusu anlatımda Osmanlıların tuttukları taraf Selçuklular, yenilenler ise Moğollardır. Diğer bir deyişle, mirasına sahip çıktıkları ve kendilerine Söğüt yakınlarında toprak veren Selçuklu askerlerinin desteklenmesini doğal karşılamak gerekirken, Osmanlının bu tavrına ilişkin anlatım Türklerin özcü yönlerini ortaya çıkaracak üsluba bürünmüştür. Ya da en azından neden Moğol askerlerine karşı Selçuklu askerlerinin tarafının tutulduğunun objektif bir biçimde tartışılması ve sorgulanması gerekirken, olay doğrudan '*güçsüze yardım etmek ve yardımseverlik*' olarak formüle edilmiştir. Dolayısıyla burada bir tarafı tutmanın adilliği ya da hakkaniyeti tartışılmamaktadır, ya da dışardan böylesine bir katkının yardım mı yoksa başka bir takım beklentiler için mi yapıldığı da sorgulanmamaktadır. Oysa bu örnekte söz konusu olan yaşlı bir insana yardım değil, belki tarihsel sürecin akışını

değiştirebilecek nitelikte bir müdahaledir. Bu da aslında tarihsel bir gerçekliğin "Türklüğün özcü niteliklerini" anlatmak üzere kurgulanmış, mistifiye edilmiş bir hikayesine dönüştürülmesi anlamında yorumlanabilir.

Türklerin askerlikteki eşsiz ve bir başka millette örneği olmayan niteliklerinden bahsedilirken de "*…Abbasi İmparatorluğu'nun… Bizans hududunda…cengaver, cesur, intizamperver Türklerden mürekkep bir sur çekilmişti*" (Ali 1929:129) denilerek, Türk askerinin ve doğal olarak Türklerin ayırt edici temel karakteristiklerinden olan *cesaret* ve *savaşçı* niteliğinden hareketle 'intizamperver' oluşları ifade edilmiş olmaktadır. Bu ifade aynı zamanda Abbasilerin kendi ordularının, yani Arap askerlerinin, bu niteliklere vakıf olunmadıklarını da bir yan anlam olarak sunmuş olmaktadır.

Tablo 12: Düşmanın Savaşlardaki Sayısal Üstünlüğü

	Atatürk Dönemi		**İnönü Dönemi**		**Atatürk Toplam**	**İnönü Toplam**
	Tarih	**Yurt B.**	**Tarih**	**Yurt B.**		
Düşmanın savaşlardaki sayısal üstünlüğü	0,00540	0,00149	0,00451	0,01642	0,00689	0,02093

Savaşçı ve asker millet olmanın yüceltildiği bir başka Türkçü ifade grubu ise savaşlarda, Türk ordusunun sayıca az ve askeri olanaklarca kısıtlı olunmasına rağmen savaşları kazanmaları bağlamında dile getirilmektedir. Diğer bir deyişle, düşmanın savaşlardaki hem sayısal hem de maddi imkanlar bağlamında üstünlüğü, 'bizim' ise yoksunluğumuz ve fakat buna karşın savaşlardan Türklerin zaferle çıkması hemen her kitapta vurgulanmaktadır. Tablo-12'den de anlaşıldığı üzere, İnönü dönemi ile yurt bilgisi kitaplarında bu tema yoğun bir biçimde kullanılmıştır.

Özcü ifadelerin bir kısmı ise Türklerin temel niteliklerinin, kendinden menkul bir iyilik olarak anlatılmasından oluşmaktadır. Örneğin Afet İnan'ın (1931:7) kitabında "*…dünya yüzünde ondan **daha** büyük, ondan **daha** eski, ondan **daha** temiz bir millet yoktur ve **bütün** insanlar tarihinde görülmemiştir*" ifadesi, büyüklük, eski olma ve temiz bir millet olma niteliklerinin neden ve niçinleri anlatılmaksızın 'daha' pekiştirme sıfatıyla birlikte Türk milletinin yüceliğiyle bağlantılandırıl-maktadır. Kendinden menkul iyi özelliklerin anlatımına en iyi örnek ahlak konusunda

ortaya çıkmaktadır. Yine İnan'ın (1931:10) "***Türklerin aşağı yukarı hep ahlakları biribirine benzer***. *Bu* ***yüksek ahlak, hiçbir milletin ahlakına benzemez***" ifadesi ile Türklerdeki ahlakın ne tür bir içeriğe sahip olduğu ve gerçekten diğer milletlerde bulunup bulunmadığı tartışılmaksızın, "ahlak" konusu öteki'ni olumsuzlama ve öteki'nin sahip olamadığı bir nitelik olarak sunulmakta; biz'in yüceltilmesi ve eşi benzerinin olmadığı mesajının verilmesi amaçlanmaktadır. Türk milletinin teşekkülünde mevcut olan bu şartlardır ki, diğer milletlerde var olmamasıyla, Türk milletini diğer milletlerden ayırmaktadır.

Türk milletinin demokrasiye uzak olmadığı, demokratik usüllerle idarenin ne demek olduğunu Ortaasya'dan beridir bilen bir millet olduğu, bu nedenle yeni kurulan rejimin demokratik bir sistem üzerine kurulduğu ifade edilirken de yine özcü bir takım ifadelere rastlanılmaktadır. "*Tarihten önceki devirlerden beri Türkler, bir nevi demokrasi usulü ile idare olundukları anlaşılmaktadır…Türkler, ilk tarih zamanlarında dahi birleşik cumhuriyetler biçiminde idare olunur ve kurultayları (millet meclisleri) bulunur ve hanlar hanı demek olan hakanı (imparator) bu kurultay seçerdi*" (Danışman 1939:15; Unat 1947:30). Hatta "*Avrupa milletlerinden Yunanlılar ile Romalılar da* ***bir aralık*** *demokrasi ile idare olundukları görü****lmüştür***" ifadesiyle de, aslında demokrasiyi esasen Türklerin icat ettiği, diğer milletlerin ise '*bir ara'* tabiriyle demokrasiyi tesadüfen ya da geçici olarak tatbik ettikleri mesajı verilmektedir. "*Bundan en aşağı 7000 sene evel, Mezopotamya'da ilk beşeriyetin medeniyetlerinden birini kuran Sümer, Elam ve Akat kavimlerinde demokrasi prensipi tatbik olunmuştur*" (İnan 1931:25). Türk milletinin demokrasi usulünü tatbik ettiği kurgusu ise Türklerin çok eski tarihlerde uyguladıkları kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini seçmeleriyle ilişkilendirilmekte ve bu nedenle demokrasi fikrine ne kadar bağlı oldukları anlatılmaktadır (İnan 1931:26; Danışman 1939:10). En eski Türklerin bile demokrasiyi benimseyip uyguladıklarının ifade edilmesi, hem Türk milletinin o günkü şartlarda Avrupalıların bile tam anlamıyla tatbik edemedikleri demokrasiyi hayata geçirdikleri söylenerek Avrupalılardan üstünlüğü ortaya konulmuş olmakta, hem de Osmanlı İmparatorluğu döneminde padişahların Türklerin demokrasi geleneğinden ayrılarak müstebit oldukları anlatılmaya çalışılmaktadır.

Türklerin '*kadın'* imgesi üzerinden demokratik bir yaşantıya sahip oldukları da sıklıkla ifade edilmiştir. Kadın imgesi, hem Türk milletinin tüm bireyleri ile ne kadar fedakar ve kahraman bir öze sahip oldukları mesajını verebilmek için, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşananların aksine Türk geleneklerinde kadının özel ve kamusal yaşamda erkeğiyle birlikte yer alabildiğine ilişkin bir mesaj verebilme kaygısını; dolayısıyla Kemalist devrimlerle kadınlara verilen hakların aslında Türkler için yeni bir şey olmadığı, en eski Türklerde bile kadının önemli ve saygın bir yerinin olduğunu belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Bunun için de başta İskitler, Hunlar ve Hititler olmak üzere, kadının ev dışında hatta savaş alanlarında gözüktüğü durumlar ayrıntılı biçimde anlatılmaktadır. Kadın üzerinden yapılan bu anlatımların, cumhuriyet döneminde kadın hakları konusunda gerçekleştirilen devrimlere de temel oluşturduğu söylenebilir. O halde cumhuriyetin, bir yurttaş ve hatta insan olarak bile algılanmayan, değer verilmeyen 'kadın kültürü' devralması da Osmanlı geçmişindeki Arap gelenekleriyle karışık kültürden ileri gelmesi, kadını çağdışı bıraktıranın Türk adetlerinden kapan Osmanlı adetleri olması gerekmektedir. Örneğin "*yağmurlu bir havada, barutlar ıslanmasın diye mini mini çocuğunu çıplak bırakarak onun örtülerini ve kendi esvaplarını kağnının üstüne örten Türk kadını asla unutulmaz*" (Ekrem ve Halit 1930:47) ifadesi Kurtuluş Savaşında Türk kadınının ve dolayısıyla Türklerin fedakar özünü anlatabilmek için yazılmışken; İskit kadınlarının cesur ve cenkçiliği, ata binmeleri, savaşmaları, kızların evleninceye kadar at ve silah sporları yapmaları, hatta kadınların silah kullanmalarını kolaylaştırmak için 'daha küçük yaşta sağ memelerinin' dağlanması ayrıca Amazonların da bu Türk İskit kızları olduğunun (Kültür Bakanlığı 1938b:54; TTTC 1931a:71) belirtilmesi ise kadına verilen önem üzerinden Türklerin diğer milletlerden farklılığını hedeflemektedir. İskit imparatorunun esir düşmesi üzerine "*Amorgez'in zevcesi topladığı 500 bin kişilik bir kuvvetle Kurus ordusuna hücum etti. Bunlardan iki yüz binini kadın muharipler teşkil ediyordu. Kadın, erkek bir arada, omuz omuza vuruşan Sakalar Kurusun ordusunu iyice hırpaladılar…Amorgez'in zevcesi bu esirleri kocasile mübadele etti…*" (TTTC 1931a:173) ifadeleriyle, Türk erkeği kadar kadınının da savaşçılığı ve fedakarlığı ortaya konulmuştur.

Devrim sonrası kadın hakları konusunda yapılanların basitçe Osmanlıyı yok sayma hedefi içermediği, nitekim eski Türklerde kadının zaten önemli bir yer teşkil ettiği, Sümerlerden hareketle de anlatılmaktadır. Nitekim Sümerlerde kadının, eşinin malı-mülküne erkeğiyle birlikte eşit bir biçimde sahip olduğu, istediği işte çalışabildiği, yüzü açık olarak gezdiği, erkek çocuklarla birlikte okuduğu ifade edilmektedir (Kültür Bakanlığı 1938b:84). Ayrıca Hitit'lerde "e*rkek ve kadın hukukça müsavi sayılırdı. Kadınlar hükümet işlerine girerler, erkekler gibi harbe girerlerdi. Kıralıçanın kıral kadar hukuku vardı. Muahedelere kıralla birlikte imza koyardı…*" (Kültür Bakanlığı 1938b:121; Unat 1947:95; Maarif Vekaleti 1929:67; TTTC 1931a:135) denilmekte, beldeyi hakanın, zevcesiyle birlikte idare ettiği (Maarif Vekaleti 1929:67) söylenmekte; Eti kadınları ile Türkmen kadınlarının serpuşlarının birbirine benzediği de belirtilmekte ve "*bu biçim serpuş bugün hala Kartal köyü kadınları tarafından kullanılmaktadır. Aynı serpuşun bazı Etrüsk abidelerinde de bulunması dikkate layıktır*…" ifadesiyle de hem kadın imgesi üzerinden Etrüsklerin Türk geçmişleri kanıtlanmaya çalışılmakta ve hem de kadının Türklerde örtüler içine hapsedilmediği bunun Arap gelenekleriyle birlikte Osmanlı döneminde ortaya çıktığı mesajı verilmektedir. Benzer bir Türk kılma çabası da Frikyalılarla ilgili olarak yapılmıştır. Frikyalıların en büyük kadın ilahesinin isminin *Nana* olduğu söylendikten sonra dipnotta Nana'nın "*Türkçe ana ve büyükana demek olan nine kelimesini hatırlatır. Anadolu'da nine kelimesini 'nene' şeklinde telaffuz ederler*" biçiminde zorlayıcı bir açıklama dikkat çekmektedir (TTTC 1931a:140).

Burada aktarılan özcülük temalı ifadeler aslında, ulusal güven telkinine temel olan *milli his ve duygulara* bir hazırlık niteliğindedir. Bu yönde, bir takım slogan türünde ifadelere, milliyetçi söylem temelli sloganlara, ders kitaplarında sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu slogan türü ifadeler farklı bir takım amaçlara yönelik olarak dile getirilmiş olsa da en başta hedeflenen amacın *Türk milletinin kültürel özelliklerine gönderme* yapmak ve Türk milletini *yüceltmek* olduğu söylenebilir. Bu söylenilenleri farklı kitaplardan örneklendirmek gerekirse; "*Türk milletinin yaşaması* ***istiklal*** *iledir; İstiklali kurtaracak ta Cumhuriyettir*", "*onun* (Atatürk) *dünyada sevdiği iki şey vardı:* ***Milleti, vatanı***" (Refik 1932); "*Türk milleti* ***yabancı üstünlüğüne dayanamazdı***" (Mansel vd

1943a:14); "*bütün Türkler* ***birbirlerini severler****. Yurtlarının uygarlıkta, zenginlikte başka yurtlardan ileri olmasını isterler*", "*bütün Türkler* ***doğruluğu*** *severler,* ***bayraklarını****,* ***vatanlarını*** *severler*", "*Türkler* ***erkinliklerini*** *her şeyin üstünde tutarlar. Şanlı* ***bayrağımız****...hepimizin göğsünü kabartır*", "*Türk olarak doğan herkesin dileği, Türk yaşamak, Türk ölmektir,* ***Türklüğü yükseltmektir***", "*bizim tarihimiz dünyanın* ***en*** *eski tarihidir. Türk tarihini okuyanlar bilirler ki; dünyaya* ***ilk insanlık ve uygarlık ışığını Türkler*** *salmıştır*", "*tarihimiz,* ***özverilikler****,* ***kahramanlıklar****,* ***şanlar*** *ve* ***onurlarla*** *doludur. Biz,* ***tarihimizle övünürüz***", "*bize* ***şanlı bir tarih*** *bırakan atalarımız,* ***doğru*** *sözlü,* ***temiz*** *yüzlü,* ***pek yürekli*** *insanlardır*", "*Ben Türk çocuğuyum; dilim, dileğim, tarihim Türktür.* ***Tarihten daha yaşlı bir ulusun*** *çocuğu olduğum için öğünmek hakkımdır. Türk olduğumu düşündükçe göğsüm kabarıyor*", "*Ben Türk çocuğuyum; dilim, dileğim, tarihim Türktür*" (Ermat ve Ermat 1943a:14); "*Türk ulusu, biribirine* ***en*** *çok bağlı olan, biribirini* ***en*** *çok seven, biribirine* ***en*** *çok güvenen bir ulustur*", "*Türk ulusu, iyi* ***ahlaklılığı****,* ***çalışkanlığı*** *ve* ***yiğitliği*** *ile tanınmış* ***üstün bir varlıktır***", "*Türk ulusu,* ***ahlakı****,* ***sanatı****,* ***yiğitliği*** *ile bütün uluslara* ***örnek*** *olmuştur. Bizim tarihimiz, yeryüzündeki bütün ulusların tarihinden* ***eskidir***", "*Türk tarihi* ***iyilik****,* ***doğruluk****,* ***güzellik****,* ***yüksek insanlık****,* ***en eski uygarlık*** *tarihidir*", "*Türk doğmak, Türk yaşamak, Türk olarak ölmek ve arkasında kendi soyundan çocuklar bırakmak ne mutludur. Türklüğümle ne kadar öğünsem azdır. Ne mutlu Türküm diyene!*" (Ermat ve Ermat 1943a:17); "…***yalan söylemek*** *Türklerin adeti değildir*" (TTTC 1931b:47); "*Türk milleti* ***temizdir****,* ***yücedir****. Türk milleti* ***yalan bilmez****; Türk milleti* ***düşmanından korkmaz****; Türk milleti doğruluktan ayrılmaz.* ***Ahlakı çok temizdir***" (Maarif Vekaleti 1933a:6); "*Türk* ***merhametlidir****; Türk* ***iyi yüreklidir****; Türk Türkü sever; Türk bütün insanları sever*" (Maarif Vekaleti 1933a:43); "*her Türk* ***namusu*** *üzerine verdiği* ***sözden*** *dönmektense ölmeği tercih eder*", "*Türkün* ***hayır yapmak****, cemiyet namına kendi varından ve varlığından* ***fedakarlıkta*** *bulunmak meziyeti bütün tarihte her milletten yüksek olmuştur. Hayır müesseseleri ve teşkilatı dünyanın, hiçbir yerinde Türk ülkelerinde olduğu nispette şümul ve inkişaf göstermemiştir*", (TTTC 1931c:214); "*bütün dünyada* ***ahlakının*** *düzgünlüğü,* ***mertliği*** *ve* ***çalışkanlığı*** *ile tanınan Türkler, daha çok yükseleceğini yaşayışı ve gidişiyle gösteriyor*" (Edip

ve Tevfik 1929a:77); "*Türkler her işte **basiretkar**, **zeka ve ferasetleri galip**, inandıklarını **müdafaa** hususunda son derece **fedakar** insanlardır. Teb'an **halim ve sabırlıdır**. **Sözlerine sadık**, vaitlerine vefakardırlar. **Yalan söylemekten** şiddetle içtinap ederler. Fakat harp meydanlarında, hiddet ve gazap zamanlarında bir ateşparei celadet kesilirler*" (TTTC 1931b:159). "*yeryüzünün dört bucağında bayrağını dalgalandırmış, medeniyetler, devletler kurmuş, yılmaz, ürkmez, namus ve şerefi uğruna ölmekten hiç çekinmez bir milletti. Bir akar su, önüne dikilen taşları nasıl köpüre köpüre yıkıp aşarsa, türk milleti de içinden coşan karamanlıkla, düşmanlarını devireceğine, kendi jendini kurtarıp başlıbaşına bir devlet kuracağına inanıyordu*" (Maarif Vekaleti 1933:177), "*Türkler, İslam dinini kabul etmeden evel de büyük bir millet idi*" (İnan 1931:12), "*Tebaası tarafından çok sevilirdi…Yaptığı seferler asla yağma ve tahrip hevesile değildi. Attila'da, o devre mahsus canlı bir fatih arzusu hakimdi…*" (TTTC 1931a:345)..

Görüldüğü üzere bu açık, net ve kesin önermeleri içeren ifadelerin bir taraftan tamamıyla 'iyi/olumlu' kültürel özellikleriyle bir Türk tanımlaması yapmaya çalıştığı, diğer taraftan da bu özellikler temelinde Türk milletinin diğer milletlere nazaran üstünlüğünü hedeflediği belirtilebilir. Millet ve vatan sevgisi, bağımsızlık ve özgürlük, doğruluk, bayrak sevgisi, Türklüğü yükseltmek, kahramanlık, şan ve onur sahibi olmak, eski bir tarihi geçmiş, iyi ahlaklılık, yiğitlik, yalan söylememek, korkusuzluk, sözünden dönmemek, fedakarlık, çalışkanlık, yardımseverlik vb. Türk'ü tanımlayan temel sıfat ve ifadelerdendir. Bu temel ifade ve sıfatlar, gerek tarih gerekse yurt bilgisi kitaplarında çok sık olmak üzere cümlelere içerilmiştir. Özellikle tarihinin eskiliğinden, sevgiden, birbirine güvenden bahsedilirken kullanılan, anlamı kuvvetlendirici ve diğer milletlerle isim verilmeksizin karşılaştırma yaparak 'onlardan daha üstün bir millet olunduğu' anlamı vermeye çalışan '***EN***' sıfatının kullanımına dikkat etmek gerekir.

Öte yandan Türk'ün, doğa üstü bir varlıkmışçasına anlatıldığı ifadelere de rastlanmaktadır: "*Türk…başka hayvanlara baş vermeyen **mağrur atını** yanından ayırmazdı…**binicilikteki** maharetile dünyayı kendisine hayran bırakırdı…**Türk yılmaz korkutur**. Kendisine **hücum edilmedikçe başkasına hücum etmez**. **Azmettiği** şeyi elde etmedikçe rahat yüzü görmez. Son derece yorgun olmadıkça **uykuya dalmaz**.*

Uykusu ağır değildir**. Daima **kuşkulu** bir halde uyur*" (TTTC 1931b:160), "*Türk milleti, düşmanları önünde **baş iğen öteki yenilmiş milletlere benzemezdi", "*binlerce yıldan beri kendi başına tarihte adları geçen **birçok devletleri kurmuş yüce Türk milletini ezmek mümkün değildir***", (Maarif Vekaleti 1933b:177). Görüldüğü üzere, sadece Türkün kendisi değil onun adeta mağrur atı bile kutsallaştırılmıştır. Korkmayan, uyumayan, azimkar bir Türk tasviri bulunmaktadır. Türkün yiğitliğine ilişkin Ebu İshak adlı bir şairin söylediklerinin kanıt olarak gösterildiği "*naraları yıldırımın gürültüsünü bastıran **kahraman** Türkler, öyle bir kavimdir ki görüştükleri zaman **melekler** gibi güzel, güreştikleri vakit de **ejderler** kadar biaman olurlar*" (TTTC 1931b:160) ifadelerinin ise, Türkleri doğa üstü güç sahibi bir varlık olarak sunan anlamlarla yüklü olduğu söylenebilir.

Slogan niteliğindeki ifadeler sadece kültürel özellikler temelinde Türk milletini yüceltme amacı taşımamaktadır. Bu anlamda kültürel özellikler ya da Maksudyan'ın ifadesiyle "ulusal gelenekler ve miras", 'biz' fikrinin ve 'biz' idealinin özünü oluşturmaktadır. Bununla hedeflenen temel şey ise, Türk milletinin ulusal gurur ve haklarını zihinlere işlemektir. Buna ilaveten *düşman tehdidi* ve buna karşı *Türklerin güçlü ve birlik halinde* olması gerektiğini hatırlatan ifadeler de yine sıklıkla ders kitabı metinlerinde kullanılmaktadır. Örneğin, "*Türklere hiçbir milletten hayır yoktur*", "*Türk milletini kurtaracak gene kendi kuvvetleridir*" (Refik 1932); "*Türk, silahından başka dayanacak bir direği olmadığını gördü*" (Ekrem ve Halit 1930:41); "*cesurluğu ve mertliği ile dünyayı titreten Türkler çok büyük adamlar yetiştirdiler*" (Edip ve Tevfik 1929a:90) ifadeleri, Türkün Türkten başka dostu olmadığını, dolayısıyla dışarıya karşı kuşkucu olunmasını ve tetikte beklemeyi, içerde ise birlik ve beraberliği vurgulayan anlamlarla yüklenmiş ve düşman'ın sayıca çokluğuna rağmen Türkün hepsinin üstesinden gelebileceğine ilişkin güven telkin edici mesajlar içerdiği söylenebilir. Diğer taraftan, *düşman* ya da *yabancıya/öteki'ne* ilişkin *olumsuz değerler* taşıyan sloganvari ifadelerden de bahsedilebilinir. Örneğin, "*Hıristiyanların yaptıkları yüreklere işledi*", "*güzel topraklarımız düşman çizmeleri altında idi*", "*düşmana* karşı *ölünceye kadar dayanmak*" (Refik 1932) türü ifadelerin açıkça düşmanın vahşetini, acımasızlığını dile getirdiği belirtilmelidir. Bu durum karşısında yapılması gereken

ise **vatan ve millet için ölümü göze alabilmek**tir. İşte *ölümü yücelten* ifadeler de, "*vatanı için canını seve seve vermek*" (Refik 1932) örneğinde olduğu gibi, bu noktada devreye girmektedir ve Tablo-16'da görüleceği üzere tarih kitaplarında 0,01191 ve yurt bilgisi kitaplarında ise 0,12603 yoğunluk puanıyla; Atatürk döneminde 0,04210, İnönü döneminde ise 0,09583 yoğunluk puanıyla (toplamda ise 0,13793) kitaplarda çok sık bir biçimde **kutsallaştırılmış ölüm hakkı**ndan bahsedilmektedir.

Son olarak *yurttaşlara vazifelerini bildiren* cümlelere de değinmek gerekir: "*Vatanımızı **ilerletmek**, her iyi işte **en yüksek dereceye** çıkarmak için **çalışmak** ödevimizdir*", "*atalarımızın bize **emanet** ettiği bu vatanı, **bir kat daha güzelleştirmek**, **yükseltmek** için bütün varlığımla **çalışacağım**; onu **koruyacağım**. Ben de büyük ulusum için **faydalı bir insan** olacağım. Onun uğrunda atalarım gibi **canımı feda etmekten çekinmeyeceğim***" (Ermat ve Ermat 1943a:14). Görüldüğü üzere burada temel hedef, kültürel özellikleriyle diğer hiçbir millete benzemeyen, çünkü hepsinden üstün olan, bu üstünlükleri nedeniyle düşmanı çok olan ve fakat düşmanın çokluğu-acımasızlığı ve hainliği karşısında kendi kendine dayanarak, birlik ve beraberlik içerisinde onların üstesinden gelebileceği, bunun için de her yurttaşın yerine getirmesi gereken görevleri olduğu mesajlarını aktarmaya çalışan ders kitabı metinlerinin temelde hedeflediği asıl şeyin, '*milli duygu ve hislere inerek, yüreklere güven telkin etmek ve yurttaşları başarıya inandırarak harekete geçirmek'* olduğu ileri sürülebilir. Diğer bir deyişle bu tür kullanımlar, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından itibaren hemen hiçbir alanda başarı elde edememiş, gelişen ve medenileşen Avrupalı devletlerin baskısı ve talepleri altında yaşamış, millet olarak askeri, ekonomik, siyasal bir takım başarılar elde edebileceğine güveni kaybolmuş bir ulusun, milli duygu ve hisler üzerinden ihtiyaç duyduğu ulusal güveni yenidan inşaa etme amacındadır.

Nitekim milli duygu ve hisler temelinde Türk milletinin, asli özelliklerini kaybetmemiş olduğu ve bu nedenle tekrar milli benliğine dönerek, eski başarılı günlerine yeniden kavuşabileceği inancı bu söylemin -devrimci kadronun gözünde- en büyük kozudur: "*Büyük bir tarih ve medeniyet yaratmış ve yaşatmış olan Türk ırkı, benliğini en ziyade korumuş bir oruktur*" (Danışman 1939:9). "(Türk milleti) *vic-*

danında milli hissin yanında insani hissin şerefli yerini daima muhafaza etmekte müftekirdir" (İnan 1931:13). Bu noktada, milli hissin milleti oluşturan bireyler arasında ortak olduğu ve "*bütün millettaşlarımızın bir arada istihsal vecibesile mükellef oldukları gayenin ruhlarda tevlit eylediği heyecan*" (Emin 1930:20) olarak tanımlandığını da belirtmek gerekir. Anlaşılacağı üzere milli his, bütün yurttaşların bir araya gelerek ortak amaçlar doğrultusunda hareket etme ruhudur, "*ulusumuza gelecek iyilikten veya kötülükten duyduğumuz üzüntü veya sevincin adı…bir ulusun bütün bireylerinin birden duyduğu duygudur*" (Ermat ve Ermat 1943a:17). Bu nedenledir ki, "*büyük işleri başaranlar Türktür. Siz de Türksünüz; onun için tanısak da tanımasak da, bir Türkün yaptığı büyük bir iş, bizi ve bütün Türkleri sevindirir. Herhangi bir Türkün yaptığı kötülük de, hepimizin canını sıkar*" (Ermat ve Ermat 1943a:17). Bu ruhtur ki,

> *(H)erhangi bir Türke sorsanız size milletinin medeni, kuvvetli, irfan sahibi olmasını, insaniyet içinde yüksek bir mevki ihraz etmesini, bütün millettaşlarının mes'ut bulunmasını istediğini söyler. Her Türk bilir ki, bu gaye bütün millettaşlarının müşterek sâyile vücuda gelir…bu hedef ve emel için çalışmağa mecbur olduğumuzu taktir ederiz (Emin 1930:20),*

inancını şekillendirmektedir. Bunun yanı sıra ahlak da milli hissin önemli bir belirleyicisidir. Çünkü mükemmel bir millette "*milli ahlakiyet icapları, o millet efradı tarafından adeta muhakeme edilmeksizin vicdani, hissi bir saikle yapılır. En büyük milli his, milli heyecan; işte budur*" (İnan 1931:11) ifadesinde de görüldüğü üzere, milli ahlakın gerektirdiği tutum, davranış ve inançların sorgulanmaksızın yapılması gerektiği, yine bunu da sağlayacak olanın milli his olduğu vurgulanmaktadır. İşte Türk milletinin birer ferdi olan yurttaşlar bu his sayesindedir ki, kuvvet ve azimle savaşlarda emsalsiz kahramanlık göstermiştir, hayatını feda edenler hep kuvvetli milli hisse sahip olanlardır (Emin 1930:21). Milli hissi yüksek olanlar milletler "***şerefli*** *bir iş yaparak milletlerinin diğer insanlar nezdinde haysiyetini arttırmak için*" (Emin 1930:21) çalıştıklarından, yeni kurulan ulus-devlet için de öncelikli amaç, bu hissiyatın inşa edilebilmesidir. "*Kuvvetli milli hisse sahip olanlar çalışmalarında büyük azim gösterirler*" (Emin 1930:21). O halde, kendilerinden sürekli olarak 'çok çalışmaları bir vazife olarak

beklenen yurttaşlar'ın böylesi bir hisse sahip olmaları gerekir ki, kendilerinden beklenilen *'çok çalışmayı'* başarabilsinler. İstiklal savaşını bile kazandıran bu kuvvetli milli hissin, diğer alanlarda da bireyleri çalışma ve başarıya odaklanmayı sağlayabilmesi için, güven telkini ile birlikte yürümesi, bunun için de gerçeklik temeli olsun ya da olmasın, insanların 'büyük, köklü, başarı dolu, en eski, medeni, dürüst, temiz ahlaklı, vatan ve millet sevgisi…' ile kurgulanan bir geçmişe sahip olduklarına inandırılması gerekmektedir.

Milli his ve duygu, ulusal kimlikten ayrı olmayıp, bunlar birbirine paralel giden ve birbirini tamamlayan iki kavramdır. Örneğin ilkokul kitapları başta olmak üzere pek çok kitapta, 'Ben Türküm!' ifadesi kullanılmıştır. "*Ben Türküm! Türk yalnız yurdu ve milleti için yaşar. Yurdunu ve bayrağını kurtarmak için hiç düşünmeden canını milletine armağan eder. Millet uğrunda yaşamak kadar, millet yolunda ölmek de benim en şerefli bir dileğimdir…*" (Maarif Vekaleti 1939a:17). Çünkü milli his ve duygu aynı milletten olanların 'göğüslerini kabartan, başlarını dik tutan' (Maarif Vekaleti 4. sınıf 1933:4) ortak duygudur. O halde, bir kimse 'ben Türküm!' diyebiliyorsa, o kişinin kendi bireysel menfaat ve geleceğinden önce milletini düşünmesi, onun için gerektiğinde canını bile feda etmesi kaçınılmazdır. Diğer bir deyişle Türk kimliğine sahip olmak kaçınılmaz bir biçimde fedakarlığı gerektiren bir milli hisle örülüdür. "*Göğsümü gere gere, korkmadan, çekinmeden bütün dünyaya haykırabilirim: Türküm…Türklüğümle, büyüklüğümle, Cumhuriyetimle öğünüyorum!*" (Maarif Vekaleti 1939a:78). Kişinin ulusal kimliği ile gurur duyması gerekliliğini barındıran bu ifadeden de anlaşıldığı üzere, güven kadar önemli olan bir başka konu da kişinin Türklüğü ile övünmesinin milli duygunun temelinde yer almasıdır, denilebilir.

Güven telkin edici temaların başında Türk'ün en önemli başarısı ve zaferi olan Kurtuluş Savaşı'na sıklıkla atıflar dikkat çekmektedir. "*Türk ulusu harpten yaralanmış, yorgun düşmüştü, amma* ***dipdiri***, ***umutlu***, ***ayakta*** *direnip duruyordu… Osmanlı saltanatı yerine yeni Türk devleti kurmak istiyordu. Binlerce yıldan beri kendi başına tarihte adları geçen* ***birçok devletleri kurmuş yüce Türk ulusunu ezmek mümkün değildi***". Ya da "*Türk ulusu, düşmanları önünde baş eğen* ***öteki yenilmiş uluslara benzemezdi****. O binlerce ve binlerce yıl yeryü-*

zünün dört bucağında ***bayrağını dalgalandırmış, medeniyetler, devletler kurmuş, yılmaz, ürkmez, namus*** *ve* ***şerefi*** *uğruna* ***ölmekten*** *hiç çekinmez bir ulustu*", "*yiğit Türkün bu* ***bitmeyen tükenmiyen kuvvetini,*** *hızını kurtuluş yoluna götüren büyük bir başı vardı: Mustafa Kemal"* (Su ve Duru 1945:157). Kurtuluş savaşında elde edilen başarı Türk'ü *diğer uluslardan ayıran* milli vasıflarının, binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan, birçok güçlü devlet kuran, medeniyet yaratan, korkusuz, namuslu, şerefli, ölümden kaçınmayan ve daima kendisine bir yol gösteren öndere sahip olmasının bir sonucudur.

Ancak bütün bu kuvvetli milli his ve bilince sahip olan millet içinde o bilinç seviyesine ulaşamamış olanların varlığına da dikkat çekilmektedir: "*Türk ırkının bir kısmı cihan tarihinde büyük işler yaptığı halde* ***diğer bir kısmının****, ırkının büyüklüğünü anlamaması,* ***milli şuuru inkişaf etmemiş olması*** *yüzünden kuvvet ve enerjilerini ya ecnebi milletler için, yahut kendi ırkına mensup zümreleri mahvetmek için sarf etmiş olmaları* ***Türk ırkı tarihinin en muzlim ve en feci cihetidir***" (TTTC 1931b:76). Burada açıkça Osmanlı'nın kastedildiği ve Osmanlı'nın ötekileştirilmesinin yolunun da 'milli şuuru inkişaf edememiş' olmasına bağlandığı görülebilir. Milli şuuru inkişaf edemeyenin ise miras alınan Türk tarihi içinde '**en** muzlim ve **en** feci ciheti' olduğu ifade edilerek, bunun aslında bir istisna olduğu mesajı da verilmektedir.

Konuyu toplayacak olursak, eğer ırkçılık "bir ırkın üyelerinin diğer ırkların üyelerinden asli üstünlükleri olduğu önyargısına dayanarak insan gruplarının sıraya konması ve hiyerarşik bir sıralama içine yerleştirilmesi" olarak ele alınırsa(Maksudyan 2005:15), "20. yüzyılın başında medeniyet yaratmak, edinmek ya da medeniyete ulaşmak için gerekli, doğuştan gelen yeteneklere ciddi anlamda kafa yormak dönemin ırkçılığının temel unsuru" (Maksudyan 2005:16) olduğu kadar, Kemalist milliyetçiliğin de medeniyet, teşkilatçılık, güçlü millet olma vb. temalar üzerinden ve bunu da milli his ve duygulara hitap edecek şekilde başarmaya çalıştığı belirtilmelidir.

4. Devlet, Millet ve Vatan Kavramsallaştırması

Milliyetçi temaların kullanım yoğunluğunu da gösteren tablo-13'e dikkat edildiğinde görülecektir ki, gerek Türkiye Cumhuriyeti gerekse diğer Türk devletleri için (isim zikredilmeksizin) kullanılan '*devlet'* kavramı 3,65178'lik yoğunluk puanı ile listenin ilk sırasında yer almaktadır. Devlet kavramının dönemler ve ders kitapları itibariyle kullanım yoğunluğunda ise Atatürk dönemi İnönü dönemine oranla ve yurt bilgisi kitapları da tarih kitaplarına oranla daha yüksek yoğunluk puanlarına sahiptir. Diğer bir deyişle, devlet kavramına en fazla Atatürk döneminde ve yurt bilgisi kitaplarında rastlanılmıştır. Ayrıca gerek kavramsal düzeyde, gerekse diğer devletler için isim belirtilmeksizin kullanılan devlet ifadesinin, listedeki sıralamada 0,63742'lik yoğunluk puanı ile beşinci sırada bulunduğuna dikkat edilmelidir. Sadece Türk milleti anlamında kullanılan '*millet'* kavramı ise 0,80599'luk yoğunluk puanı ile milliyetçi temalar sıralamasında dördüncü sırada yer almaktadır. Ancak millet kavramına 'Türk milleti ve ulus' kullanımları da ilave edildiğinde yoğunluk puanı 1,14769'a kadar yükselmektedir. Diğer milletleri anlatan 'millet' kavramı ise 0,47611'lik yoğunluk puanı ile tabloda sekizinci sırada yer almaktadır. Son olarak '*vatan'* kavramı ise 0,28741 ile listede on ikinci sırada bulunmaktadır. Ancak vatan kavramıyla birlikte 0,36747'lik 'yurt', 0,17194'lük 'Ortaasya olarak anayurt' ve 0,01175'lik 'Anadolu olarak anayurt-anavatan' kavramları birlikte ele alındığında bunların toplam yoğunluk puanları 0,83857'yi bulmaktadır ki, bu puanla vatan ve yurt temelli kavramlar listenin dördüncü sırasına kadar yükselmektedir. Her ne kadar bahsedilen bu kavramların sadece yoğunluk puanları bile milliyetçi söylemin temel kategorilerini göstermesi bakımından anlamlı ise de bu üç kavrama yüklenen anlamların da gözden geçirilmesi gerekmektedir ki, milliyetçi söylemin içeriksel olarak teması ortaya konulabilmiş olsun.

Tablo 13: Devlet-Millet ve Vatan Kavramlarının Yoğunluk Puanı Sıralaması

	Atatürk		İnönü		Atatürk	İnönü	Genel
	Tarih	Y. B.	Tarih	Y. B.	Genel	Genel	Toplam
Devlet (TC-Türk)	0,07353	2,9996	0,07791	0,50073	3,07313	0,57865	**3,65178**
Millet (TC-Türk)	0,07007	0,31607	0,03239	0,38745	0,38614	0,41985	**0,80599**

Devlet (kavramsal)	0,13474	0,15729	0,21897	0,12641	0,29204	0,34539	**0,63742**
Millet (genel)	0,07630	0,22725	0,03793	0,13462	0,30356	0,17255	**0,47611**
Yurt	0,01025	0,04019	0,03219	0,28484	0,05044	0,31703	**0,36747**
Vatan	0,03074	0,14935	0,01538	0,09194	0,18010	0,10732	**0,28741**
Ulus	0,00360	0,00198	0,06438	0,11574	0,00559	0,18012	**0,18571**
Türk milleti	0,03324	0,05607	0,01661	0,05007	0,08931	0,06668	**0,15599**
Irk	0,01883	0,00695	0,03157	0,02052	0,02578	0,05210	**0,07788**
Irk-Türk	0,00956	0,00149	0,01107	0,00903	0,01104	0,02010	**0,03115**
Yurt = Millet = Aile	0,00000	0,00595	0,00000	0,00739	0,00595	0,00739	**0,01334**
Millet = Aile	0,00000	0,00298	0,00000	0,00410	0,00298	0,00410	**0,00708**
Anne/Baba = Devlet	0,00000	0,00298	0,00000	0,00328	0,00298	0,00328	**0,00626**
Vatan = Ulus = Aile	0,00000	0,00000	0,00062	0,00328	0,00000	0,00390	**0,00390**
Devlet = Millet	0,00000	0,00198	0,00000	0,00082	0,00198	0,00082	**0,00280**
Devlet= Millet=Parti	0,00000	0,00000	0,00000	0,00164	0,00000	0,00164	**0,00164**
TOPLAM	**0,46086**	**3,97013**	**0,53902**	**1,74186**	**4,43102**	**2,28092**	**6,71193**

a) 'Güç' ve 'Birlik' Temelinde Devlet Kavramı

Devlet kavramıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken ilk nokta, Türkçü ifadeler arasında da değerlendirilebilecek olan 'Türklerin tarih içerisinde çok büyük ve çok sayıda güçlü devletler kurduğu' temasının çok sık bir biçimde ders kitaplarında vurgulanmasıdır. Birçok kitapta Türklerin kurdukları 16 (bazen 17 veya 21 devlet olabilmektedir) devletin, kuruldukları yerlerle birlikte isimleri liste olarak verilmektedir. Bu anlamda *Türkler* ile *büyük-güçlü devletler* ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Hunlardan başlamak üzere, Etilere, Sümerlere, Göktürklere ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Türklerin kurdukları devlet ve devlet teşkilatlarından bahsediş, bir anlamda Türk milletinin diğer milletlerden üstünlüğü bağlamında formüle edilmiştir ki, bunun aynı zamanda ulusal güven duygusu yaratma amacına hizmet ettiği de söylenebilir.

Genellikle Türklerin devletçi geleneğinden bahsedilirken "*büyük bir devlet kuran…*" biçiminde ifadelere sıklıkla rastlanılmaktadır. Örneğin "*Hunlar ilkçağda* ***büyük bir devlet*** *kurmuştur*" ya da "*M.Ö. 3. asrın yarısından beri Hunlar* ***kuvvetli ve birleşik bir devlet*** *kurmuştur*"

(Mansel vd 1942:14-16) ya da "*beşer tarihinde, Türkler kadar* ***çok ve büyük devletler kuran*** *bir ırk gelmemiştir…bir Türk devleti tarihe karıştı mı, derhal başka bir veya birkaç Türk devleti hayat sahnesine çıkar*" veyahut "*ilk medeni devletten beri (Sümer) asyada ve avrupada tesis edilen beyliklerin, hanlıkların, hakanlıkların* ***çoğunu Türkler kurdu***" (TTTC 1931c:1) ifadelerinde de görüldüğü üzere, Türklerin kurdukları devletlerden bahsederken '*büyük, güçlü, kuvvetli, birçok'* vb. sıfatların mutlaka cümleye ilave edildiği saptanmıştır. Ekrem ve Halit'in (1930:7) Oğuz destanını anlattığı metinde Oğuz'un gökten inen bir kızla[28] ve av esnasında gördüğü bir başka kızla daha evlenip çocuklarıyla *güçlü bir devlet* kurup tüm dünyayı titretmesi ve savaşçılığı anlatılırken de, kurulan Türk devletinin güçlülüğü ve 'tüm dünyayı titretmesi' yine Türklerin devlet kavramından hareketle teşkilatçı yönlerine vurgu yapılmaktadır. Ve TTTC *Tarih-I*'de (1931a:40) "*Türklerin şimdiye kadar en iyi tarzda teşkil ettikleri devlet, Türkiye Cumhuriyetidir*" denilerek son kurulan devlet, diğerlerinden ayrılmaktadır.

"*İlk zamanlarda Hititlerin devlet teşkilatı Osmanlılardaki timar sistemine benzer bir sisteme dayanıyordu*" (Mansel vd 1942:56) ifadesi ise çok daha farklı bir mesaj yüklüdür. Nitekim bir taraftan Hititlerin Türklükleri vurgulanırken, diğer yandan Osmanlılardaki devlet teşkilatının sadece Selçuklu ve Bizans mirası olmadığı, bu devlet geleneğinin en azından Anadolu'daki diğer Türk medeniyetlerinden olan Hititlere kadar uzandığı söylenmekte ve Türk devlet geleneği bir miras olarak sahiplenilmiş olmaktadır. Diğer taraftan devlet geleneğinden bahsedilirken, bu gelenekte özellikle hukuk sisteminin gelişmiş olması önemli bir noktadır. Örneğin, "*Hunların Asya'da medeniyeti o devir için yüksek medeniyet sayılır. Hunlar büyük ve muntazam bir devlet tesis etmişlerdi. Bütün ülkede asayiş ve inzıbat hüküm sürüyordu. Hunların mükemmel kanunları, mahkeme ve hapishaneleri vardı*" (TTTC 1931a:67) ifadesinde olduğu gibi adalet kavramının ve sisteminin, söz konusu devlet geleneğinin önemli bir ögesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu

[28] Oğuz destanı başta olmak üzere, pek çok metinde Türk milletini ve neslini kutsallaştırmak için, gökten inen parlak mavi ışıktan bahsedilmektedir. Türk neslinin gökten inen kızdan olan çocukların çoğalmak suretiyle ortaya çıktığının belirtilmesi, bir anlamda kutsal olan göğün kutsallığının millete aksettirilmesinin izlerini taşımaktadır.

noktanın ise Türklerin göçebe ve barbar bir millet değil, medeni ve yerleşik bir kültüre sahip olduğu anlamında okunması gerekmektedir. Hatta Türkler büyük ve eski devlet geleneğine ve teşkilatçı kabiliyete sahip olduklarından "*Abbasi halifeleri de devlet ve ordu işlerini Türklere tevdi etmeyi siyasi menfaatlerine daha uygun buluyorlardı*" (TTTC 1931b:156) denilmektedir. Burada Arapların böylesi bir geleneğe sahip olmadıkları mesajı verilirken, aynı zamanda da devlet ve ordu işlerinden en iyi Türklerin anladığı mesajı yan anlam olarak değerlendirilebilinir. Benzer bir ifade, Hindistan'daki Türk geçmişiyle (TTTC 1931b:299) ilgili olarak da dile getirilmiştir.

Aynı zamanda devlet kavramına sıkça yapılan atıflar, Türklerin söylenildiği üzere, basitçe savaşçı-barbar ve göçebe topluluklardan ibaret olmadığı mesajını da barındırmaktadır. "*Türklerin Ortaasya'da, İdil boylarında, Kafkaslarda ve Kırımda sürekli devletler halinde yaşadıklarını biliyoruz*" (Mansel vd 1943a:19). Burada açıkça Türklerin göçebe ve iptidai bir topluluk değil, devlet teşkilatına sahip köklü bir geçmişi olan ve medeni bir millet olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Nitekim "*ortaçağda, büyük devletler kurduğunu ve geniş ülkeler zaptettiğini gördüğümüz Türk ırkı, medeniyet bakımından da değerli bir varlık gösterdi. Anayurtta başlıyan bu medeniyeti Türkler her gittikleri yere götürmüşler ve geliştirmişlerdir*" (Mansel vd 1943a:22) ifadesinde de benzer bir noktaya dikkat çekilmiştir. Nitekim "*Müslümanlıktan önce ve sonra birçok yerlerde devlet kurup büyük başarılar gösteren Türkler 11. asırda Anadolu'yu Bizanslıların elinden alarak bugüne kadar süren yüce bir devlet ortaya çıkardılar*" (Mansel vd 1943a:90) derken de, bu geleneğin sadece Anadolu'ya geldikten sonra ya da sadece İslamı benimsedikten sonra veya önasyadaki medeniyetlerle tanıştıktan sonra geliştirilmediği mesajının gizli olduğu görülebilir. Ayrıca "*Türkiye devletinin kuruluşu demek olan bu çok önemli olay, Oğuz Türklerinin Anadolu'yu fethiyle başlar*" ifadesiyle de (Mansel vd 1943a:90) Selçukluların Anadolu'yu ele geçirmesi ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir süreklilik kurulmakta ve aynı zamanda toprağın sahiplenilmesine de kutsallık ve meşruluk atfedilmektedir.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu için 'Türkiye Devleti' ya da 'Türk Devleti' ifadeleri kullanılarak Osmanlı hanedanlığı ya da sülalesini ötekileştirilmekte, imparatorluğun Türk kökenleri ve Türkler tara-

fından kurulduğu vurgulanmaya çalışılmaktadır. Çünkü "*Anadolu'da başlayıp genişleyerek Asya, Avrupa ve Afrika'da dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline gelen Türkiye'nin tarihini…*" diye devam eden cümlede 'Türkiye ile kastedilenin aslında Osmanlı İmparatorluğu olduğu açıktır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türklerin Anadolu'ya girdikleri tarih olan 1071'den itibaren bir süreklilik atfedilmekte, üstelik de Osmanlı İmparatorluğu değil *Türk İmparatorluğu* ya da *Türkiye İmparatorluğu* denilmektedir ki, bu yöndeki kullanımın Atatürk dönemi ders kitaplarında daha yoğun olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti yerine Türk imparatorluğu tabiri, aynı zamanda E.Ali'nin Tarih-III kitabında da geçmektedir. Hatta bu kitapta neredeyse 'Osmanlı' ifadesini kullanmamaya ayrı bir özen gösterilmiş, bunun yerine Türk İmparatorluğu ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir. Hatta cümle içerisinde 'imparatorluk' ifadesinin küçük (i) ile değil, büyük (İ) ile yazılmasına da dikkat edilmiştir. Ekrem ve Halit (1930:19) de benzer bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu ya da Osmanlı Devleti biçiminde bir kullanımdan kaçınmaktadır. Bunun yerine *Anadolu Türk Devleti* veya *Türkiye Devleti* ifadesi kullanılmaktadır. Hatta Kayı aşiretinden Osman Bey'in "*büyük ve yeni bir devlet tesis ettiği biçimindeki ifadelerin bile yanlış olduğu*"; aslında Osmanlı'nın sona eren Selçuklu imparatorluğunun varisi olarak ortaya çıktığı, hatta bu devletin "*zaman zaman da inkişaf ederek imparatorluk olduğu*" söylenmektedir.

	Atatürk Dönemi		**İnönü Dönemi**		**Atatürk Toplam**	**İnönü Toplam**
	Tarih	**Yurt B.**	**Tarih**	**Yurt B.**		
Türkiye Devleti/Türk İmparatorluğu (=Osmanlı yerine)	0,01966	0,00496	0,00144	0,0000	0,02462	0,00144

Daha önce de değinildiği üzere aslında Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarihi sadece 1071'le başlatılmamakta "*13 Teşrinievel 1923 kanunu ile Türkler ikinci defa olarak orta Anadolu yaylasında kuvvetli bir devlet merkezi kurmuş oluyorlardı. Orta yaylada ilk defa devlet merkezi edinenler eti Türkleri idi*" (TTTC 1931c:144) ya da "*bu muharebe yalnız Türk tarihinin değil, bütün dünya tarihinin akışını değiştirmiş ve bir dönüm noktası olmuştur. **Büyük Türkiye devletinin** kuruluşu 1071 senesinde başlamıştır, böylece Anadolu'da hüküm süren sülaleler yabancı milletlere değil **Türklüğe** dayanmıştır*" (Mansel vd

1943a:93) ifadeleriyle, bir bakıma yeni Türk devleti 1071'in de çok öncesinde Hititlerin devamı olarak görülmektedir.

Devlet kavramının Türklerle ilgili olarak nasıl ilişkilendirildiğini gördükten sonra, devlet kavramı ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir ikinci nokta, millet ile devletin ya da güç ile devletin aynı şey olarak algılandığı ve değerlendirildiğine ilişkindir. "*…devleti teşkil eden milletin sinesinde nüfuz icra eden kuvvet, ferdan hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O siyasi bir nüfuzdur ki; devlet mefhumunda bizatihi mevcuttur ve devlet, onu halk üzerinde tatbik etmek…*" (İnan 1931:20). Ya da "*devlet, fertlerin teşkil ettiği milli cemaatin göze görünen şeklidir. Ancak fert emeğinin gelirini, devlet de, içtimai inkişafın hasıl olan gelirini almak mecburiyetindedir* (İnan 1931:58). "*…ferdi hürriyetin derecesi, devlet faaliyetini zaafa düşürmemek lazımdır. Devletsiz bir cemiyet veyahut zayıf bir devlet hayatının neticesi herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu tadil keyfiyeti, ferdin mesuliyetine, teşebbüsüne ve inkişafına halel verecek dereceye götürülmemelidir*" (İnan 1931:66). Bu örneklerde görüldüğü üzere devlet, her şeyden önce üzerinde yaşayanlara uyguladığı güç ya da hakimiyet kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Aynı zamanda devlet güce sahip olduğu kadar güçlü olabilmeli, bu gücün korunabilmesi için de gerekli hallerde bireysel hürriyetler sınırlanabilmelidir. Dolayısıyla esas olan şeyin *güçlü devlet imgesi*[29] olduğu, ancak devletin güçlü olmakla beraber bireysel gelişmelere de engel teşkil etmemesi gerektiği belirtilmektedir.

"*Bütün Türkçe konuşan, Türk kafasile düşünen, Türk yüreğiyle duyan insanların, yani* ***Türk milletinin*** *yaşadığı toprakların*" (Maarif Vekaleti 1933a:8) oluşturduğu bütüne devlet denilmektedir. "***Türk milleti*** *gibi kendi başına buyruk olan, kuvvet ve varlığıyla kendisini bütün dünyaya saydıran bir millete devlet denir*" (Maarif Vekaleti 1939a:77). İşte bu noktada, devleti oluşturan ögelerden millet unsuru

[29] Özellikle Osmanlı İmparatorluğu tarihinin anlatıldığı bölümlerde ya da Ortaasya'daki Türk devletlerinin anlatımında sıklıkla, devletlerin coğrafi sınırları tanımlanmaktadır. Coğrafi sınırlar ile anlatılmak istenilen de ne kadar büyük bir alanda hakimiyet kurulduğunu gösterebilmek içindir. Nitekim kitaplarda sınır tanımlayıcı ifadelerin yoğunluk puanlarının, Atatürk döneminde 0,00277, İnönü döneminde ise 000164 ve toplamda ise 0,00441 olduğu tespit edilmiştir.

ile devletin özdeşleştirildiği bir söylemin devreye girmesi söz konusudur. "*Biliyoruz ki, devlet, milletin kendisidir. Milleti, idare edenler değildir. Çünkü irade milletindir*" (İnan 1931:117); "*malumdur ki, devlet bizzat millettir…*" (İnan 1931:136) ifadeleri ise, açıkça devlet ve milletin eş anlamlı kavramlar olarak ele alındığını gösteren ifadelerdendir. Özellikle "*vatanın selameti bütün millet için müşterek maksattır*" (Kami 1931:22) denildikten sonra okullar, fabrikalar, devlet daireleri, kışlalar da dahil olmak üzere hepsi ortak amaçlar için oluşturulmuş mekanlar olarak sunulmaktadır ki, bu mekanların ortak olan amaçları da şüphesiz vatan ve devletin, doğal olarak da *milletin 'selameti'dir*. Bu ortak amacın gerçekleştirilebilmesi için bunların *işbirliği* ve *tesanütle* çalışması gerektiği de belirtilmektedir. Böylelikle ***tesanüt*** temelde ailede başlamakla birlikte, sadece aile ile sınırlı kalmamakta, bütün bir millete, yurttaşlara, devlet ve özel kurumlara vatanın ve milletin, diğer bir deyişle devletin 'selametini sağlamak' üzere içselleştirilmektedir.

Devlet, sadece milletle özdeş bir kavram olarak kurgulanmamakta, aynı zamanda aile ile de benzerlik kurularak da anlatılmaya çalışılmaktadır. "*Çocukluk zamanında bizi ailemiz koruduğu gibi büyüdüğümüz zaman da her nevi tecavüze meydan vermeyen birtakım müesseselere malikiz*" (Emin 1930:7) ifadesi buna örnek olarak verilebilir. Burada devlet, büyükçe bir aile olarak tasavvur edilmekte ve tıpkı annebabanın aile bireylerini koruması gibi, devletin de evlatları olan milletin her bir ferdini koruyan bir mekanizma olduğu ifade edilmeye çalışılmaktadır. "*Tıpkı bir ana ve bir baba gibi bizi bağrına basan; canımızı, istiklalimizi ve varlığımızı koruyan devletimize karşı da…bazı borçlarımız olmalıdır*" (Rona 1940:30) ya da "*…birbirlerimizi severiz, birbirlerimizin faydasını isteriz. Türk milleti de büyük bir ailedir. Her ferdin duygusu menfaati birdir. Babamız nasıl bizi korursa cumhuriyetimiz de milleti ve evimiz olan yurdumuzu korur. Büyük Türk ailesinin babası cumhuriyet hükümetimizdir*" (Abdülbaki 1929:43) ifadeleri de bu yorumu destekler niteliktedir. Devlet, aile efradını oluşturan bireyleri/milleti nasıl koruyor, kolluyor ise bunun karşılığında, o aile efradının/milletin her bir ferdinin, tıpkı anne-babasına karşı olduğu gibi, en büyük anne-baba olan devletine karşı sorumlulukları olması da kaçınılmazdır ve bu sorumlulukları yerine getirmek 'her iyi evladın ya da

yurttaşın vazifesidir'. Öyle ki, "*biz başkasının hürriyetine tecavüz eylemekle hakikatta o ferdin masuniyetini muhafaza mecburiyetinde bulunan devlete karşı tecavüz eylemiş oluruz. Bunun gibi devletin bekasını tehlikeye düşürecek harekette bulunmak bütün efradın hürriyetine tecavüzden başka bir şey değildir*" (Emin 1930:110) derken de, bireysel hürriyetlerin devletle özdeşleştirilmesi söz konusudur. Diğer bir deyişle, hürriyetlerin yurttaşlara temin edilmesini bir lütuf gibi gören devlet anlayışı gereği, aslında bireysel hürriyetleri korumakla sorumlu olan devletin, korumakla sorumlu olduğu bireysel hürriyetleri yurttaşlara *lutfeden/bağışlayan* güç olarak onlarla özdeşleştirildiği söylenebilir: "*Hürriyetimizi kullandığımız zaman, yalnız başkalarına değil, kendimize de zararlı olmamamız lazımdır. Çünkü bize gelen zarar devlete gelmiş demektir…halkın her biri milletin ve devletin bir parçasıdır*" (Sevinç 1931-32:39). Burada ise bireysel varlıkların, açıkça total bir varlık olan devlet ve millet varlığı içerisinde eritilmesini görmek olanaklıdır.

Nuri (1931:8) ise devlet-millet özdeşliğini bir başka açıdan ele almıştır: "*Hukuk ilminde milletin ifadesine devlet derler*" ya da "*milleti böyle bir fert imiş gibi görünür, ve vatanın sıyanetine bakarsa ona, hukuk ıstılahında devlet derler*". Burada devlet, tek bir fert gibi türdeş-homojen-sınıfsız-imtiyazsız bir kitle olarak tasavvur edilen Türk milletinin hukuki olarak cisimleşmiş hali olarak anlamlandırılmaktadır ki, burada da millet kavramının nasıl tanımlandığı, milleti oluşturan biz ve öteki'lerin kimlerden ibaret olduğu, öteki'lere yüklenen anlamlar, yurttaşlığın hangi noktalara dayandırıldığı çok daha büyük bir önem kazanmaktadır. Çünkü devlet, milletin hukuki olarak cisimleşmiş hali olduğuna göre, milletin kurgulanmasında *dışlayıcılık* ya da *kapsayıcılık* algılaması, devletin 'kimlere ait olduğunu' ya da 'kimin devleti olduğunu' belirleyecektir. Tam da "*Türk devletini Türk milleti kurmuştur*" (Nuri 1931:10) ifadesi, bu noktada anlamlıdır. Çünkü "*bu devleti idarede Türk milletinden başkasının hakkı yoktur. Ne Türk olmayan biri Türk devletinin işine karışabilir; ne de millet tarafından seçilmiş olmayan bir adam…*" (Nuri 1931:11) derken, her ne kadar Türk devletinin egemen ve tam anlamıyla bağımsızlığına sahip olduğu söylenmek istense de, yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olduğu halde, bir kısım bireylerin iç düşman ve öteki ilan edilmesi

durumunda, onların da en az 'Türk olmayanlar' kadar bu devlete dahil olma ve karışma hakkı bulunmayacaktır. Özellikle Tablo-10'da verilmiş olan milliyetçi temalar listesine bakılacak olursa, 0,17836'lık yoğunluk puanına sahip olan iç düşman kavramsallaştırmasının, bu anlamda önemli bir çekince noktası oluşturabilecek derecede, sıklıkla kitaplarda vurgulanmakta olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Nuri'nin (1931:18) kitabında sadece millet ve devlet değil, aynı zamanda vatan da millet-devlet özdeşliğine dahil edilmektedir. Nitekim Taşkıran'ın (1939:11) yurt bilgisi kitabında da, vatan-millet-devlet kavramlarının üçünün de aynı anlamda, diğer bir deyişle, birbirinin yerine kullanılmakta olduğu söylenebilir.[30] "***Vatan**:Türkiye, **Millet**:Türkler, **Devlet**:Kendi işlerini görmek için milletin birlik olması*". Dikkat edilirse devlete temel oluşturan milletin 'Türklerden' oluştuğunun söylenmesine rağmen, söz konusu Türklüğün hangi temelde tanımlandığı açık ve net değildir. Eğer burada kastedilen, hukuki ya da kültürel anlamda ('Ne mutlu Türküm diyene' sözünde olduğu gibi) bir yurttaşlık ise o zaman devlet-millet özdeşliğinde bir sorun olmayacaktır; ancak doğrudan ırksal ya da etnik anlamda bir Türk milletinden söz ediliyorsa, devlet de sadece etnosantrik anlamda Türk kökenli olanların devleti olacaktır. Şüphesiz devlet ve onun rejimi olarak cumhuriyet, yıllarca savaşlarla yaşamak zorunda kalmış ve savaş zaferleri üzerinde kurulmuş olduğundan, devletin tanımlanması da temelde güvenlik rolü çerçevesinde yapılmaktadır. Nitekim bu düşünce mantığıyla hareket edildiğinde devlet, ordu, mahkeme ve asker birimleriyle hem **içerden** hem de **dışardan** gelebilecek tehlikelere karşı milleti korumakla yükümlüdür. Bunun ötesinde devlet, milleti medenileştirmeye ve geliştirmeye çalışan bir varlık olarak da ele alınmaktadır. Medenileştirmenin yolu ise yazara göre eğitimden geçmektedir. O halde okul, tam da Gramsci ve Althusserci bir mantıkla, milletin medenileştirilmesinin en önemli ideolojik devlet aracıdır.

---

[30] Sevinç (1931-32:61) "…düşmanlara ve her türlü felaketlere karşı koruyan yurttur" ifadesinde açıkça bir kavram karışıklığı olarak, yurt/vatan ve devlet kavramlarını birbiri yerine kullanmıştır.

b) Kültürel Ögeler / Irk Temelinde Millet Kurgusu

Ders kitaplarında pek çok yerde devlet ve vatan kavramlarıyla özdeşleştirilen milletten ne anlaşıldığı ya da nasıl tanımlandığına da bakmak gerekir. TTTC'nin *Tarih-IV* cildinde (1931c:172) millet, halkın ortak ve birleşik amaçlar etrafında, ortak, genel ve gerçekçi bir refaha ulaştırılması bağlamında bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda türdeş ve homojen bir toplum tasavvuru fikrini de içinde barındıran bu tanımlamada milleti oluşturan ögeler dil, kültür ve mefkure birliği olarak belirtilmektedir: Millet "*dil, kültür ve mefkure birliği ile biribirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir*" (TTTC 1931c:178; İnan 1931:7, 16-18; Kültür Bakanlığı 1938:17; Su ve Duru 1945:228; Taşkıran 1941:119). Bu tanım vatan kavramı açıklanırken de görüleceği üzere, CHP'nin programında yer alan haliyle olduğu gibi aktarılmıştır. Benzer bir biçimde Emin (1930:17) de milleti oluşturan ögeleri toprak ve iklim, vatan, ırk, dil, ortak adetler/ananeler, ortak menfaat ve milli his olarak sıraladıktan sonra "*aynı maziye ve lisana malik olan ve aynı hissi besliyerek gaye ve menfaatleri müşterek olan insanların teşkil eyledikleri kütleye millet denir*" biçiminde bir tanım getirmektedir (Emin 1930:15).

Sevinç de milleti, kültürel ögelerden hareketle tanımlayan ders kitabı yazarlarındandır. Sevinç'e (1931-32:10) göre "*millet denildi mi dört D ile başlayan dört kelime hatırımıza gelmelidir. Dilde, düşüncede, duyguda ve dilekte birliktelik…eğer toplu halde yaşayan insanlar aynı dili konuşuyorlar, aynı biçimde yaşayış yaşıyorlarsa bunlar hakkında bir millettendir deriz*". Maarif Vekaleti'nin (1933a:3-4) kitabı ise yine kültürel bir unsur olarak dil üzerinden milleti tanımlamaktadır: "*Türk dilile konuşan, anlaşan ne kadar insanlar varsa, hepsine birden Türk adı verilir*", "*bir memleket üzerinde yaşayarak aynı dille konuşan, anlaşan insanların hepsine birden de millet denir*". Türkün ve Türk milletinin dil üzerinden tanımlanmasında benzer bir üslubu da "*Türkiye dahilinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk mefkuresini benimseyen her fert, hangi dinden olursa olsun Türktür*" (TTTC 1931c:182; Ermat ve Ermat 1943a:14) ifadesinde görmek olanaklıdır. Böylece milletin Ortaasya ya da Türklerin yaşadığı diğer coğrafyalarla değil, sadece Anadolu topraklarıyla sınırlandırıldığı bu ifadeden açıkça görülmektedir. Nitekim Anadolu toprakları üzerinde yaşanların 'Türk

halkı' olduğu söylendikten sonra, milletin bu halktan ibaret olduğunun belirtilmesi, millet kavramının Anadolu toprakları ile sınırlandırıldığı, Ortaasya geçmişinde kalan Türk ırkının, millet kavramı içerisine dahil edilmediği, "toprak-dil-duygu" (Ermat ve Ermat 1943b:2) bağlamında kültürel bir ulus tanımının reel-politik bir yaklaşımla kurgulandığı söylenebilir.

Bu tanımlarda kan ve ırk gibi etnosantrik ögeler yerine kültürel anlamda milli değerlerin ya da kültürel ögelerin ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, millet tanımlamasına temel olan şey, manevi kültürel ögelerdir. Dolayısıyla ders kitaplarında 'din' ögesine millet tanımında yer verilmediği açıktır. Hatta *dil birliğinin*, diğer milletlerle ilgili olarak yapılan açıklamalardan *da* hareketle, millet tanımının en önemli ögesi olduğu söylenebilinir. Nitekim "*Hintte böyle birkaç din olmasından, halkın büyük kısmının sınıflara ayrılmasından ve çok dil konuşulmasından dolayı Hint bugün de bir birlik yüzü gösteremiyor*" (Kültür bakanlığı 1938a:133; TTTC 1931a:75) ifadesi, Hindistan'ın bir millet olarak görülmeyişindeki (Mansel vd 1942:28) dil ögesinin önemini göstermektedir. Aynı gerekçelerin, Çinlilerin de bir millet oluşturamadığına ilişkin iddialara dönüştüğü kitaplarda tespit edilmiştir. Ayrıca bir küçük ayrıntıya daha dikkat etmek gerekir. Irk gibi etnik temelde değil de dil, kültür, mefkure ve duygu birliği gibi kavramlar üzerinden milletin tanımlandığı ders kitapları, genelde 1930'lu tarihlerde yazılmışlardır.

Danışman'ın (1939:13) millet tanımına bakıldığında ise yukarıdaki tanımdan farklı olarak 'ırk'ın da milleti oluşturan ögeler arasında zikredildiği görülecektir: "*Ulus, **ırk**, dil, düşünüş ve duyuş (ideal) birliğile birbirlerine bağlı bulunan yurttaşların kurdukları sosyal bir topluluk ve varlıktır*" ya da "*Türk yurdu üzerinde yaşıyan, Türk diliyle konuşan ve **Türk kanı taşıyan** insanların birliğine TÜRK MİLLETİ denir*". Türk yurdu ise aynı kitapta (1939:2) "*dünyanın en büyük kahramanları olan Türklerin yaşadığı, uçsuz bucaksız topraklar*" biçiminde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, hem yurt, hem de millet ırkçı bir paradigma ile tanımlanmaktadır. Danışman'ın (1939:7) Türk milletini ırk temasını da dahil ederek tanımladığı bu ifadeler arasında ayrıca, İnönü'nün "*Türk olmak için Türk olmağı istemek, ve Türk olmağı sevmek kafidir*" sözü de yer almaktadır ki, bu anlamda gerek kültürel ögelerin gerekse ırk

temasının bir aradalığı sözkonusudur. Bu ise hem kafa karışıklığının hem de erken cumhuriyet döneminin ikinci yarısında hakim olan milliyetçi söylemin etkisiyle yorumlanabilir. Nitekim özellikle Danışman'ın kitabında tıpkı tarih kitaplarında sıklıkla değinildiği ve anlatıldığı gibi biyolojik temelli bir ırk tanımlaması vardır. Ancak ten rengine göre ırkları sınıflandırmanın doğru olmadığı, bunun yerine kolayca değişmeyeceği ve *babadan evlada ırsi olarak kalıcı bir şekilde geçtiği* için kafatası ve iskelet yapısına göre ırkların sınıflandırılması gerektiği belirtilmektedir.[31] Ayrıca Türklerin de içinde bulunduğu brakisefal tipi ırklar diğer ırklara üstün tutulmaktadır. Şöyle ki "*geniş kafalı olanların dimağı, beyni daha geniş olur, ve daha akıllı ve zekalı olurlar. Türk ırkı brakisefaldir*" (Danışman 1939:9) biçiminde bir açıklama ile ırk üzerinden Türklerin üstün ırk oluşu dile getirilmiş olmaktadır.

Ancak milletin bu biçimde dil, düşünüş, ideal birliği gibi manevi ögelerin yanı sıra ırk gibi biyolojik ya da etnik temelde tanımlanmasına ve din ögesine yine yer verilmemesine karşın, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşlarının kimlerden oluştuğu ya da kimlerin 'yurttaş' sıfatına sahip olduklarını anlatan aynı kitabın altıncı sayfasındaki, "*ırk-din ayırt etmeksizin Türkiye ahalisi vatandaşlık itibariyle Türk*'tür ifadesi, etnik olarak Türk milletinden olmasa bile asgari müşterekleri yerine getiren tüm farklı milletlerden bireylerin yurttaşlık hakkına sahip olduklarını belirtmektedir ki, burada dışlayıcı değil kapsayıcı bir yurttaşlık anlayışından söz etmek yanlış olmayacaktır. Yukarıdaki millet tanımına bağlı olarak da Türk milletinin, bu vasıfları en çok taşıyan bir millet olduğu söylenerek, yine Türkçülük temelinde bir üstün millet düşüncesinin ortaya çıktığı söylenebilir: "*Büyük Türk milleti, bu tarife en uygun bir millettir. Türk uluslarını birbirlerine bağlıyan ırk, düşünüş ve duyuş, Türklüğe mahsus ahlak moral ve yaradılış, başka uluslarda az bulunur*" (Danışman 1939:13).

Nuri (1931:6) ise Türk milletini "*bu milletin bir mazisi vardır: Mazide dedelerimiz vatanın sahibi idiler. Halde Türk vatanının sahibi*

---

[31] Aynı kitapta 3 nolu dipnotta, kızılderililerin anadan doğma kırmızı derili olmadıkları, bunların vücutlarına kırmızı toprak sürerek kırmızılaştıkları için, kırmızı derili göründükleri türünden bilimsellikle bağdaşmayan açıklamalar olduğunu da belirtmek gerekir.

bizleriz, bizim neslimizdir. İstikbalde ise, ebediyen torunlarımız bu mülke sahip olacaklardır" diyerek, milleti, vatan ya da toprak temelinde tanımlamakta ve söz konusu vatan, Anadolu ile sınırlandırıldığı için de millet doğal olarak Anadolu toprakları üzerinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarından oluşmaktadır. Ancak milletin referansı olan vatanın geçmişi açık uçlu bırakılmıştır. Diğer bir deyişle, millet *vatana*, vatan da o vatan üzerinde mazide yaşamış olan '*dedelerimiz'e* referansla tanımlandığından ve söz konusu 'dedelerimizin' hangi tarihten ya da medeniyetten itibaren sınırlandırıldığı belli olmadığından, bu ifade -daha önce de belirtildiği üzere- Hititler kastedilerek "*...vatanımızın ilk ve en eski ahalisini teşkil eden bu* ***dedelerimizin*** *(*Hititler*) Türk ve cihan uygarlığındaki hisselerinin büyüklüğü anlaşılmaktadır*" (Unat 1947:87-88) ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde Anadolu'nun, üzerinde ilkçağlardan itibaren yaşamış bütün medeniyetlerin Türk olduğu ön kabulü ile birlikte vatan kılındığı anlaşılmaktadır. Böylece tarihi, ilkçağlara kadar uzatılan toprağın kutsallaştırılarak, üzerinde yaşayanların ise 'otokton halk' biçiminde tasavvur edilerek millet tanımına ulaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, milletin tanımlanması kadar, Anadolu'nun Türk'ün öz malı/mirası kılınması ve diğer milletlerin bu topraklar üzerindeki hak taleplerini bertaraf edecek biçimde atalarının Türk'e emaneti olarak sunulması mantığının hakim olduğu söylenebilir: "*Vatan, Türk* ***ırkının****,* ***milletinin*** *malıdır. Şu dakika bizim elimizde emanettir*" (Nuri 1931:6).

Milletin, vatan ile eş kılındığı bir başka tanım ise ***ölümün yüceltilmesi*** konusuyla ilgili olarak, "*vücudumuzu, canımızı, kanımızı bu topraklardan, bu havadan, bu sudan, bu manzaradan aldık. Yine onlara vereceğiz. Millet, şu milyonlarca halk, vatanın mahsulüdür. Vatanın çehresi, milletin çehresidir*" (Nuri 1931:7) ifadesinde görülebilir. Vatan ve milletin özdeşleştirildiği asıl açıklama ise şu cümlede kendisini göstermektedir: "*Vatan, Türkiye, şu topraklardan, sulardan, dağlarda ibarettir. Millet ise şu insanlardır, şu Türklerdir. Lakin hakikatte vatan ile milleti ayırmak güçtür*". Vatan ve milletin böylesi bir üslupla aynılaştırılması ise, düşman tehdidi ile birlikte düşünüldüğünde, 'her kim bu topraklara saldırırsa, herkes canıyla, kanıyla onu muhafaza etmelidir, çünkü bu saldırı basitçe bir toprak parçasına değil, aynı zamanda o topraklar üzerinde yaşayan Türk milletine de yönelmiştir', biçiminde

bir söyleme dönüşebilmektedir. "*Millet, dört çevresi başka milletlerin topraklarile çevrilmiş bir yer üstünde yaşıyor*" (Maarif vekaleti 1933:8) ifadesinde ise milletin yaşadığı toprağın 'devlete' dönüşümünü görmek olanaklıdır. Dolayısıyla bu ifadeler, her milletin kendine ait bir toprağı olduğu ve o toprakların da bir sınırı olduğu üzerinden, 'dört bir yanımızın düşman milletlerle çevrildiği' ve bu yüzden 'her an bir saldırıya karşı hazırlıklı olmamız yani uyanık kalmamız' gerektiği yönünde bir tehlike-teyakkuz halini çağrıştıran söylem barındırmaktadır.

Milletin, vatan ve toprak kavramıyla özdeşleştirilerek açıklanması kadar, aile ile eş tutularak açıklandığı da görülmektedir: "*Babalar millettendir, anneler millettendir, kardeşler millettendir, bütün sevilenler millettendir. Milleti sevmek ve milletin iyiliği için canını verircesine çalışmak bu sevgidendir…millet sevilir; milletin yaşadığı güzel yurt sevilir; Türkleri biribirine tanıtan, sevdiren dil sevilir*" (Maarif vekaleti 1933:6). Anne, baba ve kardeşlerin milletten olduğu söylenmekle milletin büyük bir aileye benzetilmeye çalışıldığı görülmekte; insanın ailesi için gerektiğinde nasıl canını verirse, büyükçe bir aile olan millet için de aynı duygularla gerektiğinde can vermesi kaçınılmaz kılınmaktadır. Aynı zamanda 'bütün sevilenler millettendir' ifadesiyle de, aslında sevilmeyenlerin, diğer bir deyişle 'öteki'lerin, tıpkı aile efradından olmayanların aileye alınmayışı gibi, millet kapsamı içerisine alınmadığı; ya da tersinden okunacak olursa biz'im milletten olmayanların 'sevilmediği' ya da 'sevilmemesi gerektiği' gibi bir anlamın çıkartılması da olasıdır. Bu sevginin temelinde ise yine, yukarıda bahsedildiği üzere 'dil' bulunmaktadır. Bedia ve Kemal Ermat'ın tanımlamasında ise kendisi de bir küçük insan topluluğu olan ailelerin birleşmesiyle daha büyük insan topluluklarının ortaya çıktığı, buna ise millet/ulus ismi verildiği belirtilmekte (1943a:2), arkasından da "*ailenin sevincine, kederine bütün aile ortak olur. Ulus da bir aile demektir. Ailenin bireyleri gibi, ulusun bireyleri de birbirlerine bağlıdırlar. Ulusumuza gelecek iyilikten de hepimiz seviniriz. Ailenin sevinçleri, kederleri gibi ulusunki de paylaşılır*" (Ermat ve Ermat 1943a:16) ifadesiyle, aileye karşı olan sevginin genişletilerek millet sevgisine dönüştürülmesi hedeflenmekte; böylece kutsal addedilen aileye karşı duyulan manevi hislerin yine kutsal olan millete ikame edilmesi söz konusu olmaktadır.

"*Bizim tarlamız, evimiz nasıl öz malımızsa; Türk yurdu da milletin hesapsız kanlar dökerek kazandığı özyurdu, öz malıdır*" (Rona 1940:4). Görüleceği üzere, bu ifade de yine, tarla ve ev örneğinden hareketle yurt ve millet bağlılığı anlatılmakta, ancak bu kez, hem aile hem de yurt/vatan, milleti tanımlamakta birlikte kullanılmaktadır. Yurdun ve yurt toprağının, hesapsız kanlar dökülerek kazanıldığının belirtilmesi ise, ona kutsallık kazandırmaktadır. Sevinç ise milleti aile yordamıyla açıklamanın bir adım daha önüne geçmekte ve ev/aile yaşamı anlatıldıktan sonra okula geçilmekte ve okul büyükçe bir ev olarak değerlendirilmekte, ardından daha geniş bir aile olarak 'dış dünya' formüle edilmekte, millet ise bütün bu sırasıyla genişleyen ailenin bütününü kapsayan bir üst kimlik olarak ortaya konulmakta ve *vatan=aile=millet* özdeşliğine ulaşılmaktadır. O halde milletseverliğin temelinin de bir anlamda, milletin büyükçe bir aile olması ve aile üyelerinin birbirine olan sevgisinin biraz daha genişletilmiş hali olarak değerlendirilmesi olanaklı hale gelebilmektedir (Sevinç 1931-32a:13) "***Biliyorum** ki, hepiniz vatanınızı sevi**yorsunuz**. Türk vatanı ve Türk milleti milyonlarca ailenin birleşmesile meydana gelmiştir. Türkiye'de ne kadar çok aile mesut olursa, halk o kadar rahat ed**er***" (Sevinç 1931-32a:20). Burada yine dil aracılığıyla mesaj aktarımına dikkat etmelidir. '*Biliyorum ki…seviyorsunuz*' ifadesinde, 'sevi**yorsunuz**' ile aslında kastedilen şey 'sev**melisiniz**'; 'biliyorum ki,' ile kastedilen şey ise sevme eyleminin 'aksinin olanaksızlığı' ya da 'sevmemenin düşünülemeyecek bir tutum olacağı'dır.

'Ne mutlu Türküm diyene' sözüne bağlı olarak, dili Türkçe olanların, Türkiye denilen özyurtta yaşayanların, ataları bir olan, bir türlü düşünen, bir türlü duyanların, düşmanlarına karşı birlikte döğüşen ve ölen kimselerin Türk olduğu ve birbirlerinin kardeşi sayıldıkları ve bu nedenle de yurdun tıpkı bir aileye benzediği Kültür Bakanlığı'nın *Tarih-4* (1938a:11) kitabında da söylenmektedir. İşte bu yurtta yaşayan bütün bu "kardeşlere" Türk milleti denilmektedir. Dolayısıyla burada etnik ya da etnosantrik anlamda değil, ancak milli duygu ve benlik çerçevesinde ve gönüllü olmak üzere bir Türk kimliği tanımlanmış olmaktadır. Bir zorlayıcılık yoktur. Ancak Türk milletinden olduğu kabul edildikten sonra kişinin bunun gereği olan vazifeleri yerine ge-

tirmesi gerekmektedir ki, bu da hem Türklüğün özcü ilkeleri hem de yurttaş olmanın kaçınılmaz sonucudur.

Yukarıdaki kültürel temelli millet tanımlarından bahsederken, milleti oluşturan ögeler arasında din faktörüne yer verilmediği belirtilmişti. Bu anlamda cumhuriyet ile birlikte milletin tanımlanmasının seküler bir nitelik kazandığını söylemek olanaklıdır. Zaten bu anlamda bazı kitaplarda özellikle II.Abdülhamit döneminde izlenen İslamcılık siyasetinin, halifelik kurumu üzerinden eleştirildiğini görmek de olanaklıdır. Ancak, din faktörüne millet tanımında yer verilmemesine rağmen, bazı Türk boylarının milli benliklerini kaybetmelerinde, hemen bütün kitaplarda 'dine vurgu' paradoksal biçimde sıklıkla dile getirilmiştir. Örneğin, Bulgar, Kıpçak ve Kuman Türklerinin Türklüklerini kaybetmelerinin anlatımında izlenen üsluba bakıldığında, 'din ve dil' adeta milleti oluşturan iki temel etken olarak belirmektedir. Nitekim bunların önce yavaş yavaş dillerini kaybettikleri, ancak Türklüklerini buna rağmen muhafaza ettikleri, ancak sonrasında *Ortodokslaşarak diğer Türklerle bağlarının kopmasının* ardından Türklüklerini kaybettikleri söylenmektedir (TTTC 1931b:66-74; Kültür Bakanlığı 1938:25, 39; Taner 1945:37; Mansel vd 1943a:20).

Ayrıca papaların gerçekleştirdikleri misyonerlik faaliyetleri de, milliyet bilincinin unutulmasında önemli bir etken olarak sunulmaktadır: "*Roma papalarının bütün Avrupa alemini propaganda ile Hıristiyan yapmak hususunda aldıkları tedbirler ve gösterdikleri meharet ve faaliyetler hayrete şayandır. Bu suretle Türk alemi milyonlarca ırkdaşını kaybetmiş oldu*" (TTTC 1931b:78). Bu noktada Türklüklerini kaybeden ya da farklı bir dine geçen Türkler hakkında olumlu herhangi bir ifadeye rastlanılmadığının da belirtilmesi gerekir. "*Bulgar ve Macarlar*[32]*, Türk ırkına mensup kavimlerdi. Bunlar Türklerin muvaffakiyetlerinden memnun olacakları yerde, Hıristiyanlık gayretile ve ellerindeki toprakların elden çıkması tehlikesi karşısında Müslüman*

[32] Macarların Türk menşelerini gösterebilmek için Macar kralı İştivan'a Bizans imparatorunun hediye olarak bir taç gönderdiği ve bu tacın içinde de "*Türkiye kralına*" diye yazıldığı belirtilmektedir. Papadan gelen taç ile bu tacın birbiri içine yerleştirilmesiyle ortaya çıkan tacın da bugün önemli bir yeri olan Sent Etiyen tacı olduğu hatırlatılmaktadır (TTTC Tarih-II 1931:70)

Türkler aleyhinde bulunmağa başladılar" (Taner 1945:142) ifadesinde görüldüğü üzere yine paradoksal biçimde, dinsel olarak ötekileşenin etnik köken olarak da ötekileştirildiği ve 'biz' kapsamı dışına atıldığı görülmektedir. "*Macarlar, Fino-Ugriyen ve Türk-Uygır kabilelerinin karışmasından doğmuş bir millet olmakla beraber…Katolik mezhebini kabul etmiş olduklarından, kendilerini Türklerden ayrı sayarlardı*" ifadesinde de benzer biçimde, Türk benliğinin yitirilmesiyle beraber bunların 'öteki'ler olarak değerlendirilmeye başlandığı açıktır. O halde Türkçü temelde yüceltici bir takım ifadelerden pay alabilmek için Türk benliğinin muhafazası şarttır. Bu benliğin ise millet tanımında yer verilmediği halde, din faktörüyle bağlantılandırılması ise kendi içinde önemli bir çelişki yaratmaktadır. Ayrıca en eski çağlardaki Türklerden ve farklı medeniyetlerin Türk kökenleri ortaya konulurken, İslamiyeti hiç kabul etmemiş olan Türklere ilişkin hemen hiçbir bir anlatımın olmaması da ilginçtir.[33]

Son olarak Atatürk'ün ve CHP'nin de millet ile özdeşleştirildiği birkaç örnek cümleye bakmak gerekir. Örneğin "*güneş kendi alemine nasıl hakimse, millet sevgisi de Gazi'nin engin ruhuna öyle hakimdir. Kaynağı millet sevgisi olan o hakim irade, millet sevgisinin mahkumudur*" denilmektedir. Aynı zamanda "*on binlerce yıllık şanlı bir geçmişi olan Türk milletidir ki kendi içinden Gazi Mustafa Kemal gibi bir evlat yetiştirdi*" (Maarif Vekaleti 1933b:232; TTTC 1931c:171) ifadesi de bir taraftan Türk milletinin yüceltilmesinde; diğer taraftan Atatürk'ün bizatihi kendi içinden çıktığı milleti için çalışan bir lider olduğu mesajını vermek üzere yüceltildiği anlamla yüklüdür. Aşağıdaki cümle ise Atatürk'ün bir diktatör ya da padişah olmadığını, milletin içinden çıkmış ve milletin herhangi bir ferdi gibi yaşayan, milletin ve devletin ilerlemesi, medenileşmesi için devrimleri gerçekleştiren, milletin menfaatleri için çalışan bir lider olduğunu anlatmak için Atatürk, herhangi bir şahıs ya da sıradan bir lider olarak değil 'bütün bir millet' olarak adlandırılmaktadır. CHP ise milli hakimiyet ilkesinin somutlaştığı bir varlık olarak milletle özdeş kılınmaktadır: "*Sen yalnız bir şahıs değil,*

[33] Bu konuda sadece Mansel ve ayrılacak diğerlerinin (Tarih-II 1943:21) kitabında Türklüklerini kaybetmiş olan Türk toplulukları hakkında kısa da olsa bilgi verilmiştir.

bütün bir milletsin. ***Senin şahsın, fırkan bütün milletin şahsı ve fırkasıdır…****halk fırkasının kadrosu bütün millet efradıdır*" (TTTC 1931c:174). Diğer bir deyiş CHP, 'millete siyasi terbiye veren bir mektep' olarak, halkın hakimiyetinin yerleşmesi için çalışan, üyeleri, yöneticileri, vekilleri milletin arasından seçilen, kısacası halkın içinden çıkan, halk için halk tarafından idare edilen bir kurum olduğu içindir ki, millet ile yine eş anlama gelecek biçimde kullanılmıştır.

c) Kutsallaştırılan Vatan Kurgusu

Vatan ya da yurt kavramının ifade edildiği cümlelerde dikkati çeken noktalara en genel haliyle bakıldığında, cumhuriyetin kurulduğu döneme kadar vatan/yurt, ***anayurt olarak Ortaasya***'dır. Anayurt olarak Ortaasya, kadim Türk milletinin ve onun yarattığı medeniyetin filizlendiği, verimli, kutlu, adeta cennet köşesi gibi (1.Türk Tarih Kongresi 1932:24) bir mekan olarak tasvir edilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte vatan artık Ortaasya değil, yine 'anayurt' olarak ifade edilmekle birlikte ***Anadolu***'dur. Vatan kavramıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken ikinci bir nokta ise vatanın ya da vatan toprağının kutsallığı olup, o kutsallık da ölümün yüceliği ve kutsallığıyla doğrudan ilgilidir. Yüzyıllardır '*dedelerimizin'* döktüğü kanlarla alınmış ve muhafaza edilmiş olan vatan toprakları, dökülen kanlar, gösterilen kahramanlık ve fedakarlıklar nedeniyle kutsaldır (İnan 1931:67).

Su ve Duru (1945:228), TTTC (1931c:178), Taşkıran (1941:118) ve İnan (1931:9) vatanı, Türk milletinin eski ve yüksek **tarihi** ile ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden **eserleriyle** yaşadığı **bugünkü siyasi sınırlar** içindeki **kutsi yurt** olarak tanımlamaktadırlar. Bu anlamda vatan "*hiçbir kayd ve şartta ayrılık kabul etmez bir küldür*". Bu tanımın CHP'nin parti programının 1. maddesinde yer alan vatan tanımlamasının aynen aktarılmış hali olduğunu belirtmek gerekir.

Görüldüğü üzere rejimin tek partisi olan ve bir anlamda resmi ideolojinin üreticisi ve kodlayıcısı olan CHP'nin ve devrimci kadronun görüşleri, -vatan kavramı örneğinde- doğrudan ders kitaplarına aktarılmıştır. Buna göre vatan, bir taraftan millet olmanın gerekli kültürel kriterlerinden olan tarih birliği ile soyut, diğer taraftan toprakların derinliklerinde yatan eserleriyle somut-maddi bir yöne sahiptir. Aynı

zamanda bu vatanın sınırı da 'siyasi sınırlar'dan müteşekkil olup Anadolu'dur. Diğer bir deyişle, Turanî veya yayılmacı ya da ırkçı anlamda Ortaasya'ya yahut Türk milletinin yaşadığı diğer topraklara yüzünü çevirmiş bir vatan anlayışı görülmemektedir. Üstelik vatan olarak Anadolu, sadece yakın tarihlerdeki Türk geçmişiyle değil, en eski çağlardan beri üzerinde yaşamış tüm medeniyetleriyle birlikte kutsal bir toprak olarak benimsenmektedir.

Vatanın kutsallığına temel oluşturan diğer temaları bulabilmek için aşağıdaki şu ifadelere bakmak gerekir: "*Türk yurdu, **yiğitler, gaziler, şehitler** yurdudur. Dünyaya an, şan salan ulular burada yetişmiştir*" (Ermat ve Ermat 1943:10). "*Türk yurdu…(onu) **düşmana karşı koruyan kahramanlarla** doludur*", "*yurt büyük bir yapıdır. Her kasaba, her köy **o ulu ve kutsal yapının** bir parçasıdır*", *Türk yurdunu yad ellerden korumak için; içimizde **kanını dökmemiş** bir tek aile yoktur*", "*…seni ne kadar seviyorum **kutsal** vatanım! Senin her köşende **atalarımdan biri gömülüdür**. Onlar bu toprakları düşmandan korumak için **can verdiler**. Kırları süsleyen **çiçeklerde belki kanlarının rengi vardır***" (Ermat ve Ermat 1943:11). Alıntılanan bu cümlelere bakıldığında anlaşılmaktadır ki, vatan kutsaldır ve ona bu kutsallığı veren şey ise onun uğruna dökülen ve 'kırlarda açan renkli çiçeklerin bile kırmızı rengini aldığı' kanlardır. Eğer vatan böylesine kutsal ise bu kadar kutsallaştırılan topraklar üzerinde yaşayan ulusun da kutsal olması kaçınılmazdır. Nitekim "*İşte şanlı zaferleri, güzel sanat eserleri, uygarlık anıtları, ulusal hatıralarıyla, yurt denilen toprağa onur ve değer veren, bu ulustur*", "*artık bu yurt bu ulustan ayırtedilemez, o da ulus gibi kutsal olur. İşte bu yurda vatan denir*" (Ermat ve Ermat 1943:11).

Kısaca söylemek gerekirse, vatanın kutsallaştırılmasına temel oluşturan asıl şey, vatanı vatan yapan 'toprak' ve uğruna akıtılan 'kanlar'dır. Özellikle bu vatan Anadolu toprakları olduğunda, tıpkı Ortaasya'nın medeniyet yaratan verimli coğrafi şartlarına benzer biçimde şiirsel bir anlatım göze çarpmaktadır. Anadolu topraklarının verimliliği, zenginliği, iklimin müsaitliği bağlamında bu önemli topraklarda, çok eski zamanlardan beri üzerinde ve yakınlarında birçok medeniyetler kurulduğu ve bu nedenle de "*eski devirlerden beri bütün cihangirlerin ona göz diktikleri*"(Nuri 1931:4) ifade edilmektedir. Böylece hem toprağın-vatanın değeri anlatılmaya hem de bu toprakla-

rın pek çok düşmanı olduğu üzerinden bir teyakkuz algılaması geliştirilmeye çalışılmakta olduğu görülebilir. Asya ile Avrupa arasında bir köprü olan ve Asya'nın yüksek medeniyetlerinden Avrupa'nın da faydalanmasına yol açmış olan Anadolu, Türk göçleri sonucunda Ortaasya'nın yanında ikinci bir Türk anayurdu olmuştur (Mansel vd 1942:10). Burada ise hem Türklerin medeniyeti yayma amacı doğrultusunda Anadolu topraklarının oynadığı rol hatırlatılmakta, hem de toprağın sahiplenilmesine 'ilk gelene ait olması' üzerinden vurgu yapılmaktadır. Unat'ın (1947:15) kitabındaki "*gittikleri yerlerde boş olan yerlere yerleşerek oraların ilk ahalisi oldular*" ya da "*Anadolu ve Trakya en eski ve başı bilinmeyen* ***karanlık zamanlardan beri Türkün elindedir****. Türkler burayı* ***sahipsiz bulmuşlar****, doğu kapılarından girip yerleşerek ve* ***ilk bayındırlık kazmasını*** *vurarak şenlendirmişlerdir. Demek ki,* ***bu yurdu Türkten önce benimsemiş başka bir ulus yoktur***" (Kültür Bakanlığı 1938a:68) ifadeleri de buna örnek olarak gösterilebilinir.

Ayrıca Türklerin bu topraklarda *evvelce alışmış oldukları şekilde yaşamağa devam ettiklerinin* belirtilmesinin de bir anlamda Anadolu'nun maddi ve manevi her şeyiyle Türkleştirilmesine ve ona sahiplenilmesine ilişkin bir anlam taşıdığı söylenebilir. Üstelik Anadolu topraklarına gelen Türklerin tıpkı medeniyet meselesinde değinildiği üzere, basitçe göçebe yaşantısı sürmedikleri, köylüler, şehirliler, ticaret ve sanat adamları, gezici dervişlerin de Türk ordularıyla beraber Anadolu'da çeşitli yerlere yerleştikleri böylece "*dağlara, şehirlere, kasaba ve köylere* ***Türkçe isimler*** *koydular; ...İranlı, Moğol ve Arap Müslümanları az zaman içinde* ***Türkleştikleri*** *gibi* ***Rum ve Ermenilere de Türkçeyi öğrettiler****. Böylelikle* ***Anadolu taşı, toprağı, suyu ve insanı ile Türk olmağa***" (Mansel vd 1943b:3) başladığı ifade edilmektedir. Burada Türklerin göçebe olmadığı ve onların medeni bir yaşama sahip olduğu söylenmeye çalışılmaktadır. Dağlara taşlara Türkçe isim vermek, diğerlerini Türkleştirmek, Rum ve Ermenilere Türkçe öğretmek ise açıkça yayılmacı bir faaliyet yürütüldüğü biçiminde okunabilirse de, bu ifadelerin kitaplarda, Anadolu'nun asıl sahiplerinin Türkler olduğunu gösterebilmenin bir yolu olarak ele alındığı belirtilmelidir. Fakat Türk olmayan bir yeri Türkleştirmenin ise beraberinde, paradoksal biçimde 'Türklerin' iddia edildiği gibi 'buraların otokton halkı

olmadığı' ön kabulünü de taşımakta, diğer bir deyişle söylem kendi içinde bir çelişki yaratmaktadır. Diğer bir deyişle, ilk ahali ya da otokton halk olmak toprağın kutsallığını beraberinde getirmekte; Rum ve Ermenilere Türkçe öğretmek ya da İranlıların-Moğolların Türkleştirildiğini söylemek ise otoktonluk söyleminin kendi içinde bir çelişki yaratmaktadır.

Ayrıca "*boş buldukları yerler arasında beğendiklerine yerleşerek oranın ilk ahalisi oldular*" (Kültür Bakanlığı 1938b:27) ya da Mezopotamya kastedilerek "*tarihtenevelki zamanlarda bu yerlerde kimse yaşamıyordu. Milattan 5-6 bin yıl kadar önce Ortaasya'dan göç eden Türk kabileleri buraya gelip yerleştiler*" (Kültür Bakanlığı 1938b:72) ifadeleri ile toprağı kutsallaştırmak ve biz'e ait olduğunu meşrulaştırılmak amacı dışında, Anadolu gibi Türkün elinde kalan '*son anayurd*u'na sahiplenmenin ya da Anadolu'yu Türk'e mal etme ve Kurtuluş Savaşı sonrası yeni kurulan devletin ulusuyla birlikte, toprak üzerinden kutsallığı ve kadimliğini vurgulamanın hedeflendiği söylenebilir. Böylece gerek Bizans'ın gerekse Haçlı ordularının ve sonrasında Osmanlıya karşı oluşturulan Avrupalı kutsal ittifakların, 'Türklerin sonradan gelerek Anadolu'yu işgal ettikleri'ne ilişkin iddiaları da çürütülmek istenmektedir. Böylece Anadolu'ya 1071'de giren Türklerin (her ne kadar bu toprakları, üzerinde yaşayan Bizans'ın elinden almışsa da), aslında 'bir zamanlar atalarımız olan Hititlerden bu mirası tekrar devraldıkları' yönünde bir söyleme de hizmet edilmektedir. Ayrıca bu, milattan 7000 yıl önce sahip olunan bu toprakların binlerce yıldır Türkün yaşadığı yerler olmasına karşın, onu Türkün elinden almaya çalışan pek çok düşmanlar olduğu söylemini de beraberinde getirmektedir. O yüzdendir ki, bu toprakların kutsallığına, kadim Türk ırkı ve bu ırkın yarattığı medeniyete beşiklik eden bir mukaddes bir varlık oluşuna dair, bir mesajın verilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Anadolu'nun Türkleştirilmesinde en önemli pay ise Oğuz Türklerine atfedilmektedir. "*Bu akınların en önemlisi, Anadolu'ya Türklük damgasını bir kere daha vurması dolayısıyla Oğuz Türklerinin akınıdır*" (Kültür Bakanlığı 1938:55). "*Anadolu'nun zapt ve istilası…**bütün Türk milletinin iştirak ettiği** büyük ve **mukaddes** bir savaştır. İstila ordularile beraber Türk milleti…bu kıtayı kendisine **mukaddes** bir **vatan** ittihaz ederek oraya **müebbeden yerleşmiştir***" (Ali 1929:128).

Burada geçen 'mukaddes' kavramlarından ilki savaşı kutsallaştırırken, diğerisi de toprağı kutsallaştırmaktadır. Savaşın mukaddesliği bunun basit bir istila hareketi olmadığını, oraların kutsal topraklar haline getirilmesini ve milletin de oraların otokton halkı konumuna yükseltilerek ezel ve ebed bağlamında toprağın sahibi kılınması bakımından önemlidir. Bu mukaddes savaş ve akıtılan kanlardandır ki, "*her Türk genci, kendi şerefli kanına verilmiş olan ödevden dolayı en haklı güven ve kıvancı*" (Kültür Bakanlığı 1938:188) duyabilmektedir. Bu kıvancın ise kendi içinde yurttaşlara o mukaddes toprakları koruma ve kollama vazifesini yüklediği açıktır. "*Türkler iki asır müddet çarpışarak **vatanlarını** müdafaa ettiler*" (Ali 1929:140). 1071'e atıfla söylenilen bu söz, yani Anadolu'yu iki asır savunmak demek, Türkleri bu toprakların çok daha uzun zamandan beri sahipleri *imiş* pozisyonuna sokmaktadır.

1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşının anlatımında ise toprağı ve dolayısıyla vatanı kutsallaştıran şey yine dökülen kan, fedakarlık ve yiğitliktir: "*Sakarya ovasında…çok kanlı savaşta **düşmanlar sayısız ölü** bıraktı. Biz de binlerce er ve subay **şehit verdik**. Sakarya suları, dökülen kanlarla günlerce **kıpkızıl aktı***" (Rona 1940:14). "*Yurdu düşmandan korumak için **severek can veren** milyonlarca Türk*" bu topraklarda yattığından, "*bu yurdu kazanmak, düşmanlardan korumak için **bütün kanlarını seve seve***" akıttıklarından, yurttaşların canları kadar sevdikleri *"bu güzel yurt"* kendilerine atalarının *"**döktüğü kanın**, **verdiği canın** armağanıdır!...* " (Maarif Vekaleti 1939a:2). Burada bir kez daha görülmektedir ki, canlarını vermiş olanlar üzerinden toprak kutsallaştırılmakta ya da ölümün kutsallığı üzerinden topraklar kutsallık kazanmaktadır. Bu nedenle 'bu topraklar için akıtılan kanlar' söylemi çok sıklıkla dile getirilmektedir. "*Beni yaşatmak için sev**erek can veren büyüklerim**. Her tutamı sizin **temiz kanlarınızla yuğrulmuş** bu topraklar üzerinde ben bugün çok rahat yaşıyorum*" (Maarif Vekaleti 1939a:3) ifadesiyle yurttaşların bugünkü yaşantıları, atalarının çektiği sıkıntılara ve verdikleri canlara bağlanmakta, bu ise ataları gibi gerektiğinde canlarını verme ödevini beraberinde getirmektedir. "*Köyümün türküsünü söylerken, beni bu rahata kavuşturmak için düşmanlarla nasıl boğuştuğunuzu **hatırlıyorum***" ifadesiyle de, toprakların kutsallığı düşüncesinin hiçbir zaman akıllardan çıkartılmaması gerekliliği 'hatırlıyorum' yüklemiyle aslında 'hatırlamanız gerekir' biçiminde veril-

mektedir. Hatta sadece hatırlamak da yeterli görülmemekte, gençler, yaşam hakkından vatan uğruna vazgeçmek için and içmeye çağrılmaktadır: "*And içerim büyüklerim: yurdumu her zaman öz canımdan çok seveceğim. Yurdu korumak, Türk'ü yaşatmak için vakti gelince canımı vermeğe severek koşacağım*" (Maarif Vekaleti 1939a:3). Öyle ki, içilen and'ın samimiyet derecesi ve vatan için ölüm hakkının kutsallığı da, vatanın değerinin insanın en sevgili varlıklarından biri olan 'anne sevgisinin bile üzerine çıkartılmaktadır': "*Seni kendimden değil,* ***anamdan bile çok seviyorum***". Görüldüğü üzere anne ile özdeşleştirilen vatanın, kutsal olan anneden bile çok sevilmesi gerektiği söylenerek kutsallaştırma, bireyin en kıymetli varlıklarının bile ötesine taşırılmaktadır.[34] "*Onun üzerinde daha çok yaşanmış, milletin kemikleri ve kanı ile daha çok yoğrulmuş, toprağı milletin alınterile daha çok işlenmiştir… millet-lere de yurtları atalarından kalmıştır. Fakat yurt satın alınmaz*" (Kültür Bakanlığı 1938a:68). Bu vatan o kadar değerlidir ki, Türk milletinin düşmanları "*Türkün bazı zayıf düştüğü, uykuda bulunduğu zamanlarda yabancılar bu güzel yurda göz dikmişler, bir zaman için onu da ele geçirmişlerdir*" (Kültür Bakanlığı 1938a:68). O nedenle düşmanı çok olan bir milletin nesli olan gençlerin, daima uyanık kalmaya ve teyakkuz halinde bulunmaya davet edildikleri anlaşılmaktadır.

Ermat'lar (1943:10) vatanı/yurdu, millet kavramına referansla açıklamaktadırlar. "*Yurt demek, dili, dileği ve isteği bir olan insanların üzerinde birlikte yaşadıkları toprak demektir*". Devamındaki "*bizim yurdumuz TÜRKİYE'dir*" sözü de milliyetçiliğin sadece yeni Türk devleti ile sınırlı kaldığını, diğer Türk topluluklarını da içeren panturancı bir söylemle kurgulanan bir Türkçülük olmadığını göstermektedir. "*Bugün bizim ana yurdumuz, şanlı Türk sancağının gölge-*

[34] Hatta bu konuda Hun kahramanı Mete'nin tavrı da aktarılmıştır. Düşmanın, Mete'nin yakınlarından bir kadını istemeleri ve herkesin savaş beklediği bir anda Mete'nin "bir kadın için milleti savaşa sürükleyemem" dediği ve "kendi yakınlarından birini millet yoluna feda etmekten çekinmediği"; ancak düşmanın bu kez küçük bir miktar toprağa göz dikmesi üzerine Mete'nin "toprak milletin malıdır nasıl verilir" diye bağırdığı ve vatan topraklarından bir paçanın düşmana verilmesini ileri süren devlet adamlarını astırdığı (Su-Duru 1945:44) anlatılarak, vatan toprağının kutsallığına dikkat çekilmiştir.

lendirdiği siyasi sınırlar içindeki Anadolu–Trakya'dır. Bu yurt tarihten önceki zamanlardan beri Türklerindir. Ve Türklerin kalacaktır" (Danışman 1939:6).

Emin (1930:16) ise, vatanın sadece üzerinde yaşanılan toprak ve onun nimetleri olmadığını "*aynı zamanda milletimize ve onun şeref ve istiklaline karşı duyduğumuz muhabbeti ifade eder…vatan fikri bugün yalnız toprak muhabbetini değil, aynı zamanda milletimiz hakkında duyduğumuz manevi hissi ifade eyler*" ifadesiyle, vatan sevgisi ve millet sevgisini de içerdiği belirtilmektedir. Ayrıca, vatan ile köy ve kasaba anlayışını, dolayısıyla vatan sevgisi ile doğulan ve yaşanılan yer anlamında memleket sevgisini ayırt etmek için Türk ferdinin vatanının "*yalnız kendi doğduğu şehir ve kasaba değil, bütün millettaşların bulundukları mahaldir*" (Emin 1930:17) denilmektedir. Vatan tanımlamasını, vatan sevgisiyle ilişkilendiren bir başka anlatımda da vatan, "*insanın doğduğu, büyüdüğü, aynı dil, duygu ve dilekte milyonlarla kardaşlar bulduğu aziz yurttur. Her Türk bütün kalbile vatanını sever. Çünkü bütün hayatını ona borçludur. Bütün sevdikleri iyi insanlar oradadır*" biçiminde ele alınmaktadır (Sevinç 1931-32:12). Ekrem ve Halit (1930:41) vatan ve vatan sevgisiyle ilgili olarak Namık Kemal'den örnek vermektedir. Ancak böylesi vatansever insanların bulunmasına karşın, II.Abdülhamit zamanında vatan ve millet kelimelerinin kullanılamadığı belirtilerek hem Osmanlı ötekileştirilmekte, hem de vatan ve millet kavramlarının, cumhuriyet sonrasında kullanılan ifadeler olduğu belirtilmektedir: "*Abdülhamit, **babaları gibi milleti soymak**; devleti **istediği gibi idare** etmek istiyordu…**akıllı ve vatanperver Türkleri** başka yerlere sürdü, öldürttü…zalim idarenin altında kimse **'millet, vatan'** kelimelerini ağzına alamıyordu"* (Edip ve Tevfik 1929:117).

Vatan sevgisi doğal olarak, vatan için fedakarlığı, hatta ölümü bile 'seve seve' göze almayı gerektirmektedir. Bu doğrultuda Taşkıran (1941:123) İnönü'den şu sözü kitabına olduğu gibi almıştır: "*Doğru sözlü, temiz yürekli, vatan için kahraman ve fedakar, çalışkan ve bilgili olmaya çalışınız. Ancak bu ahlakla ve vatan için canınızı feda etmek ülküsü ile biribirinizi severek Türk adını göklerde tutabilirsiniz*'. Ölümün yüceltilmesi ya da yaşam hakkından vazgeçilmesi gerekliliğinin temellerinden birisi olan vatan toprakları için yurttaşların canlarını feda

etmeleri, doğal olarak Türk milliyetçiliğinin ve yurtseverliğin bir göstergesi olarak okunabilir. Bu sevgi ve kutsallığın içerisine aynı zamanda, ailenin kutsallığının da eklemlendiği görülmektedir. "*Kucağında büyüdüğümüz annemizi nasıl sever, ona borçlu olduğumuzu anlarsak, bağrında yaşadığımız vatanımızı da öyle sevmeliyiz ve ona olan borçlarımızı hiçbir vakit hatırımızdan çıkarmamalıyız*" (Sevinç 1931-32:61). Bu nedenle milli his ve vatan muhabbeti de yurttaşların, ana kucağından ya da aile ocağından alacakları esaslı bir terbiye ve bilgi ile temellendirilmek durumundadır (İnan 1931:166).

5. Demokrasi Algılaması ve Bireysel / Milli Menfaatler Ayrımında Yurttaş Tasavvuru

Bir başka hipotez olan '*demokrasi konusu genel olarak erken cumhuriyet süresince biçimsel düzeyde ele alınmakla birlikte, İnönü döneminde Atatürk dönemine oranla daha az yoğunlukta ele alınmıştır*' önermesine ilişkin olarak, ders kitaplarında demokrasi kavramı ve bu kavramla yakından ilgili olan hürriyet (özgürlükler), eşitlik ve hoşgörü konularına ne kadar yoğunlukta yer verildikleri de incelenmiştir.

Tablo 14: Demokrasi Konusunun Dönemler İtibariyle İşlenme Yoğunluğu

	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi		Atatürk	İnönü	Genel
	Tarih	Yurt B.	Tarih	Yurt B.	Toplam	Toplam	Toplam
Hürriyetler	0,03822	0,21187	0,01230	0,16089	0,25009	0,17319	**0,42328**
Demokrasi	0,00914	0,07145	0,01702	0,06485	0,08059	0,08187	**0,16246**
Eşitlik	0,01288	0,02134	0,00205	0,05089	0,03422	0,05294	**0,08716**
Hoşgörü	0,00471	0,00893	0,00144	0,00000	0,01364	0,00144	**0,01508**
Seçim	0,00000	0,17565	0,00000	0,08948	0,17565	0,08948	**0,26513**
Kavramsal olarak hak	0,00014	0,03672	0,00123	0,04022	0,03686	0,04145	**0,07831**
Yurttaşın hakları	0,00000	0,03275	0,00000	0,03612	0,03275	0,03612	**0,06887**
TOPLAM	**0,06509**	**0,55871**	**0,03404**	**0,44245**	**0,6238**	**0,47649**	**1,10029**

Demokrasi kavramının kullanım yoğunluğu İnönü döneminde Atatürk dönemine oranla küçük bir farkla da olsa yüksektir. Ancak demokrasinin önemli bir unsuru olan hürriyetlerin anlatıldığı ifade ve kavramların yoğunluğu ise Atatürk döneminde (0,25009) İnönü dönemine (0,17319) nazaran belirgin bir biçimde fazladır. Ancak seçim olgusunun Atatürk döneminde (0,17565) İnönü dönemine (0,08948) nazaran

iki kat daha fazla zikredilmesi, Atatürk döneminde demokrasinin daha biçimsel düzeyde ele alındığına bir işaret olarak yorumlanabilir. Nitekim ders kitaplarında *demokrasi*, *cumhuriyet* ile eş anlamlı ve birbiriyle ayrılmaz bir bütünmüş gibi tanımlanmış ve anlatılmış; her ikisinin de temelde 'halk/millet hakimiyetine' veya 'halk hükümetine' dayandığı ifade edilmiştir. Milli iradenin/hakimiyetin zuhur etmesinin en basit yolu ise seçimlere indirgenmiştir. Dolayısıyla demokrasi ve demokrasinin "*kendini en iyi bir şekilde gösterebildiği cumhuriyet idaresi*", basitçe halkın milletvekillerini, milletvekillerinin cumhurbaşkanını, cumhurbaşkanının başbakanı, başbakanın ise bakanları seçmesiyle işleyen bir seçim prosedürüne indirgendiği söylenebilir.

Demokrasinin biçimsel düzeyde ders kitabı metinlerine konu edindiğini gösteren seçimlerin ötesinde, demokrasi ve eşitlik temalarının ders kitaplarında işlenme sıklığının küçük de olsa İnönü döneminde yükselmesine karşın; hürriyet ve hoşgörü gibi diğer ikisiyle ayrılmaz bir bütünlük arz eden temaların azalmasının ne anlama geldiğini analiz edebilmek için, ders kitaplarındaki ifadelere yakından bakmak gerekecektir. Burada demokrasi meselesi, hürriyet ve hürriyet konusuyla ilgili olarak hak ve vazife kavramları ve bunlara yüklenilen anlamlar, eşitlik ve hoşgörü kavramlarına atfedilen önem gibi, ayrıntılı olarak üzerinde durulması gereken bir konuyu teşkil etmektedir. Çünkü tek başına bu kavramlardan biri veya birkaçının herhangi bir dönemde daha yüksek veya daha düşük yoğunlukta kullanıldıklarını söylemek yeterince açıklayıcı bir bilgi sunmamaktadır. Ancak yoğunluk puanları itibariyle söylenebilecek son bir nokta da, Tablo-10'daki milliyetçi temaların toplam yoğunluk puanının 6,71193 oluşuna karşılık, yukarıdaki Tablo-14'te görülen demokratik temalara ilişkin toplam yoğunluk puanının 1,10029'da kalmasıdır. Sadece rakamlar üzerinden değerlendirildiğinde bile, erken cumhuriyet dönemi ideolojik söyleminin milliyetçi temelde kurulduğu açıktır.

"Halk hakimiyeti ve seçim" temelinde demokrasi kavramının kitaplarda genelde biçimsel düzeyde ele alındığı söylenebilir. Örneğin İnan'ın (1931:21) kitabında 'milli hakimiyet', 'temsili hükümet' ve 'anayasanın diğer kanunlara üstünlüğü' bağlamında, demokrasinin pratikteki kıymetinin şekillendiği belirtilmektedir ve içeriğine ilişkin başkaca bir şey söylenmemektedir. Diğer bir deyişle demokrasi, "*dev-*

leti idare edenlerin kimler olması gerektiğini, siyasi kuvvetin meşru olabilmesi için, mücerret hakimiyetin fiilen kime tevdi olması gerektiğini" (İnan 1931:22) tayin eden bir mekanizma olarak ele alınmaktadır. Demokrasinin, modern anayasanın 'umumi farikası' gibi görüldüğü, onun "*içtimai muavenet, iktisadi teşkilat ya da maddi refah meselesi olmadığı*"; temelde "*siyasi bir mesele olduğu*", bu bağlamda "*siyasi hürriyetlerle, vatandaşın hakimiyete iştirakiyle ve müsavatperverlikle*" yakından ilişkili olduğu belirtilmektedir ki, buraya kadar bir sorun gözükmemektedir. Ancak demokrasinin aynı zamanda bir memleket aşkı ya da analık-babalık olduğunun belirtilmesi (İnan 1931:27-28) ve yazarın genel olarak demokrasi ile ilgili açıklamalarından "*demokrasi=halkçılık=milli hakimiyet=cumhuriyet*" biçiminde bir formülasyona ulaşılması, demokrasinin daha çok biçimsel düzeyde anlatıldığını göstermesi bakımından önemlidir. İnan'ın (1931:68) demokrasi ve cumhuriyet konusundaki görüşleri, Hobbescu ve Rousseaucu toplum sözleşmeci teorileri de hatırlatmaktadır. Nitekim, Türklerin bireysel hürriyet ve menfaatlerinden bir kısmını, ki bunların anayasada tayin edildiği belirtilmiştir, "*cumhuriyete bıraktığı*" ifade edilmektedir. Böylece cumhuriyet idaresi "*ferdin ona bıraktığı bu kısım hürriyeti*[35]*, ferdin ve Türk milletinin dahilde hürriyetini ve harice karşı istiklalini temin için*" kullanmaktadır.

Demokrasi konusuyla ilgili bir diğer hipotez de hak ve vazifelere ilişkindir. Bütün erken cumhuriyet dönemi boyunca devletin yurttaşlara karşı olan ödevlerinden çok, yurttaşların devlete karşı olan vazife ve sorumluluklarının işlendiğine ve bunun İnönü dönemindeki yoğunluğunun oransal olarak daha yüksek olduğuna dair hipotez, önemli ölçüde doğrulanmaktadır. Her ne kadar kavramsal olarak 'hak'ka yer veren ifadeler (0,07831), vazife'ye ilişkin ifadelerden (0,06284) küçük bir farkla yüksek olsa da, tablo-15'e bakılacak olursa görülecektir ki, erken cumhuriyet dönemi boyunca yurttaşın hakları yani devletin yurttaşlara karşı olan görev ve sorumluluklarına ilişkin yoğunluk puanı

[35] Hürriyet kavramı kimi zaman ülkenin siyasal bağımsızlığı anlamında, kimi zaman ise bireysel özgürlük anlamında kullanılmaktadır. Bazen da anlamsız bir takım totolojik ifadelerle karşılaşılmaktadır: "hürriyet güneş gibidir. Güneş nasıl yeryüzünü aydınlatırsa…hürriyet de bizi canlandırır…şanlandırır" (Maarif Vekaleti 4. sınıf 1933:33) gibi.

0,068869 iken, yine erken cumhuriyet döneminin bütününde yurttaşın devlete karşı olan vazifelerine ilişkin ifadelerin toplam yoğunluk puanları 0,34061'dir ki, bu da yurttaşın vazifelerinin devletin vazifelerinden yaklaşık beş kat daha fazla zikredildiğini göstermektedir. Ayrıca, gerek yurttaşın devlete karşı vazifeleri, gerekse devletin yurttaşa karşı olan vazifelerinin daha çok İnönü döneminde zikredilmiş olduğuna da dikkat etmek gerekir.

Tablo 15: Devletin ve Yurttaşların Vazifeleri ile Hak ve Vazife Algılaması

	Atatürk Dönemi		**İnönü Dönemi**		**Atatürk Toplam**	**İnönü Toplam**	**Toplam**
	Tarih	**Yurt B.**	**Tarih**	**Yurt B.**			
Kavramsal olarak hak	0,00014	0,03672	0,00123	0,04022	0,03686	0,04145	0,07831
Kavramsal olarak vazife	0,00125	0,02630	0,00164	0,03366	0,02754	0,03530	0,06284
Hak = Vazife	0,00097	0,03126	0,00123	0,02627	0,03223	0,02750	0,05973
Hak < Vazife	0,00000	0,00000	0,00000	0,00246	0,00000	0,00246	0,00246
Hak = Devletin lütfu	0,00000	0,00000	0,00000	0,00328	0,00000	0,00328	0,00328
Yurttaşın hakları	0,00000	0,03275	0,00000	0,03612	0,03275	0,03612	0,06886
Yurttaşın vazifeleri	0,00000	0,14935	0,00082	0,19044	0,14935	0,19126	0,34061

Sadece devlet ve vatandaşın vazifeleri değil, aynı zamanda hak ve vazife kavramlarının nasıl algılandığı da dönemin yurttaş profili açısından, diğer bir deyişle rejimin nasıl bir yurttaş beklentisi içerisinde olduğuna ilişkin olarak, önemli bir ipucu vermektedir. Bunlardan ilki, '*her hakkın bir vazife karşılığı olduğu*'na ilişkindir. Sıklıkla dile getirilen bu söylemde, yurttaşın bir hakka sahip olabilmesi için, devlete/millete/topluma karşı belli birtakım vazifeleri yerine getirmesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle, ancak bir vazife yerine getiriliyorsa devletten bir hak talebinde bulunulabilir. Bu yönüyle *hak* kavramının, insanın, insan olmaktan dolayı sahip olduğu 'doğal hak' anlayışından kopartılarak, *devletin insanlara bir lütfu* formuna dönüştürüldüğü de söylenebilir. Diğer taraftan hakların, vazifelerin yerine getirilebilmesi için birer araca dönüştürülmesi, dolayısıyla insanın sahip olması gereken ya da sahip olduğu hakların, insanın vazifeleri karşısında ikincil plana düşürülmesi gibi yanlış bir bilinci de beraberinde getirmektedir. Nitekim burada söylenenler sadece rakamlardan hareketle ortaya ko-

nulmuş birer yorum değildir, bu yönde ifade edilen cümlelere kitaplarda sıklıkla rastlanılmaktadır. Ancak tablodaki rakamlar bile, yurttaş-devlet ilişkileri açısından önemli bir bakış açısı kazandırabilecek niteliktedir. Her hakkın bir vazifeye karşılık olduğuna (0,05973) ilişkin ifadelerin daha çok Atatürk dönemine ait olmasının yanı sıra, *hakkın devlet tarafından yurttaşlara sunulmuş birer lütuf olduğuna* ilişkin ifadeler (0,00328) ile *vazifenin haktan daha önemli olduğuna* ilişkin ifadelerin (0,00246) ise İnönü dönemine ait olması da önemlidir.

Yurttaşa yüklenilmiş olan vazifelere bakıldığında, hiç şüphesiz 'askerlik, vergi ve seçim'in en çok zikredilen ve en çok önem verilen üç vazife olduğu saptanmıştır. Ancak yurttaşın vazifeleri bununla kalmamaktadır. Cumhuriyeti korumaktan vatan ve millet için gerektiğinde seve seve canını feda etmeye, tembellikten-işretten uzak durmaktan çok çalışmaya, devrimleri benimseyip onları halka yaymaya, rejim için çalışmak ve gerekli vazifeleri yapabilmek için sağlığı korumaktan yine bu amaçla vücudu dinç ve çevik tutmak için spor yapmaya, "*tesanüdü muhafaza etmek, cemiyetin bekasını ve inkişafını temin etmek, cemiyetin daha mütesanit, daha kuvvetli, daha müterakki olmasını istemeye*" (Emin 1930:185) kadar pek çok konuda yurttaşlara farklı vazifeler yüklenmiştir. Daha da önemlisi bu vazifelerin yerine getirilmesi, yurttaş olabilmenin ve demos'a dahil olabilmenin de ilk kriterlerindendir.

Birey/yurttaş ve devlet arasındaki ilişkilere ışık tutması bakımından tablo-16'da önemli bir takım sonuçlar sunmaktadır.

Tablo 16: Bireysel Varlıklar – Total Varlıklar İlişkisinin Dönemsel Dağılımı

	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi		Atatürk Toplam	İnönü Toplam	Toplam
	Tarih	Yurt B.	Tarih	Yurt B.			
Milli Menfaatler (=) Bireysel Menfaat	0,00000	0,00397	0,00000	0,00000	0,00397	0,00000	0,00397
Millet (>) Birey	0,00000	0,01092	0,00021	0,01478	0,01092	0,01498	0,02590
Ölümün yüceltilmesi	0,00637	0,03573	0,00554	0,09030	0,04210	0,09583	0,13793
Şehit	0,00803	0,00149	0,00328	0,00821	0,00952	0,01149	0,02100

Tablodaki özellikle ilk iki satırın, bireysel varlığı kollektif varlıklar karşısında ikincil plana alan ya da bireyi totallik içerisinde eriten türden ifadeleri göstermektedir. Özellikle, millet ya da milli menfaatlerin,

birey ve bireysel menfaatlerden önce geldiğine ilişkin (0,02590) ifadelerin yoğunluk puanının nispeten yüksek oluşu ve bu tür ifadelerin ise ağırlıklı olarak İnönü dönemi ders kitaplarında yer alması da önemlidir. Bireysel varlığı total varlıklar içerisinde eritebilen düşünce aynı zamanda, yurttaşlardan söz konusu totallikler adına, yani devlet, millet, milli menfaatler, cumhuriyet adına ölümü seve seve göz alması gerektiğini de söylemektedir. Nitekim tabloya bakıldığında görülecektir ki, ölümün kutsandığı/yüceltildiği ifadeler, İnönü döneminde Atatürk dönemine oranla iki kat fazla olmak üzere, toplamda 0,13793 gibi yüksek bir yoğunluk puanına sahiptir. Ayrıca bu ifadelerin, tarih kitaplarından ziyade, yurt bilgisi kitaplarında geçmesi de dikkat çekicidir. Bu anlamda iyi bir yurttaş olabilmenin kriterlerinden birisi de cumhuriyet, millet, devlet uğruna ölümü seve seve göze alabilmek; bireysel varlığı total varlıklar karşısında seve seve feda edebilmekten geçmektedir. Nitekim savaşlarda ölenler için kullanılan 'şehit' tabiri de, bizöteki ayrımını ortaya koyduğu kadar, ölümün kutsallaştırılması bakımından destekleyici bir ifade olarak ortaya çıkmaktadır. Şehit ifadesinin de yine İnönü döneminde Atatürk dönemine oranla küçük bir farkla da olsa yüksek olması, ayrıca yurt bilgisi kitaplarında da en az tarih kitaplarında kullanıldığı kadar 'şehit' tabirine yer verilmesi anlamlıdır.

Devlet kavramına sıklıkla yapılan vurgu, bireysel menfaatlerle milli menfaatler ayrımında da önemli bir düşünceyi ortaya koymaya yarayacak türdendir. Sadece Türk devletleri değil, hangi devlette olursa olsun, milli/kollektif menfaatler karşısında, bireysel menfaatlerin feda edilmesinden bahsedilmesi, kitapların genel bir tavrıdır. Örneğin Isparta'dan bahsedilirken, devletçilik düşüncesinin Ispartalıların hayatına hakim olduğu ve "*özel menfaatler, devletin menfaati uğruna feda edilirdi. Devletin menfaati daha doğumda göz önünde tutulur, zayıf ve kusurlu doğan çocuklar ıssız yerlere bırakılırdı*" (Mansel vd 1942:117) ifadesiyle aslında, millet ya da devlet varlığının/menfaatinin, bireysel yaşamdan önce geldiği, devletin bireyler için değil bireylerin devlet için varolduğu mesajı gizlidir. O kadar ki, devletin menfaati uğruna, sırf insan olmak nedeniyle doğuştan sahip olunan, engellenemez ve devredilemez nitelikte olan yaşam hakkının bile çocukların elinden alınması, ortadan kaldırılabilmesi, kitaptaki bu ifadeye göre olağan bir şeymiş gibi sunulmaktadır. Aslında milli menfaatlerin her şeyin üze-

rinde yer aldığına ilişkin bu anlatım tarzı ve Ispartalılardan verilen bu örnek, yurttaşlığın inşasında, yurttaşlardan bu yönde fedakarlık bekleyen ve bunun da ötesinde yurttaşlara bu fedakarlığı bir yurttaşlık vazifesi olarak yükleyen cumhuriyet rejimine geçmeden önce, öğrencinin zihninde ön bir hazırlık safhası olarak düşünülebilir. Diğer bir deyişle, bu örnek ve daha sonra zikredilecek örnekler, rejimin yurttaşlardan bu yönde beklediği fedakarlığın sadece cumhuriyetle birlikte icat edilmediğini, en eski çağlarda bile bu 'devletçi zihniyetin' varolduğunu gösterebilme amacını taşımaktadır. Çünkü Ispartalılarda bile görülen bu düşünüş tarzı bir anlamda tek parti dönemindeki birey-toplum ilişkilerine, özellikle hak-vazife anlayışına benzer bir içerik taşımaktadır. Nitekim bu anlayış sadece diğer milletlerde değil, her şeyden önce Türk milletinin geçmişinde görülen temel bir özelliktir. Şöyle ki, "*Hunlar çocuklarının terbiyesine çok itina ederlerdi. Onları* ***milletin umumi menfaatine göre yetiştirirlerdi****…ok, yay ve silah kullanmayı, ata idare etmeği öğrenir, tam bir asker olarak yetişirlerdi*" (Günaltay 1939:30).

Bireysel ve milli menfaat konusunda İnan'ın (1931:54) *Medeni Bilgiler* kitabında devletçilik konusu anlatılırken kullanılan "*hususi menfaat, ekseriya umumi menfaatle* ***tezat*** *halinde bulunur. Bir de, hususi menfaatler, en nihayet,* ***rekabete*** *istinat eder. Halbuki, yalnız bununla iktisadi nizam olmaz*" ifadesi de yukarıda tartışılan konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim burada, bireysel ya da özel menfaatlerin, genel menfaatler içerisinde eritilmesi ya da genel menfaatler uğruna bireysel menfaatlerden feragatte bulunulması gerektiği düşüncesinin bir adım daha ötesine geçilmekte, açıkça özel-bireysel menfaatler, genel-milli menfaatlerinin *karşıtı* olarak konumlandırılmaktadır. Devletin menfaatleri uğruna yurttaşların bir takım fedakarlıklarda bulunması ve bu doğrultuda kendisine verilen vazifeleri yerine getirmesi gerektiği düşüncesinin altında ise "*…devletin, ferde nazaran hırsı başka mahiyettedir. O, umumun müşterek menfaatini ve terakkisini düşünür*" (İnan 1931:55) ifadesindeki anlam yatmaktadır. Diğer bir deyişle devlet, daima milletin genelinin menfaatlerini ve gelişmesini düşündüğü içindir ki, ona karşı yapılması gereken bütün vazifelerin yurttaşlarca yerine getirilmesi gerekmekte; aynı zamanda da devletin menfaatleri bireysel menfaatlerde olduğu gibi 'hırs' güdüsüyle şekil-

lenmediği için herkesin onun karşısında bireysel menfaatlerini ikincil plana atması gerekmektedir.

Maarif Vekaleti'nin Yurt Bilgisi kitabında (1935:65) tam da bu anlatılanlar şu biçimde özetlenmiştir:

> *Milletimizi çok sevmeliyiz, hep onun iyiliğini düşünmeliyiz…bizim iyiliğimiz, rahatımız, milletin iyiliğine rahatına bağlıdır. Onun için kendimizden ziyade milleti düşünmeliyiz…Milletin zararına olarak kendi menfaatimize çalışmaktan sakınmalıyız. Milli menfaati her şeyden yüksek tutmalıyız…benliğimizi Türk benliği içinde hamur etmeliyiz… kendi menfaatlerimizi, milli menfaat önünde feda etmeliyiz…*

Arkasından da bu tavrın Türk milletinin özcü niteliklerinden olduğu mesajını veren şu ifade ile konu toparlanmıştır:

> *Türk milleti hep böyle milli fedakarlıklar yapmıştır; bir Türk, menfaatini hep milletinin menfaatine feda etmiştir. Biz de böyle menfaat arkasından koşmayan, milletin menfaatini her şeyden yüksek gören, vatansever, milletsever Türk yurttaşı olmalıyız (Maarif Vekaleti 1935:66)*

Budha'nın[36] da tıpkı Lenin ve Konfüçyüs'te olduğu gibi Türk asıllı bir aileden geldiği belirtilerek, her şeyin Türk'ten ve Türkler tarafından ortaya çıkarıldığı mesajı verildikten sonra "*Budha'nın esas telkini, basit, açık ve zamanımızdaki fikirlerle tam bir ahenk dairesindedir. Budha, hayatı bayağılaştıran, acıklı veya korkunç bir hale getiren değersiz ve şahsi gayelerdir, bunları atmalıdır, diyor*" biçiminde, Budha'nın Budizm'in temel ilkelerinden birine ışık tutulmaktadır. Bu noktaya kadar garip gelen bir anlam ve ifade yoktur. Ancak işin ilginç

---

[36] Budha'nın Sakyamuni Türklerinden olduğu birçok yerde dile getirilmiştir (Bkz. Unat 1947:45; *Kü*ltür Bakanlığı Tarih-I 1938:65; TTTC Tarih-I 1931:76) Hatta 'Budha' kelimesinin esasının Türkçe 'put'un bir şekli olduğu, Attila'nın kardeşinin de 'Buda' veya 'Bleda' adını taşıdığı, Macaristan'ın eski merkezi 'Budin' kalesinin adını da buradan aldığı eklenmiştir. Budha, Lenin ve Konfüçyüs'ün gerçekten Türk olup olmadığı değildir burada önemli olan, bunların Türk olduğu iddiasını ders kitaplarına taşımak bile başlı başına bir ideolojik kurgu ve onun yeniden üretimidir.

yanı bir sonraki cümlededir: "*Filhakika kendimizi kendimizden daha yüksek bir şeyin içinde terk etmek, bugünün de en büyük düsturudur. O büyük şey, Türk için Türk milletidir*" (TTTC 1931a:81) ya da "***Bir Türk kendi için değil, Türklük için yaşadığı gün, ancak, iyi bir vatandaş olabilir***" (Kültür Bakanlığı 1938b:66). Görüldüğü üzere, *Türkleştirilmiş* olan Budha'nın bireysel hırs ve amaçların bir tarafa bırakılarak, hayatın acı yönlerini ve zorluklarını yenmeye yönelik sözü, sanki Budha tarafından Türk milletine bir mesaj *mış gibi* anlatılmakta ve üstelik bu mesajın içeriği de 'bireysel varlıkların milli varlık olarak Türk milleti ya da Türkün milli menfaatleri içerisinde eritilmesi' biçiminde öğrenciye aktarılmaktadır. Benzer biçimde Konfüçyüs'ün yarattığı dinin de dinsel temellerden çok ahlaki bir düşünme sistematiği olduğu ve bu felsefenin her şeyden önce *devleti kollamak* üzerine inşa edildiği belirtilmektedir (Mansel vd. 1942:24). Dolayısıyla burada bireysel kimlikleri ya da bireyin bizatihi kendisini topluluk ya da totalite karşısında ortadan kaldıran bir anlayışın izlerini bulmak olanaklıdır. Böylece kendi menfaatini millet menfaatleri uğruna feda etmenin ve bunun dışavurumu olan yurtseverlik ve milletseverlik duygularına sahip olmanın, Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir yurttaşı olabilmenin gereklilik şartlarından olduğu, tartışmaya yer bırakmayacak derecede açıktır.

TTTC'nin *Tarih-IV* cildinde "*bütün kızlarımızın vatanın, milletin menfaatlerini müdafaa ve muhafaza edebilecek kabiliyette yetiştirilmesinin milli terbiyede esas tutulması ve kız çocuklarımızın buna göre bedeni, fikri ve hissi terbiyeye mahzar edilmeleri lazım geldiği*(nin)..." (1931c:228) belirtmesi ise, çocukların eğitiminde en başta gözetilmesi gereken kriterlerden birinin 'vatan ve milletin menfaatlerinin' nasıl müdafaa ve muhafaza edilmesi gerektiğine ilişkindir. Atatürk'ün gerçekleştirmeye çalıştığı hedefler de yine milli menfaatlerin üstünlüğü fikri vurgulanmak üzere formüle edilmiştir: "*O, Türk milletini, yalnız milli menfaatler etrafında toplamak, tek tek adamların veya top top zümrelerin menfaatlerini biribiriyle uyuşturarak, ortaya düzgün, birleşik, biribirine dayanan, biribirini seven bir milli topluluk çıkarmak istiyordu*" (Maarif Vekaleti 1933b:243). Yurttaşların vazifelerinden

olan kanuna itaatin[37] öneminin anlatımında da milli menfaatler söylemi bulunmaktadır. Şöyle ki; "*cumhuriyet, milli hakimiyet ve kanun devri demektir. Cumhuriyet vatandaşları, kanunu her kuvvetin üstünde bilir ve onu sayarlar…kanuna itaatsizlik milletin arzusuna ve menfaatlerine aykırı hareket etmek demektir…kanunlara hürmet ve itaat, her vatandaşın milli ve ahlaki bir vazifesidir*" (Taşkıran 1941:32). Görüldüğü üzere, milli ve ahlaki bir vazife olan kanunlara uyma vazifesinin yerine getirilmeyişi, milletin arzu ve menfaatleri bağlamında milletin hakimiyeti anlamına gelen cumhuriyet ilkesinin ihlal edilmesi anlamında yorumlanmaktadır. Ayrıca yine aynı kitapta "*bütün Türklerin yurtlarını, milli varlıklarını, memleket içindeki hak ve vazifelerini bilmeleri, cumhuriyeti iyi tanıyıp sevmeleri, daima kendi menfaatleri üstünde milli menfaati görmeleri, bütün hayatlarında memlekete ve insanlığa faydalı olmağa çalışmaları…*" (Taşkıran 1941:107) gerektiği açıkça belirtilmektedir. Buna göre milli menfaatler bireysel menfaatlerden önce geldiği gibi, yurttaşların kendilerinden ziyade ülke ve insanlık için çalışmaları da salık verilmektedir.

Benzer bir konuda Emin (1930:12) ise niçin çalışmak gerektiği sorusuna "*yalnız kazanmak için*" cevabı vermemek gerektiğini, "*hem kendime hem milletime nafi olmak için*" denilmesi gerektiğini söylemektedir. "*Eğer bir kazanma tarzının mensup olduğumuz cemiyetin, milletin menfaatine uymayacağını vicdanınız söylüyorsa o kazanç meşru değildir*", o halde "*mesleğin maddi ve manevi saadetimizi, vicdan rahatını temin edebilmesi için milletimizi ızrar etmemesi, bu sâyimizin, binnetice memleketimize faideli bulunması lazımdır*" biçiminde yanıt getirmektedir. Danışman (1939:24) ise, "*vatandaşın kendi hususi menfaat ve çıkarından ziyade, devletin menfaati uğruna çalışmak…en büyük ve vicdani vazifesidir*" demektedir. Daha önce değinildiği üzere, yurttaşın en büyük sorumluluklarından olan 'çalışmak', bireyin kendi geleceğinden önce devletin geleceği ve menfaati içindir. Hatta çalışmak yükümlülüğü ile bağlantılı olarak 'sağlık' meselesinin bile, devletin menfaatleri doğrultusunda algılandığı ve yurttaşın 'sağlı-

[37] Kanunlara itaatin önemi kimi kitaplarda Türk olduğu iddia edilen Konfüçyüs'ten alıntılarla da desteklenmektedir: "tefekkür ve mülahaza insanı daima iyiliğe götürür. İnsan fazilet sahibi olmak için memleketinin kanunlarına itaat etmelidir" (Maarif Vekaleti Tarih-I 1929:58)

ğına dikkat etmek ve onu kaybetmemek' üzere vazifedar kılındığı, çünkü devlete ve millete karşı yerine getirmesi gereken vazifeleri, sağlığını kaybederse yapamayacağı açık bir biçimde ifade edilmektedir. Burada açıkça *sağlığın kamusallaşması* söz konusudur, ancak buradaki kamusallık 'milli menfaatler' bağlamında formüle edilmiş bir kamusallıktır. Demokratik düşünce ve idarenin en önemli kriterlerinden biri olan hürriyet ya da özgürlüklerin yine aynı gerekçelerle, milli menfaatler adına feda edilebileceğinin de örnekleri bulunmaktadır: "*…hürriyetler -muvakkat bir zaman için- tahdidi, kaldırılması,* ***vatan*** *ve* ***devletin yüksek varlık ve menfaatlerini*** *korumak için pek zaruri ve lazımdır*" (Danışman 1939:50). Hürriyetlerin, aynı zamanda iç ve dış düşmanların elinde tehlikeli bir araca dönüşebilmesi ihtimali karşısında yurttaşların uyarıldığı da görülmektedir:

> *Aşağı insanların para ile yaptırdıkları matbuat mücadeleleri vardır. En adi yalanları işaada matbuatın kullanıldığı vakidir…matbuatın ve hatta fikir cemiyetlerinin, milli hükümetin tesirinden kurtularak, siyasi veya iktisadi gizli maksatlara alet olmasından korkulur…beynelmilel yüksek para aleminin matbuat üzerinde gizli tesiri veyahut sadece ecnebi devletlerin tahsisatı mesturelerinin tesiri, işte bunların efkarı umumiyeyi iğfal ve tağlit etmesinden bihakkın korkulur (İnan 1931:77).*

Kelimeleri farklı olmakla beraber aynı düşünceyi Emin'in (1930:68) yurt bilgisi kitabında da örmek olanaklıdır. Dolayısıyla, yurttaşın sahip olması ve devletin de temini ve koruması gerektiği ifade edilen matbuat hürriyetinin, bir takım siyasi ve ekonomik temelli gizli amaçlara alet olabileceği, özellikle uluslararası camiada ekonomik olarak güçlü kesimlerin içerdeki yurttaşı yoldan çıkarabileceğinden *korkulduğu* açıkça söylenmektedir. Bu konuda da halka önemli bir ödev düşmektedir: "*Müteaddit gazeteleri okumağa ve onları biribirlerile kontrol etmeğe ve gazetecilik yalanlarına inanmamağa*" alışmalıdırlar. Oysa ki "*vatandaşlar bu nevi neşriyatın maksadını anlamaz, esasen müfsit veyahut memleketin hayır ve şerrini faıktan aciz olan bu adamların yalan yanlış neşriyatına kapılırsa memleket için mühlik neticeler hasıl olur*" (Emin 1930:68). Diğer bir deyişle, "*matbuatın serbestisi halk hükümetleri için zaruridir…fakat fena yolda kullanıldığı zaman memleket için zararlı olabileceği gibi vatandaşların*

şahsi hürriyetine bir tecavüz vasıtası olabilir…herkesin iyi veya kötü neşriyatı tefrik edecek derecede bir terbiyeye malik bulunması iktiza eder. Eğer her vatandaş böyle bir siyasi terbiyeye malik olursa fena maksatla yazılmış ederleri kimse okumaz" (Emin 1930:69).

O halde yapılması gereken, tıpkı CHP'ye atfedilen görevde olduğu gibi, halkın çeşitli kurumlar aracılığıyla siyasi terbiyesinin yükseltilmesi, onların irşat edilmesi ve aydınlatılmasıdır. Çünkü "*…ahalisi yüksek siyasi terbiyeye malik olmayan memleketlerde fikirleri karıştırarak bilhassa lüzumsuz yerlerde hisleri tehyiç eyleyerek vatandaşları çok tehlikeli yollara da sevkeyleyebilir*" (Emin 1930:68). Siyasi terbiye, her ne kadar ailede kazanılsa da asıl olarak 'milli menfaatler, düşmanlar, tehlikeler, resmi ideoloji ve bunun karşısındaki fikirlerin' vb. iyi bir biçimde belletilmesi okullarda gerçekleştirilebilecektir. Böylece halk, birtakım *zararlı/tehlikeli* fikirlerle karşılaştığında bunun düşman ya da öteki'ne ait olduğunu, amacının milli birliği yıkmak ve "*anarşi denilen kargaşalığın vücuda gelmesine*" yönelik olduğunu anlasın ve onunla mücadele edebilsin. İşte gerek okulda ve gerekse de halkevleri, CHP, okuma odaları, izcilik, konferanslar, sinema-tiyatroların vereceği siyasi terbiye ile, milli menfaatlere karşı olan iç ve dış düşmanların tanıtılmasının hedeflendiği söylenebilir. Halka bu terbiyeyi veren kurumlar kadar bu siyasi terbiyeyi edinmesi gereken halkın da bu işi bir vazife olarak görmesi gerekmektedir.

Ancak buradaki üslup çerçevesinde siyasi terbiye, aynı zamanda yurttaşların *rejim muhafızı* olarak kurgulanması anlamında da yorumlanabilir. Çünkü yurttaştan açıkça "*muzır neşriyata karşı nefret duyma*"sı (Emin 1930:69) beklenilmektedir. Bu yazılanları tersten okumak icap ederse, eğer yurttaş yeterli ve olgun bir siyasi terbiyeye malik değilse ya da malik kılınamamışsa, matbuat gibi hürriyetler, o aydınlatılamamış ahaliyi içerden yozlaştıracağı ve anarşiye sebep olacağı için, devlet ve millet menfaatleri gereği olarak bunların sınırlandırılmaları ya da kaldırılabilmeleri kaçınılmazdır. Çünkü bireysel menfaatler, milli menfaatlerin önünde gidemez. Milli menfaatler yaralandığı ya da gelişemediği sürece, bireysel menfaatler de gelişemeyecektir. O halde milli menfaatler uğruna matbuat hürriyeti kısıtlanabilmelidir. "*…Çünkü memleketin hayatı, memleketin hürriyeti ferdi hürriyetlerimizden çok daha üstün, çok daha mukaddes bir hak ve bu hakkın korunması için*

bütün ferdi hürriyetlerimizden fedakarlık yapmamız en mukaddes bir vazifedir" (Taşkıran 1939:38).

Daha önce belirtildiği üzere, 'ölümün yüceltilmesi' yönündeki ifadeler ile 'şehit' tabiri kullanımlarının toplam yoğunluk puanı yaklaşık 0,15'i bulmaktadır. Ölümün yüceltilmesi ya da kutsallaştırılması ve bu kutsallaştırma ya da yüceltmenin karşılığı olarak kullanılan şehit ifadeleri aslında, milli menfaatler uğruna yaşam hakkından vazgeçmek gerektiği yönündeki söylemi de kendi anlam örgüsü içinde taşımaktadır. Çünkü uğrunda ölünmesi gereken 'şeyler' vatan, millet, devlet ve cumhuriyet gibi milli totalliklerden ibarettir. Bu anlamda da Emin (1930:19) şöyle der: "*milletsever adamlar milletin nef'i, şerefi uğrunda kendi hayatlarını bilâperva tehlikeye koyarlar. Bunlar kahramanlığı gösterirken daima bir menfaat mi düşünürler?*". Kısacası ölümün bile uğrunda göze alınabileceği milli menfaatler, bireysel menfaatlerden daima üstün görülmektedir.

> *Onurlu ve aklı başında olan hiçbir Türk, hiçbir suretle devletin erginliğinden vazgeçmez, bundan vazgeçmek demek onursuz ölüme katlanmak demektir. Çünkü bir yurdun idaresini yabancılar ele geçirdi mi…kendisini başka milletlerden ayırt eden her türlü değer ve duygularını yoketmeğe çabalarlar… lokmasını ağzından alırlar, inlete inlete süründüre süründüre öldürürler (Kültür Bakanlığı 1938a:13).*

Görüldüğü üzere bu alıntıda hem milli his ve duygu, hem de birlik duygusu söylemi hakimdir. Her ne kadar burada sözü edilen düşmanın somut bir kimliği yoksa da, (düşman herhangi bir devlet ya da millet olabilir, o yüzden daima uyanık olmak iktiza eder), burada asıl vurgulanmak istenilen şey, devletin erkinliği uğruna ölümü göze alabilmektir. Sözü edilen ölüm ise, alıntıda geçen 'onursuz ölüm' gibi değersiz bir şey değil, şehitlik mertebesine ulaştıracak kutsal ve değerli bir ölümdür. Çünkü devletin erkinliği, daha genel anlamıyla da, milli menfaatler uğruna ölmek, ölümün bile onurlandırılmasına neden olmaktadır. Osmanlının zayıflamasının sebepleri arasında gösterilen "benlik *duygusunun devlet menfaatine üstün tutulması*" (Mansel vd 1943b:66) eleştirisi de, toplum ya da devlet menfaatinin bireylerden üstün tutulması anlayışının bir yansımasıdır ve yurttaş olmanın temel gerekliliklerı arasında yer almıştır. Devlet *bizim* devlet*imiz*, *bizim yüzümüzün akı*

olduğu, *gözümüzün bebeği* olduğu için, onu sevmek, ona candan sarılmak ve onu korumak için çalışmak (Maarif Vekaleti 1933a:28) gerekmektedir. Bu nedenledir ki, bir "*Türk, Türk için yaşar. Türkün Türke yardımı en şerefli dileği, biricik isteğidir*" (Rona 1940:94).

Sadece devletin bağımsızlığı değil, yurttaşlar için en önemli ve kutsal emanet olan cumhuriyet için de yaşam hakkından feragat, milli menfaatler bağlamında dile getirilmiştir. "*Atamızın emaneti olan cumhuriyeti yaşatmak için, kanımızı, canımızı, onun uğruna feda etmekten çekinmeyeceğiz*" ya da "*Türk ulusu cumhuriyetin faydalarına inandığı ve cumhuriyet yolu ile yükseldiğini bildiği için, cumhuriyeti* ***canından çok sever*** *ve onu yükseltmek için çalışır*" (Ermat ve Ermat 1943b:17, 25). Bu bağlamda ölüm, aynı zamanda türdeş toplum olmanın da kaçınılmaz bir sonucu olarak düşünülmektedir. "*Bütün Türkler aynı ülkü yolunda koşarlar. Bir kardeş gibi biribirlerini severler,* ***ulusları için canlarını bile verirler***" (Ermat ve Ermat 1943b:25). Alıntılanan cümlede de görüldüğü üzere, sadece cumhuriyet değil 'ulus' için de can vermek doğal ve olağan bir şey *miş gibi* anlatılmıştır. Çünkü, bütün Türkler aynı ülkü etrafında toplanmış, kardeş gibi birbirine bağlı büyük bir ailedir, türdeş ve homojen bir kütledir. O halde bu yek vücut kütlenin, gerektiğinde o ulusal varlığı için canlarını vermesi kadar doğal bir şey olamaz. Yurttaşların ve özellikle gençlerin, ölümün yüceliğini ve gerektiğinde milli menfaatler ya da totallikler uğruna seve seve can verebilecek biçimde yetiştirilmeleri gerekmektedir.

Nitekim Türk milletinden başka bu tür konularda 'asker millet, fedakar, kahraman, korkusuz ve itaatkar olma', gibi temel nitelikleri bağlamında Ispartalılar da tarih kitaplarında sıklıkla anılmaktadır. Maarif Vekaleti'nin *Tarih-I* (1929:80) adlı kitabında ise Ispartalılar "*cesaret, kederi ve ölümü istihkar (küçük görmek), derin bir vakar hissi, ferdin Devlete kat'î ve tam inkıyadı, şüphesiz bunlar hep bir faziletti…Isparta Yunan tarihinde gayet asil ve iyi bir vazife ifa etti*" biçiminde anlatılmaktadır. Burada anlatılmaya çalışılan şey, milli menfaatleri bireysel menfaatlerin üstünde tutma zihniyetinin yeniden üretimi için, gençlerin sıkı ve planlı bir eğitime tabi tutulmalarının gerekliliğidir. İşte bu amaçladır ki, "*bugün ordu hizmetleri çetinleşmiştir. Türk gençleri, orduya girdikleri vakit, ödevlerini kolaylıkla başarabilmeleri için daha küçük yaşta askerliğe alıştırılıyorlar*" (Ermat ve

Ermat 1943b:86) ifadesiyle, askerliğe yani ölüme seve seve koşabilmeleri için gerekli ideolojik yönlendirmeye daha okul sıralarında hazırlandıkları anlaşılmaktadır. Burada açıkçası gençlerin, 'asker millet' bakış açısıyla, özellikle spor ve beden eğitimi dersleriyle askerliğe hazırlanmaları söz konusudur. Belirtildiği üzere burada kastedilen ve kolayca başarılması istenilen ödev, 'yurt savunması' ve gerektiğinde 'ölüme gitmektir'. Dolayısıyla gençlerin yurt ve ulusu için her an ölmeye hazır askerler olarak yetiştirilmesi okul sıralarında başlamalıdır. Nitekim "*okul, Türk gençliğine yalnız bilgi vermekle kalmıyor; onların fikirlerini yükseltiyor, vücutlarını geliştiriyor*" diye de eklenmektedir. Gençlerin vücutlarının çelikleştirilmesi ise gençliğin sağlık ve sıhhati açısından değil, hazır asker gücü olarak yetiştirilmek istenilmesindendir. Nitekim İnan (1931:172) askerliği anlatırken, askerlik ve ölüm[38] kavramlarının aslında birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğini ifade eder. Dolayısıyla Türkler, asker bir milletin emanetçileri olduğuna ve okullardaki beden eğitim derslerinde bile askerlik vazifelerine hazırlandırıldıklarına göre, askerliğe karakteristiğini veren ciddilik, yükseklik ve kutsiliğin temeli olan, 'ölümü göze almak, ona razı ve hazır bulunmak' gerekmektedir. Bu doğrultuda "*yurdu, milleti için ölmeğe hazırlanmış olan kimseler, ne* ***yüksek adamlardır****; ne* ***mübarek adamlardır****…onun içindir ki, askerlik, yurttaşları biribirine bağlayan ölüme hazırlıktır…hepsi biribirinin arkadaşı, can yoldaşıdır*" (Maarif Vekaleti 1933a:71) denilerek, hem askerlik mesleği hem de askerliğin temelinde yatan ölüm kutsallaştırılmaktadır.

Ölümün yüceltilmesi ve onurlandırılması sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına cumhuriyetle birlikte ya da ulus-devlet süreci sonrasında, yüklenmiş bir ulusal ödev değildir. Ölümün yüceliği ve kutsallığı aynı zamanda Türkçü bir söylem bağlamında düşünüldüğünde, Türk milletinden olmanın ya da Türkleri diğer milletlerden ayırmanın önemli bir milli vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Danışman'ın (1939:6) "*Türkler vatanlarını çok kutlu bilirler. Ve hayatları gibi sever, ve saklarlar. Yurtlarını korumak ve kurtarmak için seve*

[38] Vatanperverlik hissiyle vatanı uğruna ölmek, sadece Türklerin bir fazileti olarak ele alınmamakta, vatan için ölümün tüm milletler nezdinde örneklendirilerek yüceltilmesi kitaplarda ortak bir tema olarak ortaya çıkmaktadır (Maarif Vekaleti Tarih-I 1929:121).

sevine ölürler" ifadesi, tam da bu noktaya ışık tutmaktadır. Demek ki, ölüm hakkını basitçe devlete karşı bir vazife olarak görmemek gerekmektedir. Çünkü Türk olan ya da Türk olduğunu iddia eden her birey, sırf Türk olmaktan dolayı, ataları gibi kutlu vatanları uğruna 'seve sevine' ölümü göze almalıdırlar. Çünkü "*Türkler, dünyada yurtseverlikle ün almışlardır*" ve "*Türk milleti, düşmanları önünde baş eğen öteki yenilmiş milletlere benzemez…Türkler on binlerce yıl, yeryüzünün dört bucağında şanlı bayrağını dalgalandırmış, büyük medeniyetler, devletler kurmuş* ***yılmaz şerefi uğruna ölümden çekinmez bir millettir***" (Danışman 1939:26) denilmekte; ayrıca istiklal savaşında bütün milletin, kadın, çocuk, yaşlı, genç birlikte savaştığı, çünkü istiklal uğrunda ölümün esirlikten daha iyi olduğu belirtilmektedir (Abdülbaki 1929:33). Aşağıdaki cümlede ise yeni neslin, ölümü göze alan atalarına saygı ve hürmet gereği olarak, onların bıraktığı emanetin (toprak ve rejim) korunmasıyla vazifedar kılınmasını gerektirmektedir:

> *(O)nlar düşmanlara karşı göğüs gererken hep sizleri düşündüler. Kanlarını sizin rahatınız, sizin saadetiniz için döktüler… bütün eziyetlere hep sizin için katlandılar… düşman karşısında… gülleler, kurşunlar altında, yüzlercesi, binlercesi şehit oldular (Refik 1929:45).*

Bu anlamda milli menfaatler uğrunda ölümü göze almak, Türkçülüğün, Türk milliyetçiliğinin ya da Türklerin yurttaş olarak devlete kaşı vazifelerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya konulmaktadır. Örneğin, "*Türk, milletini sevmeli;* ***sırası gelince millet uğruna can bile vermekten çekinmemelidir****…biz Türk milleti için lazım gelirse canımızı bile sevine sevine feda edi****yoruz***" (Maarif Vekaleti 1933a:7). Görüldüğü üzere, yurt-vatan savunması, devletin bağımsızlığı, cumhuriyetin korunması ve yaşatılması vb. gerekçeler Türklerin 'yılmaz şerefi' olarak kodlanmakta ve her yurttaştan bu milli şeref uğrunda ölümü göze alması milli bir duygu-his olarak beklenilmektedir. Çünkü ölüm göze alınmadan 'düşmana' karşı durmak, milli benlik ve varlığın devamlılığını sağlamak olanaklı değildir. Öyle ki, cumhuriyetin ve yeni Türk devletinin kuruluşunun da böylesi bir fedakarlığın eseri olduğu belirtilmektedir: "*Türk milleti… Osmanlı padişah ve hükümetinin düşmanlara bıraktığı* ***ana Türk yurdunu Anadolu****'yu, yıllarca* ***savaşarak****, uğraşarak ve* ***seller gibi kan dökerek****, her türlü yoksulluğa göğüs gere-*

rek, adım adım zaptederek, ***yeni*** *ve* ***öz*** *bir Türk Devleti kurmuştur*" (Danışman 1939:31). O halde "*bizi düşman köleliğinden ve ölümden kurtaran Cumhuriyeti yaşatmak için* ***canımızı, kanımızı onun uğruna***" (Rona 1940:16-18) adamak gerekmektedir. Böylece cumhuriyet, Kurtuluş Savaşı, devrimler ve devlet ile eş tutulmakta, basitçe bir idare sistemi olarak ele alınmamaktadır. Bunun içindir ki, millet onun uğruna gerektiğinde ölümü bile göze almalıdır. Benzer bir fedakarlık, cumhuriyet devrimleri ve dolayısıyla devlet ile eş düzeyde tutulan altıok için de geçerlidir:

> *Altıokun gösterdiği altı yolu canımızdan çok sever, canımızdan çok koruruz…(Türk), cumhuriyeti yaşatmak için canını hiç çekinmeden, severek verir…Türkü en kara günlerinde de elinden tutup rahata ve aydınlığa ulaştıracak biricik varlık, gene Türk milletidir. Türk, milletini canından çok sever (Rona 1940:21).*

Burada ölümün kutsallaştırılması ve bir vazife olarak kurgulanması kadar, aynı zamanda Türkün Türk'e Türk'ten başka dostu olmadığı mesajı da verilmeye çalışılmaktadır. "*Hepimiz millet için, milletimiz için yaşadığımızı unutmayacağız*". Çünkü bir Türk yurttaşı, kendi varlığından önce ulusal varlığı için yaşar. "…(*B)u fikirleri hep Gazi düşünmüş, hep Gazi ileriye sürmüş millete mal etmiştir. Her Türk bu esaslar uğrunda ölümü bile göze alacağını bilerek bunları zihninden ve kalbinden hiç silmemelidir*" (Su ve Duru 1945:225) ifadesinde de altıok olarak ortaya konulan fikirlerin temel mimarının Atatürk olduğu belirtilerek, O'na karşı minnet borcu gereği olarak da yurttaşların bu esaslar uğrunda ölümü göze almaları gerektiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Çünkü Atatürk, "*Türk ulusunu, yalnız* ***milli menfaatler*** *etrafında toplamak, tek tek adamların veya top top zümrelerin* ***menfaatlerini biribiriyle uyuşturarak****, ortaya düzgün, birleşik biribirine dayanan, biribirini seven bir* ***milli topluluk*** *çıkarmak istiyordu*" (Su ve Duru 1945:225). Görüldüğü üzere amaç, ortaya yeni bir birey ve yurttaş (kimliği) çıkarmaktan önce; menfaatleri bir, ülküsü bir, türdeş ve homojen bir topluluk çıkarmaktır. Birey de, yaratılacak bu topluluk içinde şekillenecek ve biçimlendirilecektir.

Genellikle ilkokul ders kitaplarında dil açısından takip edilen bir üsluba dikkat etmek gerekir. Öğrencilerin yapmaları gereken şeyler, birincil tekil şahsın ağzından 'yapılıyor' ya da 'yapılacak' biçiminde

anlatılmaktadır. Ermat'ların (1943a:12) kaleme aldığı *Yurt Bilgisi-IV* kitabında bu üsluba uygun olarak şöyle denilmiştir: "*…ben de yurdum için can* ***vereceğim****. Onu her şeyimden üstün* ***tutacağım****…yurdum için çalışır, onun için canımı* ***veririm***". Bu ifade ataların yaptığı fedakarlık ve yurtları için ölümü göze almalarının hemen ardından verilmiştir. Dolayısıyla, bir Türk'ün aynı zamanda atalarına layık olabilmesi için de ölümü göze alması gerekir ki, bu cümlede de hem ölümün kutsallaştırılması hem de ulusal varlığın bireysel varlıktan önce geldiği mesajı verilmektedir. Ancak dikkat edilirse, gramatik anlamda kullanılan 'zaman kalıpları' önemlidir. Cümlenin yüklemini oluşturan fiillerin zaman açısından kullanımlarında 'vereceğim, tutacağım, veririm' ifadeleri dikkatten kaçmamalıdır. Aslında bu fiilleri ifade edenler, yazarların kendileridir. Ancak bu kitabın herhangi bir öğrenci tarafından özellikle de yüksek sesle okunması durumunda, bir anlamda cümledeki eylemlerin yapılması için '*and içme*' eylemi ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin bu ifadeleri özellikle sınıfta öğretmenleri gözetiminde hep birlikte yüksek sesle dile getirecekleri düşünülürse, gerek bugün gerekse gelecekte canlarını seve seve vermeleri yönünde söz vermeleri daha kuvvetle sağlanmış olacaktır. Hatta Rona (1940:48) yukarıdaki örnekte olduğu gibi dil oyunuyla öğrencileri and içmeye davet etmek yerine, bunu açıkça dile getirmeyi tercih etmiştir: "*Canımızdan kat kat sevgili olan bu varlıkları sonsuz bir gayretle koruyacağımıza* ***geliniz bir defa daha and içelim****!..*". Su ve Duru (1945:158) ise,

> *(Ş)erefli bir ulus, başkalarının koltuğu altında yaşamayı kendine yakıştıramaz. Miskin, şerefsiz bir ulus belki esirliği kabul eder, amma* ***aslan yürekli*** *Türk ulusu buna yanaşmaz…Türk ulusu, kendini bilen, haysiyetini bilen bir ulustur; şerefsiz yaşamaktansa ölmeyi daha iyi bulur,*

diyerek, Türk ulusunun 'öteki' uluslar gibi ***miskin*** ve ***şerefsiz*** bir ulus olmadığını, *aslan yürekli bir ulus* olarak, şerefsiz yaşamaktansa ölmeyi göze alacağı belirtilerek, hem Türk ulusunun yüceltilmesi hem de yukarıdaki örnekte olduğu gibi 'yakıştırmaz, yanaşmaz, bulur" türü fiil kullanımlarıyla, gençlerin bu düşünceleri benimsemeleri ve içselleştirmeleri hedeflenmektedir. Bireysel varlıkların, milli varlıklar karşısında ikincil planda kaldığına ilişkin şu örnek cümleye de yakından bakmak gerekir: "*Her Türk de yurdunu, milletinin hürriyetini koru****malı****dır.*

*Bunun için çalış**malı**; bunun için sırası gelince ölmekten çekin**memelidir***" (Maarif Vekaleti 1933a:33). Benzer biçimde Ali (1929:122) ve Refik (1929:23) de, vatan için korkusuzca ölümü göze alma duygusunun Türklerin geçmişten beridir en önemli vasfı olduğunu anlatmaktadır. Burada bireyin şahsi hürriyetlerinden bahsedilmemekte, milletin hürriyeti ifadesi de 'bağımsızlık' anlamında kullanılmakta, uyanık ve teyakkuzda olunmaması halinde 'düşmanların millet hürriyetini ortadan kaldırabileceği' mesajı aktarılmaktadır. Aynı zamanda devletin, 'hürriyetleri geçici ya da kalıcı olarak' durdurması veya ortadan kaldırması alternatifleri düşünülmemekte, bu durum karşısında yurttaşın ne yapması gerektiğinden de bahsedilmemektedir. Çünkü devlet, genel olarak kitaplarda *ideal* anlamda kavranmakta, yurttaşların aleyhine bir iş ve eylem yapabileceği düşünülmemektedir.

a) Cumhuriyetçi Yurttaş Profili ve Vazifeleri

Devletin nasıl bir yurttaş inşa etmeyi istediğine ya da "makbul bir yurttaşın" ne gibi vasıflara sahip olması gerektiğine ilişkin bu genel girişten sonra konuya daha ayrıntılı olarak bakıldığında yurttaşın, *bir kere* devletin asayişi ve müdafaası için sağlıklı-gürbüz bir vücuda ve milli hissi, vatanperverliği yüksek bir maneviyata sahip olması; *ikinci olarak* millet işlerinin gördürülebilmesi için yüksek kabiliyetli, sonra asayiş ve müdafaa için devlet kanunlarını anlayan ve itaat eden ve ayrıca herhangi bir zanaat ve meslekte zamanın terakkilerinin icap ettirdiği derecede muvaffak olması (İnan 1931:53) gerekmektedir. Özellikle Avrupa'da insanların belediye memuru gibi hareket ettikleri, herkesin belediyesini güzelleştirmek için çalıştığı, bunun için elbirliği yaptığı anlatılmakta ve arkasından da her şeyi hükümet ve özellikle de belediyeden beklememek gerektiği, örneğin belediyeden temizlik hizmeti beklerken halkın öncelikle çevreyi temiz tutması, ücretsiz sağlık hizmetleri beklerken zenginlerin de bu konuda yardım etmeleri gerektiği (Kami 1931:101-102) söylenerek, Türk yurttaşlarının da Avrupalılar gibi *bilinçli* ve *medeni* olmaları gerektiği hatırlatılmaktadır. Sadece bilinçli olmak da yetmez "*…milleti her gün bir parça daha yükseltmeğe çalışmak*" (Rona 1940:108) yurttaşların "*biricik ödevi*"dir. Bunu başarabilecek olan şey ise şu biçimde ifade edilmektedir: "*Türk çocuğu! Bu milleti her gün bir parça daha yükseltecek olan varlık; sonsuz*

***millet sevgisi**, tükenmez bir **istiklal duygusu** ve dinmeyen bir **çalışma hırsıdır**. Bu iç kuvveti her zaman kendinde bulur ve cumhuriyeti korumak için aldığın öğütleri tutarsan, Türklüğünle övünmekte yerden göğe kadar haklı olursun*" (Rona 1940:108). Görüldüğü üzere 'millet sevgisi, istiklal duygusu ve bunlar için çalışma hırsı' yoksa, Türklüğüyle övünmek ve hatta Türk olduğunu söylemek tek başına anlamlı olmayacaktır. Bilakis bu tavır zaten Türklükle de bağdaşmayacaktır. Bunun için gerekli kuvvet ise bizzat Türklük adındadır: "*Türksün! Sana gereken kuvveti bağışlamak için bu ad bile yetişir!..*" Hatta "*çalışmayanın yaşamaya hakkı yoktur*" (Kami 1931:10) gibi, temel insan hakkı olan yaşam hakkının dahi -teorik olarak da olsa- çalışmayandan alınması türünden bir mantığın devreye girdiği, diğer bir deyişle, çalışmayanın insanlık onurunun elinden alındığı görülmektedir.

Öğrenciye, yurttaş olarak bu tür niteliklere sahip olmaları gerektiği hatırlatıldığı halde, yazarların yurttaş kavramının kullanımında çok da tutarlı oldukları söylenemez. Nitekim, "*Osmanlı İmparatorluğu zamanında devlet, milleti rahata kavuşturacak yollara kulak asmadığı halde bütün **yurttaşların** dinine karışırdı…bu yüzden **yurttaşların** çoğu bilgisiz kalırdı…*" ifadesinde görüldüğü üzere *Osmanlı yurttaşlarından*; cumhuriyet sonrasında ise "*devlet, **yurttaşla** Allahı arasında olan bu duyguya el uzatamaz. Bugünkü **Türk yurttaşları** dilediklerini gibi dua ederler*" derken de *Türk yurttaşlarından* bahsetmektedir (Rona 1940:23). Dolayısıyla modern zamanların, demokratik ve çağdaş devletin bireyleri için kullanılan bir kavramın Osmanlı 'tebaasını' anlatmak amacıyla kullanılması kendi içinde bir çelişki ya da kavramın bilinç dışı kullanımı olarak değerlendirilebilir. Özellikle Emin'in (1930:11) yurt bilgisi kitabında geçen "*bu iki halde de* (Osmanlı istibdat ve esaret dönemi kastedilmekte) *fertler…**vatandaş** değil, adi **tebaa**dırlar. Riayet edecekleri kanunları tanzimde hiçbir ehemmiyetleri yoktur*" ifadesi de kitap yazarları arasında ve aynı yazarın kendi içinde bir tutarlılığa sahip olmadıklarını göstermektedir. Nitekim Emin'in, yukarıdaki sözlerine rağmen benzer bir hatalı kullanım içerisinde olduğu görülmektedir: "*Bu devirde yani bundan 22 sene evvel **vatandaşlarımız** bakınız nelerden mahrum idiler*" (Emin 1930:42). Oysaki yukarıda yazarın bizzat kendisi, Osmanlı döneminde fertlerin vatandaş değil, tebaa olduğunu ve yurttaş kavramının cumhuriyet sonrasında

kamusallaşan yaşama dahil olan bireyleri anlatmak amacıyla kullanılması gerektiğini söylemektedir.

Yurttaş "*Türkiye ulu bir ulusun ulu vatanıdır. Bu vatanda yaşayan Türklere 'Türk vatandaşı' denir*" (Ermat ve Ermat 1943b:2; Danışman 1939:43) ifadesinde görüldüğü üzere, herhangi bir etnik, kültürel, dinsel, dilsel vb. bir ayrım olmaksızın Türkiye'de yaşayan ve hukuksal olarak Türk kabul edilen bütün bireyleri kapsamaktadır. Bu yönüyle de "*bir köylünün, bir fakirin oğlu, çalışırsa mebus, vali, hakim, mareşal olur. Türkiye'de, herkesin hakkı, hak; vazifesi de vazifedir*" denilmektedir. Ancak aynı zamanda "*Türkler milliyetleriyle öğünürken, Türk vatanında yaşayan* ***diğer ırk ve dinden olan azlıklara da, kendi şanlı ve şerefli adını vermeği esirgememiştir****. Teşkilatı Esasiye Kanununa göre 'Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk denir' maddesini koymak* ***mertlik ve cömertliğinde bulunmuştur****…aynı dil ve kültürü, aynı ideali duyuş ve düşünüşü benimsemek şarttır*" (Danışman 1939:105) ifadesi, yurttaşlığın milliyetçi bir söylem temelinde değerlendirildiğinin de ipuçlarını vermektedir. Çünkü burada hem hukuki temelli bir yurttaşlık anlayışı hakimken; hem de 'şanlı şerefli Türk adı'nın azınlıklara verilmesinin, mertlik ve cömertlik olarak değerlendirilmesi sözkonusudur. Bu durum ise azınlıkları olumsuzlamasını ve onlara hukuki temelde yurttaş denilerek Türk yurttaş statüsü verilmesinin bir lütufçasına değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir. Çünkü aslen Türk olmayanlara hukuksal anlamda dahi olsa Türk adının verilmesinin anlatımında geçen 'şanlı ve şerefli' sıfatları, aslında bu ismin verildiği 'azınlıkların şanlı ve şerefli bir isme ya da kökene sahip olmadıkları, şanlı ve şerefli Türk isminin verilmesiyle birlikte bunların da şan ve şeref kazandıkları' biçiminde gizli bir söylem olarak okunabilir. Diğer yandan, bunun 'mertlik ve cömertlik' olarak ifade edilmesi bu tavrın hukuksal olarak biraz da mecburiyetten yapıldığı, ayrıca onların Türk devletine karşı 'minnettar' olmaları, Türk devletine sadık ve bağlı yurttaşlar olarak hareket etmeleri gerektiğine ilişkin yan anlamları da barındırmaktadır.[39] "*Bu vatandaşlar,*

[39] Halk kavramında varolan daha hümanist ve çoğulcu anlayışı, yurttaş kavramında bulmak pek olanaklı gözükmüyor. Nitekim yurttaştan farklı olarak halk'ın tanımlanmasına bakıldığında, "yeryüzünde eşi olmayan bu

Türkçe** konuşurlar, biribirileriyle bu güzel dille anlaşır ve sevişirler. Vatandaşların dilleri gibi **dilekleri** de birdir. Türk vatanında yalnız **Türk bayrağı** dalgalanır. Türkler **vatanlarını çok severler**. Yurtlarına gelecek iyilikten hep birden sevinir, yurtlarına gelecek her hangi kötülükten hep **birden yürek sızısı duyarlar" (Ermat ve Ermat 1943b:2) ifadelerinde ise etnik temelli olmasa da kültürel temelli ve üstelik homojen ve türdeş bir yurttaş inşasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Köy ve kasaba-şehirlerde seçimler anlatılırken, köydeki muhtar ve köy ihtiyar meclisini ***köylülerin*** seçtiği; kasaba ve şehirlerde belediye meclisini seçenlerin ise oralarda oturan ***vatandaşların*** ya da şehir veya kasabada oturan ***halkın*** seçtiğinin (Ermat ve Ermat 1943a:54) ifadesinde de ilginç bir kullanım farklılığı olduğunu belirtmek gerekir. İster köylü isterse şehirli olsun bütün bireylerin yurttaş kavramı altında ele alınması gerektiği halde, köydeki seçmenlerin 'köylü', şehir ya da kasabadaki seçmenlerin ise 'vatandaş veya halk' olarak adlandırılması ilginçtir. Köycü politikaların devrimin halkçılık ilkesi bağlamında önemli bir yer tutması ve özellikle yurt bilgisi kitaplarında sıklıkla köycü temalara değinilmesi nedeniyle buradaki kullanım farklılığının bilinçli ya da kasıtlı olduğunu söylemek çok doğru olmayacaktır. Tıpkı Osmanlı tebaasının Osmanlı yurttaşları olarak adlandırılmasında olduğu gibi burada da bilinç dışı bir kullanımdan bahsedilebilir.

Yurttaşlar arasında kanunlar bazında herhangi bir ayrım yapılamayacağını söyleyen "*Türk kanunları köylüyü, şehirliyi, işçiyi, iş sahibini bir tutar*" ifadesinin ardından "***çalışan ve layık olan** her vatandaş, en büyük ve en yüksek işlerin soravını üzerine alabilir*" (Ermat ve Ermat 1943b:25) denilmektedir ki; burada çalışmaktan ne kastedildiği aşağıdaki kısımlarda açıklanacaktır. Ancak burada tek cümle ise söylemek gerekirse çalışmaktan kasıt, devrimler ve cumhuriyet için, diğer bir

---

güzel ülkede yaşayan halka 'Türk halkı' denir. Yurt yalnız toprak değildir. Onun üzerinde yaşayan insanların yaptığı sayısız eserler, camiler, çeşmeler, köprüler, yollar, evler, şoseler, fabrikalar, kasabalar, şehirler, kültür ve uygarlık anıtları, sonsuz güzellikler ve hatıralar da vardır" (Ermat-Ermat 5.sınıf 1943:2) denilmektedir. Görüldüğü üzere halk, hiçbir farklılık gözetmeksizin topraklar üzerinde yaşayan herkesi kapsamakta, yurt da sadece toprak değil, üzerindeki maddi-manevi tüm varlığıyla birlikte anılmaktadır.

ifadeyle, devlet için çalışmaktır. Oysa ki, 'layık olmanın' kriterleri ve ne için layık olunacağı, layık olduğuna veya olmadığına kimin karar vereceği izah edilmemiş, ifade bu anlamda muğlak bırakılmıştır. Ancak hak ve vazife kavramlarının analizlerine bakıldığında anlaşılacaktır ki, kendisine yüklenilen vazifeleri yerine getiren, Kemalist devrim ilkelerini benimsemiş, canı ve en sevdiği varlıklarda dahil olmak üzere olmak üzere bireysel varlığını millet menfaatleri uğruna feda edebilen ve "*devletin kanunlarına uyan, kanunun gösterdiği yoldan giden*" (Ermat ve Ermat 1943b:33) yurttaşların 'layık yurttaş' olduğu açıktır. İyi bir yurttaş olmak aynı zamanda vatansever olmayı da gerektirmektedir. Vatanseverlik ise Emin'in kitabında belirtildiği üzere, "*milletile meskun her yeri kendi doğduğu ve büyüdüğü şehir kadar"* sevmesini*,* "*hepsini aile ocağı"* addetmesini*, "bu yerlerde milletinin rızasile kabul ettiği kanunlardan maada emirlerin hüküm sürmesine tahammül"* etmesini*, "ona karşı tecavüzü kendi haysiyetine ve ailesi ocağına taarruz"* (Emin 1930:17) addeylemesini gerektirmektedir. Diğer bir deyişle vatanseverlik, toprağa karşı aile ocağı sevgisi hissetmesini, ilaveten milli hakimiyet ilkesi gereği kanunlara tabiiyeti ve ayrıca fedakarlığı ve kahramanlığı gerektirmektedir. Kısacası devletin beklediği "*milli hisleri, vatan muhabbeti yüksek…; yüksek kabiliyetli…; tahsili, terbiyesi, sıhhati yüksek…; devletin kanunlarını anlayıp onlara riayet eden*" (TTTC 1931c:184) yurttaşlardır. Dikkat edilecek olursa, bu yurttaş tanımında *hak kavramına* yer verilmemiştir.

Buraya kadar, cumhuriyetin yurttaş tanımının içeriğinde neler bulunduğuna çok genel olarak değinilmiştir. Şimdi ise bu yurttaşa yüklenilen vazifelerin ayrıntısına daha yakından bakmak gerekmektedir. "*Her Türk vatandaşının vazifesi, devlet ve hükümet vazifesinden eksik değildir*" (TTTC 1931c:199) ifadesinden, devrimlerin benimsenerek ve hatta onların korunarak yaşatılmasının ve geliştirilmesinin yurttaşlara bir vazife olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. "*Yurttaş! yalnız seni gözeterek senin için canla başla çalışan cumhuriyetini ne kadar sevsen gene azdır. Seni bu günkü rahat yaşama durumuna yükselten cumhuriyetine karşı borcunu ancak bununla ödeyebilirsin: onu her şeyden üstün tutmak, onu her zaman canından çok korumak!..*" (Maarif Vekaleti 1939a:49). Burada vazife kavramı, 'kişinin yapmakla yükümlü olduğu işler' biçiminde tanımlanmaktadır. Sorumlulukları yükleyen ise

bireylerin vicdanıdır. Dolayısıyla millete karşı sorumlu olunan vazifeler, aynı zamanda ***siyasi ve medeni vazifelerden olmakta***dır. Yurttaşlar bunları ifa etmekle hem kendi saadetlerine hizmet etmiş olacaklar, hem de milletin refahını yükselteceklerdir. Çünkü "*bireysel saadet, milletin refahına merbuttur*" (Emin 1930:196). Devlete karşı yerine getirilmesi gereken vazifeler aynı zamanda millete, aileye ve gelecek nesillere hizmet etmektir (Emin 1930:107). Aynı zamanda bu vazifeler ***tesanütün*** ortaya konulmasında da önemli bir işleve sahiptirler. Çünkü "*tesanüdü en iyi tarzda muhafaza edebilmesi için birtakım ahlaki mükellefiyetler duyarız ki bunlar vazifelerimizi teşkil eyler*" (Emin 1930:184). Türklerin her şeye rağmen bütün devirlerde "millet tesanüt ve rabıtalarının mahfuz kalması" ise sürekli olarak savaş halinde bulunmasına (İnan 1931:15) bağlanmaktadır. Bu tesanüt duygusunun daima canlı tutulabilmesi ve yurttaşlar arasında tesanütün gelişmesinin sağlanabilmesi için de "*umumi menfaate hizmet eden umumi müesseselerin çoğaltılması*" (İnan 1931:57) ve bunun da devletin önemle göz önünde tutması gereken bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Tesanütün gelişmesi aynı zamanda yurttaşların, sadece bireysel menfaatleri peşinde koşmalarını da sınırlandıracaktır.

Diğer yandan vazifeler, mensup olunan toplumun olduğu kadar 'insaniyetin beka ve terakkisi' için de duyulan mükellefiyetlerdir. Bu mükellefiyet ya da vazifelerin öğrenilmesinde ise şüphesiz ders kitaplarının ve özellikle yurt bilgisi kitaplarının önemi büyüktür ki, ideolojik söylemin yeniden üretim mekanizmasının ders kitapları üzerinden geçekleştirildiğine dair şu cümle oldukça anlamlıdır: "*Cemiyetin ve insaniyetin bizi yapmağa mecbur ettiği mükellefiyetleri terbiye ve tahsil ile öğrenir ve vicdanımızda hissederiz…yurt bilgisi ise siyasi vazifeleri bize öğretir*" (Emin 1930:184). Yukarıda belirtildiği üzere, devlet ve hükümet vazifesinden hiç de eksik olmayan yurttaş vazifeleri arasında en önemlisi devrimlerin ve cumhuriyetin korunmasıdır. Devrimlerin korunabilmesi için ise iki önemli vazife vardır: ***Çok çalışmak*** ve çalışabilme vazifesini yerine getirebilmek için de ***sağlıklı olmak***.

b) Rejimin Yeniden Üretiminde 'Çalışma' ve 'Sağlık'

Tablo-17'den de anlaşıldığı üzere, dönemsel olarak Atatürk döneminde; kitaplar bazında ise yurt bilgisi kitaplarında daha yoğun olmak

üzere, çalışmanın zorunluluğundan ve vazife olarak sunulmasından bahsedilmektedir. Çalışmanın gerekliliğinden ne kadar bahsediliyorsa, çalışmanın karşıtı olan kaçakçılık, köylü ve çiftçiyi 'soyan' madrabazlık-tefecilik de aynı biçimde olumsuzlanmaktadır. Ayrıca çalışma gücünü ortadan kaldıran içki, sigara, kumar gibi alışkanlıklardan ayrıntılı bir biçimde bahsedilmekte ve tembellik genel anlamda olumsuzlanmaktadır. Çalışmak devlete ve millete karşı vatandaşların önemli borçlarından olduğu için çalışmayanlar olumsuzlanmaktadır. "*Cemiyette yalnız çalışanların yeri vardır*". Çünkü "*her ferdin umumi sâyü amelde bir hissesi vardır*", dolayısıyla çalışmamak "*haysiyete, namusa da dokunur 'sen kazan ben yiyeyim' demek bir nevi dilenciliktir…tembel de bir nevi yankesicidir…hiçbir özürleri yok ise bu kabil insanlar yani tembeller, dilenciler, dolandırıcılar, hırsızlar, yankesiciler, zorbalar o cemiyet için bir yaradır*" (Nuri 1931:107).

Tablo 17: Çalışmanın Vazife Olarak Zorunlu Kılınması

	Atatürk		İnönü		Atatürk	İnönü	Genel
	Tarih	Y. B.	Tarih	Y. B.	Genel	Genel	Toplam
Çalışma zorunluluğu	0,00194	0,07790	0,00123	0,04515	0,07984	0,04638	**0,12622**
Kaçakçılar (-)	0,00000	0,00595	0,00000	0,03612	0,00595	0,03612	**0,04207**
Madrabaz, tefeci (-)	0,00000	0,01836	0,00082	0,01478	0,01836	0,01560	**0,03395**
Kamusal sağlık (içki-sigara-tembellik)	0,00111	0,02382	0,00000	0,01313	0,02492	0,01313	**0,03806**
TOPLAM	**0,00305**	**0,12603**	**0,00205**	**0,10918**	**0,12907**	**0,11123**	**0,24030**

Çalışma hakkı bu anlamda bireysel bir hak olmanın ötesinde bizzat devletin yurttaşlarından beklediği bir vazife olarak, diğer bir deyişle, "*ferdi ve içtimai bir mecburiyet*" (İnan 1931:102) olarak kurgulanmıştır. "*Vatandaş, devletin yükselmesi, kalkınması, büyümesi için maddi ve manevi çalışması, okuyup yazması ve bir çok bilgileri öğrenmesi, böylece memur, tüccar, fen adamı olarak hizmet etmesi vazifesidir*" (Danışman 1939:24). "*Herkesin vazifesi çalışmaktır. Çalışmak tabiatın en büyük hayat kanunudur. Hayat zaten çalışmak demektir…tembelleri geçindirmek bir vazife değildir. Tembel bir hırsızdır*" (Nuri 1931:108). "*Öyleyse çocuklar, siz de Türk milletini yükseltmek için çalışın, uğraşın,* ***yüksek ahlaklı ve bilgili*** *birer insan olarak yetişin*" (Sevinç 1931-32b:13; Maarif Vekaleti 1933c:54). Görüldüğü üzere buradaki çalışma vazifesi, bireyin kendisi için değil; toplum, devlet ve millet içindir. Özellikle her yurttaşın meslek sahibi olması gerektiğinin hatırlatıldığı

cümlenin peşi sıra, meslek edinme vazifesinin "*yalnız şahsın muvaffakiyet ve emniyetini değil, belki daha ziyade cemaatin refahını alakadar*" (İnan 1931:107) ettiğinin belirtilmesi de bu yorumu destekler niteliktedir.

Çalışmanın kaçınılmazlığı ise, toplu halde yaşamaya bağlanmaktadır ki, bu durumda çalışmayanların topluluğun/cemiyetin diğer üyelerinin çalışmaları/emekleri üzerinden yaşaması anlamına gelmekte ve asalaklık benzeri bu durum engellenmeye çalışılmaktadır (Kami 1931:12). Böylelikle çalışmanın zorunluluğunu ve çalışma vazifesini anlatan cümleler, çalışmanın hem ekonomik anlamda ülke üretimine katkı için, hem tembellik ve asalaklığı önlemek ve milli gelirden çalışmadan pay almaları engellemek ve devlet gelirlerinde kayba yol açmamak için, hem de milliyetçi duygularla "*vatanı ilerletmek, en yükseğe çıkarmak, güzelleştirmek, ulusa faydalı bir insan olmak*" (Ermat ve Ermat 1943a:14) için istenilmektedir. "*Çalışmayan Türklüğe layık değildir. Tasarruf etmeyen Türklüğünü anlamamıştır. Meşru bir surette zengin olmalıyız. Güçlük bizi yıldırmamalıdır…biz her işi görmeğe kabiliyetliyiz. Ey Türk kazan! Ey Türk, biriktir*" (Nuri 1931:155) ifadesinde görüldüğü üzere çalışmayanın elinden Türk kimliği de alınmaktadır. Zaten çalışmayı vazife kılan da bu noktadır. Rejim ve devrimlerin yerleşmesi, ekonomik anlamda gelişmenin sağlanabilmesi ve medeni anlamda da çağdaş muasır seviyeyi yakalayabilmenin yolu çalışmaktan geçmektedir. Yalnız çalışmak değil, kazandığını biriktirmek de yurttaş için bir vazifedir (Sevinç 1931-32a:60).

> *Millet iyice anladı ki tasarruf milli bir vazifedir. Avrupa'nın zengin memleketleri yalnız kazanmakla değil, kazandıklarını tutmakla bu hale gelmişlerdir. Onun için bir çocuğun kumbarası olmak milli bir borçtur… damlaya damlaya göl olur. Her kuruş sizi ve dolayısıyla milleti zengin eder…Tasarruf bir fazilettir, vatanperverliktir; öyle bir fazilet, öyle bir vatanperverlik ki bundan ilkin istifade edecek sizsiniz… (Nuri 1931:135).*

Yukarıdaki ifadeden anlaşıldığı üzere hem çalışmak hem de elde ettiği kazancını biriktirmek, yurttaş için devlet ve milletin zenginliği anlamında vazife olduğu kadar, bu tutum aynı zamanda yurttaşların vatanperverliğinin ve faziletinin de bir göstergesidir. Nitekim milli iktisat ve tasarruf cemiyetlerinin de halkı israfla mücadeleye, hesaplı,

tutumlu yaşamağa ve tasarrufa alıştırmaya; yerli mallarını tanıtma, sevdirme, sürümünü ve tasarruf faydalarının telkini için yerli mal ve tasarruf haftaları tertip etmeye (TTTC 1931c:300) yönelmesi de paralellik arz etmektedir.

'Çalışma' esas olduğundan vatandaşın çalışma kabiliyetini ortadan kaldıran sıtma, tifo, kolera gibi hastalıklar da hükümetin en büyük düşmanıdır. Bu nedenle halk "*elinizden geldiği kadar sıtmaya karşı savaşınız. Hem kendinize hem millete iyilik etmiş olursunuz*" (Nuri 1931) diye uyarılmaktadır. Ancak gençliğin bu konudaki sorumluluğu daha yüksektir: "*Sağlam vücutlu, sağlam kafalı, iyi ahlaklı, çalışkan ve yurdunu korumayı en üstün bir* ***ödev*** *bilen bir gençliktir*" (Ermat ve Ermat 1943b:86).

Burada halkın sağlığının, yurttaş yaşantısının kalitesi anlamında değil, sağlıklı yurttaşın devleti ve milleti için daha çok çalışabilmesi ve üretken olması bağlamında değerlendirildiğine dikkat etmek gerekir. Nitekim "*içki de sıtma gibi çalışma kabiliyetini azaltır…nüfusumuzu da azaltır*" (Sevinç 1931-32b:87), "*işret, alkol, de en büyük düşmandır. Çünkü* ***bunlar*** *da* ***çalışma kabiliyetini ortadan kaldırır*** (Nuri 1931:113) ve "***vücudumuz milletindir****. Biz onu dilediğimiz gibi kullanıp yıpratamayız. Sağlam bir Türk nesli meydana getirmek için bizim de kuvvetli olmamız lazımdır. Yarının kuvvetli Türkiye'sini hazırlayacak bu günün çocuklarıdır*" (Sevinç 1931-32b:88) ifadeleri açık ve net bir biçimde yurttaşın bedeninin sadece yurttaşın kendi tasarrufu altında olmadığını, onun her şeyden önce kamusal bir nitelik taşıdığını ve bu yüzden de yurttaşın o bedene karşı sağlık temelli vazifelerini yerine getirmesi gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Belediyenin ücretsiz sağlık hizmetlerinden bahsederken de, kişinin kendisine bakması ve hastalıklardan uzak durması gerektiği söylenmektedir. Bunun nedeni ise "*hasta olunca kendimizi baktırmamak ne kadar fena ise sıhhatimize bakmayıp hastalanmak da o kadar fenadır.* ***Çünkü kendimize, ailemize, milletimize karşı yapmamız lazım olan vazifeleri sıhhatte olmazsak yapamayız***" (Abdülbaki 1929:187; Taşkıran 1941:115) biçiminde ifade edilmektedir. Dolayısıyla kişi, devlete karşı vazifelerini yerine getirebilmesi için sağlığına dikkat etmesi, hasta olmaması gerekmektedir. Bu anlamda bireylerin sağlıklarının bile kamusallaştırıldığı, sağlığın bireyin özel alanından çıkartıldığı görülmektedir. Çünkü o beden

'milletindir' ve güçlü bir Türkiye o sağlıklı ve güçlü bedenler üzerinde yükseleceğinden, bedenler hükümetin ya da devletin koruması altındadır. Hatta "*Türküz:Yurdumuz bizden kuvvetli, sağlam kafa ve dinç bir vücut bekliyor. Alkollü içkilerden her zaman uzak yaşıyacağız*" (Rona 1940:96) ifadesinden görüleceği üzere, içki içmemek ülkenin gerektirdiği, sağlam ve dinç bir beden için gereklidir. Çünkü "*bir milletin gençliği ne kadar yurtsever, ne kadar çalışkan ve ne kadar sağlam olursa o millet de bugününe ve yarınına o kadar güvenle*" (Rona 1940:104) bakabilecektir. "*Sağlam olmayan bir insan hiçbir iş yapamaz, yurda yararlı olamaz*" (Ermat ve Ermat 1943b: 72) ifadesinden de, halkın sağlığının bireyin kendisinden çok, *devlet ve millet için* önemsendiği yorumuna ulaşılabilir.

İçki, kumar, sigara bu anlamda ne kadar olumsuzlanıyorsa, spor da aynı yoğunlukta fakat olumlu yönüyle vurgulanmaktadır. Hatta bu konuda Osmanlı dönemine ilişkin olumsuz bir referans verilmekte ve Osmanlı dönemindeki ahlak ve adetlerin gençleri sıktığı, oysa cumhuriyet döneminde sporun başlamasıyla gençlerin vücutlarının, kollarının ve bacaklarının da hür kaldığı söylenmektedir. O halde Osmanlı döneminde devletin güçsüzlüğünün bir nedeni de, beden sağlığına ve gücüne önem verilmeyişi, hastalıklar, tembellikler, kötü alışkanlıklar ve sporsuzluk nedeniyle bedenlerin tahrip edilmesi ve hor kullanılmasıdır ki, bedenlerin yorgunluğu ve iş göremezliği beraberinde Osmanlı hükümet ve toplumunun da yorgunluğunu ve iş göremezliğini getirmiştir. Osmanlı bu anlamda olumsuzlandıktan hemen sonra, eski Türk geçmişine gönderme yapılarak, Türkçü gelenekler hatırlatılmaktadır. Eski Türklerin bile bedenî idmanlara düşkün oldukları vurgulanmakta, böylece aslında Osmanlı'nın Türk geçmişi ve özünü unuttuğu ya da unutturulduğu ifade edilirken, aynı zamanda cumhuriyet döneminde yeniden önem verilen sporun Türkçü bir gelenek ve anane olduğunun da mesajı verilmiş olmaktadır. Diğer bir deyişle, 'biz de o kadim Türklerin torunları olduğumuza göre, spor damarlarımızdaki o huyları tekrar canlandıracaktır'. "***Sporun iyi ve yerinde istimali ırkımızı tazeleştirecektir***. *Anglo-sakson ırkının daima taze kalması sebeplerinden biri de bu milletlerin diğerlerinden evvel spora ehemmiyet vermeleridir*" (Nuri 1931:137). Bu anlamda spor yapmak, bir milli vazife olarak kurgulanmıştır.

Sporun…büyük ehemmiyetini asıl cumhuriyet taktir etti. Cumhuriyet sporu bir zevk, bir çalım ve gösteriş mevzuu olmaktan çıkararak, eski Türkler gibi ferdi ve milli hayatta muvaffakiyetin müessir bir vasıtası olarak tanıdı…Türk idmancısı çalışırken, milli bir vazife ifa etmekte olduğunu düşünmelidir. Milli vazifelerin ifasında dikkat edilecek noktalar şunlardır: Bilgi ile azimle, intizamla usanmadan çalışmak (TTTC 1931c:268-269).

Görüldüğü üzere bu vazifenin, bilgi, azim ve intizam usullerine uygun bir biçimde yapılması gerekmektedir. Çünkü sporla ulaşılmak istenilen hedef, basitçe bir gösterişin ötesinde bireysel ve milli hayatta başarılı olabilmektir. "*Gençlik iyi düşünen bir kafa ve fazla çalışabilen bir vücut sahibi olmalıdır ki milletine gereken faydaları verebilsin*", bunun içinse "*vücut idmanla, sporla sağlamlaşıp kuvvetlenebilir. Öyleyse spor yapmak bizim gibi yurtsever Türk çocukları için bir* ***ödevdir***…" (Rona 1940:104). Özellikle Osmanlının son yüzyılı içerisinde birçok savaşlarda sayısız insanın hayatını kaybettiği, yaşayan insanların ise birçoğunun sakatlanmış ve iş göremez halde, yaşlı, kadın ve çocuklardan oluşması; devrimlerin ortaya koyduğu 'savaşlarda elde edilen zaferlerin iktisadi zaferlerle taçlandırılması' hedefini başarabilmekten uzaktır. Bu nedenle spor yapan vücut gelişeceği, güç ve dinamizm kazanacağı için, bedenin sağlıklı kalmasına yardım edecek, sağlıklı bedenler ise daha çok çalışacağından, bireysel ve toplumsal anlamda ekonomik temelli bir gelişme başarılabilecektir.

Devrimin en önemli amaçlarından birisi ekonomik gelişmeyi başarabilmek olduğuna göre, bunu başarmanın yolu da güçlü, sağlıklı ve kalabalık bir nüfustan geçmektedir. İşte bu anlamda sağlık, sadece bireyleri ilgilendiren bir mesele değil, bireysel yönünden çok daha güçlü bir biçimde kamusal yönü olan, bedenlerin sahibinin bile bireylerden önce millet ya da devlet olarak algılandığı ve bütün bunların ise yurttaşa 'sağlığını kaybetmemek' ya da 'sağlıklı yaşamak' ve o sağlıklı bedenleriyle 'daha çok çalışmak' biçiminde iki önemli vazife yüklediği açıktır. Çünkü yeni kurulan ve çok çalışması gereken bir devlet için, sağlıklı insanlar gerekmektedir. Dolayısıyla yurttaşların sağlığı, doğrudan devletin üretim gücü ve silahlı güçlerini ilgilendirmektedir. Nitekim "*insanın gerek vücutça, gerekse kafaca çalışabilmesi için tam bir*

sağlık içinde olması gerekir" ya da "*insan ne kadar sağlam ve gürbüz olursa o kadar çok çalışır ve yaşamanın tadını da o kadar alır*" veya "*bizi cömert topraklarıyla besleyen köylülerimizin her şeyden önce sağ ve sağlam gövdeli, güçlü insanlar olması gereklidir*" (Ermat ve Ermat 1943:42) ifadeleri hep bu noktaya dikkat çeker. "*Sağ ve sağlam olmak için ise her şeyden önce temiz olmalı; temiz insan vücudunu birçok bulaşıcı hastalıklardan korur*" denilmektedir. Nitekim "*zayıf, kuvvetsiz insan çalışamaz*". Bu nedenle de nüfusun %80'ini oluşturan köylüler, devlet açısından çok daha önemli olduğundan, onların işten geldikten sonra sabunla ellerini, yüzlerini, başlarını yıkamaları, sabah temizliğine dikkat etmeleri, dişlerini fırçalamaları, haftada en azından bir kez sıcak su ile banyo yapmaları gerektiği söylenmektedir ki, köylüler böylesine yoğun ve ağır çalışma koşulları altında ayakta kalabilsinler ve üretim yapabilsinler. Bu nedenle "*köyde sağlığın önemi büyüktür*" (Ermat ve Ermat 1943:43).

Daha sonra üzerinde durulacağı üzere, aslında medeni yaşam kurallarından olan temizliğe ilişkin bu kurallar, aynı zamanda halkın sağlığıyla da yakından ilişkilidir. Diğer bir deyişle, bir taraftan çağdaş ve medeni toplumlar içerisinde yer alabilmek, diğer taraftan da gerçekçi bir politika olarak 'sağlıklı ve sağlam yurttaşlara duyulan' ihtiyaç gereği olarak 'sağlık ve temizlik' temelli medeniyet kurallarından, yurt bilgisi kitaplarında sıklıkla bahsedilmektedir. Bu nedenle cumhuriyet idaresinin köyün sağlığı için köylülere ilaçlar-parasız kinin dağıttığı, bataklıkları kuruttuğu vs anlatılmaktadır. Ancak bu da yeterli değildir. Köylünün öncelikle bizzat kendisinin, kendi sağlığını koruması gerekmektedir. O nedenledir ki, yerlerin kirletilmemesi, gübrelerin sokaklara dökülmemesi, ahırların evden uzak ve ayrı bir yerde yapılması, hayvan ve insanların içtikleri suların ayrılması gerektiği belirtilmektedir. Bütün bunların ardında da sağlığın kamusal bir mesele olarak ele alındığını gösteren asıl vurucu cümle gelmektedir: "*Türk çocuğu unutma ki, büyüdüğün vakit senin de bu yurtta yapacağın büyük işler var. Çok yıllara ve büyük günlere kavuşmak için en başta sağlığını gözetmelisin. O mutlu güne kavuşmak için bu günden hazırlan*" (Ermat ve Ermat 1943:45). Aşağıdaki cümle de sağlığın kamusallaştırılmasına dair güzel bir örnek oluşturabilecek niteliktedir:

Biz öyle bir Türk nesli istiyoruz ki kafasile düşünsün, kolu ile her işe muktedir olsun, kalbi de duysun…üçü de denk olmalı. Başı fazla işliyor, lakin sıska, öksürüklü, tıksırıklı bir fertten ne hayır gelir? Bunun gibi güçlü, kuvvetli…tuttuğunu koparıyor; lakin ne başı işliyor, ne kalbi!... çok hassas…şu kadar ki kafası zayıf, vücudu da düşük. Bunun da millete faidesi azdır…dileriz ki vücudun sıhhat ve afiyette olsun, dinç olasın. Yorulmayasın. Tuttuğunu koparasın (Nuri 1931:139).

Görüldüğü üzere, millet fertlerinin sayıca artmasının yanı sıra, sağlıklı bir yurttaş profili devrim için çok önemlidir. Çünkü yurttaşların milletçe yapacakları çok işleri/vazifeleri vardır. Osmanlı zamanında bu konuya önem verilmemesi nedeniyle Türk ırkının nesilden nesile eridiği de ayrıca belirtilmektedir.

c) Vazife Karşılığı Olarak Haklar

"*Her hakka karşı bir vazife ve her vazifeye karşı da bir hak vardır…hak ile vazife birbirine bağlıdır, ayrılmaz. Nerede hak varsa orada vazife ve nerede vazife varsa orada hak vardır*" (Danışman 1939:20). Görüldüğü üzere, hem insan olmanın ve hem de demokratik sistemin gereği olan haklar, burada açıkça bir vazifeye bağlı kılınmakta ve adeta bir ödül sisteminin sonucu *imişçesine* değerlendirilmektedir. Yurttaşın vazifeleri devlete, millete, vatana, cumhuriyete vb. bütüncül varlıklara karşı yerine getirilmek durumunda olunduğuna ve bunların esas kaynağının da devlet olduğuna göre, bir anlamda devlet, kendisine karşı vazifelerini yerine getiren yurttaşları bir takım haklar vererek ödüllendirmiş olmaktadır. Sevinç'in (1931-32b:39) "*bu derste sevgili **hükümetimizin bize verdiği hakları**, bizim hükümete karşı olan vazifelerimizi anlayacağız…hükümetimiz bize işte bu hürriyeti temin etmiştir*" ifadesi de hakların, hükümetçe/devletçe lütfedildiği anlayışını yansıtmaktadır. Nitekim "*vazife duygusunun yüksek derecesi de vardır. Buna fedakarlık denir. Bir kimse, bir memur, vazifesini yapmak için menfaatini, hatta feragatı nefisle canını tehlikeye koyarak o vazifeyi yaparsa, fedakarlık etmiş olur. **Maddi ve manevi mükafatını görür***" (Danışman 1939:20) ifadesi tam da bu vazife-ödül mantığını ortaya koymaktadır.

Kadınlara verilen haklarla ilgili olarak da benzer bir durumdan söz edilebilir. Aslında her ne kadar devrimlerle cumhuriyet, kadınlara bir takım haklar vermişse de bunun karşılığında rejimin kadınlardan beklediği bir takım vazifeler vardır. Örneğin "*milli yükselme gayret ve faaliyeti kadınların iştirakile hız ve kuvvet buldu*" ifadesinin ardından, "*fakat bu hakların yanında kullanmayı bilmek, vazifelerin yanında onları ifa edebilmek de şarttır*" (TTTC 1931c:228) uyarısı bulunmaktadır. Hatta kadınlar için getirilen yeni haklar karşısında "*bütün kızlarımızın vatanın, milletin menfaatlerini müdafaa ve muhafaza edebilecek kabiliyette yetiştirilmesinin milli terbiyede esas tutulması ve kız çocuklarımızın buna göre bedeni, fikri ve hissi terbiyeye mahzar edilmeleri lazım geldiğini…*" söyledikten sonra Atatürk'ün "*Türk kadınları memleketin mukadderatını millet namına idare eden siyasi zümreye geçmek arzusunu izhar ederken, milletin vatandaşlara tahmil ettiği vazifelerin hiç birinden kendilerinin uzak bırakılacağını düşünemezler. Çünkü vazife mukabili olmayan hak mevcut değildir*" sözü ilave edilmektedir. Su ve Duru (1945:243) ise Atatürk'ün ifadesini daha açık ve net bir biçimde dile getirmektedirler:

> *Ancak hakların karşısında vazifeler vardır. Hakların hepsini alıp da vazifelerin hepsini almamak doğru olmaz. Erkeklerle kadınlar arasında hak ayrılığı olmadığı zaman, vazife ayrılığı da olmamalıdır…Şimdiye kadar Türk kadınının pek ağır işlerde çalıştığını gördük. İstiklal savaşında köylü kadınlar muharebe meydanlarına kağnılarla silah ve cephane taşıdılar... Köylü kadınının yaptığını şehirli kadın da yapar.*

Görüldüğü üzere haklar, ancak vazife karşılığı olacak biçimde düşünülmektedir. Vazife karşılığı olmayan bir haktan bahsetmek olanaklı değildir ki, kadınların askerlik yapması da bu anlamda değerlendirilmektedir. Yani bir takım siyasi ve medeni haklar veriliyorsa karşılığında yerine getirmeleri gereken birtakım vazifeleri olması lazım gelmektedir. Diğer bir deyişle kadınlar, elde ettikleri haklar karşılığında üzerlerine düşen her türlü görev ve vazifeyi yapmak ve bunun için gerekli olan siyasi terbiyeyi edinmek durumundadırlar. Çünkü bizzat Atatürk'ün belirttiği üzere '*vazife mukabili olmayan hak mevcut değildir*'. O halde, rejim her ne kadar kendisinin demokratik olduğunu iddia ediyor ve devrimlerle birlikte bir takım demokratik hakların yurttaşlara

kazandırıldığı söyleniyor ise de, demokratik idarenin sadece biçimsel olarak varlığından söz edilebilir. Demokratik düşünce ve kültürün varlığından söz etmek, henüz cumhuriyet dönemi için çok erkendir. Nitekim, her türlü hak ve hürriyetin belli bir vazifeye mukabil olduğu bir sistemde, bireylerin katılımcı ve demokratik bir kültürün yurttaşları olmaktan çok geçmişten gelen tebaa kültürünün bir uzantısı biçiminde, etkisiz birer aktör olmanın ötesine geçemedikleri söylenebilir.

Aşağıdaki baba ve çocuk arasında geçen diyalogun da bu anlamda mesaj yüklü olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Nitekim erken cumhuriyet döneminde kurgulanan ve sonraki dönemlerde de hak ve vazife kavramlarının temelinde yer alan bir denklemi "Hak = Vazife" denklemini gerek ilk gerekse orta öğretim ders kitaplarında sıklıkla görmek olanaklıdır. Hak, bu bağlamda hem devletin bir lütfu imişçesine kurgulanmakta hem de bir mükafat/lütuf olarak bazı vazifelere isnat edilmek zorundadır. Eğer kişi bir takım vazifelere sahip değilse yahut kasıtlı olarak vazifelerini yerine getirmiyorsa, bu kişinin bir hak sahibi olmasından bahsedilemez:

BABA- Haylazlık edersen bu hakkı kazanabilir misin?

ÇOCUK- Hayır, vazifemi yapmış olmalıyım ki hakkım olsun.

BABA- Bir mükafata hak kazanan adam ne yapmıştır?

ÇOCUK- Vazifesini yapmıştır. Vazife ile hak birbirinden ayrılmaz……..

ÇOCUK- Annemin bize bakması; yemeklerimizi pişirmesi, ev işlerini görmesi vazifesidir. Sizi ve bizi sevmesi, size hürmet etmesi de lazım. Vazifelerini yaparsa bizden hürmet ve sizden sadakat ve sevgi beklemek hakkıdır……….

ÇOCUK- Bey baba, bizden çalışkanlık, derslerimize dikkat, itaat ve hürmet istiyorsunuz. Vazifesini yapmayan ne olur?

BABA- Ceza görür (Abdülbaki 1929:45-48).

Köylüler için de hak ve vazifenin karşılıklılığı geçerlidir. "*Köylülerimiz çalışırlarsa, hükümetimiz de onlara yardım eder; biz de her şeyi bereketli ve bol olan yurdumuzdan daha çok istifade etmiş oluruz*" (Sevinç 1931-32a:45). Yani; "çalışmak=yardıma hak kazanmak=vazi-

fe" biçiminde bir formülasyondan bahsedilebilir. Kami'nin (1931:112) kitabında da yine 'hak=vazife' denklemini göstermek üzere, kitabın aktörü konumunda olan çocuğun medeni kurallara riayet etmesi karşılığında, uzun zamandır beklediği boya kutusuna kavuşması, babası tarafından ödüllendirilmesi anlatılmaktadır. O halde büyükçe bir aile olan milletin birer üyesi olarak bireyler de vazifelerini yerine getirmeleri gerekir ki, o büyük 'millet ailesinin babası olan cumhuriyet' kendilerini ödüllendirsin yani 'gerekli hakları **mükafat** olarak bağışlasın'.

Haklar, sıklıkla belirtildiği üzere, ders kitaplarında adeta devletin ya da cumhuriyetin bahşettiği ve dolayısıyla devletin ve cumhuriyetin eski müstebit Osmanlı idaresinden farklı olarak demokratik yönünü gösteren birer özgürlükçü kriterler olarak değerlendirilmektedir. "*Bütün bu hakları bize veren sevgili cumhuriyetimizdir…biliyoruz ki hükümetin bütün çalışması halk içindir. Gene biliyoruz ki* ***her iyiliğin de bir karşılığı*** *olmalıdır*" (Sevinç 1931-32b). Eğer ki, 'hakların varlığı ve sağlanabilmesi için gerekli sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel, hukuksal şartların olgunlaştırılarak yurttaşların bu haklara sahip olması sağlandı' biçiminde ifade edilmiş olunsa belki yanlış anlaşılma ortada kalkacaktır; ancak hemen bütün kitaplarda olduğu gibi '*bu hakları bize veren cumhuriyettir*' biçimindeki ifade ile, hakların adeta başkaca bir örneği olmaksızın cumhuriyet ya da devlet tarafından Türk yurttaşlarına 'bahşedildiği' gizli anlamı yüklenmiş olmaktadır. Bu nedenledir ki, cumhuriyetin temin ettiği 'hürriyet (bağımsızlık) ve istiklali korumak', aynı zamanda bunları temin edenlere karşı 'hürmet duymak', en büyük vazifelerden telakki edilmektedir. Çünkü onlar bunun için büyük fedakarlıklar yapmışlar ve çokça kanlar dökmüşlerdir. Eğer koruma vazifesi yerine getirilmezse "*babalarınıza ve memlekete karşı vazifenizi yapmamış, onların eserine ihanet eylemiş olursunuz*" (Emin 1930:46-47) diye uyarılmaktadır. Nitekim hakların, cumhuriyetin eski müstebit Osmanlı idaresinden farkını gösterdiğine ilişkin yorumu destekleyen bir ifadeye de Sevinç'in (1931-32b:70) yurt bilgisi kitabında rastlamak olanaklıdır: "*…öz memleketimizde kendimiz rahat yaşayamadığımız halde başkalarını efendi gibi yaşatmışız. Halbuki her hak bir vazife karşılığıdır*". Hemen arkasından şu anlatıma bakılırsa, hak ve hürriyetlerin ancak devlete/cumhuriyete bağlı birer olgu imişçesine ve cumhuriyetin taktiriyle bahşedilmişçesine değerlendirildiği daha açık bir

biçimde görülebilecektir: "*Bugün öyle mi? Cumhuriyet hükümeti, yurttaşları tam birer insan gibi yaşatmak için onlara sonsuz bir* ***hürriyet bağışladı****. Onların hürriyetini her zaman ve her yerde kendi kuvvetiyle çok iyi koruyor*" (Rona 1940:29). Eğer burada kastedilen 'yaşam, mülkiyet, matbuat, fikir, ifade, toplantı, cemiyet kurma vb. hürriyetler' ise, bunların herhangi bir hükümet ya da devlet tarafından bağışlanması söz konusu olamaz, çünkü bunlar insanların sırf insan olmaktan dolayı sahip olduğu tabiî haklarıdır. Ayrıca "***ferdi hürriyeti tahdit, devletin de adeta esası ve vazifesidir****. Çünkü devlet, ferdi hürriyeti* ***temin eden*** *bir teşkilat olmakla beraber aynı zamanda, bütün hususi faaliyetleri, umumi ve milli maksatlar için, birleştirmekle mükelleftir*" (İnan 1931:65) ifadesi de, yukarıdaki cümleyi yine aynı mantıkla destekleyen bir başka örnektir.

Bireysel hürriyetlerin *sınırlandırılması* gibi hak ve özgürlük kavramlarının doğasına ters düşen bir eylemi, devletin '*esası ve vazifesi*' olarak değerlendirmek, bir önceki cümlede ifade edilmeye çalışıldığı üzere bu hürriyetlerin, cumhuriyet tarafından bağışlanması yönündeki söylem ve düşünce ile birlikte düşünüldüğünde, devleti ve devlete ait olan 'şeyleri' birey ya da yurttaş varlığı karşısında ön plana çıkarmakta, bireysel varlığı totalci bütünlükler içerisinde eritmekte, hak ve özgürleri kendisine bağışlayan otoriteye karşı yurttaşların itaat ve minnettarlığını gerektirmektedir. Daha da önemlisi bağışlanan bir şey her zaman bağışlayan tarafından tekrar geriye alınabilme riskini, yani hürriyet ve hakların verildiği kadar geriye alınabileceği ya da kullanımının geçici veya kalıcı bir süre durdurulabileceği hakkını da içinde taşımaktadır. Bireyin bu haklara doğuştan sahip olduğunu bilmeyişi, devleti bir baba ya da büyük, erişilmez bir güç olarak algılamasını ve bazı hakları elde edebilmesi için ya da bazı haklar elinden alındığında mücadele etmesi gerektiğini düşünemeyecektir. Çünkü "*milletin mevcudiyet ve gayesini temin etmek için de hürriyet tahdit edilebilir*" demek, hürriyetlerin doğrudan devlet gücüne dayandırıldığı ve milli amaçlar doğrultusunda bunların yurttaşlara lutfedilebileceği gibi sınırlandırılabileceği de söylenmiş olmaktadır ki, böylesi bir düşünce, özellikle bireysel hak ve özgürlükler gibi insanın doğuştan sahip olduğu haklar anlayışıyla uyuşmamaktadır.

Burada tespit edilmesi gereken bir önemli nokta da, hak ve vazifenin karşılıklılığının temelinde '*devletin vazifelerini yapabilmesi*' mantığının bulunmasıdır. "*Devlet vazifelerini yapabilmek için milletten, vatandaştan bir takım vazifeler istemekte haklıdır. Çünkü, her hak mukabilinde bir vazife ve her vazife mukabilinde bir hak vardır*" (Danışman 1939:24). Diğer bir deyişle, devletin vazifelerini yerine getirebilmesi ya da yurttaşların devletten bir hizmet beklemeleri için, öncelikle yurttaşların devlete karşı bir takım vazifeler yerine getirmesi gerekmektedir. Buna göre eğer yurttaş, devletten güvenlik talebinde bulunuyorsa öncelikle kendisinin askerlik hizmetinden imtina etmemesi, ayrıca sağlık hizmetlerine ilişkin bir beklentisi varsa, öncelikle sağlığını kaybetmemek ve korumak vazifesini ifa etmesi, vergisini düzenli ödemesi, bir gün kendisinin de faydalanabileceği için bu konuda hayır/sosyal yardım kurumlarına maddi durumu iyi olduğu zamanlarda yardımda bulunması gerekmektedir.

Hürriyet ya da özgürlükler de benzer bir mantıkla değerlendirilmektedir: "*Hürriyetimi istemekliğim tabiidir. Demek ki,* ***hürriyet*** *öyle bir salahiyettir ki* ***vazifemi yapmaklığım için lazımdır****. İşte* ***bütün haklar böyledir****.* ***Hak, vazifelerimizin ifası için zaruridir****;* ***onun için mukaddestir****, onun için* ***tecavüzden korunmuş olmalıdır***" (Emin 1930:185). Görülmektedir ki, sayfalar dolusu anlatılan hak ve hürriyetler, aslında insan olmanın ve doğuştan sahip olmanın gereği olarak değerlendirilmektedir. Haklar, millet ve devlete karşı yerine getirmemiz gereken vazifeleri ifa edebilmenin aracıdırlar. Bu yüzden kutsaldırlar, bu yüzden devlet tarafından kanunlarla koruma altına alınmışlardır. O halde ders kitaplarında geçen 'hürriyetler çağdaş demokrasinin bir gereği ve temeli olduğu için erken cumhuriyet döneminde halka temin edildiği' yönündeki ifadelere de ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Hakların, adeta bir ödül mantığı ile düşünülmesi, aslında okul ve sınıf ortamından itibaren çocuklara kazandırılmaktadır. Örneğin, okul idaresinden bahsedilirken, okul idaresinin "*çalışmayan arkadaşlarına ve okula zarar verenleri* ***cezalandırır****. İyi çalışan ve etrafındakilere faydalı olanları da* ***mükafatlandırır***" (Maarif Vekaleti 1939a:11) ifadesiyle hak ve vazifenin karşılıklılığına işaret edilmektedir. "*Mektepte muallimlerin ve idare adamlarının bir takım işleri vardır. Bu işlere*

karşı onların da sizden bir takım şeyler istemek haklarıdır. Onların istediklerini yapmak da sizin vazifenizdir" (Sevinç 1931-32a:23) ifadesinde de yine, devlet ve yurttaşın karşılıklı hak ve vazifelerinin, okul ortamında okul idaresi ve öğrenci bazında kurulması söz konusudur. Görüldüğü üzere, okul yaşantısı da dahil olmak üzere *çalışma* ve etrafına *faydalı olma* vazifelerini yerine getirenlerin ödüllendirileceği ve aksi davranışları tercih edenlerin ise cezalandırılacağı açıkça belirtilmektedir. Okul yaşamına da aslında ev yaşamı temel oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, "***ev yaşamı=okul yaşamı=toplumsal yaşam=kurallar/düzen=itaat=hak ve vazifeler***" biçiminde bir formülasyona (Sevinç 1931-32a:23) ulaşılabilir. Okul örneğini topluma uyarlamak zor olmasa gerektir. Örneğin, Cumhuriyet ile birlikte elde edilen hak ve kazanımlar tek tek sıralandıktan sonra hakların vazife mukabili olması ilkesi gereği,

> *Fakat bu iyiliklere karşı bizimde cumhuriyete karşı vazifelerimiz, borçlarımız vardır…kanunlara itaat etmek, hükümet işlerinde kolaylık göstermek…vatanı sevmek, onun iyiliği için çalışmak…onu her şeyden üstün tutmak. Ey Türk genci, senden beklenen şey işte budur! (Sevinç 1931-32b:45)*

denilmektedir. Buradaki *kanunlara itaat etmek* basitçe bir vazife olarak görülmemelidir. Kanunlara itaat etme gerekliliği aynı zamanda cumhuriyet idaresiyle de bağlantılandırılmıştır. "*Cumhuriyet, milli hakimiyet ve kanun devri demektir. Cumhuriyet vatandaşları, kanunu her kuvvetin üstünde bilir ve onu sayarlar…kanuna itaatsizlik milletin arzusuna ve menfaatlerine aykırı hareket etmek demektir…kanunlara hürmet ve itaat, her vatandaşın milli ve ahlaki bir vazifesidir*" (Taşkıran 1941:32). Görüldüğü üzere kanunlara uymak, yurttaşın hukuk devleti ilkesinin gereği olarak yerine getirmesi gereken bir sorumluluk olmanın ötesinde, milli hakimiyete dayanan cumhuriyet idaresine karşı gelmemek olarak da kurgulanmıştır. Dolayısıyla kanunlara itaat edilmediğinde ihlal edilen şey, hukuk devleti ilkesi değil, fakat milli hakimiyet yani halkın bizatihi arzusu ve fikridir. Böyle davranan bir kişi aynı zamanda milli ve ahlaki vasıflarını da kaybetmiş demektir ki, kanunlara riayetin hukuk devleti ilkesi gereği olmak yerine milli ve ahlaki vazife olarak telakki edilmesi, demokratik bir sistem olduğu

söylenen idare ya da rejimin aslında demokrasiyi, sadece biçimsel yönüyle algıladığı ve tatbik etmeye çalıştığını da göstermektedir.

Ayrıca milletin arzusuna riayet etmeyen, ahlaki ve milli bir vazifeden imtina eden vatandaşların, millet nazarında da olumsuzlanması gerektiği yönünde bir gizli anlam da bu cümlelerden çıkartılabilir. Öte yandan hak ve vazifenin karşılıklılığı düşüncesinin gereği olarak, kanunlara itaat etme vazifesi yerine getirilmediğinde, pek çok haktan da mahrum bırakılması, işin doğasına uygun bir sonuç olacaktır. Kanun ve emirlere itaat etmenin, kitaplarda sıklıkla (0,10332) geçtiği tablo-25'ten de anlaşılmaktadır. Bu anlamda itaat, aynı zamanda Türklerin kültürel özellikleri olarak değerlendirilmekte ve sırf bu nedenle bile, yurttaşların *milli hasletlerinden* olması gerekmektedir: "*Türklerde türeye riayet duygusu hakim idi. Türkün hanı emretmesini, halk ve asker de itaat etmesini bilirdi. Her Türk için hayatta kılavuzluk eden türe idi. Türk ırkının ruhi hasletlerinden bir türeciliktir*" (TTTC 1931a:48; Günaltay 1939:38). İtaat kavramı, sadece Türkler değil hemen tüm medeniyet ve milletler anlatılırken dile getirilmektedir. İtaat kavramına değinilen cümlelerde itaatin karşılığı düzen, birlik, başarı iken; tezatı da düzensizlik, karışıklık, başarısızlık olarak kurgulanmıştır. Bu anlamda itaat etmek, halk ya da yurttaşlar için bir vazifedir. Yukarıdaki cümleden anlaşılacağı üzere, Türklerde idareciler de idare edilenler de itaat etmek gerektiğinin bilincindedirler. Ancak burada önemli olan nokta ise itaat olgusuna 'vazife' duygusunun hakim olmasıdır. Diğer bir deyişle han, topluma ait işlerin yapılabilmesi için, toplum/halk ise han'ın topluma karşı vazifelerini yerine getirebilmek için kendisinden beklenilen vazifeleri ifa etmiş olmak için itaat etmektedir.

Seçimlerde oy veren yurttaşın 'bilinçli davranışı' da bu anlamda önemlidir. İnan'ın (1931:110) *Medeni Bilgiler* kitabında "*intihap bir vazife olarak yapılmadığı taktirde, devletin asli bünyesi teşekkül edemez. Demokrasi icabı tatbik edilmemiş olur*" denilmektedir. O halde seçimler, bir hak olmanın ötesinde (veya 'hak olduğu kadar) aynı zamanda bir vazifedir de. Ve yurttaşların, oy kullanma davranışı esnasında bu davranışı, demokrasinin bir gereği olarak kendilerine verilmiş bir hak olduğu düşüncesiyle yapmaktan ziyade, 'bir vazifeyi yerine getirme' duygusuyla yapmaları gerekmektedir ki, 'devletin asli bünyesi teşekkül etsin' ve 'demokrasi icabı tatbik edilmiş olsun'. Görüldüğü

üzere, seçimler bile demokratik düşüncedeki 'hak olma' mantığından koparılmakta, yeni kurulmakta olan ulus-devlet sürecinde halkın güdümlenebilmesi için, milli menfaatler mefhumu bağlamında düşünülen önemli bir yurttaş vazifesine dönüştürülmektedir. Ancak bir vazife daha vardır ki, seçim vazifesini yerine getirirken halkın çok daha bilinçli olması gerekmektedir. Bu da "***taassup sahiplerini seçmemek***" ifadesiyle dile getirilmektedir. Öyle ki, bu taassup sahipleri seçmenlere;

> *(S)inemayı, tiyatroyu, musikiyi günah ve gavurluk bilirler…yağmurun bulutlardan olduğunu, bulutların yerdeki sis gibi dumandan başka bir şey olmadığını, şimşeğin, yıldırımın elektrik olduğunu söyleyen genç mekteplilere 'Allahın işine karışıyorsunuz!' diye düşman olurlar… dünyayı öküzün boynuzu üstünde durdurmağa çalışırlar…bunların sinsiliğine aldanıp başımıza getirirsek kendi elimizle belayı satın almış oluruz…dikkat etmek lazımdır (Abdülbaki 1929:154-155),*

biçimde tanıtılmakta ve tüm yurttaşları oy verme davranışı esnasında teyakkuzda kalmaya, devrimin muhafızları olmaya davet etmektedir. Tüm milletvekili adaylarının Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları tarafından tespit edildiği ve halkın da kendilerine sunulan adaylardan başkaca bir tercihleri olamadığı halde; halka, taassup sahiplerine, irticai ve mürteci fikirlere sahip olanlara oy vermemesi yönünde uyarıda bulunulması ilginçtir. Ancak burada önemli olan nokta, seçmen olan yurttaşların, devlet tarafından demos'un dışına çıkartılmış olan 'öteki'nin seçimler sayesinde tekrar demos'a sokulmaması yönünde uyarılmış ve onlara rejimin bekası için bu tür odakların tehlikesinden bahsedilmiş olunmasıdır. Ayrıca seçmen olan yurttaşın seçimlerde bir ikinci vazifesi oy vereceği adayın sadece dünya görüşü itibariyle değil, aynı zamanda kişilik özellikleri itibariyle de seçileceği makama uygunluğuna dikkat etmesi gerekliliğidir. Böyle yapılmadığında, yurttaşların şikayete hakları olmadığı da belirtilmektedir.

Kısacası, yurttaşların temel vazifesinin 'cumhuriyet ve devrimleri korumak' olduğu anlaşılmaktadır: "*Türk ulusu, cumhuriyeti, dünya durdukça korumaya yeminlidir*" (Su ve Duru 1945:229). Cumhuriyeti her türlü tehlikeden korumak her Türkün borcudur ve bu sorumluluk

yurttaşa bırakılmış bir emanet olarak sunulmaktadır (Taşkıran 1941:11). Bu anlamda olmak üzere, bütün bir milletin 'devrim ya da rejimin muhafızı' olarak kurgulandığını söylemek hatalı olmasa gerektir. Özellikle Atatürk tarafından yeni Türk harflerinin tüm millete, hamala, sandalcıya kadar öğretilmesi gerektiği yönünde tüm yurttaşlara bir vazife yüklediğinin (Su ve Duru 1945:254) belirtilmesi, gerek cumhuriyet gerekse devrimlerin sahiplenilerek korunması gerektiğine ilişkin yurttaş vazifesini açıkça ortaya koymaktadır ki, bu vazife aynı zamanda bir vatanperverlik ve milliyetperverlik olarak da sunulmaktadır. Sadece seçimler değil aynı zamanda askerlik vazifesi de yine cumhuriyet ve rejim muhafızlığı temelinde kurgulanan önemli bir vazifedir: "***Devletin*** *istiklalini, milletin hakimiyetini,* ***rejimi****, vatanın emniyet ve asayişini muhafaza ve müdafaa etmek için, asker olmak icabında kanile, canile bunları korumak ve kurtarmak, vatandaş vazifesidir*" (Danışman 1939:24). Çünkü yurttaşlıktan söz edilebilmesi için yaşanılan devletin hür olması gerekmekte, hürriyet ve istiklali korumak da bu anlamda milli bir vazife olarak sunulmaktadır (Emin 1930:10).

6. Kemalist Devrimlerin Anlatımı ve Anlamlandırılması

Kemalist devrimlerin anlatımı ve meşrulaştırılmalarının hipotezler bağlamında, *dönemin ilk yarısında daha yoğun olarak kullanıldığı* iddia edilmişse de, yapılan incelemeler sonucunda de elde edilen veriler göstermektedir ki, önermenin aksine devrimler dönemin ikinci yarısında yani İnönü döneminde ders kitaplarında daha yoğun bir biçimde işlenmiştir.

Tablo 18:Kemalist Devrimlerin Dönemlere Göre Anlatım Yoğunluğu

Kemalist Devrimler	Atatürk		İnönü		Atatürk Toplam	İnönü Toplam	Genel Toplam
	Tarih	Y. B.	Tarih	Y. B.			
Ekonomi-banka-ziraat-orman vb. devrimler	0,02036	0,02481	0,01169	0,04761	0,04517	0,05930	**0,20894**
Köycü ve medeni devrimler	0,00000	0,00248	0,00000	0,04843	0,00248	0,04843	**0,10182**
Eğitimde devrimler	0,00914	0,00645	0,00349	0,02955	0,01559	0,03304	**0,09726**

Ulaşımda devrim	0,00499	0,01637	0,00267	0,02298	0,02136	0,02565	**0,09402**
Harf-dil devrimi	0,00499	0,00347	0,00328	0,02052	0,00846	0,02380	**0,06452**
Kıyafet devrimi	0,00623	0,00347	0,00492	0,00903	0,00971	0,01395	**0,04731**
Saltanat-halifeliğin kaldırılması	0,00526	0,00695	0,00164	0,00903	0,01221	0,01067	**0,04576**
Kadın devrimi	0,00360	0,00198	0,00037	0,01642	0,00559	0,01679	**0,04475**
Hukukta devrim	0,00402	0,00496	0,00287	0,00985	0,00898	0,01272	**0,04340**
Diğer (Kapitülasyonlar -takvim, ölçü, saat vb)	0,00388	0,00645	0,00369	0,00575	0,01033	0,00944	**0,03954**
Sağlıkta devrimler	0,00499	0,00099	0,00328	0,00739	0,00598	0,01067	**0,03330**
Tekke-türbe vb. kaldırılışı	0,00374	0,00149	0,00041	0,00821	0,00523	0,00862	**0,02770**
Sanayide-ticarette devrim	0,00776	0,00000	0,00246	0,00000	0,00776	0,00246	**0,02044**
TOPLAM	**0,07894**	**0,04076**	**0,07989**	**0,23477**	**0,15882**	**0,27553**	**0,86876**

Ancak dönemler itibariyle değerlendirildiğinde Atatürk döneminde tarih kitapları, İnönü döneminde ise yurt bilgisi kitaplarında devrimlerin daha yoğun bir biçimde müfredata dahil olduğu tablo-18'den anlaşılmaktadır. Devrimler arasında en çok zikredilenlere bakıldığında ise, Atatürk döneminde ekonomi-ziraat-bankacılık alanında yapılan devrimler ilk sırada, ulaşım alanında yapılanların anlatımı ikinci sırada yer almakta, sonrasında ise yine sırasıyla eğitim, saltanat ve halifeliğin kaldırılışı, kılık kıyafet alanında değişiklikler, hukuk alanında yapılan devrimler, harf ve dilde devrim, sanayi ve ticaret alanında devrimler, kadınlara verilen haklar, tekke-türbe ve zaviyelerin kapatılışına ilişkin devrimler gelmektedir. Aslında gerçekleştirilen devrimlerin anlatımında Atatürk dönemi için, ekonomi ve ulaşım alanında yapılan devrimlerin ilk sırada yer almasıyla, yine aynı döneme ilişkin olarak daha önce belirtildiği üzere Kemalist söylemin temel ilkelerinden *devletçiliğin* anlatımının ilk sırada yer alması birbiriyle tutarlı bir görünüm arz etmekte olup; ana hedefin siyasal bağımsızlığın yanında ekonomik bağımsızlığın da temin edilmesi olduğunu göstermektedir.

Tablo 19: Kemalist Devrimlerin Dönemler İtibariyle Yoğunluk Puanlarına Göre Dağılımı

Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi	
Ekonomi-bankacılık-ziraatta devrim-orman-maden	0,04517	Ekonomi-bankacılık-ziraatta devrim-orman-maden	0,05930
Ulaşımda devrim	0,02136	Köycü ve medeni devrimler	0,04843
Eğitimde devrimler	0,01559	Eğitimde devrimler	0,03304
Saltanat-halifeliğin kaldırılması	0,01221	Ulaşımda devrim	0,02565
Diğer (Kapitülasyonlar-takvim-ölçü)	0,01033	Harf-dil devrimi	0,02380
Kıyafet devrimi	0,00971	Kadın devrimi	0,01679
Hukukta devrim	0,00898	Kıyafet devrimi	0,01395
Harf-dil devrimi	0,00846	Hukukta devrim	0,01272
Sanayide-ticarette devrim	0,00776	Sağlıkta devrimler	0,01067
Sağlıkta devrimler	0,00598	Saltanat-halifeliğin kaldırılması	0,01067
Kadın devrimi	0,00559	Diğer (Kapitülasyonlar-takvim-ölçü)	0,00944
Tekke-türbe vb. Kaldırılışı	0,00523	Tekke-türbe vb. Kaldırılışı	0,00862
Köycü ve medeni devrimler	0,00248	Sanayide-ticarette devrim	0,00246

İnönü döneminde, üzerinde en çok durulan ve anlatılan devrimler arasında ekonomi-bankacılık-maden alanında gerçekleştirilenler yine ilk sırada yer almakla birlikte, köycü ve halkın medenileşmesi için yapılan devrimlerin anlatımını ikinci sıraya yükselmiş, eğitim alanında yapılan devrimler ise üçüncü sırada yer alacak yoğunlukta ders kitaplarına dahil olmuştur. Ayrıca harf-dil alanında yapılanlar ile kadın hakları konusunda gerçekleştirilen yeniliklerin de İnönü döneminde daha yoğun işlendiği görülmektedir. İnönü döneminde anlatılan devrimler arasında sosyal-kültürel alana ilişkin olanların ağırlıklı olmasıyla, yine aynı dönemde milliyetçilik ve laiklik ilkelerinin diğer ilkelerden daha yoğun olarak işlenmesi arasında da bir tutarlılık olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu saptamalar ışığında, Atatürk döneminde ulus-devletin ekonomik temellerinin, İnönü döneminde ise sosyal ve kültürel devrimlerin meşrulaştırılması ile medenileşme projesi hedefinin öncelikli yer tuttuğu söylenebilir.

Kemalist devrimlerin anlatımından evvel, devrimden ne anlaşıldığına bakmak gerekir: "*Türk inkılabı nedir? Bu inkılap kelimenin vehleten* (ilkin) *ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir tahavvülü ifade etmektedir*" (TTTC 1931c:209). Görüldüğü üzere, en başta Kemalist devrimlerin basit bir ihtilal olmadığı, ihtilalden çok

daha geniş bir anlama sahip olduğu ifade edilmektedir. Yine aynı kitapta "*milletin mevcudiyetini idame için fertleri arasında düşündüğü müşterek rabıta, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet, dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milliyeti rabıtasile efradını toplamıştır*" (TTTC 1931c:209) ifadesinde ise yeni devletin resmi ideolojisinin artık din temelli olmadığı, ilahi dinin yerini milliyetçilik temelinde yeni laik bir dinin aldığı, diğer bir deyişle ümmet yerine Türk milletinin ve milliyetçiliğinin esas olduğu anlaşılmaktadır. "*Millet, beynelmilel umumi mücadele sahasında hayat ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini sabit bir hakikat olarak umde ittihaz eylemiştir*". Bu ifadede ise Kemalist devrim sürecinin aslında temel hedefinin, laik ve pozitivist bir paradigmadan hareketle toplumu ve devleti medenileştirmek olduğu açıktır. "*Altı sene zarfında **B**üyük **M**illetimizin hayat cereyanında vücuda getirdiği bu tahavvüller, herhangi bir ihtilalden çok fazla çok yüksek olan muazzam inkılaplardandır*" (TTTC 1931c:209). Laik ve pozitivist temelde, milliyetçi bir söylemle ve medenileştirme projesi hedefiyle başlatılan ve uygulanan devrimlerin basitçe yukarıdan dayatma yöntemiyle değil, bizatihi halk tarafından benimsendiği ve daha da önemlisi halk tarafından gerçekleştirildiğinin ifade edilmesiyle, aslında devrimlerin tüm halka maledilmesi ve meşrulaştırılması sağlanmaya çalışılmaktadır. "*Türk milletine ve Türkün her kişisine benliğini anlatmak, güvenini arttırmak için her çareye başvuruldu ve vuruluyor*" (Kültür Bakanlığı 1938a:21). Burada ise devrimlerin, milliyetçi söylem boyutunun bir yansıması olarak 'ulusal kimlik' ve 'güven' yaratma amacını görmek olanaklıdır.

Daha önce tartışıldığı üzere, Kemalist devrimler bir medenileştirme projesi olmakla beraber, medenileştirilmeye çalışılan Osmanlı'dan tamamiyle farklı 'yeni' ve bir 'ulus-devlet', ayrıca o ulus-devletin 'ulusu' olup; yeni 'ulus' ve onun 'devletinin' yaratılma araçlarından en önemlisi de ilahi din olarak İslam ortak paydası ya da ümmet anlayışı yerine seküler bir milliyetçilik yani ulus fikrinin geçirilmesidir. Bu noktada laiklik anlayışının önemli bir rolü olduğunu belirtmek gerekir. Cumhuriyet idaresinin Osmanlı hanedanlığından farkını ortaya koyabilmek için, Türkçü bir üslupla laiklik en eski Türk toplumlarına mal edilmektedir. Laikliğin, eski Türklerde bile var olduğu, Türk milletinin

din ile itikat ve devlet ile siyaset işlerini daima birbirinden ayırdığı, Türklerin gerek Ortaasya'da gerekse Avrupa'da, halkı dinlerini değiştirmeye zorlamadıkları söylenmektedir (TTTC 1931c:203). Laiklik ve bu yöndeki devrimler, aynı zamanda genel olarak devrimlerin tedrici değil sıçramalı ilerleme mantığıyla da uyumlu bir görünüm arz eder. Bu nedenle Osmanlıdan kalma *teokratik idareyi* kaldırmak ve modern devlet mefhumunu en pürüzsüz mahiyetile tamamlamak için, "harici düşüncelerin büsbütün kalkmasını beklemenin olanaksızlığı ya da mürteci unsurlarla, menfaati bozulacakların milleti zehirlemelerine fırsat ve vesile vermemek lazım geldiği "(TTTC 1931c:205) belirtilerek, 1924'te Tevhidi Tedrisat düzenlemesiyle üç farklı alanda laiklik temelli devrimlerin adımı atılmıştır.

Laiklik bir taraftan "*teokratik sistem ve skolastik metodun*" tezatı iken, diğer taraftan da demokratik esasların, milli bünye ve ihtiyaçlara uygun yeni şekillerin oluşturulmasıyla yakından ilişkili bir ilke olarak (TTTC 1931c:206) değerlendirilmektedir. Laiklik ve seküler din olarak milliyetçilik, İslama bakışın da pozitivist bir mantıkla yorumlanmasını gerektirmiştir. Örneğin Muhammed'in peygamberliğinden bahsedilirken "*Müslümanlık dininin kitabı olan Kuran'da yazdığına göre*" türünde ifadelerin kullanımı (Su ve Duru 1945:93) dinsel bilgilere şüphe ile yaklaşıldığını göstermektedir. "*Muhammed…daha çok Arap yarımadasında oturan Araplar arasında bir birlik kurmak istiyor ve bunun için de yapılacakları tasarlıyordu*" (Su ve Duru 1945:93) ifadesinde ise İslamı Araplara mal etme, evrensel bir din olmaktan ziyade Araplar arasındaki çatışma ve vahdetsizliği ortadan kaldırmak üzere vaaz edildiği türünden bir söylemin gizli olduğu söylenebilir.

Devrimlerin anlatımında, aynı zamanda devrimleri millete mal etme ve dar bir devrimci kadro tarafından yapılmak yerine bütün bir Türk milleti tarafından gerçekleştirildiğine dair mesaj verme kaygısı da sezilebilir. Örneğin, saltanatın kaldırılışından bahsederken, önce son padişahın düşmanla işbirliği yaptığı belirtilerek saltanat olumsuzlanmakta, sonrasında ise saltanatın ***Türk milleti tarafından*** kaldırıldığı söylenmektedir. Burada devrimci kadronun değil de milletin öne sürülmesi, yeni devletin rejiminin ve temelinin *millet* fikri üzerine kurulduğunu vurgulamak içindir. Nitekim hemen sonrasında, yeni devletin "*milliyetçi, halkçı ve laik esaslar üzerine kuruldu*"ğu belirtilmektedir

(TTTC 1931a:41). Ayrıca sık sık Atatürk'ün yurt gezileri yaparak halkın görüşünü aldığı, yeni kararların ya da devrimlerin de bu görüşler doğrultusunda hayata geçirildiğinin belirtilmesi de, devrimlerin bütünüyle halka mal edilmesi kaygısını yansıttığı biçiminde yorumlanabilir.

a) Bir Medeniyet Projesi Olarak Kemalist Devrimler

Genel olarak bütün erken cumhuriyet dönemi boyunca devrimlerin anlatımındaki üslup göz önünde bulundurulacak olursa, devrimlerin üç grup altında toplanması olanaklıdır. Birinci grup devrimler ekonomik ve ticari temellidir, ikinci grup sosyal yaşam ve hukuka, üçüncüsü ise idarede mutlakıyetten cumhuriyete geçişe ilişkindir. Ekonomik temelli devrimlerle hedeflenen şey, askeri zaferlerle elde edilen siyasi bağımsızlığı taçlandıracak ekonomik bağımsızlığı tesis edebilmektir. Ancak diğer iki grup devrimlerle ve özellikle sosyal yaşam ve hukuka ilişkin devrimlerle (köycü ve medeni alanda, eğitim, harf-dil, kıyafet, kadın, sağlık, tekke-türbe) hedeflenenin ise, önceki bölümde de vurgulandığı üzere, medeni bir toplum yaratmaktır. Diğer bir deyişle, bu tür devrimlerin anlatımında, Kemalizm'in bir medenileşme projesi ile hareket ettiği ve bu projede mürteciler ile irtica ve taassup çevrelerine yer verilmediği, bu kesimlerin en büyük *iç düşman* olarak ötekileştirildikleri söylenilebilir. Yine medenileşme projesi bağlamında köy ve köylüler de önemli bir yer tutmaktadır ki, daha sonra bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır. Şu kadarını belirtmek gerekir ki, nüfusun %80'ini oluşturan köy ve köylüler medenileşme hedefine uymadıkları için önce farklılıkları ortaya konulmakta, bu farklılıklar bağlamında köy ve köylülerin nasıl dönüştürülmesi gerektiği anlatılarak, farklılıkların gösterilmesi üzerinden önce ötekileştirip sonrasında ise tenvir edilerek medenileşme projesine dahil edilmektedirler.

Tekke-zaviyelerin kapatılmasının anlatımında ikili bir gerekçe göze çarpmaktadır: Birincisi halkçı bir tavırla, tekke-zaviye-medrese ve türbelerde 'bilgin' kisvesi altında halkın maddi ve manevi olarak sömürülmesine son vermek; ikincisi ise pozitivist bir anlayışla bilim dışı bilgilerin, inanışların önüne geçmek. Nitekim şu sözlerde bu gerekçeleri bulmak olanaklıdır:

> *Sarık altında gizlenen adamlar, halkı soyup soğana çevirmek için, bin türlü oyunlar oynuyorlardı. Aklın almayacağı şeyleri,*

'kitapta yeri vardır' diye yayıp dururlar, cahilleri kandırırlardı. Bu kandırıcılar içinde tekke, tarikat şeyhleri, dervişleri, türbedarları da vardı. Bunlar hastalıklara okurlar, gelecekten haber verirler 'efsunlarımız fakiri zengin eder, istemediğiniz adamı çatlatır' diye öğünürlerdi. Ne idiği belirsiz bir ölünün üstüne türbe yaparlar, buna 'evliya' derlerdi. Zavallı cahil halk, bir işi olsun diye evliyaya adak adar, türbedarı zengin ederdi. Şeyhler, türbedarlar çalışmadan yerlerinde tembel tembel otururken halkın verdikleriyle geçinir, rahat bir ömür sürerlerdi (Su ve Duru 1945:244).

Görüldüğü üzere, alıntıda bahsedilen bu tip insanlar düzenlerini, cahil halk üzerinden kurduğuna göre devrimin yapması gereken en önemli işlerden biri, cahil olan halkın aydınlatılmasıydı ki, bu aydınlatma görevi de münevverlere düşmektedir.

Biz her noktai nazardan medeni insan olmalıyız. Çok acılar gördük; bunun sebebi dünyanın vaziyetini anlamayışımızdır. Fikrimiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır…bütün Türk ve İslam alemi... zihniyetlerini, fikirlerini medeniyetin emrettiği; tahavvül ve tealiye uydurmadıklarından ne büyük felaket ve ıstırap içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve en nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandı... (TTTC 1931c:232).

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere, devrimlerin en önemli hedeflerinden birisi, toplumu/yurttaşları medeni olan bir devlet yaratabilmektir. Medeniyet ya da medenileşme, maddi alanda olduğu kadar fikrî alanda da, yurttaşların hem düşünceleri ve düşünme biçimleri, hem kıyafetleri-konuşmaları, hem de yaşantıları-davranışları temelinde başarılmak durumundadır. Bu çerçevede bütün Türk-İslam aleminin özellikle de Osmanlının, genel olarak medenileşmediği fakat özellikle de fikren medenileşemediği için geri kaldığı ve yıkıldığı söylenmektedir. O halde diğer Türk ve Müslüman devletlerin akıbetine uğramamak için, öncelikle insanların fikren dönüştürülmesi ve değiştirilmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere, laik ve pozitivist bir medeniyet paradigmasından hareket eden Kemalist devrimlerde devletçilik ilkesi ve ekonomik alanda yapılan devrimler dışında, alt yapıya ilişkin ders kitaplarında çok fazla vurgu yoktur. Asıl önemli olan nokta, düşüncesi,

zihniyeti, yaşayışı tamamiyle *değiştirilmiş/dönüştürülmüş* bir 'insan' ve 'ulus' yaratabilmektir. Bu da Kemalist devrim sürecinin ağırlıklı olarak bir üstyapı devrimi olduğunu söyleyebilmek için olanak sağlamaktadır. Nitekim aşağıdaki Tablo-20'ye bakıldığında bu yorumu destekleyecek yönde bazı sonuçlar görmek olanaklıdır.

Erken cumhuriyet dönemi bütünüyle ele alındığında, Kemalist devrimlerden en çok 0,46006 yoğunluk puanı ile sosyal ve hukuksal alanda gerçekleştirilen devrimlerin zikredildiği, ekonomik ve altyapıda gerçekleştirilen devrimlerin ise 0,32340 yoğunluk puanıyla ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Dönemsel olarak bakıldığında ise daha anlamlı bir sonuçla karşılaşılmaktadır. Atatürk döneminde, 0,01227'lik bir farkla ekonomi ve altyapıya ilişkin devrimler sosyal ve hukuksal alanda yapılan devrimlerden daha çok zikredilirken, İnönü döneminde ise sosyal ve hukuksal alanda yapılan devrimlerin ekonomik ve altyapıda yapılan devrimlere nazaran 0,08061 puanlık farkla daha fazla zikredildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, sosyal ve hukuksal alanda yapılan devrimlerin anlatım sıklığı İnönü döneminde yaklaşık üç kat artarken, ekonomik ve altyapı devrimlerin anlatım sıklığı İnönü döneminde sadece bir puana yakın artış kaydetmiştir. Dolayısıyla bu rakamlardan anlaşılmaktadır ki, Kemalist devrimler ağırlıklı olarak üstyapıya ilişkin değişim ve dönüşümü hedeflediği gibi, devrimlerin asıl zor yanı olan sosyal ve hukuksal alanda gerçekleştirilenlerin meşrulaştırılmasına ders kitaplarında ağırlık verildiği dönem, İnönü dönemine denk düşmektedir.

Tablo 20: Konularına Göre Kemalist Devrimlerin Yoğunluk Puanları

	Atatürk	**İnönü**	**Genel Toplam**
Sosyal ve hukuksal alanda yapılan devrimler	0,06202	0,16802	0,46006
Ekonomik-altyapı alanında yapılan devrimler	0,07429	0,08741	0,32340
İdarede değişime ilişkin devrimler	0,01221	0,01067	0,04576
Diğer	0,01033	0,00944	0,03954
TOPLAM	**0,15885**	**0,27554**	**0,86876**

Nitekim gerçekleştirilen Kemalist devrimlerin esas amacı, bizzat TTTC'nin yazdığı *Tarih-IV* kitabında (1931c:236) "*Türkiye Cumhuriyeti halkını asri ve bütün mana ve eşkalile medeni bir içtimai heyet haline isal etmektir. İnkılabımızın umdei asliyesi budur*" biçiminde ifade edilmektedir. Üstelik bunu kabul etmeyecek olanların "*zihniyet-*

leri(ni) *tarumar etme*(nin) *zaruri*" olduğu da belirtilmiştir. Çünkü bu zihniyetler "*milletin dimağını paslandıran, uyuşturan*" bir yöne sahip olup, "*onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkansızdır*". Görüldüğü üzere, burada hem devrimlerin bütüncül ve esas amacının toplumu topyekün medenileştirmek olduğu, hem de bu devrimleri kabul etmeyen ya da benimsemeyenlerin (bunlar milletin zihnini paslandıran çevreler olarak '*onlar'* biçiminde anılmaktadır) 'biz' kapsamında olamayacağı, demos'a dahil edilmeyeceği açık ve net biçimde ifade edilmiştir. Nitekim Atatürk'ten aktarılan,

> *Ölülerden medet ummak medeni bir cemiyet için şindir…mevcut tarikatların gayesi kendilerine tabi olan kimseleri dünyevi ve manevi olan hayatta saadete mahzar kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün şümulile medeniyetin parlak ışıkları karşısında filan veya falan şeyhin irşadile maddi manevi saadet arayacak kadar iptidai insanların Türkiye medeni camiasında mevcudiyetini asla kabul etmiyorum (TTTC 1931c:236),*

ifadesinde tarikat ehlinin, ölülerden medet ummak olarak ifade edilen türbelerin, şeyh ve müritlerin, medreselerde bu tür inançları aşılayanların; bilimsel bilgi ve fen ile bağdaşmayan tutum ve zihniyetleri nedeniyle 'iptidai insanlar' olarak adlandırıldıkları ve açıkça toplumsal yapıda bunlara yer olmadığı ortaya konulmaktadır. Pozitivist bir bakış açısının bu ifadelere içerilmiş olduğuna dikkat etmek gerekir: "*En doğru, en hakiki tarikat medeniyet tarikatıdır. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kafidir…* " (TTTC 1931c:236).

Özellikle kıyafet alanında yapılan devrimlerin nedenleri açıklanırken de kitapta yine Atatürk'ten alıntılar devam etmektedir. "*Vazifedar olmayan birçok insanlar görüyorum ki, aynı kıyafeti giymekte berdevandırlar. Bu gibiler içinde çok cahil, hatta ümmi olanlarına tesadüf ettim…bu gibilere sormak istiyorum. Bu vaziyet ve salahiyeti kimden nereden almışlardır?*" (TTTC 1931c:237). Giyilen kıyafetin medeni olmamasından çok daha önemli olan nokta, bazı kıyafetlerin (sarık, cübbe, vb) halkın gözünde din adamı ya da bilgili insan olarak algılandığı halde, aslında okuma yazma bile bilmeyen ve dini duyguların istismar edilmesiyle halkı soyan ve halkın sırtından geçinenlerin, kıyafet devrimleriyle birlikte ortadan kalkacağı beklentisidir. Bilgili ve

bilgisiz olanlar kıyafet itibariyle eşitleneceğinden bunların sömürü düzenlerinin de son bulacağı ifade edilmektedir. Devrimlerin hedefinin irticai kesimler olduğunu şu cümleden de görmek olanaklıdır:

> *Fes, kendisini bir din bayrağı gibi tutmağa çalışan birçok köhne ve geriletici müesseseleri de beraber sürükledi. Taassup ve irticaın asırlardan beri içinde çöreklendiği ne kadar yuva varsa, hapsi birden yıkıldı… kendilerine din adamı, Allah adamı süsü vererek cahil halk sınıflarını daha kolay kandırmak ve soymak yolunu arayan sahtekarlar tarafından da sarılır olmuştu (TTTC 1931c:235).*

Hunlardan İskitlere, Sümerlerden Hititlere kadar pek çok eski Türk devletinde kadının[40] erkekle aynı eşit haklara sahip oldukları, savaşa katıldıkları, sosyal yaşam içerisinde varlıklarının kabul edildiği, kral/hakan ile birlikte eşinin de barış anlaşmalarında metne imza attıkları vb. birçok örnek Türklerin demokratik bir yaşantıya sahip olduklarına ilişkin özcülük temelli ifadeler olduğu daha önce, anlatılmıştı. İşte kitaplarda yer alan bu tür ifadeler göz önünde tutularak, *Tarih-IV* adlı kitaptaki Atatürk'ten alıntılanan şu söz okunursa "*bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez parçası veya peştamal veya buna benzer bir şeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere otururak yumulur. Bu tavrın mana ve medlûlü nedir?*" (TTTC 1931c:237), Osmanlı döneminde kadının ve kadına ilişkin zihniyetin de eski Türk geleneklerinden koparıldığı ve bu anlamda Arap geleneklerinin Osmanlı sosyal yaşantısına egemen olduğu; Kemalist devrimlerin ise toplumu medenileştirme amacı doğrultusunda Türk kadınına en eski Türk toplumlarında olduğu gibi demokratik haklarını geri vereceği ve layık olduğu saygıyı göreceği anlatılmaya çalışılmaktadır. Nitekim kadına karşı Osmanlı'dan gelen bu tutum "*vahşi vaziyet*" olarak nitelendirilirken, bu durumun aynı zamanda milleti "*çok gülünç gösteren bir manzara*" olduğu, diğer bir

---

[40] İbn-i Batuta'nın 600 yıl kadar önce Anadolu Türk kadınını tanımlamasından da örnekler vererek kadın konusuyla ilgili devrimlerin desteklenmesi hedeflenmiştir: "*…buralarda kadınlar örtünmezler; ayrılırken güya hısım akraba imiş gibi bize veda ederler…"*. Yine Kıpçak Türklerinin de "*kadınlara çok hürmet etmesini"* acayip bir hal olarak anlattığı belirtilmiştir (TTTC 4 1931:224).

deyişle, bu durumun çağdaş ve medeni Batılılar karşısında medeni olduğunu söyleyen milleti çelişkiye ve zora soktuğu ifade edilmektedir. O halde, özellikle kıyafet inkılabı ile yapılmak veya başarılmak istenilen şeyin, ders kitaplarında yer alan anlatımlar doğrultusunda, 'medenileşebilmek' olduğu görülmektedir. Çünkü devrimci kadroya göre medeniyete giden yol, zihinlerden geçtiği kadar dış görünüş ve yaşayış tarzlarından da geçmektedir. Aşağıdaki cümlede bu düşünceyi daha açık bir biçimde görmek olanaklıdır:

> *Türkiye Cumhuriyeti halkı, fikrile, zihniyetile medeni olduğunu ispat ve ızhar etmek mecburiyetindedir; medeniyim diyen her Türk halkı, aile hayatile, yaşayış tarzile medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Elhasıl medeniyim diyen Türkiye'nin hakikaten medeni olan halkın baştan aşağı harici vaziyetile dahi medeni ve mütekamil insanlar olduklarını filen göstermeğe mecburdurlar…(TTTC 1931c:233).*

Dış görünüş itibariyle medenileşip garplılaşmak aslında, eski düzenin dış görüntü itibariyle ortadan kaldırılarak, beraberinde zihniyet devriminin gerçekleşebilmesinin yolunu açacak ön koşul olmasıdır. Aksi halde "*altı kaval, üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir*" (TTTC 1931c:233) cümlesinde ifade edildiği üzere, milli ve evrensel olmayan bir kıyafetle, medeni olunduğunun ya da gelişmeye meyilli bir toplum olunduğunun Batılılara anlatılma olanağı bulunmamaktadır. "*…düz bir soba borusuna benzeyen fesle Türklerin, hele* ***yabancıların gözünde, ne kadar gülünç sayılabileceğini*** *düşünebiliriz*" (Kültür Bakanlığı 1938a:21), "*…yalnız softa bozuntuları, mutaassıplar hırçınlaşıyorlardı. Halbuki din insanın şurasında burasında, üstünde başında değil vicdanındadır*" (Su ve Duru 1945:244) ifadelerinde de fes'in, aslında sembolik bir yönü olduğunun bilincinde olunduğu, çünkü fes yerine şapka giymekle hedeflenen şeyin, dış görünüş itibariyle Batılıya 'onlardan farkımız olmadığı' mesajını verebilmek ve fes gibi sembolik bir kıyafetin, *softa bozuntuları* olarak anılan tutucu muhalefetin elindeki kozları ortadan kaldırma amacına yönelik olduğu söylenebilir. Ayrıca halkın fes, takvim, saat, uzunluk ölçüleri vb. eski düzeni hatırlatan sembollerden kurtulmasıyla birlikte, eski düzenin zihinlere işlemiş olan daha köklü esaslarının da ortadan kaldırılabilmesi için bir adım daha atılmış olunacaktır.

Yine Atatürk'ten aktarılan şu cümle de medeniyetin, zihniyet alanında olduğu kadar, dış görünüş itibariyle başarılması gerektiğine ışık tutmaktadır: "*Çok kıymetli bir cevheri çamurlar sıvayarak alem nazarına göstermekte mana var mıdır? Ve, bu çamurun içinde cevher gizlidir, fakat anlayamıyorsunuz demek musip midir? Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak elzemdir, tabiidir…bizi tereddüte sevkedenler varsa, onların ahmaklığına, belahetine hükmetmekte hala tereddüt mü edeceğiz?*" (TTTC 1931c:233). Burada 'cevher' ile kastedilen Türk milleti, 'çamur' ile kastedilen Osmanlıdan kalma ve medeni olmayan özellikler, 'ahmak ve 'belahet' ile kastedilenin de devrimleri benimsemeyen muhalifler olduğu belirtilmelidir. Ayrıca medenileşmek, laik düşünce ve yaşam tarzı ile rasyonel akılla bağlantılandırılmış ve içerdeki öteki'ne karşı önemli bir savunma silahı olarak kurgulanmıştır. Mürteci ve irticai kesimler, Osmanlının yıkılmasının en önemli nedeni olarak ortaya konulurken, ondan kurtulmanın yolu ise gerek maddi gerekse manevi yaşamda medenileşebilmekten geçmektedir.

Kemalist devrimlerin pozitivist ve medeniyetçi zihniyeti bağlamında düşünüldüğünde tekke-zaviye-türbe gibi mekanlara yer olmadığı da açıktır. Çünkü bu tür mekanlar bilim ve aklın dışında kalan, hurafe ve batıl inançların, dinsel dogmaların mekanları olarak değerlendirilmektedir:

> *Biz medeniyetten, ilim ve fenden kuvvet alıyoruz ve ona göre yürüyoruz. Başka bir şey tanımayız. Tekkelerin gayesi halkı meczup ve aptal yapmaktır. Halbuki halk, aptal ve meczup olmamağa karar vermiştir…biz cihan ailesi içinde medeniyiz. Her noktadan medeniyetin icaplarını tatbik edeceğiz (TTTC 1931c:238).*

Yukarıdaki ifadeler yapılan yorumları desteklediği gibi, 'medeniyetin', akılcı ve pozitivist bir paradigma ile dinsel amillerin karşısına konulduğu da anlaşılmaktadır. Kısacası Kemalist medenileşme projesinin, pozitivist bir bakışla eski rejimin dinsel temellerini ortadan kaldırmaya yöneldiği söylenebilir. Çünkü medeniyet 'ilim ve fenden kuvvet aldığı'ndan, yeni Türk devleti ve onun ideolojik söyleminin de ilim ve fenden başka bir şeye dayanması olanaksızdır. Oysa eski düzen ve mantığın devamı olan tekke vb. mekanlar, akıl ve bilim temelinde hareket etmediğinden, halkı 'meczup ve aptal' kılmaktadır. Dikkat

edilirse, halkın aptal ve meczup kılınması 'tekkelerin amacı' olarak sunulmuştur.

"*Saltanat ve hilafetten başlıyarak sırasile kaldırıldıklarını anlattığımız taassup müesseselerinin elinde bu takvim işi de dini mukaddesat arasına sokulmak gayreti güdüldüğü için bir türlü tam ve kati bir tedbir ile kaldırılması cihetine gidilememişti*" (TTTC 1931c:240). Görüldüğü üzere tıpkı fes gibi sembolik yönü olan takvim, saat ve ölçü birimlerinin değiştirilmesinin de, aslında taassup zihniyetinin elindeki kozları ortadan kaldırmak ve hatta yok etmek üzere işlediği anlaşılmaktadır. Bunlar bütünüyle kaldırıldığı ve toplumsal yaşamda halka simgesel ve sembolik dahi olsa eskiyi hatırlatacak hiçbir şey bırakılmadığı taktirde, medenileşme yolunda daha emin adımlarla, kesintilere uğramadan yürünebilecektir. Bu noktadır ki, Osmanlı ıslahat ve ıslahatçılarıyla Kemalist devrimleri de birbirinden ayırmaktadır. Çünkü Osmanlı döneminde yapılan ıslahatlara rağmen "*devletin şekli haricisi*(nin) *Avrupalılaşmakla beraber, halkın ruh ve nazarları*(nın) *pek değişmedi*"ği (TTTC 1933:249) ifade edilmektedir. Nitekim, cumhuriyet idaresinde devrimlerin halka kadar götürülerek onlara benimsettirilebilmesi için tüm ideolojik devlet aygıtları seferber edilmiştir. Zaten Osmanlı ıslahatçıları da kimi ders kitaplarında belirtildiği üzere, eskiyi tamamen ortadan kaldıramadığı ve ıslahatlar, ıslahatları yapanların yaşam veya görev süreleriyle sınırlı kalmasından dolayı eleştiriye uğramıştır.

Ders kitaplarında devrimlerin anlatımında bunların sadece nasıl yapıldığı veya neden yapıldığı söylenerek konu bitirilmemiştir. Önce kaldırılan sistemlerin neden kaldırıldıkları, eskinin olumsuzlukları sergilenmektedir. Dolayısıyla, eski düzenin medeni dünyaya uymadığı, akıl ve bilim esaslarının çok gerisinde kaldığı, cumhuriyet sonrasında ise bunların dini taassupçuların eline geçtiği ve yeni rejimi benimsemeyen ve düşmanlık besleyen 'hainlerin' buralarda odaklandığı vurgusu hakimdir. Kısaca toparlamak gerekirse devrimlerin anlatımında bir kere, eski düzenin medeni yaşama uymadığının, ikinci olarak medeni yaşamı toplumda tatbik etmeden medenileşen Batıyı yakalamanın olanaksızlığının, üçüncü olarak sosyal yaşamın/insanların gündelik yaşamlarının en küçük ve basit gibi görünen alanlarına kadar medeni yaşam tesis edilmeden devrimleri yaşatabilmenin mümkün olamayaca-

ğının ve dördüncü olarak da medeni yaşam ve bunların gerektirdiği devrimler yapılmadan içerdeki düşmanı-hainleri-öteki'ni ortadan kaldırmanın olanaksızlığının devrimci kadronun zihninde açıkça yer tuttuğu, kitaplardaki devrimlerin anlatılış üslubundan ve içeriğinden hareketle ortaya konulabilir.

Yapılan devrimlerin kalıcılaştırılabilmesi içinse, bunların eğitim alanında yapılan değişikliklerle desteklenmesi gerekmektedir (TTTC 1931c:246). Ayrıca medenileşmesi istenilen toplumun yeni bireylerine, eğitim sürecinde devletin resmi/ideolojik söyleminin benimsettirilmesi suretiyle bu yeni kuşağın doğrudan misyonerleştirilmeleri ya da devrimin *kazançları* kılınmaları da olanaklıdır. Yeni bir harf, yeni bir dil, yeni bir kıyafet, yeni bir zihniyet ve yeni amaçlar doğrultusunda sıfırdan yetiştirilecek olan gençlerin devrim tarafından kazanılmaları; eski dili, eski yazıyı, eski kıyafetleri, eski inançları, eski zihniyeti vb. unutmaları istenilen orta ve daha yaşlı kuşaktan çok daha kolaydır. Nitekim, Atatürk'ün cumhuriyeti gençlere emanet etmesi de bu yüzden olsa gerektir. Ancak orta ve daha yaşlı kuşak, devrim ideolojisi açısından tamamiyle bir kayıp kuşak da değildir. Çünkü halkevleri, halk odaları ve enstitülerin özellikle köylerde açılmasında, köycü ve köye ilişkin vurgunun hakim oluşunda, Atatürk'ün çok sık yurt gezilerine çıkmasında, gece dersleri ile köy öğretmenlerine adeta devrimin misyonerliği bağlamında önemli vazifeler verilmesinde, orta ve yaşlı kuşağı kazanma amacı da olsa gerektir.

Devrimci ideolojinin aktarılması ile yeni kuşaklardan medeni ve akılcı bir toplum yaratabilmek için önemli bir misyon yüklenmiş eğitim kurumunun "*teokratik çemberden tamamen çıkartılarak laikleştirilmesi ve millileştirilmesi*" (TTTC 1931c) de bu anlamda kaçınılmazdır. Çünkü, eğitim sisteminde, din yerine akılcılığı ve bilimi; Osmanlı'dan kalma ümmet anlayışı yerine de milliyetçiliği egemen kılmadan yeni kuşakların istenilen hedeflere uygun yetiştirilmesi olanaksızdır. Bu anlamda eğitim, Kemalist devrimlerin ilerlemeci değil sıçramalı medenileşme hedefini yerine getirecek en önemli kurumlardan biridir; "*…(M)uhtelif amiller ve bilhassa fena idareler yüzünden kaybedilmiş mesafeleri süratli yürüyüşle kazanmağa karar verdiği tarihi devirde*…" (TTTC 1931c:251) çağdaş muasır medeniyetleri yakalayabilmek için gereken bu süratli yürüyüşün en önemli adımlarındandır. Ancak

sadece okullarda öğretmenler, okulunu bitirmiş gençler ya da devrimci kadro içerisinde yer alan aydınlar değil, bütün yurttaşlar devrimlerin benimsenmesi, yerleştirilmesi ve meşrulaştırılmasında ortak sorumluluğa sahiptirler, herkes devrimin aydınıdır. Nitekim Atatürk'ün, yeni harflerin öğretilmesini istediği köylüden çobana, hamaldan sandalcıya kadar milleti bütünüyle ele aldığı, diğer bir deyişle, devrim tarafından bütün halk kesimlerinin sisteme dahil edilmesi ya da içerilmesi amacı olduğu açıktır (TTTC 1931c:252). Bu durum Kemalist devrimlerin toplumu eşit, türdeş ve sınıfsız bir kitle olarak görme mantığıyla uyumlu olduğu gibi; aynı zamanda toplumun aydın olan ve olmayan biçimde ikili bir yapıda düşünüldüğünü ve 'vatanperverlik ya da milliyetperverlik' olarak addedilen vazifede aydın olan kesimin aydınlanmamış kesimi bilgilendirme, bilinçlendirme ve devrime kazandırma gibi bir görevle sorumlu kılındığı; eski ya da yaşlı kuşak kadar, okul aracılığıyla ulaşmanın dahi çok zor olduğu bu kesimlerin bizatihi aydın olarak adlandırılan devrimin 'öncüleri' tarafından 'aydınlatılması, irşad edilmesi' gerektiği anlaşılmaktadır: "*Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları* ***irşat etmek, yükseltmek ve onlara terakki ve temeddüne yol göstermektir***", "*…bütün münevverler ve bütün memurlar, birer muallim oldular; Türkiye, şehirleri, dağları ve ormanlarile talebesi bütün millet olan bir büyük mektep haline geldi…ordu, kültür hürriyetini istihdaf eden bu yeni mücadeleye bütün kuvvetile iştirak etti*" (TTTC 1931c:168,253). Devrimin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için öğretmenlere de "*yeni nesli bu evsaf ve kabiliyetle (fikren, ilmen, bedenen, kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar) yetiştirmek*" misyonu verilmiştir. "*Medeniyet yolunda öğretmenlerden mürekkep bir Türk ordusuna istinat ettikçe, behemehal muvaffak olacağımıza imanım tamdır*" demektedir, Atatürk (Su ve Duru 1945:259; TTTC 1931c:264). 'Muallim ordusu, nur ordusu, irfan ordusu' olarak anılan öğretmenler, bu noktada tam da Gramsci'nin sözünü ettiği organnik aydınlar olarak yorumlanabilirler.

Devrimler, milleti "*içten içe yiyen ve yaşamak kabiliyetimizi azaltan köhne fikirlerden*" bir kurtuluş olduğu için "*aziz inkılabımız*" olarak anılmaktadır. Türk milletini köhne fikirlerden kurtaran da bu değişiklik ve yeniliklerdir. Bu devrimler, Türk milletini padişah ve halifelerin sürekli milleti oyaladığı ve aldattığı, geri bıraktırdığı maziden de kur-

tarmıştır. Nitekim "*Avrupa usulleri ilerlemeyi muciptir. Şark usulleri, milletleri ilerletmez*" ifadesinde bir Doğu ve Batı uyuşmazlığı ya da çatışması vardır. Buradaki doğu, aslında Türk milletinin de içinde bulunduğu doğudur. Ancak devrimler Türk milletini artık Doğulu değil Batılı kılmaya yönelmiştir. Dolayısıyla Kemalist devrimlerin 'Doğulu olan bir toplumun' içinde 'Batılı olan bir devrimci kadronun' gözüyle incelenip, batılılaştırılmaya ve medenileştirilmeye; Doğunun içinden bir Batılı toplum yaratmaya yönelik hareket olarak da değerlendirilebilir. Nitekim "*Avrupa tarzında yaşayış başladı. Eskiden şapka giyilmezdi. Halbuki dünyanın bütün medeni insanları, hangi milletten olurlarsa olsunlar, şapka kullanırlar. Biz de bunu kabul ettik*" (Nuri 1931:44-45) ifadesinde de bu Batılı olma kaygısı görülmektedir. Ya da "*medeni milletlerin kıyafetleri birbirine benzer. Üstlerine caket ve pantolon, başlarına da şapka giyerler. Bizim bugünkü kıyafetimiz böyledir*" (Maarif Vekaleti 1933a:5) ifadesinde Batılıların kıyafetleri ile Türklerin de medeni olduklarını gösterecekleri söylenmektedir. O halde kıyafet devrimi, aslında medenileştirilmeye çalışılan toplumun zihniyet itibariyle medenileştirilmesi kadar, bedensel görüntüsüyle de Avrupalılaştırılması yönünde değişikliklerdir; çünkü alıntıda görüldüğü üzere 'şapka' 'medeni insanların' bir sembolü ya da işaretidir. Benzer bir durum miladi takvimin kabul edilmesinde de geçerlidir. Tüm dünya milletlerinin miladi takvim kullandığı söylendikten sonra, "*bugün, Türkler **de** Cumhuriyet kurduktan sonra tarihe başlangıç olarak miladı ve zaman ölçüsü olarak güneş yılını kabul etmişlerdir*" (Kültür Bakanlığı 1938b:8; TTTC 1931a:8) ifadesiyle, dolaylı olarak 'biz de medeniyiz' demeye çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, devrimci kadronun algılamasına göre, zihniyet temelinde Batılılaşıldığının ve medenileşildiğinin Batıya kabul ettirilebilmesi için, öncelikle dış görünüş itibariyle medenileşmek, görünüş itibariyle onlardan bir farkımız olmadığını gösterebilmek gerekmektedir:

> *Biz de Avrupa alemine karışalım…bir Amerikalıdan bir Avrupalının, bir İngilizden bir Fransızın, bir Almandan bir İtalyanın farkı kalmamıştır. Elbiseleri birdir. Bir işi görürken ittihaz ettikleri usuller ayrı değildir. İlimleri beynelmileldir. İşte bizim de dileğimiz Avrupalı olmaktır (Nuri 1931:143).*

Özellikle Nuri'nin (1931:145) kitabında, Avrupa'daki medeni olayların ve yaşayışların ayrıntılı bir biçimde anlatıldığını görmek olanaklıdır. Şehirlerin temizliği, sokakların düzgünlüğü, halka yardım müesseseleri, okulların çokluğu, tenevvür vasıtalarının çokluğu, insanların huylarının düzeldiği, hükümet ve idarenin genişlediği, kısacası "*şark ile garp arasındaki farkın gözle görülür*" hale geldiği söylendikten sonra "*Türkiye'nin en birinci maksadı bizim de Avrupa gibi mamur olmamızdır. Devlet ve millet buna çalışıyor*" denilmektedir. Gerek buradaki gerekse yukarıdaki alıntılarda dikkat edilirse, olayın Doğu ve Batı farklılaşması boyutunda ele alındığı görülmektedir. Özellikle medeniyet temelli Türkçü ifadelerin anlatıldığı bölümde, ders kitaplarında şark medeniyetinin garp medeniyetinden daha ileri olduğunun altı çizildiği vurgulanmıştı. Bu noktada aslında medeniyetin Ortaasya'dan başlamak üzere Türkler tarafından yaratıldığı, geliştirildiği ve yayıldığı anlatılmakta, Avrupa toplumları ise iptidai ve vahşi bir yaşam içerisinde iken, başta Türkler olmak üzere, sonradan İslam medeniyetinin de buna katılmasıyla birlikte medenileştirildikleri anlatılmaktaydı. Hatta Türklerin medeniyetinin "*yakın doğuda ve Avrupa'da da ölmediği*" ve "*türlü türlü şekillerde bugünkü hayat şartlarımız üzerinde izini bıraktığı*", bunun da sebebinin "*bu medeniyetin batıda İtalya ve Roma İmparatorluğu'nun batı eyaletleri, doğu Avrupa'da Balkan yarımadası, Anadolu'da Doğu Roma yahut Bizans İmparatorluğu tarafından"* sürdürülmüş (Mansel vd 1942:3) olduğu ifade edilmektedir.

Görüldüğü üzere en eski Ortaasya Türk medeniyetinin bütün bu anılan bölge ve devletlere damgasını vurduğu iddiası açıktır. Daha da önemlisi, Avrupa medeniyetinin de temeli olan eski Yunan ve Roma medeniyetlerinin de Türk medeniyetinden izler taşıdığının belirtilmesidir. Erken cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında ağırlıklı olarak Yunan ve Roma medeniyetlerine yer verilmesi gerektiğini söyleyen 1930 tarihli müfredat programının amacı da bu noktada anlamlı hale gelmektedir. Çünkü çağdaş muasır medeniyetin temeli Yunan ve Roma medeniyetleri ise ve devrimlerin amacı da yeni Türk devletini medenileştirmek olduğuna göre, tarih ders kitaplarında ağırlığın bu medeniyetlerin anlatımına verilmesi daha yararlı olacaktır. Nitekim "*Roma uygarlığının da sonraları Roma İmparatorluğu toprakları üzerinde kuru-*

lacak olan bütün Avrupa devletlerine tesir ettiği görülür" (Unat ve Su Tarihsiz:126) ya da "*Fransa, İngiltere ve İspanyada ilk medeniyet izleri Roma istilasından sonra başlar*" (Ali 1930-31:232), "*Avrupa'da yerleşen kavimlerden 'tarih'e ilk geçen, yunanlılardır…**büyük bir medeniyet** kurdu ve **bugünkü Avrupa medeniyetini doğurdu**. İnsanlara **vatan sevgisini**, **hürriyeti**, **güzelliği** öğretti. Düşünüşleri, görüşleri, eserleri ile **bütün dünyaya örnek oldu***" (Edip ve Tevfik 1929a:5). Kısacası Yunan ve Roma medeniyetinin, Avrupa medeniyetinin temeli olduğu, aynı zamanda Yunan ve Roma medeniyeti dışında Avrupa'da medeni bir yaşam olmadığı belirtilmekte, Yunan ve Roma medeniyetinin temelinde ise Doğulu Türk medeniyetinin izleri aranmaktadır. Buraya kadarki anlatımlarda '*şarkın garba üstünlüğü*' söz konusudur. O halde cumhuriyet ile birlikte temel hedef olarak gösterilen 'çağdaş muasır medeniyetler seviyesini yakalama' söylemindeki, çağdaş muasır medeniyetin Türkler tarafından temellendirildiği anlamı çıkmaktadır.

Ancak Kemalist devrimlerle birlikte ya da devrimlerin Türk toplumunu medenileştirme ve Batılılaştırma amaçları doğrultusunda meşrulaştırılmalarına ilişkin anlatımlar devreye girdiğinde üslup, Doğu ile Batının karşılaştırılması ve ilişkisinde, şarkın değil garbın önceliğine dönüşmektedir. İstiklal savaşının cephelerinden biri de "*köhneleşmiş olan şark medeniyetinden doğrudan doğruya garp medeniyetine geçmek*" (Maarif Vekaleti 1933b:201) olarak belirtilmektedir. Artık şarkın garba üstünlüğü son bulmuş, köhneleşmiş şark medeniyetinden kurtulmak ise temel hedef olarak kurgulanmıştır. Kısacası, devrimlerin meşrulaştırılma sürecinde artık aslonan Doğu değil Batı'dır. Doğu artık pozitivist bir bakış açısıyla uyuşmamaktadır, çünkü akıl ve bilim yerine dini dogmalar ve taassup geçmiştir; ilerlemeci mantık ise yerini tutuculuğa ve değişime karşı olmaya bırakmıştır. İnsan ise hakları-hürriyetleri-vazifeleri olan yurttaşlar olarak değil, basitçe bir tebaa ve kul mantığıyla algılanmaktadır. Daha da önemlisi artık Doğunun, ilahi dinlerin güdümünde ve tahakkümünde geri kaldığı söylenmektedir. Bu anlamda ortaçağ Avrupa'sının eleştirilmesinde sıklıkla karşılaşılan kilise/papaz baskısının yerini, İslam toplumlarındaki tarikatlar/mezhep çatışmaları, akıldışılık ve din adamlarının baskısı ve egemenliği geçmiştir: "*Şark geri kalmıştır…şarklılar mazilerine, eski adetlerine, ana-*

nelerine çivilidirler. Garplılar ise düşünmekte, bilgide serbesttirler. Şarkta, eksériya babadan, dededen gelen bir fikir, bir adet yanlış da olsa muhafaza edilir. Garp ise her fikre saplı kalmaz. Bilgiye, tecrübeye ehemmiyet vermiştir…şark bu yüzden geri kalmıştır" (Nuri 1931:141). İşte cumhuriyet devrimleri -kitaplardaki ifadelere göre- Türkleri maziye bağlayan bağları kesip atmıştır. Böylece Türklerin yarattığı medeniyet karşısında küçümsenen, iptidailiği ve vahşiliği ön plana çıkartılan ya da Haçlı seferlerini "*batılıların doğuya saldırması*" (Mansel vd 1943a:113) biçiminde bir Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden anlatan, bu seferler sırasında medeniyet bakımından geri olan Hıristiyanların Doğudan pek çok şeyler öğrendiğini, haçlı seferlerinden sonra Batıda yaşayışın daha inceldiğini, sanatta ve mimarlıkta Doğu izlerinin kendini göstermeye başladığı, kısacası açık biçimde Batının ilerleyişinin ve medeniyetinin kökenini Doğuya bağlayan (Mansel vd 1943a:121) ve Batı dünyasını bilgisizligin karanlığı, Doğu dünyasını ise ilmin aydınlığı içersinde anlatan söylemler, cumhuriyet ile birlikte Batılı ve medeni bir toplum yaratma hedefinin anlatıldığı bölümlerde tersine dönmektedir.

Nitekim Kemalist devrimlerin laiklik temelinde seküler bir din yaratması ve ilahi dini düşüncenin yerine seküler milliyetçiliği ikame etmesi de bu anlamda vazgeçilmez gözükmektedir ki, laiklik ve milliyetçiliğin gerek Atatürk gerekse de İnönü dönemlerinde en çok zikredilen iki ilke olması bu anlamda önemlidir. "*Fırka devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin, ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir*" (TTTC 1931c:186) ifadesinden anlaşılacağı üzere, 'laiklik' "*milletimizin muasır terakkisinde başlıca muvaffakiyet amili*" olarak görülmektedir. "*Hukuku medeniyede, aile hukukunda takip edeceğimiz yol, ancak* ***medeniyet yolu olacaktır****. Hukukta idarei maslahat ve hurafelere merbutiyet, milletleri uyanmaktan meneden en ağır kabustur. Türk milleti üzerinde kabus bulunduramaz*" (TTTC 1931c:208). Burada din temelli hukuk anlayışının 'milletin uyanmasını engelleyen en büyük kabus' olarak anlamlandırıldığı ve hukukun da laiklik ilkesi üzerinde temellendirildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, gerek laiklik ve gerekse hukuk devleti ilkesi, medeniyet yolunda yürüyebilmenin gereklilik

koşullarından olup, diğer devrimlerin de bu iki temel üzerinden tanımlanması ve içeriğinin şekillendirilmesi sözkonusudur. Medenileşebilmenin gereği olarak hukuk devrimlerinin tedrici bir ilerlemeye bırakılamayacağı, daha da önemlisi eski hukuk anlayışının radikal biçimde değiştirilmesi gerekliliği de medenileşme yolunda olan yeni Türk devleti için elzemdir. Nitekim "*Türk ırkını cihan tarihinde* ***devletçi, idareci, inzibatçı*** *bir ırk olarak tanıtan, Türklerin yeryüzünün türlü kısımlarında pek çok devletler tesis edip türlü milletleri asayiş içinde idare edebilmelerini temin eden amil, Türklerin bu çok sağlam amme hukuku esasları olmuştur*" (TTTC 1931a:48).

Medeniyet meselesinde değinilmesi gereken bir diğer nokta da 'medeniyet'in, 'barbarlık ya da vahşiliğin' bir tezatı ya da karşıtı olarak algılandığı ve değerlendirildiğidir. Nitekim "*…insanlar daha sonra vahşet halinden medeniyet haline geçmişlerdir*" (Edip ve Tevfik 1929a:5) ifadesinde medeniyetin, vahşilik ya da barbarlığın karşıtı olarak görüldüğü açıktır. Diğer bir deyişle, medeni insanın karşıtı "*insanlığın ilk zamanlarında yaşayan ve yaşayışları hayvanların yaşayışlarından çok farklı olmayan ilerlememiş insanlar*" (Kültür Bakanlığı 1938a:83) olarak sunulmaktadır. Çok uzun olmakla birlikte aşağıdaki şu alıntı, medeniyet ve vahşiliğin-barbarlığın biribirlerinin karşıtı olarak nasıl kurgulandığını anlatması bakımından oldukça açıklayıcıdır:

> *Medeniyet yalnız şehirlerin ve köylerin mamur olması demek değildir… insanların da ince, yüksek fikirli, iyi kalpli olmaları demektir.* ***Medeni*** *insan zarif olur,* ***barbar*** *ise kabadır. Medeni insan malumat sahibidir.* ***Vahşi*** *ise karacahildir.* ***Medeniler*** *ihtilaflarını aralarında yumuşaklıkla hallederler. Hır ve kavga çıkarmazlar.* ***Medenilerin*** *hukuk kaideleri yüksektir…herkes müsavidir.* ***Medeniler*** *birbirlerine çok bakarlar… içtimai yardım usule raptedilmiştir…****medeni insanların*** *şiirleri, edebiyatları, musikileri, resimleri, sair hünerleri, rakısları tabiatlarına bir incelik verir…İlim erbabına itaat ederler. Bilirler ki, ilmin mevkii yüksektir…siz medeni bir memlekette doğdunuz, yaşıyorsunuz. Onun için belki medeniyet halinin aksini bilmezsiniz …bazı memleketler vardır ki, orada… vendetta… vardır… vahşiler körü körüne reislerine tabidirler… hayvan sürüsü gibi kullanırlar. Kızlarını satarlar. Eskiden* ***Arabistan'da*** *bir*

*kadın kız doğurursa matem tutulurmuş ve o kızı diri diri gömerlermiş. **Afrika'nın** ortasında insan eti yiyen **vahşiler** bile mevcuttur… bir takım diyarlarda insanlar dikiş bile bilemezlermiş. Hele yemek pişirmesini bilmeyenler çoktur…bu derece vahşi ve barbar olmayıp da medeniyette ileri gidemeyen; batıl itikatlara, boş adetlere kapılan, bilgiye itibar etmeyip saçma sapan hurafeleri kabul eden pek çok insan yeryüzünde yaşıyor. **Medeni** mümkün mertebe ilim sahibidir. Medeni, topluluk aleminden hoşlanandır. Medeni, hakkının bir büyük kısmını hükümete terk edendir…medeni, istikbal düşünür. Onun için çocuklarını iyi yetiştirir. Tasarrufta bulunur. Hiç ölmeyecekmiş gibi çalışır. Yalnız kendisi için değil, mensup bulunduğu cemiyet ve millet için de çalışır…İnsan hem kendini, hem ailesini hem milletini milletinin istikbalini düşünmekle mükelleftir (Nuri 1931:149-151).*

Görüldüğü üzere ***medeni olan*** zarif, bilgili, uyuşmazlıkları karşılıklı tartışarak çözen, hukuka saygılı, aralarında eşit olan, güzel sanatlarla ilgilenen, ilim sahibi olan, geleceğini düşünen, bunun için çok çalışan ve aynı zamanda tasarrufta bulunan, sadece kendisi için değil ailesi ve milleti kısacası toplumu için çalışandır. Tam aksine ***barbar-vahşi olan*** ise kaba, bilgisiz, sorunları kavga ile savaş ile çözmeye çalışan, modern hukuk değil doğa kanunları ile yaşayan, karşısındakine saygısız, eşitlik-adalet gibi fikirlere sahip olmayan, geleceğini düşünmeyen, çalışmayan, tasarrufta bulunmayandır.[41]

Barbalık ya da vahşiliğin karşıtı olarak ele alınan medeniyet ya da medeni insanı kimliklendiren bu ifadelerle, cumhuriyet sonrası gerçekleştirilen devrimler ve yurttaşlara yüklenilen vazifelerin (tasarruf, çalışmak, sadece bireysel menfaatler değil aile ve millet için çalışmak, hukukun üstünlüğü, ilim ve akıl vb.) doğrudan ilişkili olduğuna dikkat etmek gerekir. Zaten Türk milleti geçmişinde de hiçbir zaman barbar

[41] Ayrıca medeniyet, hars/kültür ile aynı anlama gelecek biçimde ele alınmıştır: "*Hars dediğimiz zaman bir insan cemiyetinin, devlet hayatında, fikir hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin muhassalasını (neticesini) kastediyoruz, ki medeniyet de bundan başka bir şey değildir*" (TTTC Tarih-I 1931:8).

ya da vahşi olmamıştır. Örneğin "*Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman, memleket asırlarca süren harblerden, akınlardan harap ve ıssızdı. Kütle halinde gelen Türk göçleri sayesinde şehirler yeniden canlandı. Büyük bir medeniyet ve iktisat çalışması başladı*" (Mansel vd 1943a:108) ifadesinde, Türkler'in sadece savaş yapıp ganimet toplayan, barbar insanlar değil, gittikleri yerde şehir hayatı oluşturan, medeniyeti geliştiren bir millet olduğu mesajı gizlidir. "*Milattan yedi bin yıl öncesine kadar ya önünde durulmaz **yıkıcı ve yutucu seller**, ya kumlar altında akan **gizli sular gibi yürüyen** büyük Türk göçleri ve akınları **yeryüzünü medenileştirme** işinde **biribirile yarıştılar***" (Kültür Bakanlığı 1938b:26).

Dikkat edilirse, göç ya da göçebelik ile medeniyet birbiriyle çelişen ya da paradoks yaratan durumlardır. Medeniyet için, yerleşik bir hayatın varlığı kaçınılmazdır. O halde göç eden ve göçebe hayatı yaşayan bir millet olarak Türkler nasıl oluyor da medeniyet yaratmış ve bunu diğer coğrafyalara da yaymışlardır? İşte tam da bu noktada, göçebeliğin Türk milletinin ayırıcı bir vasfı olmadığı yönündeki açıklamalar devreye sokulmaktadır. Bunun da temeli, Tarih Kongresi tebliğlerinde (1932:27) sıklıkla dile getirildiği üzere, 'Ortaasya'da iklim değişmeleri sonucunda yaşam olanaklarının ortadan kalkması'dır. Ders kitaplarında adeta 'cennetten bir köşe' gibi tasvir edilen ve medeniyet yaratabilmek için her türlü iklim ve coğrafya olanaklarına sahip olan Ortaasya'da iklimin değişmesiyle birlikte bir bölümünün buzullaşması, bir bölümünün de çölleşmesi neticesinde "*Türk ırkının bir kısmını göçebe hayatla yaşamağa mecbur etti. Göçebelik Türk tarihinde iklim değişmesi neticesi bir zaruret oldu*"ğu (Kültür Bakanlığı 1938b:26) anlatılmaktadır. Anlaşıldığı üzere, 'medeni olmayan yaşantının' bir kanıtı olan *göçebelik* Türklüğe mal edilmemeye/kondurulmamaya çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, büyük bir kısmı göçebe olan Türklerin bu göçebelikleri ve dünyaya yayılışları, iklim değişikliği gibi bir **mecburiyetten** ortaya çıkmıştır. 'Yoksa Türkler büyük şehirler kurarak şehir hayatı yaşamış medeni bir millettir'(Mansel vd 1942:13), söyleminin varlığı açıkça hissedilmektedir.

Kısacası, medeni olduğu söylenen Türklerin göçebelik gibi bir geçmişleri parantez içine alınmış olmaktadır (Kültür Bakanlığı 1938b:55). Ancak Türkler medeniyeti yaratırken vahşi ve iptidai bir

yaşam içerisinde olan Avrupalılar zaman içerisinde bu vahşilik ve iptidailiği çok geride bırakarak büyük bir ilerleme katettiği ve hedef olarak gösterilen 'çağdaş muasır medeniyet seviyesini' yakaladığı içindir ki, Türk milletinin artık o medeniyeti yakalaması ve hatta aşması gerekmektedir (Ali 1930:111). Böylece aslında bir taraftan bu medeniyetin nasıl bir vahşilik ve gerilikten doğduğu yani Avrupa medeniyetinin medeniyetsizlikten medeniliğe nasıl geçtiğine bir görderme yapılmış olmakta; diğer taraftan da 'o halde niçin böylesi bir geçmişin yarattığı medeniyeti hedef olarak alıyoruz?' sorusu, 'gerekli inkişafların da bunlardan doğduğu' cevabıyla etki dışı bırakılmış olmaktadır. Bu noktada, ders kitaplarında medeniyetin gelişmesinin kesintisiz, geri dönüşleri olmayan ve düz bir çizgi halinde verildiğini belirtmek gerekir. Örneğin, insanların bir araya gelerek yaşamaları aileleri, bunların birleşmesi köyleri, onlar kasabaları, kasabalar şehirleri ortaya çıkarmakta ve şehirlerin büyümesi ve gelişmesiyle de medeniyetin ilerlemesinin (Abdülbaki 1929:28) söz konusu olabildiği belirtilmektedir.

Yeni Türk devleti ve toplumunu bu medenileşme projesinde başarıya götürecek olan, bir anlamda devrimlerin de temeli olan ise *cumhuriyet idaresi*dir. Bu anlamda cumhuriyet, sadece 'en güzel halk idaresi' olarak tanımlanmış olmamakta, fakat aynı zamanda "*Türkleri hür yaşatacak, onları Avrupalılar gibi ileriletecek idare*" (Refik 1929:37) olarak da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla cumhuriyetin, hem bağımsızlık hem de medenileşme noktasından ele alındığı söylenebilir. Çünkü cumhuriyet (idaresi), yaptığı devrimlerle Türkleri medeni insanların kıyafetine sokmuş ve halkı cahillikten kurtardığı gibi ülkeyi de esirlikten kurtarmıştır (Refik 1929:39). Cumhuriyet ile genelde aynı anlama gelecek biçimde ele alınan demokrasi de devletin *medeniliğine* indirgenmiştir. "*Asri her devlet böyle demokrasi şeklindedir. Bugün bu şekilde olmayan hükümete medeni nazarile bakılmaz*". Buradaki anlamıyla demokrasi, halk hükümetinin "*halkın rey ve arzusuna istinaden teessüs etmesidir*". Diğer bir deyişle, seçim prosedürüne dayalı biçimsel düzeyde bir halk hakimiyetidir. Hatta her medeni devletin idaresinin demokratik olması gerektiği belirtildikten sonra demokrasinin yani halk hükümetinin "*tam ve mütekamil şeklinin cumhuriyet*" olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla demokrasi ve cumhuriyet, benzer ya da aynı şeyler *miş gibi* algılanmaktadır. Dolayısıyla cumhuriyetten anlaşı-

lan da yine demokrasi kavramında olduğu üzere, hükümetin ve devlet reisinin millet tarafından halkın oylarıyla belirlenmesi prosedürdür ki, bunun "*milletin saadetinin en ziyade teminine müsait*" (Emin 1930:32) bir sistem olduğu söylenmektedir. Bu nedenledir ki, cumhuriyet haricindeki hükümet şekilleri halk ya da millet hakimiyetine dayanmadığından olumsuzlanmaktadır.

Demokrasinin icabı olan hürriyetler de, doğal olarak yine sadece medeni devletlerde zuhur edebilmektedir: "*Hükümetin en asli vazifesi vatandaşların hürriyetini muhafazadır. Medeni ve asri devlet, vatandaşın hürriyetine ne kendi tecavüz eder, ne başkasını tecavüz ettirir*…(aksi halde) *o memlekette asayiş ve adalet yok demektir*" (Emin 1930:52). Hürriyetler ise 'milli inkişaf ve medeniyet' ile doğrudan bağlantı kurulacak biçimde tasarlanmıştır. Şöyle ki, "*milli inkişafa mani hareketler başkalarının hürriyetini de ihlal eyler. Şurayı bilmelidir ki hürriyet milli inkişafla beraberdir. Ancak iktisat ve irfanca yükselen milletlerin fertleri de hürriyetlerinden azami surette istifade eyleyebilirler... medeniyet hürriyetle tev'em olarak inkişaf etmiştir…ilmi ve güzel bir eser, bir keşif veya bir ihtira hürriyetin mahsulüdür…hürriyet yoksa zulüm mevcuttur*" (Emin 1930:55). Burada görüldüğü üzere, bir taraftan insanın doğuştan sahip olduğu özgürlük hakkı milli inkişafa indirgenmekte, milli inkişafı engelleyecek olan şeyin hürriyeti de engelleyeceği söylemiyle, hürriyetin milli inkişaf (ne olduğu tam olarak izah edilmeden muğlak olarak bırakılmıştır) ile birlikteliği ortaya konulmaktadır. Diğer yandan, ancak medeniyetin gelişmesiyle birlikte hürriyetten bahsedilebileceği, devletin en temel görevinin de hürriyeti korumak olduğu, yeni Türk devletinin de başarılan devrimlerle birlikte milli inkişafı gerçekleştirdiği ve hürriyetleri temin ettiği, dolayısıyla medeni devletler sınıfına girdiği anlatılmaya çalışılmaktadır.

Bu noktada cumhuriyetin, medenileştirmeye çalıştığı milletin aslında medeni yaşama yabancı olmadığına dair bir takım mesajlar verildiğini de belirtmekte fayda vardır. Nitekim en eski Türk devletlerinin bile hukuksal bir temeli olduğu, ağır cürümler, hafif cürümler şeklinde cezaların tasnif edildiği, 'vatana hıyanet, katil, başkasının zevcesiyle gayri meşru münasebat' gibi hallerin ağır olarak cezalandırıldığı; 'harpte gevşeklik göstermek, elçilik vazifesini ifada kusur' gibi suçla-

rın ise eşkıyalık da dahil olmak üzere Kırgızlarda ağır cürümler olduğu söylenmektedir. Bunlar, Türklerdeki devlet teşkilatının medeniliğini (TTTC 1931a:48) gösteren açıklamalardır. Diğer yandan, Türklerdeki dinsel inanışın natürizm olduğu, natürizmde ise ecdadın ruhları yerine, ırmak, toprak, orman vb. şeylerin kutsallaştırıldığını, özellikle gök ve yer tanrısının[42] önemli olduğu, böylesi çok tanrılı natürizmin ise ancak ziraatçı kavimlerin dini olduğu belirtilmek suretiyle, Türklerin ziraatçı ve medeni bir kavim olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır (TTTC 1931a:49). Ayrıca eski Türklerdeki kadın, aile ve mülkiyet sisteminin medeniliği de ayrıntılı olarak anlatılmıştır.[43] Örneğin hayvanlara vurulan damganın mülkiyeti gösterdiği, kadının ailenin hukuki bir üyesi olduğu, mirastan pay aldığı, aynı zamanda sözleşme kavramının olduğu belirtilmektedir. Bu ifadeler aslında Osmanlıdan ya da İslamiyet'ten çok çok önce Türklerin özel hayatta da medeni bir yaşama sahip oldukları, Kemalist devrimlerin ise Osmanlı yaşantısı ile medeni dünyadan kopan Türkleri yeniden medenileştirirken aslında milleti öze döndürme amacını da taşıdığını vurgulayan bir söylemi içermektedir (TTTC 1931a:46).

Bu nedenledir ki, erken cumhuriyet dönemi yurt bilgisi kitaplarında sıklıkla medeni yaşam kuralları anlatılmaktadır. Kasaba ve şehir hayatındaki medeni kaidelere bakıldığında, sokaklarda giyilecek kıyafetin tarifinden, tiyatro sinema gibi yerlerdeki tavır ve hareketlere, kalabalık yerlerde alış veriş etmekten, otobüse tramvaya binip-inmeye, bilet ve sair alırken dikkat edilecek kurallara, yerlere tükürmemeye, çöp atmamaya, alışverişte parayı en son verip işleri aksatmamaya kadar varan birçok medeni kural sayılmaktadır (Abdülbaki 1929:7; Maa-

---

[42] Muallim İhsan Şerif Bey'in birinci Türk Tarih Kongresi'nde (1932:16) verdiği nutukta geçen "bugün siyaset dünyasında *büyük ırkımın* varlığını yaşatan büyük halaskarımız olduğu gibi *güneşten doğan büyük ırkımın mazideki şanlı ve canlı varlığını* yaratan da Büyük Gazi Hazretleridir" ifadesi, Atatürk'ün övülmesi kadar, 'güneşten doğduğu' tabiriyle de milletin kutsallaştırılmasını; üstelik de güneş ve ay gibi, ders kitaplarında farklı toplulukların Türk kökenini aramada kullanılan gök tanrı fikrini hatırlatan bir ögeye indirgenmesi önemli bir ayrıntıdır.

[43] Bkz. Birinci Türk Tarih Kongresi (1932:13).

rif Vekaleti 1935:35; Sevinç 1931-32a:61; Maarif Vekaleti 1939a:65-66).

Parkların ismi ise yurt bilgisi kitaplarında halk bahçeleri olmuş ve bu mekanların orada yaşayanların ortak sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle parkta çiçekleri koparmamak, çimenlere oturmamak, çöpleri yerlere atmamak medeni yaşam kurallarının bir parçasıdır (Abdülbaki 1929:170-172). "*İnsan zaten bahçesi de olsa kendi bahçesinde o kadar eğlenemez, canı sıkılır. Halbuki 'millet bahçesi' denilen bu halk bahçelerine herkes gelir. Orada bir cemiyet hayatı başlar. İnsanlar tenhalıktan hoşlanmadıkları için bu kalabalık onları eğlendirir…*" (Kami 1931:90). Görüldüğü üzere insanlar, özel alanlarından kamusal alanlara çıkmaya özendirilmektedir. Çünkü medeni yaşam kuralları ve yurttaş olma gereği bu mekanlarda öğrenilmekte, insan buralarda kamusallaşmaktadır. Parklar ya da sokakların önemi ise "*her milletin terbiyesi sokak halinden belli olur*" (Kami 1931:109) ifadesinde gizlidir. Dolayısıyla cumhuriyet, sokağı ya da halk bahçelerini medeniyetin somutlaştığı, görünür hale geldiği mekanlar olarak görmekte, her ne kadar özel yaşamlara ilişkin olarak bir takım adabı muaşeret bilgileri zikredilse de asıl önemli olanın dış mekanlar olduğu anlaşılmaktadır. Medeni bir toplum ve yurttaş olabilmek için de sokağa çıkmanın bazı kuralları olmak mecburiyetindedir. Bu kurallara uymayanlar yani medeni olmayan terbiyesiz-münasebetsiz **adamlar** ise tenvir edilmeye ve medeni kılınmaya mecburdurlar. Aksi halde bu fikrin doğal sonucu olarak, kamusal ve medeni mekanlar olan sokağa çıkma hakkından yoksun kalacaklardır. Eğer hakkın vazifeye mütekabil olması esasından hareket edilirse, bu mantığın sonucu olarak *medeni sokaklara* dahil olabilme hakkı için, medeni kuralları yerine getirme vazifesi ifa edilmiş olmalıdır. Böyle bir terbiyeyi ise çocuk "aile ve mektepten" (Kami 1931:108) almaktadır. Çünkü bilgisiz kimselerden oluşan bir millet yüksek bir millet olamaz (Maarif Vekaleti 1935:42). Medeni kurallar toplu yaşamın vazgeçilmez bir sonucu olarak kavgaların, geçimsizliklerin önüne geçmek için de gereklidir. Nitekim "*böyle toplu yaşayanlar arasında, hele terbiye ve tahsil olmazsa, mutlaka kavgalar, geçimsizlikler olur. Bu duruma müdahale etmesi gereken de hükümettir*" (Kami 1931:118).

Bir baba ve çocuğun Türkocağına girdiklerinde ne gibi medeni kurallara uydukları anlatılırken; "*bastonlarımızı, şapkalarımızı kapıcıya verdikten sonra…beybabam oturanları selamladı…*" (Abdülbaki 1929:170-173); parktaki gezintiyi kastederek "*gezinti adama* ('insana' değil), *neşe, gayret veriyor…yorgunluğum kalmadı…çalışmağa başlarım*" (Abdülbaki 1929:170-177); saçları taranmış olarak ve boyun bağı bağlanmış olarak dışarı çıkmak gerektiği, ütüsüz elbise, boyasız ayakkabı ile sokağa çıkılmaması gerektiği, hatta saçlar taranmadan, boyun bağı bağlanmadan değil sokağa çıkmak, misafirin yanına bile çıkılmaması gerektiği çok sık biçimde dile getirilmektedir (Kami 1931:108-109; Sevinç 1931-32a:61). Yine gezmeye, yemeğe giderken, tıraş olmanın icap ettiği, evde giyilen elbise ile misafiri karşılamanın o misafiri tahkir etmek (Abdülbaki 1929:197) anlamına geleceği; özellikle belediyenin koyduğu kurallara uymak gerektiği çünkü bunların "*medeni insanların koyduğu nizamlar*" olduğu aksi halde "*gülünç olunacağını*" ve "*düşmanların gözünde Türklerin medeni olmadığı*" biçiminde bir durumun ortaya çıkabileceği (Abdülbaki 1929:197) hatırlatılmaktadır. Daha önce böylesi medeni kurallar olmadığı bu **medeni yaşamın cumhuriyetle birlikte kazanıldığı, o yüzden bütün yurttaşların cumhuriyete layık olduğunu ispat etmesi** (Abdülbaki 1929:198) gerektiği de eklenmektedir. Dolayısıyla yurt bilgisi kitaplarının, cumhuriyetin medeni yurttaş yetiştirme hedef ve söylemine uygun bir biçimde formüle edildiği görülmektedir. Nitekim Cumhuriyetin kendisinin bizzat medeni bir toplum yaratma projesi olduğu son cümleden anlaşılmaktadır.

Bilet kuyruğunda sıranın en gerisinde durmak, sınıflara girmek için en erken gelenin ardından sıraya geçmek, üstü kapalı yerlerde şapka ile oturmamak, bastonları-paltoları vestiyere teslim etmek, sinema-tiyatro gibi yerlerde numaralı yerlere oturmak (Abdülbaki 1929:200-201; Kami 1931:103-105), boş yerlere geçerken rahatsız edilen kişilerden müsaade istemek ve özür dilemek, böylesi bir durumda istemeyerek birinin ayağına basılırsa "*affedersiniz*" demek (Abdülbaki 1929:202) gibi kurallar bağlamında yine "*cumhuriyet bizi medeni insan etti. Günden güne ilerliyoruz. Ah sevgili Gazi paşamız, bize bu günleri gösterdiğin için sana ne kadar teşekkür etsek azdır*" (Abdülbaki 1929:203) denilmektedir. "*Medeni insan, medeniyetin*

kaidelerine uyar". Bu kuralları yerine getirmeyenler ise buradaki üsluba uygun olarak medeni değildir ve onları medenileştirmek lazımdır. Çünkü cumhuriyet medeni bir idaredir, insanların da medeni olması lazım gelir (Abdülbaki 1929:204).

Medeni yaşam kurallarının anlatımı devam eder; yürürken kimseye çarpmamağa dikkat etmek, (o yüzden herkes kaldırımda giderken sağda gelirken soldan yürümelidir), eğer araçlarda arkamızda bir kadın varsa onu öne geçirmek ve kadınların yerine oturmamak ya da ayakta ise yer vermek (Abdülbaki 1929:204) gerekmektedir. Çünkü "*medeni bir insan kadına hürmet eder, kadınla birlikte giderken de onu daima sağımıza almalıyız.* ***Ben, medeni bir Türk çocuğuyum***. ***Medeniyetin her kaidesine uyarım***" (Abdülbaki 1929:206). Ayrıca yerlere tükürmemek, sümkürmemek (yapanları ***terbiyesiz adamlar*** olarak adlandırıyor), duvar diplerine ve köşe başlarına aptes bozmamak, yemişlerin kabuklarını sokağa atmamak, temizliğe dikkat etmek, çamaşır veya bulaşık sularını sokağa atmamak (Abdülbaki 1929:206-207; Kami 1931:99; Maarif Vekaleti 1935:37), atanlardan ise ceza almak (Sevinç 1931-32a:59) gerekmektedir. Sabahları el-yüz-kulakların yıkanması, saçların taranması, öğretmen karşısında ayağa kalkıp hürmetle başeğmek (Kami 1931:29) vb. davranışlar da Kemalist söylemde medeni olmanın gerektirdiği davranış modlarıdır.

Son olarak, itaat etmek de medeniliğin bir gereği olarak sunulmaktadır. İtaat edildiği taktirde, gerek okulda gerekse büyüyünce herkesin sevgisinin kazanılacağı, çalışkan-terbiyeli-nazik olunacağı; eğer itaat edilmezse de "*intizamsız pis adam*" diye herkesin bu kişiden kaçacağı, bir iş sahibi olamayacağı, tembel ve sefil halde kalacağı, böylece ne kişinin kendisine ne de millete faydalı olamayacağı, böylesi milletlerin ise medenileşemeyeceği ve günden güne zayıflayacağı (Abdülbaki 1929:68) belirtilmektedir. Görüldüğü üzere itaat, hem bütün düzen ve nizamın kaynağı, hem bir takım haklar elde edebilmek için yerine getirilmesi gereken vazife, hem de medeni yaşamın bir kriteri olarak anlatılmaktadır.

Yukarıda değinilen medeni yaşam kuralları bir bütün olarak değerlendirildiğinde anlaşılmaktadır ki rejim, yurttaşları hem özel yaşam alanı olarak ev içi yaşantıları hem de ev dışındaki kamusal yaşantıları bağlamında topyekün değiştirmek, dönüştürmek ve 'medenileştirmek'

hedefindedir. Bu yönüyle erken cumhuriyet döneminde, holistik bir kamusal alandan söz etmek de olanaklı gözükmektedir.

b) Medenileşme İdeali ve Köy/Köylüler

Tablo-21'de görüldüğü üzere, halkçılık ilkesinin yoğunluk puanları belirgin biçimde (3.1 puanlık farkla) İnönü döneminde daha yüksektir. Ancak halkçılık ilkesinin söylemsel içeriğinde yer alan diğer kategorilerde durum bazı farklılıklar arzetmektedir. Şöyle ki, köy, köylü, çiftçi ve köy yaşantısına ilişkin kategoriler her iki dönem bazında toptan gösterildiğinde, İnönü döneminde bu konu ve kavramların daha yoğun bir biçimde kullanıldığı görülecektir. Yine köycü temaların, diğer bir deyişle, köyü lirik anlatımla ele alan, gerçeğin ötesinde bir köy düşü ya da masalı anlatan, köylüyü yücelten ve köylüye ilişkin devrimlerden ayrıntılı bir biçimde bahseden ifadeler de Atatürk dönemine oranla İnönü döneminde daha yoğun bir biçimde işlenmiştir.

Tablo 21: Halkçılık İlkesi ve Temasının Dönemlere Göre Yoğunluk Puanları Dağılımı

	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi		Atatürk Toplam	İnönü Toplam	Toplam
	Tarih	Yurt B.	Tarih	Yurt B.			
Halkçılık	0,00706	0,00546	0,00246	0,04104	0,01252	0,04350	**0,05602**
Köy-köylü-çiftçi	0,01288	0,20294	0,00677	0,29552	0,21582	0,30228	**0,51810**
Köy yaşantısı	0,00000	0,11561	0,00000	0,10589	0,11561	0,10589	**0,22150**
Köy İdaresi	0,00000	0,08336	0,00000	0,08127	0,08336	0,08127	**0,16463**
Kasaba-şehirli	0,00000	0,09477	0,00000	0,05746	0,09477	0,05746	**0,15223**
Kasaba-şehir yaşantısı	0,00000	0,02580	0,00000	0,02791	0,02580	0,02791	**0,05371**
Kasaba-kaza idaresi	0,00000	0,05061	0,00000	0,03530	0,05061	0,03530	**0,08591**
Köycü temalar, ezilen köylü	0,00374	0,00744	0,00000	0,03776	0,01118	0,03776	**0,04894**
Birlik	0,04099	0,01538	0,07996	0,01067	0,05637	0,09063	**0,14700**
Tesanüt-bağlılık	0,00111	0,10618	0,00062	0,01560	0,10729	0,01621	**0,12350**
Türdeş-sınıfsız toplum	0,01703	0,02779	0,00308	0,06977	0,04482	0,07285	**0,11767**

Toplumun türdeş ve kardeş bireylerden oluştuğu, dolayısıyla homojen bir toplum tasavvurunun, buna bağlı olarak da sınıfsız-imtiyazsız bir kitle söyleminin de İnönü döneminde Atatürk dönemine oranla daha yüksek (yaklaşık 2 kat) yoğunlukla işlendiği belirtilmelidir. Türdeş ve sınıfsız kitleyi destekleyecek olan birlik ve beraberlik söylemi de yine yaklaşık 2 kat farkla İnönü döneminde daha yoğun

olarak işlenmekle birlikte, tesanüt ve bağlılık, diğer bir deyişle, solidarist dayanışmacılık Atatürk döneminde yaklaşık 9 kat farkla daha yüksek yoğunlukta işlenmiştir.

Homojen bir toplum yaratma hedefi doğrultusunda toplumun türdeşliği ve sınıfsızlığının vurgulanması konusu, 'Kemalist ilkelerin eğitim müfredatındaki yeri' başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Burada asıl olarak üzerinde durulacak olan konu, halkçılık ilkesi bağlamında köy ve köylüye yüklenilen anlam ile köy ve köylünün hangi bağlamda ele alındığı meselesidir. Köylü, cumhuriyet idaresi için hem nüfusun hem de işgücünün büyük bir çoğunluğunu oluşturduğundan büyük önem arz etmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisinin köylüler olduğunu söylemek, köylünün, pragmatik bir bağlamda ele alındığını göstermektedir. Nitekim "*köylü, milletimizin bir kısmıdır…köylünün hayvanı hastalanır, ölürse hepimiz zarar görürüz. Milletin bir kısmının zarar görmesi, hepimizin zarar görmemiz demektir. O vakit bu(nları)…hariçten almamız lazım gelir. Paramız harice gider. Biz de fakir oluruz. Hayvanlar, milli bir servetimizdir…*" (Abdülbaki 1929:101) ifadeleri, aslında asıl meselenin köylü ya da köylerden ziyade milli menfaatler olduğunu göstermektedir. Çünkü "*bugün yurdumuzun on sekiz milyon nüfusu varsa, bunun yüzde yetmişi köylüdür*" (Su ve Duru 1945:264) demek, toplam 14 milyonluk nüfusun, 9 milyon 8 yüz bininin köylü olduğu anlamına gelmektedir. O %70'lik köylü kitlesi sayesinde, gelirin büyük bir kısmı, diğer bir deyişle ekonominin temeli, tarım ve hayvancılıktan sağlandığına göre esas olan, o nüfus ve ekonomik kaynakları korumaktır. Köyler köylünün yaşadığı mekanlar olduğu için, lirik ve pastoral bir anlatımla gerçek dışı ve bir düş masalının mekanı olarak tasarlanmaktadır: "*Köyümün ağaçlığı üstünden yavaş yavaş eriyerek çekilen güzel güneş; yarın sabaha kadar bile bu topraklardan ayrılmağa kıyamıyorsun değil mi? Yurdumdan uzaklaşırken duyduğun acı, yüreğini kanatıyor. Sen de yaralarından sızan bu kızıl renklerle gökleri mi donatıyorsun*?" (Maarif Vekaleti 1939a:2). Köyler sanki bir köy romanından çıkıp gelmiş cennet mekanları *imişçesine* ütopik bir söylemle anlatılmaktadır:

> ***…horozların sesile** uyanırsınız. **Sakin bir uyku** vücudunuzu dinlendirmiştir**…güneşin kızıllığı** gökleri kaplamış. Çok geçmeden ılık ışıkları her tarafı dolduracak. **Billur gibi sularla***

> *elinizi yüzünüzü yıkar, tuvaletinizi yaparsınız.* ***Serin ve temiz hava…saf mikropsuz, tozsuz köy havası,*** *insanı sık sık acıktırır.* ***Folluklardan alınan o günkü yumurtalar, yeni sağılan süt,*** *evde* ***halis tereyağı,*** *bal, kaymak gibi peynir önümüze gelir…köylülerin hepsi bir ailedir…yürekleri temizdir. Birbirlerine* ***hiç kötülükleri dokunmaz****…şu anlattığım şekilde bir köy yeşil bir* ***cennet*** *demektir… (Kami 1931:33-34)*

B.Ermat ve H.Ermat'ın (1943:18-20) kitabında da sadece olumlu yönleri ön plana çıkartılan ve ütopik bir köy kurgusuyla anlatılan köyler görülmektedir.[44] Hatta köy delikanlıları "*çelik vücutlu*", köylüler de "*iri, güçlü ve yurtsever*" olarak tanımlanmaktadır. "*Köy bir aile demektir…Köylüler* ***de*** *kardeş gibidirler. Biribirlerini severler. Köylüler biribirlerinin sevincine katılırlar, biribirlerinin dertlerine ortak olurlar…yardım ederler*" (Ermat ve Ermat 1943:24). Anlaşıldığı üzere, idealleştirilerek anlatılan sadece köy değil, aynı zamanda köylülerdir de. "*Türk köylüsü hakkı tanır, hiyle bilmez, temiz yürekli, nezih ve çalışkandır*" (Abdülbaki 1929:70). Devam eder bu tür anlatımlar: "*Dünyada milletimizden daha temiz yürekli, güzel ahlaklı millet yoktur. Bu munis köylüler o kadar misafir seviyorlar ki, bir gelip görsen…gelen misafiri paylaşamazlar. Herkes kendi odasına götürmek ister. Bu, onlara bir şereftir. Ne güzel adet değil mi?"* (Abdülbaki 1929:78-79). Kısacası, lirik-şiirsel anlatım bağlamında, 'güzel ve şen köylerden', "dünyanın en temiz yürekli, çalışkan, namuslu insanlar" olarak da köylülerden sıkça bahsedilmektedir. Kitaplarda köy/köylünün yüceltilmesi söyleminin ise, hem ekonominin hem de hem nüfusun büyük bir kesiminin köylülerden oluşmasından ve Kemalizmin medenileşme projesinin de köy/köylüler üzerine kurulu olmasından kaynaklandığı açıktır. Dolayısıyla ders kitaplarında pragmatist bir köycülüğün varlığından söz etmek olanaklıdır.

Bu yüceltmenin temelinde ise köylüye güven verme ve ona rejim tarafından değer verildiğini göstererek onu sisteme dahil etme çabası-

---

[44] Kazım Sevinç'in (1931-32:3) dördüncü sınıflar için yurt bilgisi kitabında ise 'Güzel Anadolu'dan bir manzara' alt yazılı resimde, her iki tarafı yüksek ağaçlarla kaplı bir yolda koyun sürüsünün ardından yürüyen bir çoban resmedilmektedir.

nın yattığı söylenebilir. "*Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah ve saadete müstehak ve layık olan köylüdür. TBMM* ***hükümetinin iktisadi siyaseti bu asli gayeyi istihsale matuftur***" (TTTC 1931c:274) ifadesinde görüldüğü üzere, aslında devlet için köylüyü yüceltmenin ve köylüden başkaca bir toplumsal kesime bağlanmanın alternatifi yok gibidir. Üstelik nüfusun büyük bir kesimini oluşturan o köylü, asıl üretici olan güçtür. "*Hemen bütün yediklerimiz köylülerimizin alın teri dökerek, gece gündüz çalışarak yetiştirdikleri şeylerdir*" (Maarif Vekaleti 1935:39), "*şehirleri, kasabaları besleyen, onlara yiyecek, yün, pamuk, hayvan yetiştiren, Türk köylüsüdür. Türk köylüsü olmasaydı ekmeğimizi yapacak buğday olmazdı…*" (Ermat ve Ermat 1943:19), "*köylümüz çalışkan, temiz yürekli, yurdunu sever, doğru sözlü insanlardır…Türk köylüsü ulusun efendisidir*" (Ermat ve Ermat 1943:19). Diğer bir deyişle aslında cumhuriyetin köycü politikaları rasyonel bir gerçekliğe dayanmaktadır. Nitekim kitaplarda da belirtildiği üzere nüfusun %70'i köylü olduğuna göre "*milli varlığın ve devlet bünyesinin temeli*" de köylüye dayandırılmalıdır. Bu nedenledir ki, "*köylü korunmalı, fikren, irfanen yükseltilmeli ve zengin edilmelidir*" denilmektedir. Bu rasyonel gerçekliğe dayalı yüceltmenin yanı sıra, devrimler öncesinde köylünün içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar da anlatılarak devrimlerin köylüyü dışlamadığına, devrimlerin köylü halka rağmen ve onların aleyhine değil, bizzat onların maddi ve manevi olarak kalkındırılması ve medenileşmesi için yapıldığına; ayrıca Osmanlı döneminin köylülere karşı izlenilen politikalar bağlamında olumsuzlanmasına ilişkin bir mesaj verilmeye çalışıldığı görülebilir:

> *Yedi asırdan beri cihanın dört köşesine sevkedilerek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir, terzil ile mukabele eylediğimiz ve bunca fedakarlıklarına ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu asli sahibi huzurunda bugün hicap ve ihtiramla hakiki vaziyetimizi alalım (TTTC 1931c:274).*

Köylünün Osmanlı zamanında nasıl ezildiğine ilişkin bu atıflar ise mültezim baskısı, köylünün "cebir ve işkencelerle soyulması", aşar

gibi ağır vergiler altında ezilmesi konularına odaklanmıştır. Hatta Osmanlı idaresinin "*…taassup ve irtica müesseselerinin devlet kuvvetile birleşerek fazla hakim olabildikleri kasabalardan*" daha ileri geçemediği, köylerin, kırların, dağların bu tesirle sonuna kadar mukavemet ettiği, öyle ki, "*Anadolu ve Rumeli köylerine hiçbir zaman çarşaf ve peçe ile kadının kapatılması zulmünün*" bile giremediği, buralarda kadının, daima erkeğin çalışkan bir iş ortağı ve samimi bir hayat arkadaşı olarak kaldığı, üstelik Osmanlı sarayının kabul ve tamim ettiği harem ananesinin bilinmediği (TTTC 1931c:224) ifade edilerek; Osmanlının, Türk köylerine giremediği üzerinden olumsuzlanmasına ilişkin bir ideolojik söylem oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Bu nokta da CHP ve halkevlerinin rolü sıklıkla vurgulanmaktadır. Örneğin "*…fırka teşkilatının köylere kadar teşmil edilmiş ve bütün devlet siyasetine köylünün ve köy fırka kongrelerinin temel*" tutulduğu (TTTC 1931c:168) belirtilmekte ve partinin, köylüyü sistem içerisine dahil etme rolünü "*köylüyü siyasi haklarını kullanmağa davet etmiş 'milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik' vazifesini üzerine almış oluyordu*" (TTTC 1931c:170) cümleleriyle anlatmaktadır.

Kısacası "*köylüyü korumak, çiftçiliği yükseltmek ve istihsali kıymetlendirmek cumhuriyetin birinci işi ve baş dileği*" olduğu; "*halkçı ve bizzat halkın malı ve eseri yeni **D**evlet*"in doğal olarak *"mukaddes kaynağı canlandırmak, temel olan köyü kuvvetlendirmek cihetine*" gittiği ve Atatürk'ün milli ekonominin temelinin "*köyde olduğunu ve Türkiye'nin daha birçok zaman için köy iktisadiyatının tekamülüne dayanan bir refah siyaseti takip etmesi lazımgeleceğini ilk günden beri ısrar ile tekrarlamış*" (TTTC 1931c:277, 284) olduğu da altı çizilerek ifade edilmiştir. Çünkü, daha önce de belirtildiği üzere ülke, "*bir ziraat memleketidir… köylü memleketin temelidir. Bunun içindir ki hükümet çiftçi ve köylüyü her şeyden önce düşünmekte, her türlü kolaylığı göstermek için tedbirler almaktadır*" (Taşkıran 1941:121). Üstelik bütün yurttaşların refah ve saadetinin, köylünün refah ve saadetine bağlı olduğu da belirtilmektedir. Bu temel üzerine inşa edilen köycü politikalar gereği olarak da "*bütün memleket münevverlerinin bu kalkınma* (köy kalkınması) *ile alakadar olmaları ve her şehirli münevverin köycü*" (Taşkıran 1941:122) olmalarının lazım geldiği söylenmektedir.

Görüldüğü üzere, bir anlamda köy ve devrimler ya da merkez ile çevre arasında ilişkiler kurularak ve köylünün sistem içerisine alınması, diğer bir deyişle, devrimlerin köylüye anlatılarak devrimlerin en kısa sürede benimsenmelerinin sağlanması yolunda devlet, aydınlara doğrudan 'köycü olmaları' gerektiğini söylemektedir.

Devrimlerle, köy ve köylünün buluşturulabilmesinde ise 'yollar' büyük bir öneme sahiptir. Çünkü köy yolları ve özellikle demiryolları, tarımsal üretim ve savaş zamanlarındaki asker ve mühimmat sevkıyatı gibi işlevlerinin ötesinde, özellikle köyü rejime, rejimi de köye ulaştırabilmenin önemli araçlarındandır (Maarif Vekaleti 1939a:39). Bu bağlamda "*Türk yurdu üzerinde yaşayan yurttaşların yarıdan çok fazlası köylü"* olduğundan, çocuk ve gençlere "*köylümüz milletimizin özü, canı ve yüreğidir…*" (Maarif Vekaleti 1939a:21) fikri kazandırılmaya çalışılmaktadır. Nitekim Maarif Vekaletinin *Yurt Bilgisi-IV* kitabında köylü ya da köyün "*çiftçi + asker + nüfus*" formülasyonu bağlamında değerlendirildiği yorumu yapılabilir. Nitekim çiftçi yönleri "*köylü kardeşlerimiz toprakla savaşıp da bize bu ürünleri yetiştirmeseydi, ekmek yapacak buğdayı nereden bulacaktır? Demek ki sevgili köylü, bütün yıl tarlasında çalışarak şehirli* ***yurttaşlarının da karnını doyurmağa*** *çalışıyor*" ifadesiyle; asker kaynağı olmaları "*milletimizin en büyük kısmını meydana getiren gürbüz köy delikanlıları, çelik Türk ordusunun en sağlam bir temelidir…bugün yurt toprakları üzerinde bu kadar rahat ve korkusuz yaşamamızı;* ***çelik ordumuza, aslan köy yiğitlerine borçluyuz***" ifadesiyle ve nüfusun kaynağı olarak da "*her yıl binlerce köy çocuğu yetiştiren köylü analar da milletin nüfusunu arttıran en önemli kaynaktır. Onun yurda kazandırdığı bu çalışkan ve mert yurttaşlarla milletimizin sayısı yıldan yıla çoğalıyor*" (Maarif Vekaleti 1939a:22) ifadesiyle anlatılmaktadır.

Devrimci ve cumhuriyetçi vazifeler başlığı altında değinilen 'sağlık meselesinin kamusallaştırılması' köylü yurttaşlar için de geçerli olup, köylünün sağlığı diğer yurttaşların sağlıklarından çok daha önemlidir. Çünkü köylü, 'gerçek müstahsil'dir. "*Türk yurdu sağlam çiftçi, tuttuğunu koparan, düşmanını ezen pehlivan gibi erlerle kuvvetlenecektir*". Bunun için de köylü sağlıklı olmalıdır. Çünkü *"hasta, zayıf ve halsiz bir insan, ne kadar çalışkan olursa olsun faydalı işler beceremez*" (Maarif Vekaleti 1939a:40). Bu çerçevede medeni yaşam kuralla-

rı, köylünün sağlığının korunması için de önemlidir. Örneğin yerlere (köy meydanına) tükürmek, su kenarları ve köşe başlarına pislemek, ev ve sokakları temiz tutmamak yönünde eylemlerde bulunanları kitaplar, "*can düşmanımız bilelim*" biçiminde uyarmaktadır (Maarif Vekaleti 1939a:41). Bu anlamda çocuklara "*Türk çocuğu! Köy sağlığını koruyarak yurdun sağlam yurttaşlara kavuşmasına çalışmak senin için en büyük bir borçtur. Sağlığını korumakla yurduna en değerli bir hizmette bulunacağını unutma*" (Maarif Vekaleti 1939a:41) diye seslenilmektedir.

Sadece sağlığın korunması değil, özellikle köy eğlencelerine ve köylünün dinlenmesi gerekliliğine de sıklıkla atıfta bulunulmuştur. Aslında, tıpkı sağlık konusunda olduğu gibi dinlenme ve eğlenceler de yine köylünün verimli çalışabilmesi için öngörülen etkinliklerdendir. Örneğin kent ve kasabalarda halkevlerinin gördüğü işler, köylerde okuma evlerine ikame edilmiştir. Köylünün günün yorgunluğunu atabilmesi ve "*haftanın havadislerini okuyup, aralarında tatlı tatlı konuşup eğlenmeleri*" için bu tür okuma evleri gerekli görülmektedir (Sevinç 1931-32a:42). Çünkü bütün gün çalışıp yorulan vücutların, dinlenmeleri de kaçınılmazdır. Binicilik, cirit, güreş gibi Anadolu'da halen yaşayan ata sporları; köy düğünleri; çocukların sapan, su oyunları, akşamları oynanan yüzük, tura, fincan oyunları, ayrıca kışın kartopu ve kızak eğlenceleri, kış akşamlarında keten helvası ve muhabbeti, bu arada *türküler* söylenmesi vb. köylüler için önerilen oyunlardandır. Bunların yanı sıra bir takım medeniyet oyunlarından (*köylerde nasıl olacağı bilinmemekle birlikte!*) da bahsedilmektedir. Voleybol, tenis, koşu gibi. Dolayısıyla hem milli ve hem de evrensel spor türleri birlikte düşünülmektedir. Özellikle medeni oyunların Yunan olimpiyatlarında özel anlam ve önemi olduğu tarih kitaplarında belirtilmektedir. Bir okuma parçasında geçen "*bütün yunanlıların beraberce yaptıkları oyunlar ahlakları, afetleri üzerine büyük bir tesir yaptı…**vücudu, kafayı sağlamlaştırdı**. Ve **zafer sevgisini** aşıladı…oyunlar başlar başlamaz **bütün kavgalar durur, herkes barışır** ve oyun zamanında muharebe olmazdı…sıçrama, koşu, güreş, boks ve disk atma yarışları yapılırdı*" (Edip ve Tevfik 1929a:37) ifadesinde görüldüğü üzere, erken cumhuriyet döneminde de spor, bir taraftan sağlıklı bir nesil, diğer taraftan da birlik ve beraberlik ruhu sağlamak için önemle vurgulan-

maktadır. Nitekim olimpiyatlar kastedilerek, "…*Yunanistan'ın türlü yerlerinden gelen atletlerin pay aldıkları bu bayramlar Yunanlılar arasında* ***milli benlik duygularının kuvvetlenmesine*** *hizmet etmiştir*" (Mansel vd 1942:113) ifadesinde sporun, milli benlik üzerine olan etkisinin dile getirildiği görülmektedir. Ancak *futbol* konusunda tersine bir olumsuzlama vardır. Çocuklar için futbol oynamanın tehlikesinden, kasıkları çatlatmasından, vücutları biçimsizleştireceğine kadar pek çok konuya değinilmekte ve futbolu "*18 yaşına kadar oynamamak gerektiği*" belirtilmektedir (Abdülbaki 1929:117-118). Çünkü "*nişan talimi olsun, güreş olsun hep köylüyü askerliğe hazırlar dinçleştirir*" (Kami 1931:60), oysa futbol küçük yaşlarda bu tür bir katkıya sahip değildir.

Tıpkı okullardaki beden eğitim dersleri ve yapılan sporlarda olduğu gibi amaç, devlete gerekli olan *sağlıklı, dinç insan yetiştirebilmek* ve ayrıca yukarıda da söylendiği gibi *asker gençler yetiştirmek* içindir. Yoksa bu spor türleriyle uğraşmanın başlı başına sportif etkinlikler olarak tasarlandığından söz edilemez. Ancak kumar, tavla, iskambil gibi oyunlar, fena oyunlar olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bunlar hem tembelliği, hem de çalışmadan kazanmayı, aynı zamanda da kaybedenler için felaketi beraberinde getirmektedir. Önemli olan, gençlerin kuvvetini arttıracak ve onları dinç ve gürbüz kılacak, milli benlik kazandıracak oyunlardır. Diğer bir deyişle, tıpkı halkın çalışma gücünün arttırılması için sağlık ve spora atfedilen önemde olduğu gibi, eğlencede de önemli olan vücudun sağlamlaştırılması ve geliştirilmesidir. Köylülerin, ordunun en önemli asker gücü olduğunu söyleyen cümle ile birlikte düşünüldüğünde, köylünün hem tarımsal üretim hem de silahlı güç olarak sağlıklı olması gerekmekte, bu nedenle de daima onları dinç tutacak şeyler, hatta eğlenceler bile bu meyanda tasarlanmaktadır. O yüzden insanların kahvehanelerde sigara dumanı altında *pinekleyerek* akşama kadar oturmaları, içki, işret ve kumarla vakit geçirmeleri yurttaştan çok devlet için tehlikeli görülmektedir. Çünkü sağlıklı, güçlü ve kuvvetli yurttaşlar hem askeri güç ve hem de ekonomik anlamda işgücüdür. "*Türkiye'nin en çalışkan, en çok yorulan insanları olan köylülerin çok sağlam ve kuvvetli olmaları lazımdır*" (Sevinç 1931-32a:39). Zira üretici olarak çiftçiler-köylüler tüm ülkenin gıda üretimini temin etmektedirler. "*Sıtma nöbetleri içinde günden*

güne eriyen, sararıp solan bir köylüden millet ne bekleyebilir". Ve hemen arkasından şöyle denilmekte;

> *Arkadaş! Yerlere tükürmek, yol ve akarsu kenarlarına aptes bozmak, sokaklara süprüntü atmak sağlığın en büyük düşmanlarıdır. Hepimizi korkunç hastalıklara salan bu kötülüklerden her zaman sakınmak, Türklüğümüze yakışan en büyük yurtseverliktir. Millet sağlam bir yurttaşa, rahat ve dertsiz bir hayata ancak bu yollarla kavuşabilir (Rona 1940:82-83).*

Görüldüğü üzere, yeni Türk devletine, savaştan çıkmış ve çalışabilir işgücü nüfusunu ya da erkek nüfusunu savaşlarda kaybetmiş bir devlete, sağlıklı ve çalışabilir bir nüfus gerekmektedir. Sağlıklı nüfus için devlet, gerekli adımları atmakla birlikte vatandaş da, medeni kurallar olarak adlandırılan bazı hal ve hareketlere uymalıdır. Dolayısıyla, hem medeni yaşamak hem de bu medeni yaşayışın sonucu olarak sağlıklı bir nüfus yapısına sahip olmak, devlet için ikili bir önem arz etmektedir. Üstelik de bu sağlıklı yaşam, yurttaşa milliyetçi bir söylemle *Türklüğe yakışır yurtseverlik* ifadesiyle bir vazife olarak sunulmaktadır.

Özellikle kıraathanelerin olumsuzlanarak, halkevleri ve odalarının, okuma salonlarının, kıraathanelere alternatif olarak gösterilmesinde dikkat edilmesi gereken bir başka nokta daha vardır. Köylünün sadece okullarda değil, okul dışı yaşantılarında da bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Kıraathanelerin olumsuzlanması bu noktada da önemlidir. Nitekim buraların "*sigara dumanından göz gözü görmez işsizler, tembeller ocağı karanlık pis yerler*" haline gelmesi yerine, gündelik gazete ve haftalık mecmualara abone olarak, gündüz çalışıp işini bitiren köylülerin buralara gelip 'halka yardımcı kurumlar' olarak ifade edilen gazete ve dergileri okumaları, onların medenileşmelerini, daha da önemlisi "*hükümetin yaptığı hayırlı işlerden haberdar olmalarını*" (Abdülbaki 1929:112-113) sağlamak gerekmektedir. Bunun aynı zamanda gece dersleriyle de takviye edilmesi gerekmektedir. Burada esas amacın, devrimlerin tüm köylere kadar yayılmasını temin etmek olduğu açıktır. Daha da önemlisi bu tür bilgiler ve yapılması gerekenler sayıldıktan sonra ve bunlar "*gerçekleşmiş gibi*" tahayyül edilerek "*köyümüz gittikçe terakki ediyor*" (Abdülbaki 1929) denilmesiyle aslında söylenmeye çalışılan şey, *bunlar yapıldıkça köyün terakki edeceğidir*.

Diğer bir deyişle, yapılması gerekenler "*yapılmış gibi*" düşünülmekte ve ortaya "*çıkmış gibi*" olumlu sonuçlar anlatılmaktadır. Örneğin, sadece bir köyün kendi içinde dayanışması değil, birkaç köyün birleşerek kooperatif kurmaları ve böylece ziraat bankasından daha kolay ve daha büyük paralar alınabileceği, bu parayla daha büyük işler yapılabileceği ve böylece *dayanışan* köylerin, kasaba ve şehirlere dönüşeceği bildirilmektedir. Dolayısıyla yurt bilgisi kitaplarının, bir anlamda köylüyü bilinçlendirme amacına yönelik hazırlandığı ve adeta *köylünün el kitabı* mahiyetinde olduğu söylenebilir.

Sağlık meselesi kadar önemli olan bir başka nokta da, köyle ilgili olarak madrabaz, tefeci, muhtekirler ve kaçakçılardır. Resmi söylemin vurguladığı 'çalışma' direktifine karşı, anılan bu tür kişiler, devlet kazançlarını azaltan, çalışmadan emek sarfetmeden yaşayan, özellikle de 'zavallı-cahil köylüler'in sırtından geçinen insanlardır. Herkes hak ve hürriyetler konusunda olduğu kadar, vazife ve sorumluluklar konusunda da eşit olduğuna göre, birilerinin çalışmasına rağmen birilerinin çalışmadan yaşamasına devrimin izin vermesi olanaklı değildir. İşte milletin efendisi köylü olduğuna ve tüm milleti köylü doyurduğuna göre, ayrıca nüfusun da %70'i köylülerden oluştuğuna göre, sadece onlara ekonomik anlamda destek olmak, eğitim, sağlık, alt yapı hizmetlerini götürmek yeterli olmayacaktır. *Güzel köyleri, temiz yürekli* ve fakat *cahil bıraktırılmış* bu *insanları,* -kitaplarda anıldığı biçimiyle- *bazı fena adamlar*dan korumak gerekmektedir. Çünkü bu fena adamlar sadece köylüye değil, tüm millete ve milli menfaatlere zarar vermektedir (Abdülbaki 1929:94-95). İşte sözü edilen madrabazlar, muhtekirler, tefeciler, kaçakçılar bu cinsten kişilerdir. "*Köylülere musallat olan ne fena kalpli adamlar varmış. Çok şükür ki,* ***bunlar bizim milletimizden değilmiş****, zaten Türkte öyle fena kalpli adamlar yoktur…*" (Abdülbaki 1929:96) ya da kaçakçılık yapmak, "*Türk gibi aslan yürekli* ***erkek*** *kimselere hiç yakışmaz. Türk açık alınla, namusu ile çalışıp kazanmak yolundan ayrılmaz*" (Maarif Vekaleti 1935:59).

Görüldüğü üzere, daha önce iyi yürekli, temiz kalpli köylülerden bahsedilirken, ortaya çıkan bu 'fena adamlar' bu köycü söylemle çatışmakta, o nedenle bunlar olumsuzlanarak Türkten ya da *bizden* olmadıkları ifade edilmektedir ki, bunun da V.Dijk'ın bahsettiği 'iyi olan bizden, kötü olan ötekinden' kuralına uygun olarak kurgulandığı söy-

lenebilir. Ayrıca cumhuriyet idaresinin katkı ve devrimleri sayesindedir ki, bilinçlenen köylünün bilinçli olmanın gereği olarak madrabazları köye sokmadığı, hükümetten önce kendilerinin (Abdülbaki 1929:97) gerekli dersi onlara verdiği ifade edilmektedir. "…*(İ)şleri güçleri devlet ve milletin zararına, kaçakçılıkla geçinmektir…çok kötü bir iştir…devletin gelirlerinden para çalan, millet hazinesine zarar veren bir adam olduğu için devlete, millete karşı* ***hainlik*** *ediyor, demektir…halka büyük zararları vardır… devletin ve milletin hazinesinden para çalan bir* ***hırsız*** *demektir*" (Maarif Vekaleti 1935:58-59).

Anlaşıldığı üzere, kaçakçılık da devlet ve millete maddi zararı bağlamında ele alınmaktadır. Ancak kaçakçının asıl olumsuzlan-masının nedeni, çalışmadan tembellik ederek, asalakça geçinmesi ve bu temelde rejimin *çalışma vazifesini* yerine getirmemesidir. Tüm ekonomik mesajları çalışmak üzerine kurmuş olan sistem, çalışmadan geçinen ve üstelik vergi kaçıran, devleti ve sadece devleti değil aynı zamanda onun bir parçası olan milleti de zarara sokan kaçakçı bu anlamda en büyük düşmandır, *haindir, korkunç çıyanlardır, iğrenç ve zararlı adamlardır* (Rona 1940:35). Bu nedenledir ki, özelde çocuklar ve genelde ise bütün halk "…*yurdumuza, milletimize sonsuz zararlar veren, mal ve canımıza bilerek göz diken bu mikropları* ***aramızda yaşatmamalıyız****…böyle yurt düşmanlarını görürsek, hiç vakit geçirmeden onları hükümete haber vermek bizim için bir* ***namus borcudur****. Bildiği kaçakçıları haber vermeyerek onların fenalıklarına göz yumanlar, bu yurt düşmanlarına* ***ortaklık*** *etmiş sayılırlar*" (Rona 1940:35-36) biçiminde uyarılarak, bu tür insanlara karşı seferber edilmekte; hem onları resmi makamlara haber vermekle ve *içlerinde yaşatmamakla* sorumlu kılınmakta, hem de ihbar edilmediği taktirde aynı suça ortak kılınmaktadırlar.

Sadece kaçakçı değil çürük meyve satan, eksik ölçü kullanan esnaf, parası olduğu halde bedava tedavi olarak gerçekten fakir olan halkın hakkını gasp eden *sahtekarlar* da ülke için tehlikeli/fena adamlar olarak adlandırılmaktadır. Çünkü "*o adam, kendi menfaati için hepimizin fenalığına çalışıyor.* ***Bir tek adamın faydasıyla cemiyetin faydası karşı karşıya gelince o tek adamın faydasına bakılmaz***" (Abdülbaki 1929:186-187). Burada asıl önemli olan nokta, bu kişilerin fena adamlar olarak anılmasından ziyade, toplum ve birey menfaatleri-

nin çatışmasının ifade ediliş biçimidir. Her ne kadar burada sözü edilen o 'tek adamın faydası', 'sahtekarlık yapan adamın faydası' ise de ve bu anlamda onun menfaatlerine bakılamayacağı söylenmişse de, cümle, sahtekarlık konusundan bağımsız olarak düşünüldüğünde toplulukçu söylemin belirginleşmesi olanaklı olabilmektedir. Ancak cemiyetin faydasının ne olduğu ve kimler tarafından saptanacağı konusu da ayrıca bir tartışma konusudur.

Köyün medenileşmesi ve köylülerin de diğer kentliler gibi vazifelerini bilen yurttaşlar haline dönüşebilmeleri için, köy öğretmenlerine, diğer bir deyişle, muallimlere büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Buna göre muallim, "*köy çocuklarını…köy ve yurt için çok büyük hizmetler görecek bir duruma yükseltir…hiç bıkmadan, usanmadan onlara akıl verir, köyü yükseltecek çok hayırlı çalışma yollarını gösterir*" (Maarif Vekaleti 1939a:45). Dolayısıyla köy öğretmenleri, devlet tarafından adeta aydın rolü ile yurttaşları bilinçlendirmekle ve onlara devrimleri benimsettirerek, onları Üstel'in ifadesiyle 'makbul yurttaşlara' dönüştürmekle vazifelendirmiş olmaktadır. Çünkü Osmanlı'dan miras olarak alınan diğer kurumlardaki 'enkaz' üslubunda[45] olduğu gibi, köy ve köylü açısından da benzer bir enkaz durumu tasvir edilmektedir. Diğer bir deyişle, özellikle muallimin 'tenvir etmesi' gereken köylünün cehaleti ve tenvir edilmemiş hali, Osmanlıdan kalma bir miras olarak, aydınlantılması ve bilgilendirilmesi ise Cumhuriyetin bir eseri olarak sunulmaktadır: "B*u köylerden evelkiler (*cahil olanlar kastedilmekte*), padişahlar zamanındaki köylülerimizin halini, sonrakiler de cumhuriyetimizin yeni yeni düzelen köylerini gösteriyor*" (Kami 1931:51) denilmektedir. Osmanlı'dan kalan köylerle cumhuriyet dönemi köylerinin karşılaştırılmasında, aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi ifadeler sıklıkla ders kitaplarında kullanılmıştır:

> *…Fakat yazık ki cahil köylüler elinde köy böyle bir cennet olmaktan çok uzaktır. Elinde sapanile köylü akşama kadar güneşin alnında çalışır… tarlada bütün yıl çalışırsa da gene yedikleri yağsız bir çorba, giydikleri param parça şeylerdir. Be-*

[45] Bu üsluba örnek olarak "işte yeni Türkiye devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan hemen her sahada olduğu gibi dahili ve harici ticaret sahasında da böyle bir miras aldı" ifadesi gösterilebilinir (TTTC 4 1931:292).

reket versin cumhuriyetimiz köylere çok ehemmiyet veriyor…mesut köyler vücut bulmaya başladı (Kami 1931:35).

Osmanlı'dan kalma köylerde, cumhuriyet sonrası kurgulanan ütopik temelli 'iyi, güzel, mutlu, sağlıklı' köy ve köylünün bulunamaması, Osmanlı'nın ilgisizlik ve yatırımsızlığına bağlanmaktadır. Onların tenvir edilmeleri gerekmektedir ki, cumhuriyet hükümetinin yaptığı şey de budur. Çünkü üretici olan ve "tüm milletin karnını doyuran" köylü bilinçli olduğu müddetçe, bütün 'memleketin yüzü gülecektir'. Tenvir edilmesi gereken köylerin tasviri devam etmektedir:

Öyle köyler bilirim ki ahalisi hiç uyanmamış. Hala atasından kalan sapanla toprağı süremeye çalışıyor. Kan tere batarak, sabahtan akşama kadar çapalayarak açabildiği yerleri görseniz emeklerine acırsınız. Böyle olduğu için midir nedir, köylü toprağı gözü gibi sever, evladına bakar gibi ona bakar. Çünkü ne de olsa karnını doyuran, sırtını giydiren, vergi borcunu hükümete ödeyen odur (Kami 1931:43).

Burada da yine tenvir edilmemiş olan köylüler ile tarımsal faaliyetlerindeki geriliklerinden hareketle, cumhuriyet sonrası ziraatte, toprakta, vergide, askerlikte gerçekleştirilen köycü devrimlerin önemi ortaya konmaya çalışılmakta; yurdu düşman esirliğinden kurtarmakla kalmayan cumhuriyet hükümetinin "*ilk iş olarak yurdun asıl sahibi olan köylünün elinden tuttu*"ğu (Rona 1940:18) belirtilmektedir. Aslında başlangıçta belirtilen, gerçekte olmayan, fakat 'olması gerekeni' anlatan şiirsel-lirik köy tasvirinin gerçek yüzü, bu son iki alıntıda görülmektedir. Bunun yarattığı hayal kırıklığı ise devrimlerin yaratmak istediği köy rüyasını gerçekleştirebilmek için, köy ve köylünün önce olumsuzlukları üzerinden dışlanmasını gerektirmektedir. Sonrasında ise köy ve köylülerin biz'in özüne dahil edilebilmeleri için, hiyerarşik bir zihniyet ve pozitivist bir aydınlanmacılığa da ışık tutabilecek biçimde, 'tenvir edilmeleri gerektiği' söylemi devreye girmektedir. Tenvir ve irşat edilenler, farklılıkları ortadan kalkmış bir biçimde homojen ve türdeş toplumun birer fertleri olabileceklerdir. Köylünün üzerindeki vergi-askerlik gibi yüklerin hafifletildiği, eğitim kurumları ile cahilliğin üzerine gidildiği, köylüye sosyal devlet ilkesi gereği pek çok yardımda bulunulduğu, "*köylünün seçtiği mebus ve reisicumhurun bütün yurdu dolaşıp, köylüyle baş başa vererek onları rahata kavuşturacak yolları aradığı*" da eklenmektedir.

Sonuçta *ötekileştirilerek dahil etme* denilebilecek bir politika ile "*gamsız, rahat ve dinç bir köylü*" yaratıldığı söylenmektedir. Kami'den (1931:44) köyün neden tenvir edilmesi gerektiğine ilişkin yapılan son alıntıda da benzer anlatımlar devam etmektedir:

> *Zavallı köylünün hayatı bunlarla (geleneksel yöntemler) dolar. En sonunda eline geçen de nedir? O kadar zahmete göre hiç! Onu kullanmasını da bilmez. Hastalansa ilaç alacağına üfürükçülere okutur. Akıl hastalığının sebepleri meydandadır, onu görmez. Lağımları açıkta akar ve kokmuş sular…bunları köylü görmez, çünkü o zavallı ne parasını ne de sıhhatini korumasını bilir*

Dikkat edilirse, köycülük temelli bakış açısına aslında köylünün 'küçük görülmesi' zihniyetinin biraz da olsa hakim olduğu söylenebilir. Çünkü bu alıntılarda, cumhuriyet sonrası tasavvur edilen ve kurgulanan köy ve köylü gerçek hayatta yoktur. Adeta bir hayal kırıklığı ve hayal kırıklığına bağlı bir kırgınlık ve dolayısıyla olumsuzlama duygusu, küçük de olsa kendisini hissettirmektedir. O halde yapılması gereken, bu '*zavallı insanların*' aydınlatılması ve bunun kaçınılmazlığıdır. Nitekim, köylü ya da başkaca bir toplumsal kesim olsun, 'tenvir edilmesi gerekliliği' dile getirildiğinde, doğal olarak hiyerarşik anlamda tenvir edilecek olanın aşağıda, tenvir edecek olanın ise yukarıda yer alması gerekmektedir. Böylelikle toplumu oluşturan yurttaşların eşitliği, türdeşliği ve sınıfsızlığı bağlamında, köylünün de diğer toplumsal kesimlerden bir farkı olmadığı, bilakis üretici bir kitle olarak köylülerin daha da üstün, hatta 'milletin efendisi' olarak dile getirilmesi, aslında pozitivist bir bakış açısıyla 'aydınlanmış' ve 'aydınlanmamış' dikotomisi bağlamında; fakat gizli bir söylem olarak bir üstünlük üslubuna yol açmaktadır. İşte köylüyü tenvir edecek olanların başında öğretmenin rolü burada ortaya çıkmaktadır. "*Köy muallimi halkı tenvir ederek, köyün terakkisine ait işleri seve seve görmelerini temine çalışmağa mecburdur*" (Emin 1930:233:233) ve "*köy mektebinde muallim olmak bir zevk olduğu kadar da büyük bir hizmettir*" (Kami 1931:38) ifadelerinde görüldüğü üzere, muallimin köylüyü aydınlatması bir hizmet, bir mecburiyet, dolayısıyla bir vazife olarak ortaya konulmaktadır. Çünkü traktör kullanımı, ziraat bankasından kredi alma, kooperatif kurma, sigorta yaptırma vb. konularda köylüyü bilgilendirmesi

bakımından "*bizim böyle şeylere aklımız ermezdi. Yeni bir muallim geldi, söyliye söyliye ihtiyar* ***meclisini yola getirdi***" (Kami 1931:47) ifadesi, burada öğretmenin misyonerliği ile köylünün muhafazakarlığını da vurgulamış olmaktadır. Hatta "*köylüye bu kadar faydası dokunan muallim",* gece dersleriyle, okul çağını geçmiş ancak okuma-yazma bilmeyenlere okuma-yazma öğreten, mescidin bir tarafına kütüphane oluşturarak oraya çeşitli kitaplar getirten ve hatta günlük gazete aldıran, köylüye bunları okutma ve dolayısıyla bilgilendirme zevki ve sevgisi kazandıran, hatta sadece teorik bir takım bilgiler değil, arıcılıktan tavukçuluğa yeni ziraat usullerinden duvarcılığa kadar köylünün gündelik yaşamında ve ekonomik etkinliklerinde kullanabileceği pek çok konuda bilmedikleri şeyleri öğreten bir 'aydın' olarak anlatılmaktadır.

Devrimin bir misyoneri olarak öğretmenin görevi sadece halkı bilgilendirmesi, eğitmesi, cehaletten kurtarması da değildir. Onun görevi, muhtara köy işlerinde bir nevi danışmanlık yapmak, yol göstermek; köyde tesanüdün yerleşmesi için köylüyü bilinçlendirmek, hatta muhtekir/madrabazları köye giremez hale getirilmektir. Çünkü öğretmen "*köylüye daima* ***akıl öğretmektedir***" (Abdülbaki 1929:96); "*köylülerin ileri gitmesi için ne lazımsa onlara öğret(mekte), Hükümetle olan bütün işlerin güçlüklerinde onlara akıl hocalığı yap(maktadır)*" (Sevinç 1931-32a:27). Daha da önemlisi, öğretmenin böylesine fedakarane çalışması sonucunda köylünün bilinçlendiği, maddi ve manevi dünyaya ilişkin bilgi ve görgüsünü arttırdığı, hatta kooperatifler ve sigorta şirketleri etrafında köylünün örgütlenerek yaşamaya başladığı vb. anlatılmaktadır. Diğer bir deyişle, öğretmenin girdiği, çalıştığı ve 'cehalet ortamı' olarak tasvir edilen köylerin, bir anda sihirli bir değnek dokunmuşçasına geliştiği ve aydınlandığı kurgusu görülebilir. Dolayısıyla köyle ilgili konuların hemen başında tasvir edilen ve tam da 'orda bir köy var uzakta, gitmesek de gelmesek de o köy bizim köyümüzdür' dizelerindeki üslupla anlatılan ve görülen değil, görülmesi istenilen pastoral köy tasvirleri ya da hayallerinin, öğretmenlerin misyonerce çalışmaları sonucunda, 'gerçekleştirilebileceği' hayal edilmektedir. "*Köylü için yapılan bütün hayırlı yardım ve çalışma, cumhuriyet hükümetinin başarılarındandır. Köylü artık yurdun asıl sahibi olduğunu anlıyor, yüzü gülüyor, köyler şenleniyor*" (Maarif Vekaleti 1939a:48) ifadesinde de, köylerin katettikleri başarının arkasında cumhuriyet

devrimleri olduğu hatırlatılarak, bir anlamda köylünün Kemalist devrimlere karşı borçlu ya da kendilerini 'vazife sahibi yurttaşlar' olarak görmeleri gerektiği mesajı aktarılmaya çalışılmıştır. "*İşte yavrum, biz daima menfaatimizi düşünen cumhuriyetimizi sevelim ve ona dört elle sarılalım. Cumhuriyetimizi siz yaşatacaksınız*" (Abdülbaki 1929:79) ifadesiyle de, devrimlerin sadece kent ve kentlilerin değil, fakat bir o kadar da köylülerin olduğu belirtilmektedir.

Aslında köy öğretmeninin çalışmaları sonucunda köy ve köylünün aydınlatılması ve medenileştirilmesiyle ulaşılan başarılara binaen Kami'nin (1931:57) şu ifadelerine bakılacak olursa, bu devrim misyonerliği görevinin sadece öğretmenlerden değil tüm gençlerden beklenildiği anlaşılacaktır: "*Sizin gibi hamiyetli, vatanını seven bir gençten bunlar hep sırasıyla beklenebilir*". Tam anlamıyla köycülük temelli bir ifadedir aslında bu. Nitekim devam eden sayfada da "*mektep mezunu hamiyetli bir genç, köy muallimliğinden böyle zevk alırsa, vatana, memlekete ne büyük hizmetler edebiliyormuş!*" denilmekte. Özellikle mektep mezunu gençlerin köy öğretmenliği yapmalarının istenmesinin altında, köylere devrim ilkelerini sokabilmek kadar, köyleri medeni hayatın içerisine sokmak da vardır. Nitekim Sevinç (1931-32a:41) bu durumu "*köyler için yapılması lazım gelen şeylerden birisi de oralara medeniyeti iyice sokmaktır. Medeniyet cemiyet hayatındaki ihtiyaçlardan kolayca, çabukça kurtulmak ve temiz, rahat bir yaşayış yaşamaktır*" biçiminde dile getirmektedir. Köyün medenileşmesi ise rejim için temel bir ihtiyaçtır. Çünkü ülke nüfusunun sadece %20'sini teşkil eden kentlerin medenileşmesi, devrimlerin yerleşebilmesi ve muasır medeniyet seviyesini yakalayabilmek için yeterli değildir. Bunun için köylerde okullar, okuma evleri açılmalı, oyun alanları açılmalı, zirai aletler alınmalı, daha da önemlisi, köylülerin köy öğretmenleri başta olmak üzere, mektepli gençler, köy katipleri ve diğer memurlarca medenileştirilmeleri gerekmektedir.

Köyü diğer yerleşim yerlerinden ayıran bir önemli nokta da 'tesanüt'[46] kavramı bağlamında ortaya konulmaktadır. Tesanüt "*insanların*

[46] Genellikle kitaplarda 'tesanüt, işbirliği ve işbölümünün' birbiri yerine kullanıldığı ve hatta bazen bu kavramların birbiriyle karıştırıldığı görülmektedir. Bkz. A. Kami'nin 4. sınıf 1931:19.

birbirine dayanmasına, yardım etmesine, bir arada iş görmesine…derler…her işte birbirinin daima yardımcısı olan aile mesut bir ömür sürer…eğer iki kişi bir sevinci paylaşırsa bu sevinç iki kat olur. Eğer iki arkadaş bir kederi bölüşürse bu keser yarıya iner" (Sevinç 1931-32a:13; Kami 1931:20) biçiminde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla tesanüt sadece maddi anlamda işlerin değil, manevi olarak duyguların da paylaşılmasını gerektirir. Köy ve köylünün bir taraftan lirik-pastoral anlatımı, diğer yandan da ekonomik ve askeri anlamda en büyük ve neredeyse tek işgücü kaynağı olarak görülmesinin yanı sıra, tesanütün kaçınılmazlığı da köycü söylemin temelidir. Birlikte yaşamanın, işbirliği ve dayanışmanın doğal bir sonucu olarak sunulan tesanütün, adeta köy yaşamını kasaba ve kent yaşamından ayıran temel bir özellik olarak ortaya konulduğu söylenebilir. Kimsenin yalnız yaşayamayacağı söylendikten sonra köy hayatından iş hayatına kadar tesanütün kaçınılmazlığı, birlikte ve beraberce çalışmanın zorunluluğu, kitaplarda sıklıkla dile getirilen bir mesaj niteliğindedir. Aslında bu durum, toplulukçu ve solidarist bir toplum düşüncesini, daha da önemlisi mütesanit bir yaşantının benimsenmemesi halinde köy yaşamının imkansızlığını çocuk ve gençlerin zihnine işleyecek derecede yeniden ve yeniden dile getirmektedir.

"*Tesanüt ne büyük kuvvet ve tesanütle ne kadar güç işler kolayca yapılıyor. Siz de müşterek ihtiyaçlar karşısında biribirinize tutunun; tesanütle çalışın!*" (Abdülbaki 1929:34). Herkesin dayanışma içerisinde ve bir bütün olarak, kendinden ziyade bu toplum için çalışması gerektiği, çünkü bireysel çalışmaların sonuçta bireylerin ortaya koyduğu birlikteliklere hizmet ettiği, bu tür ifadelerde gizlidir. Tesanütün köylüler için kaçınılmazlığı ise temelde 'imece' usulü bağlamında harman kaldırmaktan, köye su getirmeye, birleşip ortak tarım aletleri almaktan kooperatif ve sigorta örgütlenmelerine kadar birlikte çalışmayı gerektiren pek çok konuda dile getirilmektedir. Ancak tesanütün asıl dile getirildiği konu, köy ve köylünün temel işi olan ziraat yani çiftçilik alanındadır. Çünkü köylü, bütün şehirleri ve yurdu doyurmaktadır, dolayısıyla yurdun her şeyden evvel bir çiftçi yurdu olduğu açıktır. Bu nedenle de "*kolumuzun ve kafamızın emeğiyle durmadan, dinlenmeden, köyümüzün zenginliği, iyiliği, güzelliği için çalışmalıyız*" (Ermat ve Ermat 1943:29) türünden köycü bir söylemin de kitaplardaki

metinler arasına sıkıştırıldığı belirtilmelidir. Tesanüt temelinde köylerin her şeyi devletten beklememeleri gerektiği, tesanüt içerisinde çalışıldığı vakit köyün dışarıya ya da hükümete çok fazla bağlı kalmadan pek çok işin üstesinden gelebileceği mesajı da köyde tesanütün anlatıldığı cümlelere gizli ya da yan anlam olarak içerilmiştir. Kasabalar köylerden, şehirler kasabalardan ve büyük şehirler de şehirlerden daha büyük ve daha kalabalık olduğu için tesanütün aslında niteliği değişmek ve işbirliğinden işbölümüne dönüşmek suretiyle, giderek büyük ve daha zorunlu bir hale geldiği de belirtilmektedir (Abdülbaki 1929:26-38). Çünkü tesanütün en küçük cemiyetten en büyük ve medeni cemiyetlere kadar her yerde var olduğu (Abdülbaki 1929:40-41) hatırlatılmaktadır. Cemiyet, ailelerin birleşmesiyle ortaya çıktığına göre, bu değerlerin daha küçük yaşlarda aile içerisinde öğrenilmesi de gerekmektedir.

Son olarak da kasaba ve kent yaşamının, köylerden farklılıklarına bakmak gerekir. Kasaba-kentler ile köylerin farklılığı birkaç farklı konuda sıralanmaktadır. Örneğin, *evlerin yapı farklılığı* (köylerde tek katlı ve genelde kerpiç, kasaba ve kentlerde ise yüksek katlı beton binalar), *nüfus yoğunluğu* (köylerin sakinliği ve nüfusun azlığına karşın kentlerin nüfusça kalabalık oluşu), *zamana göre yaşam* (köylerde 'zaman' kısıtlaması altında olmaksızın yaşam, ancak kasaba-kentlerde her şeyin zaman ve saat mefhumu etrafında gerçekleştirilmesi), kasaba-kentlerin aksine köylerde parklar gibi *kamusal dinlenme mekanları*nın yokluğu, kasaba-kentlerde köylere nazaran *dilek ve isteklerin çeşitliliği* ve *yaşamın pahalılığı* bu farklılıklardandır. Ancak en önemli fark, şüphesiz medeni yaşam kurallarında ortaya çıkmaktadır: "*Köyde iş elbisemizle, boyunbağsız dolaşırsak kimse ayıplamaz. Çünkü hemen bütün günümüz tarlada geçer, köylü bizi hoş görür. Fakat kasaba ve şehirde yaşıyan insan; buralarda çok temiz giyinmek, boyunbağı kullanmak, sık sık tıraş olmak zorundadır*" (Maarif Vekaleti 1939a:52-53). Ayrıca pek çok farklılığın temelde, kasaba-kentler ile köylerin ekonomik geçim kaynaklarının farklı olmasına bağlanmaktadır. Çünkü ekonomik anlamda köy tarımın merkezi, kasaba-kentler ise ticaret ve sanatın merkezidir (Kami 1931:14). Bu da özellikle işbölümü, nüfus, iş/meslek türleri, zaman gibi pek çok farklılığın, dolayısıyla iki farklı yerleşim birimi arasındaki farklılıkların ekonomik temelli olarak anla-

tılmasına yol açmaktadır. İşbölümü, birlikte yaşamanın ve ortak ihtiyaçların kaçınılmaz bir kuralı olarak anlatılmaktadır ki, buradan ulaşılan nokta ise birlikte yaşamak kadar o birlikte yaşamanın ortaya koyduğu kurallar ve görevler olduğudur. Herkes bu birlikte yaşamaktan doğan işbölümü kurallarına uymalı ve herkes üzerine düşen görevi yerine getirmelidir (Abdülbaki 1929:18-24).

c) Devrimlerin Meşrulaştırılması

i) Meşrulaştırılma Sürecinde Lider Kültü

Erken cumhuriyet döneminin ikinci yarısına ilişkin olarak ortaya konulan, '*gerek devrimlerin gerekse rejimin meşrulaştırılması sürecinde Atatürk isminin daha yoğunlukla kullanıldığına*' ilişkin hipoteze bakıldığında görülmektedir ki, Kemalizm ya da Atatürkçülük ifadesi ders kitaplarında neredeyse yok denilecek kadar azdır. Sadece '*Kemalism'* biçiminde ve üç kez geçen bir kullanım olduğu, bu ifadenin ise tarih kitaplarında Kemalist altı ilkenin *Kemalism* adıyla zikredildiğinin belirtilmesi maksadıyla geçmektedir. Atatürk ismi ise farklı sıfat ve isimler altında gerek tarih gerekse yurt bilgisi kitaplarında yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Ancak Atatürk isminin İnönü döneminde daha yoğun olarak kullanıldığına dair hipotez net bir biçimde doğrulanamamıştır. Çünkü her iki ders kitabı grubu birlikte değerlendirildiğinde, Atatürk'ten bahsediş yoğunluğunun Atatürk döneminde ki 0,20624'lük yoğunluk puanından, İnönü dönemindeki 0,18464'lük yoğunluk puanına gerilediği açıktır. İnönü isminin kitaplarda bahsediliş yoğunluğu ise Atatürk ismi ve yüceltici sıfatlarından yaklaşık 13 puan daha az olduğu açıktır. Ancak dikkat çekici olan nokta, Atatürk döneminden İnönü dönemine geçişte Atatürk isminin kullanım yoğunluğunun 2 puanlık gerilemesine karşın, İnönü isminin kullanımında söz konusu geçiş sürecinde yaklaşık 4 puanlık bir artış göstermesidir. Ayrıca Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyet sonrasında önemli roller üstlenen diğer askeri kadroya İnönü döneminde yer verilmediğinin de belirtilmesi gerekir.

Tablo 22: Rejimin Meşrulaştırılmasında Lider İsimlerinin Kullanım Yoğunluğu

	Atatürk		İnönü		Atatürk Genel	İnönü Genel
	Tarih	Y. B.	Tarih	Y. B.		
Kemalism	0,00028	0,00000	0,00021	0,00000	**0,00028**	**0,00021**
Atatürk	0,13280	0,07344	0,06643	0,11821	**0,20624**	**0,18464**
İnönü	0,01246	0,00447	0,00533	0,05172	**0,01693**	**0,05705**
Fevzi Paşa	0,00222	0,00099	0,00000	0,00328	**0,00321**	**0,00328**
Kazım Paşa	0,00069	0,00050	0,00000	0,00000	**0,00119**	**0,00000**
Diğer Paşalar	0,00152	0,00000	0,00000	0,00000	**0,00152**	**0,00000**

Atatürk ile ilgili yapılan açıklamalara geçmeden evvel Atatürk'ü tanımlamakta kullanılan sıfatlara bakılacak olursa, ortaya çok uzun bir liste çıktığı görülecektir. Bunların bir kısmı, örneklendirilmek adına zikredilirse; "*vatanını çok seven, büyük bir asker, büyük kurtarıcı, ebedi şef, büyük baş, yurdunu canından çok seven asker, yüce kahraman, büyük adam, yüce Türkoğlu, dünyanın en büyük askeri, dünyanın en büyük idarecisi, yaratıcı-kurucu-koruyucu büyük adam, yeryüzünün en büyük adamı, milli kahraman, ulusun başı, Türk nesillerinin inan ve ülkü babası, Türkün büyük oğlu yüce Gazi, ulusun kurtarıcısı, büyük başöğretmen, milli reis, büyük reis, milli Türk kahramanı, Gazi Hazretleri, halaskar Gazimiz, büyük rehber, kahraman kumandan, kahraman paşamız, cesur kumandan, istiklal kahramanı, Türkiye Cumhuriyeti'ni ileri götürmek için gece gündüz çalışan, cihan tarihinde hiçbir devlet adamının yapamadığı şeyleri yapan, memleketi cahillikten ve esirlikten kurtaran, Bozkurt*[47]*, büyük deha, milli Türk kahramanı, kahraman ve büyük Türk, aleme şan veren, Mustafa Kemal Hazretleri, Gazi Mustafa Kemal, milleti kurtaran, büyük Gazi, büyük ve eşsiz baş, Türk milletini ölümden kurtaran, milleti eski zincirlerinden kurtararak medeniyet yolunda yürüten, bu vatanın büyüğü, Anafartalar kahramanı, büyük başkumandanımız, sevgili yüce Gazimiz, Gazi babamız, büyük Türkoğlu Mustafa Kemal, aslanlar gibi çarpışan, Türkün gözbebeği, fedakar, milleti kurtarmaya ant içen, cumhuriyeti kuran, sevgisi gönlümüzde yaşayan Atamız, Türkiye'nin çarpan kalbi, dünyadaki bütün Türklerin gözbebeği, en büyük, Türk tarihinin en büyük adamı, eski düşünceleri*

[47] "Türk efsanelerindeki Bozkurt lazımdı. Bu Bozkurt Mustafa Kemal oldu" (Ekrem-Halit 1930:41).

ortadan kaldıran, gençliği bağlayan zincirleri kıran, şarktan karanlıkları koğan güneş başlı bir varlık, Türkiye'nin en büyük evladı, eşsiz kahraman, halis Türkoğlu, muzaffer Gazi, ulu Gazi, Gazi'nin kerameti, cumhuriyeti yaratan, memleketi kılıcıyla kurtaran, düşmanı ezen, vatanın büyük kurtarıcısı, kudretli kurucu, büyük milli reisimiz, ulu Gazi hazretleri, eşsiz deha, Türk kudretinin mümessili, Türk milleti ve milli kudretin timsali, Türk reisi, ateşli zekası fevkalade kabiliyeti, büyük bir asker olarak yaratılan, vatansever, milletsever, samimiyetli ve yüksek dirayetli, adalet ve hürriyet sevgisi, haksızlık ve fena idareden nefret eden, insanları sevk ve idare için yaratılmış adam, zekasının şiddeti, talakatinin kuvveti ve umumiyetle yaradılışının fevkaladeliği ile yüksek mevki kazanan, fıtraten demokrat, kibir ve azamet göstermeyen, her yolsuz emre her nizamsız harekete karşı mütecellit vaziyet alan, lider, vatanına ait büyük meselelerin cümlesine derin bir alaka gösteren, daima doğruyu söyleyen, hatalı fikir ve hareketleri gözünden kaçırmayan bunları açmaktan ve ortaya atmaktan çekinmeyen, Türkün müstakbel tarihi için büyük vazifeleri hamil olan büyük adam, ulvi dehası, dahi kumandan, emsalsiz kumandan, Türklüğün mukadderatına hakim bir deha, maharet ve dirayeti sayesinde ordusunu inhilalden kurtaran, Osmanlı ordusu ve Türk milletinin ümit bağlayıp kurtuluş yolunu açmasını beklediği adam, Türk milletinin tabii lideri, Türk milletinin fikir ve emellerine tercüman olan, hakimiyeti milliyenin en sadık hadimi, çelik bir irade, büyük evlat, keskin zeka ve nafiz nazarı, Gazi mürşit, inkılapların büyük yapıcısı, büyük milli reis, yüksek tevazu kahramanı, aziz Gazi, büyük rehber, fikir rehberimiz, ulu ruhlu Paşam, büyük çiftçi, kendi şahsı için para kazanmayı düşünmeğe vakti olmayan ve hiçbir zaman düşünmemiş bulunan Gazi, Türk milletinin büyük inanı ve yiğitliğini taşıyan kalbi, Türk milletinin en büyük başı, Türk milletini erkinliğine kavuşturan, büyük şef, büyük önder, parti şefi, hükümet şefi, kurtarıcı, öncü, milletin anlayış ve ihtiyaçlarını bilen, yenilikçi, büyük Türk, sözü özü doğru-geniş zekası-söyleyişi kuvvetli büyük adam, Türk milletinin içinden doğan büyük bir oğlunun yüksek aklı-sarsılmaz isteği-eşsiz kahramanlığı, büyük münci, büyük muallim…

Görüldüğü üzere, Atatürk'ü anlatmak amacıyla ders kitaplarında çok çeşitli sıfatlar, isimler ve unvanlar kullanılmaktadır. Bunların bir kısmı askerlik alanındaki kabiliyet ve başarılarına, bir kısmı idareci ve

lider kişiliğine, bir kısmı milliyetçi bir üslupla Türklük ve Türkçülüğüne, bir kısmı zeka-düşünce ve öngörü becerisine atıfta bulunurken, bir kısmı da onu doğrudan ilahlaştırır biçimde anlatmaya yöneliktir. Ancak bütün hepsi göz önünde bulundurulacak olursa, genel olarak bu isim ve sıfatların O'nu yüceltmeyi hedeflediği açıktır. Sadece bu tip sıfatlarla değil, doğrudan bir takım cümlelerle de Atatürk'ü yücelten ifadelere rastlamak olanaklıdır. Örneğin,

> *Onun asırların oyduğu karanlık uçurumların ölçüsüz derinliklerine ve bütün bir dünyanın gök gürültülerinden azgın uğultularla saldırışına ürpermeden ve kıpırdamadan bakan çelik parıltılı gözleri, ancak Türk milletine baktığı, Türk millerinin adı anıldığı zaman yaşarır (TTTC 1931c:171),*

ifadesinde Atatürk'ün, açıkça etten kemikten yaratılmış bir insan olmanın ötesinde farklı bir varlık olarak kurgulandığı görülebilir. Öyle ki, söz konusu ifade her ne kadar onun milliyetçiliğine ve milletseverliğine, aynı zamanda fedakarlık ve kahramanlığına bir atıf ve yurttaşlarının da en az onun kadar millet sevgisine, kahramanlık ve fedakarlık duygusuna sahip olması gerektiğine ilişkin olsa da, cümledeki üslup gereği Atatürk sanki 'milleti dışında herhangi bir şeye üzülmeyen, duygulanmayan, sevinmeyen' bir ruhla anlatılmıştır. Daha da önemlisi, bu ifadelerin 6-7 yaşlarında ilkokula başlayan ve 9-10 yaşlarında ilkokul dördüncü-beşinci sınıf yurt bilgisi kitaplarını okuyan çocuklarca ya da 13-14 yaşlarında ortaokul tarih kitaplarını okuyan gençlerce okunduğu düşünülürse, kullanılan üslup gereği Atatürk'ün doğa üstü bir varlık olarak ve kendilerinden çok uzak, erişilmez bir kişilik olarak algılanması ve O'nun kendilerine yabancılaşmasına yolaçabilecek duygunun ortaya çıkışı söz konusu olabilecektir. Oysa insanları seven ve onlara değer veren, çocukları seven ve birçok evlatlığı bulunan, içmeyi ve yemek sohbetlerini seven, sporu özellikle de yüzmeyi seven, okumayı seven, gezmeyi ve halkı ile birlikte olmayı seven, dans etmesini ve müziği seven, kısacası herhangi bir insan gibi, hatta ders kitaplarındaki onu anlatan ifadeleri okuyan pek çok çocuk ve genç gibi bir varlık olduğu, kısacası 'insan olarak' Atatürk imajını, kitaplardaki bu tür adlandırma, sıfat ya da cümlelerle okul çağı çocuk ve gençlerinin gözünde canlandırılabilmesi olanaksız gözükmektedir. Yine, O'ndaki millet sevgisini anlatmak amacıyla kaleme alınan şu ifadede de belli

bir ölçüde yüceltmeden bahsedilebilir: "*Güneş kendi alemine nasıl hakimse, millet sevgisi de Gazi'nin engin ruhuna öyle hakimdir. Kaynağı millet sevgisi olan o hakim irade, millet sevgisinin mahkumudur*" (TTTC 1931c: 171). Atatürk'teki millet sevgisi böylesine sık vurgulanırken, aynı zamanda O, milletiyle de özdeşleştirilmiş olmaktadır. İstanbul Hükümeti'ni temsilen Salih Paşa ile yapılan görüşmelere atfen; "*Salih Paşa, Mustafa Kemal'in **yani ulusun** istediklerini kabul etti*" (Su ve Duru 1933:176) denilmektedir ki, buradaki Mustafa Kemal'in isteklerinin ulusun istekleri olduğu, Mustafa Kemal demenin ulus demek olduğu, anlatılmaya çalışılmaktadır.

Kültür Bakanlığı'nın (1938a:30) tarih kitabında ve diğer birkaç tarih kitabında geçtiği üzere, Çanakkale savaşları sırasında yaralanışının "*…bir kurşun gelmiş, **K**ahramanımızın tam kalbinin üstüne vurmuştu. Fakat…**K**ahramanımız yine ayakta dimdik kaldı. Çünkü kurşun **K**ahramanın kalbi üstündeki saati parçalamış fakat Türk Milletinin büyük inanı ve yiğitliğini taşıyan yüreğe dokunmamıştı*" biçiminde anlatılışında da, sanki kurşun işlemez bir kişilikmişçesine bir dil kullanıldığı fark edilebilecektir. Maarif Vekaleti'nin *Tarih-III* (1933b:232-233) kitabındaki yüceltme ise daha da ilginçtir:

> *Gözleri gönüllerin içine kadar giriyor, oralara inanç sokuyordu. Kara haberlerle gözleri dönen, inancı sarsılan, umutsuzluğa düşen nice kimseler, onun gözlerine bakınca hemen değişiyorlar, karayı ak, geleceği aydınlık görüyorlardı; bükülmüş belleri doğruluyor, iğilmiş başları yukarıya kalkıyordu. Gazi'nin bir sözü, koca bir milleti yerinden sıçratıyor, ateşe saldırtıyor, ona her şeyi kazandırıyordu.*

Aslında burada kastedilen şey, O'nun umudunu hiçbir zaman yitirmeyen ve kendindeki umudu, başarı arzusunu, inancını milletine ya da askerlerine veyahut birlikte çalıştığı diğer insanlara aşılamadaki ve ikna konusundaki kabiliyetidir. Ancak kullanılan üslup gereğidir ki Atatürk, adeta ölüyü dirilten, gözleri görmeyen ya da beli bükülenleri iyileştiren bir peygamber gibi sunulmuştur. Sevinç'in (1931-32a:37) *Yurt Bilgisi-IV* kitabında ise peygambere benzedilişi, yorumla çıkartılacak bir şey değildir artık, çünkü açıkça peygamber gibi zikredilmiştir: "*Trablusgarp kumlarında, Anafarta tepelerinde muazzam bir kartal*

gibi düşmanları parçalarken seyrediyoruz. Kudüs vadilerinde bir ***peygamber*** *gibi dolaştığını görüyoruz…*".

Aşağıdaki ifade de ise iki önemli noktayı görmek olanaklıdır. Birincisi, Muhammed sadece bir dinin peygamberi olarak değil, adeta bir devrimci kimliğiyle ortaya konulmuştur. Bu devrimci kişiliğin hedefi ise Arapların medenileşmesi ve Arap medeniyetinin ilerlemesi doğrultusundadır. İkinci önemli nokta ise, Muhammet'ten sonra O'nun devrimci kişiliğinin özünün anlaşılamayışı ve halifelerin (Araplardan Osmanlı'ya kadar) o ruha değil şekli anlamda dine bağlı kalmalarıdır ki, bu noktada da halifeliğin eleştirisi söz konusudur. Daha da önemlisi bu devrimci yönün ve her türlü zorluğa, engele rağmen içtimai alanlarda tekamül doğrultusunda devrim yapmak gerekliliğini anlayanın, cumhuriyet idaresi olduğunu söylemekle de rejimin, laiklik ilkesi temelinde dinsizlik yapmadığının, bilakis Atatürk'ün önderliğinde, Muhammet'teki devrimci ruhun anlaşılarak ve özümsenerek topluma tatbik edildiğinin anlatılmaya çalışılmasıdır.

> *Muhammed gerek dini meselelerde, gerek içtimai hususlarda bir ıslah yapmak lazım geldiği zaman, kendisi hiçbir şeyle bağlı görmemiştir. Daima tekamüle doğru yürümüştür. Ölüm, bu tekamülü birden bire kesti. Muhammet'ten sonra İslam aleminde görülen durgunluk ve tedenni sebebi Muhammet'te değil, onun haleflerinin Muhammed'in mesleğinin ruhunu değil, metnini almalarında aramalıdır. Bu büyük hakikat ancak Türkiye Cumhuriyeti devrinde hakkile idrak edilmiş ve icabatı yapılmıştır (TTTC 1931b:118).*

Ancak Atatürk'ün böylesine yüceltiliyor olmasına karşın, onun diğer totaliter ideolojilerde olduğu gibi basitçe bir diktatör tavrı sergilemediği, böylesi bir kişilik içerisinde olmadığı ya da böyle bir beklentisinin bulunmadığı da belirtilmiştir. Şöyle ki, Yunanlılarla büyük savaş öncesinde bütün yetkilerin Meclis yerine Mustafa Kemal'de toplanmasına rağmen "*muvakkat diktatörlük demek olan bu vaziyetten düşman istilasına karşı durmak için lazım gelen tedbirleri almaktan gayrı hiçbir hususta, istifade etmedi…bazen husumet eseri olarak ortaya atılan* ***diktatörlük emel ve arzusundan münezzeh olduğunu fiilen gösterdi***"ği (TTTC 1931c:96) ifade edilmiştir.

Yaşamdaki tek gayesinin milleti ve devleti için çalışmak olduğu belirtilmekte ve bu amaçla Atatürk'ün millet için yaptıkları tek tek anlatılmaktadır. O'nun kimi zaman köylü ve işçilerin arasında onların dertlerini dinlerken, kimi zaman da ordunun hazırlarını incelerken görülebileceği belirtildikten sonra; "*Biz uyurken o, bizim için uyanıktır; her iyiliği ilk düşünen, her tehlikeyi ilk sezen odur*" (Kültür Bakanlığı 1938a:15) denilmekte ve eğer Ata'sı böylesine çalışıyorsa, milletten beklenilenin de Ata'sına layık olabilmek için en az O'nun kadar fedakarlık ve özveri göstermesi, millet ve devlet için çalışması gerektiği mesajı verilmeye çalışılmaktadır. "*Ne kadar çok çalışmış olduğu ne iyi anlaşılıyor. Hangi babayiğit onun gördüğünü görebilmiş, yaptığını yapabilmiştir…Mustafa Kemal'in Türk milletine bugünkü istiklalini, şerefini, büyüklüğünü, yüksekliğini vermek için…*" (Maarif Vekaleti 1933b:207) ifadesinde de yine benzer bir anlam bulmak olanaklıdır. Bu noktada O'nun, dolayısıyla da cumhuriyet idaresinin eski düzenle karşılaştırması devreye girmektedir:

> *Eskiden padişahlar büyük saraylarda yaşarlardı. Fakat yurda, millete en ufak bir hizmette bile bulunmazlardı. Sarayları büyüktü, fakat kendileri küçük düşmüştü. Atatürk evi ise küçüktür, fakat kendisi ve hizmetleri yalnız yurdumuzu değil, bütün dünyayı dolduracak kadar büyüktür (Kültür Bakanlığı 1938a: 90).*

Atatürk'te vurgulanan diğer bir nokta ise O'nun Türklüğüdür. Nitekim "*halis Türkoğlu Türktü. Türklüğün bütün iyi vasıf ve sıfatları ve enerjisi kendisinde ziyadesiyle vardı…harpte yararlılıklarıyla yüksek bir asker olduğunu göstermişti*" (Danışman 1939:26) anlatımıyla O, her şeyiyle kendini milletin kurtuluşuna ve geleceğini kurtarmaya adamış bir yurttaş olarak sunulmaktadır ki, bu sunum, bütün yurttaşların O'nu örnek alıp, vatan ve millet için kendisine verilen vazifeleri yerine getirmesi gerektirdiği biçiminde okunabilir.

Atatürk'ün bir takım kişisel özelliklerine ilişkin pek çok ifade de bulunmaktadır, ders kitaplarında. Özellikle Su ve Duru'nun (1945) *Tarih-III* adlı kitabında Atatürk ile ilgili bazı ifadelere bakıldığında, haksızlığa dayanamadığı ve hakkaniyetli-adaletli yönünü ortaya koymak üzere, "*hocanın biri haksız yere bir değnek vurduğu için, Mustafa Kemal burayı bıraktı…çok zeki, kabiliyetli bir çocuk olduğunu göster-*

di" (sayfa 158); zeka ve kabiliyetini göstermek üzere "*kendisindeki zekayı, kabiliyeti gören matematik öğretmeni… ona Kemal adını taktı*" (sayfa 118); liderlik yönüne işaret etmek üzere "*bütün okullarda arkadaşlarının ilerisinde bulunuyordu*" ya da "*öğretmenleri…kendisine karşı öğretmen gibi değil arkadaş gibi davranıyorlardı*" veya "*sözü, özü doğru idi. Düşündüğünü korkmadan söyler, Abdülhamit idaresini haklı olarak çekiştirirdi. Ama, bütün arkadaşları kendisini çok sevdikleri, çok saydıkları için, kimse onu ele vermeye kalkışmadı*" (sayfa 159) yahut "*alay arkadaşları ona candan bağlanmışlardı. İnsanları alıp sürüklemeyi bilen büyük bir adam olarak yaratıldığı görülüyordu. Onun yanında kendilerinin küçüklüğünü görenler onu yine ekemediler*" (sayfa 161) ifadeleri; adalet ve hürriyetçi fikirlerini göstermek üzere "*…adalet ve hürriyet sevgisini, haksızlığa, kötü idareye karşı tiksinme duygularını aşıladı…*" (sayfa 161); devrimci yönüne ilişkin olarak "*ölmüş sanılan bir ulusu dirilten ve ona yeni ve tam bir istiklal ile uluslar arası en şerefli bir yer kazandıran Atatürk…*" (sayfa 169) ve "*…Mustafa Kemal gibi yaratıcı, kurucu ve koruyucu büyük bir adama rastladınız mı? Hayır. On binlerce yıllık şanlı bir geçmişi olan Türk ulusudur ki, kendi içinden Atatürk gibi bir oğul yetiştirdi*" (sayfa 215); milletseverliğini göstermek üzere "*canı gibi sevdiği askerlikten istifa etti; bunu bütün ulusa bildirdi. Artık yalnız kendi vicdanına güvenerek* ***milli vazifesine*** *başladı*" (sayfa 172), "*Türk yurdunu korumak ve kurtarmak için…hangi babayiğit onun gördüğünü görebilmiş, yaptığını yapabilmiştir. Mustafa Kemal'in Türk ulusuna bugünkü istiklalini, şerefini, büyüklüğünü, yüksekliğini vermek için daha ne büyük işler yapmış olduğunu…*" (sayfa 188) belirten ifadelerin, kişilik bazında da Atatürk'ü yüceltmeye yönelik anlamlarla yüklü olduğu söylenebilir.

Atatürk konusuyla ilgili olarak belirtilmesi gereken son bir nokta ise, Atatürk'ün devrimlerin meşrulaştırılmasında araçsal önemine ilişkindir. Diğer bir deyişle, genelde önemli bir takım düşünceler, özellikle de yeni bir takım fikirler ortaya konulduğunda bunların meşrulaştırılabilmesi için Atatürk'ün o konudaki sözlerinden destek alınmaktadır. "*…(H)angi işler yapılacağını, neler yapıldığını anlamak için, daima Atatürk'ün sözlerini okumalıyız*" (Su ve Duru 1945:262) ifadesiyle, bir anlamda Atatürk üzerinden meşrulaştırmaya gidilmektedir. Özellikle Kurtuluş Savaşı yılları ve cumhuriyet tarihi ile ilgili bölümlerde hangi

devrimin ne amaçla yapıldığı, devrimden önceki durumun portresi çıkartılarak ve devrimlerden sonra ne gibi gelişmeler yaşandığı Atatürk'ün nutkundan, diğer bir deyişle, doğrudan Atatürk'ün ağzından anlatılmaktadır. İzlenen bu üslup, 'Atatürk düşünmüşse/söylemişse/ yapmışsa doğrudur' ön kabulünü yaratabilmekte, bu ise gizli ya da açık ideolojik söylemin veyahut devrimlerin sorgulanmaksızın doğruluğunun kabul edilmesini gerektirebilmektedir.

İşte yukarıda Atatürk'ün yüceltilmesine yönelik ifadelerin önemi de burada önem kazanmaktadır. Diğer bir deyişle, devrimci kadronun diğer liderlerinin ön plana çıkartılmayışı ya da yüceltilmeyişi, fakat özellikle Atatürk'ün kısmen de İnönü'nün anlatımı, devrimlerin/resmi söylemin meşrulaştırılabilmesi içindir. Yoksa basitçe Atatürk'ün kişilik olarak yüce bir insan kurgusuyla ortaya konulmasının başkaca bir amacı olmasa gerektir.

İnönü için kullanılan sıfatlara bakıldığında ise, bunların Atatürk için kullanılanlara nazaran hem yoğunluk itibariyle daha az, hem de yüceltici sıfatların daha sınırlı olduğu görülmektedir. En çok zikredilen sıfat 'milli şef' olup, diğerleri ise *metanet ve dirayeti, büyük komutan, Atatürk'ün değerli çalışma arkadaşı, Türk istiklalini kurtaran, halkçı şefimiz, milli şef, Türk ulusunu dünyaya tanıtan, büyük bir kahraman, Kahraman, Türkü kurtaran, dünyalara bedel şanlı komutan, değişmez genel başkan, sevgili babamız, Lozan'ı kazandıran, Türk milletini dünyaya eşsiz bir devlet olarak tanıtan, bizi her gün biraz daha yükselten, açtığı nurlu yol, büyük kurtarıcı, değerli paşamız*, gibi sıfatlardır. Burada daha çok Atatürk'ün çalışma arkadaşı oluşuna, Lozan antlaşmasındaki başarısına, asker kişiliğine ve halkçılığına vurgu yapıldığı görülebilir. Fevzi Çakmak ise sadece 'kahraman' ve 'değerli asker' gibi asker kimliği ile anılırken; Kazım Paşa ve diğerleri hakkında ise bu tip sıfatların kullanımının tercih edilmediği saptanmıştır.

ii) Diğer Meşrulaştırma Araçları

Rejimin meşrulaştırılması sürecinde kullanılan temel referanslar olarak *Kurtuluş Savaşı, izcilik, CHP ve altıok, halkevleri ve odaları, bayrak-bayram-tören ile halk için faydalı araçların* (gazete, dergi, konferans, tiyatro, sinema vb) *kullanım yoğunluğunun, İnönü döneminde daha yüksek olduğuna dair hipotez* büyük ölçüde doğrulanmış-

tır. Nitekim tablo-23'ten de anlaşılacağı üzere, bütün kategorilerin İnönü döneminde kullanım yoğunlukları, Atatürk dönemine göre daha yüksektir. Bunlar arasında özellikle Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık ögesi ile izcilik, CHP-altıok, halkevleri ve halk odaları ile halk için faydalı araçların kullanım yoğunlukları İnönü döneminde, Atatürk dönemine oranla açık bir biçimde daha fazladır.

Tablo 23: Rejimin Meşrulaştırılmasında Kullanılan Araçlar

	Atatürk		İnönü		Atatürk Genel	İnönü Genel
	Tarih	Y. B.	Tarih	Y. B.		
Kurtuluş Savaşı ve bağımsızlık	0,02160	0,04466	0,00882	0,09933	**0,06626**	**0,10814**
İzcilik	0,00000	0,00099	0,00021	0,00985	**0,00099**	**0,01006**
CHP-altıok	0,01426	0,00000	0,00656	0,08291	**0,01426**	**0,08947**
Halkevleri ve odaları	0,00000	0,00000	0,00000	0,04679	**0,00000**	**0,04679**
Bayrak-bayram-tören vb	0,00803	0,02779	0,00738	0,03858	**0,03582**	**0,04596**
Halk için faydalı araçlar	0,00000	0,00992	0,00000	0,02052	**0,00992**	**0,02052**
TOPLAM	**0,04390**	**0,08336**	**0,02296**	**0,29798**	**0,12726**	**0,32094**

CHP'nin, özellikle de türdeş ve sınıfsız bir toplum tasavvuru konusunda oldukça önemli bir role sahip olduğuna daha önceki sayfalarda değinilmişti. O yüzden, parti ile sınıfsız, türdeş ve homojen bir toplum yaratma hedefi arasındaki ilişkiler üzerinde burada çok fazla durulmayacaktır. Şu kadarını söylemek gerekir ki, partinin bütün mesaisini "*bütün sınıfların terakki ve saadet vasıtalarını temine hasrettiği*" (TTTC 1931c:173), dolayısıyla toplumu oluşturan kesimlerden birini ya da bir kısmını diğerlerine tercih etmediği, çünkü toplumun bu biçimde bir takım sınıflardan oluşmadığı, türdeş, homojen bir yapı sergilediği ifade edilmektedir. Diğer taraftan CHP, basitçe bir siyasi parti olarak da görülmemektedir. Bu konuda Atatürk'ten aktarılan "*fırkamıza adi politikacılık atfedenler, nankör insanlardır. Memleket mütesanit bir vahdete muhtaçtır. Alelade politikacılıkla milleti parçalamak hıyanettir*" (TTTC 1931c:174) sözü kanıt olarak gösterilebilir. Çünkü partinin kadrosu "*bütün bir millet efradıdır*". Nitekim, partinin program ve planlarının da "*şu veya bu sınıf ve zümre için değil, bütün millet için, milletin yeni ve ebedi hedefi olan medeni yükselme yolunda memleket aşkı ile çalışacak bütün vatandaşlar için altında toplanılacak bir milli bayrak olarak*" (TTTC 1931c:178) yapıldığı ifade edilmektedir. Hatta Atatürk'e hitaben seslenilirken kullanılan, "*sen yalnız bir şahıs değil,*

bütün bir milletsin. Senin ***şahsın, fırkan bütün milletin şahsı ve fırkasıdır***" (TTTC 1931c:178) ifadesi de partinin, sınıfsız ve türdeş toplum idealini yansıtacak biçimde formüle edildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

CHP'nin dile getirildiği noktalardan biri de devlet ve partinin aynı şey olduğuna ilişkindir. Örneğin Taşkıran (1941:145), altı temel ilkenin esas prensipler olduğunu ve bu sıfatların aynı zamanda devletin vasıfları olduğunu ve Anayasa'ya da girmiş bulunduğunu söyleyerek dile getirmektedir. Ayrıca partinin köylere, mahallelere kadar yayıldığı, bu nedenle de partinin dilek ve düşüncelerinin aslında halkın dileği ve düşüncesi anlamına geldiği söylenmektedir. Her ne kadar parti 'devrimci kadro, valiler ve devletin diğer resmi görevlileri' tarafından yönetiliyorsa da partinin halka mal edilebilmesi için, partinin Türk halkı ve milletinin öz malı olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Ayrıca halkevlerinin de yine parti tarafından halka ***bağışlandığı***, bu ***hayırlı kültür kurumu*** içinde çalışma fırsatını ***bağışlayan*** (!) *partiye* ***candan bağlı*** olunduğu (Rona 1940:27) belirtilmektedir. Görüldüğü üzere, gerek parti gerekse onun *bağışladığı* halkevleri birer kültür kurumları olarak ve halkı, onun içinde çalışmaya seferber ederek, bu kurumların aslında devletin birer ideolojik aygıtları oldukları da kabul edilmiş olunmaktadır.

CHP, aynı zamanda milli mücadelenin partisi olarak ifade edilmektedir. Partinin milli mücadele ile özdeşleştirilmesine ilişkin söylemin ise ilk kez 1927'de Atatürk tarafından söylendiği belirtilmelidir: "*...Fırkamız geçen ıstırap seneleri içinde milletimizin hayatı ve şerefi için gösterdiği yüksek azim ve iradenin mümessili olarak bundan dokuz sene evel meydana çıkmıştı...*" (TTTC 1931c:170). Milli mücadele ile özdeşleştirilen ve ülkeyi düşman işgalinden kurtaran parti olarak ele alınan CHP, aynı zamanda devrimin medenileşme projesinin de örgütlü bir kurumu olarak görülmektedir. Nitekim partinin temel amacının "*kölelik zincirine boynunu kaptırmak tehlikesinden kurtulmuş olan Türk milletini, medeniyet safında layık olduğu mevkie, yani en ileri sıraya götürmek ve yükseltmek için teşkilatlandırmak*" (TTTC 1931c:174) olduğu belirtilmektedir.

CHP aynı zamanda köylüyü rejime entegre etmekle sorumlu bir ideolojik devlet aygıtıdır. "*…(F)ırka teşkilatının köylere kadar teşmil*

edilmiş ve bütün devlet siyasetine köylünün ve köy fırka kongrelerinin temel tutulmuş olması... köylüyü siyasi haklarını kullanmağa davet etmiş 'milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik' vazifesini üzerine almış oluyordu" (TTTC 1931c:170).

Halkevleri de aslında en az parti kadar devletin ideolojik aygıtı gibi işlemektedir. Nitekim halkevlerinin "*yurdun her köşesinde gençliği ve halkı bir kültür kaynaşması, bilgi, görüş ve karşılıklı sevgi ile biribirlerine bağlamak ve ilerletmek üzere*" kurulduğu, küçük yerlerde ise halk odalarının bu amaçla açıldığı belirtilmektedir. Görüldüğü üzere halkevleri, partinin bir yan kolu olarak çalışmakta ve bir anlamda halkı, türdeş bir toplum yaratma ideali doğrultusunda biçimlendirmekte ve manipüle etmektedir. Kültür kaynaşması ifadesiyle, (bütüncül olarak düşünüldüğünde), aslında halkın farklı kültürel yapı ve kimliklerden geldiğinin farkında olunduğu, bu farklılıkların ortadan kaldırılarak, düşünce, yaşayış ve bilgide imtiyazsız, sınıfsız, türdeş bir toplum yaratılmasının hedeflendiği söylenebilir. Nitekim halkevlerinde yapılan aktivitelerden 'dil, edebiyat şubesi'nin özellikle genel ve milli bilgiyi yükseltmeye yarayacak araştırma, konuşma ve konferanslar yapmakla (Taşkıran 1941:146) sorumlu kılındığı söylenmektedir ki, buradaki 'milli bilgi' ifadesinin kullanımı ilginçtir. Nitekim 1980 sonrasında '***milli*** tarih, ***milli*** coğrafya' dersleri düşünüldüğünde milli bilgi ile bunun mu kastedildiğinin düşünülmesi gerekir. Halkevleri, tıpkı parti gibi türdeş ve sınıfsız bir kitle tasavvurunun halka benimsettirilmesinden de sorumludur: "*Senin, benim ve hepimizin evi olan 'halkevleri'...bütün Türkleri bir araya toplayan, onlara Türklüğü, uygarlığı öğreten bir yerdir. Buraya gelen insanlar (*vatandaş ya da yurttaş denilmemiş*) arasında fark yoktur. Küçük, büyük, zengin, fakir, bilgin, cahil herkes birdir...herkes birlikte çalışır..."* (Ermat ve Ermat 1943:83).

Halkevleri, yine parti ve devrim programı etrafında medenileşme projesinden de sorumludur. Rona (1940:98-99) bu bağlamda halkevlerinin, yurttaşların bilgi, görgü ve birbirlerine karşı sevgi ve bağlılığını arttırmak için kurulduğunu ifade eder. Bu doğrultuda milletin yükselmesine de büyük faydası vardır. Çünkü bu evlerde yurt gençleri el ele verip çalışmaktadırlar. Yurttaşlar buralarda faydalı bilgiler öğrenmektedirler. Konferanslarla onlar *aydınlatılmağa* çalışılmaktadır. Okumuş

ve bilgili-medeni gençler (yani aydınlanmış olanlar) köy köy dolaşıp kardeşleriyle (yani aydınlanmamış olanlarla) kaynaşmaktadırlar. Hatta bir sosyal yardım kuruluşu gibi fakir ve kimsesizlere de yardım ederek dayanışma duygularını geliştirmektedirler. Bu nedenlerdir ki, "*her yurttaşın gönlünde alevlenen birtek dilek vardır: Halka ve yurttaşlara faydalı olmak*". Bu nedenle de gençler, halkevlerine koşarak onlardan faydalanmağa ve oradaki ödevlerle millete yarayışlı olmağa davet edilmektedirler. Özellikle kadın hakları ve kadının toplum içindeki rolüne ilişkin eski düşünceleri kırma konusunda da halkevlerine önemli roller düştüğü kimi kitaplarda (Su ve Duru 1945:242) ifade edilmektedir.

Ayrıca, yurttaşın sağlıklı ve dinç bir vücuda sahip olabilmesi için gerekli olan fikir ve beden terbiyesi de yine halkevlerinin sorumlulukları arasındadır. Bu sorumluluk bağlamında örgütlenen kol çalışmalarının "*köylü ve şehirli gençlerimizin fikir ve beden terbiyelerini yükseltmek için*" ayrıca uğraştığının (Ermat ve Ermat 1943:86) belirtilmesi de bu yüzdendir. Tam da bu noktada izciliğin devreye girdiği görülür. "*Türk izcileri, yurtta geziler yapar ve kurulan kamplarda talim görürler. Türk izcisi sağlam ve gürbüzdür*" ifadesiyle izciliğin, aslında hem beden hem de fikir eğitimi amacıyla, fakat özellikle de 'asker mantığı ile bedenlerin zor ve güç şartlara uyum sağlaması' konusunda işlediği açıklık kazanmaktadır. "*Türk izcisi, düşkünlere yardım etmeyi sever, yalan söylemez, büyüklerini sayar, hiçbir şeyden korkmaz. İyi bir izci kuvvetli ve ahlaklı bir insan demektir*" (Ermat ve Ermat 1943:86) ifadesinden ise, sadece bedenî değil, fikrî düzeyde de izciliğin, gençleri yardımseverlik, dürüstlük, korkusuz olma, ahlaklı olma gibi konularda yetiştirmeyi hedeflediği söylenebilir. Bu anlamda izci kampları, temel değer ve söylemlerin aktarılmasında önemli birer yeniden üretim mekanizmaları olarak işlemektedir. Öyle ki, "*izcilik de Türk çocuğunun en sevdiği şeylerden biridir…küçük bir asker demektir…izci, yarın milletin tam bir güvenle bakabileceği fedakar, çalışkan, mert bir yurt bekçisidir*" (Rona 1940:107) ifadesinden, gençlerden adeta '*küçük askerler*' yetiştirmek üzere izcilik teşkilatlarına önem verildiği yorumuna ulaşılabilir. Çünkü gençliğinin büyük kısmı sporcu ve izci olan milletlerin, esirlikten ve kölelikten her zaman uzak yaşamağa hak kazanan en kuvvetli milletler olduğu düşünülmekte, bunun için de "*kuvvete boyun*

eğmemek için her zaman bir parça daha kuvvetli olmağa çalışacağız. Türküz, kuvvet bizim adımızdır" denilerek bu düşünceye açıklık kazandırılmış olunmaktadır.

CHP, halkevleri ve halk odaları kadar Türk Ocağı da yine rejimin meşrulaştırılmasında kullanılan önemli araçlardandır. Abdülbaki (1929:173) Türk Ocağı'nı "*Türklerin **yükselmesine** çalışan, Türklerin **tesanüdüne** yardım eden, millete **Türklük ruhunu aşılayan** ve devlet himayesinde çalışan bir müessese, bir cemiyet imiş. Burada **milletin faydası** için konferanslar verirler, yani herkese karşı alim bir adam faydalı bir şey anlatır; dersler açar, gazeteler çıkarırlarmış*…" ifadeleriyle anlatmaktadır. Buna göre Türkocağı tam anlamıyla milliyetçi amaçlara hizmet eden bir ideolojik devlet aygıtı olarak formüle edilmiştir.

Köy odalarının da diğer kurumlar gibi benzer görevler yerine getirmekle yükümlü olduğu yine ders kitabı metinlerinden anlaşılmaktadır. Ancak köy odalarında asıl yapılan şey, köylüye bol bol kitap ve gazete okutmaktır ki, bu kitap ve gazetelerin de rejimin temellerini ve ideolojik zihniyetini anlatan türden olması kaçınılmazdır: "*Bir de okuma odamız var. Köy gençleri, okuma odasında kitap ve gazeteleri bol bol okuyarak yurt işlerini anlamağa çalışırlar*" (Maarif Vekaleti 1939a:19). Bunun dışında rejim, her türlü cemiyet örgütlenmelerini Kemalist devrimlerin ve rejimin meşrulaştırılması amacıyla seferber edilmesi gerektiğini düşünmektedir. "*Memleketimizde milli bir maksat etrafında toplanmış bir çok kimseler vardır. Bu topluluklara cemiyet derler…milli bir mesele hakkında söz söyleneceği vakit yalnız cemiyetin adamları değil herkes oraya gider*…" (Abdülbaki 1929:175). Cemiyetlerin/derneklerin, doğrudan milli bir amaçla ve milli meselelerin tartışıldığı kamusal mekanlar olarak kurgulandığı açıktır. Bir cemiyetin hizmet etmesi gereken öncelikli hedef, diğer bir deyişle, yaşam nedeni ***milli*** olmak durumundadır. Dolayısıyla sadece devlete bağlı bir kurum olmasına gerek olmaksızın, tüm cemiyetlerin bu amaca hizmet etmesi, bir anlamda devletin ideolojik aygıtları gibi çalışması, resmi ideolojiyi yeniden anlamlandırarak üreten kurumlar olarak işlemeleri, bireyleri yurttaşlaştırması beklenmektedir.[48]

[48] Cemiyetlere, rejimin meşrulaştırılması sürecinde önemli roller düşmekle birlikte, cemiyetlere karşı mesafeli ve şüpheli yaklaşımdan da vazgeçil-

Bir diğer hipotez olan *rejimin meşrulaştırılma sürecinde inkılapçılık ilkesinin İnönü döneminde Atatürk dönemine oranla daha yüksek yoğunlukta kullanıldığı* önermesi de doğrulanmıştır. Nitekim, Atatürk döneminde inkılapçılık ilkesinin yoğunluk puanı 0,00572 iken, İnönü döneminde bu puan yaklaşık 7,5 kat artışla 0,04843'e yükselmiştir. Ancak bu yükselişte en önemli etken, İnönü döneminde yer alan yurt bilgisi kitaplarında inkılapçılık ilkesinin kullanım yoğunluğunun yüksek oluşudur.

Tablo 24: İnkılâpçılık İlkesinin Dönemlere Göre Kullanım Yoğunluğu

	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi		Atatürk Toplam	İnönü Toplam
	Tarih	Yurt Bilgisi	Tarih	Yurt Bilgisi		
İnkılapçılık	0,00374	0,00198	0,00328	0,04515	**0,00572**	**0,04843**

İnkılapçılık ilkesi "*milletin yükselmesi uğrunda her gün daha iyi ve daha verimli şeyleri severek alacağımızı gösteren altıncı ok*"tur, "*buna hepimiz, bütün varlığımızla bağlıyız*" (Rona 1940:24) denilirken, bu ilke uğruna da yine ölüm hakkı dile getirilmekte, ayrıca '*severek aldığımız'* ifadesi de devrimci kadronun yaptıklarının tüm millete mal edilmesinin bir ifadesidir aslında: "*Türk inkılabının dayandığı bu altı temel, hepimizin gönülden sevdiğimiz ilerleyiş ve yükseliş yollarıdır…durmadan, dinlenmeden bu yollar üzerinde ilerlemeye çalışacağız. Altı ok hepimizin canıdır*" (Rona 1940:24).

7. Yeni Rejimin Yarattığı Öteki'ler

Yeni rejimin yarattığı ötekiler'in kimler olduğu ve nasıl ifade edildiğine geçmeden evvel, toplumda disiplinli ve otoriter bir yapıyı hakim kılabilecek nitelikte görülen 'düşman', 'düzen-asayiş' ve 'itaat' temalarının yoğunluk puanlarına kısaca bakmak gerekir. *Disiplinli ve otoriter bir toplum anlayışının erken cumhuriyet döneminin ikinci yarısında daha yoğun olarak işlendiğine* ilişkin hipotez, sadece *düzen-otorite-emniyet-asayiş* ifadelerinin kullanım yoğunluğuna bağlı olarak değer-

---

memiştir. Özellikle birlik ve uyanık kalma söylemlerine benzer biçimde cemiyetlerin devlet içinde başlı başına birer teşkilat ve birer kuvvet olabilecekleri, bu durumda da devlet için tehlike arz edebilecekleri de belirtilmiştir (İnan 1931:80)

lendirilecek olursa, bu tür ifadelerin daha çok Atatürk döneminde kullanıldığı ve ilgili önermenin doğrulanamadığı söylenebilinir. Ancak *düşman* imgesi, *itaat*, toplumun '*ordu millet'* olarak kurgulanması, *dış güçler* ve *birlik* temaları bir bütün olarak düşünülecek olursa yaklaşık bir puanlık farkla, bu temaların İnönü döneminde daha yoğun olarak kullanıldığı ve bunun da 'denetim altında bir toplum anlayışını' hedeflediği söylenebilir.

Tablo 25: Düşman Algılaması ve Toplumun Teyakkuzda Tutulmasına Yönelik Temalar

	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi		Atatürk	İnönü	
	Tarih	Yurt B.	Tarih	Yurt B.	Toplam	Toplam	TOPLAM
Dış Düşman	0,11937	0,10817	0,08611	0,16089	0,22754	0,24700	**0,47454**
İç düşman (Mürteci-softalar-taassubiyet)	0,04279	0,06252	0,01230	0,06074	0,10531	0,07305	**0,17836**
Birlik	0,04099	0,01538	0,07996	0,01067	0,05637	0,09063	**0,14700**
İtaat	0,01648	0,02878	0,01374	0,04433	0,04526	0,05806	**0,10332**
Düşman (genel)	0,02687	0,00000	0,03157	0,00000	0,02687	0,03157	**0,05844**
Düzen-otorite-asayiş	0,00000	0,02928	0,00000	0,00739	0,02928	0,00739	**0,03667**
Ordu millet	0,00000	0,01042	0,00000	0,00000	0,01042	0,00000	**0,01042**
Dış güçler	0,00457	0,00000	0,00451	0,00000	0,00457	0,00451	**0,00908**
TOPLAM	**0,25107**	**0,25455**	**0,22819**	**0,28402**	**0,50562**	**0,51221**	**1,01783**

Özellikle düşman, iç düşman ve dış güçler temalarının toplumu teyakkuzda tutması bakımından anlamlı birer gösterge olduğu düşünülmektedir. Nitekim, sürekli olarak dışardan ve içerden gelebilecek tehlikeler karşısında bir uyarı yapılması; insanların kanunlara, idarecilere ve onların emirlerine ve hatta aile içerisinde anne-babaya, orduda komutanlara itaat etmeleri gerektiği, birlik ve beraberlik halinde bulunulması gerektiği, birlik ve beraberlik halinde bulunulmaması durumunda ise dışarıdaki düşmanların içerdeki 'hain'lerle ittifak halinde devleti ve milleti zayıflatacağı, hakimiyetin elden gideceği ve esir bir millet olunacağı söylemi, bireyleri ve toplumu her an uyanık olmaya davet etmekte, Türkün Türkten başka dostu olmadığı düşüncesine yöneltmekte ve bu da içerde birlik ve beraberliğin, tesanütün[49], dayanışmanın önemle yaşatılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Özellikle Kurtuluş Savaşı'nı mütesanit haldeki milletin kazandığı sıklıkla hatırla-

[49] Abdülbaki'nin (1929:29-31) 4. sınıf yurt bilgisi kitabında 'birlik' adlı bir şiirine bakılabilir.

tılmakta ve tesanütün düşmanı mahvettiği, vatanı kurtardığı (Abdülbaki 1929:33-34) sıkça dile getirilmektedir.

İç düşmanlar anlatılırken, özellikle Osmanlı geçmişine atıf yapıldığının, Osmanlı geçmişi içinde de özellikle ***Abdülhamit*** ve ***Vahdettin*** ile bunların ***saray adamları*** ve ***hükümet adamlarının*** olumsuzlandığının, ayrıca ***mürteci-irticai kesimler***le ***taassup çevreleri***nin, hatta Kurtuluş Savaşı anlatımlarında Çerkez Ethem ve kardeşlerinden hareketle ***Çerkezlerin***, birer iç düşman olarak kurgulandığının belirtilmesi gerekir. Dış düşman anlatımında ise Osmanlı döneminde başta **Rusya** ve **Avusturya** olmak üzere, nankörlüğü ile **Fransa**'nın, ayrıca **İngilizlerin**, **İran**'ın, **Karamanoğulları** ve **Akkoyunlular**'ın, 1.DS. döneminde İngilizler özelinde **İtilaf Devletleri**'nin, ardından **Yunanlıların**, en büyük dış düşman olarak kurgulandığı ve anlatıldığı görülmektedir. Hatta dış güçler bağlamında ise Ortaasya'ya göndermeler yapılarak, Çinlilerin Hunları parçalamak için ne tür hileler ve oyunlar yaptıkları da sıklıkla anlatılmaktadır. Dolayısıyla, devletin-rejimin yeni kurulduğu ve savaştan yeni çıkıldığı bir dönemde özellikle iç düşman imgesinin Atatürk döneminde (0,10531) İnönü dönemine (0,07305) oranla daha yüksek yoğunlukta işlenmesi, buna bağlı olarak da düzen-asayiş ve otorite konularının daha çok vurgulanması anlaşılabilir bir durumdur. 2. DS. yılları olan İnönü döneminde ise küçük bir farkla da olsa dış düşman imgesinin yüksek olması da anlamlı gözükmektedir. Ayrıca yine 2. DS. gündeminde itaat ve birlik temalarının Atatürk dönemine oranla yüksek oluşu, savaş şartlarının bir neticesi olarak yorumlanabilinir. Ancak tablo-25'ten elde edilen yoğunluk puanları tek başına içeriğe, yani iç ve dış düşmanın kimlerden oluştuğu ve bunların rejim açısından nasıl değerlendirildiğine ilişkin bir bilgi vermemektedir. Bu nedenle aşağıda gerek iç, gerekse dış düşman(lar)ın nasıl ele alındığına bakılmıştır.

Analizlere temel oluşturan bir başka hipotez '*Osmanlı geçmişinin İnönü döneminde Atatürk dönemine oranla daha yüksek yoğunlukta ve fakat daha çok olumsuz bir atıfla işlendiğine*' yöneliktir.

Tablo 26: Öteki Olarak Osmanlı'nın Anlatımına İlişkin Yoğunluk Puanları

	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi		Atatürk	İnönü	Toplam
	Tarih	Yurt B.	Tarih	Yurt B.	Toplam	Toplam	
Osmanlı olumsuz	0,28541	0,2352	0,14455	0,23805	0,52061	0,38260	**1,806420**
Osmanlı olumlu	0,01745	0,00099	0,00349	0,00000	0,01844	0,00349	**0,021925**
Osmanlı nötr	0,15898	0,00595	0,20708	0,01970	0,16493	0,22678	**0,391709**
TOPLAM	**0,46184**	**0,24214**	**0,35512**	**0,25775**	**0,70398**	**0,61287**	**2,220054**

Tablo-26'da sunulan verilerden görüldüğü üzere, söz konusu hipotez bütünüyle doğrulanabilmiş değildir. Şöyle ki, Atatürk (0,70398) ve İnönü (0,61287) dönemlerine ilişkin *toplam* yoğunluk puanlarına bakıldığında, Atatürk döneminde Osmanlı geçmişine İnönü döneminde olduğundan daha fazla yer verildiği görülmektedir. Üstelik olumsuz atıflarla Osmanlı geçmişinin anlatımı da Atatürk döneminde İnönü dönemine oranla 13 puan daha yüksektir. Dolayısıyla hipotezdeki olumsuz anlatımların İnönü döneminde yükseldiğine ilişkin önerme doğrulanamasa bile, yine tablodan görüleceği üzere, olumlu anlatımlarda da İnönü döneminde ciddi bir azalma söz konusudur. Atatürk dönemine oranla olumsuz anlatımlar İnönü döneminde 13 puan azalmış olmakla birlikte, yine Atatürk dönemine göre olumlu anlatımlarda ise yaklaşık 15 puanlık bir azalış söz konudur. Böylece, İnönü döneminde olumsuz anlatımların azalmasındaki 13 puanlık farktan daha büyük bir farkla (15) olumlu anlatımların azalması söz konusudur. Ayrıca olumlu ya da olumsuz herhangi bir değer yargısı yüklenilmeksizin Osmanlının anlatıldığı ifadelerde de yine İnönü dönemi için yaklaşık 6 puanlık bir artıştan bahsetmek gerekmektedir. Toparlanacak olursa, tablonun en sağında yer alan sütununda görüldüğü üzere, Osmanlı ile ilgili anlatımlarda en fazla yoğunluk puanı Osmanlının olumsuz değer yüklemeleriyle anlatıldığı ifadelerde yer almaktadır (1,806420) ki, bu ifadelerin de daha çok Atatürk dönemi metinlerine ait olduğu açıktır. Osmanlı ile ilgili anlatımlarda ikinci sırada ise bir değer yargısı atfedilmemiş ifadeler bulunmaktadır (0,391709) ve söz konusu bu ifadelerin ise ağırlıklı olarak İnönü dönemine ait olduğu görülmektedir. Osmanlının olumlu atıflarla anlatıldığı ifadeler ise en son sırada yer almaktadır ki, Osmanlının olumlu atıflarla anlatıldığı bu ifadelerin toplam yoğunluk puanı 0,021925 olup, bu ifadeler Osmanlının olumsuz ve nötr ifadelerle anlatıldığı 2,198129 puanlık toplam yoğunluk sonucunun 1/100'üne tekabül etmektedir.

Özellikle Osmanlının yıkılıp yerine her şeyiyle farklı bir ulus-devlet inşasının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tabloda, Osmanlının hangi noktalarda olumsuzlandığına ve öteki ilan edildiğine bakmak gerekir. Buna bağlı olarak biz–öteki ayrımını da ortaya koyabileceği düşünülen temel kategoriler aşağıda topluca gösterilmiştir. Tablo-27'deki bütün satırlarda yer alan kategoriler, olumsuz anlatımları göstermektedir.

Tablo 27: Öteki'nin Kimlerden Oluştuğuna ve Osmanlı'nın Öteki Olarak Olumsuzlandığı Temaların Yoğunluk Puanlarına Göre Dağılımı

	Atatürk Dönemi		**İnönü Dönemi**		**Atatürk**	**İnönü**	**Toplam**
	Tarih	**Yurt B.**	**Tarih**	**Yurt B.**	**Toplam**	**Toplam**	
Araplar	0,02659	0,00000	0,01312	0,00000	0,02659	0,01312	**0,039712**
Azınlıklar (ermeni, Rum, Kürt vb)	0,03296	0,00248	0,01046	0,00082	0,03544	0,01128	**0,046717**
Yunanistan	0,03337	0,01786	0,00595	0,04515	0,05124	0,05109	**0,102334**
Rusya-Avusturya	0,00222	0,00000	0,00451	0,00000	0,00222	0,00451	**0,006731**
İtilaf Devletleri	0,01288	0,00248	0,00677	0,00000	0,01536	0,00677	**0,022126**
Çerkezler	0,00651	0,00000	0,00123	0,00493	0,00651	0,00616	**0,012665**
Avrupa + Haçlılar + Sömürgecilik	0,01579	0,01290	0,00287	0,00164	0,02869	0,00451	**0,033202**
İTC	0,00748	0,00198	0,00205	0,00000	0,00946	0,00205	**0,01151**
TCF	0,00097	0,00000	0,00000	0,00164	0,00097	0,00164	**0,002612**
OSMANLI							
Padişah-halifelik-saltanat	0,10206	0,12951	0,05474	0,08537	0,23157	0,14011	**0,371684**
Ekonomi-Asker-İdare	0,06523	0,02679	0,05023	0,07060	0,09202	0,12083	**0,212847**
Toplumsal yaşam (kadın-kıyafet-vb)	0,02617	0,00496	0,00984	0,02463	0,03114	0,03447	**0,065608**
Eğitim	0,01219	0,00447	0,00841	0,00328	0,01665	0,01169	**0,028340**
Hukuk	0,00512	0,00248	0,00082	0,00657	0,00760	0,00739	**0,014987**
Osmanlı Islahatları	0,00263	0,00397	0,00062	0,00164	0,00660	0,00226	**0,008857**
Osmanlı İrtica-taassup	0,00997	0,02332	0,00205	0,01231	0,03329	0,01436	**0,047653**
Son Osmanlı Hük.	0,01260	0,00000	0,00082	0,00000	0,01260	0,00082	**0,013420**
Kapitülasyonlar	0,00471	0,02481	0,00000	0,00164	0,02952	0,00164	**0,031162**
TOPLAM	**0,37944**	**0,25802**	**0,17448**	**0,26022**	**0,63746**	**0,43470**	**1,072157**

Biz-öteki farklılaşmasını analiz etmede kullanılan hipotezlerden ikincisi '*Atatürk döneminde Osmanlı geçmişinin daha çok padişah, saltanat ve halifelik temelinde, İnönü döneminde ise Osmanlının kurumsal düzeydeki eleştirilerle olumsuzlandığına*' ilişkindir. Bu hipotezin de kısmen doğrulandığı tablo-27'den anlaşılmaktadır. Nitekim, Osmanlı geçmişinin tüm erken cumhuriyet dönemi boyunca ağırlıklı

olarak 'padişahlar, halifelik ve saltanat' üzerinden olumsuzlandığı açıktır. Atatürk döneminde doğrudan padişahlara (Abdülhamit ve Vahdettin başta olmak üzere) yönelik olumsuz ifadelerin yoğunluk puanı toplamı 0,23157 iken, İnönü döneminde bu puan 0,14011'de kalmıştır. İnönü dönemindeki Osmanlıya yönelik kurumsal düzeyde eleştirilerin başında özellikle ekonomik-askeri ve idari yapıların eleştirisi gelmektedir. İkinci sırada ise Osmanlı toplumsal yaşamının eleştirisi bulunmaktadır. Ancak eğitim, hukuk ve Osmanlı ıslahatları, İnönü dönemine kıyasla Atatürk döneminde *küçük farklarla* da olsa daha fazla eleştiri alırken; Osmanlıdaki ulema, mürteci-irticai kesimler ile taassup çevreleri, kapitülasyonlar, son Osmanlı hükümetleri ile sadrazamlar Atatürk döneminde, İnönü dönemine oranla *açık bir biçimde*, daha fazla olumsuz yönde eleştiri almıştır.

Tablo 28: Diğer Öteki'lerin Yoğunluk Puanlarına Göre Sıralı Dağılımı

	Atatürk Dönemi		**İnönü Dönemi**		**Atatürk**	**İnönü**	
	Tarih	**Yurt B.**	**Tarih**	**Yurt B.**	**Toplam**	**Toplam**	**Toplam**
Yunanistan	0,03337	0,01786	0,00595	0,04515	0,05124	0,05109	**0,102334**
Azınlıklar (ermeni, Rum, Kürt vb)	0,03296	0,00248	0,01046	0,00082	0,03544	0,01128	**0,046717**
Araplar	0,02659	0,00000	0,01312	0,00000	0,02659	0,01312	**0,039712**
Avrupa + Haçlılar + Sömürgecilik	0,01579	0,01290	0,00287	0,00164	0,02869	0,00451	**0,033202**
İtilaf Devletleri	0,01288	0,00248	0,00677	0,00000	0,01536	0,00677	**0,022126**
Çerkezler	0,00651	0,00000	0,00123	0,00493	0,00651	0,00616	**0,012665**
İTC	0,00748	0,00198	0,00205	0,00000	0,00946	0,00205	**0,011510**
Rusya-Avusturya	0,00222	0,00000	0,00451	0,00000	0,00222	0,00451	**0,006731**
TCF	0,00097	0,00000	0,00000	0,00164	0,00097	0,00164	**0,002612**
TOPLAM	**0,13877**	**0,0377**	**0,04696**	**0,05418**	**0,17648**	**0,10113**	**0,277609**

'*Etnik farklılıklar ya da geçmişte çatışma yaşanmış olan komşu devletlerin genelde görmezden gelme veya yok sayma yöntemi ile ötekileştirildiklerine*' ilişkin hipotezin de önemli ölçüde doğrulandığı görülmektedir. Nitekim, cumhuriyetin ilanından sonra içerdeki etnik farklılıkların yok sayıldığı ya da görmezden gelindiği açıkça söylenebilir. Çünkü bu konuda bir etnik farklılık olduğu zaten halkçılık ilkesi gereği kabul edilmemekte, bütün Türkiye halkının sınıfsız, imtiyazsız ve türdeş bir toplum oluşturduğu açıkça ve sıklıkla belirtilmektedir. Etnik farklılıklar/azınlıklar genelde Osmanlı dönemine ilişkin olarak olumsuzlanmakta, ayrıca ***Yunanistan*** Kurtuluş Savaşı dönemi anlatımlarında, **Rusya** ise Osmanlı dönemine ait metinlerde, **İngilizler** ve

İtilaf Devletleri ise 1. DS. ve Kurtuluş Savaşı döneminde açıkça düşman olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC), **TCF** (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ile **Çerkeslere** yönelik olumsuz anlatımların olduğu da belirtilmelidir. Yunanistan'ın düşmanlığından, yukarıda da değinildiği üzere, sadece Kurtuluş Savaşı döneminde bahsedilmektedir. Kurtuluş Savaşı anlatımının bittiği metinlerde Yunanistan'ın düşmanlığı da bitmiş olmaktadır. Ancak Yunanistan düşman olarak nitelendirilirken, Yunanistan'ın da ardında asıl düşmanın İtilaf Devletleri ve özellikle İngilizler olduğu bilhassa belirtilmektedir. Nitekim ders kitaplarında, Yunanistan'ı İzmir'e çıkartan, silah ve cephane ile destekleyen, Lozan ve Mudanya'da sonuç alınamaması üzerine Yunanlıları Türkler üzerine yeniden salan "İngilizler" olarak anlatılmaktadır. Diğer bir deyişle, Yunanlıların Türklere karşı kadın-erkek-çocuk-çoluk demeden 'büyük bir zulüm uygulamaları' ve 'insafsızca' davranmaları İngilizlerden aldıkları desteğe bağlanmaktadır. Ayrıca Şeyh Sait isyanının da yine İngilizler tarafından çıkartıldığına ilişkin kimi kitaplarda ifadelere rastlanılmıştır.

Araplar ise en çok olumsuzlananlar arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Araplar, bir taraftan İslamiyet öncesi yaşantıları ve kültürel özellikleri ile, diğer taraftan İslamiyet sonrası Emeviler ve Abbasiler üzerinden, ayrıca Türklere karşı Ortaasya'da yaptıkları eylemler üzerinden olumsuzlanmaktadır. Arapların 1. DS. sırasında Osmanlıya karşı silah kullanmaları ise halifeliğin eleştirisi bağlamında, halifeliğin boş bir makam ve Abdülhamit döneminde izlenen İslamcılığın ise gerçekçi temeli olmayan bir politika olduğunu gösterebilmek maksadıyla, (Şerif Hüseyin özelinde Arapların, İngilizler tarafından kışkırtılarak isyana teşvik edilmelerinden bahsedilmiştir) kitaplarda işlenmektedir.

İslamiyet öncesi Arapların anlatımında, Arapların kabile ruhuyla hareket ettiklerine ve onlardan millet olarak bahsedilemeyeceğine ilişkin bir üslubun hakim olduğu görülmektedir: "*Birkaç yüz **çadır halkından mürekkep** Arap aşiretleri arasında daimi bir **cidal** eksik olmaz…**yağma** etmek…**intikam** hissi…Arap, ailesinden birine edilecek tecavüzü bütün ailesinin namusuna indirilmiş bir darbe gibi telakki eder…*" (Ali 1929:11). Görüldüğü üzere Araplar, yağma, kabile, çadır hayatı, intikam, cidal gibi barbarlık ve aynı zamanda medeni olmayan

nitelikleriyle millet değil bir topluluk olarak değerlendirilmektedir. Özellikle çok daha eski zamanlarda yaşayan Türk milletinin yarattığı, geliştirdiği ve yaydığı söylenilen medeniyet bu noktada hatırlanırsa, Arapların Türklerden farklı olarak medeni olmayan bir topluluk olduğuna ilişkin söylem daha da anlam kazanacaktır. Nitekim bunun daha açık ifade edildiği şu cümleye bakmak gerekir: "*İslamiyetten evvel Araplarda medeniyet pek iptidai idi…Arabistan'da en iptidai bir mimari eserine tesadüf etmek mümkün değildi*" (Ali 1929:13).

Araplarla ilgili her kitapta ilk göze çarpan noktalardan bir diğeri de, belirtildiği üzere, onların yağmacı ve intikam hisleriyle hareket ettiklerine ilişkindir: "*Gerek yağma arzuları, gerekse intikam hisleri Arap kabilelerini biribirine düşürmüştü*" (Ali 1929:15). Bu nokta aynı zamanda onları, bir millet olarak birlik halinde yaşamaktan da alıkoymaktadır. Bu çöl yaşantısı ve güdüsü ile aşiret geleneklerinden ayrılamamanın Muhammedin rüyasını da gerçekleştirmeye müsaade etmediği, peygamberin bile bu yaşantıyı değiştirmeyi başaramadığı dile getirilerek Araplara ilişkin olumsuz yargıların vurgusu artırılmış olmaktadır: "*Araplar bu iki zıt kuvvetin tesiri altında bocaladılar ve hiçbir zaman bu çöl hayatından tamamile sıyrılarak aile ve aşiret hislerinin fevkinde müşterek be müttehit bir millet vücude getiremediler*" (Ali 1929:56, 84). Öyle ki, peygamberin ölümünün hemen ardından "*…bütün eski nifaklar, ihtiraslar, hırsıcahlar, zincirden boşandılar; o derecede ki hakkında koru ve hürmet beslenen peygamberin henüz ılık cesedi, son nefesini verdiği basit odada unutulmuş ve ihmal edilmişti*" (TTTC 1931b:115), "*Muhammedin vefatından sonra Allahın birliğine itikat etmekte devam ettiler. Fakat aşiretlerini, kabilelerini, ailelerini hiçbir zaman unutamadılar*" (Ali 1929:96) denilmektedir. Hatta Arapların, Müslümanlıktan önce dikkati çeken bir milli sanatlarının bile olmadığı, güzel sanatların büyük fetihlerden sonra geliştiği (Mansel vd 1943a:55), bunun dışında sadece şiire dayalı bir edebiyatın varlığı ifade edilmektedir. Müslümanlığın ilk zamanlarında bile Arapların ilim ile uğraşmak ihtiyacını pek fazla duymadıkları, fakat toprakları genişleyip de kültürlü milletlerle sıkı temasa başladıktan sonra İslam dünyasında ilim kaynaşmasının kendisini gösterdiği (Mansel vd 1943a:53) belirtilmektedir. Diğer bir deyişle, İslam medeniyeti sadece Arapların yarattığı bir medeniyet olarak değil özellikle İslamiyeti kabul eden

İranlılar ve Türklerin ve dahi diğer milletlerin katkısıyla yaratıldığı vurgusu hakimdir. Eğer Arapların bir medeniyetinden bahsetmek gerekirse, bunun İslamiyetten sonra ortaya çıktığı söylenmektedir. İslamiyet öncesinde Araplar, oldukça iptidai bir millet olarak, çöl hayatı yaşamak ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömmek gibi vahşi adetleri sürdüren bir millet (Ali 1929:90-91) olarak anlatılmaktadır.

Emeviler ve Abbasiler üzerinden ortaya konulan eleştirilerde bile ortak tema, Arapların medeni olmamaları, vahşiliği, kabile duygularıyla hareket etmeleri, insana değer vermemeleri, intikam ve hırs duygularıdır. Emeviler için ortaya konulan eleştirilerin ilkinde Arap milliyetçiliğinin olumsuzlanmasının izlerini görmek olanaklıdır*: "Arapları diğer kavimlerden çok yüksek ve çok meziyetli sayarlardı. Araplar, Arap olmayanların arkasında namaz kılmazlar; onlarla bir arada dolaşmazlardı. Arap olmayanlara köle nazarile bakarlardı. Arap olmayan analardan doğan hükümdar çocukları tahta çıkarılmazdı*" (Taner 1945:63; TTTC 1931b:147). "*Emeviler, Arap olmayan Müslümanları çok aşağı görürler, onlara mevali, yani köle derler ve fenalık yapmaktan çekinmezlerdi. Halbuki bu milletler Araplardan hiç aşağı değildiler, birçok bakımlardan onlara üstündüler* (Mansel vd 1943a:40). Küçük görülen milletler arasında Türklerin de olduğu ifade edilmektedir. Oysa, Arapların bu yöndeki üstünlük iddialarına rağmen İslamiyetin, kültür bakımından Araplara üstün milletler arasında yayıldıktan sonra ilim, sanat ve teşkilatta yüksek bir medeniyetin doğduğu kitaplarda sıkça (Mansel vd 1943a:50) söylemektedir.

Halifelerin "*rakiplerini mahvetmek için…her türlü ahlak, vicdan ve hukuk kaidelerini payimal etmekten zevk"* aldıkları, "*muhteşem saraylarda, müsrifane bir hayat*" (Ali 1929:97) yaşadıkları da, olumsuz anlatımlarda önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle halifelik kurumunun eleştirisinde Ebubekir'in halife seçilmesine binaen denilmektedir ki, "*bu intihapla Medine Müslümanları Ebubekir'e verdikleri nüfuz ve salahiyetle, farkına varmaksızın, tarihte Roma İmparatorluğu ve Papalık müessesesi gibi büyük bir siyasi ve dini müessese vücuda getirmiş oldular*" (TTTC 1931b:117). Özellikle Emevi halifelerinden hemen hiçbirinin İslamlığa karşı hürmet bilmedikleri, bunların İslamlığı tahtlarını muhafaza edebilmek için ellerinde bir vasıta olarak kullandıkları, içlerinden cemaate namaz kıldırmak üzere Muhammed'in hır-

kasını cariyelere giydirerek camiye gönderenlerin ve Kur'an ile alay edenlerin bile eksik olmadığı da (TTTC 1931b:128) önemle belirtilmiştir.

Özellikle Emeviler dönemi Arapları adeta Türk düşmanı olarak anlatılmıştır.[50] Burada kastedilen Türkler, henüz Anadolu'da değil Ortaasya'da bulunan Türklerdir. Ancak Türklerin, Arapların baskı ve şiddeti altında İslamiyeti kabul etmedikleri, zaman içerisinde iradi olarak İslamlaştıkları, çünkü baskı ve şiddete boyun eğecek bir millet olmadıkları mesajı verilmektedir. Baskı ve şiddet uygulamaları, hatta insanlık dışı yöntemlerle Türklere karşı savaşlar yapmaları nedeniyle "*Emevilerin fena idaresi maveraünnehirde Arap egemenliğini geniş bir duruma sokamıyordu*" (Mansel vd 1943a:18) denilmektedir. Gerek Emeviler gerekse Abbasiler döneminde Arapların kabile anlayışıyla hareket etmelerinin pek çok kanlı olaya neden olduğu, çünkü Emevi ve Abbasi halifelerinin çok zalim ve gaddar insanlar oldukları (Ali 1929:97), mezhep[51] ve aşiret çekişmeleri bağlamında sıklıkla dile getirilmektedir.

Arapların Harun Reşit devrinde Türk, İran ve Bizans medeniyetleri ile temas ettikleri halde bu medeniyetlerden pek az istifade ettikleri, Türk, Fars ve Yunan dilleri ile yazılan eserleri yakmak ve tahrip etmekte bir beis görmedikleri, istila ordularının mühim kısmının Arap-

---

[50] İspanya'nın fethine katılan Tarık'ın, Berber-Hazarların *Tavarik* kabilesinden Müslüman olmuş olan Ziyat isminde bir Türkün kahraman oğlu olduğu, İspanya'nın fethine katılan 12 bin kişilik orduda Arap kökenlilerin sayısının 300 kadar olduğu belirtilmekte ve ardından da Tarık'ın bu başarısını çekemeyen Musa bin Nusayrın ona kötü davrandığı, ancak bunun basit bir kıskançlık olmadığı, daha önemli bir sebebin olduğu "o da ırk davası idi. Filhakika Musa bin Nusayr Arap, Tarık *Türk* idi" (TTTC Tarih-II 1931:136) denilmekle, Arapların Türklere olan düşmanlığı, üstelikte ırk çatışması bağlamında dile getirilmiştir.

[51] Özellikle Emin Ali'nin 1929 tarihli kitabında, mezhep ayrımlarıyla birlikte ortaya çıkan Ali yanlıları yani Şiiler, Alevi olarak adlandırılmaktadır. Şiilik ya da Aleviliği yan anlamlarla olumsuzlayan ifadeler ise Türk milliyetçiliğinin, Maksudyan'ın (2005:9) belirttiği gibi, "devlet tekeline alınarak evcilleştirilmeye çalışan Sünni İslama" dayandırılarak inşa edildiğini göstermektedir.

lardan farklı ırklardan Müslümanlar olduğu (TTTC 1931b:124) da anlatılmaktadır. Özellikle Ortaasya'da Arapların Türklerle savaşları anlatılırken,

> *Şehirde eli silah tutabilecek ne kadar Türk varsa **vahşiyane** boğazladılar **…katliamlar** yapmak suretile **tecavüze** başlayan Kuteybe, hayatının son günlerine kadar bu **vahşette** devam etti…**korkunç katliamlar** yapıldı;… teslim olan Türkleri **kılıçla doğramaktan** yorulunca zavallıları sıra sıra ağaçlara astılar…iki taraflı ağaçlara asılan insan cesetlerile korkunç bir koruluk şeklini aldı…işitilmedik **facialar** yaptı. Birçok mamur ve zengin şehirleri yaktı, yıktı. Asırlardan beri zengin ve nurlu bir medeniyet yuvası olan bu güzel mamureler yerinde yanık harabelerden başka bir şey bırakmadı. Fakat **bütün bu vahşetlere rağmen Türkleri kat'î surette Arap boyunduruğuna** (İslam boyunduruğu denilmiyor) **sokamadı** (TTTC 1931b: 144),*

denilmektedir. Türklere karşı Arapların yaptıkları 'insanlık dışı' eylemleri anlatılmaya devam eder:

> *Araplar, Türklerin malını, canını kendileri için helal sayarlardı. Arap halifeleri ve onların mümesssileleri Türkler için hiçbir hak tanımak istemiyorlardı… Türkellerinin kan seylabelerine boğan tecavüzlerinde çöl Araplarının yağmagerlik hislerini tatminden başka bir gaye takip etmiyorlardı… Türkellerindeki yüksek medeniyet bütün eserlerile beraber mahvoldu…onlar yalnız zengin ve mamur ülkeleri talan etmek, gittikçe genişleyen bütçelerine yeni yeni varidat membaları bulmak gibi hasis emeller arkasında koşmuşlardır… asırlardan beri hakim yaşayan Türkler, tabiatile bu **çapulcuların** hükmü altına giremezlerdi. İslam dinini kabul ederek **efendilikten mevaliliğe** köleliğe **inemezlerdi**. Bunun içindir ki, Emeviler bir asra yakın bir müddet uğraştıkları halde Türkler arasında İslam dinini yayamamış ve küçük Türk beyliklerini **bile** hakimiyetleri altına alamamışlardır. Türkler ancak kendilerini mevali yapmak isteyen **Arapların efendisi olmaya** karar verdikten sonradır ki kütle halinde İslam dinine girmişlerdir (TTTC 1931b:146).*

Görülmektedir ki Türklerin, Arapların manasız ve haksız gurur ve iddialarına karşı asabileşmekte çok haklı oldukları (TTTC 1931b:147) iddiası, Arap eylemleri karşısında Türklerin Araplara bakışının olumsuzlanmasında bir meşrulaştırma vasıtasıdır. 1. DS. yılları ile ilgili olarak da Arapların hainliklerinin anlatıldığı ifadeler devreye girmektedir: "*Peygamberin torunu şerif Hüseyin, düşman altınını İslamlık haysiyetine ve İngiliz himayesinde krallığı, halife idaresinde şerifliğe değişerek oğulları, torunları, ve bütün hısım ve akrabasile birlikte hilafete isyan etti…*", "*…temiz kanını asırlarca cömertlikle akıtmış olan Türkü peşine taktığı çöl ve şehir Araplarına öldürtmekle İslam olmayan düşmanlarla yarışa çıktı; halifenin, kaç asırlık kılıfından çıkararak İslam alemine salladığı sancağı şerif altında Türk askerinden başka kimse görünmedi*" (TTTC 1931c:157-158).

Ders kitaplarında olumsuzlananlar arasında ayrıca haçlı seferleri, sömürgecilik politikaları ve sadece kendi çıkarlarını düşünen, bu yüzdende 'güvenilmemesi gereken' bir güç olarak *Avrupa* devletleri de bulunmaktadır. *Haçlı seferleri* gerek Selçuklular döneminde ve gerekse Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkleri Anadolu'dan atmak üzere, sıklıkla Avrupalı devletlerin ittifaklar kurması bağlamında işlenmektedir. *Sömürgecilik* üzerinden eleştiri ise Avrupalıların hem vahşi yönlerini, hem de sahip oldukları ekonomik ve askeri gücün diğer ülkeleri sömürmeleri sayesinde ortaya çıktığını gösterebilmek içindir.

Ötekileştirilenler arasında, tabloda gösterilmemekle birlikte yine Osmanlı İmparatorluğu döneminde Şiiliği Anadolu'ya yayma politikası güden **İran**'ın mezhep farklılığı üzerinden; **Karamanoğulları** ve **Akkoyunluların** ise (Osmanlı İmparatorluğunun 'biz' merkezine alınması çerçevesinde) Anadolu Türk birliğini yıpratmaları temelinde olumsuzlandıkları görülmektedir. Daha önce değinildiği üzere, **Çerkezler**, Kurtuluş Savaşı sürecinde Çerkez Ethem ve kardeşlerinin, milli mücadeleye 'hıyanet etmeleri' ve yeşil ordu ile komünist politikalar izlemeleri, ayrıca Yunan kuvvetleri ile birlikte, kuvayı milliye güçlerine karşı silah kullanmaları özelinde olumsuzlanmaktadırlar. **İTC** ise 1. DS. öncesinde izledikleri yanlış politikalar sonucu imparatorluğu 'düşüncesizce ve yanlış hesaplarla' savaşa sürüklemeleri, kendi çıkarlarını düşünmeleri ve izledikleri Türkçülük politikalarındaki hataları ile eleştirilmektedir. Cumhuriyet döneminde ise devrim politikalarına ters

düşmeleri ve izledikleri politikalarla 'mürteci-irticai' kesimlerin eline koz vermeleri, laik cumhuriyeti yıkmaya yönelik hareketlere güven vermeleri temelinde **TCF** ötekileştirilmektedir. Buna karşın SCF, TCF'den farklı olarak, içerdeki muhaliflerin harekete geçmelerini görüp, partiyi 'kendi elleriyle kapatmaları' ve rejim düşmanlarına fırsat vermemeleri nedeniyle 'taktirle anılmaktadır'.

Genel olarak ötekilerin kimlerden oluştuğuna değindikten sonra burada kısaca ötekilerin nasıl ifade edildiğine bakılacaktır. Özellikle içerdeki öteki'ler için "*devlet nizamını **anarşi** içinde boğarak idareyi düşürmek ümidinde olanlar, **irticaın** ezilmesinden ve firkalarının kapanmasından **şaşkınlığa** düştürler*", "***kundakçı** çete*", "*TCFnın birçok ileri gelenleri İstanbul'dan Ankara'ya gönderilen **katilleri barındırdılar***", "***katiller komitesi** bu ihtimale göre **cellatlarını** yeniden hazırladı*", "***kara ruhlu, kara niyetli** çete*", "***canavarlıklarını** tamamladıktan sonra Yunan adalarından birine kaçabilmelerini…*", "*parmağını tetiğe dayamış **katillerin vahşi hayecanı***", "***canavarlar, alçaklar, soysuzlar, kara** kundakçılar*", "***köpekleri, sırtlanları** utandıracak niyetlerini itiraf ettiler*", "*bu **sefillerin** ve cürüm ortaklarının **kanında Türklük cevherinden eser bulunmadığına şüphe yoktur***", "*mücrimler tarafından cürmün şefi vaziyetinde gösterilen Rauf Bey, teşebbüsten biraz evel Avrupa'ya geçmiş bulunuyordu*"… Görüldüğü üzere, özellikle muhalefet, Çerkes Ethem ve TCF'nin öteki olarak anlatımında bütün olumsuzlukların ortaya konulduğu, bunlar hakkında tek bir iyi yön olmadığı, hatta 'canavar, azılı katil, köpek, sırtlan, soysuz' gibi hakarete varan sıfatların kullanıldığı, daha da önemlisi bu tür insanların damarlarında Türk kanı olamayacağı ifade edilmekte, diğer bir deyişle bunların Türk oldukları gerçeği bir anlamda kabul edilmek istenmemektedir. Çünkü milliyetçi dil ve söylem gereği, böylesi olumsuz sıfat ve eylemlerin Türke mal edilmesi ihtimali yoktur. Milli duygu/hislerin oluşumu anlatılırken Türk milletine ilişkin sloganvari ifadelerde de görüldüğü üzere, bir Türk böylesi olumsuz değerlere, düşüncelere sahip olamaz ve dahası bir Türk kendi kardeşine, vatanına, milletine böylesi kötülükler edemez. O halde bunlar olsa olsa öteki'dir, ama asla biz'den birileri olamazlar. Benzer ifadeler TTTC'nin *Tarih-IV* (1931c:194-195) cildinde de yer almaktadır: "*Dışarıdaki hainler, suikast çetesi, Çerkez Hacı Sami ile üç Çerkez haydut, hain ve canavar teşebbüs, hainlik, domuz*

kurşunu ile öldürüldüler, hıyanet hareketi, asayiş bozgunculuğu, asker kaçakçılığını teşvik eden iğfal hareket, irtica ve ihanet hareketi"…[52]

Ders kitaplarında, Türkiye'deki yabancıların da açıkça biz'den olmadığını ifade eden cümlelere rastlanılmıştır: "*Biz Türküz. Türk vatandaşıyız. Bizden olmayanlar ecnebi, yani yabancıdırlar. Biz de onlara göre öyleyiz*". Bir başka örnekte de İzmir'deki bir Yunanlıdan bahsetmekte ve "*yaşama hakkını biz ona veriyoruz: Mesela o da İzmir'de ticaret edebilir. Niçin bir Yunanlıya bu hakkı vermekteyiz? Çünkü Yunan devleti de bir Türke Atina'da Patrasta bu hakkı veriyor*" (Nuri 1931:93). Görüldüğü üzere bu ifadeden, 'Yunanistan bir Türke kendi devletinde yaşam hakkı vermezse, "biz" de bir Yunanlıya bu hakkı vermeyeceğiz' anlamı çıkartılabilir. Üstelik mülkiyet, siyasi, ekonomik vb. haklardan da bahsedilmiyor. Burada söz konusu olan yaşamak hakkı. Dolayısıyla yaşam hakkı gibi doğuştan sahip olunan bir hakka, devletin, kendisinin sunduğu bir lütuf gözüyle baktığı söylenebilir. "*Şimdi de henüz içimizde yaşayan ve* ***Türk Milletinin haklarını çiğneyen*** *kimseler ve onların dayandığı örgütler için bir karar vermek sırası gelmişti*" (Kültür Bakanlığı 1938a:55) ifadesinden de, Türkiye'deki yabancıların dışlandığı ve biz kurgusu içerisinde onlara yer verilmediği yorumuna ulaşılabilir.

Aynı zamanda savaşların anlatımında da ulus-devlet ve ulusal kimliğin inşasının bir sonucu olarak Türkleri yücelten, ötekilerini ise olumsuzlayan pek çok örneğe rastlamak olanaklıdır (Su ve Duru 1945): "Hun askerleri savaşta ***yırtıcı kuşlar*** gibi döğüşürlerdi" (41. sayfa), Bizanslıların Türklerin ilerleyişi karşısındaki tutumlarına ilişkin olarak "*…büyük bir* ***telaşa*** *düştüler ve pek* ***korktular***" (79. sayfa), "*buraların*

---

[52] Ders kitapları sadece *biz* den hareketle ötekilerini ifade ederken olumsuz bir takım üslup ve dil oyunları kullanmamaktadır. Tarihsel olayların anlatımında Türklerle ilgisi olmayan kişi ve toplumlar arasında da bir tarafın lehine bir tutum izlendiği tespit edilmiştir. Örneğin Isparta ile Atina arasındaki savaşın anlatımında Atinalılar lehinde bir anlatım için Bkz. Günaltay 1939:296; İslamiyetin doğuşu ile ilgili bölümde Kureyşlilerle Müslümanlar arasındaki savaşların anlatımında, Kureyşlileri olumsuzlayan dil için Bkz. Ali 1929:42.

Türkün eline geçişi Bizansı ***telaşa*** *düşürdü*" (123. sayfa), "*kurt*[53] *başlı bayrağı önünde Çinin en ünlü komutanlarına ve imparatora* ***baş iğdiriyordu***" (87. sayfa), "*Çinliler bir takım* ***hileli*** *yollara saptılar*" (42. sayfa), "*Hıristiyanların başı olan papa…Attilaya …* ***yalvardı***" (71. sayfa), "*Çinliler elinde bir* ***tutsak hayatı yaşamaya katlanamayan Türkler*** *az sonra ayaklandılar*" (80. sayfa), "*Selçuk, Müslümanların* ***puta tapan*** *kimselere vergi vermelerini uygun bulmadı…puta tapanlara saldırdı ve onları yendi*" (122. sayfa), "*Dört yıl sonra Macarlar yeni bir saldırışta bulundular ise de Kosova'da* ***kesin bir yenilgiye uğradılar***" (Mansel vd 1943b:21), "*Uzun Hasan'ın ordusu* ***darma dağın edildi***" (Mansel vd 1943b:24). Bu ifadelerde dikkat edilirse öteki olan, '*korku, telaş, yalvarmak, hileye başvurmak*' gibi olumsuz değer içeren kelimelerle anlatılırken; Türkler '*güçlü, tutsaklığa katlanamayan*' vb. özelliklerle dile getirilmektedir.

Tarih kitaplarında önemli bir yer tutan Haçlı seferleri de yine tamamen olumsuz anlamlar yüklenerek ve hatta hakarete varan bir üslup ile anlatılmıştır: "*…şövalyelerden,* ***açlardan***, ***serserilerden*** *bir kalabalık yola döküldü…geçtikleri yerlerde* ***yağmacılık*** *ve* ***soygunculuk*** *gibi yapmadıklarını bırakmayarak…*", "*Antakya'yı kuşatarak ele geçirdiler ve şehrin ahalisini* ***boğazladılar***", "*Haçlı ordusunun Kudüste yaptığı kötülük, tarihin* ***en kanlı ve en çirkin olay****larından biridir*. ***Boğazlanan binlerce insanın kanı dereler gibi aktı***. *Kadın, erkek, çoluk, çocuk demeden ve en küçük bir acıma duymadan Müslümanlar öldürüldü* (Mansel vd 1943a:115). Özellikle savaşlarda Türk ordularına yenilen düşman kuvvetlerinin 'yenilgilerini' ifade eden yüklemlere dikkat etmek gerekir: "*Türk ilerleyişini durdurmak için Sırp, Macar ve Ulahların kurdukları 60 bin kişilik bir haçlı ordusu…****perişan edildi***",

---

[53] Türk kültüründe önemli bir simge olan kurt'un tarih ders kitaplarında sıkça zikredilmesi ve bunun bir mit ya da destansı bir biçimde anlatımına ve hatta C.Nuri'nin (1931:74) yurt bilgisi kitabında Ergenokon dağı fonu üzerinde ileri doğru atılmış bozkurt resimli 5 liralık bir para resmi bile bulunmasına karşın; Romanın kuruluşuna dair Romalılar arasında da yer tutan kurt efsanesi olumsuzlanmaktadır. Kullanılan ifade de "*Romanın kuruluşuna dair olan meşhur Kurt efsanesi sonradan uydurulmuştur*" (Günaltay 1939:320) denilerek, kurdun sadece Türklere ait milli bir sembol olduğu anlamı üzerinden, öteki olumsuzlanmış olmaktadır.

"*…kurulan büyük bir ordu* Türkleri Balkanlardan kovmak amacıyla Tunayı geçti fakat Niğbolu'da Yıldırım tarafından ***yok edildi****"* (Mansel vd 1943b:6-7). "*O çok* ***kuvvetli Yunan ordusu****, Türk cephesini kırmak için ne kadar uğraştı ise* ***kayalara çarpan büyük dalgalar gibi köpüre köpüre kırıldı****.* ***Sakarya'yı kanlarıyla boyadı****. Yunan ordusu Türkün kahramanlığına dayanamadı,* ***bozuldu****…*" (Su ve Duru 1945:196). Öteki'ne karşı yapılan hareketler ise olumlanmaktadır: Örneğin "*Osmanlılara karşı dürüst davranmayan İzmir hakimi Cüneyt Bey sülalesi* ***ortadan kaldırıldı***", "*daha sonra Karaman oğlu Mehmet Beyin* ***işi görüldü***" (Mansel vd 1943b:20) gibi.

Aynı zamanda mezhep temelli farklılıkların da ötekileştirildiklerini görmek olanaklıdır. Örneğin "*Babailer, Kızılbaşlar, tahtacılar gibi türlü adlar taşıyan din toplulukları ile…Selçuklular ve Osmanlılar,* ***Anadolu'nun birliği için zararlı görülen bu mezheplerle*** *uzun zaman uğraşmışlardı*" (Mansel vd 1943a:110) ifadesinde Sünnilik dışı mezhep ve inanışların ötekileştirildiği, nitekim; kitaplarda genelde İslamlığın Sünni kanadının temsil edilmekte olduğu, özellikle Şiilik ve Aleviliğin bu bağlamda olumsuzlandığı söylenebilir. TTTC'nin *Tarih-II* kitabındaki şu ifadelere bakıldığında Alevilik ve Şiiliğin olumsuzlandığı açık bir biçimde anlaşılabilir:

> *Eski Türk hayatında mühim mevki olan kadının umumi hayat haricine çıkarılmak istenmesi, eskiden beri kabile ananesinde mevcut olan ve şölen adı verilen sazlı ve şaraplı umumi ziyafetlerin şeriat tarafından menedilmesi, oruç, namaz, hac gibi Türkmen ananesine uymayan sıkı bir takım hükümler, Türkmenlerin hayatına uymuyordu. İşte bu sırada birtakım Türk sofuları Türkmenler arasında onların anlayabileceği şekilde basit bir tasavvuf propagandası yaptılar…Şamanî ananelerine uygun bir İslamlık şekli yarattılar. Sünnilikten ziyade müfrit Şiî akidelerine yakın olan…13.asırdan son zamanlara kadar Babailer, Bektaşiler, Kızılbaşlar, Tahtacılar, Çepniler gibi isimler taşıyan muhtelif dini zümrelerin esası budur… Anadolu'daki Müslüman Türkler arasında böyle türlü mezheplerin ve tarikatlerin yayılmış olması, Anadolunun manevi vahdetini bozmak suretile asırlarca büyük fenalıklara sebep olmuş ve*

yalnız Selçuk Devleti değil daha sonra Osmanlı Devleti de bu yüzden büyük gailelere uğramıştır (TTTC 1931b:284).

Ötekiler hakkında her fırsatta olumsuzlama üslubu hakimken, Türkler hakkında ise hemen hiçbir yerde, ulus hayalinin ve ulus-devletin evrensel düzeyde oluşum sürecine paralel olarak, olumsuz anlam yüklü ifadelere rastlanılmamaktadır. Örneğin İnebahtı gibi önemli bir yenilginin, tarih kitaplarının anlatım üslubu bağlamında bir trajedi halinde anlatılması gerekirken, '*önemsiz bir yenilgi imiş gibi*' sunulduğu görülmektedir. Düşman amirali kastedilerek "*bu genç amiral, İnebahtı deniz muharebesinde Osmanlı donanmasını yendi*" (TTTC 1933:65) gibi nötr bir üslup ile Osmanlı için büyük bir yenilgi olan savaş, basit-sıradan-önemsiz bir şeymiş gibi anlatılmaktadır. Ali (1929:301) ile Su ve Duru (1945:19) ise İnebahtı mağlubiyetini "*…muharebe iki taraf için **de** büyük zayiata sebebiyet verdi. Mamafih en büyük zayiat bizim tarafımızda oldu. Kaptan paşa ile birçok kumandanlarımız **şehit** oldular. Gemilerimizin mühim bir kısmı yandı, battı yahut düşman eline geçti*", "*Savaş Osmanlı donanmasının yenilgisiyle neticelendi. Savaştan ancak birkaç gemi kurtulabildi. Düşman donanması **da** bir hayli yıpranmıştı*" biçiminde anlatmaktadır. Görüldüğü üzere ötekiler için kullanılan, *ezildi, perişan ve berbat oldu* türünden ifadeler biz'im için kullanılmamakta; bu savaşta az sayıda *gemimizin* kurtulduğunu söyleyen ifadenin hemen peşine *düşmanın zayiatının da* belirtilmesi, bir olumsuzu diğerinin olumsuzu ile bertaraf etme amacına hizmet etmektedir. Ayrıca kitaplarda yine bu savaşla ilgili anlatımlarda, Sokullu'nun Venedik elçisine söylediği meşhur söz nakledilmektedir. Oysa Preveze 'zaferi'nin anlatımında daha farklı bir üslup bulunmaktadır: "*Barbaros hayrettin Preveze'de Andre-doryanın kumandasında bulunan deniz…kuvvetlerini **bozdu**…*" (Mansel vd 1943b:51).

Benzer biçimde Talas Savaşı (Türklerin müstakbel mukadderatını tayin edecek savaş olarak anılmaktadır) sırasında Çin ordusundaki Karluk Türklerinden oluşan askerlerin '*ırkdaşlarına karşı silah kullanmak istemeyerek harp sahasından çekilmeleri*' olumlu anlam yüklenerek verilmektedir. Oysa ki, 'savaştan kaçmak ya da savaşmamak' Türkün töresinde en büyük suçtur ve böylesi bir hareketin 'savaşçı bir millete yakışmayacağı' üslubu sıklıkla belirtilmektedir. Ancak söz

konusu olan '*ırkdaşlar',* yani biz'den olunca durum değişmekte ve yapılan bu eylem 'olumlanmaktadır' (TTTC 1931b:155).

Yine Osmanlı orduları karşısında yenilenler için, *bozuldu, dağıtıldı, perişan oldu vb*. ifadeler kullanılırken; Osmanlının başarıları *yıldırdı, zaptetti, sindirdi, kuvvetini gösterdi, ortadan kaldırdı, işini bitirdi, demir bir çember gibi sardı* türü ifadelerle anlatılmaktadır. Osmanlı'nın başarısız olduğu savaşlar için "*muvaffakiyetsizliğe uğratıldı*" türünden ifadelere rastlanılmakta ya da basitçe '*başarısız olundu*' denilmektedir. "…B*ir haçlı ordusu Niş dolaylarında Osmanlılara üstün geldi*" ya da "*Prens Öjen orduları, Osmanlı ordularını yendi*", "*İran kuvvetleri Osmanlıları tekrar yendi*" (Mansel vd 1943b:112-113) ifadelerinde görüldüğü üzere, Osmanlıların mağlubiyeti trajediye dönüştürülmeden anlatılmaktadır. Oysa farklılığı gösterebilmek üzere, yine aynı kitaptan bir başka örneğe dikkat edilecek olursa "*Osmanlı ordusu Kanuninin kumandasında, Mohaç yerinde Macar ordusuyla yardımcılarını* ***perişan etti****. Macar kralı Lui II* ***ölüler arasında*** *idi*" (Mansel vd 1943b:51) denilmekte, düşman ordularının 'bozulmasından, ölülerinden' bahsedilmektedir.

Bundan başka, öteki'nin olumsuzlanmasını anlatan ifadelerde bazen, ilk ve ortaokul çağındaki çocuklar için fazlasıyla şiddet ve kan kokan ifadelerin kullanılması da dikkat çekicidir. Varna savaşına ilişkin bir okuma parçasında "*…işte bu heyecanlı dakikada Koca Hızır namında bir ihtiyar yeniçeri, düşman kumandanının evvela beygiri öldürdü; sonra yere düşen Viladislasa hücum ederek* ***kafasını kesti****.* ***Baş, derhal bir mızrak ucuna takılarak düşmanlara gösterildi****. Bu halin verdiği dehşetle* ***düşman ordusu, firara*** *koyuldu*" (Edip ve Tevfik 1929a:105). Bu tür kullanımlar ulus-devlet oluşum sürecine bağlı olarak, hem ulusal gurur hem de biz'e ilişkin olumsuz bir şey söylememin sonucu olarak değerlendirilmelidir. Dikkat edilirse, cumhuriyet sonrasında ötekileştirilen Osmanlı, diğer millet ve devletlerle yaptıkları savaşlarda 'biz' kapsamında değerlendirilmektedir. Burada savaşan ordunun Osmanlı değil Türk ordusu olması, yani askerlerin esas olarak Türk soyundan gelmesi, Türk kahramanlığına, yiğitliğine, fedakarlığına sahip olması ise önemli bir noktadır. Örneğin savaşta başarı gösteren askerler ***kahraman*** olarak, Abdülhamit ve adamları ise ***kafasız adamlar*** olarak (Edip ve Tevfik 1929b:117) anılmaktadır.

Buna karşın Türklerin savaşlarda elde ettikleri zaferler tamamiyle olumlanarak anlatılmaktadır: Haçlılar kastedilerek "*Hıristiyan ordusunun ancak ufak bir kısmı* ***Türk kılıcından*** *kurtularak Filistin'e gidebildi*", "***Mesut*** *önce Anadolu'ya giren Alman hükümdarı Konrad III'ün ordusunu, sonra Fransa kralı Lui 7'nin kuvvetlerini* ***darmadağın etti***", "*Türkler, Suriye'ye dönmek isteyen bu orduya (*3. haçlı ordusu*) öyle çetin hücumlar yaptılar, öyle kayıplar verdirdiler ki, Frederik, ancak küçük bir kuvvetle Kilikyaya vardı*", "(M. Kommen) *büyük bir ordu ile yürüyerek Miryokefalan'da Kılıç Aslan II'nin hücumuna uğradı ve* ***fena halde bozularak korkunç kayıplar*** *verdikten sonra, güç halde kendini kurtarabildi* (Mansel vd 1943a:97). Yıldırım Beyazıt'ın Jan'a özgürlüğünü bağışlarken, "*senin meşhur bir kumandan olduğunu işitiyorum demişti. Git, ister asker toplayıp yine üzerime gel ve bana böyle şerefli zafer fırsatları hazırla*" (Ekrem ve Halit 1930:22) sözünün de, Türkün gücü ve korkusuzluğu üzerinden, öteki'nin olumsuzlanması amacını taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan benzer biçimde, Türkün gücü ve zekası üzerinden Bizansın da aşağılandığı ifadelere rastlamak olanaklıdır. "*Murat Bey, Bizans imparatoru Yuvanis Paleologosu bir* ***oyuncak gibi kullanıyordu****…Yuvanis'in oğlu…babasının tahtına kendisi oturtulacak olursa, Osmanlılara otuz bin altın vergi vereceğini vaat etti.* ***Osmanlılar, Bizans dahili işlerine karışmak vesilesini veren bu fırsattan istifade ettiler****…*" (Taner 1945:146). Hatta Osmanlıların Yuvanis'e yardım etmelerinden dolayı Bizans askerlerini Anadolu'da Alaşehir tekfuruna karşı kullandığı bile belirtilmektedir. Burada Yuvanis'in bir oyuncak gibi kullanıldığının belirtilmesi Bizans'ın küçük düşürülmesini amaçlamaktadır. Oysa ki bunun, Karamanlılar'ın Sırplarca kullanılarak Osmanlıyı iç sorunlarla uğraştırmasından ya da Çinlilerin Türklere karşı yaptığı hileler ve içişlerine karışmasından çok da bir farkı bulunmamaktadır. Dolayısıyla benzer müdahale ya da hileler, ötekiler ya da düşmanlar tarafından yapıldığında bu eylemlere olumsuz anlamlar yüklenmekte ve hainlik-hile olarak bahsedilmekte; benzer şeyleri biz'den olanlar yaptığında bu durum bir büyüklüğün, zekanın ve gücün eseri olarak sunulmaktadır.

Son olarak biz'in kapsamında kimlerin olmadığına bakıldığında, ilkçağdan itibaren bazı milletlerin kesin bir biçimde Türklerden olma-

dığının ifade edildiği görülmektedir. Bunların başında Asurlular gelir. Nitekim Asurluların, Türklerle karıştırılmaması gerektiği pek çok kitapta dile getirilmiştir. Genelde Asurluların Sami ırktan olmaları nedeniyle olumsuzlandıklarını da belirtmek gerekir: "***Kaba** ve cengaver bir kavmdi…**son derece vahşi**, **kana ve yağmaya düşkün**…hileye ve ihanete meyyal,... mağluplara karşı vahşiyane bir zulüm gösterirler…esirlerine en zalimane eziyetler yaparlardı*" (Maarif Vekaleti 1929:22), "*Asur tarihine ait bütün membalar* (ne oldukları belli değil, açıklanmamış) *bu milletin pek zalim, merhametsiz ve gaddar olduklarını göstermektedir. Asur kitabeleri, kabartma resimleri daima harplere aittir*" (Ali 1930-31:69), "*Asur harpleri daima tahrip, katliam ve yağma ile neticelenirdi*", (bir kitabeden yapılan alıntıda) "*vücutlarından ehram yaptım. Başlarını dizilerle duvarlara astım. Şehri yapma ettirdim; yıktım, yaktım*" (Ali 1930-31:72). Dolayısıyla Turani olan Türklerin, bu üslupla anlatılan Asurlularla karıştırılmaması gerekmektedir: "*Turani demek, Arî, Samî ve Hindu-Avrupaî kavmlerin gayri demektir*" (Maarif Vekaleti 1929:62; Ali 1930-31:64; TTTC 1931a:88).

a) Osmanlı Geçmişi

i) Padişah-Halifelik-Saltanat Üzerinden Osmanlının Olumsuzlanması

Gerek Atatürk dönemi ders kitaplarında, gerekse İnönü dönemi ders kitaplarında Osmanlı'nın en çok padişahlar ile halifelik ve saltanat temelinde olumsuzlandığı ve ötekileştirildiği Tablo-27'deki yoğunluk puanlarından görülmektedir. Aslında Osmanlının altıyüz yıllık tarihi anlatılırken, kuruluş aşamasından yıkılışına kadar olan süreçte bütün padişahların olumsuzlandığını söylemek hatalı olacaktır. Gerek kuruluş ve gerekse yükseliş dönemi padişahları hakkında çok fazla olumlu ifadelere rastlanılmasa bile, en azından bunların açık bir biçimde olumsuzlanmadıklarını belirtmek gerekir. Hatta bu dönem padişahlarından Orhan, Kanuni[54], Yavuz ve Fatih'e ilişkin olumlu atıflarda bulunuldu-

[54] Ancak yükseliş dönemi olmasına karşın Kanuni devrinin, saray kadınlarının hakimiyetinin artması bağlamında eleştirildiğini söylemek gerekir: *"Süleyman ihtiyarladıkça saray kadınlarının nüfuzuna kapılır olmuştu. Ezcümle Rus esirlerinden güzelliği ve zekası ile Süleyman'ı teshir eden ve*

ğu da görülmektedir. Bu dönemde olumsuz bir içerikle anlatılan ilk padişah II.Beyazıt'tır. Beyazıt'ın olumsuzlanmasının temelinde ise önceki padişahlardan farklı olarak Beyazıt'ın 'sofu' kişiliği, özellikle savaşlardaki 'zayıf ve pasif' karakteri, Fatih gibi sanatçı bir yönü olmayışı, Osmanlı devletinde ve harsında "*irticaın meşhut*" olduğu (TTTC 1933:41); kısacası bu dönemde Beyazıt'ın, tutuculuğu bağlamında bir eleştiri görülmektedir. Ancak olumsuz eleştirilerin duraklama dönemi ile birlikte ciddi biçimde başladığı ve imparatorluğun son yüzyılında giderek arttığı, II.Abdülhamit ve Vahdettin ile hat safhaya ulaştığı ve eleştirilerin hakarete varan bir üslupla yapıldığı, ders kitabı metinlerinden tespit edilmiştir.

Osmanlının kuruluş dönemi, ***Türkler*** için önemli ve büyük bir çağ olarak anlatılmakta, özellikle Türk ordusunun en güçlü ordu, Türkün kılıcının en keskin, Türk yurdunun da her yerden daha bakımlı olduğu vurgulanmakta ve *Osmanlı-Türk* imparatorluğunun büyüklüğünden söz edilmektedir. Duraklama dönemiyle birlikte başlayan padişahlar üzerinden eleştirilerde ise onların *israf* ve *sefahat* içinde yaşayışları en önemli eleştiri noktasıdır. Ayrıca "*havuzdaki balıklara altın serpen, sakalının tellerine inci dizdiren deli padişahlar, devlet işlerini keyfine göre idare eden saray kadınları, düşmanı korkutmak için İstanbul'un kale duvarlarını sadece badana ettiren düşüncesiz sadrazamlar*" (Kültür Bakanlığı 1938a:72-73) üslubuyla birlikte imparatorluğun Türk gücünün sarsılmaya başladığı belirtilmekte ve söz konusu bu bozulmalar padişahlar özelinde 'kişilere' atfedilmektedir. Oysa kuruluş ve yükseliş dönemindeki başarı ve ilerleyişler kişilere değil, *Türk milleti ve ordusuna aittir*. Diğer bir deyişle, Osmanlı dönemindeki başarıların *Türk* milletine, başarısızlıkların ise *Osmanlı hanedanı ve yöneticilerine* atfedildiği açık bir biçimde söylenebilir.

Kültür Bakanlığı'nın tarih kitabına bakıldığında (1938a) padişahlık ve padişahlar için şu tür kullanımlar olduğu görülecektir: "*Padişahlığı, babadan **miras** olarak alan bu adamlar…**memlekete yararlığı doku-***

şehzade Beyazıt ile Selimin annesi olan Hürrem sultan (Raksolan), padişah üzerinde en ziyade nüfuzlu olanlardandı. Türk padişahının pek sevgilisi olan bu Rus kadını, oğlu Beyazıt'ı tahta geçirebilmek için, büyük şehzade Mustafa'yı öldürtmüştü" (TTTC Tarih-III 1933:61).

nacak kimseler değildi"; "*aralarında **zırdeli, cahil, hain** olanlar çok görülmüştür. Son padişahlar **yalnız kendi tahtlarını, keyiflerini düşünür** olmuşlardı*", "*yanlarına yalnız kendilerine **yaltaklanan kimseleri toplamışlar**, yurda, millete faydası dokunacak kimseleri uzaklaştırmışlardı*", "*yaptırdıkları saraylarda **baykuşlar gibi halktan uzak** yaşıyorlardı*", "*halktan kimse dokunması diye saraylarını **yabancı milletlerden topladıkları askerlerle** kuşatmışlardı*", "*devletin geliri, varıyoğu hep padişahlarla saray adamlarının keyfine sarfediliyordu*", "*padişahın keyfi, sözü, yasa ve kanun demekti*", "*Vahdettin'in yaptığı şimdiye kadar Türk tarihinde görülmüş değildi. Bu adam tahtını kaybetmemek için **düşmanlarla anlaşmağa, kendi milletine karşı silah çekmeğe** kalkıştı…düşman gemisine binerek yabancı illere kaçmak gibi bir **hainlik ve soysuzluk** yaptı*". Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, hem padişahlık hem de o makamdaki padişahlar, olumsuzlanma ve küçük düşürme yönünde ifadeler ve anlatımlarla kaleme alınmıştır. Memlekete faydaları olmadığı, sadece kendi çıkarlarını düşündükleri, hatta zırdeli-cahil-hain-soysuz olarak nitelendirildikleri, halktan uzak saraylarında baykuşlar gibi yaşadıkları, kendi milletine bile silah çektikleri vb. noktalar, tüm erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının ortak eleştiri noktalarıdır. Genel olarak bütün kitaplarda padişahlar ve padişahlığın benzer bir üslupla ele alındığını göstermek için değişik kitaplardan farklı, ancak teması ortak örnekler vermek konunun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır: Örneğin Maarif Vekaleti'nin *Tarih-III* kitabında (1933b:53-54) "*…bir kısmı deli, bir kısmı da çocuktu. Yahut kuvvetli şahsiyetten mahrum insanlardı... Mehmet I, Osman II gibi çocuk denecek derecede genç ve Mustafa I gibi deli padişahlar…*", "*Murat IV, Selim I gibi kan dökücü, Selim II gibi şaraba ve zevke düşkündü. 30 yaşında öldü*" ifadeleri görülmektedir.

Nuri'nin (1931:22-23) yurt bilgisi kitabında ise '*Deli İbrahim*'i konu alan okuma parçasında, sadece İbrahim değil aslında onun kişiliğinde tüm Osmanlı geçmişinin olumsuzlandığı görülmektedir. İbrahim, *deli, zırdeli, çılgın* olarak tanımlanmakta, zaten padişah olabilmek için akıllı-uslu olmak gerekmediği, eğitim aranmadığı, bunların kimseye hesap vermediği, sefahat içinde yaşadıkları, hatta İbrahim'in devlet işlerinden bahsedilmesinden nefret ettiği, bu yüzden de devlet adamlarının Girit'in alındığının haberini padişaha söyleyemedikleri, bu soruna

cariyelerin çare bulduğu, tiritli paçayı çok seven padişaha "*paçanın altında tirit, 1055'te alıntı Girit*" yazılı notla zaferi ilettikleri, anlatılmaktadır. İnan (1931:35) ise son dönem padişahlarına ilişkin olarak "*padişahlığın zalim pençeleri…bu koyu istibdat ve işkence devrinde…memlekette yaptığı fenalıklar sayılmakla bitmez, padişah yalnız taç ve tahtını ve şahsını muhafaza vasıtalarını kuvvetlendirmekten başka bir şey yapmamıştır*" der. Rona (1940:11-12) yine son dönem padişahlarını (Abdülhamit'ten Vahdettin'e) kastederek, onların 1. D.S. zamanında ve sonunda sadece "*kendi kurtuluşunu düşünen,* ***hain***" olduğunu, "*yurdun, düşman çizmeleri altında çiğnenmesine razı olan*" bir kişiliğe sahip olduğunu, "*bütün milletin kan ağladığı bir sırada* ***düşmanla elbirliği***" ettiğini, "*Türk milleti için ölüm getiren Sevr'i imzalayan*" bir hain olduğunu, hatta "*Osmanlı hükümeti için yeryüzünde görülmemiş bir* ***leke*** *olan*" (Su ve Duru 1945:185) Sevr'i imzalamaktan dolayı sadece padişahın değil, diğer devlet adamlarının da "***hain, millet düşmanı, uşak ruhlu, millet ve yurdu düşmana çiğneten***"ler olarak olumsuzlandığı görülmektedir. Su ve Duru (1945:36) da padişahların çoğunun değersiz ve ehliyetsiz olduklarını belirtirken, eskiden Türklerin iktisadi ihtiyaçlar yüzünden savaş ettikleri, diğer bir deyişle Türklerin basitçe fütuhat gerekçesiyle savaş yapmadıkları belirtilerek, Osmanlı döneminde bu Türk geleneğinin aksine "*bazı* ***Türk padişahları*** *sırf memleket kazanmak isteyerek de muharebe eder,* ***Türk kanını boş yere akıtırlardı****. Hele Osmanlı padişahları içinde bu yolda harbedenler, kan akıtanlar az değildir. Bu padişahlar,* ***iktisat işlerine*** *lüzumu kadar* ***akıl erdiremediklerinden****, kapitülasyon diye Türk ulusunun başına bela olan imtiyazları yabancı memleketlere vermişlerdi*" (Su ve Duru 1945:261; TTTC 1931c:271) ifadeleriyle, padişahların Türk gelenekleri ve milli benliğini de bir tarafa bıraktıkları üzerinden olumsuzlandıkları söylenmelidir.

Mansel-Baysun-Karal ise 1943 tarihli *Tarih-III*'te farklı padişahlar için şu yönde açıklamalarda bulunmaktadırlar: ***II. Beyazıt*****:** Mutaassıp, sanatkarları saraydan uzaklaştıran, sanat eserlerini sattıran, şeyhler ve renksiz bilginleri İstanbul'a dolduran bir kişi olarak sunulmakta ve devletin ileri gelenlerinin de inandıklarından olsun-olmasın padişah gibi dindar görünmeğe (riyakarlığa) başladıkları; Fatih devrinin müsamahalı düşüncesi yerine dar bir düşüncenin hakim olmaya başladığı

(26. sayfa) belirtilmekte; **II.Selim ve III.Murat**: Düşük ve gevşek kişilikte oldukları, ordunun başında sefere gitme adetini bıraktıkları, harem hayatını temayüllerine uygun buldukları (55.,66. sayfa); **Kanuni:** Dinç ve kuvvetli bir padişah olmakla birlikte ilerleyen yaşlarında "*akıllı ve tecrübeli vezirlerin sözleriyle hareket edecek yerde saray kadınlarının sözlerini dinler*" hale geldiği (66.sayfa); **İbrahim** deli oluşu (92. sayfa), **IV.Murat'ın** çocuk denilecek on iki yaşında padişah oluşu; ve genel olarak padişahların sade yaşamı bırakarak gevşetici ve uyuşturucu müsrif hayata aldanmaları (66. sayfa); ulema ve yeniçerilerin artık kolayca padişahları tahttan indirdikleri, hatta indirdiklerinin yerine yarı deli olan Mustafa'yı padişah yaptıkları, **Mustafa'nın** ise çılgınlıklar gösterdiği (91. sayfa), **II.Abdülhamit** döneminde geniş ölçüde bir hafiye teşkilatı oluşturulduğu ve hükümdarın hoşuna gitmeyen şekilde hareket edenlerin zindanlara atıldığı, Osmanlı cemiyetinin korku, haksızlık, kin ve iftira içinde buhranlı anlar yaşadığı (172. sayfa) söylenmektedir.

Ali (1930) de padişahlar için yine '*çocuk-deli-aptal*' gibi sıfatlar kullanmış; Mustafa balıklara yem atan ***deliliğiyle*** (71. sayfa), Murat ***zalimliğiyle*** (72. sayfa), İbrahim ***şehvetperestliğiyle***, III.Mustafa ***hasis ve muktesit*** kişiliğiyle (120,141,163,255-280-282. sayfalar), Abdülaziz (283. sayfa) ve Murat ***hasta ve sinirli*** kişilikleriyle (284-285-291. sayfalar), Abdülhamit (292-326 sayfa) ve Vahdettin (327-328-334-335-339-340. sayfalar) ***hainlikleriyle*** Türk milletine **ihanet** etmeleriyle anlatılmıştır. Refik (1929:3-4) padişahlığı dikotomik temelde eleştirirken, dikotominin bir tarafına padişahları karşı tarafına ise halkı koymaktadır. Bu *halk* aç, yoksul fakat çalışan, yorulan, kazandığı paraları elinden alınan, düşmana karşı savaşan, şehit olduğunda çocuğuna bakılmayan, padişahın gözünde değeri olmayan bir kitle olarak; *padişah* ve *maiyeti* ise sevkusefa ile ömür geçiren, halkın kazancını yiyen, halkı kölesi zanneden insanlar olarak anlatılmıştır. Edip ve Tevfik (1929a:116) ise "*Türkiye'nin **içindeki düşmanları, hariçteki düşmanlardan daha korkulu ve zararlı** idi. Başta padişah olmak üzere **israftan, zevkten** devletin halini düşünmeğe vakit bulamıyanlar çoktu. Eskiden olduğu gibi gene **rüşvetsiz** iş yapılmamağa; **halk soyulmağa** baş-*

landı"[55] ifadeleriyle ***israfçı***, ***rüşvetçi***, kendi çıkarları için ***halkı düşünmeyen*** padişahları, dışarıdaki düşmandan bile daha tehlikeli bir biçimde anlatmıştır. Ayrıca Ali (1930:163) ise, padişahların ne kadar ***müstebit*** ve güçlü olduklarını "*isyandan başka padişahın mutlak salahiyetini tevkif edecek hiçbir kuvvet ve hiçbir müessese yoktur*" ifadesiyle anlatmaktadır ki, ortaya çıkan isyanlara 'padişaha karşı olmak' temelinde sanki olumlu bir anlam yüklenmiş gibi bir anlam çıkabilemektedir.

Böylesine çok sayıda kitaptan verilen pek çok örnekten de görülmektedir ki, padişahları ve padişahlığı anlatan söz konusu ifade ve kullanımların, cumhuriyet sonrası dönemde saltanat-halifelik yanlısı olan ve rejimin 'mürteci' olarak adlandırdığı 'iç düşmanların' argümanlarını çürütmek için ortaya konulduğu söylenebilir. Ayrıca padişahların millet ve devlet lehine değil kendi çıkarları peşinde koşan, 'düşmanlarla işbirliği yapan hain kişiler' olarak ele alınması, hatta padişahlık gibi önemli bir makama delilerin, cahillerin ve hatta soysuzların geldiğinin ifade edilmesi bir anlamda Osmanlının padişahlar üzerinden tümüyle ötekileştirilmesine hizmet eder bir amaç taşıdığı da belirtilmelidir. Özellikle padişahların, millet için değil, kendi keyifleri için yaşadıklarından millete hiçbir faydaları olmadığına, askerlerin Türk asıllı olmadığından, halkın, değil padişahın yüzünü görmek saraya bile yaklaşamadığına, kendileri gibi düşünmeyenlerin ya da padişahın adamlarınca menfaat çatışması yaşayan pek çok kimsenin sürgüne gönderilebildiğine kadar zikredilen pek çok olumsuz nokta, cumhuriyet idaresi ile Atatürk'ün yaşantısı ve düşünceleriyle karşılaştırılarak anlatılmış ve Osmanlının, ötekileştirilmesine yönelik üslup daha da belirginlik ve çarpıcı anlamlar kazanmıştır. Örneğin padişahlığın *kara ve korkunç* bir idare olarak, cumhuriyetin ise *aydınlık dönemi* olarak ifade edilmesinde olduğu gibi. Özellikle halifelik temelinde ortaya konulan olumsuzlamalar da bu noktada önemlidir: "*Türk milletinin…haysiyet ve istiklalini muhakkak bir tehlikeye düşüren son muharebesinden sonra halifeliğin tuttuğu yol, bir* ***vehimden*** *ibaret olduğu anlaşılan bu makam ile onu temsil edenlerin her türlü* ***ahlak, fazilet ve insanlık gayretle-***

[55] Halkın soyulması, rüşvetsiz iş yapılmaması, idarecilerin sadece kendi menfaatlerini düşünmeleri, sefahat ve gevşeklik, sadece Osmanlı döneminde değil, tarihin hangi döneminde olursa olsun eski Roma'dan Bizans'a kadar daima kötü yönetimlere ilişkin eleştirinin temel noktası olmuştur.

rinden ve kayıtlarından ne kadar uzaklaşmış *olduklarını daha acı bir çıplaklıkla gösterdi*" (TTTC 1931c:158).

Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta vardır. Özellikle duraklama ve gerileme dönemlerinde tahta çıkan padişahlar arasında (aynı şey saray kadınları için de geçerlidir), kitaplarda anlatıldığı haliyle, gerçekten anılan bu olumsuz niteliklere sahip olanlar olabilir. Deli olan, çocuk olan, gaddar olan, müsrif olanlar bulunabilir. Ancak kitapların anlatım üslubunun eleştirilmesi gereken nokta da tam burada ortaya çıkmaktadır. Ders kitapları, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bir altıyüzyıl boyunca bu tür padişahlarla yönetilmişçesine bir algılama yaratacak tarzda kaleme alınmıştır. Kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki padişahlar, ders kitaplarında değil olumlu yönleriyle hemen hiç dile getirilmezken, imparatorluğun sadece son 150-200 yıllık dönemindeki padişahlar sadece olumsuz yönleriyle anlatılmış, tarihsel gerçekliklerden hareket etmekle birlikte, o tarihsel gerçekliklerden *farklı ve kurgusal bir gerçeklik* yaratılmış; bu sayede yeni kurulan ulus-devlet Osmanlı'dan açıkça farklılaştırılmıştır. Bu nokta kuramsal bölümde tartışılan 'yeniden üretim mekanizması'na örnek oluşturması bakımından da anlamlıdır.

Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlının ağırlıklı olarak padişahlar üzerinden olumsuzlanmasında, başarıların Türk milletine, başarısızlıkların ise Osmanlı hanedanına atfedilmesi amacı güdüldüğünü de göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü 'Türk' ve 'başarısızlık, rüşvet, soygun, soysuzluk, hainlik' gibi kavramlar asla yan yana gelemeyecek nitelikte ele alınmaktadır. Çünkü Türk milleti, Ortaasya tarihinden itibaren daima büyük medeniyetlere, büyük zaferlere, büyük ilerlemelere, büyük adamlara ve büyük…çığır açan bir millettir. O halde böylesine büyük bir milletin yani 'biz'in, böylesine büyük ve utanç verici başarısızlıklarla yan yana gelebilme ihtimali yoktur. Bu başarısızlıklar, kötülükler veya hainlikler olsa olsa öteki olan Osmanlı hanedanına ait olabilir. Çünkü böyle olmasa "*padişah ve hükümeti, aciz ve hıyanet içinde her türlü karşı koymanın lüzumsuz olduğunu halka telkin ediyordu*" (Ermat ve Ermat 1943b:11) biçiminde bir yola yönelmenin olmaması gerekirdi. Ya da padişah Vahdettin'in "*ulusun bu başarılarını gören*" ve bu gelişmeden "*ürken, korkak ve alçak, can kaygısına*

düşerek düşman gemilerinden biriyle yabancı memleketlere" (Ermat ve Ermat 1943b:15) kaçan bir tavır sergilememesi gerekirdi.

Cumhuriyet döneminde en cahil köylünün bile ülke ve milletin zor anında tesanüt hissiyle çalışmak ve yardım etmek gerektiğini anladığı ve tüm milletin canla başla savaştığı (Kami 1931:21) halde, padişahların bunu yapmadığı belirtilmektedir ki, bu nokta bile padişahların Türk milletinin milli benlik ve haysiyetine uymadığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Hatta bu ifade, padişahlar için '***soysuzlar'*** sıfatıyla, saray kadınlarının Ruslardan Rumlardan Sırplardan devşirildiği ve bunların aynı zamanda padişah anaları olduğunu belirten ifadelerle birlikte düşünüldüğünde *padişahların Türk bile olmadıkları* gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır ki, iç düşman konusunda sıklıkla padişahlara da atıfta bulunulmuş olması bu noktada daha da önem kazanmaktadır. Ayrıca bazı kitaplardaki (TTTC 1933:1; Kültür Bakanlığı 1938a:60) şu ifade de bu bakımdan anlamlıdır: "*Osmanlı **namını alan** Türklerin nereden ve ne zaman Anadolu'ya geldikleri henüz ilmi surette tespit edilmiş değildir…Osmanlı hükümdarlarının, Oğuz Han'a kadar giden silsilenamelesi varsa da bu **sonradan uydurulmuş** bir şeceredir*". Mısır'ın en eski ahalisinden, kuzey Afrika'daki Berberilere, Sümerlerden, Eski Yunan ve Roma medeniyetini yaratanlara, hatta Britanya ve İrlanda'ya pek çok kavim ve devletin Türk kökenleri basitçe bir tarihi eser ya da isimlerindeki 'er, ar, ir, iy' vb. takılardan hareketle ispat edilmeye çalışılırken; Osmanlılar gibi çok daha yakın bir tarihsel dönemde ortaya çıkan bir boy'un kimler olduğu ve nerden geldiğinin bilinemeyişi ilginçtir. İşte bu nedenledir ki, "*Osmanlı padişahlarının **ulusumuzun başına getirdiği fenalıkları** bilen TBMM bir kanunla halifeliği de kaldırdı ve **Osmanoğulları ailesini** yurttan ebedi olarak çıkardı*" (Ermat ve Ermat 1943b:17) denilmektedir.

Ayrıca İslam'da gerçek anlamda halifeliğin bulunmadığı da anlatılmaktadır. Bunun için de peygamberden sonra gelenlerin dinî ve resmî bir unvan olarak peygamberin halifesi olmadıkları, onların aslında devlet reisliği yaptıkları, Osmanlı'da da böylesi bir tabir bulunmadığı, ilk defa II.Abdülhamit'in bu sıfatı kullandığı, nitekim İslamiyet'te Hıristiyanlıkta olduğu gibi böylesi kutsal makamların ve kişilerin olmadığı belirtilmekte ve dipnotta da "*merhum tarihçimiz A.Refik bana, bu tabirin Almanlar tarafından Abdülhamit'e (telkin) öğretildiğini ve*

onun zamanından beri kullanılmağa başlanıldığını söylemişti" biçiminde bilimsel bir üsluba uymayacak tarzda bir açıklama bulunmaktadır (Danışman 1939:33). Hatta imparatorluğun yıkılmasında halifelik kurumunun çok büyük etkisi olduğunu belirtmek üzere; "*halifelik sıfatını imparatorluk siyasetine vasıta olarak kullanmak üzere almağa özenmese idi, bu mesele belki o zaman sona ermiş, Osmanlı devletinin asrın icaplarına göre tekamülüne mani bir müessese ihdas edilmemiş ve Türklük bu boş unvanı taşımak yüzünden birçok zarar uğramamış olacaktı*" (TTTC 1931c:157) denilmektedir. Burada açıkça halifeliğin, Osmanlının geri kalmasının önemli bir nedeni olarak gösterildiği, ayrıca Türklük kimliğinin de birçok zararlara bu yüzden uğradığı belirtilmektedir.

Böylece halifelik herhangi bir yararının olmamasının ötesinde "*memleketi uykuda ve cahillikte bırakmakta menfaati olan medresecilerin millet zararına kuvvetlenmesinden, hariçte Türk milletini boğazlamaya ve Türk vatanını parçalamağa karar vermiş olanları kararlarını icrada aceleye yürütmüş olmaktan başka tesiri*" (TTTC 1931c:157) olmadığı da ifade edilmektedir. Böylece ne zamanki devlet reisliğinin yanına ruhani bir liderlik eklenmiştir, bu ekleniş birçok milli felaketler getirmiş, Osmanlı imparatorluğu da din ve devlet işlerini birbirine karıştırmanın Türk tarihindeki son kurbanı olmuştur, denilmektedir. Yalnız hem Türklerin en eski devirlerden beridir laik olduklarının ifadesi hem de "son kurban" ifadesi birbiriyle çelişmektedir. Çünkü 'son kurban', daha önce de bu hatayı yapıp yıkılan veya sıkıntılar çeken Türk devletleri olduğunu göstermektedir ki, bu kurbanların kimler olduğu belli değildir. Kısacası Türklerin başına *bela kesilen* ve yüzlerce yıl *Türk kanı akıtan*, hiçbir değeri kalmayan halifeliğin (Su ve Duru 1945:222) "*softaların, din perdesi altında başka oyunlar oynamak isteyenlerin işine*" yarayabileceği endişesiyle cumhuriyet döneminde kaldırıldığı (Maarif Vekaleti 1933b:241) sıklıkla belirtilmektedir.

ii) Kurumlar Üzerinden Osmanlının Olumsuzlanması: Mutlakıyet Karşısında Milli Hakimiyet ya da Cumhuriyet İdaresi

Ekonomi, idare ve askeri düzen temelinde Osmanlının olumsuzlanması ve eleştirilmesinde dikkat çeken noktalardan biri, bu eleştirilerin padişahlara yöneltilen eleştirilerle benzer bir takım temalar içerme-

sidir. İkinci olarak Osmanlı idaresi, padişahlık ya da mutlakiyet idaresi temelinde eleştirilmektedir. Son olarak da padişahların cahil, çocuk, deli ve devlet-toplum çıkarlarından ziyade kendi bireysel menfaatlerini düşünerek ehil olmayan insanları idari sistemin içerisine çekmekle idarenin de bozulduğu, diğer bir deyişle, duraklama döneminden başlamak üzere, padişahların bozulması ve yozlaşmasının idarenin de bozulmasını beraberinde getirdiği anlatılmaktadır. Örneğin, "*sadrazamlar muayyen bir **rüşvet** mukabilinde memuriyet bahşediyorlardı. Dairelerde rüşvetsiz iş çıkarmak, zorlaşmaya başlamıştı*" (TTTC 1933:61) ya da "*yükselme devrinde devletin başına gerçekten değerli kimseler getiriliyordu. Duraklama devrinde ise en çok **rüşvet** verenler büyük işlerin başına getirilmekteydi. Artık devlet adamlarının bilgili, hünerli olması düşünülmez olmuştu*" (Unat ve Su 1946:64) ifadelerindeki eleştiri, sadrazamların idari ve ahlaki değerlerini yitirmelerine, devlet adamlarında bilgi ve hüner aranmamasına yöneliktir. Aslında ders kitaplarında, devlet adamlarını iş başına getirenler sadrazam ve o sadrazamları iş başına getirenler de padişahlar olduğuna göre, padişahlar ile diğer devlet idarecilerinin eleştirisini kesin olarak birbirinden ayırmak ve hatta rüşvet gibi bir bozulmanın mutlakiyet idaresinin 'denetimsiz, her şeyin padişah kontrolünde olduğu' ve 'halkın hiçbir değerinin olmadığı' bir sistemde kaçınılmaz bir sonuç gibi sunulduğuna da dikkat etmek gerekir.

Özellikle rüşvet, idari makamların para ile alınıp satılır bir meta haline gelmesi ve bu nedenle de ehliyetsiz ve kabiliyetsiz kimselerin işbaşına gelmesi idarenin eleştirildiği ifadelerin temel odağı olmuştur: "*Valilikler, o zamanın mahkeme reislikleri olan kadılıklar, yerine göre pahalı ucuz para ile **satılırdı**. Giden vali ve kadı da verdiği parayı fazlasile çıkarmak için **halkı soyar**, dururdu*" (Abdülbaki ve Esat 1930:133) cümlesi tam da bu açıklamaya örnek teşkil edecek niteliktedir. Hatta devlet ekonomisinin bozulması sonucu, hazineye para bulabilmek için memurlukların bizatihi para ile satılmağa başlandığı, bir memurluğu satın alan kişinin de verdiği paranın daha çoğunu çıkarmak ve zenginleşmek için halkı soyduğu belirtilmektedir (MEB 1945:99).

"*17. asırda Anadolu'nun zulüm ile idare edilmesi halkta devlete karşı büyük bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı*" (Mansel vd 1943b:84) ifadesinde ise aslında idare üzerinden mutlakiyet mantığının eleştirildi-

ği görülmektedir. "*…devletin idaresi bozuldu, ahali fakir düştü…paşalar halka eziyet ettiler, zorla vergi topladılar. Kadılar doğruluktan ayrıldılar, halkı soymaya başladılar. O devirde halkın hiç ehemmiyeti yoktu. Padişah onları kendi kulu ve kölesi zannederdi*" (Refik 1932:117) anlatımına dikkat edilirse, idarenin eleştirisinin halkçı bir bakış açısıyla yapıldığı, paşalardan kadılara kadar tüm idarecilerin halka karşı sergiledikleri kötü yönetimler nedeniyle eleştirildikleri söylenebilir. Kötü yönetimin asıl kaynağı da yine saltanat olarak gösterilmektedir. Çünkü padişahın, halkı kendi kulu ve kölesi olarak görmesi zihniyetinin, idarecilere de doğrudan yansıdığı kastedilmektedir. Ayrıca idaredeki bozulma nedeniyle *dürüst-ahlaklı olanların kaybettiği*, tersine işlerini *ahlaksızca yürütenlerin* ise daima bu davranışlarının *mükafatını aldıkları* da açık bir biçimde kitaplarda dile getirilmiştir: "*Bu idarei maslahata bin entrika karışıyordu. İltimaslılar yahut kafî derecede rüşvet verebilenler haklarını alabiliyorlar, hakkına ve Devletin adaletine güvenenler eli boş kalıyorlardı. İstanbul'da ve vilayetlerde Yıldız'a mensup olanlar hem maaşlarını oldukça muntazam alırlar, hem de çabuk terfii rütbe ederlerdi*" (TTTC 1933:293).

İdarenin bozulmasında önemli bir neden de '**saray kadınları**' olarak gösterilmektedir:

> *Dünyanın her tarafından esir edilerek, ya harp ganimeti suretile, yahut esir tüccarlarından satın almak yolile saraya toplanan en güzel Çerkez, Gürcü, Rus, Macar, İtalyan, Alaman ve Fransız kızları, padişahın haremi hümayununu teşkil ederlerdi. Padişaha…padişahtan bir çocuk peyda ederek, hasekiler sırasında yükselmek, sonra çocuklarını, ortaklarının çocuklarına tercih ettirip valide sultan olabilmek için, bu karışık nesilden gelme ve ekseriya işsiz vakit geçiren kadınlar arasında, hesaba sığmaz entrikalar yapılır…bazıları korkunç facialarla biterdi (TTTC 1933:60).*

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere, *saray kadınları*nın, hem Türk asıllı olmadıkları halde sarayda çok önemli rolleri ellerine geçirmeleri, hem de (*padişahtan çocuk peyda ederek* ifadesinde olduğu gibi) basit bir hırs tamaı ile hareket etmeleri doğrultusunda olumsuzlayıcı bir üslupla ele alındığı söylenebilir. Yine kitaplardaki anlatımlara göre, onların bu davranışı ortaya 'karışık bir nesil' çıkarmış, padişahla-

rın Türk ırkından/milletinden gelme özelliklerini yok etmiş, ayrıca sarayda pek çok entrika ve hatta cinayetlere sebebiyet vermiştir. Bütün bu sonuçları yaratanların ise, Kanuni dahil olmak üzere 'kadınlara olan zaafiyetleri bağlamında padişahlar' olduğu açıkça ifade edilmiktedir. Hatta "…*tayinler*(in) *çok defa padişah karılarının veya saray kadınlarının arzusu ile yapılmakta*" (Su ve Duru 1945:37) olduğu, "*devleti bir takım değersiz devlet adamları, asi yeniçeriler ve* ***nüfuzlu kadınlar*** *idare etmeye başlamıştı. Anne olarak* ***Kösem sultan*** *bunların başında geliyordu.* ***Kadınların devlet işlerine karışıp saltanat sürmeye****…*" (Su ve Duru 1945:42) başladıkları ve Kösem Sultan'ın "…*türlü* ***entrikalar*** *çevirerek devleti* ***nüfuzu altında tutmaya*****"** (Su ve Duru 1945:43) çalıştığı ve en sonunda boğularak öldürüldüğü de belirtilmektedir.

"***Rus esirlerinden*** *güzelliği ve zekası ile Süleymanı teshir eden ve şehzade Bayazıt ve Selimin annesi olan Hürrem Sultan (****Roksolan****) padişah üzerinde en ziyade nüfuzlu olanlardandı. Türk padişahının pek sevgilisi olan bu* ***Rus kadını****, oğlu Bayazıdı tahta geçirebilmek için, büyük şehzade Mustafayı öldürtmüştü*" (TTTC 1933:61) ifadesinde ise bu kadınların yine *Türk olmadıkları* ve fakat çocuklarının devletin tahtına geçtikleri önemle belirtilmekte, padişahları doğrudan etki altına alarak padişahların idarelerinde doğruluk ve hakkaniyetten ayrıldıkları ifade edilmekte, ayrıca bireysel hırsları uğruna cinayetlere bile başvurarak, bir anlamda idarenin bozulmasında doğrudan etkilerinin olduğu dile getirilmiş olmaktadır: "*cariyelerin devlet işlerine karışması, yüksek idarenin intizamını bozuyor; gittikçe artan israf ve sefahat masraflarını karşılayabilmek için, büyük ve küçük memurların irtikap ve irtişaya koyulmaları da, hakkı, adaleti, idarede intizamı daha ziyade çığırından çıkarıyordu*" (TTTC 1933:61). Saray kadınları ile ilgili olarak onların Türk değil yabancı milletlerden oldukları Maarif Vekaletinin *Tarih-III* kitabında (1933:25) da dile getirilmektedir: "*Yabancı milletlere mensup saray kadınları, Osmanlı sultanlarını kendi hırslarına alet etmişler, memleketi kendi arzularına göre idare imkanı bulmuşlardı. Saraylarda katiller, cinayetler, entrikalar bu devirde artmıştır*". Kadınların yabancı ya da Türk olmadıklarının ifadesi ise doğal olarak, onların, idarenin bozulmasına kasıtlı olarak müdahale ettikleri ve idari sistemi bozdukları gibi bir yan anlamı da beraberinde getirmektedir.

Baron de Tott'un "*Osmanlı memleketinde kalpazanlar bile halk faidesine hizmet ediyorlar; nasıl bir halita kullanırlarsa kullansınlar, yaptıkları para mutlaka darphanei amire meskukatından daha kıymetlidir*" (TTTC 1933:157) biçiminde, Osmanlıdaki idari bozulmayı, paranın değerinin düşüşünü ve kalpazanlığın hat safhaya ulaştığını, alaycı bir üslupla anlatan sözlerine yer verilmesi de, Osmanlının olumsuzlanmasında özel bir önem taşımaktadır. Nitekim imparatorluğun ekonomisin bozulması, mutlakiyet idaresi ve yukarıda anlatıldığı üzere, idaredeki adalet ve hakkaniyet ilkesinin bozulmasıyla açıklanmaktadır. Ekonominin bozulmasının ise halka daha çok baskı yapılmasını ve soyulmasını beraberinde getirdiği belirtilmektedir. Dolayısıyla temelde eleştirilen şey, ekonomideki bozulmaların üst tabaka aleyhine olmadığı, saray ve saraya yakın kesimler ile vilayet ya da kazalardaki idarecilerin rahat, sefahat ve israf içinde yaşamalarına rağmen; imparatorluğun ekonomik yükünün yine sıradan halk kesimlerinin üzerine yüklendiği, soygunun halk üzerinden gerçekleştiğidir. Hatta saray ve paşaların israf ve sefahatlerinin giderek artmasının, alınan borçların büyük çoğunluğunun gereksiz inşaat ve sefahat yolunda israf olunmasının (TTTC 1933:253) da ekonomik yapıyı bozduğu dile getirilmektedir. "*Osmanlı İmparatorluğu köylü sırtında, köylünün alınterile geçinen bir devletti. Vergi sistemi, kazancı olup olmadığı düşünülmeksizin köylünün mahsulü ve az kazançlı veya kazançsız yıllarda sermayesi üzerine yüklenmişti*" (TTTC 1931c:275) ifadesinde olduğu gibi, ekonomi temelli eleştirilerde de halkçı bir bakış açısı sergilenmektedir. Böylece Kemalist devrimlerin, halk hükümeti/cumhuriyet idaresi temelinde ve Osmanlı'dan farklı olmak üzere köylü ve çiftçileri düşündüğü, rejimin temel amacının da köylü ve çiftçiyi, yani Osmanlı'nın ihmal ettiği Anadolu halkını düşünmek olduğu, mesajı verilmiş olmaktadır.

Öte yandan ekonomi temelinde Osmanlının eleştirilmesinde *vergi sistemi* ile *kapitülasyonlar* ortak temadır. Örneğin,

> *Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk köylüsünün en çok zahmet çektiği hususlardan biri de kredi bulmaktı…Çiftçi krediyi bilhassa köy, nahiye ve kazalarda gayet fahiş şartlarla para ikraz eden muhtekirlerden temin ederlerdi. Bu suretle sermaye ve ikraza istinat eden mütegalibe sınıfı teşekkül etmişti… çiftçinin yıkımına sebep olurdu (TTTC 1931c:283),*

alıntısında Osmanlının, halkı sadece para getiren bir köle gözüyle gördüğü, onun rahatının ve yaşantısının düşünülmediği, bilakis Kemalist devrimlerin ise temelde milletin efendisi olan köylüyü düşündüğü üzerinden bir anlatım sergilenmektedir. Sadece tarımsal anlamda değil, ticaret ve sanayi alanında da Osmanlı topraklarının "*Avrupa sanayi için kapısı ardına kadar açık rakipsiz bir satış yeri, ancak ham mal veren iptidai bir memleket haline*" (TTTC 1931c:287; Maarif Vekaleti 1933b:121) geldiği, bu noktada ise temel eleştiri noktasının kapitülasyonlar olduğu görülmektedir. Kapitülasyonlar, ekonomik yönü kadar idari açıdan da önemli bir olumsuzlama kaynağıdır. Çünkü kapitülasyonlar, ekonomik anlamda devletin Avrupalılarca sömürülmesini (Taner 1945:143; TTTC 1933:243), dolayısıyla da siyasi anlamda bağımsızlığı ortadan kaldırıcı bir yöne sahiptir.

Askeri alana, daha doğru bir ifadeyle, yeniçeriler üzerinden askerlik kurumunun eleştirilmesine bakıldığında ise eleştirilen diğer kurumlarda olduğu gibi, burada da eleştirilerin askeri örgütün idari anlamda bozulmasına dayandırılmaktadır. Bu bozulmada en önemli pay, asker alma kriterlerinin bozulması ve ehil olmayanların gayri ahlaki ve gayri hukuki olarak o mevkilere gelmesidir. Ayrıca hemen her kitapta yeniçerilerin sadece devşirme oldukları değil "*devşirme suretiyle askerlik hizmetine alınan* ***Hıristiyan çocukları***" olduğu (Su ve Duru 1945:82) sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak Hıristiyan tebaanın, çocuklarını kendi rıza ve ricalarile devşirme ocağına verdikleri ilave edilmekte (TTTC 1933:23), hatta "*yeniçeriliğe giren, devşirmelikten saraya alınan* ***Hıristiyan çocuklar****,* ***gitgide*** *büyük makamlara kadar yükseliyorlar, ordu kumandanı, vezir* ***hatta*** *sadrazam oluyorlardı*" (Taner 1945:145) denilerek, bir anlamda Osmanlı hoşgörüsü, diğer anlamda da Hıristiyanlıktan devşirme kişilerin askeri ve idari sistemde önemli yerlere kadar yükseldikleri belirtilmiş olmaktadır. Ayrıca burada, önemli rütbe ve payelere yükselmiş olan askerlerin Müslüman ve Türk olmadıklarının özel olarak belirtilmesiyle; bu kadar bozulmayı beraberinde getiren saray kadınlarının aslen Türk olmadıklarının (ve tek tek hangi milletten olduklarının belirtilmesi), çünkü Türklerin böylesi fenalıklar yapmayacağı yönündeki söylemin birbirini bütünlediği söylenebilir.

Genel olarak idare mekanizmasının özel olarak da ilmiye sınıfının bozulması da eleştirilerin bir diğer noktasıdır. Eğitim sistemindeki

bozulmalar ve fenalıklarının anlatıldığı sayfalarda Osmanlı eğitim sistemine ilişkin en büyük eleştiri, eğitimin, diğer bir deyişle medrese zihniyetinin, *çağ dışılığı* ve *cahil-mürteci yuvaları* olduğuna ilişkindir. Nitekim,

> *Medreseler küflü kafalar; bilgisizler yetiştiriyor, tembellere yemlik oluyordu…bilgi sevenlerle değil asker kaçaklarıyla doldu…okuma ve eğitim, softaların etkisinden kurtulamıyordu. Din dilidir diye Arapça, edebiyat dilidir diye de Acemce okutuluyordu…medreseler cahillik ve taassup yuvası olmakta devam ediyordu…softalar 'din millet birdir' diye Türkçülüğe bile engel olmak istiyorlardı (Su ve Duru 1945:244),*

ifadesinden de görüleceği üzere, eğitim kurumlarının bozulmasının da diğer kurumlarda olduğu gibi temel gerekçesi, bir taraftan ehil olmayanların medreselere girmesiyle medreselerin kurumsal yapısının bozulması, diğer taraftan da bilimsel bilgi yerine din temelli gerici zihniyetin hakim olmasıdır. Hatta ülkeyi felakete sürükleyen iki temel faktörden biri, eğitim düzenine bağlı olarak "*cehalet ve taassup*", diğeri ise askeri sistemin bozulması çerçevesinde "*yeniçerilerin intizamsızlığı"* (Ekrem ve Halit 1930:36) olarak gösterilmektedir. Özellikle ilmiye sınıfının, bu sınıfa herkesin dahil olmaya başlaması ile bozulduğu önemle belirtilmektedir. Hatta doğar doğmaz müderris payesi alan müderris çocukları bile olduğu, bunun ise cahil ve mutaassıp bir kitle yarattığı, bu kitlenin ise her türlü yenilik ve terakkiye engel olduğu (Ekrem ve Halit 1930:73) söylenmektedir. Eğitim sisteminin medreseler özelinde bozulmasının ise, ilim ve irfanın yerine dine dayalı hurafe mantığıyla işleyen taassup ve cehaletin ortaya çıkmasına, batılılaşmanın Batıyı taklitten öteye gidemediğine neden olduğu belirtilmektedir.

Tablo 29: Cumhuriyet Karşıtı İdarelerin Olumsuzlanması

	Atatürk Dönemi		İnönü Dönemi		Atatürk Toplam	İnönü Toplam	Toplam
	Tarih	Yurt B.	Tarih	Yurt B.			
Monarşi/mutlakıyet	0,01980	0,03424	0,01927	0,03448	0,05404	0,05375	**0,10779**
Roma'da krallık-dikta	0,01302	0,00000	0,01025	0,00000	0,01302	0,01025	**0,02327**
Meşrutiyet	0,00000	0,00546	0,00000	0,01231	0,00546	0,01231	**0,01777**
Ortaçağ Avrupa'sı	0,00803	0,00000	0,00062	0,00000	0,00803	0,00062	**0,00865**
Oligarşi	0,00000	0,00447	0,00000	0,00164	0,00447	0,00164	**0,00611**
TOPLAM	**0,04085**	**0,04417**	**0,03014**	**0,04843**	**0,08502**	**0,078571**	**0,08502**

Yukarıda değinildiği üzere, Osmanlı idari sistemi ve padişahlığın eleştirisinde temel odak nokta cumhuriyet rejimine karşı mutlakıyet olduğuna göre, mutlakıyetin eleştirilmesine ilişkin olarak temel birkaç noktaya kısaca bakmak gerekir. Tablo-29'da, cumhuriyet (kitaplarda halk hükümeti/idaresi veya demokratik idare olarak ele anılmaktadır) öncesi varolan ve olumsuzlanan idari yönetim biçimlerine ilişkin yoğunluk puanları görülmektedir. Cumhuriyet karşıtı olarak değerlendirilebilecek olan bu idari sistemler arasında 0,10779'luk yoğunluk puanı ile en çok olumsuzlanan mutlakıyet/monarşik yönetimlerdir. 'Ortaçağ Avrupa'sı' ve 'Romada krallık-dikta' olarak adlandırılan ifadelerin bu tabloda ele alınmasının nedeni ise, aşağıda verilen örnek cümlelerde görüleceği üzere, aslında bunların mutlak ve monarşik yapılarıyla eleştirilmelerinden dolayıdır. Diğer bir deyişle, ister Roma'da, ister Emeviler'de, ister Ortaçağ Avrupa'sında ve isterse Osmanlı'da olsun idari yönetim temelinde mutlakıyet veya monarşinin eleştirildiği cümleler bu kategori altında sayısallaştırılmıştır.

Bu anlamda her nerede ve hangi ülkede olursa olsun mutlakıyetçi sistemlerin eleştirisinde ortak eleştiri noktaları bulmak olanaklıdır. Örneğin Su ve Duru'nun (1945:109) kitabında mutlakıyetçi idareler genel olarak kralın, devleti kendi keyfine göre idaresi, halkın ve köylülerin zadegan ve rahipler karşısında ezildiği, bütün vergilerin halkın sırtından karşılandığı ve en ağır şartlarda çalıştıkları, yolsuzlukların varlığı vb. noktasından eleştirilmektedir. Bu halkçı tavrı, Mansel-Baysun-Karal'ın (1942:179) *Tarih-I* kitabında eski Roma'nın anlatıldığı bölümlerde de görmek olanaklıdır. "*Zenginlerin elindeki çiftliklerin günden güne büyümesine karşılık Roma'nın asıl kuvvet kaynağı olan*

köylüler ağır borçlar altına giriyor ve tarlalarını yok pahasına elden çıkarıyorlardı. Köylü sınıfı tamamile yok edecek gibi görünen bu durum, cemiyet buhranlarına yol açmıştır". Ayrıca Yunan medeniyetinin Roma'ya sirayet etmesine binaen "*bu suretle hükümetle halk arasındaki cemiyet, zenginlerle fakirler arasındaki ekonomi ayrılığına bir de okumuşlar, yani Yunan medeniyetini benimsemişlerle cahiller, yani bu medeniyetten haberi olmayanlar arasındaki ayrılık katıldı*" ifadesi ile Osmanlının yenileşme daha doğrusu batılılaşma dönemindeki aydın kesimi ile halk arasındaki uçurumu anlatan ifadeler büyük bir benzerlik taşımaktadır.

Burada mutlakıyet idareleri, herhangi bir ülkedeki işleyişi temelinde değil de genel olarak ele alınmış olsa ve bu ifadelerin başına 'Osmanlı, Fransa, Eski Roma' vb. konulsa eleştirideki mantık ve amaç değişmemiş olmaktadır. İşte bu anlamda Osmanlının padişahlık ya da idare üzerinden eleştirilmesinde de temel amacın, Osmanlıyı ötekileştirmek kadar, onun cumhuriyet rejimine aykırı bir idareyle yönetildiğini ortaya koymak olduğu söylenebilir. Ayrıca cumhuriyet idaresi haricindeki bu yönetimlerde insanların 'yöneten' yani baskı yapan ve ezen zadegan, krallar, idare adamları ve din adamları ile 'yönetilen' sıradan halk kesimi olarak 'köylü, çiftçi, serf, köle' biçiminde iki temel sınıfa ayrıldığı, bütün yükün ise sıradan halkın üzerinde yoğunlaştığı; hak, hürriyet ve eşitliğin bulunmadığı da ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Rona (1940:3-4) ve İnan (1931:32) cumhuriyete karşıt olarak mutlakıyet ve meşrutiyet sistemlerini incelerken bunların, yönetici kralları halkın seçmeyişi, babadan oğula aktarılması yani halk hakimiyeti ve demokrasi prensibinin uygulanmayışı, hukuka değil kralın keyfine göre idaresi, halkın bir değerinin olmayışı, meclis düşmanı krallar, milletin benliği ve hürriyetinin olmayışı çerçevesinde olumsuzlandığı görülmektedir. Nitekim "*bu gibi hükümetlerde fertler kendinin iradesine, milletin gayesine göre harekete mecbur olmaktan ziyade şu veya bu ferdin içtihadına ve iyiliğine hadım be tabi demektir*" (Emin 1930:10). Dolayısıyla burada anlatılanların tam tersinin de cumhuriyeti anlattığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, cumhuriyet idaresindeki halkın, kendi kendini idare etmesinin ve basitçe kralların kulu kölesi olmak yerine yurttaş olarak hak ve hürriyetlere sahip olmasının ötesinde, mutlakıyette kral demenin devlet demek olduğu ifade edilmektedir. Kralın, yaptı-

ğı işlerden tanrıya karşı bile hesap vermediği, kralın iç ve dış siyaseti halkın saadeti için değil fakat krallık ailesinin menfaatine uygun şekilde ayarladığı, hatta Avrupa'da mutlakıyetlerin egemen olduğu dönemde toprakların ¾'ünün asiller ve büyük papazlara ait olduğu, köylüleri köle gibi çalıştırdıkları, üstelik devlete vergi bile vermedikleri; burjuvaların siyasi haklarının olmadığı, köylülerinse topraksız, cahil ve her türlü siyasi haklardan mahrum ve devletin muhtaç olduğu vergilerin önemli bir kısmını veren sınıf (Mansel vd 1943b:136) olarak anlatıldığı görülmektedir. Ali ise (1930) Osmanlıdaki mutlak ya da müstebit yöneticileri de dahil olmak üzere bunları metin aralarında '*ahlaksız, hilekar, riyakar, tabasbus* (yaltaklanan), *müdahene* (dalkavuk)" gibi sıfatlarla anmaktadır.

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milli hareketler birçok ders kitabında önemle dile getirilmiş olup, milli hareketlere bu önemi kazandıran ise yıkmak için yöneldikleri idarenin hem siyasi anlamda istibdatı hem de içtimai alanda sınıf imtiyazlarını temsil eden mutlakıyet olmasıdır (TTTC 1933:216). Örneğin, Fransız İhtilali'nin anlatıldığı bölümlerde, tıpkı Osmanlının sonu ve cumhuriyetin kuruluş yıllarının anlatılmasında olduğu gibi *kral hain* ilan edilmiştir. Anlatılan olayların Fransa'da geçtiği söylenmese, sanki Osmanlı ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki *padişahın hainlikleri* anlatılmaktadır:

> *Krallık mutlakıyet idaresini yeniden kurmak için memleket içinde karışıklıklar çıkardığı gibi, dışardan da düşmanlarla birleşerek hıyanet işlemekten geri durmadı…Kralın hıyanetinden sonra cumhuriyet ilan olunmuştu. Cumhuriyet milletin birliğini kurdu, dışardan akın eden düşmanlara karşı koydu (Marif Vekaleti 1933b:107).*

İlkçağa gidildiğinde Eski Roma'ya yönelik eleştirilerde de yine diktatörlük üzerinden anlatılan ve olumsuzlanan noktaların, tıpkı mutlakıyetin eleştirisinde olduğu gibi ortak bir takım temalarla yüklü olduğu görülebilir. Eski Roma'ya ilişkin olarak söylenenler arasında en önemli noktalardan birisi, servetin artışıyla toplumsal bozulmalar arasında doğrudan bir ilişki kurulmasıdır. "*Hususi servet çok arttı. Bütün zaptedilen memleketler istismar ediliyordu. Herkes lüks ve sefahate koyuldu. Senato…israfa mani olmak istedi…Roma halkının ahlaklarında, fikirlerinde, siyasi teşekküllerde husule gelen bu istihale adetlerine*

kadar sirayet etti. Roma ailesi de karakterini değiştirdi" (TTTC 1931a:291); "*büyük servet Roma halkını* ***israf ve sefahate*** *soktu. Herkes* ***içmeye*** *başladı.* ***Dansözler*** *ve* ***kadınlar*** *musiki dinliyerek* ***sabaha kadar sarhoş*** *oluyorlardı. Romalılar gayet güzel saraylar, köşkler yapmaya başladılar. Halk bilhassa tiyatrolara, sirklere çok rağbet ederdi. Sirklerde gladiyatörlerin* ***kanlı oyunları****, yahut* ***mahkumların vahşi hayvanlar tarafından parçalanması*** *gibi manzaralar halkın hoşuna gidiyordu*" (Kültür Bakanlığı 1938b:277). Alıntılanan bu ifadelerdeki anlatımlar, Lale devrinde sosyal yaşantının nasıl bozulduğu, kablumbağa sırtında mumlar yakarak bahçe eğlencelerinde nasıl vakit geçirildiği ve üretmeden tüketimin ve israfın nasıl arttığının dile getirildiği, ahlakın nasıl bozulduğu ile ilgili ifadelere oldukça benzemektedir.

Batı'yı basitçe taklit etmenin özellikle Osmanlı harsını nasıl bozduğunun anlatıldığı sayfalara benzer biçimde ve Eski Roma kastedilerek "*Cumhuriyetin son devirlerinde bu talâk birçok rezaletleri mucip olacak şekilde suistimal edildi…ikinci asırdan itibaren Grek adeti girdi…bütün bu istihaleler, ahlak bozukluğu, nihayet Roma içtimai heyetini sarsmıştır*" (TTTC 1931a:296) ifadesindeki eleştirinin odağına da dikkat etmek gerekir. Ayrıca imparatorluk dönemi Roma'sı tıpkı Osmanlının padişahlar üzerinden eleştirilmesinde olduğu gibi özellikle kabiliyetsiz, akıl sağlığı yerinde olmayan, eğitimsiz, cahil, okumayazması bile olmayan, acımasız imparatorlar (TTTC 1931a:326) üzerinden eleştirilmektedir. "*İmparatorluk mutlak bir selahiyeti haizdi. Arzularını ve emirlerini bildiren yazılar kanun kuvvetini haizdi…dine ve ayinlere hakimdi. İdare, mutlak hükümdarlık idi…ölümden sonra Allah diye ilan edilirdi…daha ziyade yanlarında itimat ettikleri adamlarla istişare ederlerdi*" (TTTC 1931a:330) ifadesinde de genel olarak mutlakıyet idarelerinde *halksız bir idareden*, her şeyin ve hatta kanunun bile kraldan ibaret olduğu bir durumdan bahsedilmektedir ki, bu nokta da yine mutlakıyet idarelerinin temel eleştiri kaynağı niteliğindedir.

Ayrıca Osmanlıda olduğu gibi diğer mutlakıyet idarelerinde de *kadının*, bozulmaların içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. Herkesin içmeye başladığı, dansöz ve kadınların müzik dinleyerek sabaha kadar sarhoş olduğu, hatta kral Katigula'nın zayıf ve beceriksiz kişiliği nede-

niyle esirlerin elinde oyuncak olduğu, "*ahlaksızlığı ile meşhur olan karısı Mesalina'nın yapmadığı cinayet ve rezalet kalmadığı*", Neron'un ilk hocasının bir 'dansör' olduğu (TTTC 1931a:325, 332), Teodora'nın "*gençliğinde tiyatrolarda aktrislik etmiş, **en fena mahallerde gençliğini satarak** geçinmiş bir kadın*" olduğu (Ali 1930-31:312), "*bir aycının kızı"* (Taner 1945:24) olduğu ve fakat imparator eşi üzerinde büyük etki ve nüfuza sahip olduğu anlatılmaktadır.

Yine Osmanlı'da mutlakıyetin derecesinin artması ve eğitim alanındaki bozulmanın peşi sıra ortaya çıkan cehalet ve taassubun hakim olması gibi, Roma'da da müspet ilimlere verilen değerin ortadan kalktığı, bu alanda hiçbir istidat gösteremedikleri söylenmektedir. Çünkü "*imparatorların idaresi dünyada misli görülmemiş derecede mutlaktı. Otoritenin membaı millet ise de, mesnedi ordu idi…hakim esas zorbalık olmuş;…Senato çok zamanlar imparatorların istihlaf ile baktıkları manasız bir teşekkül halinde kalmıştı*" (TTTC 1931b:3). Tıpkı yurt bilgisi kitaplarında köylüyü soyan murabahacılık ve tefecilik konularında olduğu gibi Roma'da da murabahacılığın Roma'nın bütün servetini erittiği, yönetenlerin açık bir soygunculuk niteliğinde murabahacılık yaptığı ve halkı ezdikleri, murabahacılık yoluyla büyük servet edinenlerin ise sefahat içinde çılgınca paralar harcadıkları, üstelik bu paraların birçoğunun dışardan alınan mallar nedeniyle Roma dışına çıktığı belirtilmektedir (TTTC 1931b:8):

> *Gittikçe ilerleyen ahlak çürüklüğü son dereceye varmış…şiddetini artıran istibdat…entrikalar…tevkifler…herkes saray ve imparator nazarında şüpheli idi; her taraf casuslarla dolmuştu…müthiş zulümler, işkenceler ve nihayetsiz irtikaplar yapılıyordu. Tahsildarların zulmünden kurtulmak için anaların çocuklarını sattıkları, babaların kızlarını fuhşa sürükledikleri görülüyordu…dairelere iş takibine gidenlerin ellerinde hediyelerile gitmeleri kaide haline gelmişti. İhbarcılık, münafıklık müthiş bir yara halinde işliyordu…" (TTTC 1931b:9).*

Dikkat edilirse, hem idari olarak mutlakıyet hem de bu mutlakıyet karşısında halkın maddi ve manevi olarak ezilmesi-sömürülmesi, tüm imparatorlukların eleştirisinde ortak noktadır. Bu anlamda imparatorluklara yönelik eleştirilerin, ilgili imparatorluklardan bağımsız olarak düşünülmesi, cumhuriyetçi ve biçimsel anlamda da olsa demokrasi

(parlamentarist) yanlısı bir tavırla, ayrıca halkçı bir söylemle bu tür eleştirilerin yapıldığını tespit etmek gerekir. Çünkü benzer eleştirilerin sadece Roma, Fransa, Osmanlı için değil Emevi saltanatı da dahil olmak üzere tüm halkçı olmayan idareler için yapıldığı, halkın 'zadegan' ve 'çiftçi-köylü' temelinde iki temel sınıf arasında dikotomik biçimde ele alındığı (TTTC 1931b:165; Maarif Vekaleti 1929:81; Ali 1930-31:266) görülmüştür.

Mutlakıyet idarelerinin eleştirilmesinde son bir nokta da, hürriyetlerin yokluğu noktasında ortaya çıkmaktadır. "*Bir millette hakiki efkarı umumiye vücut bulabilmesi için yüksek bir terbiyei siyasiye lazımdır…terbiyei siyasiye de demokrasi idaresinde yaşamakla husule gelebilir*". Bu nedenledir ki, "*mutlakiyetle idare olunan devletlerde efrada hakiki kıymet verilmeyeceği için, ne bir efkarı umumiye tasavvur olunabilir, ne de vatandaşlarda hakiki bir terbiyei siyasiye vücut bulabilir*" (Emin 1930:103). Görüldüğü üzere herhangi bir ayrım yapılmaksızın mutlakıyetle idare edilen devletler demokratik bir idareye, kamuoyuna ve dolayısıyla siyasi terbiyeye sahip olmadığından, diğer bir deyişle, insana değer verilmeyişinden hareketle eleştirilmektedir. Örneğin Maarif Vekaleti'nin (1933b:29-31) tarih kitabında cumhuriyet sonrasında Türk milletinin 'hür olduğuna' dair ifadeler çok sık geçmekte, bu hürriyetler ise Osmanlı geçmişindeki mutlakıyet yönetiminin karşıtı olarak ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, ders kitaplarında sürekli olarak padişahlık dönemindeki 'hürriyet yoksunluğu' ile cumhuriyet dönemindeki 'hür ortam' (Maarif Vekaleti 1933b:32-33) karşılaştırmalı biçimde anlatılmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı padişahlığına-saltanatına ilişkin buradaki olumsuz cümleler, aslında özgürlük ortamının olmadığı mutlakıyet sisteminin genel bir eleştirisi ve aynı zamanda cumhuriyet idaresinin de demokratik yönünü vurgulamak içindir.

Mutlakıyetin karşıtı olarak cumhuriyet idaresinin anlatıldığı ve olumlandığı bütün kitaplarda benzer ifade ve tanımlamalar söz konusudur ki, bunların bir çoğu da cumhuriyet'e kendinden menkul bir '*iyi idare olma'* durumu atfetmektedir. Örneğin "*cumhuriyet, Türk milletine en uygun bir idare tarzıdır…milli hakimiyet en iyi olarak cumhuriyet idaresinde görülür*" (Maarif Vekaleti 1933b:239; Su ve Duru 1945:221) ifadesinde, cumhuriyetin doğrudan Türk milletinin yapısına

uygun bir idare biçimi olarak tanımlandığı ve cumhuriyet ile ilgili tüm anlatımlarda temel tema olan *milli hakimiyet* noktasına vurgu yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyetin neden Türk milletinin yapısına en uygun idare tarzı olduğu konusunun ise Türkçü söylem bağlamında düşünüldüğü, özellikle en eski Türk devletlerinde demokratik ve milli hakimiyet benzeri bir usul olan Kurultay'lara atıfta bulunulduğu saptanmıştır. "*En iyi devlet tarzı şüphesiz milletin kendi kendini idare etmesidir. Hakimiyet milletin olmak doğrudur ve haklıdır. Türkiye'de hakimiyet milletindir. Bu hakimiyet bir adama emanet edilemez*" (Nuri 1931:16). Bu anlatımda da cumhuriyetin, milli hakimiyet ilkesi bağlamında ele alındığı ve yine kendinden menkul bir iyilik tanımlaması olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, halkın kendi kendini idare etmesinin anlamı veya bunun yol açacağı olumluluklar tartışılmaksızın, sadece milli hakimiyete dayanması, tek başına, cumhuriyeti *en iyi idare* olarak sunmaya yeterli görülmüştür. Diğer bir deyişle cumhuriyet en iyi idaredir, çünkü cumhuriyet *halkın kendi kendini idaresidir*: "*… cumhuriyette halk kendi için çalışır. Her hak milletindir. Bütün devlet ve millet teşkilatı halkın iyiliği içindir. Halk yaşamak hakkını haizdir…*" (Nuri 1931:46).

Halk hakimiyeti ya da halkın idaresi üzerinden cumhuriyetin olumlanarak anlatımında bir anlamda cumhuriyetin, basitçe *seçim prosedürüne* indirgendiği de söylenebilir. "*Bir millet kendi kendini idare edince, başındaki şefini de kendi içinden seçince cumhuriyetle idare olunuyor demektir*" (Kültür Bakanlığı 1938a:58; Maarif vekaleti 1935:3-5). Demek ki ***halk hakimiyeti,*** cumhuriyeti tanımlamanın birinci teması ise, ***seçimler*** de cumhuriyet idarelerinde halkın hakimiyetinin somutlaşması bakımından ikinci bir temadır. Buna göre cumhuriyet "*milletin kendi işlerini, kendi seçtiği adamlara, kendi istediği yolda gördürmesidir*" (Maarif Vekaleti 1933a:12). Bu nedenledir ki *seçim* ve *halk* unsuruyla cumhuriyet, "*bizi ışığa götüren en güvenilir, en hayırlı bir yoldur!*" ve bu nedenledir ki cumhuriyet "*beni* (bizi) *her gün bir kat daha yükseltiyor, saydırıyor, rahata ulaştırıyor. Müstakil Türk milleti, bütün dünya milletlerinden daha yüksek, daha verimli bir yaşama durumuna kavuşuyor. Yaşasın milletim, yaşasın canımdan sevgili CUMHURİYET'im*" gibi, cumhuriyet idaresi ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin idaresi tek bir şey gibi düşünülmüştür. Diğer bir deyişle,

seçim ve halk kavramları üzerine kurulu olarak tanımlanan cumhuriyet, aslında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinden ayrı bir şekilde değil, onun özelinde anlatılmıştır (Rona 1940:6). "*Cumhuriyet bugünkü **ilmi telakkiye** göre en iyi bir şekli hükümet olduktan başka bilhassa milletin nef'ini temin itibarile en müfit bir tarzdır*" ya da "*cumhuriyet hükümetinde millet, kendisini de idare edecek olan değerli insanları kendi arasından ve kendi eliyle seçer. Bunun için cumhuriyet dünyadaki bütün varlıkların en faydalısı, en iyisi ve en güzelidir*" (Maarif Vekaleti 1939a:27) ifadeleriyle, anlatılmak istenilen *iyiliğin* altında yine biçimsel düzeyde seçim prosedürü, diğer bir deyişle, milletin kendi kendisini idare etmesi (Sevinç 1931-32a:76) yatmaktadır. "*Çünkü cumhuriyette devlet reisi, milletin arzu ve intihabile o mevkii kazanmıştır…milletin arzusuna inkiyat etmeğe kendini mecbur görür*" (Emin 1930:38).

Bu nokta aynı zamanda cumhuriyet idarelerini kutsallaştırmayı da beraberinde getirmektedir. Çünkü tıpkı toprağın ve vatanın kutsallaştırılmasında *vatan için dökülen kanlar*a sıklıkla gönderme yapılması gibi, cumhuriyet konusunda da bilhassa İngiltere ve Fransa özelinde krallıktan halk hükümetine ya da demokrasiye nasıl geçildiği anlatılmakta ve "*milli hakimiyet düsturu ancak milletlerin **hükümdarlara** ve **imtiyazlı sınıflara** karşı ekseriya **kan dökerek yaptıkları mücahedeler** sayesinde tatbik edilebilmiştir*" (Emin 1930:39) denilerek, milli hakimiyetin önemi ve değeri açıklanmaya çalışılmaktadır. Özellikle Türkiye özelinde bu kutsallaştırmanın ifade ediliş biçiminin "*milletin **binlerce yurttaş kurban ederek**, **kanlar dökerek** kurduğu **sevgili** cumhuriyetimiz **yalnız halk için çalışan** ve ge**ne halk tarafından idare edilen** bir **halk hükümetidir***" (Maarif Vekaleti 1939a:78), "*düşmanları boğarak sevgili yurdu **esirlikten kurtaran**, **şanlı bayrağımı** onların kirli ayakları altından alarak **göklere çıkaran** ve milletimi en yüksek ve ileri duruma ulaştıran: CUMHURİYETİM'dir*" (Maarif Vekaleti 1939a:78) ifadelerinden görüldüğü üzere daha da yoğunluk kazandığı açıktır. Çünkü Türkiye özelinde cumhuriyet, aynı zamanda Kurtuluş Savaşı ile özdeşleştirilmektedir ki, "*yurdu, **gecelerin karanlığından kurtararak aydın bir gündüze kavuşturan**, Türk'e dünyanın uygar ulusları arasında layık olduğu yeri veren…*" (Ermat ve Ermat 1943b:22) ifadesinde bunu daha açık bir biçimde görmek olanaklıdır.

Cumhuriyet sadece Kurtuluş Savaşı değil, aynı zamanda Kemalist devrimlerle de özdeşleştirilmektedir: Nitekim devrimler "*cumhuriyetin bize bağışladığı sonsuz iyilik, fayda ve inkılaplar*" olarak anılmakta, bu inkılaplarla günden güne yükseldiğimiz ve "*bütün dünya milletleri içinde en ileri duruma ulaştığımız*" da eklenmektedir. İşte "*bizi bu kadar az zamanda bu kadar yükselten Cumhuriyet, bizim canımızdır. Her gün daha fazla çalışarak onu bir kat daha yüceltmeğe savaşacağız*" (Rona 1940:20) ifadesiyle, millete bir ***lütufta*** bulunmuş olan cumhuriyete karşı yurttaşlar vazifedar kılınmakta ve bu nedenle kendi benliklerini ve canlarını, onun uğruna gerektiğinde feda etmeye çağrılmaktadırlar. Cumhuriyeti elde etmek için milletin büyük sıkıntılar çektiği, çok kanlar döküldüğü, şehitler verdiği, vatanlarına karşı vazifelerini yapanların büyük fedakarlıkları olduğu (Ermat ve Ermat 1943b:6; Taşkıran 1941:3; Rona 1940:6) içindir ki, cumhuriyet kutsaldır. O halde cumhuriyetin değerini bilmek bu anlamda önemli bir yurttaş vazifesidir. Zaten çok çalışmanın gerekliliği de buradan ileri gelir. Çalışmayıp, cumhuriyeti daha ileriye götürmemek, bu fedakarlıklara haksızlık ve nankörlük anlamına gelecek, yurttaşlar üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirmemiş olacaklardır.

Anlaşıldığı üzere cumhuriyetin, halk hükümeti ve demokrasi kavramlarıyla eş düzeyde tutulduğu ve hatta demokrasi ile cumhuriyet kavramlarının birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. "*Ancak hakiki cumhuriyeti ve demokrasiyi kabul eden milletler efradı hürriyetlerine kat'iyyen tecavüz edilemeyeceğinden emin olabilir. Çünkü bu nevi hükümetlerde halk, başkalarının iradelerine, arzularına tabi değildir*" (Emin 1930:100). Anlaşılacağı üzere hürriyetlerin[56] de demokrasi/cumhuriyet rejimlerine özgü olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim hürriyetlerin "*halkın kendi kendini idare etmesi sayesinde*" korunduğu söylenmektedir. "*Bu sayede kuvvetli bir efkarı umumiye teessüs eder ve bu, hürriyetlerin muhafızı*" (Emin 1930:100) olur. "*Bu rejimde bütün hakimiyet kayıtsız şartsız milletin, halkındır. Halk millet meclisini seçer millet meclisi cumhurreisini intihap eder…asıl demokrasi bu*

[56] Hilaliahmer, Himayei Etfal gibi Osmanlı zamanında kurulmuş olan cemiyetlerin bile "padişahlık zamanında böyle iyilik cemiyetlerinin hiçbiri yoktu; çünkü cemiyet kurmak yasaktı" (Maarif Vekaleti 4.sınıf 1933:32-33) denilerek Osmanlı zamanında kuruldukları gerçeği görmezden gelinmiştir.

cumhuriyet rejimidir…en doğru en kuvvetli rejim budur" (Danışman 1939:15).

Kısacası demokrasi, basitçe biçimsel olarak halk hakimiyetine ve seçim prosedürüne indirgenmiştir (Rona 1940:4). Çünkü demokrasi, "*millet hakimiyeti, halk hükümeti demektir. Bir milletin doğrudan doğruya ve bütün hakimiyetini kullanarak kendi kendisini idare eylemesi, tam bir demokrasidir*" (Danışman 1939:15). İşte basitçe seçim prosedürüne indirgenmiş olan demokrasinin, "*en doğru, en olgun ve akla en uygun şekli de cumhuriyet rejimidir*" (Danışman 1939:15). Halk hakimiyeti ilkesi, diğer bir deyişle, halkın seçim yoluyla kendini idare edecek olan temsilcilerini seçmesi, aynı zamanda yurttaşın kanuna itaat vazifesini de meşrulaştırmış olmaktadır. Vazifesini iyi bilen yurttaşlar seve seve, istiye istiye kanuna itaat ederler. Öyle ki, toplum içinde yurttaşın kıymeti, kanunlara itaatleri derecesiyle ölçülür. Bu itaat ise korkudan değil, kanuna hürmetten doğar, çünkü kanunu yapanlar milletin vekilleridir, "*o halde kanunlara itaat etmekle milletin arzularına itaat etmiş, ona karşı olan sevgi ve saygımızı göstermiş oluruz*" (Taşkıran 1941:31).

Görüldüğü üzere, devrin siyasal koşulları içerisinde demokrasinin, basitçe halkın yönetime katılması demek olan seçim kavramına ve dolayısıyla da ***çoğunluğun yönetimine*** indirgendiği ve bunun en iyi ve olgun şeklinin de cumhuriyet olduğu yönünde bir algılamadan bahsetmek gerekir. "*Bu itibarla bütün yurttaşlar seçime iştirak eder ve bu suretle devlet idaresini yani hükümeti kontrol eder*" (Danışman 1939:17) cümlesinden de görüleceği üzere, hak ve özgürlükler demokrasinin/cumhuriyetin esas sorunsalları arasında yer almamaktadır.[57] Çünkü devlet mekanizması temelde halkın işlettiği, çünkü her şeyi yapan mebusları seçenin halk olduğu, onun için de hükümete halk hükümeti denildiği (Abdülbaki 1929:245) biçiminde ele alınmaktadır. Dolayısıyla cumhuriyet idaresi, seçim, kanuna itaat, eşitlik ve milli

[57] Her ne kadar demokrasinin ferdi hürriyet ve eşitlik sistemi olduğu, hürriyet-adalet-müsavat-vatanseverlik-kardeşlik fikir ve temelleri üzerine kurulu bir rejim (Danışman 1939:18) olduğu söylense de, bu tür ifadelerin demokrasi ya da cumhuriyetin temel özünü teşkil ettiğini söylemeyi gerektirecek yoğunlukta tekrar edilmediği ve üzerinde durulmadığı, ders kitabı metinlerinden anlaşılmaktadır.

hakimiyet özelinde olumlanmaktadır. Özellikle milli hakimiyet, cumhuriyet idaresinin ayrılmaz ya da olmazsa olmaz bir parçasıdır. Zaten yurttaşların kanunlara uyması gerekirliği de yine milli hakimiyet ilkesine dayandırılmaktadır (Ermat ve Ermat 1943b:6).

Cumhuriyetin, demokrasi ile aynı anlama gelecek biçimde kullanılışı, yeni Türk devletinin demokratik bir idareye sahip olduğunu söylemini beraberinde getirmektedir: "*Türkiye'de hükümet demokrasi esasına göre kurulmuştur. Demokrasi halkçılık demektir. Halkın halk tarafından ve halk için idare edilmesi demektir. Halk hükümeti, hükümetleri en iyisidir*" (Sevinç 1931-32a:79). Anlaşılacağı üzere, burada demokrasiden anlaşılan, biçimsel bir demokrasidir. Yani *halkın kendi kendisi için kendini idare etmesi* gibi totolojik bir tanımlama, diğer bir deyişle *çoğunluğun yönetimi* olarak seçimsel prosedüre indirgenmiş bir demokrasi algılaması söz konusudur. Zira seçimler, "*ekseriyet prensipine inanmağı talep eder. Ekseriyet prensipi, daha kuvvetli bir grupun daha az kuvvetli bir grupa karşı arzusunu tatbik etmek hakkına malik olmasını ister*" (İnan 1931:120). Cumhuriyetçilik ilkesinin anlatımında da benzer bir algılamadan bahsetmek gerekir. 'Milli hakimiyet=cumhuriyet' biçiminde formüle edilmesi hatalı olmayacak bu anlatımlarda milli hakimiyetin, seçim prosedürü dışında halkın rolü, halkın katılımı, hakları, devletin bu süreçteki vazifeleri vb. noktalara değinilmemiştir. Cumhuriyetin milli hakimiyet ilkesi bağlamında sadece 'en iyi idare' olduğunun söylenmesiyle yetinilmiştir. Bu söyleyişte ise "*cumhuriyet olduğu içindir ki hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir…meclisin milletin tek ve hakiki mümessili olabilmesi ve millet namına hakimiyeti kullanabilmesi ancak cumhuriyetle mümkün*" olabilmektedir, "*bir milletin varabileceği en yüksek idare şeklidir*" gibi totolojik ifadeler hakimdir.

Milli hakimiyet ilkesi aynı zamanda daha önce yeri geldikçe bahsedilen güçlü devlet ve hükümet teması bağlamında kuvvetler ayrılığı yerine kuvvetler birliği ilkesini savunmayı da gerektirmektedir. Avrupa'da kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulandığı ancak "*milli tehlike teşkil edebilecek karışıklıklara ve mesela her beş on günde bir kabine değişmesi gibi kararsızlıklara"* yol açtığı, "*bu halden Avrupa milletlerinin duyduğu hoşnutsuzluğun gittikçe artmakta ve demokrasi buhranı adı altında sayılan mahzurların izalesine çareler aranmakta*" olduğu belir-

tilerek, kuvvetler ayrılığının olumsuz yanları gösterilmiştir. İşte hem bu tür 'demokrasi sorunları' ya da krizler yaşamamak için, hem de milli hakimiyet esasına en uygun sistem olması nedeniyle (TTTC 1931c:166) kuvvetler birliği desteklenmektedir. Benzer biçimde nisbi temsil sisteminin de güçlü devlet teması için sakıncalı olduğu gerekçesiyle olumsuzlandığı görülmektedir: "…(*Y)anlış fikir ve içtihatlara imale edilmiş insanlardan mürekkep zümrelerin behemehal, mecliste faaliyetini temine çalışmak milletin menfaatine hizmet sayılmaz…dünyanın bu sistemi tatbik eden en demokrat memleketlerinde, buhranların sık olduğu görülmektedir*" (İnan 1931:123).

Aynı zamanda cumhuriyetin meşrulaştırılması, ötekileştirilen eski Osmanlı idaresi üzerinden anlatılmaya çalışılmaktadır. Örneğin milletin padişahlık döneminde gördüğü zulümler, düşmanların hücumlarına uğraması, padişahın kahrından kurtulamayışı, rahat yüzü göremeyişi, hür yaşayamayışı, ilimde ve sanatta ilerleyemeyişi, kısacası hürriyeti-istiklali-toprağı elinden alınmış bir tasvirle anlatılmaktadır. İşte cumhuriyet bütün bu anılan olumsuzlukları ortadan kaldıran bir halk idaresi[58] (Refik 1929:43) olarak değerlendirilmektedir . Milli egemenliği en iyi gösteren bir devlet biçimi olarak, asırlarca tek adamın saltanatından canı yanan Türk milletinin cumhuriyete candan bağlı olduğu, onu elinden bırakmasının aklın almayacağı bir şey olduğu (Su ve Duru 1945:229) da ifade edilmektedir. Onu elinden bırakanlar ise, doğal

[58] Abdülbaki'nin (4.sınıf 1929:57-61) kitabında "Toplulukta Nizamlar ve Kaideler" başlığı altında anlatılan ve aslında demokrasiyi cumhuriyetle bir tutan, onu biçimsel düzeyde seçimle tanımlamaya çalışan ve aynı zamanda cumhuriyeti Osmanlı istibdat idaresiyle karşılaştıran bazı örneklere bakmak gerekir: "*sınıfımızın mümessili* (milletvekili) *var. Üç ay müddetle intihap ederiz. İyi hizmet etmezse ikinci intihapta kazanamaz. Müdür bey* (başbakan) *bir emir vereceği vakit mümessilimizi çağırır, ona söyler bizim* (halk) *de bir isteğimiz olursa mümessile söyleriz…evvela mümessilimiz yoktu. Müdür beye müracaat edeceğimiz vakit her kafadan bir ses çıkardı…şimdiki intizam yoktu. Herkes, kendi işini kendi görmeye çalışırdı…ne kütüphanemiz, ne dolabımız…hele banka yapmak hatırımıza bile gelmezdi…intihabı yaptık…o vakitten beri rahatız…zenginiz…bazı kaideler, nizamlar konulmalı ve bunları icra için bir idare bulunmalıdır. Bu olmazsa ne işbirliği, ne sermaye birliği, ne de intizam olur…sınıfımız da halk hükümetinin bir numunesidir".*

olarak aklı olmayanlardır ki, aklı olmayanların da toplum içinde bulunması sakıncalıdır. O halde onların dışarı'ya gönderilmesi, ötekileştirilmesi kaçınılmaz kılınmış olacaktır.

b) İç Düşman Kurgusu

İç düşman ile ilgili açıklamalara geçmeden evvel iç düşman olarak anlatılanların, bir kere Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyetin kuruluşu sürecinde *padişahlar* (özellikle Abdülhamit ve Vahdettin), *son Osmanlı hükümet adamları*, *mürteci-irticai gruplar ve taassup sahibi kesimler*, Osmanlı'nın son yüzyılı içerisinde ve yine Kurtuluş Savaşında devlet aleyhine ayaklanan ya da Türk ordusuna karşı silah kullanan *azınlıklar*, *Çerkes Ethem ve kardeşleri* ile özellikle Mecliste ortaya çıkan *ikinci grup* olduğu belirtilmelidir. Daha da önemlisi, bütün bu iç düşman olarak olumsuzlanan grupların, dış düşmanların elinde yeni Türk devleti için birer '*piyon'* rolü üstlenmiş olmaları ve fakat bunu onların görememiş olmalarıdır. Diğer bir deyişle, aşağıda ayrıntılı olarak anlatılan bütün bu iç düşmanların arkasında, aslında dış düşmanların oyunları ve hilelerini görmek gerektiği gizli bir mesaj olarak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Örneğin Osmanlının son hükümet adamları, manda himayesi istemeleri bağlamında, '***hainler*** *ve* ***milli şuuru felce uğratan****lar*' olarak olumsuzlanırken, aynı zamanda, "*vatan ve milletin mukadderatına hakim yüksek mevkilerinde kalarak* ***şerefsiz hayatlarını*** *biraz daha sürükleyebilmeyi,* ***memleket düşmanlarının lütuf*** *ve* ***merhametlerinden*** *diliyorlardı*" (TTTC 1931c:13) ifadesiyle de söz konusu 'hainlerin' milli menfaatler yerine bireysel menfaatlerini ya da çıkarlarını düşündükleri ve aynı zamanda bu bireysel çıkarları ya da kitaptaki ifadesiyle '*şerefsiz hayatlarını*' sürdürebilmek için, Türk milletinin düşmanlarıyla pazarlık yaptıkları; hatta olumsuzlamanın derecesini arttırmak üzere, Türk düşmanlarının *lütuf* ve *merhametlerine* sığındıkları da dile getirilmektedir. Özellikle "*sarayların içinde* ***Türkten gayrı unsurlara istinat ederek, düşmanlarla ittifak ederek*** *Anadolu'nun Türklüğü aleyhine yürüyen, çürümüş gölge adamlarının Türk vatanından tardı düşmanların denize dökülmesinden daha rehakar bir harekettir*" (TTTC 1931c:161) denilerek, söz konusu iç düşmanlara yaşam hakkı tanınmaması gerektiği, çünkü onların dış düşmana/güçlere da-

yandıkları ve hatta onlarla ittifak ettikleri belirtilmektedir. Ayrıca padişah ve adamlarının düşman lehine ve Anadolu Türklüğü aleyhine olmak üzere bütün yaptıklarına rağmen, düşmanın "*Türk milletine acımağı asla düşünmedikleri*", nitekim İngilizlerin teşvikiyle İzmir'e asker çıkaran Yunanlıların "*halktan birçok kimseleri öldürmekten çekinmedikleri*" (Günaltay 1939:24:34) söylenerek, aslında padişah ve adamlarının Türk gücüne ve milli mücadeleye destek vermek yerine, şahsi çıkarları uğruna düşmanla işbirliği yapmakla ne kadar büyük bir hata ve yanılgı içerisinde oldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öyle ki, "*Damat Ferit adındaki* ***millet haini****... **bir takım soysuzları** asker kılığına sokarak Anadolu'ya göndermeğe ve **ulusal varlığı yok etmeğe** kalktılar*" (Günaltay 1939:24:37) cümlesinde de, en önemli 'hainlerden biri' olarak adlandırılan Damat Ferit ve onun gibi düşünenlerin açıkça millet aleyhine silah kullandırdıkları belirtilmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da, milli kuvvetlere karşı silah kullanan iç düşmanların ifade edilmesindeki dil ve üsluptur. Bunların, Dijk'ın ifade ettiği 'biz hakkında olumsuz, öteki hakkında ise olumlu şeyler söyleme' mantığına uygun olarak, asla Türklerden kabul edilmediklerini görüyoruz. Bunlar ya soysuzdurlar, ya çapulcudurlar, ya tıpkı gerileme dönemindeki saray kadınlarının eleştirilmesinde olduğu gibi soylarında ya da kanlarında bir yabancı kanı taşımaktadırlar ya da Türk ise büyük bir hainlik içerisindedirler. Bu hainlik ise 'milli menfaatler yerine bireysel menfaatlerin üstün tutulması' gibi Türklerde olmaması gereken bir olumsuzluğa dayandırılmaktadır.

> *Osmanlı padişahı…bu çok ağır esirlik zincirini Türk ulusuna da takmak için İtilaf devletleriyle, Yunanlılarla birlikte çalıştı… Ferit Paşa kabinesi bir yandan düşmanlarla el birliği ederken, öte yandan da Anadolu'nun içindeki Türk sevmiyenleri…kışkırtıyordu (Su ve Duru 1945:187),*

ifadesinde de görüldüğü üzere, düşmanla işbirliği halindeki padişah ve hükümet adamlarının, milli kuvvetlere karşı bir araya getirdikleri kimselerin, '*Türk sevmeyenler*' gibi bir ifade ile Türklerden olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Burada aslında ifade edilmek istenilen şeyin, 'kendini bilen hiçbir Türk evladının, kendi milletine karşı silah kullanacak hainliği yapmaz' biçiminde bir düşünce olduğu söylenebilir.

> *İngiliz Muhipleri Cemiyeti…İngilizleri sevenlerin kurdukları cemiyet …kendilerini ve kendi menfaatlerini sevenler ve menfaatlerini İngiliz Hükümetinin himayesi altında korumayı düşünenlerdi…Vahdettin, Damat Ferit Paşa ve Ali Kemal…gibi kimseler vardı. Bu cemiyeti İngilizlerden Papaz Fru gibi ne idiği belirsiz adamlar tutuyordu… memleket içinde karışıklıklar çıkarmak, Türk düşüncesini kırmak, ecnebilerin memleket işlerine karışmasını kolaylaştırmak gibi nice şeyleri bu gizli kol idare ediyordu. Sait Molla adındaki sarıklı adamın daha çok bu gizli işlerde eli vardı (Su ve Duru 1945:156),*

alıntısında ise açık bir biçimde iç ve dış düşmanların, yeni Türk devletini işbirliği içinde yıkma girişiminde bulunduğu ifade edilmektedir. "*Türk ulusu, padişaha, **ak sakallı** vezirlere*[59]*, İtilaf devletlerine rağmen kendi kendini kurtarmış, bütün dünyaya karşı **ak alnını yükseltmiş**, en yüksek **kahramanlıkta** bir ulus olduğunu **bir kere** daha göstermişti*" (Su ve Duru 1945:209). "*Halife sayılan padişahın büyük tanılan vezirlerinin, hükümet adamlarının **hainlikleri**, **korkaklıkları**, **rahatlarını sevmeleri** yüzünden Osmanlı İmparatorluğu parça parça olmuş sönüp gitmişti; ama Türk ulusu **bu küçüklüğü üstüne almamış**; azlığına yokluğuna bezginliğine parasızlığına silahsızlığına daha **birçok şeylerinin yokluğuna** bakmıyarak düşmanlarına karşı direnmiş, çalışmış, yoktan ordular var ederek çarpışmış; işte sonunda **alnı açık**, **yüzü pak**, **şerefine**, **büyüklüğüne** yakışan zaferi kazanmıştı*" (Su ve Duru 1945:212). Bu son cümlelerdeki Osmanlı'yı ötekileştiren sıfat ve ifadelere dikkat etmek gerekir: Osmanlının vezirlerinin ***ak sakallılığı*** karşısında Türk ulusunun ***ak alnı***; Osmanlı yöneticilerinin ***hainlikleri, korkaklıkları, rahatlığını sevme küçüklükleri*** karşısında Türk ulusunun

---

[59] 'Ak sakallı' ifadesi aslında, Osmanlı ile yeni Türk devletinin karşılaştırılmasında genç-yaşlı dikotomisi bağlamında da düşünülebilir. Örneğin "*…yeni teşekkül eden Türk devletini hayalden ibaret kalan Osmanlı padişahlığına tabi kılmayı memleket ve millete faideli bir siyaset sanıyorlardı. Bu köhne ve şeniyetten uzak zihniyete mukabil **Türklerin genç ruhlu münevverleri**…**ihtiyar Osmanlı ricali** devleti ile **genç ruhlu Türk zabitleri**, bu **eski ve yeni zihniyetlerin** mümessilleri oldular*" (TTTC Tarih-IV 1931:90) alıntısında bold olarak verilmiş ifadeler, *eski* padişahlık ve *yeni* cumhuriyet rejimlerinin karşılaştırılmasında önemli bir dil oyunudur.

her türlü yokluğa rağmen ***açık alnı, pak yüzü, şerefi ve büyüklüğüne*** yakışır bir zafer elde etmesi. Genelde sadece Osmanlı değil bütün iç-dış düşmanlar ya da öteki'nin anlatımının, bu tür olumsuzlayıcı ve hakarete varan küçültücü sıfat ve üsluplarla yapıldığını belirtmek gerekir.

İç düşman aynı zamanda savaşta açıkça düşman saflarına katılan Çerkes Ethem ve kardeşleri ile onların kuvvetleridir. Özellikle Ethem isminin önünde Çerkes tabirinin kullanımına dikkat etmek gerekir. Ethem ve kardeşlerinin Çerkes oldukları belirtilmekle, bir anlamda bunların gerçek anlamda Türk olmadıkları dile getirilmektedir; üstelik de Hititlere, eski Yunanlılara, İrlandalılara, Afrika'daki Berberilere (Kültür Bakanlığı 1938b:28) kadar pek çok eski medeniyet sahiplerinin Türk oldukları iddiasına rağmen. "*Çerkes Etem'in* ***çetesile*** *gördüğü hizmetler, milletçe beğenilmişti. Bu adam bundan dolayı kabardı, kendini bir şey sandı…Yunanlılarla anlaşarak düşman tarafından oldular*" (Maarif Vekaleti 1933b:207; Su ve Duru 1945:187) türü ifadeler sıklıkla Kurtuluş Savaşının anlatıldığı bölümlerde dile getirilmektedir.

> *Düşman tayyareleri bu fetvaları memleketin içine dağıttı… anzavur isminde* ***Türk olmayan birinin çeteleri****, Bolu, Düzce taraflarında da padişahçı başka çeteler fenalığa başladılar. Bu derme çatma çetelere hilafet ordusu adı verildi… Mustafa Kemal yalnız yabancı düşmanlara değil, yerli düşmanlara karşı durmaya da mecbur oldu (Maarif Vekaleti 1933b:207; Su ve Duru 1945:188).*

Yukarıdaki alıntıda ise yine, Türk kuvvetlerine karşı silah kullanan çete mensuplarının Türk olmadıkları ifade edildiği gibi, bu çetelerin 'derme çatma' oldukları, bizzat padişah adına Türk kuvvetleriyle savaştıkları ve Atatürk'ün bu ***yerli düşmanlarla*** savaşmak durumunda kaldığının dile gitirilmesi, '*haince eylem*' içerisinde olanların ötekileştirilerek biz'in dışına çıkartılması ve onların yaşam hakkı olamayacağının belirtilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca şeyhülislamın hazırladığı ***fetvaların, düşman uçakları*** aracılığıyla bütün ülkeye dağıtıldığının ve 'padişahın çeteleri'nden oluşan güçlerin ***hilafet ordusu*** adı atında toplandığının vurgulanması da halifeliğe karşı bir olumsuzlamayı, hilafet gibi bir kurumun dinden ziyade düşman çıkarları doğrultu-

sunda hareket ettiği söylenerek öğrencinin nazarında öteki'leştirilmeyi hakettiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Muhalefetin iç düşman olarak anlatımına bakıldığında ise Atatürk'ün Meclis dışında kalması için, 'bir yerde beş yıl ve daha fazla ikamet etme' şartı getirmeye çalışan muhalefetin "*bir kısım muhalefet* ***kör ve duygusuz bir ruhla*** *vatan kurtaran Gazinin vatandaşlık hakkını çalmak isteyecek kadar* ***azıtmıştı***. ***Milli tarihimizde*** *görmeğe* ***pek alışık olduğumuz bu nankörlük misali*** *milletin ibret hafızasında yer tutmağa layıktır*" (TTTC 1931c:137) biçiminde ifade edildiği, '*kör ve duygusuz ruh*' sıfatıyla da aslında, ***vatan kurtaran*** Atatürk'e karşı gerçekleştirmeye çalıştıkları eylem nedeniyle bir anlamda vatanseverlik duygusundan yoksunluğu dile getirilmektedir. Üstelik içinde bulundukları eylem tarzı basitçe bir '*nankörlük'* değil, milli tarihte sıklıkla görülen tarzda bir nankörlüktür. Dolayısıyla nankörlüğün çok sık karşılaşılan bir tavır olması da *düşmanların çokluğunu* ve bu nedenle *tetikle/teyakkuzda olmanın kaçınılmazlığını* vurgulamak içindir.

Üstelik muhalefetin, tekliflerinde kullandıkları vesikalar da "*milli kadirşinaslık, milli şeref ve vicdan namına hakikaten utanılacak bir vesika…*" (TTTC 1931c:138) olarak nitelendirilmektedir ki, gerek yukarıdaki cümlede sözü edilen tarihin, gerekse bu cümledeki kadirşinaslık-şeref ve vicdanın '*milli'* olarak nitelendirilmesi bir yandan yapılan 'nankörlüğün' biz'e dahil olanlarca gerçekleştirilmesinin olanaksızlığını (*ya da böylesi bir ihtimale inanmak istenilmediğini*) ifade etmek için, diğer yandan da (*bu eylemi gerçekleştirenlerin Türk olmadıklarına dair iddialar kitap metinlerinde yer almadığına göre*) bu eylemin Türkler tarafından gerçekleştirilmiş olmasının yarattığı hayal kırıklığı ile 'biz'den olanların kötü bir şey yapmış olmalarının ve dolayısıyla biz'imkilere ilişkin olumsuz bir şey söylemek zorunda kalınmasının verdiği psikolojiyle söz konusu metin, bir '*utanç belgesi*' olarak nitelendirilmektedir. Ancak böylesi bir eyleme halkın sessiz kalmadığının görülmesi, yazarları, biraz da olsa umutlandırmıştır: "O *gün mecliste olduğu kadar bütün millette haklı bir nefret uyandıran bu teklif ve sahipleri memleketin her köşesinden gerek şahsen Gaziye gerek meclis reisliğine yağan sayısız telgraflarla ayıplandı ve nefretle protesto edildi*" (TTTC 1931c:139).

Yine TTTC'nin *Tarih-IV* kitabında (1931c:148) muhalefetin (TCF) "*hilafetin ilgasından sonra şahsi mevki hırslarından, menfaat endişelerinden, Türk milletinin hakiki ruhunu, yüksek anlayışını tanımamağa kadar giden sebepler altında yeni bir muhalefet cereyanı toparlanmağa başladı*", "*Halk Fırkası vahdetini bozmak, hükümeti düşürmek ve yerine geçmek gayretini güden bu kaynaşmayı…*", "*yeni devlet kuruluşunu…yeni rejimi zaafa ve sarsıntıya uğratacak faaliyetlerde bulunuyorlardı*", "*muhalif bulunan muhafazakar ve mürteci ruhlu unsurlara istinat etmekten, onlara yaranacak tarzda sinsi siyaset gütmekten ve hatta halifeyi ele alarak vasıta edinmekten geri durmuyordu*", "*ancak ortazaman insanlarının taşıyabileceği iptidai bir mıntıkacılık zihniyetile…*", "*milli hakimiyetin, halk idaresinin yüksek manasını anlamakta ve tatbik etmekte henüz acemi olanların makam ve mevki hırsile açtıkları bu cereyan*(la)*… hükümet vazife görmiyecek bir hale gelerek istifa etti*" (TTTC 1931c:187) ifadeleriyle anlatılması, muhalefetin CHP temelinde birliği bozmak, bireysel çıkarlarla hareket etmek, rejimi zaafa uğratmak, muhafazakar ve mürtecilere dayalı siyaset gütmek, ortaçağdan kalma zihniyetle hareket etmek, cumhuriyetin değerini anlayamamak vb. noktalarda eleştirildiği görülmektedir.

Üstelik muhalefetin, "*on kişi denebilecek kadar mahdut* ***bir politika zümresi****…*" ifadesiyle olumsuzlandığı ve 'adi politikacılık' bağlamında değerlendirildiği, bunlar arasında "*askeri vazifeleri başında bulunan birkaç kumandanın*" olduğu da (TTTC 1931c:154) belirtilmektedir. Muhalefet mensupları arasında bulunduğu söylenen askerlerle, Atatürk'ün 'ya askerlik ya siyaset' diye açıkça uyarmış olduğu halde bu uyarıya uymayanların ya da sıklıkla kullanıldığı ifadeyle 'büyük reisin' sözünü dinlemeyenlerin (bunlar arasında *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden hırslı meşrutiyet komitecilerinin* de bulunduğu söylenmektedir - TTTC Tarih-IV 1931:188), düşmana karşı birlikte mücadele edildiği halde, cumhuriyetin ilanı sonrasında devrimlere karşı, saltanat ve halifelikten yana tavır almış olanların kastedildiği açıktır.

Yasal bir süreçle kurulmalarına rağmen gerek TCF gerekse SCF özelinde muhalefet olgusunun olumsuzlanması da iç düşman imgesi açısından düşünüldüğünde daha anlamlı bir hal almaktadır. Nitekim muhalif partiler, devrime karşı olan tüm güçlerin bir araya gelme ve

rejime saldırma olanağı bulduğu mekanlar olarak görülmektedirler. TCF "*…programında yazılı, din hakkındaki madde hain ve mürteci unsurların bu fırkanın muvaffakiyetine bel bağlamalarına ve onun hesabına bütün kuvvetlerile yangını körüklemelerine yol açmıştı*" (TTTC 1931c:192) diye anılırken; SCF'nin cumhuriyetçi ve laik unsurları benimsemesine rağmen bu parti aracılığıyla "*memlekette baş kaldırmağa takat bulamıyarak ötede beride sinmiş olan mürteci unsurlar, Halk Fırkasını devirmeği maksatlarının birinci kademesi sayarak meydana atıldılar*" (TTTC 1931c:196) ifadeleri tam da bu noktayı izah etmektedir. Hatta, SCF'nin "*mürteci ruhlara cüret verecek tarzda inkılap hareketleri*"ni reddettiği (TTTC 1931c:189) belirtilmektedir. Bu nedenle de, rejimle-devletle-milletle özdeşleşmiş CHP dışında tüm partiler, hainlerin ve iç düşmanların odaklandığı örgütlenmeler nazarıyla değerlendirilmiştir. Ancak SCF yönetiminin, tüm dünyada görülen dünya ekonomik buhranının etkilerinin yaşandığı bir döneme denk düşen muhalefetinin, rejim için önemli sorunlara yol açabileceğini gördüğünü ve "*yeni fırkanın başında veya teşkilatında bulunan samimi cumhuriyetçilerin*" (TTTC 1931c:197) partiyi kendi elleriyle kapattıkları da ifade edilmektedir. Yöneticilerin bu tavrıdır ki, SCF'nın TCF gibi tümüyle hain bir parti ve yöneticilerinin de hain politikacılar olarak adlandırılmasını sınırlandırmıştır. TCF yöneticileri ve partilileri bizzat rejime karşı olmakla suçlanıp ve Şeyh Sait isyanının çıkmasına da dolaylı olarak katkıda bulundukları söylenirken; SCF idareci ve partilileri kendi elleriyle partiyi kapatmaları nedeniyle "*samimi cumhuriyetçiler*" övgüsünü almaktadırlar. Çünkü kitaplardaki üsluba göre SCF yöneticileri, TCF yöneticileri gibi bireysel çıkar ve hırslarıyla değil, milli menfaat duygularıyla hareket etmişlerdir, ulusal çıkarlar da kendi şahsi geleceklerinden daha öncelikli bir kriter olmuştur.

Görüldüğü üzere aslında tek parti döneminde muhalefetin olumsuzlanmasının temelinde, Kemalist devrimlere muhalif olan ve en başta da çıkarlarını eski düzen üzerinden gerçekleştirmeye çalışan irticai kesimler bulunmaktadır. Muhalefet, bu gruplara fırsat yarattığı ve 'basit siyasi çıkarlar uğruna' bunlara zemin hazırladığı için eleştirilmekte ve bu anlamda muhalefetsiz bir siyasal yaşam arzulandığı izlenimi edinilmektedir. Nitekim "*eski kanuni ahkam, eski hukuk erbabı, himmet erbabının nüfuz ve ateşi yavaşlamağa başlar başlamaz derhal*

canlanarak inkılap esaslarını ve onun samimi muakkiplerini ve onların aziz mefkurelerini mahkum etmek için fırsat beklerler" (TTTC 1931c:211) ifadesiyle muhalefetin, devrimlere karşı olan eski düzen yanlılarının, devrimlerin başarılı sonuçlarını ortadan kaldırmaya yönelecek ortam sunduğu anlatılmaya çalışılmıştır. "*Yeni Türk devletinin kuvveti, değeri anlaşıldıktan sonra, İstanbul içinde bile sözü geçmeyen Osmanlı saltanatını* ***hala bir şey sanan kimseler*** *vardı. Böyle düşünüş* ***çok şaşılacak*** *bir şeydi.* ***Çökmüş saltanata ve halifeliğe*** *hiç yer kalmamıştı*" (Su ve Duru 1945:194) ve "*İstanbul, Osmanlı devletinin, Osmanlı saltanatının başkenti idi.* ***Gene öyle kalmasını isteyenler vardı****. Onlar gömülen saltanatı unutamıyorlardı…*" (Su ve Duru 1945:219) ifadeleri de eski düzenin devamından yana olanların ve hatta onun simgesi olarak başkentin İstanbul yerine Ankara olmasına tahammül edemeyenlerin de yine iç düşman safında değerlendirildiğini göstermektedir.

Ancak Atatürk'ün ilelebet muhalefetsiz, eleştirisiz bir siyasal yaşamın ortaya çıkaracağı sorunların farkında olduğunun, böylesi bir sistemin otoriter ve hatta totaliter bir rejime dönüşmesinden endişe ettiğinin, hatta yaşamı sona erdiğinde diktatörlük değil demokratik bir idare miras bırakmak istediğinin, o yüzden de CHP gibi halka 'siyasi terbiye verecek' olan (devletin ideolojik aygıtlarınca) bir kurum aracılığıyla yurttaşlar 'tenvir edildikten sonra' asıl demokratik usullerin daha gerçekçi bir biçimde uygulamaya konulacağı düşüncesinin izlerini, kitaplarda görmek olanaklıdır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için de yeni ulus-devletin ve onun rejiminin topluma şamil olması ve yurttaşlara benimsettirilmesi gerekmektedir. Burada ise daha önce belirtildiği üzere gerek bireyler gerekse kurumlar bazında aydınlara önemli bir rol düşmektedir.

Şeyh Sait Ayaklanması ise devlet için, daha önceki sayfalarda zikredilen 'iç ve dış düşmanın birlikte hareket ettiği'ne ilişkin söylemin bir kanıtı olarak önemli bir örnek oluşturmaktadır. Çünkü bu isyan, siyasi muhalefetin düşmanla işbirliği yaptığı ve dolayısıyla açık ve kararlı bir biçimde ortadan kaldırılması gerektiğinin görüldüğü bir dönüm noktası niteliğindedir:

> *Başlarında Şeyh Sait adlı gayet cahil bir softa bulunan bazı şeyhlerle yabancıların aleti olan birkaç hain politikacı… hal-*

> *kı… hırslarını uyandırmak suretile isyan ettirdiler. İslamlıktan ve dinden bahsettikleri halde Müslüman olmayan yabancı unsurlarla anlaşıp ittifak ederek cumhuriyet aleyhine kalkan bu sersem başlar, üzerlerinde hazır duran nizam ve adalet kılıcının ne kadar keskin olduğundan gafil idiler (TTTC 1931c: 190).*

Aktarılan bu pasajda görüldüğü üzere, dini referans alan ve esas amaçları devrimlere ve cumhuriyete karşı olmak olan, halkı bu amaçla cahil bırakarak bireysel çıkarlarını sürdüren *softa ve şeyhler*, bu ilk grubun temel rahatsızlık ve yumuşak noktalarını kullanan *hain politikacılar* ile bu iki grubu birden kullanan üstelik İslamla da ilgisi olmayan *yabancılar* üçlü bir düşman ittifakı olarak öğrenciye sunulmaktadır. Diğer bir deyişle, 'din-siyaset-yabancı unsurlar'ın oluşmasıyla ortaya çıkan bir odaktır bu.

> *Osmanlı saltanatı can çekişirken doğan milli ses ve kuvvet her sahada olduğu gibi maarif ve terbiyede de milliyetçiliği esas şiar edindi. Memleketin yangın içinde bulunmasına, Avrupa'nın umumi denecek genişlikte yeni bir haçlı seferi halindeki saldırışı ile kuvvet alan ve şiddetlenen dini taassubun aşırı mukavemetine rağmen bu şiara adım adım yürütüldü" (TTTC 1931c:245),*

ifadesindeyse yine içerdeki *dini taassup* düşmanının, *Avrupa'nın büyük bir haçlı seferi halindeki saldırışından*, destek aldığından; yeni Türk devletine karşı iç ve dış düşmanların birlikte hareket ettiğinden bahsedilmektedir.

> *Bu çok haince ayaklanma bütün memlekette…inkılaptan hasis menfaatleri zarara uğrayan bazı din sahtekarları ile eski devirlerin artığı zümreler hep şark vilayetlerindeki ihanet ve hıyanet hareketinden ümide düştürler. TFC'nin dinden bahseden maddesi…teşkilatı, tahriklere kuvvet veriyordu (TTTC 1931c: 190).*

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, bir önceki paragrafta sözü edilen softa ve şeyhler, aslında dini bir hüviyet ve kimlikleri olmayan, devrimlerle çıkarları bozulan '*din sahtekarları'* olarak anılmaktadır. Bu kesimin, laiklik ilkesinin de açık ve net bir biçimde hedefi olduğu söylenebilir. Nitekim, iç düşman olarak adlandırılanların başında mür-

teci ya da irticai kesimlerin zikredilmesi de bundandır.[60] Bu bölümün başında Kemalist devrim ilkelerinin ders kitaplarındaki kullanım sıklıklarından bahsederken belirtildiği üzere, altı ilke arasında laiklik ilkesinin Atatürk döneminde devletçilikten sonra en yüksek yoğunluk puanına sahip ilke olması ile iç düşman olarak daha çok Atatürk dönemi ders kitaplarında sıklıkla mürteci ve irticai kesimlerin olumsuzlanarak, üstelik temel hedeflerinin de 'menfaatlerini zarara uğratan devrimlere karşı olmak' biçiminde ifade edilmesi birlikte düşünüldüğünde; mürteci ve irticai kesimlerin iç düşmanlığı ile laiklik ilkesinin sıkça vurgulanması birbirini bütünlemiş olmaktadır.

Ayrıca isyanın bastırıldığının "…***saf halk****ın ruhunu* ***zehirliyen engereklerin*** *kafaları şiddetle ezildi*" (TTTC 1931c:190) biçiminde bir üslupla ifade edilişi de önemlidir. Çünkü kişisel menfaatlerini sürdürmek için devrimlere karşı olan ve bunu *saf halkı peşlerinden sürüklemek ve kandırabilmek için* din perdesi arkasında gerçekleştiren kesimlerin amaçlarına ulaşmalarını engellemenin yolu 'halkın tenviri ve irşatı'ndan geçmektedir: "*Eski devirlerin uykuda bırakmakta ve hurafelere uyuşturmakta menfaat buldukları bu zümreler başta bizzat Gazi Reis olmak üzere* ***inkılapçı münevverler tarafından****…****irşat*** *ediliyorlardı*" (TTTC 1931c:187). Demek ki bu insanlar, irşat ve tenvir olmamış iç düşman elinde kullanılmaktadırlar. O halde bu gibilerin irşat edilmesi gerektiği kaçınılmazdır. Köycülük teması anlatılırken değinildiği üzere, köylü yurttaşlar okuma-yazma öğretilerek, muallimler başta olmak üzere devrimci aydınlarca bilgilendirilerek 'aydınlatılabilir', devrimler benimsetilebilir ve halk bilinçlendirilebilirse, devrim karşıtı irticai kesimlerin başarı şansı kalmayacaktır. Dolayısıyla eğitim, basitçe halka okuma-yazma öğretme eyleminin gerçekleştirildiği bir süreç

---

[60] 'Mürteci' ifadesi sadece cumhuriyet sonrası Türkiye'sindeki, çıkarlarını cahil halk üzerinden gerçekleştirmeye çalışan irticai kesimler ya da laiklik ilkesine karşı olan kesimler için kullanılmamaktadır. Örneğin, "*Avrupa'nın her yerinde mürtecilerle hürriyetçiler arasında mücadeleler devam etti…mürteciler bunlara karşı eski rejimi iade etmek istiyorlardı*" (Maarif Vekaleti Tarih-III 1933:116) ifadesinde görüldüğü üzere, Fransız İhtilali sonrasında yeni rejim yani cumhuriyet idaresine karşı çıkarları zedelenen ve bu nedenle yeni cumhuriyet rejimine karşı gelen tüm kesimler, kısacası eski düzenden yana olanlar 'mürteci' olarak adlandırılmaktadır.

olmanın ötesinde, saf halkın başta devrimler ve temel ilkeler konusunda bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi, üstelik okul mekanları dışında halkevleri, halk odaları, okuma salonları gibi mekanlarda dergi, mecmua, kitap vb. okutularak; bunun da ötesinde tiyatro, sinema, konferans gibi etkinliklere katılmaları desteklenerek rasyonel bir akla ve bilimsel bir düşünceye sahip olmaları sağlanarak; irticai kesimler ve benzeri diğer *hain iç düşmanların* oyunlarına gelmelerine engel olmalarını da kapsayan çok yönlü bir süreçtir.

Bütün bu anlatılan iç ve dış düşmanların çokluğu ve dikkatli olunması gerektiği söylemi, düşmanın ansızın yapacağı baskınlara karşı bir teyakkuz halini göstermektedir. Daha önce tartışıldığı üzere, yurttaşın vazifelerinin eksiksiz ve bilinçli bir biçimde yerine getirilmesinin önemi bu nokta ortaya çıkmaktadır. Örneğin devletin, vergi ile asker beslediği ve düşmana karşı ülkeyi koruduğu belirtildikten sonra, vergi olmazsa ordunun da olmayacağı söylenmekte ve "*düşman topraklarımıza girer. Milletini seven bir Türk buna razı olamaz. Türk hiçbir vakit alçalmamıştır. Hiçbir vakit düşmanına kölelik etmemiştir…vergiden kaçınmak, vergi vermemek için düzen yollarına sapmak Türk'e yakışmaz*" (Maarif Vekaleti 1933c:60) ifadesiyle, vergi vazifesi temelinde yurttaş vazifelerinin devletin bekası açısından önemi dile getirilmiş olmaktadır. Böylesi bir temellendirme ise yurttaş vazifelerinin meşrulaştırılmasında milliyetçi söylemin ve buna temel oluşturan 'dış/iç tehdit algılaması'nın devreye girdiğini; her *asil Türk'ün* ise bu vazifeleri yerine getirmesinin demokratik gerekçelerle değil sırf Türklükle bağlantılandırıldığı görülmektedir. "*Haysiyet ve şerefinin kıymetini bilen bir fert verecek parası olduğu halde hükümeti böyle bir muameleye icbar eylemek gibi* ***küçüklükte*** *bulunmaz*". Çünkü vergi "*sadece kanuni bir borç değil, aynı zamanda* ***ahlaki bir borç, vatani bir vazifedir****. Onu gönül rızasile sevine sevine vermek lazımdır*" (Emin 1930:124). Ayrıca vergi, "*şahsi menfaatimizin,* ***vatana karşı muhabbetimizin*** *istilzam eylediği bir borçtur…Bu borcu sevine sevine vermezsek vazifelerimizi ifa etmemiş, vatandaşlarımıza olan borcumuzu ödememiş oluruz ki, bu bir* ***küçüklük****, bir* ***ahlaksızlıktır***" (Emin 1930:46-47).

Vazifelerin böylesi bir gerekçeyle temellendirilmesi ise milliyetçi söylemin gereği olarak bu vazifelerini yerine getirmeyen yurttaşın

pozisyonunun sadece yurttaş olma haklarının elinden alınması değil, doğrudan 'vatan haini' gibi (*…istenilen vergiyi vermemesi, devlete ve millete kaşı hainliktir. Devlet ve millet kendine hainlik edilmesine meydan bırakmaz* -Maarif Vekaleti 1933c:65) milliyetçi bir söylemle demos'tan dışlanmasını gerektirecek niteliğe dönüşmesi tehlikesini de barındırdığı söylenebilir: "*Olabilir ki bazı adamlar, malını, mülkünü doğru yazdırmaz, kazancını, gelirini saklar. Yurdunu seven Türkler içinde* ***böyle yalancı adamların bulunmamasını istemek hakkımızdır***" (Maarif Vekaleti 1933c:61). Çünkü bir kimse bu vazifeleri yerine getirmezse o kimse *ya Türk değildir ya da* milletini, devletini sevmeyen *bir haindir* biçiminde bir sonuç ortaya çıkmaktadır ki, bunun gereğinin yapılacağı da '*meydan bırakılmaz'* gibi tehditkar bir ifadeyle dile getirilmiştir.

Son olarak iç düşman olarak azınlıkların nasıl değerlendirildiği ve ele alındıklarına bakılacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarından milli mücadeleye kadar olan süreçte Ermeni ve Rumlar başta olmak üzere etnik köken olarak farklı grupların Osmanlı'ya ya da milli mücadele döneminde milli kuvvetlere karşı silah kullanmaları ve isyanları bağlamında eleştirildikleri görülecektir. Diğer bir deyişle Ermeni, Rum, Kürt gibi etnik farklılıkların ders kitaplarında basitçe eleştirilmelerinin ötesinde, 'iç düşman' olarak tanımlandıkları ve ele alındıkları söylenebilir. Bu konuyla ilgili olarak ders kitaplarında, gerekli görülen yerlerde doğrudan Atatürk'ün söylevinden çok uzun alıntılar da yapılmaktadır. Örneğin, milli mücadele cemiyetlerinin birleştirilmesinden önce Anadolu'daki mücadele birliklerinin vaziyeti anlatılırken, ayrı ayrı bulunan bu cemiyetlerin tek bir hedefi, (bütüncül bir biçimde Türk'ün geleceğini ve istiklali kurtarmak gibi hedefi) olmadığı, daha yerel nitelikte hedefleri olduğu olumsuzlanarak dile getirilirken, doğudaki Kürt Teali Cemiyeti'nin amacının doğrudan Ermenilere verilmesi düşünülen toprakları korumak olduğu, "*Ermenilerin bu vilayetlerde çokluk olduklarını, eskiden beri bu memlekette bulunduklarını, Müslümanların Ermenileri ikide bir toptan öldüren vahşiler olduğunu söyliyerek yaptıkları propagandaya*" karşı argümanlar ürettikleri ve bu bağlamda esas amaçlarının da "*ecnebi himayesinde bir 'Kürt Hükümeti' kurmak*" (Su ve Duru 1945:156) olduğu ifade edilmektedir. Böylece Kürtlerin, Anadolu ve Rumeli Milli Müdafaa der-

neklerinin kurulduğu güne kadar, ulusal hedefler taşımadıkları üzerinden eleştirildikleri görülmektedir.

Daha açık ve olumsuz bir takım sıfatlarla ötekileştirilenler ise özellikle Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklardır. "*Memleketimizde oturan **Ermeni-Rum-Yahudiler, hepsi de bize düşmandı**…*"; Yunan askerlerinin İzmir'e çıkmaları ile ilgili olarak da Rumlar "***Türklerin battığını en ziyade onlar istiyorlardı**…düşman gemilerini görünce, **sevinçten çıldırdılar**… çocuklarını topladılar, **ellerinde bayraklar, düşmanı karşıladılar**. Düşman askerlerini, **el çırparak alkışladılar***"; "***Rumlar** evlerine ve dükkanlarına hep **Yunan bayrağı astılar**. 'bizi Türklerden kurtardı' diye **Yunan başvekili'nin resmini dükkanlarının camekanlarına koydular**…Ayasofya camiini kilise yapmak için haç hazırladılar…Türklere **yapmadık hakareti bırakmadılar***" (Refik 1929:7) biçiminde anlatılmaktadır. Anlaşıldığı üzere *azınlıklar,* milli mücadele yıllarında Türk hakimiyetine karşı düşman tarafında olmaları ve üstelik de yüzyıllar boyunca Türklerin hoşgörülü idaresi altında yaşadıkları, Ermenilerde olduğu gibi 'sadık millet' olarak addedildikleri ve devlet idaresinde üst düzey görevlere kadar yükseldikleri halde, bu kesimlerin düşmanla birlikte Türklere saldırmaları ve daha da önemlisi kadın, yaşlı, çocuk gibi '*zavallı halka*' en ağır işkence ve hakarette bulunmaları, bu olayların anlatıldığı ifadelerin gerek rejim ve gerekse ders kitabı yazarları açısından yaşanan hayal kırıklığı ve bu hayal kırıklığının yarattığı güven zedelenmesi ile birlikte nefret duyguları barındırmalarına yol açmıştır. Hatta, dış işlerini yönetmekte zamanla büyük bir nüfuz kazanan Fenerli Rumlardan oluşan divan tercümanlarının, devletin menfaatlerini gözetmeyip yabancılara alet olmaları ve fena idareleriyle memleket halkını Osmanlı Devletinden soğuttukları da (Su ve Duru 1945:82) ifade edilmektedir.

Yine İstanbul'un itilaf devletlerince işgaline binaen "***Ermeniler ve Yahudiler** de **krallık bayrağı** astılar. Ermeniler, İngilizlerle beraber, Türk çocuklarını yakaladılar: '**Bunları Türkler Müslüman etti**' diye kiliselerine götürdüler, **zorla Hıristiyan yapmıya çalıştılar**…türkülerde hep Türkleri **tahkir ediyorlardı**…*" (Refik 1929:8) ya da "*Rumlar, **yabancılar ve gayri Müslimler** tarafından **alkış ve nümayişlerle** istikbal olundu…kışlaya ve hükümet konağına saldıran yunan alayı, **silahsız** zabit ve neferlerle vali ve hükümet memurlarını yerlerinden alıp,*

kafile halinde ***süngü ve dipçiklerle tahkir ede ede*** *rıhtımdan geçirerek yunan vapurlarından birisine* ***tıktı***", "*kışla ve hükümet konağı* ***yağmasını*** *bitiren yunanlılar Türk mahallelerine ve dükkanlarına yayılıp* ***soygunculuğa*** *ve birçok silahsız* ***masumların öldürülmesine*** *koyuldular*", "***itilaf devletleri donanmasının himayesi altında bu vahşi zulümleri*** *yaptıktan sonra…Türk memleketini işgali adeta 'bir fetih ve bir* ***haçlı hareketi*** *manzarasını' gösteriyordu*" (TTTC 1931c:28-29) ifadelerinde görüldüğü üzere aslında temel sorun, azınlıkların düşmanla işbirliği yapmalarının ötesinde bunların, geçmişte olduğu gibi bugün de *Türklere karşı kin ve nefretlerini*, diğer bir deyişle, *düşmanlıklarını* bırakmamalarıdır. Çünkü 'düşman askerleri'nden aldıkları güçle azınlıkların yaptıkları, Türk çocuklarını *zorla Hıristiyanlaştırmaya* çalışmaları, Türkleri tahkir etmeleri, düşman askerlerini görünce 'sevinçten *çıldırmaları'*, ellerinde *bayraklarla* ve *sevinç gösterileriyle* düşmanı karşılamaları, evlerine dükkanlarına '*düşman bayraklarını' ve 'düşman başbakanının resmini' asmaları* gibi eylemlere özel olarak yer verilmesi, azınlıkların Türk idaresini ve hakimiyetini içlerine sindiremediklerinin kanıtı olarak gösterilmektedir. Bu da yine Türk'ün Türk'e Türk'ten başka dostu olmadığı yönündeki söylemle uyum içerisindedir. Özellikle "*senelerden beri ekmeğimizi yiyen Rumlar, Ermeniler coştular. Evlerini yunan bayraklariyle donattılar. Millete ellerinden gelen zulüm ve fenalığı yaptılar*" (Edip ve Tevfik 1929a:120) cümlesindeki 'ekmeğimizi yediler' ifadesi, aslında dilin ideolojik söylem aracılığıyla öteki'leştirilenin nankörlüğüne ya da vefasızlığına vurgu yapması bakımından önemlidir.

İç düşman bahsine, karşı ideolojilerin ders kitaplarında sayısal ve içeriksel olarak nasıl anlatıldıklarıyla son verilecektir. Tablo-30'da Kemalist ilkelere ve Türk milliyetçiliğine karşı olarak kurgulanan ideolojilerin/düşüncelerin kullanım yoğunluklarının Atatürk döneminde yaklaşık iki kat daha fazla ele alındığı görülmektedir. Ancak söz konusu karşı ideolojilerin hangilerinin daha yoğun bir biçimde ele alındıkları ve eleştirildiklerine bakıldığında ise Atatürk döneminde ferdiyetçiler ve liberallerin, İnönü döneminde ise Komünizmin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Atatürk döneminde karşı ideolojilerin yoğunluk puanı toplamının (0,04064), İnönü döneminde hemen hemen yarıya indiği (0,02790) de belirtilmelidir.

Tablo 30: Karşı İdeolojilerin Dönemler İtibariyle Kullanım Yoğunlukları

	Atatürk Dönemi		**İnönü Dönemi**		**Atatürk Toplam**	**İnönü Toplam**
	Tarih	**Yurt Bilgisi**	**Tarih**	**Yurt Bilgisi**		
Faşizm	0,00111	0,00000	0,00246	0,00574	0,00111	0,00820
Ferdiyetçiler	0,00111	0,00744	0,00062	0,00000	0,00855	0,00062
İ. Siyasi Sendik.	0,00000	0,00198	0,00000	0,00000	0,00198	0,00000
Kolektivizm	0,00000	0,00050	0,00000	0,00000	0,00050	0,00000
Komünizm	0,00429	0,00099	0,00226	0,00821	0,00529	0,01046
Menfaat. temsili	0,00000	0,00248	0,00000	0,00000	0,00248	0,00000
Nazizm	0,00000	0,00000	0,00000	0,00246	0,00000	0,00246
Sosyalizm	0,00554	0,00198	0,00205	0,00328	0,00752	0,00533
Lenin	0,00083	0,00000	0,00000	0,00000	0,00083	0,00000
Mussolini	0,00028	0,00000	0,00000	0,00000	0,00028	0,00000
Osmanlıcılık	0,00429	0,00099	0,00041	0,00000	0,00529	0,00041
İslamcılık	0,00222	0,00000	0,00041	0,00000	0,00222	0,00041
Bolşevizm	0,00014	0,00447	0,00000	0,00000	0,00460	0,00000
TOPLAM	**0,01980**	**0,02084**	**0,00820**	**0,01970**	**0,04064**	**0,02790**

Ayrıca Atatürk döneminde Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin de İnönü döneminden daha yoğun bir biçimde olumsuzlanarak ele alındıkları, Komünizm ve Sosyalizmin ise yine karşı ideolojiler kategorisi altında önemli ölçüde eleştirildikleri görülmektedir. İnönü döneminde ise Komünizmi, Faşizm, Sosyalizm ve Nazizm takip etmektedir.

Tablo 31: Karşı İdeolojilerin Yoğunluk Puanlarına Göre Sıralı Dağılımı

Atatürk dönemi		**İnönü dönemi**	
Ferdiyetçiler-Liberaller	0,00855	Komünizm	0,01046
Sosyalizm	0,00752	Faşizm	0,00820
Komünizm	0,00529	Sosyalizm	0,00533
Osmanlıcılık	0,00529	Nazizm	0,00246
Bolşevizm	0,00460	Ferdiyetçiler-Liberaller	0,00062
Menfaatlerin temsili	0,00248	Osmanlıcılık	0,00041
İslamcılık	0,00222	İslamcılık	0,00041
İhtilalci Siyasi Sendikalizm	0,00198	İhtilalci Siyasi Sendikalizm	0,00000
Faşizm	0,00111	Kolektivizm	0,00000
Lenin	0,00083	Menfaatlerin temsili	0,00000
Kolektivizm	0,00050	Lenin	0,00000
Mussolini	0,00028	Mussolini	0,00000
Nazizm	0,00000	Bolşevizm	0,00000

Yeni kurulmuş bir devlette, ekonomik olarak büyük yatırımlar yapmanın gerekliliği ve silahlı mücadelenin yerine ekonomik mücade-

lenin ikame edilmiş olması, sosyalist ve ferdiyetçi politikaların yeni rejim açısından olumsuz yönlerinin vurgulanarak, ikisi arasında çizilen bir yolun yani devletçiliğin savunulması, Atatürk döneminde liberaller ve sosyalistlerin ve bunu izleyen komünizmin en çok vurgulanan ve olumsuz bir içerikle anlatılan karşı ideolojiler olmasını gerektirmiştir. Ayrıca Osmanlı geçmişinin eleştirilmesi ve ötekileştirilmesi bağlamında Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi, ulus-devletin milliyetçilik söylemi ile bağdaşmayan akımların; bunun yanı sıra Kemalizmin halkçılık ilkesinin eşitlik, sınıfsızlık ve türdeşlik ilkesiyle tezat teşkil eden ihtilalci siyasi sendikalizm ile menfaatlerin temsili ilkesinin de sıralamada yine üst satırlarda yer alması anlaşılabilir bir durumdur.

İnönü döneminde dikkat çeken en önemli nokta ise Komünizme yönelik olumsuz ifadelerin yoğunluk puanının, Atatürk dönemindeki liberallere yönelik olumsuz ifadelerin yoğunluk puanından daha yüksek olmasıdır. İnönü döneminde Sosyalizm ve Komünizme yönelik eleştirilerin toplam yoğunluk puanı 0,01579 iken, Faşizm ve Nazizme yönelik eleştirilerin toplam yoğunluk puanının 0,01066'da kalması da önemli bir farklılık olarak yorumlanabilir. Çünkü 2. DS. yıllarında Faşizmin yükselen dalgası ile birlikte, ders kitaplarında Faşist ve Nazist fikirler, temelde Komünizm ve Sosyalizme karşı ortaya çıktığı üzerinden anlatılmaktadır. Ayrıca Osmanlı geçmişinin olumsuzlanması bağlamında ortaya konulan, Osmanlıcılık ve İslamcılık eleştirilerinin, milliyetçilik ve Türkçülük fikirlerinin belli ölçüde meşrulaştırılmasıyla birlikte İnönü döneminde oldukça azaldığı görülmektedir.

Osmancılığın eleştirisinde temel nokta, dili, milliyeti, ortak geçmişi, kültürü, idealleri bir olmayan pek çok farklı halk kesimlerin, üstelik de milliyetçilik temelli milli hareketlere rağmen, bir araya getirilerek imparatorluğu kurtaracak bir ideoloji olarak görülmesidir. Ayrıca bu hareketin içindekiler "*Avrupa medeniyeti ile temas eden büyük memur çocukları*" olarak adlandırılmakta ve parlamento ile birlikte "*Osmanlı milleti teşekkül edecek, her taraf gül gülistan olacaktı*" ifadesiyle *yanlış plan ve düşünceleri* bağlamında olumsuzlanmaktadır. Ziya Paşa ve Namık Kemal haricinde "*bazı entrikacı siyaset adamları da onlara iltihak etmişti*" denilerek bu grup genel olarak olumsuzlanmıştır (Maarif Vekaleti 1933b:129). Diğer bir deyişle Osmanlıcılık düşüncesi "*Türkten başka milletler dileklerinin Türklerden ayrı olduğunu anlı-*

yorlardı. Çünkü zaman, milliyet zamanı idi. Dili, duygusu, bir olanların dilekleri de bir olurdu. Ayrı ayrı dil konuşanların dilekleri de ayrı olurdu. İşte o vakit hükümeti elinde tutanlar bunu düşünmediler…bunun için Türklük ziyan (edildi) *Türkler çok geride kaldı*" (Sevinç 1931-32b:21) ifadeleriyle eleştirilmektedir.

Sovyet Rusya'da "*zorla tatbik olunmakta*" denilerek eleştirilen Komünizm ise bir tür "*proletarya diktatörlüğü"* idealinde olması ve eşitlikçi olduğu söylemine karşın "*hürriyet, müsavat, milli hakimiyet*"ten uzakta bulunması, "*devlet idaresinde halk ekseriyetinin reyi ve iştiraki*"nin bulunmayışı, ekonomik olarak da "*…şahıs bir teşebbüste bulunamaz her şey müşterektir. Hiç kimse mal ve servet sahibi olamaz*" düşüncesiyle olumsuzlanmakta ve bir karşı ideoloji olarak kodlanmaktadır. Ayrıca "*her devlette ve bahusus bizde komünistlik suç sayılmaktadır*" denilerek (Danışman 1939:18) yurttaşlar, bu ideolojiden uzak durmaları gerektiğine ilişkin olarak uyarılmaktadır. Ayrıca "*öteki Avrupa devletleri bu yeni idare biçimini kendi sosyal kuruluşlarına uygun görmedikleri için bu biçimin kendi yurtlarına yayılmasını istemediler*" (Su ve Duru 1945:153) denilerek, hiçbir Batılı devletin bu idareyi kabul etmediği hatırlatılmakta ve o halde örnek alınan muasır Batılı devletler gibi yeni Türk devletinin de bu idare tarzından uzak durması gerektiği söylenmektedir. Sosyalizm de yine benzer saiklerle dışlanmaktadır: "*Sosyalistlere göre hususi teşebbüsler, hususi kar, hususi mülkiyet kaldırılmalıdır. Herkes devlet nam ve hesabına çalışmalıdır. Bu fikrin Sovyet Rusya dan başka bir devlette tatbiki kabil görülmemektedir*" (Danışman 1939:18).

Faşizm ise temelde Komünizme karşı bir ideoloji olarak anlatılmaktadır. Mussolini'nin "*Komünistleri yıldırdı ve faşizm adını verdiği yeni bir idare kurdu. Sermaye sahipleri ile işçileri birbiriyle anlaştırdı; devletin iktisadi ve içtimai işlere karışmasını çoğalttı*"ğı (Su ve Duru 1945:153) söylenmektedir. Dolayısıyla Faşizm, Komünizmde olduğu gibi doğrudan reddedilmemekte; üstelik Komünizme karşı oluşu ve sermaye sahipleri ile işçi sınıfını birleştirdiği, tıpkı Türkiye'de olduğu gibi devletin iktisadi ve içtimai alanlara müdahalesini artırdığı da hatırlatılmaktadır. Danışman (1939:19) ise Faşizm'in "*umumi harpten sonra İtalya'da Komünizme karşı koyak için tatbik olunan yeni bir sistemdir…komünistlik başlamış, memleketin asayişi bozulmuş, hükümetsizlik*

ve anarşi baş göstermişti. Bu hali gören sermaye sahipleri, fabrikatörler, kendilerini korumak ve kurtarmak için (faşistlik) adile bir parti yapmışlar ve İtalya'nın komünist olmasına engel olmuşlardır" diyerek, ***sanki*** Faşizm'i olumlayan bir üslup tercih etmiştir. Özellikle Faşizme ilişkin bu olumlayıcı olmasa bile nötr kalan ifadelere karşın "*…millet meclisi yoktur…demokraside olduğu gibi milli hakimiyet, halk idaresi, tam bir hürriyet ve müsavat yoktur. Devlet her şeydir…faşist meclis, milletin ekserisini temsil etmez, sınıf ve zümre menfaatlerini gözetir*" (Danışman 1939:19) türü eleştirilerle, Faşizm'in de Kemalist devrimlerin ideolojisi karşısında ötekileştirildiği görülmektedir. Özellikle de Mussolini'nin bir diktatör olduğu ilgili bölümlerde dile getirilmiştir.

Nazizmin de yine temelde Komünizme karşı koymak için kurulduğu belirtilmekte, ancak yine bunda da kuvvet ve kudretin Nasyonal Sosyalist Partisi ve liderinin şahsında toplandığı ve Führer denen liderin hem devlet hem hükümet reisi olduğu ve daha da önemlisi tam bir halk hürriyeti ve hakimiyeti olmadığı (Danışman 1939:19) söylenerek, olumsuzlanmış olmaktadır. Görüldüğü üzere Faşizm, Komünizm, Nazizm ya da Sosyalizm temelde özgürlükçü, milli hakimiyetçi ve halka dayanmayan sistemler oldukları için eleştirilmektedir. Bunun ötesinde daha köklü bir takım eleştirilere kitaplarda rastlanılmamıştır. Üstelik bütün bu olumsuzlanan ideolojilere karşı Türk milliyetçiliğinin "*…milli olmayan cereyanların memlekete girmesini ve yayılmasını istemez*" denilerek, bütün bu karşı ideolojilerin rejim tarafından kesinlikle yasaklandığı ve aslolanın Türk milliyetçiliği (Atatürk milliyetçiliği değil!) olduğu belirtilmektedir. Çünkü "*bizim milliyetçiliğimiz…bütün Türkleri hangi dinden olurlarsa olsunlar derin bir kardeşlik hissile candan sevmek, onların refah ve inkişafını candan dilemekle beraber kendisine siyasi iştigal hududu olarak Türkiye Cumhuriyeti hudutlarını kabul*" (TTTC 1931c:182) etmiştir. Türk milliyetçiliği dışında farklı fikir ve ideolojilere yer olmadığı açıkça ifade edilmiştir.

Eğer bu yasağa uymayan yurttaşlar olursa, onların ötekileştirileceği ve iç düşman kategorisine dahil edileceği de açıktır. Örneğin okulda elişi dersinde fener yapımına ilişkin olarak, fenerin sınıftaki öğrencilerin çoğunluğunun önerdiği yoldan farklı bir biçimde yapılması gerektiğine dair bir fikir ortaya atan öğrenciye dair "*…çocuk iddiasından dönmedi. Biz de teneffüste onu oyunumuza almadık. Sonra nedim ol-*

muş, gelip mümessile affetmemizi rica etmiş. Mümessil de bizim namımıza elini sıkmış…" (Abdülbaki 1929:53) ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, *çoğunluğun* düşündüğü ve *doğruluğu* adeta mutlaklaştırılan fikirlerin dışında başkaca fikirler ortaya koymak ve onları savunmak, dışlanmayı ve çoğunluğun önerdiği *doğruyu* kabul edip benimseyinceye kadar da bu dışlanmanın kalıcı olacağı, ne zaman ki karşı çıkılan çoğunluğun fikrinin doğruluğuna nedim olunur, ne zamanki doğru yola ve fikre dair tenvir edilir ve irşad eylenirse, ancak o koşullarda tekrar yurttaş olarak biz'e dahil edilebileceğine dair gizli söylemi ya da mesajı bu cümlede görmek olanaklıdır. Bu örnek cümle aynı zamanda türdeş ve homojen toplum tasavvuru için de önemli bir ipucu olarak görülebilir.

c) Dış Düşman Olarak Batı İmgesinin Kuruluşu

Düşman imgesi ders kitaplarında, hem devlet açısından güvenlik sorunu bağlamında ele alınmaktadır ki, bu bağlamda düşman ile ilgili ifadeler toplumun teyakkuz halinde bulunması ve uyanık olması gerektiğine ilişkin gizli/yan mesajlarla yüklüdür. Hem de Türkçü bir temelde Türklerin düşmanlarının çokluğu ve Türk'e Türk'ten başka dostu olmadığı yönünde bir duygu kazandırmak amacıyla ele alınmaktadır ki, bu bağlamda bütün düşmanlar 'öteki' olanlardır. Üstelik Türk'ün düşmanları Ortaasya'dan Türkiye Cumhuriyetine kadar uzanan bir tarihsel yelpaze içinde farklı temeller ve nedenlerle tek tek sunulmuş, bunların ortak hedefi adeta "Türk düşmanlık etmek" mişcesine kaleme alınmıştır.

Osmanlı döneminin anlatıldığı bölümlerde düşman, yükseliş-duraklama-gerileme-dağılma dönemlerine göre değişime uğramaktadır. Örneğin, devletin yükseliş döneminde Balkanlarda yapılan savaşlarda karşı taraf ya da düşman genelde "*Hıristiyan orduları*" ya da "*Hıristiyan devletlerinin ittifakı*" olarak anılmaktadır. Düşmanın amacı ise 'gelişmesinden korkulan Osmanlı Türklerini balkanlardan atmak' (TTTC 1933:31) olarak ifade edilmektedir. İmparatorluğun duraklama ve gerileme döneminde ise **Avusturya** ve **Rusya'nın** iki esas düşman olarak sık sık Osmanlıya karşı birleşmeleri anlatılmaktadır. Özellikle bu devletlerin (Alman-Leh-Venedik-Rus-Avusturya vb) *çıkarları birleştiğinde* Osmanlı Türklerine karşı bir araya geldikleri, üstelik de

Osmanlı ile dost olsalar bile çıkarları birleştiğinde, Osmanlıya karşı ittifaklar kurabildikleri yoğun biçimde dile getirilmektedir. Örneğin "*öteden beri Türk topraklarında gözü olan Avusturya da Rusya ile birleşerek harbe katıldı*" (Su ve Duru 1945:58) ifadesinde olduğu gibi. **Macarlar**ın da yükseliş döneminde Osmanlı Türklerine karşı (özellikle de) içten içe nasıl büyük bir kin ve düşmanlık duyguları besledikleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Kısacası yükseliş döneminde sıklıkla, 'Türklerin ilerleyişi ve zaferlerinden Avrupalı devletlerin korktukları' ve bu korkunun da düşmanlığa ve ittifaklara dönüştüğü (Su ve Duru 1945:13-14-44-46) ifade edilmektedir. Yine, **Mısır** ve **İran** da belli dönemlerde düşman olarak kitap metinlerine dahil olmuştur. Özellikle İran'ın yüze karşı dost gözükerek düşmanlık güttüğü ve bunu da Şiiliği Anadolu'da yayma amacı doğrultusunda ortaya koyduğu (Edip ve Tevfik 1929:42,117) Osmanlıyı "*içten zayıflatmak*" istediği*;* bu suretle de "*evvela Anadolu'nun dini birliğini sonra da siyaset birliğini parçalamak gayesini"* güttüğü, Yavuz Selim'in çelik iradesiyle *"Doğu Anadolu'da* ***azılı 40000 Şiiden***" bir kısmının öldürüldüğü bir kısmının da hapsedildiği (Mansel vd 1943b:48) anlatılmaktadır.

İstanbul'un fethini anlatan cümleye bakıldığında "*İstanbul'un* ***Türkler*** *tarafından fethi, aynı zamanda* ***büyük Hıristiyan alemi****nin* ***Osmanlılara*** *karşı mağlubiyeti demekti*" (TTTC 1933:33) ifadesiyle, söz konusu düşmanın kesin yenilgisi dile getirilmektedir. Buradaki bir dil oyununa da dikkat etmek gerekir. Nitekim İstanbul'u alanın *Türkler*, Hıristiyan aleminin düşman olduğu kesim ise *Osmanlılardır*. İstanbul'u fethedenlerin Osmanlı ya da Osmanlı Türkleri değil, doğrudan "*Türkler*" olarak ifade edilmesi ise, başarının Türklere ve Türk askerinin kahramanlığına, fedakarlığına ve asker millet olma yönüne işaret edilmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, burada Osmanlı, aslında 'hanedan' ya da 'saray' ile sınırlandırılmakta ve İstanbul'un alınması gibi tarihsel bir başarının Osmanlı hanesine değil Türklerin başarılarla dolu hanesine eklenmesi amacını taşımaktadır. Bu yönüyle de kitapta Osmanlı'nın ötekileştirildiğinden bahsetmek hatalı olmasa gerektir. "*Türk devlet ismi olarak Türkiye kelimesi yeni değildir. Ortaasya ve Ortaavrupada kurulmuş birçok büyük Türk devletleri öteden beri bu adı taşımışlardır. Çin dilinde tahrif edilerek Tukyu yapılan devletin asıl adının Türkiye olduğunu ve Ortaavrupada kurul-*

muş Türk devletlerinin Türkiye adıyla anıldıklarını Bizans tarihleri bile yazarlar" (TTTC 1931c:183) ifadeleri ise Osmanlının, Türk geçmişinden ve kültüründen kopuşunun eleştirilmesinde, 'devlet, vatan, millet' gibi kavramların başına 'Türk' değil 'Osmanlı' gibi bir hanedan ismi eklenmesiyle ortaya konulmaktadır. Oysaki geçmişteki bütün Türk devletleri 'Türk' ifadesini devletlerinin başında bulundurmuşlardır. Osmanlının bu tutumunun karşısına da, yeni Türk devletinin Türkçü tavrı konulmaktadır.

Fransa ise yine Osmanlı tarihi anlatımlarında kimi zaman dost kimi zaman düşman olarak, fakat daha da önemlisi 'dost gibi görünen ancak çıkarları için nankörlük eden bir münafik' olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Kanuni'nin bizatihi verdiği desteğe, Fransa kralının kurtarılması için kralın annesinin bizzat Osmanlı padişahından yardım talebinde bulunmasına ve bunu Kanuni'nin önemseyerek yardım elini uzatmasına rağmen, başta kapitülasyonlar olmak üzere bir takım imtiyazların Fıransızlar tarafından kötüye kullanıldığı ve Osmanlı'nın en zor dönemlerinde, Osmanlının düşmanı Avrupalı devletlerle ittifak ederek Osmanlıyı daha da zor durumda bıraktığı, altı çizilerek ortaya konulmaktadır. Biz'imle dost olan devletlerin bu dostlukları da 'dostluk adına' değil milli çıkarları adına sürdürdükleri söylenmektedir: "*Kanuni devrinde Osmanlı devletinden…imtiyazlar kazanmış olan Fransa, Rusya ve Avusturya'nın Türkleri yenmelerini istemiyordu. Çünkü Türk toprakları bu devletlerin istilasına uğrayacak olursa menfaatleri bozulacaktı. Aynı imtiyazları galip devletlerden alamıyacaktı*" ya da "*Selim III…Fransa'ya dostluk elini uzatmıştı. Fakat Fransa düşmanca mukabelede bulunmuştu*" (Su ve Duru 1945:60,97) ifadeleri Fransa'nın 'ne kadar dost olduğunu!' göstermesi bakımından önemlidir (Mansel vd 1943b:62). Hatta Fransa için ifade edilen 'dostluğumuza rağmen düşmanlık etti' söylemi, özellikle Yunan İsyanı döneminde Yunanlıları destekleyen **Avrupalılar** için de söylenmektedir: "*Bu hareket Avrupa'nın Türklere karşı devam eden haksızlıklarının yeni bir tezahürüdür*" (TTTC 1933:232).

Burada aslında hakim olan şey, Türklere Türkten başka dost olmadığı söylemidir. Özellikle Avrupa devletleri, Kurtuluş Savaşı dönemi de dahil olmak üzere, yüzyıllara yayılır bir biçimde Türklere düşmanlık ve daha da önemlisi haksızlık yaptığı temelinde anlatılmaktadır.

Örneğin, 1. DS. sonrasında Wilson ilkelerine göre her milletin kendi mukadderatını tayin hakkı olması gerekirken, "*Türklerin ve Türk olmayan unsurların memleket hudutları tayin edildiği zaman milliyet ve lisan meseleleri, ciddi bir surette göz önünde bulundurulmadı. Ahalisinin çoğu Türk olan İstanbul ile sırf Türklerle meskun vilayetlerin bile mukadderatı galip devletler tarafından tayin olunmak istendi*" denilmekte ve hemen arkasından da,

> *Milliyet prensibi yalnız mağlup devletlerin kuvvetten düşmesi için tatbik edilerek…müteaddit milletlere hakim olan galip imparatorluklara asla teşmil edilmemiştir…mağlup devletlere tatbikinde dahi esasa sadık kalınmıyarak büyük devletlerin o andaki menfaatleri gözetilmiştir …müstemleke halkı, hayvan sürüleri imiş gibi evelki sahiplerinden başka sahiplere verilivermiştir (TTTC 1931c:4-5),*

ifadesiyle Avrupalı devletlerin, ortaya konulan ilke kararlarını ya da anlaşmaları bile sadece kendi çıkarları doğrultusunda gözettikleri ve uyguladıkları, özellikle müstemleke halklarının bu bağlamda sömürülmesinin de ötesinde ***aldatıldığı***, dolayısıyla Avrupalıların güvenilmez bir üslupla değerlendirildikleri söylenmelidir.

Bu bağlamda gerek Mondros gerekse Wilson ilkeleri bağlamında Batılı olmak üzere devletlerin politikalarının, ***anti-emperyalist bir üslupla*** eleştirildiklerini söylemenin hatalı olmayacağı düşünülmektedir: "*Devletlerin, tahdidi teslihattan (*silahlandırma*) ve milletlerin orduların lağvından behsettiklerini işittiğimiz halde, aynı devlet ve milletlerin esaretleri altında bulundurdukları mazlum milletlerin serbest bırakılacaklardından bahsettiklerini işitmiyoruz…*" (İnan 1931:176). Yazarın yine anti-emperyalist bir temelde yorumlanabilecek şu soruları da oldukça anlamlıdır: "*Nispeten gerikalmış milletlerin mümessilleri adetçe çok dahi olsa, ileri gitmiş milletler mümessillerinin, entrikalarından masun kalmak meharetini gösterebilecekler midir? Aksi taktirde bütün beşeriyetin birkaç milletin idaresi altına düşmesi tehlikesi yok mudur?... bazı milletlerin bütün dünyayı ve birçok milletleri kendi lehlerine istismar etmelerine mani olunabilecek mi?*" (İnan 1931:177). Yazarın emperyalist güçlere karşı bakış açısı olumsuz olduğu için, gelecekte de Batılı güçlerin bu zihniyetlerinin değişmeyeceği yönünde bir duygu barındırdığı görülmektedir: "… *hususile bazı*

milletlerin birçok milletlere karşı bugün takındıkları tavırlara, tatbik edegelmekte oldukları muamelelere bakmak kafidir. Bu tavır ve muameleleri doğuran hisler, fikirler, telakkiler, tabiatler değişecek mi?... " Örnek olarak Hindistan, Mısır, Tunus ve Cezayir'i gösteren İnan (1931:178), bu ülkeleri yaklaşık yüz senedir "…*pençelerinde tutanlar bu memleketler ahalisinin siyasi, fikri, iktisadi harslarını kendi harsları derecesine yükseltmeği biran düşündüklerine dair herhangi bir emare ve eser görülmüş müdür?…bu insanları hayvanlaştırmak, uyuşturmak, kendi menfaatlerine gözleri kapalı köleler haline getirmek için ne yapmak mümkünse hepisini yapmaktan geri kalmadıklarına bütün beşeriyet şahittir*" demektedir. Bu dış düşmanlara karşı uyanık kalmak ve mücadele etmek gerekliliği ise kaçınılmazdır; aksi taktirde karşı karşıya kalınacak durum F.Çakmak'ın ağzından aktarılmıştır: "…is*tiklali uğrunda ordusuna yapacağı fedakarlığın on mislisini, kendisini esir eden hakim milletlerin menfaati uğruna sadra mecbur olurlar*" (İnan 1931:178).

> *...Bu kadar feyizli, bu kadar kudretli olan yeni Devletimizin düşmansız kalacağını farzetmek doğru değildir. Bunun için kundaklar koyarak yıkmağa çalışacak ve suikaste teşebbüs edeceklerdir. Bunlara karşı silahımız, iktisadımızdaki kuvvet, resanet ve muvaffakiyetimiz olacaktır (TTTC 1931c:273).*

ifadeleri de Türklerin, tarihin hiçbir döneminde düşmansız kalmadığını ve yeni Türk devletinin de düşmanlarının çok olacağı mesajını içerdiği açıktır. Avrupalı devletler ki, bunların başında da İngiltere ve Fransa gelmektedir, Kurtuluş Savaşı süresince gerek Rumlara ya da Yunanlılara gerekse Ermenilere, Kürtlere ve Araplara verdikleri destekle, bunlar üzerinden Türkleri yıprattıkları ve bunların isyan ya da saldırılarının 'Türkleri yola getirmek için' bir koz olarak kullanıldığı (TTTC 1931c:32) ifade edilmektedir:[61] İngilizler kastedilerek "*Türk halkına*

[61] Avrupalı devletlerin 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğunda bazı cemiyetleri aracılığıyla yabancı okullar açarak, doğrudan doğruya kendi kültür ve dillerini yaymak için çalıştıkları da belirtilmektedir (Mansel vd Tarih-III 1943:174). Hatta Kurtuluş Savaşının anlatıldığı bölümde "*Bafra ve Erbaa Rum köyleri adeta bir silah deposu haline getirilmiştir…Yunan cemiyetleri propagandacılarının faaliyetleri ve* ***Amerikan Koleji*** *tarafından yetiştirilen elebaşlarının faaliyetleri…Türk köylerini yakıp, Türk aha-*

yapmadık zulüm bırakmadıklar**. Yunanlıları İzmir'e soktular. Türk zabitlerini, Türk askerlerini **Yunanlılara kestirdiler**, **güzel İzmir'i kana boyadılar" (Refik 1929:9) ya da

> *…Büyük Britanya'nın hazinelerine, teçhizat ve levazamatına dayanan Yunanlıların silah, mühimmat, nakliyat vesaiti ve levazımı pek boldu… Türk ordusunun membaları…köylülerin kağnı ve arabaları, merkep ve develeri, erkekleri…cepheye koşan Türk kadınlarının sırtları cephane ve yiyecek taşıyorlardı…Yunanlılarda bulunmayan çok mühim amiller, Türkler tarafında idi. M. Kemal gibi bir askerlik dehası…çelik bir irade, Fevzi ve İsmet Paşalar gibi…büyük kumandanlar… (TTTC 1931c:96)*

ifadeleri de benzer bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlıların, "*Yunan askerleri…çok zulüm yaptılar. Kadınlarımızı kestiler, vücutlarını topraklara çaktılar…vagonlara doldurdular, bombalarla öldürdüler. Evlerini barklarını yaktılar. Harmanlarını, ekinlerini mahvettiler…Türkleri yolda kese kese kaçtılar. Bütün yolları insan ölülerile doldurdular*" (Refik 1929:30) ya da "*Yunanlılar çekilirken, **en güzel** kasabalarımızı, köylerimizi **yaktılar**. Osmanlı tebaası Rum ahali de Yunanlılarla birlikte **çekilip gittiler***" (Su ve Duru 1945:208) örneklerinde olduğu gibi savaştaki vahşilik ve acımasızlıklarıyla, Türk halkına yaptıkları 'işkencelerle' olumsuzlanırken, asıl düşmanın itilaf devletleri ve özellikle de İngiltere olduğu mesajı verilmektedir, hem de sıklıkla. Örneğin "*İngiliz başvekili Loid Corç, Yunan ordusunu, bütün kuvvetiyle bir kere daha yeni Türk devletinin üzerine saldırtmaya kalkıştı*" ya da "*İngilizler paraca, silahça, eşyaca onlara her türlü yardımı yapabiliyorlardı*" (Su ve Duru 1945:194) ifadelerinden de, Yunan ordusunun düşmanlığının arkasında, asıl düşmanın İngiltere olduğu anlaşılmaktadır.

Düşmanın aynı zamanda biz-öteki çerçevesinde ve savaşlar özelinde olumsuzlanmasının onların adeta 'küçük görülerek' yapıldığını da belirtmek gerekir: "*Üstünde durduğunuz tepenin size **binlerce düş-***

---

liye karşı akla ve hayale sığmaz işkence ve cinayetler irtikap ediyorlardı" (TTTC Tarih-IV 1931:93) ifadesi de yabancı okulların ülke içindeki faaliyetlerine ışık tutmaktadır.

man ölülerile *dolu bir meydanı şeref seyrettirdiği kadar milletimiz ve kendiniz için şaşasi itila ile dolu bir ufku istikbale de nazır ve hakim olduğunu söylemek isterim*" (TTTC 1931c:82). Düşman imgesi karşısında verilmek istenilen bir mesaj da aslında milli duygu ve güven hisleri telkin ederek, Türk'ün zeka ve gücüyle her türlü zorluğun üstesinden gelebileceğine ilişkindir:

> *Ecnebi imtiyaz avcıları başta olmak üzere Türk düşmanları 'Türkler ticaret adamı değildir, Türkiye'nin ticareti batacak' diye bir iki yıl süren yaygaralar kopardılar. Türkün kabiliyet ve istidat pınarlarının tükenmez zenginliğini bilmeyenler bu sefer de şiddetle aldanmış oldular. Cumhuriyetin birkaç yılı içinde Türk zekası dahili ve harici ticaret cihazlarını hiçbir milletin tarihinde görülmediği…bir süratle kavrayıp işletmeğe başladı (TTTC 1931c:292),*

ifadesinde, açıkça böylesi bir milli duygu temelli söylem olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, düşmanların her türlü müdahale, oyun ve sözlerine rağmen, Türk'ün kendi özü ve milli karakteriyle hareket ettiği taktirde, düşmanın Türk'e ilişkin olumsuz beklentilerinin boşa çıkarılacağı, yeni kurulmuş bir ulus-devletin, ulus'una vermeye çalıştığı güven telkini temelli ve manevi yönü kuvvetli olan söylemden başka bir şey değildir.

Düşman imgesiyle yakından ilişkili bir başka konu da, *dış güçler* ve bunun karşısında *birlik* çağrısıdır. Dış güçler, eski Türklerde Çinliler ve Anadolu hakimiyeti ile birlikte de Bizans üzerinden anlatılmaktadır. Özellikle Çinlilerin türlü oyunlarıyla, aynı soydan gelen Siyenpiler ile Hunlar arasında nifak tohumları saçtıkları ve düşmanlık yarattıkları, Türklerin bu oyunlar sonucu birbirleriyle mücadelelere girişerek güçlerini, hakimiyetlerini ve dolayısıyla birliklerini kaybettikleri, prenslerin ihtirasları nedeniyle kudretten düştükleri ve nihayetinde yıkılıp gittikleri (Günaltay 1939:24; Mansel 1942:16; Kültür Bakanlığı 1938b:46) sıklıkla vurgulanmaktadır. Tıpkı "*Oğuzların şerefli günlerini çekemiyen komşuları birleştiler;* ***hile ile*** *onları esir ettiler*" (Ekrem ve Halit 1930:6) ya da "*Çinliler bu Türk* (Hun) *devletini behemahal yıkmak istiyorlardı. Bunun için birçok entrikalar müttehide içinde nifak ve niza çıkardılar. Muhtelif Türk hanlıklarını, beyliklerini biribirleriyle*

muharebe ettirerek bu Türk devletini zayıflattılar" (TTTC 1931a:66; Günaltay 1939:22) ifadelerinde olduğu gibi, düşman aynı zamanda 'güçlü olan Türkleri', yiğitçe değil ya da düşmana yakışır tarzda 'savaş meydanlarında değil', hile ve desise[62] ile alt edebildiği de dile getirilerek, onların hile, entrika temelinde olumsuzlandıkları belirtilmelidir: "*Türkler, savaşta hile ile yenildiler, çok kırıldılar*" (Kültür Bakanlığı 1938b:33). Böylece hem uyanık olmak hem de birlik halinde bulunmak gerektiği mesajı da iletilmiş olmaktadır.

Ayrıca Bizanslıların da Türklerin Anadolu'ya girdikten sonra, bu toprakları tekrar ele geçirmek amacıyla bu tür oyunlara başvurdukları ifade edilmektedir. Örneğin, Malazgirt Savaşı'na binaen söylenen "*muharebe Anadolu'nun alınyazısını çiziyor ve bundan sonra Bizanslılar için bu memleketi ele geçirmek ihtimali ortadan kalkıyordu*" (Mansel vd 1943a:98) ya da "***en eski zamanlardan*** *beri Türk yurdu olan Anadolu'nun kapılarını* ***eski sahiplerine*** *yeniden açmıştı*", "*yurtlarının idaresini* ***yeniden*** *ele aldılar. Anadolu'nun şurasında burasında bulunup* ***Türklüklerini unutmuş*** *olanlara soylarını soplarını* ***yeniden öğrettiler***" (Kültür Bakanlığı 1938a:76) ifadelerinde, sanki Anadolu ezelden beridir Türk topraklarıymış ve Bizans da onu ele geçirmeye çalışan bir düşmanmış gibi dile getirilmektedir. Oysa Bizans güçlerinin elinde bulunan bu toprakları Türk ordularının ele geçirmesinin ardından doğal olarak Bizans, 'geriye almak' için çalışmaktadır. Ancak Anadolu, Hititlerden itibaren Türk toprağı olarak algılandığından Bizans, Anadolu üzerinde işgalci konumuna düşmekte, Türkler ise Malazgirt zaferiyle birlikte biz'e ait olan toprakları yeniden ele geçiren kesim olarak kurgulanmakta, Bizans'ın bu toprakları tekrar alabilmek için gerek Anadolu Türk beylikleri gerekse Osmanlı'ya karşı mücadele etmesi ise Çinlilerde olduğu gibi bir olumsuzlanmayı gerektirmekte-

---

[62] Günaltay (1939:22) ise bu hile ve entrikalar arasında Hun saraylarına sokulan Çinli kadınlar vasıtasıyla ahlakı zayıf bazı tekinleri *avlayabildikleri* ve bunun üzerine birliği teşkil eden hanlıklar ve boylar arasında isyan ve ihtilallerin başösterdiği, bunların da birliğin kuvvetini sarsarak zayıf düşürdüğünü ifade etmektedir.

dir.[63] Yapılan bu yoruma temel oluşturması bakımından şu cümlelerin dikkatle okunması anlamlı olacaktır:

> *Anadolu o sıralarda Bizans imparatorluğunun elinde idi. Epey eski olan bu devlet eskiden Anadolu'da yaşayan Türklere, Hıristiyanlığı kabul ettirerek Türlüklerini unutturmağa çalışmıştı. Bu Türkler Bizans ordusuna da girmişlerdi. Fakat özdillerini ve Türklüklerini asla unutmamışlardı (Kültür Bakanlığı 1938a:75).*

Dikkat edilirse, Türklerin Anadolu'da otokton halk olduğu iddiası açık bir biçimde görülmektedir. Selçuklulardan önce Anadolu'da Türk olduğu iddiasına göre, bunlar olsa olsa en eski Anadolu ve Mezopotamya medeniyetleridir. Böylece Selçuklulardan önce Anadolu'da Bizans'ın olduğu söylendiğinde ortaya çıkacak olan 'Bizans'ın, topraklarını ellerinden aldığımız için Türklere düşmandılar' paradoksunu geriye çevirebilmek için, Bizans'ın eski bir Türk düşmanı olduğu ifade edilmektedir. Çünkü Bizans bu toprakların ilk ahalisi olan otokton Türk halkını Hıristiyanlaştırarak Türk benliklerini yok etmiştir. Tam da bu noktada bir başka paradoksla karşılaşılmaktadır. Millet tanımında yer verilmeyen din ögesi, Türklerin Türklüklerini kaybetmelerinde en önemli amil olarak ortaya çıkartılmıştır. Ancak 'Bizans ordularında görev alsalar bile dillerini unutmadıkları, dolayısıyla dil birliğini koruyarak benliklerini muhafaza ettikleri söylenerek' de bu paradoks geçiştirilmeye çalışılmıştır. Hatta bu Türkler, 1071'deki savaşta, karşı taraf-

---

[63] Ancak hile ya da dış müdahale öteki'nden değil de Türklerden geldiği zaman bu davranışlara olumsuz anlamlar atfedilmemektedir. Örneğin, Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş döneminde Bizans'ın iç sorunlarından istifade ederek Osmanlı'nın Bizans'ın topraklarını ele geçirmesi ya da Bizans imparatorlarının iç çekişmelerinde taraf olarak bir tarafa yardım etmeleri, Osmanlı'nın müdahalesi olarak değil Türkün gücü temelinde olumlanarak anlatılmaktadır (Bkz. Kültür Bakanlığı 1938a:60). Benzer biçimde Osmanlı beyinin Andronikosu tahtan indirip Yuvanis'i tekrar tahta çıkarttığı, Osmanlılara teslim olmak istemeyen Alaşehir tekfurunu, Yuvanis'in verdiği Rum askerleriyle mağlup ettiği ve şehri aldığı ifadeleri geçmektedir (TTTC 1933:26). Osmanlının bizatihi Bizansın iç işlerine karışması demek olan ve bir zamanlar Çinlilerin yaptığı 'hileleri' andıran bu tür eylemler, olumsuzlanmak yerine Osmanlının gücü bağlamında olumlanmış olmaktadır.

taki '*Türk kardeşlerini'* görünce saf değiştirmişler ve Bizans ordusunun dağılmasını sağlamışlardır. Oysaki bu davranışı, yani '*savaşta kendi cephesini bırakarak karşı tarafın ya da düşmanın ordularına katılma davranışını*' başka milletler yaptığında, bunun adı korkaklık-hainlik olmaktadır. Ancak burada Türk kimliği ve bütün Türklerin kardeşliği vurgusu nedeniyle, ayrıca Türklerin milliyetperverliği bağlamında milli benliklerine önem vermeleri sebebiyle, bu davranış tam tersine olumlanmaktadır.

Kısacası burada ifade edilen *dış güçler* ve *düşmanın çokluğu* karşısında *biz'im* yapmamız gereken, *daima uyanık kalmamız* gerekliliğidir ki, bunun da toplumsal anlamda her türden *yabancıya karşı güvensizliği* beraberinde getirmesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktır. Çünkü sürekli tetikte bekleyen ve teyakkuz halinde yaşamın zorunluluğunu vurgulayan ideolojik söylemin, güvensizlik ve katı bir milliyetçilikten başkaca bir duyguyu beslemesi ve ortaya koyması beklenmese gerektir. Nitekim Nuri'nin (1931:52) yurt bilgisi kitabındaki,

> *Bir devlet her zaman sulh zamanında bile hazırlıklı bulunmalıdır... askerini iyi terbiye etmeyen, ambarlarını silahla doldurmayan devlet, harp başlayınca tehlikede kalmaz mı?... asker gayet muntazam, çevik, idmanlı olmalı. Bu husus hiç ihmale gelmez. Aksi halde düşmanlar hemen gelip bizi basarlar.*

Bu ifadelerin, tam da bu *korku, şüphe ve teyakkuz* haline, daha açık bir deyişle, her an bir düşman saldırısına hazırlıklı bir bekleyişle yaşamanın gerekliliğine ışık tuttuğu söylenebilir. "*Türk vatanının inkişafı, tamamiyeti ve her tehlikeden masuniyeti bir seferberlik davetine derhal icabet etmektedir. Bu düsturu yetişmişlerimizin ve yetişecek evlatlarımızın daima hatırasında bulundurmalıyız*" (TTTC 1931c:191) ifadesi ise bu teyakkuz algılamasının askerliğe bakış açısını göstermesi bakımından anlamlıdır. Ancak sayısız savaşlardan ve düşmanın her türlüsü ile mücadele etmekten yorulmuş bir ulusun ve üstelik yeni Türk devletinin de savaşlarda elde edilen zaferler üzerine kurulmuş olmasının, bu tür bir 'savaş ve düşman tehdidi' temelli söylem belirlemesini çok fazla yadırgamamak gerekir. Eğer bu türlü bir tehdit algılaması bağlamında kurgulanan ve milliyetçiliğe de temel oluşturabilecek nitelikte bir söylem 2000'li yıllarda da devam ediyorsa, o zaman bu söylemin

yeniden üretimindeki nedenlerin daha ayrıntılı bir biçimde sorgulanması kaçınılmaz olacaktır.

Tekrar Avrupa ya da Avrupalı devletlerin olumsuzlanmasına dönülecek olursa, bu olumsuzlamanın iki türlü değerlendirilmesi olanaklıdır: Birincisi 1. DS.'na doğru ve Kurtuluş Savaşı süresince 'düşman Avrupalı devletler', ikincisi ise genel olarak Türk medeniyeti karşısında 'ortaçağ boyunca Avrupalı devletlerin mutlakiyet idaresi ve kilise temelinde' olumsuzlanması. Bunlardan ilkine bakıldığında, düşman olarak genelde itilaf devletlerinin ve özelde ise İngilizlerin, ders kitaplarında en çok zikredildiği yukarıda belirtilmişti. Genel olarak iç ve dış düşman konularında da belirtildiği üzere ***İngilizler***, Yunanlıları aktör olarak savaş alanına ya da Anadolu'ya sürüp kendileri geriden yeni Türk devletini Sevr anlaşması koşullarına uymaya zorlayan en büyük düşman olarak sunulmaktadır. Bu konuya yukarıdaki dış düşman başlığı altında değinildiği için tekrar ayrıntılı olarak girilmeyecektir. Ancak birkaç örnek cümle vermekle yetinilecektir. Örneğin, "*İngilizler* ***ordumuzu selamladılar****. Nihayet pılılarını pırtılarını topladılar, zırhlılarına binerek* ***savuşup gittiler***" (Refik 1929:32) cümlesindeki '*ordumuzu selamladılar'* ve '*pılılarını pırtılarını'* toplayarak '*savuşup gittiler'* ifadeleri, açıkça İngilizleri hem düşman düşmanı aşağılayan koyan hem de Türk askerinin gücü ve zaferleri karşısında düşmanı aşağılayan bir üslup barındırmaktadır. Yine aynı kitaptaki "*o devirde* (Lozan kastediliyor) *Avrupalılara söz dinletmek güç şeydi, çünkü hepsi de dünya yüzünden kalktığımızı istiyorlardı*" (Refik 1929:33) ifadesine bakıldığında, burada genel olarak bütün Avrupalı devletlerin, ***Türkleri ortadan kaldırma*** ortak amacı doğrultusunda 'düşmanlıkları' ilan edilmiş durumdadır. Ayrıca yine aynı cümlede, 'Avrupalılara söz dinletmenin güç' olduğunun belirtilmesiyle, aslında Osmanlının '*Türkün ölüm fermanı*' olarak nitelendirilen Sevr anlaşmasına hiç itirazsız imza atmasına ve yeni Türk devletinin bu güç koşulara rağmen askeri zaferler kadar önemli olan ve yeni Türk devletinin istiklalini tüm dünyaya tanıtan Lozan'ı nasıl başardığını ve dolayısıyla Osmanlı ile yeni Türk devletinin diplomasi alanındaki tavrını karşılaştırması bakımından da önemli bir mesajla yüklü olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü gerek tarih gerekse yurt bilgisi kitaplarında Sevr 'Türkün ölüm fermanı' olarak görülmekte ve bu belgeyi imzalayan Osmanlı olumsuz-

lanmakta; Lozan ise yeni Türk devletinin 'rüştünü ve istiklalini tüm dünyaya tanıtan' bir belge olarak, bunu başaran Türk devleti ve onun temsilcileri ile birlikte olumlanmaktadır.

Ayrıca Osmanlıdaki diğer milletlerin isyanlarının Avrupalı devletlerce desteklenmesi de Avrupalıların olumsuzlanmasını beraberinde getirmektedir: "*Aydın Avrupalıların çoğu Yunanlıları, Sokrat, Eflatun ve Aristo'nun torunları sayıyorlar ve bunların istiklallerine kavuşmalarını yürekten istiyorlardı*" (Su ve Duru 1945:103). Osmanlının Hıristiyan tebaası olan bu milletlerin isyanını teşvik eden Avrupalılar ki, (en başta da İngiltere), aynı zamanda izledikleri sömürgeci politikalarla pek çok milleti ya da toplumu zorla hakimiyetleri altında tuttukları ve üstelik de söz konusu müstemleke ülkesi halkına insanca muamele etmedikleri; buna karşın kendileri gibi bir sömürgeci politikası olmayan Osmanlının zor durumda kalması için 'Hıristiyan halkın haklarını savunuyor gözüktükleri' sıklıkla dile getirilmektedir: "*…Afrika zencilerini hayvan gibi istihdam ederek zenginleşmişlerdi. İngiliz müstemlekatının nüfusu üç milyon…bunun yarım milyonu esir Zenciler teşkil ediyordu*". Hatta Amerika'daki kolonilerine karşı İngilizlerin tutumu eleştirilerek, "*anlaşılıyor ki,…İngiltere müstemlekelere hicret eden ahalisinin ancak çiftçi ve çoban olarak yaşamasını istiyordu*" denilmekte, böylelikle Osmanlıda yabancıların haklarını savunan ve isyanları teşvik eden Avrupalı devletlerin, bizzat kendilerinin en ağır biçimde ve hatta insanlık ötesi tutumla sömürgelerini yönettikleri anlatılmaya, dolayısıyla onların ***ikiyüzlülükleri*** dile getirilmeye çalışılmaktadır.

Ayrıca İngiltere'deki gelişmelerin anlatıldığı sayfalarda (Ali 1930:102-104), İngiliz krallığına gelen her yeni kralın zalimlikleri ve zulmü bağlamında adeta katliam dolu bir İngiliz tarihi kurgulanmıştır. Ayrıca Osmanlıdaki diğer milletlerin isyanlarını destekleyen ülkelerden biri olan İngiltere'nin iki sene devam eden Hint isyanını "*en vahşi vasıtalarla bastırdıktan sonra Hindistan'daki hakimiyetlerini tamamile tesise muvaffak*" (Ali 1930:243) olduklarının hatırlatılması, Osmanlı tebaalarının haklarını düşünen İngiltere'nin, öncelikle kendi halkının değil hakkını, açlığını bile düşünmediğini göstermek için de "*Kral, Pris Peskoposına köylülerin halini sormuştu. O da 'koyun gibi ot yi-*

yorlar, sinek gibi açlıktan geberiyorlar' demişti" (Ali 1930:189) ifadeleri aktarılmaktadır.

İşte 19. yüzyılın başlarından itibaren sadece isyanların teşvik edilmesi değil, aynı zamanda Hıristiyan tebaaya bazı haklar verilmesi için ıslahatlar yapılması konusunda Osmanlı idaresine müdahaleleri bağlamında da Avrupalı devletlerin olumsuzlandığı söylenebilir. Islahatların Avrupalıların baskısından kurtulabilmek için yapıldığı, buna rağmen Avrupalıların "*sonradan Hıristiyan halk hakkında vaat edilmiş olan prensiplerin yürürlüğe getirilmediğini ileri sürerek Hıristiyanlar için Osmanlı imparatorluğunu yeniden haklar vermeye*" zorladıkları söylenmektedir. Böylece Hıristiyan tebaa için özel olarak ıslahat yapıldığı, onlara tam bir inanç serbestisi verildiği, memur olmak ve devlet okullarına girmek hakkının getirildiği, patrikhanelerin ıslahının üstlenildiği halde başta Rusya ve Avusturya olmak üzere Avrupa'nın büyük devletlerinin her isyanı bahane ederek Hıristiyan halk üzerinden söz söyleyip muhtıra verdikleri (Mansel 1943b:170) ifade edilmektedir. Burada sadece Avrupalıların değil fakat bir o kadar da, Osmanlı devlet adamlarının 'ıslahat' mantıkları ve devletin bağımsızlığını yokeden türden içişlerine müdahaleye ses çıkarılmayışı bağlamında olumsuzlandığını da görmek olanaklıdır. Diğer bir deyişle ıslahatların başarılı olamadığına ilişkin temel gerekçe, ıslahatların devlet müesseselerinin yenileştirilmesi şeklinde değil, fakat kuvvete dayanılarak ilk şekillerinde düzeltilmek istenilmesidir. Kitaplardaki anlatıma göre ıslahatlar, disiplin ıslahatı mahiyetinde olmuş, yapanların kuvvetine bağlı kalmıştır. Islahatçıların ölümlerinden sonra ise imparatorluk, tekrar düzen ister duruma düşmekte gecikmemiştir (Mansel vd 1943b:93). Nitekim Osmanlı ıslahat ve ıslahatçıları, Kemalist devrim ve devrimciler karşısında bu anlamda olumsuzlanmaktadır. Özellikle de bu ıslahatların dış müdahaleler sonucu yapıldığı[64], kararlılıkla sürdürülemediği ve eskinin tümüyle ortadan kaldırılamayıp eski ve yeninin bir aradalığı dile getirilerek, Kemalist devrimlerin Osmanlı ıslahatlarından farkı ve üstünlüğü anlatılmaya çalışılmıştır.

---

[64] Özellikle Tanzimat Fermanı'nın İngiliz ve Fransız sefirlerinin baskısıyla Abdülmecit'e ilan ettirildiği belirtilmektedir (Maarif Vekaleti Tarih-III 1933:124).

Cumhuriyet dönemine kadar, diğer bir deyişle, her iki ülkede de devrim gerçekleşip ***emperyal*** Avrupalılara karşı ortak bir karşı duruş geliştirilinceye kadar [“*Ruslarla Türklerin düşmanları aynı idi…aralarında sıkı bir dostluk yerleşti…Ruslar sosyalist, Türkler milliyetçi oldukları halde biribirlerinin milli işlerine karışmadılar. Onun için dostlukları bozulmadı*” (Su ve Duru 1945:184)] en önemli düşmanlardan birisi olan **Rusya** da Avrupalıların aldıkları olumsuz eleştirilerden payını almaktadır: Nitekim Osmanlıya *hasta adam* diyen Rusların[65] “*çoban bir millet*”[66] oldukları, “*zadeganın köylüleri esir gibi kullandıkları*”, Rus çarlarının “m*utlak, müstebit, zalim ve cahil*” oldukları (Ali 1930:176) söylenmekte; Katerina “a*hlak meselelerinde laubali olan, gözdelerini en büyük mevkilere kadar geçiren bu kadın…*” (Ali 1930:178) biçiminde anılmakta; Rus köylülerinin hayvan gibi alınıp satıldıkları, hatta “*…gazetelerden birinde esir bir berber ile iyi cinsten bir ineğin beraber satılık olduğu hakkında ilan görülmüştür*” (Ali 1930:179) gibi ifadelerin kullanıldığı; Osmanlının Slav kökenli Balkan halklarının isyanını bahane ederek, Osmanlıdan bir takım haklar talep eden Rusların öte yandan Leh vatanperverlerini asıp kestiği (Ali 1930:179) anlatılmaktadır. Rusların “*on dokuzuncu asırda Ortaasya’yı kan ve ateş içinde bırakarak istila*” (Ali Tarih-III 1930:244) ettiklerinin de belirtilmesi, yazarın, Ruslara karşı açık bir düşmanlık hissi barındırdığını ve bu hissiyatı öğrencilere de aktarmayı hedeflediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu düşmanlık hissiyatını şu cümlede daha açık biçimde görmek olanaklıdır: “*Bizim harbe* (1.DS) *girmemize en büyük sebep,* ***Ruslara karşı beslediğimiz kindir****. Ruslar…Hıristiyanları teşvik ederek isyanlar çıkarmışlar…bize harp açmışlardır…*” (Ali 1930:312).

Ayrıca yine aynı Avrupa’nın Sevr ile “*güya ulusçuluk prensibine uyularak akıl ermiyecek bir biçimde*” Osmanlı topraklarını parçaladığından da söz edilmektedir. “*Türklerin oturduğu yerlerin* ***şuna buna*** *karşı* ***peşkeş*** *çekildiği*” söylenmekte, ayrıca “*ulusçuluk ilkesi, azınlıkların hakları* ***gibi şeyler****, yalnız yenilen uluslar içindi;* ***İngiltere, Fransa***

---

[65] Osmanlıya *hasta adam* diyen Ruslara tepkiyi üsluplarına yansıtmış olan yazarlar, Bizans’a *köhne Bizans* diye hitap edilmektedir.

[66] Ruslar ‘çoban millet’, Sırplar da ‘domuz çobanı’ olarak anılmaktadır (Ali Tarih-III 1930:264).

*gibi devletler bu prensiplere riayet etmek zorunda tutulmadılar. **Amerikalılar** uluslar cemiyetine girmediler*" (Su ve Duru 1945:152) ifadesinden de çıkarılacak pek çok anlam vardır. '*Şuna buna'* ve '*peşkeş* 'ifadelerinin topraklara el koyanları olumsuzladığı söylenebilir. Ayrıca azınlık hakkı ya da ulusçuluk fikirlerini olumsuzlamak için '*gibi şeyler'* denilmekte, büyük devletler ise bir anlamda iki yüzlülükle suçlanmaktadırlar. Hatta düşman devletlerin*, "yer yüzünde Türk kalmamış gibi istediklerini yapmakta idiler; ama Türk kendini bu düşmanlardan kurtarmak yolunu tutmaya başlamak üzere idi*" (Su ve Duru 1945:171) ifadesinde de yine Avrupalıların Türklere yönelik düşmanlığından bahsedilmektedir.

Avrupalı devletler ve Bizans, aynı zamanda Türk devletlerinin medeniliği, yönetimdeki adaleti ve hakkaniyeti ile hoşgörüsü üzerinden hareketle de olumsuzlanmaktadır. Özellikle eski Türk devlet geleneği olarak gösterilen tımar ve has usulü sayesinde idarenin halka karşı adilliği, zulmetmeyişi, kölelik ya da serfliğin olmayışı (TTTC 1933:5) sıklıkla dile getirilirken; aynı dönem Avrupa devletleri bu çerçevede adil olmayan, halka zulmeden, kölelik ve serflik temelinde köylü ve çiftçilerin ezildiği adeta bir ***zulüm idareleri*** olarak anlatılmıştır. Nitekim, Osmanlının Balkanlara geçişi ile birlikte hızla ilerlemesi de, bu coğrafyadaki devletlerin 'kötü' yönetimleri karşısında halkın Osmanlının adaletli ve hoşgörülü yönetimlerini[67] benimseyişi ile açıklanmaktadır. Burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta ise Avrupalı yönetimlerin ötekileştirilmesi ya da olumsuzlanmasında, biz'in Osmanlı olarak ele alınmasıdır. Diğer bir deyişle, yeni ulus-devletin kuruluşu ile birlikte yeni ulus ve ulusal kimliğin tanımlanması ve benimsettirilmesi sürecinde başta padişahlar, halifelik ve saltanat üzerinden ayrıca idari-askeri-ekonomik kurumlar üzerinden olumsuzlanan ve öteki olan Osmanlı'nın, Avrupa olumsuzlanırken bu kez 'biz'in kapsamına alındığı-

---

[67] Osmanlı yönetiminin hoşgörüsünden bahsedilirken şu ifade kendi içinde bir çelişki taşımaktadır. "Yeniçeri terbiyesi o kadar ehemmiyetli, temsil o kadar kuvvetli olurdu ki yeniçeri cinsini, mezhebini unutur, *halis bir Müslüman ve Türk* olurdu" (Ali Tarih-III 1930:147). Burada aslında hoşgörü adı altında dinsel ve etnik olarak bir asimilasyonun askeri amaçlar için de olsa uygulandığı açıktır. Üstelik dinin değiştirilmesiyle 'halis bir müslüman' olunabilir belki, ama halis bir Türkün nasıl olunacağı ilginçtir!

nı gözden kaçırmamak gerekir. Ancak bu durumda bile Osmanlı, bir Türk imparatorluğu olarak ele alınmıştır ki, idarede adalet ve hoşgörünün temeli olarak gösterilen has-tımar gibi toprak rejimlerinin Türklerin geleneği olduğunun belirtilmesinin de bunu hedeflediği söylenebilir.

Yine Osmanlının yükseliş dönemi olan 14. yüzyılda Avrupa'nın derebeylik sistemi ile idare edildiği, derebeylikle idare edilen "*bu cemiyetin birinci alameti eşitsizlik ikinci alameti de kuvvete dayanan bir düzenin varlığı idi*" (Mansel 1943b:15) ifadesiyle de çağdaşı olan Osmanlının oldukça ileri yaşantısı ve idaresine karşılık Avrupa'nın kötü yönetimler özelinde olumsuzlandığı dile getirilmektedir. Diğer bir deyişle, bu dönem Avrupa'sı hem asayiş ve düzenin kalmaması ve güçlünün haklı olduğu bir ortam olarak, hem de köylü halkın asilzadeler, rahipler elinde ezildiği, acınacak halde yaşayışları ve açlığa mahkum oluşları türünden dikotomilerle olumsuzlanmaktadır. Çünkü aynı dönemdeki Türk ve Müslüman Türk devletlerde medeni bir yaşam söz konusudur: "*Avrupa Asya'nın bir baronlar ve esirler vilayetinden başka bir şey değildi. Orada şehirler, köylerden ve hayat, sefaletten ibaretti. Timur Avrupa eşiğinde göründüğü zaman, Avrupa kralları, Türklerin hakanı büyük Timur'a mektuplar ve sefirlerle hürmetlerini takdim ettiler*" (TTTC 1931b:301). Görüldüğü üzere Avrupa'daki 'kötü' yönetimler, 'eşitsizlik ve güce dayalı' olmakla olumsuzlanırken, Osmanlının 'iyi idaresi' ise tam tersine 'eşitlikçi[68] ve hukuka-adalete' dayalı olarak olumlanmış olmaktadır. Cumhuriyet döneminde sınıfsız ve türdeş bir toplum yapısının varlığına ilişkin yapılan vurgu ya da halkçı bir anlayışın izleri, Avrupa'nın bu anlamda olumsuzlanmasında da görülebilir. Nitekim 14. yüzyıl Avrupa'sındaki sınıfsal yapının olumsuzlanması da buna bir kanıt olarak gösterilebilinir.

---

[68] 14. yüzyıl Avrupasının eleştirilmesinde eşitsizlikler de önemli bir eleştiri kaynağıdır. Ancak buna rağmen 15. yüzyılda Osmanlıdaki Şeyh Bedrettin olayının anlatımında "*Şeyh Bedrettin'in düşünceleri devrin zihniyetine aykırı idi…aldıkları ilham ile cemiyette eşitliği isteyen bir mezhep kurdular*" (Mansel vd Tarih-III 1943:20) ifadesiyle, eşitsizlik bir taraftan Avrupa ölçeğinde olumsuzlanırken ve eşitlikçi bir tavrı ile Osmanlı olumlanırken; aynı zamanda Ş.Bedrettin olayında da eşitlikçi düşüncelerden hareketle bu mezhep eleştirilmiştir.

Özellikle asillerin ve kilise/papazların halkın sırtından geçinmeleri, bunun için "*azizlerin şefaati ruhların selameti ve her çeşit hastalıkları tedavisi için ücretle satılır bir meta*" haline getirilmesi ve "*para ile günah çıkartılması safsatasının icadı*" ile kilisenin yeni bir irat kaynağı yaratması (TTTC 1931b:12), "Avrupa'nın koyu Katolik" ve kilisenin de "hazır yiyici ve zengin" olarak tanıtılmasına rağmen, halkın özellikle de serflerin hiçbir haklarının olmayışı, Osmanlı karşısında Batı medeniyetinin geriliğini gösterirken, köylülerin "*sefalet içinde yaşayan ve hayvan muamelesi gören insanlar*" (Mansel 1943b:16) biçiminde tanımlanması da, halkçılık temelinde Avrupa'nın olumsuzlanmasını göstermektedir. Özellikle Osmanlı idaresi kastedilerek,

> *Türklerin imparatorlukta Hıristiyan halka verdikleri haklar devri aşan büyük ve olgun bir siyasetin eseridir… Avrupa'da… Katolik ve Protestan kiliselerine bağlı insanlar birbirlerini diri diri gömüyorlar veya yakıyorlardı. Toprak rejimine gelince Avrupa köylüsü, asil sınıfın toprakları üzerinde her türlü haktan uzak sefillik içinde çalışacaktır (Mansel 1943b:28),*

denilmesi ya da Bizans'ta kumandanlar arası mücadeleler ve halkın büyük arazi sahiplerinin elinde köle oluşuna karşın, Selçuklulardaki hürriyetler ve özgür yaşamın, Bizans halkının Selçuk hakimiyetini tercih etmesine neden olduğu (TTTC 1931b:230) yönündeki ifadeler; aynı zamanda Türklerin farklı dinlerden olanlara karşı hoşgörülü ve adaletli davranma geleneğine sahip olduklarını (Mansel vd 1943b:108) belirten cümleler; Avrupa'nın geriliği ve halka karşı acımasızlığı karşısında Türklerin (Osmanlının, Selçukluların) sadece kendi halkına değil, farklı dinlerden olanlara bile çağın çok ilerisinde olan bir hoşgörü ve hakkaniyet zihniyetiyle yaklaştığını, dolayısıyla Avrupalılar karşısında Türklerin medeni ve ilerici duruşunu ortaya koymuş olmaktadır.

Gerek medeniyet temelli Türkçü ifadeler başlığı altında, gerekse dış düşman bahsinde değinildiği üzere, "*Müstevliler bu zavallıları vahşi köpeklerle avlıyorlar, kırmızı demirlerle vücutlarına damga vuruyorlar, korkunç bir tarzda işkence ediyorlardı*" (TTTC 1933:88) ifadesinde olduğu gibi, Batılı ya da Avrupalı devletler izledikleri sömürgeci politikalarla olumsuzlanmaktadır. Bu anlamda düşman, aynı zamanda coğrafi keşiflerle sömürge kültürünü ortaya çıkaran Avrupalı

devletlerdir. "*Medeniyete hizmet kastile hareket ettiğini zanneylediğimiz Kristof Kolomp, garpten giderek Hinde vasıl olmak ve bu suretle* ***Türk-İslam alemini arkadan vurmak*** *istiyordu*" (TTTC 1933:70) cümlesinde, coğrafi keşiflerin asıl hedefinin Türk alemini, sadece Türk değil İslamın da dahil olduğu bir Türk alemini, kitaptaki ifadeyle 'arkadan vurma' amacı taşıdığı anlatılmaktadır. Özellikle Portekiz ve İspanyolların Müslüman Türk alemini arkadan vurmak maksadıyla Afrika'dan Hind'e ulaşmaya çalıştıkları sıklıkla belirtilmektedir. Aynı kitabın 86. sayfasında da, coğrafi keşiflerle şarka hakim Türklerin arkadan vurularak *servetlerinin Avrupa'ya taşınması sonucunda iktisadi tekamüllerin başladığı* belirtilmektedir. Dolayısıyla burada, bir taraftan Avrupa'daki ekonomik ilerlemelerin temelinin 'şarka hakim olan Türk ve İslam devletlerinin/medeniyetinin tesiriyle' ortaya çıktığı, hem de Avrupalıların asıl gayesinin tekamüller ortaya koymaktan ziyade Müslüman-Türkleri arkadan vurup, servetlerini ellerinden almak (TTTC 1933:83-86) olduğu mesajı verilmeye çalışılmaktadır:

> *Bir ilmi hakikati keşfetmek, beşerin arz hakkında malumatı tevsi eylemek gayretile değil; altın, inci ve baharat aramak çılgınlığiyle Amerika keşfedildi…(Vago dö Gama)…en feci ve vahşiyane bir surette hareketten çekinmedi…Haçtan avdet eden ve hacılarla dolu olan bir gemiyi yolcularile beraber yaktı…bir tüccar gemi kafilesinin mürettebatını kulaklarını, burunlarını keserek öldürdü… (Ali 1930:17,24).*

Görüldüğü üzere hem keşifler olumsuzlanmakta hem de medenileşen Avrupa'nın medenileşmeden önceki medeniyetsiz hali vurgulanmaya çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, Doğu medeniyeti karşısında Batı medeniyetinin hangi aşamalardan geçerek bugünkü haline ulaştığı, olumsuz içerik yüklemeleriyle izah edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin "*İspanyollar sözlerinde durmadılar. İnka Hıristiyan olmayı kabul ettiği için ateşte yakmadılar;* ***sadece boğdular***" (Ali 1930:28) ifadesinde İspanyolların sömürgeci tavırları, vahşi yönleriyle birlikte ortaya konulmaya, Türklerden farklı olarak diğer medeniyetlere karşı hoşgörülü değil, yok etme amacıyla yaklaştıkları vurgulanmış olmaktadır.

Sömürgelerde daha fazla işgücüne ihtiyaç duymaları üzerine Avrupalı devletlerin, işçi ihtiyacını karşılamak için Afrika'ya saldırdıkları, oradaki ***zencileri*** zorla yurtlarından ayırıp Amerika ve Avrupa'ya gö-

türdükleri de sıklıkla belirtilmektedir. Daha da önemlisi "***zavallı insancıkları*** *pazarlarda sattılar*" (Su ve Duru 1945:24) ifadesinde, '*zavallı'* kelimesinin '*zencilerin'* çektiği sıkıntıları ifade etmek üzere kullanıldığı düşünülse bile, '*insancıklar'* sıfatı ile açıkça 'zencilerin' küçültüldüğü, diğer bir deyişle, ırkçı bir paradigmayla 'üstün ırk' söyleminden hareket edildiği yorumu yapılabilir.

Sömürgeci geçmiş, aynı zamanda Rönesans ve reforma ilişkin bilgilerin anlatıldığı bölümlerde de Avrupalıların olumsuzlanmasının aracı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Çünkü Rönesans ve reform hareketleri en basit haliyle söylemek gerekirse, Avrupalıların maddi anlamda zenginlik ya da "*bir ilmi hakikatı keşfetmek, beşerin arz hakkında malumatı tevsi eylemek gayretile değil; altın, inci ve baharat aramak çılgınlığiyle*" (Ali 1930:17) ve ayrıca Türk imparatorluğunu, yani Osmanlıyı, arkadan vurmak amacıyla başlatılan keşiflere[69], bu yolla şark medeniyetinin Avrupa'ya taşınmasına, maddi zenginliğin şarktan getirilerek Avrupa'yı zenginleştirdiğine (TTTC 1933:113) ve terakkilerin bu yolla ortaya çıktığına odaklanarak anlatılmıştır. Dolayısıyla bu üslup sayesinde Avrupalıların ortaya koydukları maddi ve manevi alandaki gelişmelerin temelinin hem şark medeniyeti olduğu ifade edilmiş olmakta (şark medeniyetinin de temelde Türk ve İslam medeniyeti olduğunu hatırlamak gerekir), hem de Rönesans ve reform hareketlerinin bilinçli olarak tasarlanıp yaratılmasından

---

[69] Emin Ali'nin Tarih-III kitabındaki müstevli Avrupalıların olumsuzlanmasına ilişkin diğer ifadelerden örnek vermek gerekirse; "*Portekizliler* ***haris ve kıskanç bir tüccar*** *gibi hareket etmişlerdi. İspanyollar ise* ***gaddar ve zalim*** *birer fatih kesildiler*" (1930:25), sömürgeciliği zorla Hıristiyanlaştırma ve müstevlilerin vahşilikleri ve aynı zamanda sözlerine güvenilmezliğini belirterek olumsuzlamak amacıyla "*İspanyollar sözlerinde durmadılar. İnka Hıristiyan olmayı kabul ettiği için* ***ateşte yakmadılar; sadece boğdular***" (1930:28); "*İspanyollar Amerika fütuhatında her nevi zulüm ve vahşeti kendilerine mübah telakki etmişlerdi…en küçük ve hasis menfaatler için, şehirleri yakmakta, ahaliyi katliam etmekte hiç tereddüt etmemişlerdi…yerlileri maden ocaklarında en sefil bir surette çalıştırarak imha ettiler…sonra da Afrika'daki zencileri esir ederek Amerika'ya getirmeğe başladılar…feci bir zenci esareti ticaretini meydana getirdiler… mütemadiyen yiyen, israf eden ve nihayet çalışmayan İspanyollar ve Portekizliler…"* (1930:28)

ziyade Avrupalıların iptidailiği, vahşiliği, acımasızlığı ve fakat maceraperestliğinin tesadüfen ortaya çıkardığı ürünler olduğu mesajı verilmeye çalışılmaktadır.

Örneğin Rönesans İtalyası için "*...san'atları derecesinde ahlaksızlıkta*[70] *da kemâl derecesine vasıl olmuşlardı*" ya da "*bu devrin İtalyanlarında vicdan kaydı, ahlak endişesi mevcut değildi*" ifadeleri veya "*muvaffak olmak için ihanet hiyanet, zulüm, iftira gibi her türlü vasıta meşrudur*" (Ali 1930:49) ifadelerinin, Rönesans ile birlikte başlayan yeni dönemi gölgede bırakacak ya da görmezden gelecek türden olumsuzlama taşıyan anlatımlar olduğu söylenebilir. Hatta kitapta yer verilen bu anlatımların kanıtı olmak üzere Makyevel'in Prens'i de örnek olarak gösterilmektedir (Ali 1930:52). Görüldüğü üzere Avrupa'nın bir taraftan medeniyette ilerlerken, diğer taraftan da ahlakta geriledikleri vurgulanmaktadır ki, söz konusu ahlak meselesinin, erken cumhuriyetin ilk dönem kitaplarında sıklıkla geçtiği de belirtilmelidir.

Buna rağmen Rönesans ve Reformun Avrupa'da neden olduğu siyasi, ekonomik, teknolojik, dinsel ve toplumsal gelişmelerinin olumlandığını ve fakat aynı dönemle çağdaş olan Osmanlı'daki siyasi-ekonomik-toplumsal yapıların karşılaştırmalı bir biçimde verilmediğini de vurgulamak gerekir. Diğer bir deyişle, her ne kadar ortaya çıkış süreci 'basitleştirilmek ve şark medeniyetine bağlanmak' suretiyle Rönesans ve Reform hareketleri küçük görülmeye ve olumsuzlanmaya çalışılsa da, bu gelişmelerin yarattığı ilerlemeci hareketlerin Osmanlıya tesir edemeyişi, bunun nedenleri veya aynı dönemde Osmanlının içinde bulunduğu durumun karşılaştırmalı bir biçimde yani; '*geri'* olduğu söylenilen Avrupa'nın bu ilerleyişinin altında Türk ve İslam medeniyeti temelli şark medeniyeti olsa bile, neden ileri olan Osmanlının geriden gelen Avrupa'nın gerisinde kaldığının analitik bir biçimde incelenmediği görülmektedir. Osmanlının geriliği tek cümle ile söylemek gerekirse, basitçe zihniyette, taassup düşüncesinde ya da padişahlıkta

---

[70] Ahlaki değerler hangi millet ya da medeniyet olursa olsun olumlanmakta ve paraya, sefahata düşkünlük, tembellik, tantana ve şaşaa içinde yaşam için tam tersine olumsuzlanmaktadır. Nerede aşırı ve hızlı bir zenginlik ortaya çıkmışsa orada ahlakın ve idarenin bozulduğu sıklıkla işlenmektedir (Maarif Vekaleti Tarih-I 1929: 33,50)

aranmaktadır ki, bunun da cumhuriyet dönemi ideolojik söylemi açısından Osmanlıyı ötekileştirme amacı doğrultusunda işlendiği daha önce belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa ve diğer coğrafya ile karşılaştırılmaksızın bir Türk tarihi anlatımının, çocuk ve gençlerin zihninde Türk yurdu etrafında *mekan bağımlı bir tarih bilincine* yol açabileceği, bu çerçevede geniş bir coğrafi perspektifin yaratılamadığı, tarihsel olayların gelişiminin karşılaştırmalı bir biçimde kavranmasına olanak sağlanmadığı, içerdeki gelişmelerin dışarıdaki gelişmelerden sanki bağımsızmışçasına algılanmasını beraberinde getirebileceği yorumu da yapılabilir.

Avrupa sadece sömürgecilik bağlamında değil, kilise ve papa(z)ların tutumu, tavrı ve zihniyeti temelinde de olumsuzlanmıştır. Örneğin haçlı seferlerinin nedenlerinin anlatıldığı bölümde "*rahip Jan'ın takdisine mahzar olmak büyük bir şerefti. Hıristiyanlar arasında yaşayan başka bir efsaneye göre cennet şarkta idi…şarktaki vahşi barbarları (!) Hıristiyan etmek gayesi de Hint ticaretinin Avrupalıların eline geçmesi için kolaylık gösteriyordu"* (Maarif Vekaleti 1933b:32) ifadelerinin kullanılması, din temelinde Avrupalıların olumsuzlanması ve küçük görülmesi biçiminde yorumlanabilir. Örneğin kilise papazları için "*bunlar umumiyetle dinden ziyade dünya işlerile; siyasetle, servetle, san'atla, ilimle meşgul olan insanlardı*" (Ali 1930:52) denilmekte, "*peskoposluk gibi en yüksek dini makamlar adeta alınır satılır bir meta*" haline geldiği, ve yine bunların verdikleri rüşvetleri çıkarmak için halkı soydukları (Ali 1930:53), papaların servet ve ihtirasları yolunda, istedikleri gibi hareket ettikleri (Ali 1930:54), kiliselere para teberrü edip günahtan kurtulmanın mümkün olabildiği ve papazların kafile kafile Hıristiyan memleketlerinde dolaşarak günahkarların günahlarını para karşılığında af etkileri, buna mukabil ellerine affedildiklerine dair bir endülüjans verdikleri (Ali 1930:555), kimsenin bir başka mezhebin mevcudiyetine tahammülü olmadığı ve engizisyon mahkemelerinin en küçük bir şüphe karşısında bile Protestan olduğu zannolunanlara en feci işkenceler[71] düzenlediği (Ali 1930:106) anlatılmaktadır.

---

[71] Yapılan işkencelere örnek olarak "*mahkum uzun müddet teşhir edilir, elleri ve dili kesilir ondan sonra ateşte yakılırdı. Bazen bütün bir köyün ahalisinin birden katliam edildiği görülürdü…yüzüne kızgın bir demirle bir haç*

Görüldüğü üzere bir taraftan halkın cehaleti, diğer taraftan kilisenin din ile ilgisi olmayan ve krallara bile egemen olan idareleri ve aynı zamanda da bir merkezi güç ya da otoritenin yokluğu üzerinden Avrupa'nın olumsuzlandığı görülmektedir. Oysa eş zamanlı olarak Anadolu başta olmak üzere Türk-İslam aleminde bilim ve bilimsel bilgiye verilen değerden bahsedilmektedir. "*Orta çağ asillerinin ilim ile hiç ilgileri bulunmaz, okuyup yazmak bilmezlerdi"* (Mansel 1943a:75) ya da yer çekimi kuvveti bilinmediği için dünyanın *"küre şeklinde olacağına akıl erdirilemiyordu. Bununla beraber, İslamlar, eski Yunan bilginlerinin kitaplarını okumuş bulundukları gibi pusula kullanarak çok uzak yerlere kadar seyahat yaptıklarından dünyanın yuvarlak olduğunu biliyorlardı. İslamlar bu bilgilerini kendileriyle ilgili Avrupalılara da öğrettiler*" (Mansel 1943b:40) veyahut "*… dünyanın şimal tarafını buzlarla, cenubu da kaynar sularla örtülü zannederlerdi…Şark hakkında da fazla bilgileri yoktu. Kaf dağının arkasında şeytanlar ve cinler olduğuna mutekıt idiler*" (Ali 1930:15); "*deniz diplerinde çok kuvvetli mıknatısların olduğu*"na ya da insanların "*güneş altında zenci olabilecekleri*"ne (Mansel 1943b:40) inanmaları gibi hurafelere olan inançları bağlamında Avrupalıların küçük görüldükleri söylenebilir. Buna karşın Türklerde devlet liderlerinin bile ilimle yakından ilgilenmelerinin belirtilmesi ve Müslüman-Türklerin hoşgörüsü karşısında "*papalar, vicdan hürriyeti nedir bilmezlerdi. Kendilerine karşı duranlara son derece amansız davranırlardı. Ellerinde en büyük kuvvet, aforoz idi*" (Mansel 1943a:76); "*...Avrupalıların orta zamanlarda cahilliği çok büyüktü…çok gülünçtü…doğu memleketlerinde bilgi daha yüksek, ve daha genişti. Avrupalılar işte bu bilgiyi doğu memleketlerini tanıyınca öğrendiler*" (Kültür Bakanlığı 1938a:72) açıklamaları yukarıda yapılan yorumu destekleyen ifadelerdendir.

---

işareti vurulur, bir gözü çıkarılır, bir dileği kesilirdi…" (Ali Tarih-III 1930:69, 107) ifadeleri kullanılmaktadır. Özellikle bu ifadelerin ortaokul üçüncü sınıf öğrencileri için, diğer bir deyişle, 13-14 yaşlarındaki çocuklar için hazırlanmış tarih kitabında yer aldığını gözden kaçırmamak gerekir. En acımasız şiddet sahnelerinin çocukların gözünde canlandırılması demek olan bu ifadelerin, tarih eğitimi ve pedagojik anlamda bu yaş grubu çocuklarına uygunluğunun bu bağlamda neyi, niçin amaçladığı ayrı bir tartışma konusudur.

Reform süreci sonunda "*bir buçuk asırdan fazla devam eden bu mücadelattan sonradır ki Avrupalılar başkalarının din ve mezhebine hürmet etmek, vicdan hürriyetine taraftar olmak fikirlerini* ***öğrendiler***" (Ali 1930:66) ifadesi de aslında, Avrupalıların böylesine uzun ve kanlı hesaplaşmalardan sonra öğrendikleri 'din ve mezhep farklılıklarına saygı göstermek gerektiği' düşüncesinin, Türk ve İslam medeniyetinde zaten varolduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Hatta "*din, mezhep ve itikat meselelerindeki müsamahasızlık hemen hiçbir devirde bu asırda görülen şekle girmemiştir…ateşte yakılan, idam edilen, işkenceye alınan insanların miktarı birkaç yüz bini pek fazla tecavüz eder*" (Ali 1930:69) denilerek, konunun vahameti daha da ağırlaştırılmıştır.

Avrupalı devletler aynı zamanda tek bir ırka mensup olmamakla da olumsuzlanmaktadır. "*Bugün Avrupa'nın büyük milletleri doğrudan doğruya bir oruğa mensup değillerdir. Başka başka orukların karışmasından hasıl olmuş bir halita karmaç'dır*" (Danışman 1939:9) ifadesinde görüleceği üzere, ırkçı bir bakış açısı ve Türklerin tek bir ırktan geldiği söyleminden hareketle, Avrupalılar bu özelliğe sahip olmadıkları için olumsuzlanmaktadır. Sadece bununla da kalınmamakta, ırkların tasnifi konusunda bile Avrupalıların ırksal açıdan kendi zaafiyetlerini örtbas edebilecek nitelikte kriterler (iskelet ve kafatası yerine, deri rengine göre ırkların tasnifi) tespit ettikleri ifade edilmektedir:

> *Avrupa alimlerinin beşeriyet ve beşer ırkları hakkında verdikleri malûmat hep kendi noktai nazarlarındandır. Bunlar çok defa ırkları, takip ettikleri gayelere nazaran tasnif ediyorlar. Filhakika, bugünkü Avrupa'nın büyük millet kütleleri doğrudan doğruya bir ırka mensup olmadıkları gibi, bu cemiyetlerin ekserisinde bariz vasıflarını muhafaza etmiş hakim bir ırk da mevcut değildir…muhtelif ırkların muhtelif nispetteki tesallüplerinden husule gelmiş yeni birer heyettirler (TTTC 1931a:19).*

Ayrıca medeniyet temelli Türkçü ifadeler başlığı altında değinildiği üzere, Türklerin en eski yurtlarında yarattıkları medeniyete karşılık aynı dönemde Avrupalıların "*…daha ağaç kovuklarında koyu vahşi halde yaşarken, Türkler ana yurtlarında kereste ve maden medeniyeti devrine ulaşmışlardı…ehli hayvanlar dediğimiz mahlukları, insanlarla*

Türkler daha ana yurtlarında iken alıştırmışlardı" (Danışman 1939:10) denilmesi ve ayrıca "*Avrupa'nın o zamanlarda içinde bulunduğu derin vahşet hayatının değişmesinde amil ve müessir*" olanların Türkler oldukları ve bu Türklerin "*yerleştikleri mıntıkalara devir devir cilalıtaş, bakır, tunç ve demir sanatlarını*" (TTTC 1931a:31) götürdükleri, "*Avrupalılara ziraati, yabani hayvanları ehlileştirmeyi, çömlekçilik sanatlarını da bu yeni gidenler*"in öğrettiklerini, "*fikir, sanat ve bilgice Avrupa yerlilerinden çok yüksek olan muhacirler*"in bu sayede Avrupa'yı "mağara hayatından" kurtardıkları ve "fikri inkişaf yoluna" (TTTC 1931a:33) soktuklarının ifade edilmesinin de aslında, erken cumhuriyet döneminde medeni ve çağdaş olan Avrupa'nın bir zamanlar Türklerin çok çok gerisinde olduğunu göstermek ve eski günlerde olduğu gibi, *milli benlik* ve güçlerine *dayanarak*, çok *çalışarak* Türklerin o medeni yaşantıya tekrar kavuşabileceklerine ilişkin bir *güven telkini* yaratma amacı taşıdığı söylenebilir.

Haçlı seferleri de Avrupalı devletlerin ve özellikle kilisenin olumsuzlanmasını gerektiren önemli bir tarihsel olay olarak anlatılmaktadır. Çünkü haçlı seferleri ile Avrupalı devletlerin asıl hedefinin, Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak gibi bir amacın ötesinde Türkleri Anadolu'dan atıp, 'geldikleri yere' yani 'Ortaasya'ya geri göndermek' olduğu ifade edilmektedir. "*Bir* ***taassup cinneti içinde yaşayan*** *o zamanki Avrupa, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak, Kudüs'ü İslamların elinden almak için Ehlisalip seferleri denilen harplere girişmişti*" (Ali 1929:140). Ayrıca haçlı seferleri girişimini üstlenen papa ve papazlar da bir takım sıfat ve ifadelerle olumsuzlanmaktadırlar: "*İnsanlar dünyada bir* ***koyun sürüsü*** *gibidir;* ***çobanları*** *da papadır, diye itikat ederlerdi*"; "*her Hıristiyan papanın* ***ayaklarını yıkadığı suyu içmeği***, ***ayaklarını öpmeği*** *en büyük bir sevap zannederdi*"; "*papanın bayrağı üzerinde bir anahtar resmi vardı; bu anahtar* ***cennetin anahtarının*** *remziydi*" (Ali 1929:140) ifadelerinde görüldüğü üzere, kilise ve papazların hareketlerinin olumsuzlanması kadar, Avrupa halkının cahilliği ve onları böylesine cahil kılan kilise ve derebeylerinin tavırları da eleştirilmiş olmaktadır.

Sadece Türkleri Anadolu'dan çıkarma ve Kudüs'ü geri alma amaçlarının ötesinde, bu seferlerde uyguladıkları yöntemlerle de Avrupalıların *vahşi* yönleri sergilenmektedir: "*Ehlisalibe riyaset eden…Papaya*

yazdığı bir mektupta '...Süleyman mabedinde askerlerimiz ***Müslüman kanı içinde at koşturuyorlardı****; kan, atların göğsüne çıkıyordu' diyor*" açıklaması ya da "*…hiçbir Müslüman hayatını kurtaramadı. Ne kadınlar ne de çocuklar ölümden esirgendi.* ***Katliamdan*** *sonra* ***yağma*** *başladı…bu, itina ile riayet edilen bir kanundu*" (Ali 1929:164) ifadelerinin, tam da Avrupalıların acımasızlığını gözler önüne seren ve açıkça çocuklar üzerinde 'kin ve nefret' duyguları geliştirmeye yol açabilecek ya da bundan başka bir sonuç yaratmayacak türden anlatımlar olduğu söylenebilir. 'Onların' bu vahşilikleri, acımasızlıkları, yağmacı tavırları ve sefaletleri sadece farklı din ve milletten olanlara karşı değil Bizanslılara karşı bile (ki, mezhep bakımından farklılığı gözden kaçırmamak gerekir) sergilendiği, Anadolu'ya geçmeden önce Bizans'a geldiklerinde "*yağmada vahşice hareket etti. Mermerleri kırdılar, altın gümüş ve mücevheratını almak için birçok sanat eserlerini parçaladılar…bu yağmaya sadece Ehlisalip'in* ***hırs ve tamaı*** *sebep olmamıştır*" (Ali 1929:169) türü açıklamalarla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Aynı dönem Avrupa'sı sadece kilise üzerinden değil, fakat aynı zamanda derebeylik sistemi üzerinden de olumsuzlanmaktadır: "…En *ehemmiyetsiz bir şaka, mücadeleye ve muharebeye müncer olurdu*"; "*şövalyelerin birçoğu köylüleri, tüccarları soyup haydutluk ederlerdi*". Haklı ve haksızın belirlenmesine ilişkin olarak, diğer bir deyişle adaletin kanunlar üzerinden değil 'güç' üzerinden sağlandığını göstermek için de "*kim kimi döğerse o haklı öteki taraf haksızdır, denilirdi*" denilmekte ve bu usullerin "*çok iptidai ve vahşiyane*" (Ali 1929:157) olduğu da eklenmektedir. Ortaçağ Avrupasına karşı sergilenen bu tutum, onların aynı dönemde 'düşman' olarak gördükleri Anadolu'daki ve Ortadoğu'daki Türk ve İslam medeniyetlerinin gelişmişlik seviyesi ile birlikte değerlendirilmelidir ki, yazarın asıl maksadı tam olarak anlaşılabilsin. Avrupalı halk, cahil ve gerçek dünyayı bilmeyen tasavvur bile edemeyen bir temelde anlatılırken, aynı dönem Türk ve İslam medeniyetinde rasathane inşa ederek gökbilimle uğraşan ve medrese eğitimiyle haçlı seferlerine kadar Avrupalının tanımadığı kağıt, barut, pusula gibi aletleri geliştiren ve kullanan bir halk dikotomisi; Avrupalının açlık ve sefalet içerisinde yaşarken Doğu'da insanların refah ve saadet içersinde yaşadıklarına dair dikotomi; derebeyi, şövalye ve bunların da üstünde papazların sömürücü, baskıcı ve

sadece kendi çıkarlarını düşünen ve halkı da adeta bir 'koyun sürüsü' gibi algılayan idarelerine karşın, Doğu'da halkın mutluluğunu ve refahını düşünen, modern anlamda olmasa bile Türk-İslam medeniyetinin yarattığı hukuk kaidelerine göre gerçekleştirilen idareler dikotomisi ve ayrıca Batı'da hakim olan vahşilik, acımasızlık ve hümanist olmaktan uzak insan doğasına karşı Doğu'daki hümanist ve insan varlığına saygılı anlayış farklılığı dikotomisi göz önünde bulundurulduğunda, gerek Batı ile Doğu, gerekse Avrupa ile Türk-İslam medeniyetlerinin karşılaştırılmasında asıl amacın, Batı'nın topyekün olumsuzlanması olduğu daha iyi görülebilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

1. Genel Değerlendirme

Daha önce de belirtildiği üzere, ideoloji-eğitim ilişkisinden hareketle bu çalışmada, Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde, tarih ve yurt bilgisi ders kitapları üzerinden ne tür bir ideolojik söylemin kurgulandığı ve bu ideolojik kurgunun hedeflediği toplumsal ve siyasal düzenin saptanması amaçlanmıştır. Bir önceki bölümde yapılan analiz sonuçlarından elde edilen bulgular doğrultusunda 'genel değerlendirme' başlığı altında öncelikle, çalışmaya temel oluşturan hipotezlerin test edilme süreci verilmiştir. Hipotezlerin test edilme sürecinin genel olarak değerlendirildiği bu başlık altında söz konusu değerlendirmeler, aynı zamanda 2000'li yılların ders kitapları üzerine yapılan araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılarak verilmiş, böylece bu çalışmanın sonuçlarının daha net bir biçimde ortaya konulabilmesi hedeflenmiştir.

1.a. Kemalist ilkelerin Atatürk döneminde (0,10033), İnönü dönemine (0,34043) oranla daha az işlendiğine ilişkin ilk hipotezin açık bir biçimde doğrulandığı söylenebilir. Kemalist ilkelerin İnönü döneminde ders kitaplarında işlenme yoğunluğu, Atatürk dönemine göre yaklaşık üç kat daha fazladır. Diğer bir deyişle, erken cumhuriyet döneminde kurgulanarak yeniden üretilen ve bugünkü Türk siyasal kültürüne de hakim olan ideolojik söylemin içeriğini ve çerçevesini belirleyen Kemalist ilkelerin, ağırlıklı olarak eğitim müfredatına dahil olduğu dönemin İnönü dönemi olduğu belirtilebilir. Alkan'ın (1979:212) çalışmasında bulduğu sonuçların da bu yönde olması bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Bu sonuç aynı zamanda, ikinci bölümde tartışıldığı üzere Kemalizmin, İnönü döneminde bürokratik elitler elinde ideolojileştirildiği görüşünü desteklemesi bakımından da anlamlıdır.

Özellikle Atatürk döneminde 'devletçilik-laiklik-milliyetçilik' ilkelerinin daha yoğun işlenmesi ve İnönü döneminde de sıralaması değişmek koşuluyla aynı ilkelerin, (milliyetçilik-laiklik-devletçilik

gibi) yine en çok anlatılan ilkeler olması, söz konusu ideolojik söylemin temel referanslarının ekonomik gelişme bağlamında *devletçi* bir düşünceye; ulus-devlet inşa etmenin gereği olarak *milliyetçilik* ideolojisine ve ayrıca 'din'in, pozitivist bir bakış açısıyla, rejimin temel belirleyeni olmaktan çıkarılarak devletin sekülerleştirilmesi anlamında *laiklik* fikrine dayandığını göstermesi bakımından önemli ipuçları vermektedir.

Bu üç ilke ders kitaplarında en çok dile getirilen ve açıklanan ilkeler olmakla birlikte, gerek milliyetçilik (0,11932), gerek Türkçülük (0,32493) ve gerekse genel olarak milliyetçi temaların (13,94728) tüm erken cumhuriyet döneminde ve özellikle İnönü döneminde ağırlıklı olarak işlenmiş olması, erken cumhuriyet dönemindeki söz konusu ideolojik söylemin milliyetçi bir temelde kurulduğuna dair yorum yapmaya olanak sağlamaktadır. *Milliyetçilik* ve *laiklik* ilkesine 'eşit, türdeş ve homojen toplum tasavvuru' bağlamında *halkçılık* ilkesi; 'çağdaş muasır medeniyetler seviyesini yakalama' amacı doğrultusunda da *inkılapçılık* ilkesi ilave edildiğinde ise erken cumhuriyet dönemindeki ideolojik söylemin, kurulan ulus-devletin ulusunun ve o ulus içerisinden yurttaşın[1] yaratılmasının; yurttaşın ise *yurtseverlik* ve *itaat* temelinde *medeni* bir birey olarak kurgulanmasının; medeni, itaatkar ve yurtsever yurttaşın üzerinde de *otoriter bir devlet* anlayışının yaratılmasının hedeflendiği söylenebilir.

1.b. Ulusal kimlik inşasının gereği olarak dönemin ilk yarısında milliyetçilik ilkesinin, diğer Kemalist ilkelere oranla daha fazla işlendiğine ilişkin hipotez doğrulanamamıştır. Çünkü Atatürk döneminde asıl üzerinde durulan konu ekonomik gelişme ve bu doğrultuda en fazla işlenilen ilke de doğal olarak devletçilik ilkesi olmuştur. Devletçilik ilkesinin dönemin ilk yarısında daha yoğun bir biçimde işlenmesinde, Kemalizm tartışmalarının yapıldığı bölümde de değinildiği üzere, 'çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma' yolunun maddi temellerinin,

[1] Leca (1998:17,19) kişinin yurttaşlığını, bulunduğu grubun içinde eylemek suretiyle kendi yazgısını denetleyebilmesinin derecesi olarak ele almaktadır. Diğer bir deyişle yurttaşlık, bir denge veya yükümlülüklerin ve hakların karşılıklı etkileşimi üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrım mutlak ve sürekli olduğu zaman, yurttaşlığın olamayacağını belirtmektedir.

ekonomik gelişme ya da kalkınmadan geçtiği düşüncesinin önemli bir payı olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca devletçilik ilkesinin dönemin ilk yarısında sıklıkla ders kitaplarında işlenmesinde, 1929 dünya ekonomik buhranının etkilerinin de payı olabileceği düşünülmektedir.

1.c. Atatürk döneminde, ulus-devlet inşa sürecinin sonucu olarak milliyetçilik ilkesinin, rejimin idari yönünü vurgulayan cumhuriyetçilik ilkesinden daha fazla işlendiğine dair hipotez büyük ölçüde doğrulanmıştır. Bu durum, yeni kurulan ulus-devletin *ulusunun* ve onun *ulusal kimliğinin* inşasının; saltanattan cumhuriyete geçiş temelinde rejim değişikliğinden daha önemli bir sorun olarak görüldüğünü ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Diğer bir deyişle, ulusa ve onun üyeleri olarak yurttaşlara ulusal bir kimlik kazandırmak cumhuriyeti yaşatacak bireyler yaratmak anlamına geldiğinden, milliyetçilik ilkesi cumhuriyetçilik ilkesinden daha büyük bir önemle ders kitaplarında işlenmiştir.

1.d. Milliyetçilik ve cumhuriyetçilik ilkelerinin karşılaştırıldığı '1.b.' hipotezinden elde edilen değerlendirme sonuçları, Türkçülük ile ilgili hipotez için de geçerlidir. Tıpkı milliyetçilik ilkesinde olduğu gibi, Türkçülük yönündeki ifadeler de ağırlıklı olarak dönemin ikinci yarısında işlenmiş olup, Türkçülük yönündeki bu ifadelerin milliyetçiliğin, özellikle İnönü döneminde, rejimin temel ideolojik söylemi olarak kurgulanmasına katkıda bulunduğu yorumunu yapmaya olanak sağladığı söylenebilir.

Bu noktada, son dört hipotezde konu edilen milliyetçilik ilkesi ve söyleminin, ders kitaplarında ele alınma biçimine ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler yapılmasının daha yararlı olacağı düşünülmektedir. Her şeyden önce, ulus-devlet oluşum sürecine paralel olarak, erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının, ulusların kendilerini diğer uluslardan farklı görmeleri[2] ve *bize* ait olan bu farklılığın, üstünlük iddiası bağlamında kurgulanması gerekliliği doğrultusunda kaleme alındıkları görülmektedir.[3] Diğer bir deyişle, ders kitaplarında ağırlıklı olarak milli-

---

[2] Konunun ayrıntısı için bkz. Tekeli 1998:95, 119-120.

[3] Biz'in üstünlüğü söylemine bağlı olarak ulusal bilinç oluşturmanın evrenselliğine dair Yunanistan tarih ders kitaplarından bir örnek anlamlı olacaktır. Kuluri'ye (2003:105-107) göre, tarih ders kitaplarının Yunan medeniyetinin üstünlüğü fikrine dayanan, bu medeniyetin tüm Avrupa medeniye-

yetçi söylem ve üslubun yer bulabilmesini, ulus-devlet oluşum sürecinin doğal bir sonucu olarak görmek gerekmektedir. Üstünlük iddiasının kurgulanabilmesi için ise öncelikle biz-öteki ayrımının yapılması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü *biz* bilincinin oluşturulması, biz'in kapsamında yer alan bireyler arasında bir dayanışma ve bağlılık duygusu oluşturacaktır. Ancak biz'in tanımlanabilmesi için de *öteki*'nin kurgulanması gerekmektedir. Ulus hayalinin dışına atılanlar da bu bağlamda *biz* kavramını pekiştirecek *ötekilere* dönüştürülmüş olmaktadır. Daha da önemlisi *biz* ve onun karşısında *ötekinin* yaratılmasının toplumsal bir süreç olduğunu, bu nedenle bir takım öznel duyguların ve önyargıların bulunmasını ve üstelik bu duygu ve önyargıların da *olumsuz* bir takım anlam yüklemeleriyle dolu olmasını gözden kaçırmamak gerekir.

Bu mantıkla kaleme alınan ders kitaplarındaki *öteki* kurgusunun, bir yandan *çatışma kültürünü* ve *tehdit* algılamasını, ayrıca tehdide bağlı olarak da *teyakkuz* halini gerektirdiği söylenebilir. Söz konusu biz'in içeriğini dolduransa, milliyetçi söylem doğrultusunda, *milli menfaatler* ile *milli his ve duygular*dır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte ders kitaplarının, bir ulusu ya da o ulus içindeki egemen sınıfları (bizi) yüceltirken, diğer ulusları ya da o ulus içinde azınlık sayılan toplulukları (ötekini) olumsuzlayan söylem içermesi, yapılan bir çok çalışmada evrensel bir gerçeklik olarak ortaya konulmuştur.[4] Bu evrensel gerçekliğe uygun olarak erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının, Türk milletini öteki'lerden farklılaştırmayı '*medeniyet*, *köken/ırk*, *asker* ve *güçlü olma* ile *özcülük'* üzerinden geçekleştirdiği belirtilebilir. Ders kitaplarındaki milliyetçi söylemin analiz edilmesinde her ne kadar 'özcü temelli ifadeler' ayrı bir kategori olarak incelenmişse de, genel olarak Türk milletini diğer milletlerden farklı ve üstün kılma amacı doğrultusunda bu dört kategorinin aslında tek bir doğrultuda işlediğini söylemek olanaklıdır: *Özcülük*. Özcülükle kastedilen şey ise, "herhangi bir temellendirmeye, açıklamaya gerek duyulmaksızın, kendiliğinden,

---

tinin temel direklerinden biri olduğu ve üstünlüğünün tartışılmazlığını aktaran, genelde bütün azınlıklara karşı aynı olumsuz tutum sergilendiğini belirtmektedir. Bu kültürel üstünlük fikrinin ise dışlayıcı ve hoşgörüyü engelleyici bir yönü olduğunu, çünkü Yunan tarihinin ulusal öz'de ve büyük ölçüde etnik-merkezci olarak anlatıldığını belirtmektedir.

4 Bkz. Pingel 2003:2.

ontolojik denilebilecek bir biçimde 'iyi ve güzel'in Türklüğe mal edilmesi" (Bora 2003:70), üstelik bunların "ezel ve ebed değişmeyen, dış etkenlerden etkilenmeyen özelliklerinin olduğu inancıdır" (Bağlı ve Esen 2003:145).

Özellikle tarih ders kitaplarının[5] özcü ifadelerle kaleme alınmasının, Türk'ün üstünlük iddialarını temellendirmek ve *biz'e* meşruiyet kazandıracak *ötekiler* yaratmak üzere kalıp yargılar ve önyargılar oluşturarak mevcut durumu pekiştirmek yönünde bir kolaylık sağladığı söylenebilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken şey ise, söz konusu üstünlük iddialarının, aslında bilimsel herhangi bir dayanağının olmaması, bunların ideolojik bir söylem içerisinde kurgulanmalarıdır. Ancak birinci Türk Tarih Kongresi'nde (1932:6) yapılan konuşma metinlerine bakıldığında, örneğin açılış konuşmasında Maarif Vekili Esat Bey, "*Türklerce kurulan medeniyet ve devletlerin, siyasi ve medeni yaşayışlarında geçen önemli bir takım tarihi olayların tahrifata uğratıldığı*"nı, oysa kendilerinin "*Türklerin yeni tarihini ilmi ve esaslı tetkikler üzerine yazdıklarını*" ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, aslında bilimsel anlamda geçerliliği olmayan bir takım ideolojik söylemsel kurgulara, üçüncü bölümdeki ders kitaplarından yapılan örnek alıntılamalarda görüldüğü üzere, tarih bilinci ve ulus kimliği yaratmak adına *bilimsellik* atfedilerek, dile getirilen iddialara dokunulmazlık ve mutlak doğruluk kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Özellikle Kemalizmin

---

[5] Tarih ders kitaplarının incelenmesinin önemi ile ilgili olarak Tekeli'nin (1998:95) şu sözleri oldukça anlamlıdır: "…Toplumların geleneksel ve yerel bağlarının çözülüp onun yerine soyut ulusal bağlılıkların oluşturulması ve ulusal kimliklerin yaratılmasında tarih bir araç olarak kullanılmıştır. Tarihi ve ulusal önderleri mistifiye eden resmi tarihler ortaya çıkmıştır. Bu metinler ulusal ideolojinin nasıl kurulduğunu ortaya koymak bakımından incelenmesi gereken belgeler haline gelmişlerdir… Kuşkusuz hiçbir resmi tarih, kendisinin ideolojik yönünü açıkça kabul etmez. Kendisinin tarihsel gerçeğin sadık bir anlatımı olduğu iddiasını sürdürür". Böylece tarih kitaplarının, "bireyin ulusla özdeşleşmesini, ulusal varlığın meşrulaştırılmasını, bireylerin yaşamlarının ötesinde bir tarihsel varoluş ve süreklilik duygusu hissetmelerini ve ulusal değer sitemine ilişkin bilinç yaratmayı" (Stugu 2003:120) temel işlev olarak yüklendikleri açıktır.

pozitivist-aydınlanmacı bilim anlayışının da bunda etkili olduğu belirtilmelidir.

Örneğin "*hakikat sizce ve bizce sabittir. Her asil manada cevheri tükenmez Türklük kanı taşıyanlar, bundan şüphe etmezler*" (I. Türk Tarih Kongresi 1932:161) ifadesiyle söz konusu tezlere, bütün ***Türk*** yurttaşlarının *doğal olarak* inanmaları gerektiği ya da bu ifade tersinden okunacak olursa, 'bu gerçeklere inanmayanların Türk kabul edilemeyeceği' mesajı verilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede milliyetçi söylemin özcü temelli ifadelerle kurgulanmasının, farklı veya diğer kültürlere/uluslara karşı hoşgörü oluşturmanın önünde bir engel oluşturma kapasitesine de sahip olabileceğini iddia etmek olanaklıdır. Nitekim tarih ders kitaplarındaki özcülük temelli milliyetçi üslubun Türk kimliğini *öteki*lerden açık bir biçimde ayırdığı; bunun yanı sıra, söz konusu milliyetçi üslubun dışlayıcılık söyleminin de *öteki*ni tehdit olarak algılayıcı bir kurgusallığa dönüştürebildiği hatırlatılmalıdır.[6]

Bu anlamda milliyetçilik, tam da Erdoğan'ın (2001:64-65) belirttiği üzere, bize ait olanın, sırf bize ait olduğu için değerli olduğuna inanç ile rakip otorite ve sadakat temelleri karşısında ulusun taleplerinin üstünlüğüne ilişkin inançlar bütünü olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, ilk medeniyeti yaratanın Türkler olduğu[7]; Türklerin doğuştan asker bir millet olduğu; en güçlü milletin Türkler olduğu; güçlü ve asker millet olmanın gereği olarak pek çok güçlü devlet kurup pek çok milletin hakimiyet altına alındığı; ilk demokrasiyi Kurultay'larla Türklerin tatbik ettiği; doğuştan sahip olunan ve diğer milletlerde olmayan hoşgörü, iyilik, adalet, eşitlik, yardımseverlik, misafirperverlik, çalışkanlık, özgürlük vb. temelinde 'ahlaki bir üstünlüğe' sahip olunduğu kitaplarda sıklıkla dile getirilen iddialardandır. Daha da önemlisi bu iddiaların, Türk milletine kendinden menkul bir 'iyilik' atfettiği ve bunların bir anlamda araçsallaştırılarak ulusal kimliğin inşası ve yurttaşlara *özgüven telkin etme*[8] hedefi doğrultusunda kullanıldığı söylenebilir. Bu

---

6 Benzer görüş ve değerlendirmeler için bkz. Çayır (2003b:38).

7 Medeniyet kavramı üzerinden Türklerin yani biz'in yüceltilmesi, ötekinin ise olumsuzlanması anlayışının günümüz ders kitaplarının da temel argümanlarından biri olduğuna ilişkin bkz. Boztemur 2003:212.

8 Nitekim Maarif Vekili Esat Bey'in, Birinci Türk Tarih Kongresi'nin (1932:8) açılış konuşmasındaki şu ifadeleri, o dönemindeki tarih yazma ve

noktada, tarih üzerinden böylesi bir özgüven kazandırma sürecinin sadece Türkiye'ye özgü bir şey olmadığı ya da bunun yeni Türk devletinin keşfettiği bir şey olmadığını belirtmek gerekir. Bu tür bir söylemin, başka ülkelerde de ders kitapları aracılığıyla, bireysel ve ulusal anlamda bir özsaygı/güven geliştirmeye katkısı olduğu, yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur.[9]

Kitaplardaki bu özcü ifadelerin neredeyse, ulus olma niteliğine ve bütün dünyaya örnek olacak tüm iyiliklere sahip olan tek milletin Türk milleti*ymişçesine,* bir yanlış algılamaya yol açacak tarzda kullanıldığı da söylenebilir. Diğer bir deyişle, evrenselci soyutlama ve tarafsızlaştırmanın sanki salt bize özgü imişçesine, etnik vurgu temelinde işlendiği belirtilmelidir. Ayrıca bu dönemde hakim olan Kemalist milliyetçi söylemin, Fransız pozitivist ve Alman romantik akımlarının etkisi altında kaldığını da söylemek olanaklıdır.[10]

Türklerin üstünlüğü, ötekinin ise olumsuzlanması ve küçük görülmesi amacıyla kullanılan 'dil ve üslubun' da, ders kitaplarında ayrımcılık temelli bir yaklaşımın ortaya konulmasında oldukça etkili olduğu, elde edilen bulgulardan hareketle söylenebilir. Bu durum insanların, dili konuşurken ya da kullanırken aslında kendi ideolojik söylem ve bakış açılarını dile yükleyerek konuşmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ders kitaplarında benimsenen milliyetçi söylemin, E.Gellner'ın (1983:55-56) da belirttiği üzere, milliyetçilik öncesi dünyanın, yani en eski Türklerin kültürel ve tarihî mirası arasından, gerekli görülenler bağlamında bir seçim yaparak, onları yeni şartlara uygun

---

ulusal bilinç oluşturmada en önemli hedeflerden birinin yurttaşlara bu özgüven telkin etme olduğu açıklamaktadır: "Maksadımız ne yolsuz bir tefahürdür, ne de haksız bir iddiadır. Ancak şimdiden sora asil Türk çocuğu kendini ve mensup bulunduğu **B**üyük **T**ürk **M**illetinin yüksek medeniyetini ve kabiliyetini ve diğer milletler arasındaki mümtaz mevkiini olduğu gibi bilecek ve ecdadından tevarüs ettiği bu milli ve tarihi seciyelerle benliğini ve medeniyetini yükseltecek ve dünya medeniyetine de *eskisi gibi şerefli hizmetler yapmakta* devam edecektir"

9 Bkz. Pingel 2003:1.

10 Benzer saptamaların, ders kitapları üzerine yapılan araştırmalarla tespit edildiği çalışmalar için bkz. İnal 2004:336; Ersanlı 2003:21-46; Tekeli 1998:11, Bora 2003.

olarak dönüştüren bir nitelik sunduğu iddia edilebilir. Şöyle ki, millet'in de en önemli ögesi olarak görülen dil'e büyük önem atfedildiği, pek çok farklı milletin geçmişinin dil analizleri doğrultusunda Türk milletine bağlandığı, kurgulanan bir takım gelenekler üzerinden geçmişe ait çeşitli hayalî özelliklerin yeniden gündeme getirildiği analiz bulgularından saptanmıştır. Bu bağlamda özellikle tarih kitaplarında *biz* unsuru metinlere öylesine içselleştirilmiştir ki, "düşmanlarımız-dostlarımız, yenilgilerimiz-zaferlerimiz" (Tanör vd 1997:27) türü ifadelerle, *biz* ifadesi kullanılmadan bu farklılaştırmalar açıkça ortaya konulmuştur.

1.e. Kılık-kıyafet, harf, takvim, saat, ölçü birimleri, kadın hakları, hukuk vb. alanda gerçekleştirilen devrimlere ilişkin anlatımların, ağırlık olarak dönemin ilk yarısında değil, ikinci yarısında ders kitaplarının müfredatına dahil olduğu saptanmıştır. İdeolojik söylemin milliyetçilik ekseninde kurgulanmasının ağırlıklı olarak İnönü döneminde gerçekleşmesine benzer biçimde, yapılan devrimlerin meşrulaştırılmak üzere ders kitaplarına yoğun bir biçimde dahil olduğu dönem de yine İnönü dönemidir. Bu çerçevede Atatürk döneminde daha çok devrimlerin nasıl yapıldıkları, İnönü döneminde ise niçin yapıldıkları anlatılmıştır.

Öte yandan, devrimlerin ders kitaplarındaki anlatımında izlenilen üsluba bakıldığında, bütün devrimlerin tek bir hedefi olduğunu söylemek olanaklıdır: ***Muasır medeniyetler seviyesini yakalayabilmek için, yurttaşları medenileştirmek.*** Ancak medeni kılınmaya çalışılan yurttaş sadece kamusal alanda değil, özel alanındaki yaşantısı da dahil olmak üzere, topyekün bir medenileştirme sürecine tabi kılınmıştır. Zira yurt bilgisi kitapları başta olmak üzere ders kitaplarında, medeni bir insanın uyması gereken kuralların uzun uzun anlatımında, o insanların sokaktaki, kamu kurumundaki, sinemadaki, toplantıdaki veya parklardaki yaşantısı değil; bizzat ev içindeki kılık-kıyafetleri, tıraş olmaktan banyo yapmaya, misafir ağırlamaktan temizlik yapmaya kadar pek çok gündelik yaşam alanının medeni kuralları tek tek sıralanmıştır. Dolayısıyla medenileşme projesiyle, medenileştirilmeye çalışılan yurttaşın sadece kamusal değil, özel yaşam alanlarının da yeniden tanımlanması

ve davranış kurallarının yeniden belirlenmesi söz konusudur ki,[11] bu durumun holistik bir kamusal alan söylemini de beraberinde getirdiği söylenebilir.

2.a. 'Devrimlere ya da rejime meşruiyet kazandırma sürecinin gereği olarak Atatürk ismi ve Kemalizm, dönemin ilk yarısına oranla ikinci yarıda daha yoğun olarak kullanılmıştır' hipotezine bakıldığında ise, bir kere Kemalizm ya da Atatürkçülük ifadesinin, ders kitaplarında neredeyse yok denilecek kadar az kullanıldığı saptanmıştır. Kemalizm (kitaplarda *Kemalism* olarak geçmektedir) ifadesine, elli ders kitabında sadece üç kez rastlanılmıştır. Atatürk ismi ise hipotezde iddia edildiğinin aksine, İnönü döneminde (0,18464) değil Atatürk döneminde (0,20624) daha yoğun olarak kullanılmıştır.[12] İnönü isminin zikredilme oranının ise dönemin ikinci yarısında yaklaşık 3,5 kat artış gösterdiği belirtilmelidir. [13]

---

[11] Üstel (2004:323) bu noktadan hareketle Kemalist devrimlerin bir toplum mühendisliği yaptığını iddia etmektedir. Erdoğan (2000:352) ise Kemalizmin mühendislikçi mantığını, laiklik ilkesine dayandırmaktadır. Buna göre laikliğin, dini hayatın devletçe kontrolünü meşrulaştıran bir ideoloji olarak ya da sivil ve kamusal hayatı yönlendirecek bir toplumsal proje olarak ele alınmasının, beraberinde dinin yerine bilimsel ve çağdaş öncüllere dayanan bir değerler sistemi yaratmayı ve bunun da toplumsal mühendisliğini gerektirmesi kaçınılmaz olmaktadır.

[12] Liderin, yeniden üretim sürecinde ideolojik söylemi meşrulaştırıcı gücünden erken cumhuriyet döneminden itibaren yararlanılsa ve 1950 sonrasında bu yararlanma artarak devam etmiş (Alkan 1979:212-213) olsa da, lider kültünün bu araçsallığının 1980 sonrası ders kitaplarında ve özellikle 2000'lerin ders kitaplarında çok daha katı bir biçimde ve ideolojiden ziyade üretilen bürokratik ideolojik söylemi meşrulaştırarak onu olağanlaştıran bir niteliğe büründüğü, bu nedenle de ders kitaplarında Atatürk isminin, Atatürk ilke ve inkılaplarının (*Kemalizm ya da Kemalist ilkeler değil*) ve özellikle *Atatürk milliyetçiliğinin* (Kemalist milliyetçilik değil) öznel değerler yüklenmiş her ifadenin önünde ya da arkasında sıklıkla kullanılan (Bora 2003:73; Boztemur 2003:235-236; Çayır 2003b:33) bir yöntem haline dönüştüğünü belirtmek gerekir.

[13] Doğan'ın (1994:24-34) Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876-1918 yıllarına ait ders kitapları üzerine yaptığı araştırmaya göre, 1909 yılına kadar olan dönem içerisinde ders kitaplarında 'besmele' ve 'padişah' iki önemli sembol-

2.b. Meşruiyet kazandırıcı törensel simge, sembol, kurum ve öğelerin (bayrak, asker, halkevi, izcilik, altıok/CHP vb.) dönemin ikinci yarısında daha yoğun olarak kullanıldığına ilişkin önerme de büyük ölçüde doğrulanmıştır. Bu sonuç, Kemalist ideolojik söylemin meşrulaştırılma sürecinin, Atatürk döneminde (0,12726) değil ağırlıklı olarak İnönü döneminde (0,32094) gerçekleştiğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

2.c. Tıpkı gerçekleştirilen devrimlerin meşrulaştırıcı anlatımlarına ilişkin '1.e.' hipotezinde olduğu gibi, 'devrimcilik ilkesinin dönemin ikinci yarısında (0,04843) (devrimlere meşruiyet kazandırma hedefi doğrultusunda) dönemin ilk yarısına (0,00572) oranla daha yoğun olarak işlendiği'ne ilişkin önerme de, açık ve net bir biçimde doğrulanmıştır. Bu durum da yine, rejimin ağırlıklı olarak İnönü döneminde meşrulaştırıldığını ve Kemalizmin ideolojik bir söylem haline getirildiği argümanını destekler niteliktedir.

2.d. Sınıfsız-imtiyazsız homojen bir toplum yaratma idealinin meşrulaştırılması amacıyla 'köy-köylü-köycülük', 'sınıf çatışmalarının yokluğu', 'homojen/türdeş toplum', 'tesanüt-işbirliği' söylemleri çerçevesinde halkçılık ilkesinin, dönemin ikinci yarısında daha yoğun olarak işlendiğine ilişkin önerme de büyük ölçüde doğrulanmaktadır. Böylesi milliyetçi-dayanışmacı bir söylem, dönemin ikinci yarısında daha otoriter, homojen ve türdeş bir toplum inşasına çalışıldığını göstermesi bakımından da anlamlıdır. Kitapların sadece etnik olarak değil,

---

dür. II.Abdülhamit eşi benzeri olmayan, merhametli, eğitimi seven, Allah'ın rahmetinin delili, kutsallık sığınağı, Müslümanların önderi, dünya padişahlarının en adili, hilafeti ve saltanatı şahsında birleştirmiş 'şan ve şevket' örneği *gazi* bir padişah olarak sunulmaktadır. Ancak II.Meşrutiyet dönemiyle birlikte besmele ve padişahın yüceltildiği ifadelerin görülmediği, sadece iki kitapta besmeleye rastlanıldığı halde, padişahı öven ifadelere hiçbir kitapta rastlanılmadığı (1994:71) belirtilmektedir. Bu durum, ders kitaplarının meşruiyet kazandırma işlevi ile ötekileştirme amacı doğrultusunda ideolojik söyleme bağlı olarak kurgusunun nasıl değiştiğini göstermesi bakımından anlamlı bir örnektir. Nitekim bizim yaptığımız çalışmada ise cumhuriyet dönemiyle birlikte padişahlar sadece zikredilmemenin ötesine geçerek, en büyük iç düşman ya da hainlik ve soysuzluk bağlamında olumsuzlanan, ötekileştirilen kişiler haline gelmiştir.

aynı zamanda kültürel olarak da türdeşlik iddiasını sıklıkla dile getirdiğini de gözden kaçırmamak gerekir.[14]

2.e. Karşı ideolojiler (Komünizm, Faşizm, Liberalizm vb.) erken cumhuriyet döneminin her iki yarısında da çok düşük yoğunlukla ders kitaplarında işlenmiştir. Bununla birlikte farklı ideolojilerin, Kemalist ideolojik söyleme 'karşı oldukları'ndan hareketle oransal olarak daha fazla 'olumsuz değer atıflarıyla' işlendiği dönem, İnönü dönemidir. Bu durum da göstermektedir ki Kemalizm, İnönü döneminde tek resmi ve doğru ideolojik söylem olarak kurgulanmış ve rejimin daha otoriter bir görüntü kazanmasında etkili olmuştur.

2.f. Bütün erken cumhuriyet dönemi boyunca, devletin yurttaşlarına karşı olan vazifelerinden (0,06886) çok, yurttaşların devlete karşı olan vazife ve sorumlulukları (0,34061) işlenmiştir. Ayrıca, yurttaşın devlete karşı olan vazife ve sorumluluklarına ilişkin vurguda, dönemin ikinci yarısında oransal olarak bir yükseliş saptanmıştır. Bu durum, erken cumhuriyet dönemindeki yurttaşın, 'hak ve özgürlükler'den çok 'vazifeler' temelinde tanımlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla bu sonucun, yurtseverliğin ya da iyi bir yurttaş olabilmenin yolunun, itaatkarlık ve vazifedarlıktan geçtiğini göstermesi açısından oldukça önemli olduğu belirtilmelidir.[15]

Üstelik yurttaşın söz konusu vazifeleri 'vergi-askerlik-seçim' gibi yurttaşlığın sadece görünür yüzleriyle sınırlı kalmamış; yurttaşlığın esası yurtseverliğe, yurtseverliğin içeriği de '*itaat*, *birlik-beraberlik* içinde olma ve milli menfaatler/kolektif varlıklar uğruna *ölüm'* temaları ile tüketilmiştir.

---

[14] Özellikle *öteki* konusundaki tutumlar bağlamında bakıldığında demokrasinin var olma nedeninin, "ötekinin tanınması ve kabul edilmesi" olduğu açıktır. Bu çerçevede kültürel türdeşlik argümanının, demokrasiye tezat bir durum yarattığına ilişkin görüşler için bkz. (Touranie 1997:176,277).

[15] İdeolojisi, sembolleri olan ebedi şef ve milli şefleri, tabuları ve seremoniyal pratikleriyle rejime militanca bağlılık ve siyasal otoriteye kayıtsız şartsız itaatin günümüzde de devam eden ve resmi ideolojinin özünü oluşturan önemli bir nokta olduğunu söylen Erdoğan (2000:166), bu gerçekliği bürokratik Kemalizm'e bağlamaktadır.

İtaat kavramının, tarih öncesi Türk topluluklarına kadar götürülerek bugünkü Türk yurttaşları üzerinde meşrulaştırılmaya çalışıldığı, bunun ise *devletin kutsallığı*, *milletin birlik ve beraberliği* ile Erdoğan'ın (1997:14) ifadesiyle söylemek gerekirse, "Türk siyasetinin anahtar kavramlarından birisi olan" *milli menfaatlerin üstünlüğü* söylemlerini gerektirdiği söylenebilir. Yurttaşın yurtseverliğinin derecesini gösteren itaat,[16] Türklük ve milliyetçilik duyguları temelinde devletin kutsal, dokunulmaz ve sorgulanamaz bir doğaya sahip olduğu için itaat edilmesi gerekliliğini; birlik ve beraberliğin devletin bekası için kaçınılmazlığını ve bütün bunlar için de milli menfaatleri bireysel menfaatlerden üstün görmesi ya da yurttaşın bireysel varlığını devlet-millet gibi kollektif varlıklar içinde eritmesi gerekliliğini meşrulaştırmaya çalışmakta ve bu söylem, okutulan kitaplar aracılığıyla öğrencilerin zihnine kazınmak istenmektedir.[17]

Yurtseverliğin ders kitaplarından elde edilen bilgiler doğrultusunda bir ikinci önemli teması ise *birlik*tir. Birlik, ders kitaplarında en eski Türk devletlerinden başlayarak, diğer yabancı devlet ve medeniyetler de dahil olmak üzere, en sık işlenilen temalardan birisidir. Söz konusu tema, içerde birlik-beraberlik ve dayanışma ruhunun kaybedildiği, özellikle iktidar/taht mücadelelerinin başladığı, bireysel menfaatlerin milli menfaatlerin önüne geçtiği, servetin artışıyla birlikte milli benliğin bozulduğu, krala/hakana/imparatora itaatin azaldığı koşullar ya da örnekler üzerinden anlatılmaktadır. Birliğin bozulmasının sonucu ise devletin yıkılması, milletin ulusal benliğini kaybederek tarih sahnesinden silinip gitmesi biçiminde sunulmaktadır. Dolayısıyla 'düşman' ya da 'öteki' kategorisiyle kol kola giden birlik vurgusu, *içerde* birliğin

---

[16] İnal (2004:335) da ders kitaplarında en çok kurallara ve otoriteye itaatin vurgulandığını belirtmektedir.

[17] Erdoğan (2001:24-25) "devletin alî menfaatleri, milli menfaat, devletin korunması, devlet politikası" gibi kavramlar yerine hikmet-î hükümet ifadesini kullanmaktadır. Bunlarla genel olarak siyasetin devlet merkezli kavranması kastedilmekte; bu bağlamda kavramın siyasette devletçilik veya devletçi siyasi felsefe olarak da tanımlanabileceği ifade edilmektedir. Böylesi bir felsefenin ise devleti bizatihi bir amaç ve kendinden menkul bir varlık olarak gördüğü, devlet adamına devletin sağlamlığı ve gücünü koruması için ne yapması gerektiğini anlattığı açıktır.

kaybolmasıyla birlikte, iç ve dış düşmanların yıkıcı eylemlerinin başlayacağı uyarısını kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Kurtuluş Savaşı sonrasında düşmanın kimliğinin açık ve somut bir biçimde tanımlanmayarak soyut bir halde bırakılması 'tehdit algılaması' ile birleştiğinde, bu üslubun beklenenin de ötesinde bir tehdit ve kriz algılamasını beraberinde getirdiği söylenebilir. Bütün bu süreç (birlik-düşman-tehdit) birlikte düşünüldüğünde ise bununla, Üstel'in (2004:295) de belirttiği üzere, yurttaşların dayanışma ruhu ekseninde bütünleştirilmelerinin hedeflendiği anlaşılabilir hale gelmektedir. Diğer bir deyişle, özellikle *dış güçlerin* içerdeki ötekiler ya da iç düşmanlar aracılığıyla ve planladıkları 'hile ve oyunlarla' ülkeyi sürekli yıkmak için uğraştıkları ve bu nedenle milli birliğin kaybedilebileceği uyarısı, bu uyarının ise çok sık tekrar etmesi, toplumun teyakkuz halinde tutulması ya da uyanık olması gerekliliğini beraberinde getirebilmektedir. Bunun yanı sıra, 'birlik-düzen-düşman tehdidi' üzerinden farklı düşünce, görüş, kültür, etnik yapı vb. farklılıklara, *kutsallaştırılan devlet* olgusunun kapılarının kapatılması, aynı zamanda otoriter bir toplum algılamasını da ortaya koyabilecek niteliktedir.[18]

Ders kitaplarında milliyetçi yurtseverliğin bir üçüncü gereği ise *ölüm* teması etrafında örülmektedir. 'Vatan, cumhuriyet, devlet ve millet uğruna ölmek' biçiminde ölümün yüceltilmesi ve kutsallaştırılmasına ya da "*normalleştirilmesine*" (Altınay 2003:153) ilişkin ifadeler, incelenen her iki ders kitabı grubunda da (0,13793) çok sık geçmektedir.[19] Ayrıca '*şehit'* kavramının 0,02101'lik bir yoğunluk puanına sahip olacak sıklıkla erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında kullanılmasını da, ölümün dinsel olarak kutsallaştırılması bağlamında düşünmek yerinde olacaktır. Şehit ifadesi aynı zamanda, ders kitabı yazarlarının *biz* ya da *ötekini* anlatma yolunda önemli bir dilsel gösterge olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, 'öldü, öldürüldü, geberdi, mahvoldu' gibi kelimelerle anılan düşman, asla *şehit* nitelemesiyle anıl-

---

[18] Günümüz ders kitaplarına ilişkin benzer değerlendirmeler için bkz. Çayır 2003a:102.

[19] Ölüm teması bağlamında yurtseverlik tanımlamasının, milli güvenlik ve tarih ders kitapları başta olmak üzere, bugün dahi vatan için ölmeye hazır olmakla tüketildiğine ilişkin saptamalar için bkz. Bora 2003:72 ve Gemalmaz 2003:39.

mamaktadır. Çünkü şehit ifadesinin anlattığı kutsallığın ve biz'e ait olan yüceltmenin düşman ya da ötekine yönelmesi söz konusu değildir.[20] İtaat ve birlik temasıyla birlikte düşünüldüğünde ölümün kutsallaştırılması, aynı zamanda vatan sevgisi yerine geçen yurtseverliğin, sabit ve mutlak bir içerikle donatılmasına ve otoritenin yüceltilmesine de yol açmaktadır (Esen 2003:5; Gök 2003:161; Altınay 2003:139). Öte yandan ölüm temasının sıklıkla kullanımının, ölmeyi fakat daha da önemlisi öldürmeyi meşrulaştırdığı; bunun ise sorunların barışçı ve uzlaşmacı temelde değil, şiddet ve savaş temelinde çözümlenmesi kültürüne katkıda bulunacağı söylenebilir.

Diğer taraftan iyi yurttaş olabilmek için, milli menfaatler uğruna ölmek ve öldürmek gerekliliğinin, askerlik vazifesiyle Türklüğün kültürel ve ırksal anlamda kutsal bir uzantısına, hatta Türk'ü diğerlerinden ayıran bir nitelik olarak kodlanmasına dönüştürüldüğü söylenebilir.[21] Nitekim incelenen ders kitaplarında yoğun bir biçimde Türk milletinin *savaşçı bir millet* olduğundan bahsedilmektedir. Buna bağlı olarak diğer milletlerdeki ücretli askerliğin/orduların eleştirildiği ve Türk milletinin kesinlikle vatani hisler yerine maddi beklentilerle askerlik ve savaş yapmadığı, çünkü doğuştan, ırksal ya da kültürel olarak savaşçılığı gururla ruhunda taşıdığı, özcü bir temelde anlatılmaktadır. Asker ya da askerliğe ilişkin yoğunluk puanının Atatürk döneminde 0,20770 ve İnönü döneminde 0,29444 olmak üzere toplamda 0,50214'lük bir rakama ulaşması da, bu konuya verilen önemi göstermesi adına önem-

---

[20] Şehit ifadesinin kullanımı ve savaşların anlatımı bağlamında düşünüldüğünde Copeaux (1998b:176-179), Çanakkale savaşlarının tarih kitaplarındaki anlatımının tarihsel olmaktan çok, yurtsever bir nitelik taşıdığını ve o tarihsel olayın düşman tehdidinin ciddiliğini ve Mustafa Kemal'in baş aktörlüğünü, aynı zamanda da söz konusu toprakların Kemalist cumhuriyet haline dönüşümünü hedeflediği için, diğer savaşlardan açık bir biçimde farklı bir üslupla kaleme alındığını tespit etmiştir. Çünkü İstanbul'un fethi ya da Malazgirt savaşlarında Türkler, kendilerine ait olmayan ya da *düşman* elindeki toprakları almak üzere mücadele ederken, Çanakkale savaşı, *bize* ait olan toprakların düşman saldırısına karşı müdafaasını göstermektedir. O nedenle Çanakkale savaşlarının anlatımında *şehit* ve *dökülen kanlar* üslubu, toprağa ve rengiyle de bayrağa gönderme yapmaktadır.

[21] Günümüz ders kitaplarındaki benzer saptamalar için bkz. (Altınay 2003:139)

lidir. Hatta bu söylem, kimi zaman Türk milletinin 'asker/ordu millet' olduğuna bile dönüşebilmektedir. Üstelik ordu, sadece savaş taktikleri veren ve yurttaşları askerlik eğitimine tabi tutan bir kurum olarak değil; okuma yazma bilmeyenlere okuma-yazma öğreten, birlik ve dayanışma ruhu aşılayan, milletseverliği, yurtseverliği, temiz ahlaklılığı, arkadaşlığı, meslek edinmeyi öğreten; bütün bireylerin "*bir duyan, bir düşünen aynı toprağın evladı olduklarını*" en iyi biçimde hissetmelerini sağlayan bir kurum olarak anlatıldığını da eklemek olanaklıdır.

Buna bağlı olarak, erken cumhuriyet dönemindeki milliyetçi söylemin ve ulusal tarih anlatısının temelinin "*bir toprağın tarihi*nden ziyade *Türk etnisinin tarihi*ne dayandırıldığı" (Copeaux 1998b:169) ifadesinin, yurttaşlığın üzerine oturtulduğu yurtseverliğin içeriğini doldurulan 'itaat-birlik-ölüm' temaları ile özcülük temelli bir üslup çerçevesinde düşünülmesi gerektiği söylenebilir. Öyle ki, birlik-itaat-ölüm kavramlarının yöneldiği bu topraklar, Türkler kadar, Bizanslıların, Ermenilerin, Yunanlıların ve daha birçok medeniyetin toprakları olduğu için Türk tarih anlatısı, bu çalışma kapsamında yer alan yurt bilgisi ve tarih kitaplarında, Copeaux'un belirttiği üzere üç temel ögeden hareketle kurgulanmıştır: 'Etnik ve Asyalı geçmiş', 'antik, Selçuklu ve Osmanlı görünümleri altında Anadolu toprağının geçmişi' ve Arapların geçmişi olan 'Müslüman geçmiş'.

Yurtseverliğin temel kriterlerinden olan ölüm hakkının atıfta bulunduğu *millet* kavramının, genelde vatan kavramıyla temellendirildiği, yapılan analiz bulgularından hareketle söylenebilir. *Vatan* kavramının ise 'çok uzun yıllar dedelerimizin uğruna kan döktükleri bir emanet olduğu' biçiminde anlatılmasından dolayı; iyi bir yurttaş olabilme gerekliliğinin de bu çerçevede kriterleri tespit edilmiş olunmaktadır. Diğer bir deyişle, vatan için olduğu kadar, vatan üzerinden tanımlanan millet uğruna savaşmanın ve gerektiğinde can vermenin de, yurtseverliğin temel gerekirliklerinden biri kılındığı söylenebilir. "*Türk yurdu…(*onu*) **düşmana karşı koruyan kahramanlarla** doludur…Türk yurdunu yad ellerden korumak için; içimizde **kanını dökmemiş** bir tek aile yoktur…seni ne kadar seviyorum **kutsal** vatanım! Senin her köşende **atalarımdan biri gömülüdür**. Onlar bu toprakları düşmandan korumak için **can verdiler**. Kırları süsleyen **çiçeklerde belki kanlarının rengi vardır***" (Ermat ve Ermat 1943:11) ifadelerinde görüldüğü gibi,

'ölüm, kan, bayrak ve vatanın kutsallığı', eğitimin içeriğine dahil edilmiş milliyetçi söylemin bir uzantısı olarak değerlendirilebilinir.

Yurttaş inşasında önemli bir nokta da, hak ve vazifelerin tanımlanmasında ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, ders kitapları üzerinden aktarılan söyleme bakıldığında hak, ancak ve ancak yurttaşların devlete karşı yerine getirdikleri vazifeler mukabilinde elde edilebilen *lütuflara* dönüştürülmüştür. Daha açık bir biçimde ifade etmek gerekirse, bireyin haklara sahipliği, yurttaşın devlete karşı vazifelerini yerine getirebilmesi için gereken bir araçsallık çerçevesinde değerlendirilmektedir.[22] Buna bağlı olarak yurttaşın, içeriği 'itaat-birlik-ölüm' temalarıyla tüketilmiş bir yurtseverlik anlayışı ve hak-vazife dengesinde ise *vazife*lerin açık bir biçimde ağır bastığı bir tanımlama çerçevesinde, vazifedar-cumhuriyetçi yurttaş tanımlamasına daha yakın bir biçimde kurgulandığı söylenebilir.

Yurttaş kavramına bağlı olarak, devlet-yurttaş ilişkisinin kurgulanmasında bazı kavramların ne sıklıkta ve hangi bağlamda kullanıldıklarına da bakmak gerekmektedir. İncelenen ders kitaplarında yoğunluk puanı en yüksek olan kavramlar arasında *devlet* ilk sırada yer almaktadır. Kavramın sadece Türk devletlerini anlatan biçimiyle kullanım yoğunluk puanı 3,65178 iken, yabancı devletler ve kavramsal düzeyde devleti anlatan ifadelerin yoğunluk puanı ise 0,63742'dir. Böylece toplamda, devlet kavramının kullanım sıklığı 4,2892'dir. Ders kitaplarında kavramsal düzeyde, böylesine yoğun kullanılan başkaca bir kavram bulunmamaktadır.[23]

En çok kullanılan kavramlar arasında ikinci sırada ise *millet* yer almaktadır. Kavramın Türk milletini anlatan kullanımların sıklık puanı 0,80599 ve diğer milletleri anlatan ya da kavramsal düzeyde milletten bahseden kullanımların toplam puanı da 0,47611'dir. Dolayısıyla genel olarak millet kavramının kullanım sıklığının 1,2821 olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu toplama ulus (0,18571) ve ırk (0,10903) kavramlarına ait puanlar da eklendiğinde 'millet-ulus-ırk' kavramlarının toplam

---

[22] Benzer bir saptama için bkz. (Üstel 2004:323-324).

[23] Özellikle pek çok kıtada ve pek çok topluluk üzerinde hakimiyet kurulmasının sıklıkla işlenmesi de bir bakıma Copeaux'un (1998b:173) sözünü ettiği "dünya egemenliği fikrini" çağrıştırmaktadır.

yoğunluk puanları 1,57684'e ulaşmaktadır. Seküler bir temelde tanımlanan millet kavramının içeriğine din unsuru dahil edilmemiştir. Ancak milletin, seküler ve kültürel yönü ağır basan bir üslupla (dil-kültür-tarih birliği gibi) tanımlandığı metinlerde bile, 'din' faktörünün aslında paradoks yaratacak biçimde Türk'e eklemlendiği belirtilmelidir. Nitekim Türklüklerini kaybeden toplulukların ulusal benliklerini ya da Türklüklerini kaybetmeleri, onların Hıristiyanlaşmalarına ya da Ortodokslaşmalarına bağlanmaktadır. Böylece Türklüğünü/milli benliğini kaybedenlerin olumsuzlanarak biz'in dışına çıkarılmasının, onların dinsel temeldeki bu dönüşümlerine ya da tercihlerine bağlanarak açıklandığı, elde edilen bulgulara dayanarak söylenebilir.[24]

Vatan (0,28741) ve yurt (0,36747) kavramlarının toplam yoğunluk puanı ise 0,65488'dir. Vatan kavramı ders kitaplarında sadece milli sınırlar ile diğer bir deyişle imparatorluğun dağılmasından sonraki Misak-ı Milli sınırlarıyla çevrili bir vatandır.[25] Ancak ders kitaplarında, gerek vatan gerekse milletin tanımlanmasında bir görüş ya da fikir birliğinden bahsetmek olanaklı gözükmemektedir. Yazardan yazara vatan ve milletin kapsamı, Misak-ı Milliden, kültürel temelli tanımlamaya, hatta kimi zaman Ortaasya'ya kadar uzanan ve etnik temelde açıklanan milletin yaşadığı topraklara kadar değişmektedir ki, benzer bir saptamayı Üstel'de (2004:158) de görmek olanaklıdır. Öte yandan vatan, sadece bir toprak parçası da değildir. Millet ve devlet kavramlarının açıklanmasında da başvurulan bir referans olarak vatan kavramı, bu yönüyle millet, devlet ve yurttaş olmanın sınırlarını belirlemekte ve aynı zamanda devletin hakimiyetinin uygulandığı bir mekan haline gelmektedir. Dolayısıyla ders kitaplarında ağırlıklı olarak millet ve vatan kavramı etrafında bir devlet kurgusu geliştirme amacının varolduğu söylenebilir. Daha da önemlisi devlet kavramı bir taraftan 'güç', bir taraftan 'birlik', bir taraftan 'milli menfaatler' ve diğer taraftan da düşman imgesinden hareketle 'teyakkuz hali' bağlamında kutsallaştırılmakta ve aşkınlaştırılmaktadır.

---

[24] Din ögesinin açık ve belirgin bir biçimde 1980 sonrası ders kitaplarında millet tanımının içeriğine yerleştirildiğine dair saptamalar için bkz. Üstel 1999:152; Boztemur 2003:213.

[25] Üstel (2004:156) bu durumu reelpolitikçi bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir.

3.a. Osmanlı geçmişinin, dönemin ikinci yarısında ilk yarıya göre 'daha yüksek yoğunlukta ve fakat daha çok olumsuz atıflarla işlendiğine' dair önerme, doğrulanabilmiş değildir. Şöyle ki, Atatürk (0,70398) ve İnönü (0,61287) dönemlerine ilişkin *toplam* yoğunluk puanlarına bakıldığında, Atatürk döneminde Osmanlı geçmişine, İnönü döneminde olduğundan daha fazla yer verildiği görülmektedir. Üstelik olumsuz atıflarla Osmanlı geçmişinin anlatımı, Atatürk döneminde (0,52061) İnönü dönemine (0,38260) oranla 13 puan daha yüksektir. Atatürk dönemine oranla olumsuz anlatımların İnönü döneminde azalmış olmasına karşın, Osmanlı'nın olumlu atıflarla anlatımlarında da Atatürk (0,01844) dönemine oranla İnönü döneminde (0,00349) önemli bir azalış olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla, İnönü döneminde Osmanlı geçmişine ilişkin olumsuz anlatımların azalmasındaki 13 puanlık farktan daha büyük bir farkla (15) olumlu anlatımların azalması söz konusudur. Sonuç olarak, Osmanlı ile ilgili anlatımlarda en fazla yoğunluk puanı, Osmanlının olumsuz değer yüklemeleriyle anlatıldığı ifadelerden oluşmaktadır ki, bu ifadeler daha çok Atatürk dönemindeki kitaplara aittir. Osmanlı ile ilgili anlatımlarda ikinci sırada ise, bir değer yargısı atfedilmemiş ifadeler bulunmaktadır. Söz konusu bu ifadelerin ise ağırlıklı olarak İnönü dönemine ait olduğu görülmektedir. Osmanlının olumlu atıflarla anlatıldığı ifadeler ise en son sırada yer almaktadır. Osmanlının olumlu atıflarla anlatıldığı bu ifadelerin toplam yoğunluk puanı 0,021925'tir ki bu rakam, Osmanlının olumsuz ve nötr ifadelerle anlatıldığı 2,198129'luk toplam yoğunluk puanının 1/100'üne karşılık gelmektedir.

3.b. Osmanlı İmparatorluğu geçmişi, erken cumhuriyet döneminin ilk yarısında (0,23157) ikinci yarısına (0,14011) oranla daha çok padişah ya da halifelik/saltanat bağlamında eleştirel olarak ele alınmıştır. Dönemin ikinci yarısında (0,12083) ise Osmanlı geçmişi daha çok kurumsal düzeydeki eleştirilerle işlenmiştir. Olumsuzlanan padişahlar arasında Abdülhamit, Vahdettin ve İbrahim ilk sırada yer aldığı gibi, bunlara yönelik ifadelerin olumsuzlamanın ötesine geçen küçük düşürücü bir takım anlamlar ve nitelemeler barındırdığı da belirtilmelidir. Öte yandan, Osmanlı'da kurumsal anlamdaki bozulmalar ise genelde 'rüşvet, adaletsizlik, liyakatsiz olanların işbaşına gelmesi, eğlence ve

sefahatin artması, bireysel çıkarların gözetilmesi' gibi nedenlere bağlanarak işlendiği belirtilmelidir.

Özellikle saray kadınlarının idari bozulmaların nedeni olarak gösterilmesi, ders kitaplarının ortak bir teması olarak değerlendirilebilir. Bunların etnik olarak Türk geçmişinden olmadıkları sık sık vurgulanmakta; entrikaları, cinayetleri, ahlaksızlıkları, hatta saray özelinde idari ve ekonomik yapının bozulmalarına sebebiyet verdikleri, olumsuzlayıcı ve hatta küçük düşürücü bir üslupla anlatılmaktadır. Özellikle her bir padişah eşinin Rus, Rum, Çerkes, Sırp gibi etnik kökenlerinin zikredilmesi ve hatta Hürrem sultanda olduğu gibi eski isimlerinin bile (Roksana gibi) belirtilmesi ise açıkça onları, 'dış düşmanın içerdeki işbirlikçileri' konumuna yerleştirmekte; bilinçli bir biçimde saray özelinde idari ve ekonomik yapıyı bozduklarına ilişkin söylemi, yan bir anlam olarak içinde barındırmaktadır.

3.c. 'Homojen bir toplum' ya da katı bir 'biz duygusu'nun dönemin ikinci yarısında daha yoğun olarak işlendiği, yine analiz bulgularına bağlı olarak söylenebilir. Şöyle ki, '2.d'deki hipotezde de belirtildiği üzere, 'birlik-beraberlik, türdeşlik, sınıfsızlık, yurdun milletiyle bölünmez bütünlüğü, devlet-millet-parti özdeşliği, tesanüt' vb. temalar, otoriter ve disiplinli bir toplum yaratma hedefi doğrultusunda, Atatürk döneminden (0,11508) çok İnönü döneminde (0,18564) işlenmiştir.

3.d. *'Osmanlı geçmişi'*, Kurtuluş Savaşı'nın anlatıldığı bölümlerin sonuna kadar geçmişte çatışma yaşanmış olan *'komşu devletler'* ile İngiltere-Fransa-Rusya gibi *'Batılı büyük güçler' açıktan* ve *olumsuz* atıflarla ötekileştirilirken; içerdeki etnik ve kültürel farklılıklar genelde görmezden gelme, yok sayma vb. yollarla ötekileştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle etnik farklılıklar, türdeş ve homojen toplum kurgusu doğrultusunda halkçılık ilkesi gereği kabul edilmemekte, bütün Türkiye halkının sınıfsız, imtiyazsız ve türdeş bir toplum oluşturduğu açıkça belirtilmektedir. Diğer taraftan etnik farklılıklar/azınlıklar, genelde Osmanlı dönemindeki, özellikle de 1. DS. ve Kurtuluş Savaşı yıllarındaki yaşantıları, tutum ve davranışları çerçevesinde olumsuzlanmaktadır. Ayrıca ***Yunanistan*** Kurtuluş Savaşı dönemi anlatımlarında 'düşman' olarak olumsuzlanmaktadır ki, Kurtuluş Savaşı anlatımının bittiği metinlerde Yunanistan'ın düşmanlığı da bitmiş olmaktadır. **Rusya** Osmanlı döneminin anlatıldığı metinlerde, **İngilizler** ve **itilaf**

devletleri 1. DS. ve Kurtuluş Savaşı döneminde açıkça düşman olarak nitelendirilmektedir. **Araplar** ise en çok olumsuzlanan ötekiler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Araplar, bir taraftan İslamiyet öncesi yaşantıları ve kültürel özellikleri, diğer taraftan İslamiyet sonrası Emeviler ve Abbasi dönemi politikaları, ayrıca Türklere karşı Ortaasya'da yaptıkları eylemler üzerinden olumsuzlanmaktadır. Bunun yanı sıra **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC), **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası** (TCF), **Çerkesler** ve **irtica/mürteci/taassup çevreleri** olarak adlandırılan ve amaçları 'eski düzeni geri getirmek' olarak ifade edilen kesimler de olumsuz atıflarla anlatılmakta ve 'iç düşman' kategorisinde yer almaktadırlar.

Ders kitaplarıyla aktarılan söylem doğrultusunda azınlıkların, bir anlamda içerdeki düşman gözüyle değerlendirildiği ve onlara karşı şüphe ile yaklaşıldığı, uzun vadede ise dışarıdaki düşmanın içerdeki uzantısı olarak görüldüğü söylenebilir. İç düşman ya da dahili cephenin önemi ise, dış düşmanın/güçlerin, *içerdeki* ötekiler ya da düşmanlar üzerinden ulusal birlik ve bütünlüğü bozacağına dair korku ya da şüphe halinden kaynaklandığı yorumu yapılabilir. Konuyla ilgili olarak bir noktanın daha burada belirtilmesi yararlı olacaktır. Ders kitapları, imparatorluk yapılarına özgü olarak, farklı etnik-kültürel-dinsel kimliklerin bir arada yaşaması gerçeğini, özellikle Osmanlı geçmişi çerçevesinde Türk'ün hoşgörüsüne bağlamaktadır. Türk'ün bu hoşgörüsü karşısında farklı kimliklerden olan halkların, gerek geçmişte Osmanlıya ve gerekse bugün (özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında) yeni Türk devletine karşı, itaat ve bağlılıklarını gerektirmektedir. Ancak gerek milliyetçi ayaklanmalar ve gerekse Kurtuluş Savaşı yıllarında, farklı etnik kökenden olan toplulukların tavırları, söz konusu itaat ve bağlılık beklentisiyle uyuşmadığından, onların, özellikle kitaplarda kullanılan dil üzerinden sıklıkla ve sert bir üslupla olumsuzlandığı görülmektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın anlatıldığı bölümlerde, "senelerden beri ***ekmeğimizi*** **yiyen** Rumlar, Ermeniler ***coştular***. Evlerini ***yunan bayraklariyle*** donattılar. Millete ellerinden gelen ***zulüm ve fenalığı*** yaptılar" ifadesindeki, koyu ve italik olarak gösterilen kelimeler, öteki'ne ilişkin olumsuzlamaya bir örnek oluşturmaktadır. Fakat özellikle ***ekmeğimizi yediler*** ifadesi, aslında dilin ideolojik söylem aracılığıyla öteki'leştirilenin nankörlüğüne ya da vefasızlığına vurgu yapması

bakımından önemlidir. Burada aslında, öteki üzerinde yıllarca uygulanmış hoşgörülü (Osmanlı) yönetim(in)den dolayı, ötekilerin, onları yönetenlere yani Türklere karşı vefa borcu olduğu anlamının gizli olduğu söylenebilir.

Öte yandan düşman algılamasında, içerdeki düşmanın dışarıdakinden daha tehlikeli addedildiği belirtilmelidir. Çünkü, analizlerin yapıldığı bölümde de tartışıldığı üzere, dış düşman içerdeki 'işbirlikçileri' olmadan birlik ve beraberliği bozamamaktadır. Şöyle ki, incelenen kitaplarda iç düşmanın *ihaneti* ya da *hainliğinin,* dış düşmanların oyunları ve hileleri üzerinden anlatıldığı görülmektedir. Bu bağlamda ihanet ve hainlik üzerinden anlatılan iç düşman kurgusunda, Osmanlı padişah ve devlet adamlarından[26], Çerkes Ethem ve kardeşlerine, TCF başta olmak üzere muhalefetten, en çok üzerinde durulan mürteci ya da irticai kesimlere kadar pek çok kesim bulunmaktadır. Ders kitaplarında her türlü muhalefet, rejimin 'muasır medeniyet seviyesine ulaşma amacına karşı çıkmak, toplumu Ortaçağın karanlıklarına geri götürmek, eski düzeni yeniden getirmek' vb. niyetlerin işareti olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de söz konusu kesimler, irticai ya da mürteci veya eski padişahlık döneminin uzantıları olarak ele alınmışlardır.[27]

Biz-öteki ayrımı üzerinden ötekinin olumsuzlandığı dil kullanımlarına bakıldığında da, bu kullanımların yukarıda yapılan yorumları desteklediği görülmektedir. Şöyle ki, kullanılan dil yoluyla olumsuz-

---

[26] Öteki olanın ya da iç düşmanın, ders kitaplarında süreç içerisinde farklı kimliklere büründüğüne örnek oluşturması bakımından, Türk Dil Kurumu'nun 1976 tarihli *Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor* (1976:10) adlı çalışmadaki şu ifadelere dikkat etmek gerekir: "…özellikle tarih, edebiyat, sosyoloji, ahlak, dilbilgisi kitaplarında kaba bir şovenlikle buluşan, geriye dönük, ilkel bir ulusçuluk anlayışı öğrencilere aşılanmak istenmektedir. Tüm kurumlarıyla Osmanlı düzeni yüceltilmekte, öğrencilerde geçmişe aşırı bir bağlılık ve hayranlık duygusu uyandırılmak çabası güdülmektedir. Geçmişe hayranlığın ve tutsaklığın yanı sıra Atatürk devrimi üzerinde kuşku uyandırabilecek, ona öğrencilerin güvenini ve inancını sarsacak görüşlere yer verilmiştir".

[27] Bu söylem tarzının, erken cumhuriyet döneminde olduğu gibi günümüz ders kitaplarında da vurgulandığına ilişkin olarak bkz. Gemalmaz 2003:31.

lamada, 'diğer *dinlere* mensup olanlar, belli *milliyetlere* mensup olanlar, Müslüman olmakla birlikte *Türk olmayanlar* ve Türkler haricinde yayılmacı politika güdenler'in en başta geldiği belirtilmelidir.[28] Haçlı seferlerine dayanarak "insanlar dünyada bir ***koyun sürüsü*** gibidir*;* ***çobanları*** da papadır, diye itikat ederlerdi" ya da "her Hıristiyan, papanın **aya*klarını yıkadığı suyu içmeği, ayaklarını öpmeği*** en büyük bir sevap zannederdi" (Ali 1929:140) ifadelerinin, açıkça Hıristiyanlığı ve Hıristiyanları olumsuzlayan bir söylemi kendi içinde barındırdığı söylenebilir.

Diğer yandan, "Türklerin battığını en ziyade onlar istiyorlardı…düşman gemilerini görünce, ***sevinçten çıldırdılar***…Türklere ***yapmadık hakareti bırakmadılar***" (Refik 1929:7) ifadesiyle Rumlar; ***domuz çobanı*** tabiriyle olarak Sırplar; ***çoban millet*** olarak da Ruslar en çok olumsuzlanan milletlerdendir. Ayrıca üstün ırk söylemini de barındıracak biçimde Hindistan'ın anlatıldığı "burada yerlilerin medeniyetleri yoktu, tarihtenevelki zamanlarda burası ***maymun sürülerine*** benziyen ***kara derili insan*** kümelerile dolu idi" (Kültür Bakanlığı 1938b:27; TTTC 1931a:29; Unat 1947:15; Danışman 1939:11) ifadeleri de, bir başka örnek olarak verilebilir.

Müslüman olmalarına karşın Araplar ise, başta Emeviler dönemi olmak üzere, Türk düşmanlığı temelinde sıkça olumsuzlanmaktadır: "Şehirde eli silah tutabilecek ne kadar Türk varsa ***vahşiyane boğazladılar***…***katliamlar*** yapmak suretile ***tecavüze*** başlayan Kuteybe, hayatının son günlerine kadar bu ***vahşette*** devam etti…tüyler ürperten ***korkunç katliamlar*** yapıldı; Araplar, teslim olan Türkleri ***kılıçla doğramaktan*** yorulunca zavallıları sıra sıra ağaçlara ***astılar*****"** (TTTC 1931b:144) ya da "Araplar, Türklerin malını, canını kendileri için helal sayarlardı. Arap halifeleri ve onların mümessilleri Türkler için hiçbir hak tanımak istemiyorlardı…" (TTTC 1931b:146) ifadeleri de ilgili örneklerden bazılarıdır.

---

[28] 2000'li yılların ders kitapları analizlerine bağlı olarak Gemalmaz (2003:46-47) da benzer saptamalar yapmaktadır. Gemalmaz'ın saptamalarına verdiği örneklerin birçok benzerleri, bu çalışmada, erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarıyla desteklenmiş ve seksen yılda, söylemsel bir süreklilik olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

'Ötekine ait yayılmacı ve milliyetçi söylemler'in olumsuzlanmasına ise şu ifadeler örnek olarak gösterilebilir: "Avrupalılar askerlerini hangi milletten olursa olsun toplarlardı…***serseriler*** ücret mukabilinde girerlerdi…harp olunca memleketleri ***yağma*** ederek geçinirlerdi" (Ali 1930:109) ya da "her memleketin ***serserilerinden*** toplanan askerler yalnız ***yağma*** için değil eğlence için de ***insan keserlerdi***…askerler kestikleri erkeklerin, kadınların, çocukların ellerini, kollarını, şapkalarına süs diye takarlardı" (Ali 1930:110).

Öte yandan en eski Türklerden Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk milletinin yaptığı bütün savaşlardan bahsedilirken kullanılan '*zafer, akın, fetih, şehit*' gibi kavramlar, *ötekini* olumsuzlayan milliyetçi dil çerçevesinde, diğer milletler için kullanılmamaktadır. Ya da düşman karşısında elde edilen başarıların '*büyük galebe çalındı*, *bozguna uğratıldı*, *dağıtıldı*, *mahvedildi*, *kılıçtan geçirildi*' vb. sıfat ve ifadelerle anılmasına karşın; düşmanın saldırıları '*yağma, işgal*' gibi kavramlarla, yenilgileri ise '*dağıldılar, kaçtılar, bozuldular*, *kamilen dağıtıldılar, öldüler'* vb. ifadelerle anlatılmaktadır. Çünkü ulus-devlet oluşum sürecine uygun olarak ulusal kimliğin, *biz* etrafında ve öteki *üzerinden* inşa edildiği tarih kitaplarında tarihsel olaylar*,* sadece 'biz penceresinden' ve olumlu yönleriyle anlatılmakta, biz'e ait olanın sevdirilmesi ve benimsettirilmesi hedeflenmektedir. Ötekine ise sadece olumsuzluklar ve başarısızlıklar bağlamında yer verilmekte ve hiyerarşik anlamda öteki'ne ait olanın kötülenmesi, dışlanması hedeflenmektedir.[29] Ayrıca gerek yeniçeriler gerekse Kurtuluş Savaşı döneminde hilafet ordusu askerleri için '*serseri, çapulcu, ne idiği belirsiz, soysuzlar*' türü sıfatların kullanıldığı da saptanmıştır. Bu durum, bir takım tarihsel olayların biz/öteki, iyi/kötü, olumlu/olumsuz gibi kesin biçimde sınırları birbirinden ayrılmış ve değer yargıları içerilmiş bakış açıları doğrultusunda yazıldıklarını, tarihsel gerçekliklerin ideolojik söylem bağlamında yeniden üretildiklerini göstermesi bakımından anlamlıdır.

---

[29] Aynı tutumun günümüz ders kitaplarında da sürdüğüne ilişkin bkz. Boztemur 2003:223-225. Ders kitaplarındaki bu üslup aslında Tekeli'nin (1998:119) sözünü ettiği "kendi kendilerini gerçekleştiren modern toplumların tarihleri, başarıların tarihi olmuştur. Başarısızlıklar ya bu tarih içinde görünmez ya da ötekilerin oyunun kurallarına uymayışıyla açıklanır" ifadesine denk düşmektedir.

Dil konusunda belirtilmesi gereken önemli bir diğer nokta da, kullanılan ifadelerin, genelde birinci çoğul şahsın ağzından (yap***alım***, ed***elim***, karış***alım***) aktarılmasıdır. Şöyle ki, "*biz de Avrupa alemine karış**alım***" (Nuri 1931:143), temizlik kurallarına uymayanlar kastedilerek "*can düşmanımız bil**elim***" (Maarif Vekaleti 1939a:41), "*…cumhuriyetimizi sev**elim** ve ona dört elle sarıl**alım***" (Abdülbaki 1929:79), örneklerinden anlaşılacağı üzere burada amaçlananın, öğrenciler arasında bir ortak duygu ve düşünce yaratmak ya da bir işi birlikte yapma ve başarma güdüleri yaratmak olduğu açıktır. Yine benzer biçimde "…meliyiz,…malıyız" veya "…yaparız,…ederiz" gibi gereklilik ve nasihat içerikli, olumlayıcı bir dil kullanılması da sebep-sonuç ilişkisi kurulmadan, didaktik (Çayır 2003b:37) bir anlatımı göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca böylesi bir üslup ve dil kullanımının, anlatıları mutlak doğrular olarak sunma hedefine dönük olduğu da söylenebilir.

Dil ile ilgili olarak '-de' ve '-da' takılarının kullanımı da önemlidir. Aşağıda konu ile ilgili olarak verilen bazı örnek anlatımlar, bunu somut olarak göstermektedir. Örneğin "*Yunan medeniyeti **de** Frikya ve Lidya medeniyetleri gibi eski ve yüksek Anadolu medeniyetinin devamından başka bir şey değildir*" (Kültür Bakanlığı 1938b:29) ifadesinde kullanılan '-de' takısı, diğer birçok medeniyet gibi Yunan medeniyetinin kökenlerinin de Anadolu'da aranması gerektiği fikrini olağanlaştırmaktadır. "*Her memleketin serserilerinden toplanan askerler yalnız yağma için değil eğlence için **de** insan keserlerdi*" (Ali 1930:110) ifadesindeki '-de' takısı ise Avrupalıların vahşiliğini ve medeni olmayan yönünü pekiştirme amacı taşımaktadır. "*Asker ölüme istiye istiye koşar; ölmek değil, öldürmek için koşar; fakat bu koşuşta ölmek **de** vardır*" (Maarif Vekaleti 1933c:71). Burada ise aynı takı, bir taraftan ölümü olağanlaştırmakta diğer taraftan ise askerlikte aslolanın öldürmek olduğu fikrini vermektedir. Çünkü ölmek, '-de' takısı aracılığıyla öldürmekten sonra gelen bir duruma işaret etmektedir.

"*Türklerin oymak, ulus, devlet, hükümet teşkilatları ve kurultayları (millet meclisleri) vardı…Bunlar diğer milletlere **de** örnek olmuştur*" (Danışman 1939:10) ifadesinde ise açıkça bir üstünlük söylemi gizlidir. Çünkü burada Türk milleti diğer milletlerle karşılaştırılmakta, bu karşılaştırmada Türk milletinin üstünlüğünün bir yansıması olan örgütlen-

melerin, '-de' takısı aracılığıyla diğer milletlere örnek teşkil etmesi yani, onların böylesi örgütlenmeleri kendiliğinden yaratamadıkları ima edilmektedir. "*Türkler, İslam dinini kabul etmeden evel* ***de*** *büyük bir millet idi*" (İnan 1931:12). '-De' takısının bu cümledeki işlevi ise yine bir kıyaslama içermekte, Türk benliği ve üstünlüğü İslam dininin üzerine çıkartılmaktadır. "*Ben* ***de*** *büyük ulusum için faydalı bir insan olacağım"* (Ermat ve Ermat 1943a:14) ifadesinde ise yazarın *birinci tekil* şahıs ağzından ve *gelecek zaman* kipi üzerinden ortaya koyduğu 'faydalı insan olma' hedefini bu ifadeyi okuyan çocuğa aktarma amacı taşımakta, bu yolla yazar ve öğrenci arasında bir özdeşlik kurulmaya çalışılmaktadır. "*Büyük işleri başaranlar Türktür. Siz* ***de*** *Türksünüz; onun için tanısak da tanımasak da, bir Türkün yaptığı büyük bir iş, bizi ve bütün Türkleri sevindirir. Herhangi bir Türkün yaptığı kötülük* ***de****, hepimizin canını sıkar*" (Ermat ve Ermat 1943a:17). Bu cümlede koyu biçimde yazılmış olan '-de' takılarının ise, öğrenciye Türk olduğunu hatırlatarak, bugünkü Türk kimliği ile en eski Türk kimliği arasında indirgemeci bir özdeşlik kurulmasını hedeflediği söylenebilir.

"*Köylülerimiz çalışırlarsa, hükümetimiz* ***de*** *onlara yardım eder*" (Sevinç 1931-32a:45) ifadesinde ise hak ve vazifenin karşılıklılığı mesajı verilmekte ve bu mesaj meşrulaştırmaya çalışılmaktadır. "*...(D)ünyanın bütün medeni insanları, hangi milletten olurlarsa olsunlar, şapka kullanırlar. Biz* ***de*** *bunu kabul ettik*" (Nuri 1931:44-45) ifadesinde ise 'de' takısı, bir sembol olarak şapka üzerinden biz'im medeniliğimizi vurgulamaktadır ki, burada aslında medenilik, diğer milletlere mal edilmekte ve biz'im medeniliğimiz ise onlar üzerinden tanımlanmaktadır. "*Savaş Osmanlı donanmasının yenilgisiyle neticelendi. Savaştan ancak birkaç gemi kurtulabildi. Düşman donanması* ***da*** *bir hayli yıpranmıştı*" (Su ve Duru 1945:19) ifadesinde '-da' takısı, Türkün asker ve güçlü millet olma gerçeğiyle bağdaşmayan başarısızlığını, düşmanın kayıplarını hatırlatılarak hafifletilmesi amacını taşımaktadır. Son olarak "*Osmanlı hükümdarlarının, Oğuz Han'a kadar giden silsilenamelesi varsa* ***da*** *bu sonradan uydurulmuş bir şeceredir*" (TTTC 1933:1; Kültür Bakanlığı 1938b:60) ifadesinde ise '-da' takısı, ötekileştirilen Osmanlı hanedanlığının Türk kökeninden olmadığını belirtmek ve pekiştirmek amacı gütmektedir. Görüldüğü üzere, tarihçinin ortaya koyduğu anlatım tarzı bir varsayımdan ibaret olsa da, dil

aracılığıyla söz konusu anlatının bir varsayım değil, mutlak gerçeklik *miş gibi* sunulmasının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda anlatılanlara bağlı olarak toplumsallaştırma ve ideolojinin yeniden üretimi işlevini yerine getirmesi çerçevesinde, erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında genel olarak normatif bir dil kullanıldığı söylenebilir.[30] Normatif ifadelerden kasıt, ders kitabı metinlerinde aktarılan ve "öğrenciye kazandırılmak istenilen" ideolojik söylem ya da toplumsal değerlerin, gerçek ve nesnel doğrularmışçasına sunulmasıdır. Diğer bir deyişle, yazarların ya da onların da üzerinde resmi otoritelerin görüşleri, istekleri, nasihatleri olgusal doğrular gibi aktarılmıştır. Bu anlamda kitaplar, aktarılan bilgi ve yorumlar dışında bir gerçeklik olamayacağı/kabul görmeyeceği mesajını da vermiş olmaktadır.

Çünkü bütün tarihsel olaylar sadece biz temelinde ve biz'im için geçerli olan mutlak doğrular, biz'im hatasızlığımız ve öteki'nin geçmişten gelen Türk düşmanlığı, Türk'ün gelişmesinden çekinen/korkan Batılı ittifakların kışkırtmaları, yabancının hainliği, hilesi, oyunları vb. üzerinden anlatılmaktadır. Böylece bozulmaların genel olarak dış etkiler ve tehditler üzerinden anlatılması 'ötekilerin' yaratılmasını kolaylaştırmakta, yabancı düşmanlığının körüklenmesi gibi bir sonucu beraberinde getirmekte, savaşlar biz'e karşı uygulanan tarihsel politikalar ve izlenilen tutumlar bağlamında bugüne taşınmış olmaktadır (Boztemur 2003:221).

2. Sonuç

İdeoloji-eğitim ilişkisi çerçevesinde, içerik analizi tekniği ile incelenen erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarından elde edilen bulguların, yapılan genel değerlendirmelerine bağlı olarak elde edilen sonuçlar ise aşağıda görüleceği üzere kısaca ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Her şeyden önce, söz konusu dönemde kurgulanan ideolojik söylemin, gerek devlet gerekse toplum anlayışının şekillenmesinde Kemalist ilkelerden özellikle üç tanesinin temel belirleyici olduğu söylenebi-

[30] Esen'in (2003:10) belirttiği üzere günümüz ders kitaplarında aynı üslup geçerlidir.

lir. Bunlar şu şekilde belirtilebilir: 19. Yüzyıl pozitivizminden etkilenmiş bir *laiklik* anlayışı, devlet eliyle toplumun sekülerleştirilmesi politikasına dönüştürülmüştür. Bu haliyle sekülerleştirme programı, modernleşmiş yönetici seçkinlerce ideolojik bir söylem olarak benimsenmiş ve bu söylem doğrultusunda toplum, yönü yukarıdan aşağıya olmak üzere medenileştirilmeye çalışılmıştır. Böylesi bir medenileştirme ve dönüşüm projesinin ise, *halkçılık* ilkesinden ödünç alınan türdeşlik-homojenlik-sınıfsızlık iddiaları çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bunun aynı zamanda, toplumun devlet tarafından tek biçimlileştirilmesi ve topluma yeni bir siyasal-toplumsal ve kültürel normlar dizisini benimsetmek anlamına geldiği de söylenebilir. Bu söylemsel yapıya, modernleşmenin maddi alt yapısı olarak görülen ekonomik kalkınma doğrultusunda *devletçiliği*, ulus-devlet ve ulusal kimliği inşa etmenin gereği olarak da *milliyetçilik* ideolojisi ilave edildiğinde, Kemalist ideolojik söylemin, siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda bütüncül bir devlet kurmaya[31] yöneldiğini söylemek olanaklıdır.

Kurulması hedeflenen bütüncül devletin, aynı zamanda, vatan ve millet kavramlarıyla özdeşleştirilmesi sayesinde, vatan ve millete atfedilen *kadimlik*, *üstünlük* ve ölüm temelinde *kutsallık* fikrinin devlete de aktarıldığı belirtilmelidir. Vatan ve millet üzerinden yapılan böylesi bir indirgemenin ise söz konusu bütüncül devlet söylemini, *kutsal devlet* anlayışıyla tutarlı bir yapıya kavuşturmaya olanak yarattığı yorumu yapılabilir. Smith'in (1999:75-77) ifadelerinden hareketle söylemek gerekirse devlet, inşa edilen ulusun yaratıcısı haline gelmekte, türdeş-sınıfsız-homojen toplum düşüncesi doğrultusunda formule edilen halkçılık ilkesi sayesinde de 'devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü fikri her türlü etkin ve kültürel farklılığın üzerine çıkartılmış olunmaktadır.

Ulusal kimliğin inşası ve *özgüven telkini* doğrultusunda işleyen milliyetçi söylemin yoğun bir biçimde hissedildiği ders kitaplarında, milliyetçi ideolojinin evrensel anlamda geçerli karakteristik özelliği olan *milleti ötekilerden farklılaştırma* ve ulusal kimliği, öteki'ne benzemeyen *üstünlük* temelinde tanımlama amacının, yeni ulus yaratma

[31] Bkz. Kohn 1958:16.

doğrultusunda yoğun ve etkili bir biçimde kullanıldığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, özellikle tarih ders kitaplarının içeriğini belirleyen ve ulus oluşturma sürecine paralel olarak, farklılıklardan hareketle kurgulanan Türk-tarih tezi[32] doğrultusunda resmi tarihin, *farksızlığı temel alan bir bilinci pekiştirme* yoluna gittiği iddia edilebilir.

Böylece erken cumhuriyet dönemi ders kitapları, özellikle de tarih kitapları, ulus olma sürecinin yukarıdan aşağıya ya da modern devletin geleneksel toplum üzerine kendisini zorla kabul ettirmesiyle gerçekleşen ulus-inşa anlayışının[33] bir yansıması niteliğindedir. Bu yaklaşımın ise Türk milletinin, 'medeniyet, ordu ve devlet teşkilatı, ahlaki değerler, savaşçılık, güçlü olma' vb. bakımından yoğun biçimde öteki milletlerle karşılaştırılmasını, bu karşılaştırma sonucunda *biz* temelinde Türk milletinin diğer milletlerden üstün tutulmasını ve sonuçta, üstün olan bu milletin homojen ve türdeş bir bütün olarak kavranmasını getirdiği söylenebilir. Dolayısıyla, böylesi bir ulus-inşa sürecinin, Smith'in millet tanımında[34] ortaya koyduğu üzere, 'aydınlanmacı-pozitivist bilimselliğin ulusal sınırlar içinde etkinliğini sağlamak için *türdeşlik* öngörmesi olgusunu' temel aldığı söylenebilir. Bu süreç doğrultusunda tarih ders kitaplarının öncelikli hedefinin, ulusal bir gelenek ve bellek birliği yaratmak, hatta kimi zaman milliyetçiliğin saldırgan ya da militan biçimlerini geliştirmeye çalışmak olduğu söylenebilir.[35]

Dolayısıyla, kurgulanan homojen ve türdeş toplum '*gerçekliğine'* uymayanların ya da milli menfaatlerin bireysel menfaatlerin üzerinde tutulması gerekliliğini kavrayamayanların ötekileştirilmesi, ders kitabı metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu sürecin doğal sonucu olarak

---

[32] Ersanlı (2003:16), Türk Tarih Tezi'nin, bir taraftan etnik bir hegemonyanın baskıcı etkisini yarattığını diğer taraftan da siyasal iktidarla sınırlı bir tarih anlayışının meşruluğunu sağladığını belirtmektedir.

[33] Bkz. Üstel'in (1999:19) yurt bilgisi ders kitapları üzerine yaptığı çalışmanın sonuçları da benzer bir saptamaya ulaşmaktadır.

[34] "Millet, tarihi bir toprağı ya da ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adıdır" (Smith 1999:32).

[35] Avrupa'daki ulus-inşası projesinin eğitim sistemleri ve özellikle de kitapları aracılığıyla bu yönde bir bellek birliği yarattığına ilişkin olarak bkz. Jensen 2003:88.

ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ötekileştirmenin sadece etnik ve kültürel temelde yapılmadığının belirtilmesi de yararlı olacaktır. Nitekim yurtseverliğin özü olarak kitaplara yansımış olan *itaat-birlik-ölüm* temaları çerçevesinde vaaz edilen vazifelerin yerine getirilmesi gerekliliği, ötekileştirilmemek adına kaçınılmaz bir sonuçtur. Bunun gerçekleşmemesi halinde ise bireylerin, *öteki* ya da *düşman* kurgusu adı altında milletin, yurttaşlığın, ülkesel temelde bütünleşmiş bir halk tanımı olarak demos'un dışına itilmesi mantığının devreye gireceği, yine ders kitabı metinlerinden anlaşılmaktadır. Çünkü yurttaşın yurtsever bir kişilikte olabilmesinin temel kriterleri olan bu temalara göre birey düzene, yasalara, kurallara, kanunlara, emirlere (ailede anne-babanın, askerde komutanın, okulda öğretmen ve okul idaresinin, köyde muhtarın, işyerinde amirlerin vb.) itaat etmek, birlik ve beraberliğini korumak, ayrıca kollektif varlıklar olarak milli menfaatler uğruna ölümü göze alabilmek durumundadır. 'İtaat, birlik ve ölüm' bağlamında bir yurtseverlik anlayışının dayandığı yurttaş ise, Üstel'in (2004:323) de belirttiği üzere "sadece ülkesel bağlılık ekseninde değil, aynı zamanda kültürel/etnik duyarlılık ve akrabalık duyguları temelinde biçimlendirilmek" istenmiştir.

Aynı zamanda itaat edilen güç, biz'im için mutlak olan doğru ve iyi olanı bildiği-belirlediği için de devlet, bunların tümünün kurumsal ifadesi olarak yüce ve kutsal bir varlık kılınmış olmaktadır. Diğer bir deyişle, eski Türk kültürü, gelenekleri ve milli benliği üzerinden temellendirilen itaat teması, kendisine sunulmuş olan bilgiyi sorgulamaksızın, mutlak bir doğru olarak kabul eden itaatkar ve uyumlu yurttaşın yaratılmasına yol açmaktadır.[36] Böylece itaat kavramı üzerinden konuşulacak olunursa, ders kitaplarının, ideolojik söylemi ya da rıza üretimini, *itaat* üzerinden gerçekleştirmek üzere formüle edildikleri söylenebilir.[37] Dolayısıyla ders kitaplarının meşrulaştırmaya çalıştığı ideolojik söylemde, uyumlu-itaatkar-sorumlu bir yurttaş ve daha az sorumlu

---

[36] Benzer değerlendirmeler için bkz. Kadıoğlu 1995:98; Boztemur 2003:234.

[37] Otoriteryenizmin boyutları ve otoriteryenizmin hangi sosyal, kültürel, ekonomik ve politik koşullardan yükseldiğinin irdelendiği çalışma için bkz. A.Gümüş-M.Gömleksiz *Din, Milliyetçilik ve Otoriteryenizm*, 1999.

bir devlet imgesi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Sonuç olarak yurttaşın, vazife ve sorumlulukları oranında yurttaş olduğu ifade edilebilir.[38]

Birey bir taraftan vazifelerini yerine getirmek diğer taraftan da dışlanmamak için, sınırları çizilen ve tartışamayacağı, sorgulayamayacağı hareket alanı içerisinde, kendisi için tanınan haklarla yaşamaya riayet etmesi gerekmektedir. Bu düşüncenin ulaştığı nokta ise kaçınılmaz biçimde *otoriter bir devlet zihniyeti* ve sınır getirilmesi gereken şeyin, devlet değil *bireyin kudreti* olduğu inancıdır. Yurttaşın, hak ve özgürlükleri bağlamında değil de vazifeleri bağlamında kurgulanmasında, ulus-devlet ile yurttaşın birlikte inşa edilmesi kaygısının etkisini de görmek olanaklıdır. Bu durumun ise 'güçlü, otoriter ve kutsallık' mantığı doğrultusunda devletin, yurttaş karşısındaki önceliğini gerektirdiği açıktır. Bunun da ötesinde, hak ve özgürlüklere insanların 'doğuştan sahip olduğu' gerçekliğinin arka plana itilip, yurttaşı söz konusu hak ve özgürlüklere sahip kılacak ya da kılmayacak olanın paternalist anlamda devlet olduğu fikrinin de gündeme getirildiği söylenebilir.[39]

Türk olmanın adeta ilahi bir güç tarafından bahşedildiği, dolayısıyla Türklüğe tanrısal bir dayanak kazandırılmaya çalışıldığı (özellikle kitaplardaki okuma parçaları ve destanlardan), bu tanrısal dayanağın ise milletin benliği ve kimliğini ayrıcalıklaştırıp, eski çağlardan beridir *bozulmayan bu benliğin* bugünkü Türk milletine değişmeden miras kaldığı da bu yolla söylenebilmektedir. Sonuçta 'güçlü ve asker millet' olma vasıflarının da, bu doğrultuda, tanrı tarafından bahşedildiği yan anlamı devreye girmektedir. Bu kutsal dayanaklara sahip olmayan ötekiler ise, Türk'ün gücü ve kudreti karşısında hep *korkak, ürkek, telaş içinde kalan, hile ve oyunlarla Türk'ü yenmeye ve onun birliğini bozmaya çalışan* güçler olarak olumsuzlanma ve küçültme çerçevesinde ele alınmışlardır.

Türk milletinin üstün millet/ırk olduğu iddiası ve modern zamanların kavramı olan 'millet'i ya da 'ırk'ı tarih öncesi döneme kadar taşıyarak en eski Türklerle yeni Türk devletinin yurttaşları arasında doğrudan

---

[38] Benzer değerlendirmeler için bkz. Aklan 1979:307; Üstel 2004:282.

[39] Devletin, yurttaşları haklarla donatan, kamusallığın ontolojik sınır ve koşullarını belirleyen *paternal* bir öğe olarak kurgulandığına dair açıklamalar için bkz. Kahraman 1999:37.

bir siyasal-kültürel özdeşlik kurma çabası, milliyetçi söylemin yeniden üretimi yaklaşımını da destekler niteliktedir. Eski Türklere kadar giderek övünç kaynağı olabilecek temaların ders kitabı metinlerine taşımasının, yeni bir ulus ve ulusal kimlik yaratma sürecinde, milli his ve duygular üzerinden özgüven yaratma/telkin etme amacıyla da örtüşmektedir. Böylece eski Türklerin sahip olduğu tüm olumlu nitelikler, erken cumhuriyet dönemi Türk yurttaşlarının da sahip oldukları milli benliğin esaslarından *mış gibi* sunulmaktadır. Böylece milli his ve duyguların, tarihsel geçmişten güç almasına ve tarihsel anlatının da geçmişle duygusal bağ yaratmasına olanak sağlanmaktadır.[40] Nitekim birinci Türk Tarih Kongresi'nde (1932:13) de cumhuriyet devri ahlak ve terbiye telakkilerinin ve cumhuriyet idaresinin esaslarının "derin ve şerefli mazimizden kök ve kuvvet aldığı"nın, "ahlak ve terbiyede **milli** his, **milli** ahlak, **milli** terbiyenin" esas teşkil ettiğinin açıkça dile getirilmesi, yapılan bu yorumları destekler niteliktedir.

Bu noktada ırk kavramının da sözkonusu ulus inşasında önemli bir anahtar kavram olarak kullanıldığını bir kez daha hatırlamak gerekir. Irk kavramı, Maksudyan'ın (2005:9) işaret ettiği üzere, özellikle antropoloji ve arkeoloji gibi bilim dallarıyla birlikte, modern ulusal kimlikleri tarif ve teşhis edecek "önemli bir bilimsel araştırma birimi" olarak değerlendirilmiştir. Bu durum Kemalizmin aydınlanmacı ve pozitivist paradigmalarının etkisiyle, Türk milletinin üstünlüğünü kanıtlama da ve bu iddialara bilimsel yorumlar geliştirilmesinde yönetici seçkinlere de cazip olanaklar sunmuştur. Ayrıca pekçok farklı milletin, hatta özellikle Avrupalı pekçok devletin ırk ve medeniyet üzerinden Türk geçmişine bağlanması ise, yine Maksudyan'ın da (2005:9) belirttiği üzere, muasır medeniyet seviyesini hedefleyen yeni rejimin Türklerin Avrupalılarla akraba veya onlar gibi medeni bir ırktan geldiğini iddia ederek, Türk milletinin aşağılanmış pozisyonunu gidermek ve ulusal bir özgüven kazandırmak yönünde önemli bir işleve sahiptir.

---

[40] Erken cumhuriyet dönemi tarih ders kitapları üzerinden yapılan benzer saptamalar için bkz. Copeaux 1998b:167, 169. Üstel (2004:292) ise bu durumu "değişmeyen öze ilişkin bilgilerin mutlaklaştırılarak sunulması" olarak ifade etmektedir.

Gerek milletin gerekse millet üzerinden tanımlanan devletin bu yönde kutsallaştırılması ise hem milli menfaatlerin bireysel menfaatler karşısındaki önceliğine, hem de devlet iktidarına/gücüne yurttaşların tartışmaksızın ya da sorgulamaksızın itaat etmesi gerekliliğine bir temel oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, erken cumhuriyet dönemindeki ulus-inşa süreci, pozitivist bilim anlayışının da desteği ile, benzerliklerden hareketle kolektif bir yaşam fikri oluşturmaya çalışmıştır. Bu kolektif yaşam fikri ise, incelenen ders kitaplarında yoğun biçimde tekrar edildiği üzere, 'yurttaşların uğruna canlarını bile seve seve verecekleri' *milli menfaat* kavramı çerçevesinde, toplumsal ve siyasal yapının yurttaşa önceliğini ya da Durkheimci bir mantıkla söylemek gerekirse, kollektif bilincin bireysel bilinçten üstünlüğünü, getirmiştir. Bu anlamda milli menfaatin, yurttaşlığın özünü oluşturan yurtseverliğin de önemli bir belirleyeni olduğu söylenebilir. *Milli menfaatin* yoğun bir biçimde kullanılmasının ise devleti, toplum için bir araç olmaktan çıkartarak, toplumun üzerinde bir yere konumlandırmaya hizmet ettiği söylenebilir. Bu nedenledir ki devletin, 'yurttaşların özgürlük alanını genişletmek için sınırlandırılması gerekliliği' erken cumhuriyet dönemi ideolojik söyleminde tersine çevrilmiştir. Milli menfaatler doğrultusunda bireysel özgürlüklerin sınırlandırılabilecekleri sıklıkla vurgulanmış ve haklardan çok yurttaşın vazifeleri; özgürlükten çok otorite-itaat-birlik ve bireysel varlıklardan çok devlet-millet-cumhuriyet gibi kolektif bütünler ders kitaplarında çok yoğun bir biçimde işlenmiştir. Bu anlamda devlet, tam da Çayır'ın (2003b:32) belirttiği üzere, "yurttaştan bağımsız, kendi içinde bir varlık" olarak sunulmuş olmaktadır.

Tekrar milliyetçiliğe dönülecek olunursa, milliyetçiliğin önemli bir ögesi olan 'millet' kavramı üzerinden gidildiğinde, iki farklı eksende geliştirilen milliyetçi söylemin erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında bir aradalığını görmek olanaklıdır. Bunlar, Atatürk döneminde siyasal ya da hukuksal anlamda yurttaşlığı baz alan bir milliyetçilik ve İnönü döneminde ise ırk/etnik-kültürel benzerlikler üzerine inşa edilen bir milliyetçilik olarak ifade edilebilir. Anlaşılacağı üzere, iki farklı milliyetçiliğin bir aradalığı, aslında, Alman ve Fransız milliyetçilik anlayışlarının bir potada birleştirilmesi olarak da yorumlanabilir. Erken cumhuriyet döneminde başlayan ırkçı-etnik temelli kültürel milliyetçilik anlayışları ile hukuksal-siyasal yurttaşlık temelli milliyetçilik anla-

yışları arasında salınan farklı milliyetçi söylemlerin ise, süreç içerisinde farklı ideolojik söylemlerin Kemalizme eklemlenebilmesi için bir olanak sağladığı da[41] iddia edilebilir.

Özellikle yukarıda bahsedilen iki farklı milliyetçilik tanımından ikincisinin, *milletin* kültürel ve etnik özellikler bağlamında tanımlanmasını gerektirdiği belirtilmelidir. Bu tanımlama ise beraberinde, hem etnik türdeşlik düşüncesini hakim kılmayı, hem de yurttaşlığın etnik köken ve soydaşlığa bağlanma hedefi taşıdığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu bağlamda Türk milleti, özellikle erken cumhuriyet döneminin ikinci yarısında, etnik-kültürel temelde ve ortak soydan gelen türdeş bir bütün olarak kurgulanmaya çalışılmıştır. Bu kurgu ise söz konusu milliyetçi söylemin dışlayıcılığını, yeni katılımlara açık olmayışını, farklılığa şüpheyle bakışını ve çoğulculuğu reddeden bir nitelik taşıdığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Ancak söz konusu milliyetçiliğin her iki türünün de sonuç itibariyle, sınırlar ötesindeki Türklere kadar uzanmayan, yeni Türk devletinin sınırlarıyla (Misak-ı Milli) çevrelenmiş bir vatan anlayışını esas aldığı, analiz bulgularından hareketle söylenebilir.

Ayrıca milliyetçi söylemin, ulusal egemenlik merkezli ve savaş sonrası ortaya çıkan bir ideoloji temelinde kurgulanmasını da gözden kaçırmamak gerekir. Bu anlamda ders kitaplarıyla aktarılan milliyetçiliğin söylemsel olarak, Timur'un (1997) da belirttiği gibi, Türk toplumunun uzun yıllar maruz kaldığı yenilgiler dolayısıyla içerisine düştüğü 'mazlum millet' konumuna bir cevap oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla milliyetçi söylemin, milletin mazlumluğu üzerinden, devrimci kadronun kendisini özdeşleştirdikleri bir görüş çerçevesinde inşa edildiğini söylemek olanaklıdır. Bu mazlum konum sayesinde ayrıca, ders kitaplarında ağırlıklı olarak sömürgeci Batı'nın olumsuzlandığı, buna bağlı olarak da Kemalist devrimlerin temel hedefi olan '*medeniyetin'* sömürgeci Batı'dan ayrılarak evrenselleştirildiği ve Türk'ün özgüvenini inşa edici bir söyleme büründüğü belirtilmelidir.

Böylesi bir mantık üzerine kurulu olan milliyetçi söylemin, yeni ulusal kimliğin söz konusu mazlumluğa bir 'karşı duruş' olarak geliştirildiğinin halka anlatılmasını da gerektirmektedir. Bu noktada ise aydı-

---

[41] Benzer bir değerlendirme için bkz. Bora 2003:72.

nın rolü kendisini hissettirmektedir. Öte yandan bu söylemin, *biz* ile tehditkar *düşman*/*ötekiler* arasında kesin ayrım yapan bir tür dışlayıcılığı beslemesinin olası olduğunu da belirtmek gerekir. Sonuç olarak, kitaplarda sıklıkla karşılaşılan 'ölümün yüceltilmesi' ya da 'kutsallaştırılması' üslubunun, milliyetçiliğin bu *mazlum* söyleminden hareketle, kendinin (biz'in) haklı-haksız olduğuna bakmaksızın milli dava için ölmeyi ve öldürmeyi erdem olarak sunmasıyla alakalı olduğu söylenebilir. Ders kitaplarındaki böylesi bir milliyetçilik anlayışı ise, doğal olarak, diğer milletleri (en başta Batı'yı) *güvenilmez*, *korkulan* ve *nefret edilen ötekiler* olarak göstermektedir.

Bu noktada, ders kitaplarında sıklıkla karşılaşılan *iç ve dış düşman* kurgusunun, ulus-devlet oluşum sürecinin evrensel bir parçası olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Çünkü *biz* kimliğini güçlendirmek için ulus-devletler dışta olduğu kadar içerde de ötekiler yaratmaktadırlar. İçerdeki düşman ise, incelenen ders kitaplarında görüldüğü üzere, temelde mürteciler, irticai kesimler gibi *aydınlatılması* gerekenlerden oluşmaktadır. Düşman tehdidi üzerinden kurgulanan söylemdeki ortak nokta ise, Türklerin tarih boyunca pek çok düşmanları olduğu ve Bora'nın (2003:79) da belirttiği gibi, düşmanların varoluşsal amacının Türklere düşmanlık *mış gibi* tarif edilmesidir. Dolayısıyla düşmanın çokluğu ve düşmanın her zaman için varolduğu, hatta sanki sadece Türklerin düşmanı varmış ya da düşmanın temel amacı Türklere düşmanlık etmek*mişçesine* bir söylemin ise kaçınılmaz biçimde *teyakkuz algılamasına* yol açtığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, yurttaşlar her an her yerden gelebilecek düşman saldırılarına karşı müteyakkız olma ve uyanık kalma konusunda uyarılmaktadırlar. Bu uyanık kalma ya da müteyakkız olma ise adeta yurttaşlığın ve doğal olarak da yurtseverliğin olmazsa olmaz kriterleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan, özellikle Kurtuluş Savaşı sonrasının anlatıldığı metinlerde, düşmanın muğlak bir biçimde bırakılması, kim ya da kimler olduklarının tanımlanmayışı ise bu ifadeler için rasyonel bir açıklama getirmeyi gereksiz kılan bir kalıplar seti yaratmaktadır. Böylece bu söylemin, okul hayatı boyunca kitaplar üzerinden ezber ve tekrarlarla aktarılmasının, düşman ve tehdit algılamasını yurttaşın kamusal diline

yerleştirme ve pekiştirmeye yaradığı sonucuna ulaşılabilir.[42] Gerek ulusal kimliğin gerekse milliyetçiliğin 'tehdit-düşmanlık-öteki' üzerinden anlatılması, doğal olarak bütün iyi şeylerin *biz'e* yani Türk milletine ait olması söylemini de beraberinde getirmektedir. Özellikle öteki olan eğer içerde ise, o zaman bu *iç düşmanların* Türklüğü bile reddedilmektedir. Çünkü daha baştan, iyi olan *biz'den* kötü şeyler ya da kötü kimseler çıkması ihtimali bertaraf edilmiştir.[43]

Milliyetçi söyleme ilişkin yapılan bu saptamaların ardından belirtilmesi gereken bir diğer konu ise, öncelikle, gerçekleştirilen devrimler başta olmak üzere, dönemin ideolojik söyleminin meşrulaştırılmasında en önemli aracın, devrimin lideri olarak Atatürk olduğudur. Özellikle tarih kitaplarında, cumhuriyet sonrası dönemin anlatıldığı bölümlerde yoğun olarak Atatürk'ün söylev ve demeçlerine yer verildiği ve bunun da söz konusu devrimlere ve ideolojik söyleme bir dokunulmazlık kazandırma, söylemin tartışmaya yer bırakmayacak derecede mutlak doğruluğunu öğrenciye yansıtma amacı doğrultusunda işlediği belirtilmelidir. Bu anlamda toplumsal düzen ve devletin kutsallığı fikri ile Weberyen karizmatik önder tasavvurunun ele ele gittiği söylenebilir. Dolayısıyla, yeni ulus-devlet ve Mustafa Kemal, toplumsal-siyasal uzlaşımın ve yeni bir karizmatik kutsallığın merkezi öğeleri olarak tanımlanmasında başvurulan temel referans kaynakları olmuşlardır.

Ayrıca 'millet, devlet, Atatürk, cumhuriyet, milli menfaat' gibi kavramların birbiriyle özdeşleştirilerek sunulmasının, bütün bu kavramların yüceltilerek dokunulmazlık kazanmalarına, dolayısıyla tek yönlü bir neden-sonuç ilişkisi bağlamında farklı görüş ve düşüncelerin dışlanmasına yol açtığı söylenebilir. Atatürk'ün, (Maarif Vekaleti 1933:232-233) adeta ölüyü dirilten, gözleri görmeyen ya da beli bükülenleri iyileştiren bir peygamber gibi sunulması ya da (Sevinç 1931-32a:37) "…*Trablusgarp kumlarında, Anafarta tepelerinde muazzam bir kartal gibi düşmanları parçalarken seyrediyoruz. Kudüs vadilerinde bir* ***peygamber*** *gibi dolaştığını görüyoruz*…" ifadesinde doğrudan peygambere benzedilişi, ideolojik söylemin, yüceltilen Atatürk üzerin-

---

[42] Bkz. Bora 2003:85; Kahyaoğlu 2003:191; Boztemur 2003:220; Esen 2003:6.

[43] Benzer yorumlar için bkz. Gök 2003:166-167.

den meşrulaştırılması amacı taşıdığını gösteren en somut örneklerdendir. Hatta Muhammed'in devrimci bir kişilikle tanımlandığı, ancak peygamberden sonra gelen halifelerin bu devrimci ruhu anlayamadıkları, oysa her türlü zorluğa ve engele rağmen 'içtimai alanlarda tekamül doğrultusunda devrim yapmak gerekliliğini' anlayanın cumhuriyet idaresi olduğunun (TTTC 1931b:118) ifade edilmesiyle de, rejimin laiklik ilkesi temelinde dinsizlik yapmadığı, bilakis Atatürk'ün önderliğinde, Muhammet'teki devrimci ruhun anlaşılarak ve özümsenerek topluma tatbik edildiğinin mesajı verilmeye çalışılmıştır.[44]

Öte yandan, erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarında ele alındığı ve kurgulandığı biçimiyle *yurttaşlığın*, cumhuriyetçi bir yurttaş bağlamında inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim yurttaşlığın, haklardan çok vazifeler temelinde tanımlanması ve ancak bu vazifelerin yerine getirilmesi bağlamında bireyin yurttaşlaşabileceği, vazife ve sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin ise dışlanacakları söylemi, ders kitabı metinlerinden açıkça görülmektedir. Yurttaştan, devlete ve her türlü emre karşı mutlak surette itaat etmesinin istenilmesi ise, itaatin kaynağına devleti koymayı ve onun gücünü sorgulamayı devre dışı bıraktırmayı gerektirmektedir. Nitekim bu vazifelerin temelinde 'devlet-millet-vatan-cumhuriyet' gibi kolektif varlıklar bağlamında milli menfaat söylemi bulunmakta, bu da yurttaşlar arasındaki bağın sözleşmeci olmaktan ziyade "bir hayat tarzını paylaşma ve belirlemeye" (Üstel 1999:70) dayandığını göstermektedir.

Kolektif varlık ve menfaatlerin bireysel varlık ve menfaatlerden önce gelmesi ise erken cumhuriyet dönemindeki yurttaşın, 'siyasal bir toplumun üyesi olma' bağlamında cumhuriyetçi yurttaş tipine yakın kurgulandığını göstermektedir. Nitekim cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı, haklar perspektifini siyasal-kamusal işleyişe aktif katılım ile ilişkilendirmektedir. Öte yandan yurttaşlığa dayalı kimliğin sorumluluk temelli bağlayıcılığı, 'ortak iyi' ve 'biz' kurgusu ile örülü siyasal toplum kurgusu çerçevesinde tayin edilmektedir. Dolayısıyla, erken cum-

[44] Akdağ (2003:261) ise erken cumhuriyet dönemindeki bu söylemin, günümüz ders kitaplarında daha farklı bir yöne kanalize olduğunu, Atatürk ile peygamber benzerlikleri ya da özdeşleştirmeleri üzerinden "İslam dinini benimsetmeye yönelik" bir söylemin kurgulandığını söylemektedir.

huriyet dönemindeki cumhuriyetçi yurttaş inşasının, birlik-tesanüt-işbirliği, ayrıca eşitlik, türdeşlik ve sınıfsızlık bağlamında bir kolektif kimlik oluşturma hedefi doğrultusunda ders kitaplarına yansıdığı söylenebilir.

Özellikle ulusun kimliğinin özcü ve değişmez bir nitelikte tanımlanması, sınırlarının kesin bir biçimde çizilmesi ve kuşatıcı kimlik ile değerlerin bireysel olarak yurttaşları bağlaması da, yurttaşın cumhuriyetçi bir yurttaş olarak inşa edildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu çerçevede katılım ve diğer vazifeler, adeta yurttaşın sahip olması gereken *erdemler* olarak sunulmuştur. Buna bağlı olarak *haklar*, hem yurttaşın vazifelerini yerine getirilebilmesi, hem de yurttaşın statüsünü belirlemesi çerçevesinde işlev görürken; *vazifeler* ise yurttaşın statüsünü sağlayıcı ya da devam ettirici bir misyona sahiptir.

Ayrıca hak ve özgürlüklerin anlatıldığı metinlerde hakim olan söylem, hakların kazanılması değil, cumhuriyetin bu hakları *veren en iyi idare* olduğunun vurgulanması yönündedir. Böylece haklar, ders kitabı metinlerinde, adeta cumhuriyet ile birlikte varolmuşlarcasına, üstelik evrensel nitelikte değil sadece cumhuriyet idaresindeki Türkiye'ye aitmişçesine bir yanlış algılamaya yol açacak tarzda anlatılmıştır. Bireysel hak ve özgürlüklerin, insanın doğuştan sahip olduğu-devredilemez-ortadan kaldırılamaz niteliğinin ders kitaplarında bu bağlamda tersine çevrildiğini, devlet tarafından bağışlanan ya da bahşedilen bir nitelikte ele alındığını ve birey-yurttaş ilişkisinde devlet otoritesinin ve gücünün ön plana çıkartıldığını göstermesi bakımından da anlamlıdır.

Öte yandan devlet, yurttaşlardan yurtseverliğin ve dolayısıyla yurttaş olabilmenin bir gereği olarak kolektif varlıklar için (vatan, millet, cumhuriyet vb.) ölümü bile göze alabilecek bir fedakarlık beklemektedir. Uğrunda ölümün göze alınabildiği toprak ise basitçe soyut bir mekan olarak düşünülmemelidir. Şöyle ki, bir taraftan o topraklar *uğruna dökülen kanlar* söylemi, diğer taraftan eski Türklerden beridir bu milletin *pek çok düşmanı olduğu* söylemi, mekanın yere dönüştürülmesi olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede tarih dersi, öğrenciye, yurtseverlik misyonunu bir kez daha hatırlatmış olmaktadır.

Böylesi bir ideolojik söylemin ise sorgulayıcı, düşünen, bilgiyi arayan ve ona ulaşmak isteyen bireysel tutum ve davranışları dışladığı

söylenebilir. Bunun yerine, kendini diğerlerinden üstün gören, her türlü farklılığı bir tehdit unsuru bağlamında değerlendiren, devlet ve milletin bekasını inanç ve itaatte bulan, otoriter ve mutlak devlet anlayışına riayet eden yurttaş profilinin tercih edildiği, analiz bulgularına bağlı olarak söylenebilir.[45] Bu anlamda erken cumhuriyet dönemindeki hakim yurttaşlık anlayışının, çoğulculuk karşıtı olduğu söylenebilir. Özellikle Kemalist milliyetçilik dışında bütün diğer ideolojilerin (Komünizmden Faşizme, Sosyalizmden Osmanlıcılığa kadar) ötekileştirilerek olumsuzlanması da seçkinci kadronun, kültürel-dilsel-etnik anlamdaki çeşitlilikler üzerinden tek bir kimlik yaratmaya çalıştıklarını ve bunu da sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel sorunlara önemli bir çözüm yolu olarak gördüklerini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bu bağlamda devlet için en önemli şey, güçlü olmak ve birlik-beraberliği muhafaza etmektir. Güç ve birlik özellikle, içerdeki ve dışarıdaki düşman tehdidi bağlamında somutlaştırılmakta ve devletin bekası için milli menfaat kurgusu ortaya konulmaktadır. Milli menfaatler doğrultusunda işleyen devlette ise öncelikli olan şey, yurttaş ya da birey değil, milli menfaatler bağlamında devlet ve milletin çıkarlarıdır. Bu söylemin, yurttaşı ya da bireyi, kollektif varlıklar karşısında silikleştirdiği/kimliksizleştirdiği de açıktır. Bu doğrultuda devlet, yurttaşlara *bahşettiği* hak ve özgürlükleri yeri geldiğinde durdurma ya da ortadan kaldırma hakkına sahip bir mekanizma olarak ele alınmakta; hatta söz konusu hak ve özgürlükleri sınırlama İnan'ın (1931:65) kitabında belirtildiği üzere *devletin esası ve vazifesi* olarak değerlendirilmektedir.

Erken cumhuriyet dönemindeki eşitlik söyleminin ise, halkçılık ilkesi çerçevesinde, tüm yurttaşları bütün varlıklarıyla aynılaştırma hedefi taşıdığı, yine analizlerden anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, eşitlik söyleminin, farklılıklar ya da çoğulculuk temelinde değil, çoğunlukçu bir aynılaştırma ya da tek tip yurttaş yetiştirme hedefi doğrultusunda işlediğini söylemek olanaklıdır. Bu düşüncenin altında ise pozi-

[45] Bkz. Boztemur 2003:210. Devleti kutsallaştıran ve yücelten düşünceyi hikmet-î hükümet kavramıyla açıklayan Erdoğan (2001:31) ise bu felsefenin en tehlikeli boyutunun, "devlete aşkın bir hüviyet kazandırması" olarak değerlendirmekte, "devletin varlık ve bekası kaygısını adeta mistik bir saplantı haline dönüştürdüğünü ve onu siyasi topluluğun birinci amacı yaptığını" ifade etmektedir.

tivist aydınlanmacı bakış açısının etkisinin olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Otoriter bir devlet algılaması, bireysel varlık ve menfaatlerin milli varlık ve menfaatler içerisinde eritilmesi; itaatkar, uyumlu, her şeyiyle aynılaştırılmış tek tip yurttaş yaratma ve bunları da mutlak doğrular olarak sunma söyleminin altında ise, yine aydınlanmacı ya da rasyonel akılcı bir modernleşme/medenileştirme zihniyeti olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Özellikle erken cumhuriyet dönemindeki laiklik anlayışının, Kemalist devrimlerin pozitivist-aydın-lanmacı medenileşme projesinin en önemli parçası olduğunu belirtmek gerekir. Laikliğin aynı zamanda cumhuriyetçi yurttaş profilinin de kurucu unsurlarından biri olarak kurgulandığı söylenebilir.[46] Medenileştirilmiş yurttaş profili, aslında yurtseverlikle donatılmış olan yurttaşın bir diğer yüzü olarak da değerlendirilebilir.[47]

Bu bağlamda, gelişmiş ve modernleşmiş Batı'nın ulaştığı muasır medeniyetler seviyesini yakalayabilmek üzere yapılması gerekenler ders kitaplarında açıkça ortaya konulmuştur. Böylece, Kemalist devrimlerin öngördüğü 'düz ve kesintisiz bir ilerleme çizgisi' doğrultusunda işleyen 'yurttaşın şekillendirilmesi' mantığı da modernleşmeci Kemalist projenin, mutlak doğrular olarak sunulmasını beraberinde getirmektedir. Öyle ki, bu projenin mutlak doğrular listesi içerisinde yurttaşların önce dış görünüş itibariyle medenileştirilmesi bulunmaktadır. Bunun için kılık kıyafet başta olmak üzere, takvim ve saat ölçülerinden, soy isim uygulaması ve ağırlık ölçülerinin kullanılmasına kadar, bireylerin gündelik yaşamda eski düzeni hatırlatan her şeyle bağlarının kopartılması gerekli görülmüştür. Hatta görünüş itibariyle Batılılara benzemeden, Batılıların Türklerin zihniyet değişimini başardığına ikna edilemeyeceği[48] de kitaplarda açıkça vurgulanmıştır.

---

[46] Laikliğin Fransa'da okul üzerinden cumhuriyetçi yurttaşı nasıl kurguladığına ilişkin olarak bkz. F. Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, 1999:108-115.

[47] Üstel de (2004:322) erken cumhuriyet döneminde ulus-devlet inşa sürecinde yaratılmaya çalışılan makbul yurttaşın, medenilik ve yurtseverlik ekseni üzerinde gerçekleştirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir.

[48] Dış görünüşe ağırlıklı olarak yer verilmesi Göle'nin (1994:124) "bir İslam ülkesindeki modernleşmenin kültürel yapı, yaşam biçimi ve kimliğin batılılaştırılmasını öngören bir siyasal iradenin topluma tepeden zorlanmasını içerir" ifadesiyle örtüşmektedir.

Dış görünüş itibariyle, bireylerin eski yaşam ve düzenle olan ilişkileri ya da mazileri temizlenerek medenileştirilmelerinin ardından ise, bu kez zihniyet itibariyle dönüşüm kaçınılmaz kılınmıştır.[49] Zihniyet değişikliğinde ise, kadınların sosyal ve siyasal yaşama katılmalarından, seküler bir din olarak milliyetçiliğin yerleştirilmesine; bu doğrultuda her türlü mürteci ya da irticai düşünce ve kesimlerin, çizilen medenileşme projesinin dışına itilmesinin gerekliliğine kadar pek çok konu, ders kitaplarının ana temaları haline getirilmiştir. Cahil bıraktırılmış bireylerin bütün bu maddi ve manevi alanlarda gerçekleştirilen dönüşüme uyum sağlayabilmeleri içinse, onların aydınlatılmaları gerektiği sıklıkla belirtilmektedir. Bu çerçevede ders kitaplarının, Kemalist devrimlerin, halkın yaşam biçimine, davranışlarına ve gündelik tutumlarına nüfuz ettirilmesinde önemli bir ideolojik araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Çünkü temel amaç, muasır medeniyetler seviyesini yakalamaktır. Bunun için yapılması gerekenler ise, toplumu dinin etkisinden kurtarıp, ortaya çıkacak boşluğun Mardin'in (1986) belirttiği gibi bir sivil din[50] olarak milliyetçilikle doldurmaktır.

İşte cumhuriyetçi ya da aydınlanmacı modernleşme projesinin önemli bir ayrım noktası da burada ortaya çıkmaktadır. Ders kitaplarından saptandığı üzere, bu aydınlanmacı mantık başta öğretmenler olmak üzere, eğitimli tüm yurttaşları, devrimci kadroyu ve yazarları, halkı aydınlatma ya da bilinçlendirme konusunda vazife ve sorumluluk sahibi kılmaktadır. Aydınlatılması gereken kesimlerin başında ise köy

---

[49] Özellikle devrimci zihniyetin dış görünüşe ağırlıklı olarak yer vermesini Erdoğan (1997:121), "seçkinci-devletçi elitlerin, çağdaşlık kelimesini gerçek anlamıyla ele alamadığının" bir göstergesi olarak yorumlamaktadır. Çünkü medeniyetin "insanların dış görünüşü, teknik araç ve gerecin kullanımı ve bazı ritüelllerle sınırlı tutulduğu" fakat o medeniyetin temelinde yatan "felsefeyle, insan ve toplum anlayışıyla aşinalıklarının olmadığını" iddia etmektedir. Bütün bu yanlış anlamaların temelinde ise 19. yüzyıl pozitivist dünya görüşünü, muasır medeniyetin özü sanmalarından kaynaklandığı belirtmektedir.

[50] Sivil din'i Coleman, bir kişinin yurttaş olarak rolünü, kendi toplumunu tarih, zaman ve evren içindeki yerini mutlak olarak ve anlamın koşullarıyla bağlantılandıran inançlar, törenler ve simgeler/semboller manzumesi" olarak tanımlamaktadır. Bkz Bryant "*Civic Nation, Civil Society, Civil Religion*", 1995:49.

ve köylüler yer almaktadır. Bu haliyle de köylüler söz konusu projenin özneleri değil, nesneleri haline dönüştürülmüş olmaktadır. Projenin asıl özneleri ise halkı *tenvir* ve *irşat* etmesi gereken aydınlardır ki, aydınları sadece bireysel olarak değil kurumsal olarak da düşünmek gerekmektedir. Şöyle ki, başta *halka siyasi terbiye veren mektep* olarak CHP, halkevleri, izci teşkilatları, konferanslar, köy odaları, gazete-dergi-mecmualar, Türkocağı vb. örgütlenmeler halkı aydınlatmakla görevli, devletin ideolojik aygıtları olarak işleyen kurumlardandır. Çünkü nüfusun büyük çoğunluğunun kentsel değil kırsal kesimdeki yurttaşlardan oluştuğu bir demografik yapı içerisinde medenileşme projesinin başarısı, bu kitleyi aydınlatmak ve bilinçlendirmekten geçmektedir. İşte mürteci ve irticai kesimlerin de iç düşman adı altında önemi bu noktada belirginleşmektedir. Devlet ve milleti yıkmak isteyen dış düşmanın *aldatmalarına* kapılan ve rejimi eski düzene geri çevirmeye çalışan iç düşmanlar olarak mürteci ve irticai kesimler ile muhalefet[51], eski düzen tarafından bilinçli bir biçimde cahil bıraktırılmış olan bu köylü ve sıradan kitleler üzerinden amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadırlar.

Bu mantık dahilinde köylü ve diğer sıradan halk kesimlerini devrimlerin görünüşte öznesi fakat, yan anlam itibariyle de nesnesi haline getirmiş olan bu proje, aslında aydınlatan ve aydınlanan bağlamında hiyerarşik bir yapılanma ortaya koymaktadır. Ayrıca olan/yaşanan değil *olması/yaşanması gereken* üzerinden ve pastoral-lirik bir üslupla dile getirilen köyün/köylünün farklılıkları da sıklıkla anlatılmaktadır. İşte bu noktada köy/köylünün başlangıçta, adeta, *biz'in* dışarısına çıkartıldığı; sonrasında ise bu farklılıkların ortadan kaldırılarak türdeş, homojen ve her şeyiyle aynı olan eşit yurttaşlara dönüştürülmesi üzerinden tekrar *biz'in özüne* döndürülmeye çalışıldığı söylenebilir. O halde Kemalist modernleşme/medenileşme projesinin, toplumsal-siyasal düzeni kendi mutlak doğruları bağlamında yeni baştan kurmak istediği ve ders kitaplarındaki medeni kurallar ile o medeni yaşama kavuşmak için yurttaşlardan istenilen vazifelerin de Kemalist modern-

[51] Ders kitaplarında bu kesimler, genelde eski düzenin kalıntıları olarak anılmaktadır.

leşmeci seçkinlerin sosyo-politik projelerine uygun düştüğü söylenebilir.

Bu anlamda, *yurttaşlık*, basitçe çağdaş ve demokratik bir idarede, tebaadan/kulluktan bireye dönüşümün aracı değildir. Yurttaşlık, aynı zamanda 'sınıfsız ve türdeş bir toplumun temeli olarak' algılanmaktadır ki, erken cumhuriyet dönemindeki 'yurttaşı' bu çerçevede düşünmek hatalı olmayacaktır. Bu yönde ortaya çıkan teksesli toplum kurgusunun ya da çeşitlilik ve farklılıkların zenginlik olarak değil, 'ulusal birliği ve milli menfaatleri ortadan kaldıracak tehditler' olarak algılanıp dışlanmasının, yeni bir devlet ve ulusun inşa edildiği dönemde anlaşılabilirliği söz konusudur. Ancak düşünce, zihniyet ve duyguları itibariyle 'aynı olması' istenilen yurttaşlar üzerinden, toplumun türdeşliğinin ya da homojenliğinin ideolojik bir söyleme dönüştürülmesi ve buna süreklilik kazandırılmasının, bir takım sorunları beraberinde getirmesi de olasıdır. Ayrıca birlik ve dayanışmanın ele alınma mantığı ve bu temaların yoğunluk puanlarının yüksekliği göz önünde bulundurulursa, erken cumhuriyet döneminde Ziya Gökalp'te olduğu gibi dayanışmacı/solidarist bir mantığın da, ulus-devlet ve yurttaş inşasının temel niteliklerinden birisi olduğu görülebilir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, erken cumhuriyet dönemi ders kitaplarının ideolojik söyleminin iki temel hedef doğrultusunda kurgulandığı söylenebilir: *Birincisi*, yeni bir ulus ve kimlik inşası; ikincisi ise bu ulus içinden yeni bir yurttaşın yaratılması. Üstelik bu iki temel inşa sürecinin birbirine eşzamanlı olarak kurgulanmaya çalışıldığının da gözden kaçırılmaması gerekir. Her iki temel hedefin başarılabilmesi için en genel ya da kapsayıcı söylemin, laik bir milliyetçi ideoloji çerçevesinde kurgulandığı ve bunun da tüm erken cumhuriyet dönemini kapsayan idelojik söylemin kendisi olduğu yorumu yapılabilir. Özcü temelden hareket eden, ulusal üstünlük ve farklılık teması bağlamında kurgulanan, temel hedefi özgüven telkin etme ve inşa edilen ulusa yeni kimlik kazandırma olan ve bu doğrultuda milli menfaatlerin üstünlüğünü gerektiren *milliyetçi söylem* beraberinde;

- Otoritenin/devletin yüceltilmesi ve kutsallaştırılmasına dayalı bir itaat kültürünü,
- İtaat kültürü ile beraber 'birlik-beraberlik' söylemi ve 'ölüm' teması bağlamında kurgulanan yurtseverlik anlayışını,

- Biz'in inşasında ayrımcı ve dışlayıcı bir dil ile sürekli olarak iç ve dış düşman tehdidi ve toplumun teyakkuz halinde bulunmasını, gerektirmiştir.

Yurttaş inşasında ise yukarıdaki temel söylemsel kurguya bağlı olarak,

- İtaat-birlik-ölüm temelinde kurgulanan yurtseverlik yeni yurttaşın bir yüzü iken; ikinci bir yüzü ise yurttaşın medenileşmesidir. Pozitivist ya da aydınlanmacı medenileşme/modernleşme projesi çerçevesinde, medenileştirilmesi ve aydınlatılması gereken yurttaş bu bağlamda, söz konusu projenin öznesi olmaktan çok nesnesi kılınmıştır.
- Yurttaş, hak ve özgürlüklerinden ziyade, kolektif varlıklara karşı yerine getirmesi gereken vazifeleri ve sorumlulukları doğrultusunda tanımlanmıştır.
- Ayrıca yurttaş, milliyetçi söylem temelinde güçlü bir milli benlik ve his temelinde, itaatkar, çalışkan ve bunun için de başta spor yapmak suretiyle sağlıklı ve sağlam bir vücuda sahip olması gereken, haklarından çok vazifeleri ön plana tutulan bir kurgusallıkta ele alınmıştır[52].

Görüldüğü üzere, inşa edilen yeni ulusal kimliğe bağlı olarak yurttaşın milliyetçi bir söyleme sahip kılınması; bu bağlamda da milliyetçiliğin zorunlu ve buyurgan bir ideolojik söylem olarak sunulması söz konusudur. Yurtsever ve medenileştirilmiş yurttaşlardan oluşan toplum ise, bilinçli bir irade tarafından belli bir amaca yönelik olarak tasarlanıp örgütlenen, düzen ya da kurgu niteliğindedir. Toplumun rasyonel akıl doğrultusunda kurgulanması ise onun her zaman için, aydınlanmacı ya da pozitivist bakış açısı doğrultusunda, yeniden ve yeniden düzenlenebilmesini gerektirmektedir. Bu yönüyle ders kitaplarındaki söylemsel kurgu, ilk bölümdeki Geuss'un (2002:26-35) 'bir bilinç

---

[52] Burada yapılan değerlendirmeleri Maksudyan (2005:44) şu şekilde özetler: 1930'ların Kemalist rejimi, "her türlü farklılık, ayrılık ve iktidar partisine muhalefetin inkarı; devlet ideolojisinin yegane gerçek olarak sunulduğu mutlakiyetçi tutum ve yönetici elitin, özellikle de önderin kararlarının tartışılmazlığı."

biçiminin ideolojik olup olmadığına dair analiz sıkalası' doğrultusunda değerlendirilecek olursa,

- Ulus inşası sürecinde, özcü ifadelerle gerçekleştirilmeye çalışılan 'özneleştirme' ya da 'yurttaşlaştırma' hedefinin ortaya çıkardığı milliyetçi söylemin, toplumsal-siyasal fenomenleri doğal ve mutlak doğrular olarak sunduğu ve buna bağlı olarak da bir yanlış bilinç içerdiği,
- Üstelik bu bilinç biçiminin, 'devlet, millet, vatan ve milli menfaatler' gibi kurum ve pratikleri desteklemek; bu doğrultuda yurtsever, vazifedar ve itaatkar yurttaş özneler yaratmak; buna bağlı olarak da otoriter ve kutsal devlet anlayışını sürekli kılarak meşrulaştırmak, doğrultusunda işlediği,
- Ayrıca bu söylem biçiminin, toplumsal yapıdaki kültürel-siyasal-etnik-toplumsal vb. farklılıkları ya da çelişkileri maskelemeye çalıştığı, dikkati o farklılıklardan uzaklaştırarak türdeş ve homojen bir toplum tasavvurunu sürekli kılmaya yöneldiği,
- Son olarak, yurttaşların yurttaş olma hakkını sürekli kılabilmek ya da onların biz'in özünde yer alabilmelerine olanak yaratmak amacıyla, bireylerin kendilerine aktarılan bilinç biçimini benimsemeleri ve ona göre hareket etmeleri gerektiği söylenebilir. Bütün bu değerlendirmeler ışığında ise, aktarılan bu bilinç biçiminin ideolojik bir söylem olduğu belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Bülent. "Türkiye'de Din Öğretimi Kitaplarında İnsan Hakları Problemleri", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:240-263.

AKURAL, Sabri M. "Toplumsal Değişim Üzerine Kemalist Görüşler", J.M.LANDAU (Yay. Haz.), *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Çev.M.Alakuş), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999:167-199.

ALKAN, Türker. *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.

ALKAN, Türker. *Siyasal Toplumsallaşma: Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin, Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

ALP, Tekin. *Kemalizm*, Çev: Ç.Yetkin, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

ALPKAYA, Faruk. "Bir 20. Yüzyıl Akımı: Sol Kemalizm", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:477-500.

ALTHUSSER, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev.Y.Alp ve M. Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1989.

ALTHUSSER, Louis. *Yeniden Üretim Üzerine*, (Çev.A. Işık Ergüden), İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.

ALTINAY, Ayşe G. "Militarizm ve İnsan Hakları Ekseninde Milli Güvenlik Dersi", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:138-157.

ANDERSON, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev: İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

APTER, David. "Political Religion in the Bew Nations", Clifford Geertz (ed), *Old Societies and New States: The Quest for Modernity in Asia and Africa,* New York: The Free Pres of Glencoe, 1963:58-159.

ARSLAN, Ş.Altan. *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, Ankara:KSSGM Yayınları, 2000.

ARSLAN, Zühtü. "Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı", *Doğu-Batı*, Sayı:13, Yıl:4, Kasım-Aralık-Ocak, 2000:65-85.

AVDELA, Efi. "The Teaching of History in Greece", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 18, 2000:239-253.

AYDEMİR, Ş.S. *İnkılâp ve Kadro*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.

AYDIN, Suavi. "Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü:Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:344-369.

AYDIN, Suavi. *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Ankara: Öteki Yayınevi, Özgür Üniversite Kitaplığı:16, 1998.

AZİZ, Aysel. *Araştırma Yöntemleri – Teknikleri ve İletişim*, Ankara: İLAD Yayınları, A.Ü. S.B.F. Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1990.

BAĞLI, M.Türkan ve Y.ESEN. "Ders Kitabı Yazarları İçin İnsan Hakları Işığında Yol Gösterici Bazı Somut Öneriler", M.Türkan BAĞLI ve Y.ESEN (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*¸ İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003b:127-153.

BANARLI, Nihat S. *Devlet ve Devlet Terbiyesi*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1985.

BARRETT, Michael. *The Politics of Truth: From Marx To Foucault*, Cambridge: Polity Press, 1991.

BAUMAN, Zygmunt. *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, (Çev.K.Atakay), İstanbul:Metis Yayınları, 1996.

BENVENİSTE, Emile. *Problems in General Linguistics*, Univ. of Miami: Coral Gables, 1971.

BERELSON, Bernard. *Content Analiysis: In Communication Research*, New York: Hafner Press, 1952.

BERGER, P.L. ve T.LUCKMANN. *The Social Construction of Reality: A Treatise In The Sociology of Knowlodge*, New York: Anchor Boks, Doubleday Dell Pub., 1967.

BİLA, Hikmet. *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.

BİLGİN, Nuri. *İçerik Analizi*, İzmir: Ege Üniv. Edb. Fak. Yayınları, 1988.

BOBBIO, N. ve J. TEXIER. *Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı*, (Çev.A.İpek ve K. Somer), Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

BOBBIO, Norberto. "Gramsci and the Conception of Civil Society", C.MOUFFE (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, London: Routlage&Kegan Paul Ltd., 1979:21-47.

BORA, Tanıl ve Y.TAŞKIN. "Sağ Kemalizm", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:529-545.

BORA, Tanıl. "Ders Kitaplarında Milliyetçilik", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003: 65-89.

BOSTANCI, M. Naci. *Kadrocular ve Sosyo Ekonomik Görüşleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

BOZTEMUR, Recep. "Tarih Ders Kitapları ve İnsan Hakları", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003: 207-239.

BRIDGES, A.Beth. "Nicos Poulantzas ve Marxist Devlet Kuramı", K.SAYBAŞILI, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Birey-Toplum Yayınları, 1985:342-384.

BROCKLING, Ulrich. *Disiplin:Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, (Çev.Veysel Atayman), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

BRYANT, Cristopher G. "Civic Nation, Civil Society, Civil Religion", J.HALL (Ed.), *Civil Society:Theory, History, Comparison*. Cambridge:Polity Press, 1995:136-157.

BUMİN, Kürşat. *Okulumuz, Resmi İdeolojimiz ve Politikaya Övgü*, Ankara: Yol Yay., 1998.

CARTWRIGHT, D. "Analysis of Qualitative Material", L.FESTINGER and D.KATZ (Ed.), *Research Methods in the Behevioral Sciences*, Niles, IL: Dryden, 1953: 421-470.

CEYLAN, Deniz T. "İlköğretim Türkçe, Lise Türkçe ve Edebiyat Kitaplarında İnsan Hakları ve Öğrencinin Yeri", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:302-320.

CİZRE, Ümit. "Egemen İdeoloji ve TSK: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:156-179.

COPEAUX, Etienne. "Türkiye'de Tarih Öğretimi ve Yurttaşlık", *Dersimiz: Yurttaşlık*, T.ILGAZ (Yay.Haz.), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998b:167-187.

COPEAUX, Etienne. *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine,* (Çev. Ali Berktay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

ÇAYIR, Kenan. "Ders Kitaplarında İnsan Hakları ve Demokrasi Bilinci", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003a: 90-105.

ÇAYIR, Kenan. "İnsan Hakları ve Demokrasi Kültürünün Geliştirilmesi: Ders Kitaplarının Yazımı", M.Türkan BAĞLI ve Y.ESEN (Ed.), *Ders Ki-*

taplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin¸ İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003b:21-45.

ÇELİK, Nur Betül. "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yay., 2002:75-91.

ÇELİK, Nur Betül. "Söylem Kuramları, Hegemonya Kavramı ve Kemalizm". *Doğu-Batı*, Sayı:8, Yıl:2, Ağustos-Eylül-Ekim, 1999:27-39.

ÇOBAN, Barış. "Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi", B.ÇOBAN ve Z.ÖZARSLAN (Haz.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınları, 2003:245-284.

ÇOTUKSÖKEN, Betül vd. "Giriş", *Ders Kitaplarında İnsan Hakları:Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:1-22.

DAHL, Robert A. *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, New Haven, London: Yale University Pres, 1961.

DAWSON, Richard E. vd. *Political Socialization*, Second Edition, Boston-Toronto:Little, Brown and Company, 1977.

DEVECİ, Cem. "Faşizmin Yorumsanması Ya Da C.Scmitt'in Saf Siyaset Kuramı", Fuat KEYMAN (Der.), *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, İstanbul: Everest Yayınları, 2002:32-87.

DIJK, Teun Van. "Söylem ve İdeoloji:Çok Alanlı Bir Yaklaşım", B.ÇOBAN ve Z.ÖZARSLAN (Haz.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınları, 2003:14-112.

DIJK, Teun Van. "Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları", M. KÜÇÜK (Der.-Çev.), *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ankara:Ark Yayınevi, 1994.

DOĞAN, Nuri. *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.

DRAGONAS, Thalia ve D. Bar-On. "National Identity Among a Neighboring Quartet: The Case of Greeks, Turks, Israelis, and Palestinians", *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 18, 2000: 335-353.

EAGLETON, Terry. *İdeoloji*, (Çev. Muttalip Özcan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.

ERDOĞAN, Mustafa. "Sivil Din, Siyasi Din ve Bayramlar", *Dünden Bugüne Tercüman*, 23/05/2005.

ERDOĞAN, Mustafa. *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Ankara: Liberte Yayınları, 2000.

ERDOĞAN, Mustafa. *Dersimiz Özgürlük*, İstanbul:Pınar Yayınları, 2001.

ERDOĞAN, Mustafa. *Rejim Sorunu*, Ankara:Vadi Yayınları, 1997.

ERDOĞAN, Necmi. "Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:584-591.

ERSANLI, Büşra. *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

ESEN, Yasemin. "Okul Bilgisi ve Ders Kitapları", M.Türkan BAĞLI ve Y.ESEN (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:5-19.

FEYZİOĞLU, Turhan. "Atatürk Yolu: Akılcı, Bilimci, Gerçekçi Yol", T.FEYZİOĞLU vd. (Ed.), *Atatürk Yolu*, Ankara: AKDTYK-Atatürk Araştırma Mer. Yay., 1987:1-66.

FOUCAULT, Michel. "Of Other Spaces", *Diacritics*, 16(1), 1986: 22-27.

FRENDO, Henry. *Tarih Eğitiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşıma Doğru*, Ö.Sevgi GÖRAL (Y.Haz.), İstanbul:Türkiye Eko. ve Toplumsal Tarih Vak. Yay., 2003.

GELLNER, Ernest. *Nations and Nationalism*, New York: Cornell University Press, 1983.

GEMALMAZ, M.Semih. "Ders Kitaplarının İnsan Hakları Ölçütleri Açısından Taranmasıyla Elde Edilen Verilerin Değerlendirilmesi", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:23-64.

GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI. *Atatürkçülük (1. Kitap), Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.

GERAS, Norman. "Althusser'in Marksizm Anlayışı: Bir Değerlendirme", K.SAYBAŞILI, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara:Birey-Toplum Yay., 1985:303-347.

GEUSS, Raymond. *Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu*, (Çev. Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

GİRİTLİ, İsmet. "Kemalizm İdeolojisi", T.FEYZİOĞLU vd. (Ed.), *Atatürk Yolu*, Ankara: AKDTYK-Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1987:279-300.

GİRİTLİ, İsmet. *Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümünde Kemalist Devrim ve İdeolojisi*, İstanbul: İ.Ü. Yayınları:2686, 1980.

GOLDRICH, Daniel. "Political Organization and Politicization of The Pablador", *Comparative Political Studies*, Haziran, C.3, N.2, 1970: 176-202.

GOLDSTEIN, Robert J., "Elementary School Curriculum and Political Socialization", B.G. MASSİALAS (Der.), *Political Youth, Traditional School*, , Englewood Cliffs: Pentice-Hall, 1972: 14-33

GOLLNICK, Donna ve P.C. CHİNN. *Multicultural Education in a Pluralistic Society*, Columbus: C.E.Merrill, 1986.

GÖK, Fatma. "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersleri", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:158-171.

GÖKA, Erol. "Hermeneutik Üzerine". *Türkiye Günlüğü*, Bahar, 22, 1993:84-94

GÖKÇE, Orhan. *İçerik Çözümlemesi: Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi*, 2. Baskı, Konya: Selçuk Üniversitesi İletişim Fak. Yayınları:1, 1995.

GÖLE, Nilüfer. "Otoriter Laiklik ve İslami Katılım", *İslam ve Demokrasi*, İstanbul:TÜSES, 1994:121-134.

GRAMSCI, Antonio. *Hapishane Defterleri*, (Çev. A.Cemgil), İstanbul: Belge Yayınları, 3. Baskı, 1997.

GRAMSCI, Antonio. *Selections from Prison Notebooks*, (Çev.Q.Hoare and G.Smitth), New York: International Publishers, 1971.

GUTEK, L. Gerald. *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, (Çev. Nesrin Kale), Ankara: Ütopya Yayınları, 2001.

GÜMÜŞ, Adnan ve M.GÖMLEKSİZ. *Din, Milliyetçilik ve Otoriteryenizm*, Ankara: Eğitim-Sen Yayınları Araştırma Dizisi:3, 1999.

GÜVEN, İsmail. *Türkiye'de Devlet Eğitim ve İdeoloji*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.

GÜVENÇ, Bozkurt vd. *Japon Eğitimi*, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1990.

HABERMAS, Jurgen. *'İdeoloji' Olarak Teknik ve Bilim,* (Çev.Mustafa Tüzel), İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, 2004.

HALL, Stuart. "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü", Mehmet KÜÇÜK (Der.-Çev.), *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ankara: Ark Yayınevi, 1994:57-103.

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI. *Neden Atatürkçülük? Nasıl Atatürkçülük? Bir Sistem Arayışı*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1996.

HARRİS, George S. *The Communists and The Kadro Movement: Shaping Ideology in Ataturk's Turkey*, İstanbul: The ISIS Pres, 2002.

HAYRETTİN, Tahir. "İnkılâp ve Köy", *Kadro*, Cilt II, Sayı 20, (KADRO-1933-Cilt II, Tıpkıbasım, Yay. Haz.:Cem Alpar, Ankara:Ankara İkt. ve Tic.İ. Akademisi, 1979 içinde), Ağustos-1933b:29-36.

HAYRETTİN, Tahir. "Türk İnkılâbı Kürsüleşiyor", *Kadro*, Cilt II, Sayı 19, (KADRO-1933-Cilt II, Tıpkıbasım, Yay. Haz.:Cem Alpar, Ankara:Ankara İkt. ve Tic.İ. Akademisi, 1979 içinde), Ağustos-1933a:37-40.

HEPER, Metin. "Atatürk ve Devlet Bürokrasisi", J.M.LANDAU (Yay. Haz.), *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Çev.M.Alakuş), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999:127-134.

HEPER, Metin. *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 1973.

HEPER, Metin. *The State Tradition in Turkey*, Northgate: The Eothen Press, 1985.

HEPER, Metin. *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme:Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*, İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayınları, 1977.

HOLSTI, Ole R. *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, London: Addison-Wesley, 1969.

HORKHEIMER, Max ve T.W. ADORNO. *Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar-II*, (Çev. Oğuz Özügül), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996.

HÜSREV, İsmail. "Millet İçinde Sınıf Meselesi", *Kadro*, Cilt III, Sayı 25, (KADRO-1934-Cilt III, Tıpkıbasım, Yayına Hazırlayan:Cem Alpar, Ankara:Ankara İkt. Ve Tic. İ. Akademisi, 1980 içinde), Haziran-1934:34-38.

ILGAZ, Turhan. "Giriş", *Derzimiz Yurttaşlık*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998:7-12.

ILGIN, Leyla. "Söylem ve İdeoloji", B.ÇOBAN ve Z.ÖZARSLAN (Haz.), *Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji*, İstanbul: Su Yayınları, 2003:285-298.

İLHAN, Mehmet. "İnkılâbı Bilmek", *Kadro*, Cilt II, Sayı 18, (KADRO-1933-Cilt II, Tıpkıbasım, Yayına Hazırlayan:Cem Alpar, Ankara:Ankara İkt. Ve Tic. İ. Akademisi, 1979 içinde), Haziran-1933:65-66.

İNAL, Kemal. *Eğitim ve İktidar: Türkiye'de Ders kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Eğilimler*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2004.

İNAL, Kemal. *Eğitimde İdeolojik Boyut*, Ankara: Doruk Yayımcılık, 1996.

JENSEN, B.Eric. "Okullarda ve Genel Olarak Toplumda Tarih: Tarih Öğretiminde Tarihsellik Üzerine Düşünceler", L.WIRTH (Genel Raportör), *Tarihin Kötüye Kullanımı*, (Çev.N.Elhüseyni), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2003: 83-101.

KABAPINAR, Yücel. "Lise Tarih Kitapları ile İlgili Öğreten ve Öğrenci Değerlendirmesi", Ş.ÖZDİL ve N.TAPAN (Yay. Haz.), *Türkiye'nin*

Ders Kitapları:Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım, İstanbul:Cem Yayınevi, ÇYDD Yayınları-5, 1991:157-173.

KADIOĞLU Ayşe. "Milletini Arayan Devlet:Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", *Türkiye Günlüğü*, s.33, 1995.

KAHRAMAN, H. Bülent. "Cumhuriyet ve Devlet", *Görüş*, Şubat-1999.

KAHYAOĞLU, Dilara. "Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi Çerçevesinde Coğrafya Ders Kitapları", B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003:172-206.

KALAYCIOĞLU, Ersin. *Çağdaş Siyasal Bilim:Teori, Olgu ve Süreçler*, İstanbul:Beta, 1984.

KAPLAN, İsmail. *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, 1999.

KARAÖMERLİOĞLU, M.Asım. "Tek Parti Döneminde Halkçılık", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002a:272-283.

KARAÖMERLİOĞLU, M.Asım. "Türkiye'de Köycülük", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002b:284-297.

KASAPOĞLU, Aytül. "Sosyolojide Hermeneutik Uygulamaları". *Felsefe Dünyası*, Türk Felsefe Derneği Yayınları, Sayı:5, Ekim1992.

KAYNAR, Mete K. *Devletin Ülkesi ve Milleti*, Ankara: Özgür Üniversite Yay., 2001.

KIŞLALI, Ahmet T. *Öğrenci Ayaklanmaları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.

KİLİ, Suna. *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.

KOÇAK, Orhan. "1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul:İletişim Yay., 2002:370-418.

KOHN, Hans. *The Idea of Nationalism:A Study in Its Origins and Background*, Toronto, 1958.

KÖKER, Levent. "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:97-112.

KÖKER, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

KRIPPENDORFF, Klaus. *Content Analysis: In Introduction to Its Methodology*, Newbury Park: The Sage COMMTEXT Series, Sage Publications, Volum 5, 1980.

KULURI, Kristina. "Tarih Öğretiminde Ayrımcılığın İki Yüzü: Failler ve Kurbanlar", L.WIRTH (Genel Raportör), *Tarihin Kötüye Kullanımı*, (Çev.N.Elhüseyni), İstanbul:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2003: 102-111.

LACLAU, Ernesto ve C.MOUFFE. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, (Çev. A.Kardam ve D.Şahiner), İstanbul: Birikim Yayınları, 1992.

LECA, Jean. "Bireycilik ve Yurttaşlık", *Dersimiz: Yurttaşlık*, T.ILGAZ (Yay. Haz.), İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1998:13-79.

LEFEBVRE, Henri. *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (Çev. Işın Gürbüz), İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

MAKSUDYAN, Nazan. *Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Cephesi 1925-1939*, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

MANGO, Andrew. *Atatürk*, (Çev.F.Doruker), İstanbul: Sabah Kitapları, 2000.

MANNHEIM, Karl. *Ideology and Utopia*, London: Routledge and Kegan Paul, 1954.

MARCUSE, Herbert. *Tek Boyutlu İnsan:İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, (Çev.A.Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları, 1990.

MARDİN, Şerif. *Din ve İdeoloji (Toplu Eserler-2)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.

MARDİN, Şerif. *İdeoloji (Toplu Eserler-3)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

MARDİN, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)*, M.Türköne ve T.Önder (Der.), İstanbul:İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2000.

MARX, Karl ve F. ENGELS. *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları, 4.baskı, 1999.

MAZICI, Nurşen. "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu Mu?", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul:İletişim Yay., 2002:555-569.

McLELLAN, David. *İdeoloji*, (Çev. Ercüment Özkaya), Ankara: Doruk Yayıncılık, 1999.

MERRINGTON, John. "Gramsci'nin Marksizm Anlayışında Kuram ve Uygulama", K.SAYBAŞILI, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Birey-Toplum Yayınları, 1985:263-302.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. *Milli Eğitim Temel Kanunu*, (Değişik:16.6.1983 – 2842/2 dm.), Kanun No:1739, Kabul Tarihi:14.6.1973, Resmi Gazete, Tarih 24.6.1973, Sayı:14574.

MOUFFE, Chantal. "Hegemony and Ideology in Gramsci", C.MOUFFE (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, London: Routlage & Kegan Paul Ltd., 1979:168-204.

MOUFFE, Chantal. "Introduction: Gramsci Today", C.MOUFFE (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, London: Routlage & Kegan Paul Ltd., 1979:1-18.

NURETTİN, Vala. "Ümmilikle Mücadele İçin Köy Kampları", *Kadro*, Cilt I, Sayı 1, (KADRO-1932-Cilt I, Tıpkıbasım, Yayına Hazırlayan:Cem Alpar, Ankara: Ankara İkt. Ve Tic. İ. Akademisi, 1978 içinde), II:KANÛN-1932:43-44.

OKYAR, Osman. "Atatürk'ün Modernlik Arayışı", J.M.LANDAU (Y.Haz.), *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Çev.M.Alakuş), İstanbul:Sarmal Yay., 1999:73-84.

ÖZBARAN, Salih. "Liselerde İzlenen Tarih Kitapları", Ş.ÖZDİL ve N.TAPAN (Yay. Haz.), *Türkiye'nin Ders Kitapları:Ortaöğretim Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul:Cem Yayınevi, ÇYDD Yayınları-5, 1991:137-155.

ÖZBEK, Sinan. *İdeoloji Kuramları*, İstanbul: Bulut Yayınları, 2000.

PARLA, Taha. "Kemalizm, Türk Aydınlanması mı?", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:313-316.

PARLA, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

PARLA, Taha. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul:İletişim Yayınları, 1993.

PINGEL, Falk. *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi (Unesco)*, (Çev.N.Elhüseyni), İstanbul:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2003.

POGGI, Gianfranco. *Çağdaş Devletin Gelişimi:Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (Çev. Ş.Kent ve B.Toprak), İstanbul:Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991.

PORTELLI, Hugues. *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (Çev. K.Somer), Ankara: Savaş Yay., 1982.

RIFKI, Falih. "Bizim Köy", *Kadro*, Cilt II, Sayı 18, (KADRO-1933-Cilt II, Tıpkıbasım, Yayına Hazırlayan:Cem Alpar, Ankara:Ankara İkt. Ve Tic. İ. Akademisi, 1979 içinde), Haziran-1933:15-17.

SANCAR, Mithat. *"Devlet Aklı" Kıskacında Hukuk Devleti*, İstanbul: İletişim Yay., 2004.

SARIBAY, A.Yaşar; K*amusal Alan, Diyalojik Demokrasi, Sivil İtiraz*, Alfa, İstanbul, 2000.

SAYBAŞILI, Kemali. *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Birey-Toplum Yayınları, 1985.

SCHMITT, Carl. *The Concept of Political*, (Trans. George Schwab), Rutger University Press, 1976.

SCHMITT, Carl. *The Crisis of Parliamentary Democracy*, Cambridge: MIT Press, 1988.

SELİGER, M. *Ideology and Politics*, Londra, 1976.

SIMON, J. ve P. BURSTEIN. *Basic Research Methods in Social Sciences*, 3rd Ed., New York: Random House, 1985.

SMITH, Anthony D. *Milli Kimlik*, (Çev. B.Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

SÖNMEZ, Veysel. *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Adam Yayınevi, 1991.

STUGU, O.Svein. "Norveç'te Tarih ve Ulusal Kimlik", L.WIRTH (Genel Raportör), *Tarihin Kötüye Kullanımı*, (Çev.N.Elhüseyni), İstanbul:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2003: 118-130.

SÜREYYA, Şevket. "Genç Nesil Meselesi", *Kadro*, Cilt I, Sayı 4, (KADRO-1932-Cilt I, Tıpkıbasım, Yayına Hazırlayan:Cem Alpar, Ankara:Ankara İkt. Ve Tic. İ. Akademisi, 1978 içinde), Nisan-1932b:5-9.

SÜREYYA, Şevket. "Halkevleri", *Kadro*, Cilt I, Sayı 3, (KADRO-1932-Cilt I, Tıpkıbasım, Yayına Hazırlayan:Cem Alpar, Ankara:Ankara İkt. Ve Tic. İ. Akademisi, 1978 içinde), Mart-1932a:35-37.

ŞERİF, Muzaffer. *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, (Çev. İ.Sandıkçıoğlu), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.

T.C. KSSGM. *Eğitim Materyallerinde Cinsiyetçi Ögeler*, Ankara, 2001.

T.C. MAARİF VEKALETİ. *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Maarif Vekaleti, 1932.

T.C. MAARİF VEKALETİ. *İlkmektep Müfredat Programı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

T.C. MAARİF VEKALETİ. *Ortamektep Müfredat Programı*, İstanbul:Devlet Mat., 1930.

T.C. MAARİF VEKALETİ. *Köymektepleri Müfredat Programı*, İstanbul:Devlet Mat., 1930.

TACHAU, Frank. "Kemalist Türkiye'nin Siyasal Kültürü", J.M.LANDAU (Yay. Haz.), Atatürk *ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, (Çev.M.Alakuş), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999:87-125.

TANÖR, Bülent; Z.TOPRAK ve H.Berktay. *"İnkılap Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı?*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

TAŞKIN, Yüksel. "12 Eylül Atatürkçülüğü ya da Bir Kemalist Restorasyon Teşebbüsü Olarak 12 Eylül",)", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:570-583.

TAŞKIN, Yüksel. "Kemalist Kültür Politikaları Açısından Türk Tarih ve Dil Kurumları", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002a:419-424.

TAVŞANCIL, Ezel ve A. E. Aslan. *Sözel Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2001.

TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN. *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.

TEKELİ, İlhan. *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Ankara: Dost Kitapevi, 1998.

TEXIER, Jacques. "Gramsci, Theoretician od the Superstructures", C.MOUFFE (Ed.), *Gramsci and Marxist Theory*, London: Routlage&Kegan Paul Ltd., 1979:48-79.

THOMPSON, John B. *Studies in the Theory of Ideology*, Cambridge: Polity Pres, 1984.

TİMUR, Taner. "Batı İdeolojisi, Irkçılık ve Ulusal Kimlik Sorunumuz", *Yapıt*, 5, 1984: 7-30.

TİMUR, Taner. *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Yayınevi, 4. Baskı, 1997.

TOURANIE, Alain. *Demokrasi Nedir?*, (Çev. O.Kunal), İstanbul: Y.K.Y., 1997.

TUNÇAY, Mete. "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yay., 2002:92-96.

TUNÇAY, Mete. *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 3. Baskı, 1992.

TÜRK DİL KURUMU. *Ismarlama Ders Kitapları Üzerine Rapor*, Ankara: TDK Yay, 1976.

TÜRKEŞ, Mustafa. *Ulusçu Bir Sol Akım: Kadro Hareketi (1932-1934)*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

TÜRKEŞ, Ömer. "Güdük Bir Edebiyat Kanonu", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:425-448.

UĞUR, Aydın. "Hermeneutik: Eski Bir Yorum Yönteminin Yeniden Gündeme Gelişi ve Hukuk Alanına Uygulanması", *A.Ü.-S.B.F. Dergisi*, Cilt:38, 1983:181-193.

ÜNDER, Hasan. "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2:Kemalizm*, İstanbul:İletişim Yay., 2002:138-155.

ÜSTEL, Füsun. *'Makbul Vatandaş'ın Peşinde:II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

ÜSTEL, Füsun. *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara: Dost Yayınevi, 1999.

ÜŞÜR, Serpil. *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, Ankara: İmge Kitabevi, 1997.

VERGİN, Nur. "Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin Bitmeyen Senfonisi", *Türkiye Günlüğü*, Temmuz-Ağustos, 1994:5-23.

VOLOSHINOV, V.N. *Marxism and Philosophy of Language*, New York: Seminar Press, 1973.

WILSON, Howard E. ve İ. BAŞGÖZ. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk*, Ankara: Dost Yayınları, 1968.

YANARDAĞ, Merdan. *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi,* İstanbul:Yalçın Yay, 1988

YEĞEN, Mesut. "Kemalizm ve Hegemonya", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:56-74.

YILDIRIM, Ali ve Hasan ŞİMŞEK. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2000.

YILDIZ, Ahmet. "Kemalist Milliyetçilik", A.İNSEL (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-2: Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002:210-234.

ZURCHER, Erik J. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

İNCELENEN DERS KİTAPLARI

ABDÜLBAKÎ. *Yurt Bilgisi-4. Sınıf*, İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1929.

ABDÜLBAKÎ ve S.Esat. *Yavrumun Tarih Kitabı:İlk Mektep 4. Sınıf*, İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1930.

ALİ, Emin. *Umumi Tarih-Birinci Kitap (Eskizaman ve Ortazaman Başlangıcı)*, İstanbul:Kanaat Kütüphanesi, 1930-1931.

ALİ, Emin. *Umumi Tarih-İkinci Kitap (Ortazaman)*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1929.

ALİ, Emin. *Umumi Tarih-Üçüncü Kitap (Yeni ve Yakınzaman Tarihi)*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1930.

DANIŞMAN, T.Tarık. *Yurd Bilgisi*, İstanbul: Mustafa Asım Matbaası, 1939.

EDİP, Süleyman ve A. TEVFİK. *İlk Mektep Çocuklarına Tarih Dersleri:4. Sınıf*, İstanbul: Amedî Matbaası, 1929a.

EDİP, Süleyman ve A. TEVFİK. *İlk Mektep Çocuklarına Yeni Tarih Dersleri:5. Sınıf*, İstanbul: Sanayi-i Nefise Matbaası, 1929b.

EKREM, Reşat ve Ahmet HALİT. *Halk ve Çocuklar İçin Türk Tarih Bilgisi (En Eski Zamanlardan Bugüne)*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi: 1930

EMİN, Mehmet. *Yurt Bilgisi*, (2 fasikül birarada), İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1930.

ERMAT, Bedia ve K. ERMAT. *Yurt Bilgisi Dersleri-IV. Sınıf:İlkokul Kitapları*, İstanbul: Maarif Matbaası, 2. Basım, 1943a.

ERMAT, Bedia ve K. ERMAT. *Yurt Bilgisi Dersleri-V. Sınıf:İlkokul Kitapları*, İstanbul: Maarif Matbaası, 2. Basım, 1943b.

GÜNALTAY, Şemsettin. *Tarih-I:Lise Kitapları*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1939.

İNAN, Afet. *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler-I. Kitap*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

KAMİ, Ali. *Yurt Bilgisi-4.Sınıf:İlkmektep Kitapları*, İstanbul: Öztürk Matbaası, 1931.

KÜLTÜR BAKANLIĞI. *Tarih:IV. Sınıf*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938a.

KÜLTÜR BAKANLIĞI. *Tarih-I:Ortamektep Kitapları*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1938b.

MAARİF VEKALETİ. *Tarih-1.Kitap*, Talebe Elkitapları Serisi, İstanbul:Devlet Mat, 1929.

MAARİF VEKALETİ. *Türk Tarihinin Ana Hatları: Methal Kısmı*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

MAARİF VEKALETİ. *Tarih, İlkmektep Kitapları: IV. Sınıf*, İstanbul: Nakit Matb., 1933a.

MAARİF VEKALETİ. *Tarih-III:Ortamektep İçin*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1933b.

MAARİF VEKALETİ. *Yurt Bilgisi-IV. Sınıf: İlkmektep Kitapları*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1933c.

MAARİF VEKALETİ. *Yurt Bilgisi: İlk Mektep Kitapları-V.Sınıf*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.

MAARİF VEKALETİ. *Yurtbilgisi Dersleri-IV.Sınıf:İlkokul Kitapları*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1939a.

MAARİF VEKALETİ. *Yurtbilgisi Dersleri-V.Sınıf:İlkokul Kitapları*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1939b.

MANSEL, A.Müfit, C.BAYSUN ve E.Z.KARAL. *İlkçağ Tarihi:Lise Kitapları-1.Sınıf*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1942.

MANSEL, A.Müfit, C.BAYSUN ve E.Z.KARAL. *Ortaçağ Tarihi:Lise Kitapları-2.Sınıf*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943a.

MANSEL, A.Müfit, C.BAYSUN ve E.Z.KARAL. *Yeni ve Yakınçağlar Tarihi:Lise Kitapları-3.Sınıf*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943b.

MEB. *Tarih-V.Sınıf:İlkokul Kitapları*, İstanbul:Maarif Matbaası, 1945.
NURİ, Celal. *Vatandaşlık (Yurt Bilgisi):İlkmekteplerin 5. Sınıfları İçin*, İstanbul: İleri Kütüphanesi, 1933.
PEKER, Recep. *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler-II.Kitap*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
REFİK, Ahmet. *Çocuklara Türk İstiklal Harbi*, İstanbul: Marifet Matb., 1929.
REFİK, Ahmet. *Çocuklara Tarih Bilgisi:Eskizamanlar, Türkler-İlkmektep 4. Sınıflara Mahsus*, İstanbul: Marifet Matbaası, 5. Baskı, 1932.
RONA, T.Emin. *Yurtbilgisi Dersleri-V.Sınıf:İlkokul Kitapları*, İstanbul:Maarif Matb., 1940.
SADULLAH, Mitat. *Millet Mekteplerile Halk Dersanelerine Mahsus Yurt Bilgisi*, İstanbul: Şirketi Mürettibiye Matbaası, 1930.
SANDER, M.Sadullah. *Yeni Yurt Bilgisi-3.Sınıf*, İstanbul:Türk Kitapçılığı Ltd. Şt., 1937-38.
SEVİNÇ, Kazım. *Türk Yavrularına Yurt Bilgisi-4.Sınıf*, İstanbul:Ekspres Matb., 1931-32a.
SEVİNÇ, Kazım. *Türk Yavrularına Yurt Bilgisi-5. Sınıf*, İstanbul: Ekspres Matb., 1931-32b.
SU, Kamil ve K.Nami DURU. *Tarih-III:Orta Okul İçin*, Ankara: Maarif Matbaası, 1945.
TANER, A.Haydar. *Tarih-II:Ortaokul İçin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945.
TAŞKIRAN, Tezer. *Yurt Bilgisi-I:Ortaokul Kitapları*, İstanbul:Maarif Matb., 2.Baskı, 1939
TAŞKIRAN, Tezer. *Yurt Bilgisi-II:Ortaokul Kitapları*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941
TTTC. *Tarih-I:Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, İstanbul:Devlet Matbaası, 1931a.
TTTC. *Tarih-II:Ortazamanlar*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931b.
TTTC. *Tarih-III:Yeni ve Yakın Zamanlar*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.
TTTC, *Tarih-IV:Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931c.
UNAT, F.R. ve Kamil SU. *Tarih:İlk Okul Kitapları-IV. Sınıf*, İstanbul: Milli Eğ. Bas., 1945.
UNAT, F.Reşit ve Kamil SU. *Tarih:İlk Okul Kitapları-V. Sınıf*, (3 Fasikül bir arada), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1946
UNAT, F.Reşit. *Tarih-I:Ortaokul İçin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1946.
UNAT, F.Reşit ve Kamil SU. *Tarih Kitabı: Ortaokullar İçin-1.Sınıf*, İstanbul: Türkiye Bas.,

Kapak Resmi: Kayseri, Pınarbaşı Paşalı Köyünde okuma-yazma öğrenen öğrenciler.